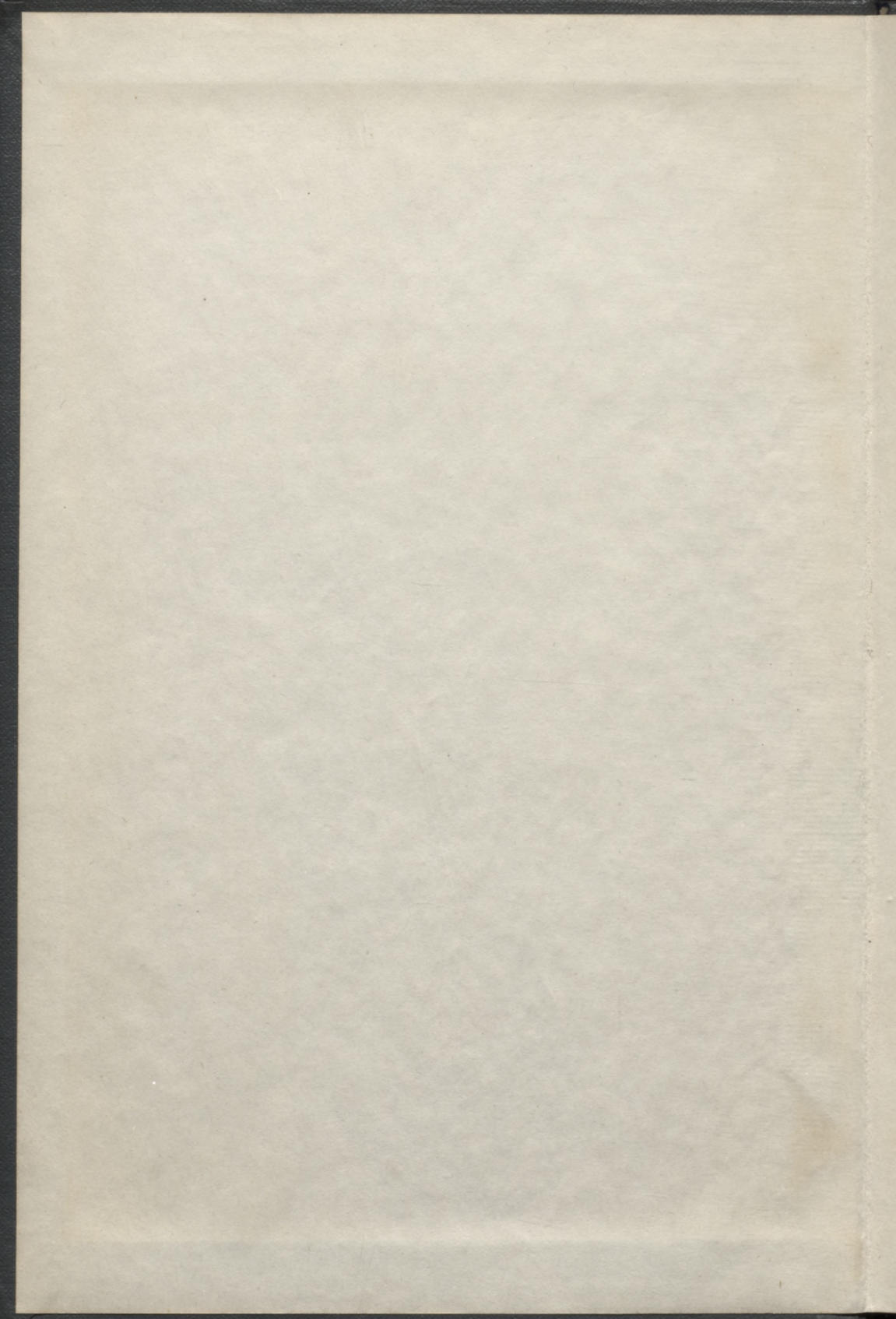
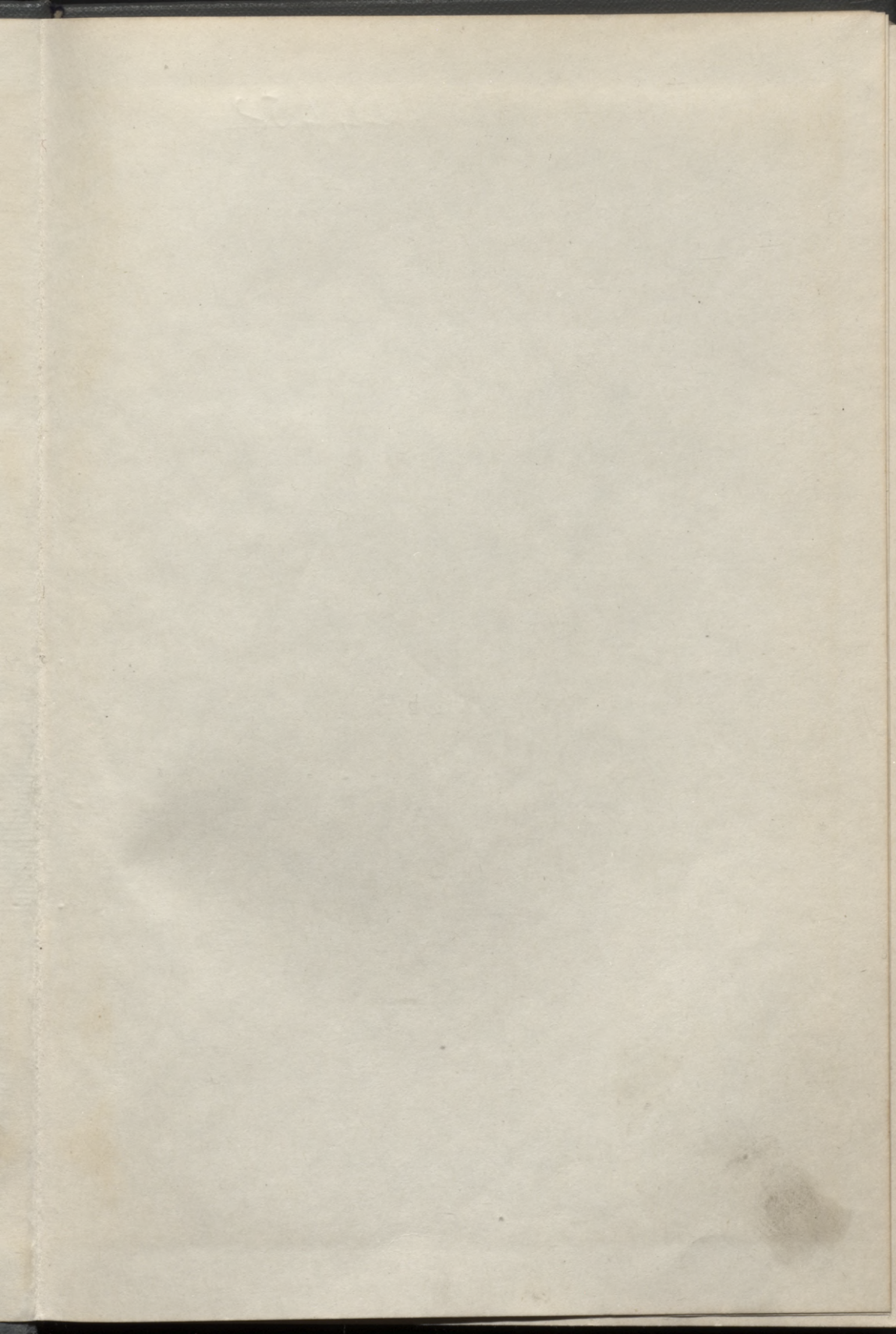

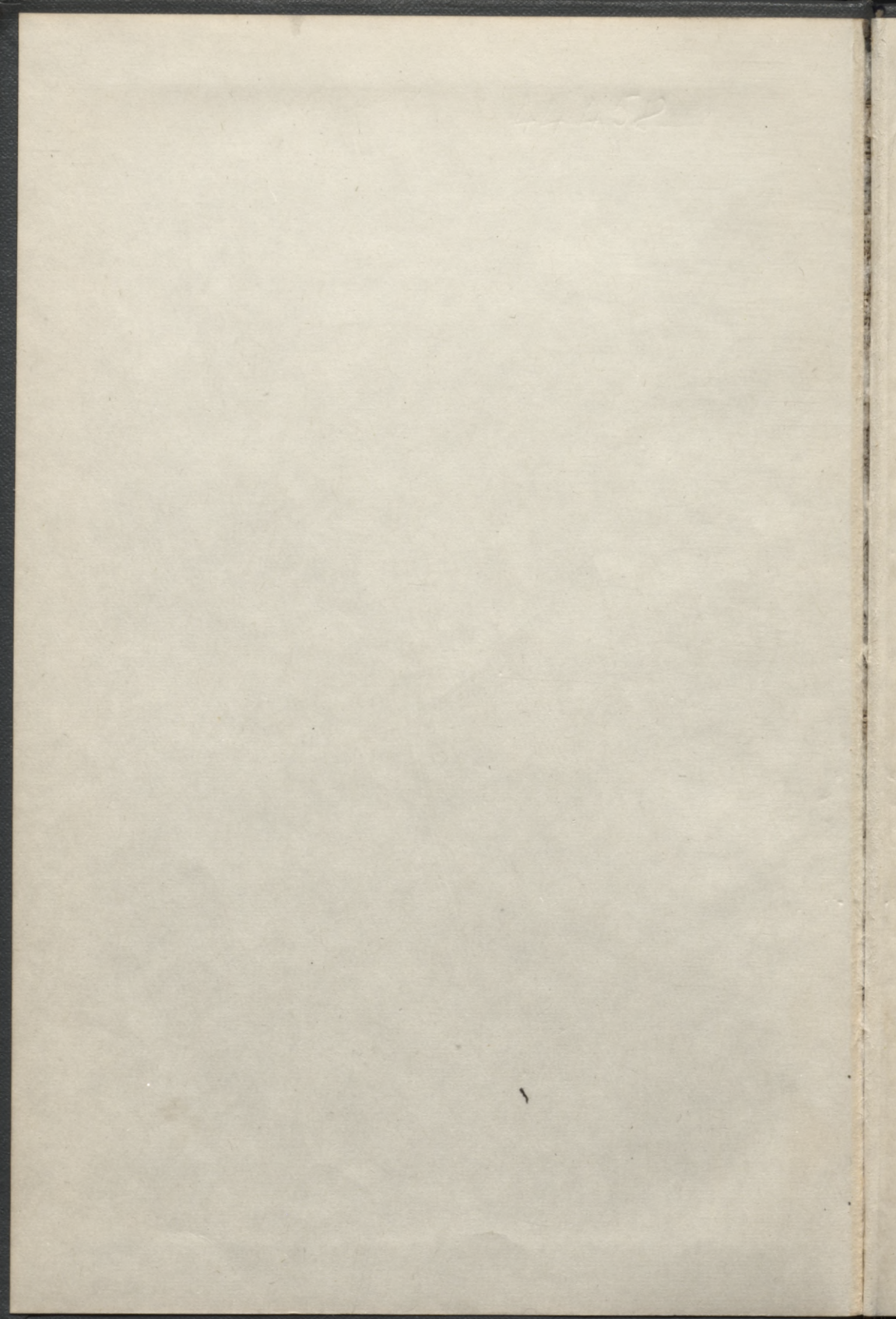
77-4
67

Apcerējumi
par sabiedriskās
un filozofiskās
domas
attīstību
Latvijā

1900-1920

L 77-4
67

L
19

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

APCERĒJUMI
PAR SABIEDRISKĀS
UN FILOZOFISKĀS
DOMAS ATTĪSTĪBU
LATVIJĀ

(1900—1920)

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RĪGA 1977

ЛМ
Ар 116

0305029247

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

77-44-458

ОЧЕРКИ О РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ
И ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ В ЛАТВИИ
(1900—1920 гг.)

(Академия наук Латвийской ССР.
Институт истории)

Издательство «Зинатне»
Рига 1977

На латышском языке

Redakcijas kolēģija:

P. LAIZĀNS, Z. LAPIŅA, V. SAMSONS,
V. STEINBERGS (atbildīgais redaktors), P. VALESKALNS, J. VEJŠ

«Aprcerējumus» sarakstījuši:

Dažas filozofiskās un sabiedriskās domas attīstības likumsakarības 20. gs. sākumā Latvijā — *V. Steinbergs*.

Pirmo daļu — *P. Laizāns* (J. Poruks kā «dzīves filozofijas» aizsācējs Latvijā (kopā ar *P. Zeili*); Fricis Bārda; Pozitīvisms Latvijā 20. gs. sākumā); *I. Arnicāne* (Miķelis Valters, viņa «faktoru teorija» un eklektisms); *J. Prikulis* (Kārļa Baloža «nākotnes valsts» koncepcija); *V. Steinbergs* (Ernestā Rolava subjektīvisms un «kreisais» revolucionārisms).

Otro daļu — *V. Steinbergs* (Marksistiskā filozofiskā doma Latvijā 20. gs. pirmajos gados (līdz 1905. g.); Marksistiskā filozofiskā doma Latvijā Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas gados (1905—1907); Marksistiskās filozofiskās domas attīstības pamattendences Latvijā pēc pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas Krievijā līdz Oktobra revolūcijas uzvarai (1908—1917) (Marksistiski leņinskās domas attīstība nacionālajā jautājumā Latvijā — kopā ar *I. Apini*); *K. Steinbergs* (Filozofiskā doma Latvijā cīņas periodā par sociālistiskās revolūcijas uzvaras nostiprināšanu Krievijā).

Trešo daļu — *P. Zeile, Z. Lapiņa*.

Ceturto daļu — *S. Cielava* (Tēlotājas mākslas pārstāvju estētiskās idejas); *L. Lūse* (Sabiedriskās un filozofiskās domas izpausme N. Alunāna rakstos par mūziku).

Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes 1976. g. 28. oktobra lēmumu

© Izdevniecība «Zinātne», 1977

10501—092
A (M811(11)—77) 50—77

DAŽAS FILOZOFISKĀS UN SABIEDRISKĀS
DOMAS ATTĪSTĪBAS LIKUMSAKARĪBAS
20. GS. SĀKUMĀ LATVIJĀ

«Apcerējumi» hronoloģiski aptver Latvijas vēstures periodu no 20. gs. sākuma līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai ieskaitot. Šī vēsturiskā perioda raksturojums sniegts daudzos padomju speciālistu darbos par vēsturi, par Latvijas Komunistiskās partijas vēsturi, kā arī par Latvijas ekonomikas vēsturi. Mums likās svarīgi atzīmēt dažus nozīmīgākos momentus šī gadsimta divu pirmo gadu desmitu notikumu dinamikā, kuri tieši attiecas uz Latviju un bez kuriem nav iespējams izprast Latvijas filozofiskās un sabiedriskās domas likumsakarības attiecīgajā laika posmā.

Latvija jau ilgi pirms 20. gs. sākuma organiski iekļāvās daudz-
nāciju valsts Krievijas sastāvā, kur cittautiešus nežēlīgi ekspluatēja cara patvaldība, bet Baltijā arī vēl vācu baroni, taču kur tajā pašā laikā revolucionārie procesi neatvairāmi saliedēja darba-
audis cīņā par sociālo un nacionālo atbrīvošanu, pret patvaldību, muižnieku un kapitālistu kundzību. Latvijā tam bija īpaša nozīme, jo 20. gs. sākumā Latvija bija viena no ekonomiski attīstītākajām cariskās Krievijas nomalēm un Latvijas revolucionārie strādnieki un zemnieki jau bija iesaistījušies Krievijas revolucionāro spēku cīņā. 1904. g. dibinātā Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP), praksē pieslējās KSDSP boļševistiskajam spārnam, bet pēc tam ar Latvijas Sociāldemokrātijas (LSD) nosaukumu iekļāvās KSDSP kā tās teritoriāla organizācija.

Runājot par pirmo tautas revolūciju imperiālistisma laikmetā, par 1905.—1907. g. revolūciju, V. I. Ļeņins savā darbā «Cīņas» jubilejas numuram» norādīja, ka «Revolūcijas laikā latviešu proletariāts un latviešu sociāldemokrātija ieņēma vienu no vissvarīgākajām, pirmajām vietām cīņā pret patvaldību un visiem vecās kārtības spēkiem».¹ Atzīmējis, ka saskaņā ar oficiālo streiku statistiku par 1905. g. Vidzemes guberņa stāv pirmajā vietā proletāriskās streiku cīņas neatlaidīguma ziņā, V. I. Ļeņins norāda: «No tā ir redzams, par cik apzinīgāk, vienprātīgāk un revolucionārāk ir cīnījies latviešu proletariāts.»² V. I. Ļeņins novērtēja latviešu strādnieku partiju kā vienu «no Krievijas sociāldemokrātijas priekšpulkiem revolūcijas laikā».³ Izskaidrojot Latvijas revolucionāro proletāriešu nenoliedzamo panākumu cēloņus, lielais revolūcijas

vadonis atzīmēja, ka «pirmajā vietā jānostāda augstāka kapitālisma attīstība tiklab pilsētā, kā uz laukiem, lielāka skaidrība un noteiktība šķiru pretrunās, to paasināšanās nacionālo spaidu dēļ, latviešu iedzīvotāju koncentrācija un augstāka kulturālās attīstības pakāpe».⁴

Rakstā ««Cīņas» jubilejas numuram» V. I. Ļeņina sniegtajai revolucionāro procesu analīzei Latvijas teritorijā ir principiāla nozīme Latvijas vēsturnieku darbā. Rakstā ir ne tikai bagāts faktu materiāls, bet tas ir paraugs konkrētam metodoloģijas pielietojumam, kas palīdz izprast latviešu tautas vēsturi 20. gadsimtā, kā arī to svarīgāko ideoloģisko procesu vēsturi, kuri attīstījās Latvijā šajā laikā un ietekmēja latviešu tautas filozofiskās un sabiedriskās domas objektīvo attīstību.

Vēsture veidojās tā, ka latviešu strādnieku kustība, kas bija kļuvusi par Viskrievijas revolucionārās cīņas organisku sastāvdaļu, spēku smēla ne tikai Latvijas apzinīgo strādnieku un zemnieku pašizliedzībā, bet arī visas Krievijas tautu un it īpaši krievu tautas, krievu proletariāta, revolucionārajā cīņā. Tas pats pilnā mērā sakāms par Latvijas revolucionārās filozofiskās un sabiedriskās domas attīstību, marksistiski Ļeņinisko ideju izplatīšanos Latvijā. Šo ideju izplatīšanās kļuva par Latvijas 20. gs. sākuma filozofiskās dzīves ievērojamāko notikumu.

Šķiru cīņa izpaužas ideju cīņā, šķiru cīņa allaž nosaka ideju cīņu, virza ideju vēsturi.

Tā veidojās vēsture, un nav nejaušība, ka V. I. Ļeņins un Ļeņinisms konkrētajos vēsturiskajos apstākļos pastāvīgi ietekmēja latviešu strādnieku šķiras cīņu, visu Latvijas ievērojamāko marksistu pasaules uzskata attīstību. V. I. Ļeņins bija Latvijas strādnieku šķiras un Latvijas marksistu vadonis un skolotājs. Runājot par kopā ar V. I. Ļeņinu noieto ceļu, P. Stučka 1924. g. rakstīja: «Mūsu latviešu revolucionāri — vai man tas vēl jāpierāda? — pilnīgi uzticējās mūsu un pasaules revolūcijas vadonim, bija uzticīgi viņam.»⁵

*

Jaunā gadsimta pirmie gadi Krievijas strādnieku kustībā saistīti ar V. I. Ļeņina cīņu par marksistiskās partijas radīšanu Krievijā, kuras vadībā proletariāts varētu pacelties līdz apzinīgai šķiru cīņai un izpildīt savu vēsturisko misiju — atbrīvoties pats un atbrīvot visus Krievijas darbaļaudis no politiskās, ekonomiskās un nacionālās apspiestības.

Pateicoties V. I. Ļeņinam un viņa izveidotajai Viskrievijas politiskajai avīzei «Iskra», ko atbalstīja iskiešu organizācijas uz vietām, cīņas rezultātā pret ekonomistiem, bernšteiniešiem, eseriem un citiem oportunistiem 1903. g. KSDSP II kongresā izdevās izveidot revolucionāru marksistisku partiju Krievijā. 1904. g., kā jau bija minēts, tika izveidota Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP).

Ārkārtīga nozīme bija tam apstāklim, ka tieši šajā laikā strauji pieaug ļeņinskās «Iskras», kā arī V. I. Ļeņina darbu ietekme uz ideoloģisko un filozofisko dzīvi Latvijā. Jau kopā ar pirmo «Iskras» numuru uz Latviju tika nosūtīti 4950 eksemplāri nelegālo izdevumu krievu un latviešu valodās. Starp tiem bija V. I. Ļeņina darbi «Krievu sociāldemokrātu uzdevumi», «Likuma izskaidrošana par naudas sodiem, ko uzliek strādniekiem fabrikās un rūpnīcās», «Jaunais fabriku likums».⁶ Ļeņinskā «Iskra» ieguva aizvien plašāku Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas atzinību un aizvien lielāku atbalstu. Trīs gados (1900—1903) «Iskra» ievietoja 32 rakstus par revolucionāro kustību Rīgā, Liepājā, Jelgavā un Daugavpilī. Viens no revolucionārās cīņas dalībniekiem boļševiks R. Peļše atceras, ka «Iskru» lasīja latvieši, jau «sākot ar pirmo numuru...».⁷

1900. g. aprīlī V. I. Ļeņins no Pleskavas nelegāli iebrauca Rīgā. V. I. Ļeņina braucienu sagatavoja revolucionārās kustības dalībnieks M. Silvins, kas ar P. Stučkas starpniecību bija nodibinājis sakarus ar latviešu sociāldemokrātiem. Uz tikšanos ar V. I. Ļeņinu ieradās latviešu revolucionāri J. Ozols un K. Zutis.

Tikšanās laikā tika pārrunāti sociāldemokrātisko revolucionāro organizāciju nostiprināšanas jautājumi, revolucionārās partijas radīšanas, teorētiskās cīņas jautājumi pret oportūnismu (pret bernšteinisko revizionismu), apspriesti jautājumi par Viskrievijas avīzes izdošanu ārzemēs, par šādas avīzes transportēšanu uz Krieviju un izplatīšanu Latvijā.

Par savstarpējām simpātijām, kas radās tikšanās gaitā starp V. I. Ļeņinu un Latvijas revolucionārajiem sociāldemokrātiem, M. Silvins rakstīja: «Apbūris latviešus, kuri nevarēja nepadoties viņa spēcīgā prāta, organizatoriskā talanta un ieceru plašuma ietekmei, Vladimirs Iljičs pats uz visiem laikiem saglabāja simpātijas pret viņiem, it īpaši pieaugot sociāldemokrātiskajai kustībai Latvijā...»⁸

Aktīvu revolucionāru darbību turpināja daudzi tie jaunstrāvnieki, kas atradās trimdā vai kuriem bija izdevies emigrēt uz ārzemēm. P. Stučka trimdas laikā vadīja sociāldemokrātu grupu Slobodskā. Te viņš lasīja «Iskru», studēja V. I. Ļeņina, A. Bebeļa, V. Lībknehta, K. Kautska darbus, sarakstījās ar sociāldemokrātiem Latvijā, kā arī asi vērsās pret E. Bernšteina revizionismu.

F. Roziņš, kam 1897. g. izdevās emigrēt uz ārzemēm, kļuva par divu latviešu sociāldemokrātisku izdevumu — vispirms žurnāla «Latviešu Strādnieks», vēlāk žurnāla «Sociāldemokrāts» — organizētāju un redaktoru.

1901. g. žurnālā «Sociāldemokrāts» bija ievietota Pēterburgas «Cīņas savienības strādnieku šķiras atbrīvošanai» izdotā 1. Maija proklamācija «Visiem Pēterburgas strādniekiem un strādniecēm». Izdevumā bija publicēts arī KSDSP programmas projekts, kā arī F. Roziņa piezīmes par KSDSP programmas projektu.

Pazīstamais boļševiks V. Bončs-Brujevičs atmiņās par F. Roziņu rakstīja: «Biedrs Roziņš kopā ar citiem latviešu biedriem.. aizbrauca uz Berni, kur nodibināja patstāvīgu latviešu tipogrāfiju un savu sociāldemokrātisko organizāciju, kas aizvien vairāk pieslēgās tam krievu sociāldemokrātijas virzienam, kurš pēc otrā kongresa bija ieguvis boļševiku nosaukumu. No šķelšanās momenta otrajā partijas kongresā b. Roziņš, kā arī vairākums Latvijas revolucionāro sociāldemokrātu pilnīgi pievienojās boļševikiem.»⁹

Emigrācijā F. Roziņš iepazinās arī ar V. I. Ļeņinu. Kopš 1905. g. F. Roziņš sarakstījās ar V. I. Ļeņinu un informēja viņu par svarīgākajiem partijas un revolucionārās dzīves notikumiem Latvijā.

P. Daugem Jaunās strāvas sagraves laikā izdevās izvairīties no apcietināšanas. Viņš dzīvoja Maskavā un strādāja par zobārstu. P. Dauges Maskavas dzīvoklis kļuva par nelegālo sapulču un satikšanās vietu. Tānī bieži vien pulcējās N. Baumanis, J. Stasova, F. Lengniks, P. Smidovičs. P. Dauge tūlīt pēc KSDSP II kongresa bija nostājies boļševiku pusē. 1904. g. vasarā P. Dauge devās uz Sveici, kur Lozannā pirmo reizi tikās ar V. I. Ļeņinu un informēja viņu par stāvokli Maskavas organizācijā.¹⁰ Tajā pašā laikā viņš iepazinās arī ar G. Pļehanovu, kura darbi bija pazīstami Latvijā vēl kopš Jaunās strāvas laikiem.¹¹

Tādā veidā V. I. Ļeņina tuvība strādnieku revolucionārajai kustībai Latvijā, tās vadošajiem darbiniekiem lielā mērā noteica cīņu par marksismu Latvijā, cīņu par revolucionāru filozofisku teoriju, sekmēja labvēlīga garīgā klimata radīšanu progresīvas filozofiskās un sabiedriski politiskās domas attīstībai jau pirmajos 20. gs. gados.

Sajos gados filozofiskās un sabiedriskās domas jomā auglīgi darbojas F. Roziņš, P. Stučka, kā arī J. Jansons un P. Dauge; viņu darbība izraisīja lielu interesi sociāldemokrātu aprindās. Revolucionārā un demokrātiskā Latvijas sabiedrība iepazinās ar žurnālu «Auseklis», ar pirmajām V. Dermaņa publikācijām, kurās tika analizēta literatūras sabiedriskā funkcija. Daudz raksta un publicē J. Asars, viens no spilgtākajiem un populārākajiem tālaika latviešu politiskajiem cīnītājiem un literatūrkritikas darbiniekiem, lai gan viņa pozīcija ne vienmēr atbilda laikmeta augstajām revolucionārajām prasībām. No trimdas atgriežas proletariāta dzejnieks Jānis Rainis, kura balss ieskanējās līdzīgi revolucionāram trauksmes zvanam.

Sekojoš KSDSP III kongresa kaujinieciskajiem lēmumiem, kuru pamatā bija Ļeņinskās idejas par revolūciju, Latvijas revolucionārā sociāldemokrātija 1905.—1907. g. revolūcijas laikā virzīja masas uz patvaldības gāšanu, buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzvaru.

Grāmatā «Sociāldemokrātijas divas taktikas demokrātiskā revolūcijā» V. I. Ļeņins vispusīgi teorētiski pamatoja partijas

III kongresa lēmumus, kongresā pieņemto stratēģiju un taktiku. Attīstot marksismu, V. I. Ļeņins izstrādāja jautājumu par buržuāziski demokrātiskas revolūcijas īpatnībām imperiālisma laikmetā, par tās uzdevumiem, virzītājiem spēkiem un perspektīvām. Grāmatā «Sociāldemokrātijas divas taktikas demokrātiskā revolūcijā» pamatota proletariāta hegemonija buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā, nepieciešamība šajā revolūcijā nodibināt strādnieku šķiras savienību ar visu zemniecību un ar visām proletāriskām masām. V. I. Ļeņins izstrādāja mācību par buržuāziski demokrātiskās revolūcijas pāraugšanu sociālistiskajā revolūcijā, par līdzekļiem un metodēm šādas pāraugšanas sasniegšanai, atmaskoja arī meņševiku kaitīgo taktiku, kuri paredzēja buržuāziski demokrātiskās revolūcijas vadību nodot liberālās buržuāzijas rokās un nostājās pret proletariāta hegemoniju, kā arī noraidīja bruņotas sacelšanās organizēšanas nepieciešamību.

1905. g. jūnijā notika LSDSP II kongress, bet 1906. g. jūlijā tika sasaukts LSDSP III kongress, kura darbā aktīvu dalību ņēma P. Stučka, F. Roziņš, P. Dauge. Kongresa darbā spilgti izpaudās KSDSP III kongresa lēmumu ietekme. Visos svarīgākajos revolūcijas jautājumos latviešu sociāldemokrāti solidarizējās ar V. I. Ļeņinu un KSDSP III kongresa lēmumiem.

Revolūcijas dienās ļeņiniskās idejas arvien plašāk izplatījās Latvijas masās, kas bija cēlušās cīņai.

Pirmās Krievijas revolūcijas laikā Latvijas revolucionārie sociāldemokrāti un daudzi strādnieki jau zināja V. I. Ļeņina vārdu un lasīja viņa darbus. Revolūcijas periodā pirmoreiz tika izdoti vairāku V. I. Ļeņina darbu pilnīgi tulkojumi latviešu valodā.¹²

Kaut arī cara varas orgāni darīja visu iespējamo,¹³ lai aizkavētu V. I. Ļeņina darbu un ļeņinisko ideju izplatīšanos Latvijā, tomēr nekas nevarēja nomākt vitālo prasību pēc marksistiski ļeņiniskajām idejām, ne arī aizkavēt to izplatīšanās objektīvo procesu Latvijā. LSD II kongresā (1907. g.), resumējot padarīto, J. Bērziņš-Ziemeļis sacīja: «Šinī gadā iznākuse literatūra («Cīņa», legālie laikraksti, brošūras, žurnāli un rakstu krājumi) sastāda tādu mantojumu, kādu mums nav devuši agrākie gadi kopā ņemti.»¹⁴ Tas pavēra plašas iespējas marksistiski ļeņinisko ideju propagandas attīstībai. Ar revolucionāro propagandu nodarbojās speciālas LSD propagandistu kolēģijas, tās gatavoja arī jaunus propagandistu kadrus. Rīgā pastāvēja divas propagandistu kolēģijas, kas bija organizētas pēc teritoriālā principa.¹⁵ Daugavpilī 1905. g. pavasarī teorētiskos pulciņos mācījās vairāk nekā 300 cilvēku, neskaitot inteliģences pulciņus. Nodarbības notika regulāri reizi nedēļā pēc iepriekš izstrādātas programmas. Bez parastajām nodarbībām pulciņa dalībnieki lasīja arī dažādus referātus, tai skaitā: «Kas ir sociālisms», «Šķiru cīņa», «Par Bundu un partiju», «Par Feierbahu un Marksu» un citus. Notika divas diskusijas ar

Bunda nacionālistiem. Partijas prese atzīmēja lielu klausītāju pieplūdumu pulciņos.¹⁶ Latvijas revolucionāro emigrantu grupā Berlinē tika lasīti lekciju cikli par vēsturisko materiālismu, zinātnisko komunismu.¹⁷

V. I. Ļeņins rūpīgi sekoja notikumiem Latvijā. Vēlāk P. Stučka rakstīja: «1905. gads virzīja Ļeņina vērību uz Latvijas strādnieku kustību, un viņš tūlīt savā gaišā prātā novērtēja viņas lielo revolucionāro lomu. . . Kad Latvijas strēlnieki pārgāja 1917. gadā revolūcijas pusē, viņa interese pilnā mērā apstiprinājās.»¹⁸

Rakstā «Revolucionārās Rīgas ultimāts» V. I. Ļeņins analizēja revolucionāro cīņu, kas 1905. g. vasarā bija izvērsusies Latvijas laukos. Atzīmējot revolūcijas straujo attīstību, V. I. Ļeņins rakstīja: «. . . Vidzemē muižnieku kungiem klājas tik slikti, ka tie enerģiski uzsākuši savu muižu bruņotas apsardzības organizēšanu, nepalaujoties uz valdību, kas nespēj tikt galā ne ar zemniekiem, ne ar strādniekiem, ne ar studentiem. Baltijas baroni visai nopietni organizē pilsoņu karu: viņi tieši algo veselās nodaļas, apbruņo tās ar labiem karabīniem un novieto savās plašajās muižās.»¹⁹

1905. g. naktī no 6. uz 7. septembri LSDSP Rīgas komitejas kaujas dražinas uzbruka Rīgas Centrālcietumam un atbrīvoja uz nāvi notiesātus revolucionārus.

Speciālajā rakstā «No aizsargāšanās — uzbrukumā», kas vēlīts šim Rīgas proletāriešu varonīgajam cīņas aktam, V. I. Ļeņins rakstīja: «Sveiciens Rīgas revolucionārā pulka varoņiem! Lai viņu panākumi noder par uzmodinājumu un paraugu sociāldemokrātiskajiem strādniekiem visā Krievijā. Lai dzīvo tautas revolucionārās armijas celmlauži!»²⁰

Kā zināms, LSD I kongress P. Stučkas vadībā, piedaloties F. Roziņam, J. Lencmanim, J. Daniševskim, P. Daugem un P. Kobozevam, kurš pārstāvēja Rīgas KSDSP organizāciju, kā arī citiem aktīviem revolucionārās kustības dalībniekiem Latvijā, galīgi izšķīra jautājumu par LSDSP apvienošanos ar KSDSP un lika pamatus vienotai sociāldemokrātiskajai organizācijai Latvijā.

1906. g. vasaras beigās V. I. Ļeņins apmetās Kuokalā, kur vientulīgā vasarnīcā nodzīvoja (ar pārtraukumiem) līdz 1907. g. decembrim, bieži nelegāli izbraukdams uz Pēterburgu. Šī vasarnīca tolaik bija īsts partijas darba centrs, uz turieni brauca pārstāvji no visas Krievijas.²¹ Ar V. I. Ļeņinu šeit tikās J. Lencmanis, J. Bērziņš-Ziemelis, kas, tolaik būdams Pēterburgas partijas komitejas sekretārs, nodzīvoja vasarnīcā gandrīz divus mēnešus. Sarunās V. I. Ļeņins parādīja visdziļāko interesi par stāvokli Latvijā, interesējās pat par vissīkākajām masu revolucionārās cīņas detaļām.²² Pat vairāk — «Kad Pēterburgā pieņāca jauni «Cīņas» vai citu mūsu partijas izdevumu numuri,» rakstīja J. Bērziņš-Ziemelis, «man bija jāziņo Ļeņinam par viņu saturu, jātulko atsevišķas vietas utt.»²³ Interesi izraisa arī tas, ka V. I. Ļeņins toreiz pārrunāja ar J. Bērziņu-Ziemeļi F. Roziņa grāmatu «Latviešu zemnieks».²⁴

Tiekoties Kuokalā, V. I. Ļeņins un P. Dauge apsprieda jautājumus par J. Dīcgena teorētisko darbu propagandu, kā arī par to izdošanu Krievijā.

Tādējādi pirmās Krievijas revolūcijas laikā, it īpaši līdz ar LSD nodibināšanos, kad Latvijas proletariāta cīņas vēsturē sākās jauns etaps, V. I. Ļeņins sniedza revolucionārajai Latvijai nenovērtējamu palīdzību, izšķirošā veidā ietekmējot krievu un latviešu revolucionāru sadarbības attīstību vienas marksistiskas partijas ietvaros. Tam visam bija milzīga nozīme marksistiski ļeņinskā darba attīstībā Latvijā.

P. Stučka iepazinās ar V. I. Ļeņinu 1906. g. Šī iepazīšanās lielā mērā deva P. Stučkam iespēju stingri nostāties marksisma-ļeņinisma pozīcijās. Vēlāk ļeņinskajai ietekmei bija milzīga nozīme arī P. Duges un J. Jansona pasaules uzskata attīstībā. Boļševisma ideoloģija un V. I. Ļeņina personiskā ietekme kļuva par izšķirīgu faktoru J. Bērziņa-Ziemeļa politiskajā un teorētiskajā attīstībā.²⁵

1905.—1907. g. revolūcijai bija visas tautas revolūcijas raksturs, revolucionārajā cīņā iekļāvās simtiem tūkstošu strādnieku un zemnieku, darba tautai tuvu stāvošā intelīgences. Sie apstākļi lielā mērā sekmēja marksistiski ļeņinskās teorijas izpratnes attīstību gan apzinīgo strādnieku, gan arī tās intelīgences vidū, kura bija noskaņota revolucionāri un nostājās strādnieku šķiras pozīcijās; tie stimulēja marksistisko ideju izplatīšanos Latvijā. Revolūcijas dienās teorētiskajā frontē veiksmīgi un ietekmīgi darbojās P. Stučka, tāpat arī F. Roziņš un J. Jansons. Viņi publicēja darbus, iepazīstinādami lasītājus ar dažiem svarīgiem marksisma teorijas jautājumiem. Bieži vien šiem darbiem bija tiešs sakars ar attiecīgo revolūcijas momentu, un tas šos darbus padarīja vēl nozīmīgākus. F. Roziņš publicēja brošūru «Sociālisma katķisms» (1907. g.), kuru viņš pārtulkoja no angļu valodas un arī ievērojamā mērā pārstrādāja; šeit F. Roziņš uzstājās kā talantīgs dialektiskā materiālisma propagandētājs.

Uzmanības cienīgs bija P. Duges mēģinājums analizēt filozofijas problēmas saistībā ar revolucionāro taktiku, atklājot dažu revolūcijas dialektikas momentu pareizu izpratni.

Revolūcijas dienās neatsverama nozīme bija proletariāta dzejnieka Jāņa Raiņa daiļradei, dziļi filozofiskai pēc satura; tai piemita milzīgs revolucionārs spēks, kas mobilizēja un iedvesmoja darbaļaudis.

Uzplūdi filozofiskajā un idejiskajā dzīvē Latvijā revolūcijas gados izraisīja jaunu, svaigu spēku pieplūdumu. Tie iekļāvās asajā idejiskajā cīņā, kuru pavadīja revolucionārās sadursmes pilsētās un laukos. Noteiktu cīņu pret reakcionāro latviešu buržuāziju un tās tautai naidīgo kontrrevolucionāro politiku šai laikā uzsāk A. Upīts, viņš vērsās pret dekadenci un atmasko to. Šī A. Upīša darbība palīdz viņam turpmākajos gados nostāties marksisma un vēsturiskā materiālisma pozīcijās un izcili sekmēt estētiskās domas attīstību Latvijā.

Pēc revolūcijas apspiešanas carisms uzsāka asiņainu izrēķināšanu ar progresīvajiem spēkiem. Latvijā šis reakcijas trakošanas laiks bija sevišķi smags.

Partijas organizācijas darbojās pagrīdē. Reakcijas gados Krievijā nebija gandrīz neviena cietuma, kur nebūtu ieslodzīti Latvijas Sociāldemokrātijas biedri. LSD centrālajā orgānā avīzē «Cīņa» pieauga meņševiku ietekme. Drīz vien meņševiki sagrāba savās rokās arī LSD Centrālo Komiteju.

Reakcijas apstākļos aktivizējās visi tie naidīgie, melnsimtnieciskie spēki, kas vērsās ne tikai pret marksismu-ļeņinismu, bet pret progresu vispār. Saasinājās ideoloģiskā cīņa, cīņa arī marksistiskajā filozofijā.

Pēc pirmās krievu revolūcijas Latvijā varēja novērot parādības, kādas tolaik bija raksturīgas Krievijai vispār un par kurām V. I. Ļeņins rakstīja darbā «Par dažām marksisma vēsturiskās attīstības īpatnībām» (1910. g.).

«Tieši tāpēc,» norādīja V. I. Ļeņins, «ka marksisms nav nedzīva dogma, nav kaut kāda pabeigta, gatava, nemainīga mācība, bet ir dzīvs vadonis darbībai, tieši tāpēc tas nevarēja sevī neatspoguļot pārsteidzoši kraso sabiedriskās dzīves apstākļu maiņu. Maiņas atspoguļojums bija dziļš sairums, sajukums, visāda veida svārstības, vārdu sakot, — ļoti nopietna marksisma iekšējā krīze.»²⁶ Un V. I. Ļeņins izvirza uzdevumu: «Noteikts pretspars šim sairumam, noteikta un neatlaidīga cīņa par marksisma pamatiem atkal stājās dienas kārtībā.»²⁷

Skaidri un saprotami, it kā «izgaismojot», V. I. Ļeņins parāda to, kas notika toreiz sabiedrībā un kas, protams, vēsturiskajos apstākļos nevarēja paiet garām marksisma teorijai, kuras nozīme sabiedriskajā kustībā bija ievērojami pieaugusi. «Ārkārtīgi plaši to šķiru slāņi, kuras, formulējot savus uzdevumus, nevar paiet garām marksismam, iepriekšējā laikmetā bija apguvuši marksismu ārkārtīgi vienpusīgi, kropli, iegaumējot tādus vai citādus «lozungus», tādas vai citādas atbildes uz taktikas jautājumiem un nesaprotot šo atbilžu marksistiskos kritērijus. «Visu vērtību pārvērtēšana» dažādās sabiedriskās dzīves nozarēs noveda pie visvairāk abstrakto un vispārējo marksisma filozofisko pamatu «revīzijas». Buržuāziskās filozofijas ietekme tās dažādajās ideālistiskajās nokrāsās izpaudās mahisma epidēmijā marksistu aprindās.

.. No otras puses, vehovisma gars, atteikšanās gars, kas bija pārņēmis visplašākos buržuāzijas slāņus, iespaidās arī tai virzienā, kurš cenšas ievirzīt marksistisko teoriju un praksi «mērenības un akurātības» gultnē. Marksistiska šeit palikusi vairs tikai frazeoloģija, kas ietērpj viscaur liberāla gara piesātinātos prātojumus par «hierarhiju» un «hegemoniju» u. tml.»²⁸

Norādot uz krīzes briesmām un esošā stāvokļa sarežģītību, V. I. Ļeņins formulē marksistu turpmākos uzdevumus. «No šās kri-

zes izvirzītiem jautājumiem nedrīkst atkratīties. Nav nekā kaitīgāka, bezprincipiālāka kā mēģinājumi tikt no tiem vaļā ar frāzi. Nav nekā svarīgāka kā saliedēt *visus* marksistus, kuri apzinājušies krīzes dziļumu un nepieciešamību cīnīties pret to, lai nosargātu marksisma teorētiskos pamatus un tā galvenās tēzes, kas tiek kropļotas no vispretējākām pusēm, izplatot buržuāzisko ietekmi uz dažādiem marksisma «līdzskrējējiem».²⁹

V. I. Ļeņins un boļševiku partija toreiz parādīja piemēru, kā cīnīties par marksismu, kā cīnīties pret tā ienaidniekiem, kā apvienot visu īsteno marksistu spēkus. Latviešu marksisti, izpratuši patieso stāvokli, arvien vairāk iekļāvās šajā cīņā.

Vērsās plašumā cīņa par marksisma ideju tālāku izplatīšanu Latvijā. K. Marksa, F. Engelsa, V. I. Ļeņina darbi, kā arī cita marksistiskā literatūra, kas bija ieviesta vai arī izdota Latvijā agrāk, guva aizvien jaunus lasītājus, it īpaši revolūcijas laikā. Marksistiski ļeņinskās idejas turpināja ietekmēt Latvijas sabiedrisko domu.

Latvijas marksistu idejiskais arsenāls papildinājās ar daudziem jauniem V. I. Ļeņina darbiem latviešu valodā. Latviešu valodā 1910. g. bija publicēts V. I. Ļeņina darbs ««Cīņas» jubilejas numuram»³⁰ un 1913. g. — «Platformas projekts Latvijas Sociāldemokrātijas IV kongresam».³¹ Tāpat pazīstams Latvijā bija V. I. Ļeņina darba «Materiālisms un empiriokriticisms» izdevums krievu valodā.

Reakcijas un jauno revolucionāro uzplūdu gados V. I. Ļeņins joprojām palīdzēja nostiprināt Latvijas Sociāldemokrātiju.

Kad LSD CK un tās centrālais orgāns uz laiku nokļuva meņševiku rokās, pretstatā meņševistiskajai līnijai 1912. g. tika radīts boļševiku centrs — Ārzemju grupu birojs (pastāvēja līdz 1914. g.), kurā ietilpa J. Bērziņš-Ziemelis, J. Ģipslis, J. Hermanis u. c. V. I. Ļeņins šai grupai sniedza vispusīgu palīdzību, lai nostiprinātu boļševismu Latvijas Sociāldemokrātijā.

No 1909. g. augusta līdz 1910. g. aprīlim Briselē iznāca LSD Ārzemju komitejas mēnešraksts «Sociāldemokrātijas Vēstnesis», kas galvenajos jautājumos aizstāvēja boļševiku līniju. Kā atceras J. Bērziņš-Ziemelis, šis preses izdevums iznāca ar tiešu V. I. Ļeņina atbalstu.³²

Nepārtrauktus sakarus V. I. Ļeņins uzturēja ar P. Stučku, J. Ģipsli, J. Hermani u. c. latviešu boļševikiem.

1913. g. Latvijas boļševiki uzsāka LSD IV kongresa sagatavošanu, kurā vajadzēja dot triecienu meņševikiem likvidatoriem. Gatavošanos kongresam tieši vadīja V. I. Ļeņins. Viņš atbrauca no Krakovas uz Berlīni, lai te satiktos ar Latvijas boļševikiem. V. I. Ļeņina izstrādātais «Platformas projekts» tika tulkots latviešu valodā, izdots un nogādāts Latvijā. Tam bija milzīga nozīme LSD IV kongresa darbā. V. I. Ļeņins ieradās kongresā kā goda viesis no KSDS(b)P CK un vēl pirms kongresa atklāšanas kongresa

delegātiem nolasīja referātu par nacionālo jautājumu. LSD IV kongresā (1914. g. janvārī) tika dots noteikts pretspars meņševiku un samierinātāju tīkojumiem un daudzos jautājumos pieņemti boļševiku priekšlikumi.

Tikpat ciešas saites ar Latvijas strādnieku kustību bija avīzei «Pravda». Tikai pirmajā pastāvēšanas gadā vien «Pravda» ievietoja 52 korespondences no Rīgas un 10 no citām Latvijas pilsētām. Avīzes «Pravda» un žurnāla «Prosveščeņije» slejās savus rakstus publicēja P. Stučka.

Šajā vēsturiskajā periodā, kas pārpilns ar svarīgiem revolucionāriem notikumiem, marksistiskā filozofiskā doma Latvijā attīstījās ciešā saistībā ar masu revolucionāro cīņu, ar Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas attīstību un nostiprināšanos, ar tās autoritātes un ietekmes pieaugumu visas latviešu tautas dzīvē.

Latvijas marksisti arī reakcijas un jauno revolūcijas uzplūdu gados sekmīgi aizstāvēja marksistiski leņinisko filozofiju. Pret marksistiskās revolūcijas teorijas revīzijas mēģinājumiem noteikti vērsās P. Stučka un F. Roziņš. Latviešu dekadences idejiskajā sakāvē izšķirīga nozīme bija J. Jansona-Brauna un A. Upīša darbiem.

Filozofiskās cīņas klimatu Latvijā it īpaši ietekmēja V. I. Leņina darbs «Materiālisms un empiriokriticisms», kura nozīme ir nepārvērtējama.

Nacionālo attiecību teorijas laukā daudz strādāja P. Stučka, kura darbu atzinīgi novērtēja arī V. I. Leņins. Marksistiskās estētikas teorijas jomā darbojās tādi teorētiķi kā J. Bērziņš-Ziemeļis, A. Upīts, V. Dermanis, V. Knoriņš, R. Peļše. Daudzās filozofiskajās problēmās tālajā emigrācijā iedziļinājās Rainis.

Izmaiņas Latvijas filozofiskajā klimatā šajos gados ietekmēja arī citas kultūras dzīves nozares, piemēram, latviešu gleznotāju radošo darbību. Latviešu mākslinieku vidū pastiprinās reālistiskais virziens, rodas un nostiprinās interese par mākslas teoriju. Sai sakarā būtu minams izcilais latviešu gleznotājs J. Rozentāls, tāpat arī J. Jaunsudrabiņš ar savu darbību mākslas kritikā, tēlnieks G. Šķilters, kas vērsās pret formālismu un izvirzīja prasību par mākslas idejisko saturīgumu; mākslinieka T. Ūdera filozofijas studijas, viņa interese šajā laikā par marksismu. Rakstnieks P. Gruzna pēc novēršanās no dekadences kļūst par tās kritiķi un aktīvi aizstāv teātra, mūzikas, glezniecības demokrātisko, idejisko saturu.

*

Lielas izmaiņas filozofiskās cīņas gaitā radās līdz ar pirmo pasaules karu, kas kā smaga nasta gulās uz tautu pleciem.

Boļševiku partija ar V. I. Leņinu priekšgalā uzsāka aktīvu cīņu pret karu, izvirzot lozungu par imperiālistiskā kara pārvēršanu pilsoņu karā pret savu valdību, pret savu buržuāziju un muižniekiem, izvērsa lielu darbu, lai atmaskotu sociālšovinistus, centristus,

viņu ideoloģiju un pastiprināti gatavotu Krievijas strādnieku šķiru revolūcijai. Šis cīņas gaitā ap V. I. Ļeņinu saliedējās spēki, kas nākotnē kļuva par jaunās, III Internacionāles pamatu.

Latvijas Sociāldemokrātija jaunajos apstākļos ieņēma stingras internacionālas pozīcijas un uzsāka aktīvu cīņu pret imperiālistisko karu un sociālšovinismu, Tikai pirmajā kara gadā vien Latvijā tika izdoti vairāki desmiti revolucionāro skrejlapu, kurās tika aktīvi propagandēti ļeņiniskie lozungi, partijas idejas. J. Bērziņš-Ziemelis šai sakarā uzrakstīja informatīvu rakstu «Par Latvijas novada Sociāldemokrātijas darbību kara laikā», kuru augstu novērtēja V. I. Ļeņins. Šī ziņojuma redakcijas piezīmē atzīmēts: «Ar lielu gandarījumu mēs ievietojam rakstu, kurš parāda lielu mūsu latviešu biedru un draugu internacionālistisko darbu. Gods un slava latviešu revolucionāriem proletāriešiem! Mēs ceram tuvākajā laikā iepazīstināt krievu biedrus ar latviešu sociāldemokrātu darbu kara pēdējos mēnešos.»³³

LSD vadošie centri, aktīvi piedaloties J. Bērziņam-Ziemelim, uzturēja sakarus ar V. I. Ļeņinu. Pēc IV kongresa J. Bērziņš-Ziemelis bija LSD CK pārstāvis ārzemēs, LSD Ārzemju komitejas sekretārs, «Cīņas» redkolēģijas loceklis un veica lielu partijas darbu, cīnoties par ļeņinskajām idejām starptautiskajā arēnā. Viņš neatlaidīgi propagandēja V. I. Ļeņina teorētiskās un praktiskās direktīvas kara, miera un revolūcijas jautājumos. J. Bērziņam-Ziemelim bija liela loma ne tikai Latvijas strādnieku kustības vēsturē, šīs kustības garīgajā dzīvē, bet arī boļševisma vēsturē vispār.

Biedri, kas pazina J. Bērziņu-Ziemeli Londonas emigrācijā, augstu novērtēja viņa pašizliedzību un uzticību ļeņinismam, augsto teorētisko sagatavotību. I. Maiskis raksta: «Bērziņš bija labi sagatavots marksists un ne bez pamata starp latviešu sociāldemokrātiem tika uzskatīts par teorētiķi. [...] Kara laikā Bērziņš ieņēma ļeņinisku pozīciju, un tas piešķīra viņam sevišķu autoritāti...»³⁴

LSD CK vārdā J. Bērziņš-Ziemelis aizstāvēja V. I. Ļeņina idejas konferencē, kuru sasauca Starptautiskais sociālistiskais birojs Londonā 1915. g. februārī. Sakarā ar konferenci V. I. Ļeņins rakstīja: «Krievu pārstāvības aina: CK un latviešu sociāldemokrāti ir noteikti un skaidri pret sociālšovinismu.»³⁵

1915. g. J. Bērziņš-Ziemelis kā LSD pārstāvis piedalījās Starptautiskajā sociālistu internacionālistu konferencē Cimmervaldē kā viens no boļševiku partijas trim delegātiem. V. I. Ļeņins konferences laikā nodibināja cimmervaldiešu kreiso grupu, kas, konferencei beidzoties, noformējās organizatoriski un ievēlēja vadošo orgānu — biroju. J. Bērziņš-Ziemelis aktīvi piedalījās cimmervaldiešu kreiso grupas izveidošanā un arī tās darbībā. Tā kā sakumā pastāvēja šaubas, vai J. Bērziņš-Ziemelis, kas tolaik atradās Londonā, varēs ierasties konferencē, LSD mandātu ar tiesībām pārstāvēt Latvijas sociāldemokrātus šajā konferencē saņēma V. I. Ļeņins. Mandāta

izsniegšana V. I. Ļeņinam vēlreiz apstiprina, ka V. I. Ļeņins bija Latvijas Sociāldemokrātijas vadonis un skolotājs.

F. Roziņš bija laikraksta «Strādnieks» redaktors (ASV) un publicēja ap 50 rakstu. Lielākā daļa visu ievērojamāko latviešu marksistu kara laikā uzrakstīto darbu par filozofiju («Iz socialisma ābeces», «Mūsu šīsdienas prasības» u. c.) pieder F. Roziņa spalvai.

Lielākais F. Roziņa nopelns ir tas, ka viņš kara gados organizēja daudz V. I. Ļeņina darbu (piemēram, «Karš un Krievijas sociāldemokrātija», «Sociālistiskās Internacionāles stāvoklis un uzdevumi», «Krievu Zidekumi», «Kā policija un reakcionāri apsargā Vācijas sociāldemokrātijas vienību», «KSDSP ārzemju sekciju Bernes konference», «II Internacionāles krahs») tulkošanu un ievietoja tos laikrakstā «Strādnieks». Tāpat F. Roziņš noorganizēja V. I. Ļeņina darba «II Internacionāles krahs» izdošanu 1916. g. atsevišķā izdevumā Bostonā latviešu valodā. F. Roziņš piedalījās arī Amerikas sociālistiskās partijas laikraksta «The Internationalist» izdošanā. Šo laikrakstu izdeva «Sociālistiskās propagandas liga» Bostonā. Jāatzīmē, ka par šo laikrakstu atzinīgi izteicies arī V. I. Ļeņins: «Izdevuma «Internationalist» I. nr-u jau saņēmu,» rakstīja V. I. Ļeņins 1917. g. 17. februārī A. Kolontajai, «un ļoti priecājos.»³⁶

Literatūrā jau vairākkārt norādīts, ka emigrējušie latviešu marksisti J. Bērziņš-Ziemelis, A. Neibuts u. c. kopā ar krievu biedriem cīnījās par marksismu un Ļeņinisko ideju izplatīšanos Amerikas kontinentā. Izmantojot dažādas iespējas, latviešu marksisti veica arī plašu mutisku propagandu. Piemēram varētu minēt F. Roziņa un J. Bērziņa-Ziemeļa uzstāšanos ASV revolucionāri noskaņoto latviešu emigrantu sanāksmēs. 1915. g. martā vai aprīlī F. Roziņš Bostonā strādnieku klubā nolasīja referātu «Strādnieku šķiras cīņas vēsture». Šajā klubā lekcijas par revolucionārās cīņas aktuāliem jautājumiem tika lasītas divas reizes mēnesī. Latviešu boļševiks A. Neibuts nolasīja Čikāgas sociālistu klubā lekciju «Kapitālisma attīstība Krievijā».³⁷ Kad 1916. g. ASV ieradās J. Bērziņš-Ziemelis, Bostonā notika viņa lekcija «Vecā un jaunā Internacionāle», kuru noklausījās 250 cilvēku.³⁸

Karastāvokļa apstākļos Krievijā legālās strādnieku avīzes un žurnāli tika slēgti. Atsevišķi LSD izdevumi («Biedrs», «Ziņotājs») saglabājās tikai dziļā pagrīdē. «Cīņa» iznāca Londonā un Bostonā. Bostonā turpināja iznākt avīze «Strādnieks». Krievijā tika izdoti atsevišķi demokrātiski noskaņoti laikraksti un žurnāli latviešu valodā («Jaunās Pēterpils Avīzes», «Taurētājs»), kurus dažkārt saviem mērķiem izdevās izmantot latviešu marksistiem.

Petrogradā (legālajā presē un sanāksmēs) uzstājās P. Stučka. Vienā no latviešu evakuēto boļševiku sanāksmēm Petrogradā tika nolasīts J. Jansona-Brauna referāts «Nacionālisms un internacionālisms», kuru autors bija atsūtījis no Londonas. J. Jansons-Brauns kopš 1915. g. pavasara aktīvi iekļāvās internacionālajā praktiskajā un teorētiskajā boļševiku darbā.

Piemērojoties grūtajiem imperiālistiskā kara apstākļiem, lielu darbu, propagandējot marksisma un partijas svarīgākos lozungus, Maskavā turpināja P. Dauge. Nozīmīgu darbu P. Dauge veica to Baltijas bēgļu vidū, kas bija atraduši patvērumu Krievijas pilsētās un guberņās. T. Draudiņš par to rakstīja: «... legāli un nelegāli strādāja sociāldemokrāti (boļševiki). Viņu vidū izcēlās P. Dauge, kas organizēja bēgļus, kultūr-politiski izglītojot tos, lasīja lekcijas utt. Šajā darbā P. Daugem vajadzēja cīnīties pret meņševikiem (K. Grasis, K. Upīts, J. Bankavs).»³⁹

Tādējādi arī kara apstākļos Latvijas marksisti turpināja aktīvi cīnīties filozofijas frontē, ieguldot savu daļu marksistiski ļeņinisko filozofisko ideju aizstāvēšanā un propagandēšanā, II Internacionāles antimarksistisko, oportunistisko koncepciju atmaskošanā.

1917. g. Krievijā Februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas rezultātā krita carisms. Revolūcija uzvarēja arī neokupētajā Latvijas daļā (rietumu un dienvidu daļu līdz pat Daugavai no 1915. g. kontrolēja vācu karaspēks).

Tuvojās sociālistiskā revolūcija. Boļševiki iekaroja aizvien plašākas strādnieku, kareivju un zemnieku masas. Latvijā ap 40 tūkstoši latviešu strēlnieku maijā nostājās boļševiku pusē. Strēlnieku kongresa delegāti nosūtīja telegrammu V. I. Ļeņinam kā Krievijas proletariāta revolucionārās cīņas īstajam vadonim.

1917. g. rudenī notikušajās Satversmes sapulces vēlēšanās pirmais kandidātu sarakstā no Ziemeļu frontes kareivjiem, kura aptvēra arī Latvijas teritoriju, bija V. I. Ļeņins. Minētais saraksts guva absolūto vairākumu; latviešu pulkos par viņu balsoja 95% vēlētāju. LSD saraksts Vidzemē guva 72% balsu; ievēlēti tika P. Stučka, F. Roziņš, J. Bērziņš-Ziemeļis.

Sabiedriskās un filozofiskās domas attīstība Latvijā 1917. g. tāpat norisinājās ļeņinisko ideju ietekmē. V. I. Ļeņina darbi tika izdoti atsevišķi, kā arī iespiesti laikrakstos «Cīņa», «Strādnieks», «Okopnaja pravda», krājumā «Sociāldemokrāts» un citos izdevumos. Tie tika brīvi izplatīti Latvijā. Plašāk nekā jebkad agrāk tika lasīta «Pravda». Latvijas laikrakstos bija iespiesti V. I. Ļeņina līdzgaitnieku, kā J. Sverdlova un M. Kaļiņina, darbi.

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvara kļuva par boļševiku partijas stratēģijas un taktikas triumfu, par marksisma-ļeņinisma triumfu. Revolūcijas uzvarā atspoguļojās arī vispārsivākā, revolucionārā pasaules uzskata uzvara Latvijas sabiedriskajā dzīvē, latviešu proletariāta apziņā.

*

«Apcerējumos» tiks aplūkots vēstures periods tieši pēc Oktobra revolūcijas, kad sākās cīņa par Oktobra uzvaras nostiprināšanu Krievijā un tika veikti pirmie padomju varas pasākumi Latvijā. Šajos gados tālāk veidojās Latvijas sabiedriskā un filozofiskā doma. Pārliciecināši bija marksistiskās ideoloģijas panākumi, radās

sabiedrības sociālistiskās celtniecības pieredze, bija vērojami pirmie mēģinājumi apkopot Krievijas lielā sabiedriskā apvērsuma rezultātus, būtiskās izmaiņas latviešu tautas dzīves veidā.

Pilsoņu kara liesmainajos gados, imperiālistisko interventu sakāves gados, latviešu boļševiki uzrakstīja vairākus ievērojamus darbus, — piemēram, P. Stučka uzrakstīja «Lekcijas par vēsturisko materiālismu», darbus par padomju tiesībām, J. Daniševskis — «Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā» u. c. Tika risinātas arī teorētiskas problēmas (padomes kā proletariāta diktatūras forma un to attīstība, Krievijas un Latvijas nacionālā jautājuma risināšanas konkrētie ceļi, sociālisma celtniecības uzsākšana u. tml.). F. Roziņš darbojās komisijā, kas sastādīja pirmo KPFSR Konstitūciju, un šis vēsturiskais dokuments ir viņa parakstīts.

Pateicoties laimīgai vēsturiskai likumsakarībai, daudzi latviešu marksisti strādāja V. I. Leņina tiešā tuvumā. 1918. g. P. Stučka bija KPFSR tieslietu tautas komisārs, bet 1919. g. vadīja Latvijas Padomju valdību, F. Roziņš vadīja «Iskolatu», kas faktiski bija pirmā Padomju valdība Latvijā (1917. g. beigās—1918. g. sākumā), pēc tam strādāja Tautas Komisāru Padomē, J. Bērziņu-Ziemeli II padomju kongresā, kurš pasludināja Oktobra uzvaru un pirmos padomju varas dekrētus, ievēlēja par VCIK locekli, pēc tam viņš bija Padomju valdības pilnvarotais Sveicē, 1919. g. — tautas izglītības komisārs Latvijā utt. Tam visam bija liela nozīme Latvijas filozofiskās un sabiedriskās domas jaunā etapa attīstībā, marksisma-leņinisma teorētisko vērtību bagātināšanā.

Runājot par saviem pirmajiem darbiem padomju tiesību teorijā, P. Stučka atzīmēja: «Galvenais ceļvedis bija viņa [V. I. Leņina — V. Š.] darbs: «Valsts un revolūcija». Jau tikai pats virsraksts, šo divu jēdzienu zinātniskais kopsakars, jautājums par valsti, šķiru cīņas procesu aizstāja man veselu literatūras klāstu par revolūcijas dialektiku. Šķiru cīņas, kas neizbēgami noved pie proletariāta diktatūras, revolucionāra izpratne, lūk, kas bija visa mana darba leitmotivs.»⁴⁰

V. I. Leņins sarakstījās ar J. Bērziņu-Ziemeli, izmantoja viņa zināšanas par Rietumeiropas ideoloģisko cīņu, viņa starptautiskos sakarus, uzticēja viņam Rietumos sagādāt literatūru, izdot marksistisko literatūru vairākās valodās utt. V. I. Leņins deva J. Bērziņam-Ziemelim padomu iespējami ātrāk vācu valodā izdot darbu «Valsts un revolūcija», lūdza atsūtīt K. Kautska rakstus un brošūru «Proletariāta diktatūra», līdzko tā būs iespiesta,⁴¹ ieteica organizēt un izdot darbus, kas vēsturiski atsegtu cīņu ar sociālšovinismu Anglijā, Francijā, Vācijā, Itālijā, tāpat arī K. Lībknehta un R. Luksemburgas darbus.

Kad vācu strādnieki Rīgā 1919. g. nolēma izdot K. Lībknehta un R. Luksemburgas kopotos rakstus, V. I. Leņins telegrafēja Latvijas Padomju valdības vadītājam P. Stučkam un tautas izglītības komisāram J. Bērziņam-Ziemelim, lūgdams atbalstīt šo ieceri un izsūtīt viņam rakstu eksemplāru.⁴²

Latviešu revolucionārie sociāldemokrāti, kas, apstākļu spiesti, bija palikuši emigrācijā Rietumos, aktīvi iesaistījās ģeņinisko ideju propagandā tai zemē, kur viņi dzīvoja. Tā, piemēram, K. Jansons (Kapteinis) bija aktīvs Amerikas Sociālistiskās partijas kreisā spārna darbinieks un piedalījās ASV Komunistiskās partijas organizēšanā. A. Zirnis, dzīvodams Anglijā, pārtulkoja angļu valodā V. I. Ģeņina darbu «Otrās Internacionāles krahs», kas nāca klajā 1918. g. Glazgovā.⁴³

«Apcerējumos» būs sīki izanalizēta Latvijas progresīvo darbinieku teorētiskā cīņa par estētikas marksistisko principu nostiprināšanu, jo tieši šai cīņai bija ievērojama nozīme tālaika Latvijas sabiedriski politiskajā domā. Literatūra un māksla carisma spaidu apstākļos bija vienīgā tribīne, kas deva iespēju kaut cik brīvi izteikties par sabiedriskās dzīves jautājumiem. Cīņā par estētikas marksistisko principu nostiprināšanu iesaistījās J. Rainis, J. Jansons-Brauns, V. Dermanis, J. Bērziņš-Ziemelis, A. Upīts, R. Pelše.

Ideju vēsture ir ideju maiņas un tātad ideju cīņas vēsture, — šādi raksturojama arī Latvijas idejiskās dzīves vēsture. Tādēļ, lai sniegtu priekšstatu par idejiski filozofisko cīņu Latvijā 20. gs. sākumā, grāmatā būs kritiski analizēti buržuāziskās nometnes pārstāvju, revolucionāro ideju niknāko ienaidnieku, būtiskākie sabiedriskie un filozofiskie uzskati. Šeit vispirms jārūnā par latvisko «dzīves filozofijas» variantu, par kura «trubadūriem» kļuva tādi buržuāziskie dzejnieki kā J. Poruks un F. Bārda; par pozitīvistisko filozofiju, kura izplatījās latviešu buržuāziskās inteligences aprindās; tāpat kritiski tiks analizēta nikna marksistiskās filozofijas pretinieka un renegāta M. Valtera eklektiskā «faktoru teorija».

Buržuāziskie filozofi Latvijā nav izvirzījuši nekādas oriģinālas idejas. Objektīvi tas izskaidrojams ar imperiālisma attīstības vēsturiskajiem apstākļiem, kuros buržuāzija parādās kā reakcionārs spēks, kā arī ar latviešu buržuāzijas specifiku (tās ekonomiskais un politiskais nespēks salīdzinājumā, piemēram, ar krievu buržuāziju; verdziskums carisma priekšā utt.). Latviešu buržuāzija centās piemērot vietējiem šķiru cīņas apstākļiem Rietumu sabiedriskās un filozofiskās idejas. Šīs teorijas un uzskati konkrētajos Latvijas apstākļos bija ievērojams spēks, kas vērsās pret progresīvo revolucionāro ideoloģiju, pret marksistisko filozofiju; tie iespiedās buržuāzijas un sīkburžuāzijas aprindās, kā arī izplatījās strādnieku šķīrā. Tāpēc tos nevar vienkārši ignorēt, un tāpēc arī pirmie latviešu marksisti nenogurstoši cīnījās pret šo ideju un uzskatu ietekmi.

«Apcerējumos» tiks analizēti latviešu sīkburžuāzijas pārstāvju uzskati, kuros īpatnēji atspoguļojas Latvijas tālaika vēsturiskie apstākļi. Tā kā Latvijā kapitālisma attīstības pakāpe bija samērā augsta un šķiru diferenciacija laukos bija visai ievērojama, latviešu eseri bija vājš politiskais spēks. Šis vājums savukārt ietekmēja eseru idejas, ko Latvijā aizstāvēja galvenokārt E. Rolavs. Vēsturiskie apstākļi un asā šķiru cīņa Latvijā ietekmēja arī cita latviešu sīkburžuāzijas pārstāvja — K. Baloža — uzskatus, kurš

gan tuvojās proletariāta ideoloģijai, gan atkal attālinājās no tās, tādējādi personificējot sīkburžuāzijas nepatstāvību, kas sevišķi acīmredzama kļūst revolūcijas laikā.

Tāpēc ir saprotams, kāda nozīme ir šo sīkburžuāzijas pārstāvju filozofisko un sabiedrisko uzskatu analīzei, vēl jo vairāk tāpēc, ka šo uzskatu sīka kritika tiek dota pirmoreiz.

20. gs. sākumā Latvijas filozofiskās un sabiedriskās domas attīstībā reljefi var izsekot tās cīņas tendences, kas vērsās ne tikai pret atklāti antimarksistiskiem spēkiem, bet arī pret «kreisajiem» spēkiem (proeseriska, anarhistiska tipa); šī cīņa ir aktuāla vēl arī šodien.

*

Rezumējot sacīto, secināms, ka 20. gs. sākumā Latvijas sabiedriskās un filozofiskās domas attīstībai raksturīgas noteiktas likumsakarības un tendences. To vidū svarīgākā ir šīs domas ciešais sakars ar Latvijas revolucionārā proletariāta šķiru cīņu, ar cīņu pret patvaldību, buržuāziju un muižniekiem. Filozofiskās un sabiedriskās domas attīstību aizvien spēcīgāk ietekmēja V. I. Ļeņina idejas; progresīvās sabiedriskās domas sasniegumi sasaucās ar Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas uzdevumiem.

20. gs. sākumā progresīvā sabiedriskā un filozofiskā doma Latvijā radās un veidojās konkrētos sociālpolitiskos apstākļos, šķiru un ideju cīņā. Vienlaikus tā nesaraujami saistīta ar Krievijas vēsturiskajiem apstākļiem. Latvijas proletariāts apguva Viskrievijas revolucionārās kustības praksi un teoriju. Problēmas, ko izvirzīja sabiedriskā un filozofiskā doma, bija sabiedriski aktuālas, tās veicināja dziļu šķiru cīņas uzdevumu izpratni cīņā par sociālo un nacionālo atbrīvošanu, par sociālisma uzvaru Latvijā.

PIRMĀ DAĻA

KRĪZES AIZSĀKUMI BURŽUĀZISKAJĀ
UN SĪKBURŽUĀZISKAJĀ FILOZOFISKAJĀ
UN SABIEDRISKAJĀ DOMĀ

PIRMA DAĻA

KRĪTES AIZSKUMI BURŪZISKĀJĀ
UN SĪEBURŪZISKĀJĀ FILOZOFISKĀJĀ
UN SĀBĒDRISKĀJĀ DOMĀ

I NODAĻA

LATVIEŠU BURŽUĀZIJAS FILOZOFISKĀS KONCEPCIJAS

JĀNIS PORUKS KĀ «DZĪVES FILOZOFIJAS»
AIZSACEJS LATVIJĀ

Jānis Poruks (1871—1911) latviešu ideālisma vēsturē aizsāk «dzīves filozofiju». J. Poruka filozofiskie uzskati, tāpat kā viņa daiļrade, ir pretrunu caurausti. Tāpēc arī ap J. Poruka mantojumu līdz pat mūsu dienām notiek asa ideoloģiska cīņa. J. Poruka daiļrades reakcionārās tendences kritizējuši progresīvie domātāji un darbinieki Janis Jansons-Brauns, Roberts Pelše, Vilis Knoriņš, Andrejs Upīts, vienlaikus viņu atzinīgi vērtējot kā talantīgu rakstnieku un smalku lirīķi. J. Poruka daiļradē savijas t. s. jaunromantisms ar spilgtu reālistisku tēlojumu.

Rupjā iedzīvošanās kāre, kas 19. gs. otrajā pusē aizvien vairāk pārņēma latviešu buržuāziju, J. Poruka mākslinieka dabai nebija pieņemama, taču spēka pārtraukt sakarus ar buržuāzisko nometni viņam nepietika.

J. Poruks nav idejisks cīnītājs, bet pasīvs romantisks sapņotājs; ar žēlabainām skumjām viņš vēro dzelzaino, nepielūdzamo dzīves ritējumu, kur stiprais uzvar vājo, un ar vēlīgu mīlestību, kas bieži kļūst asaraina, zīmē savus dzīves bardzības un netaisnības aizlauztos bezgribas neveiksmīnīkus un bezpalīdzīgos gaudulus. Vislabāk J. Porukam padodas viņa bērnības atmiņu tipi un vienkāršie, sirsnīgie senās zemnieku sētas ļaudis. «Visvērtīgākais Poruka dzejiskajā mantojumā,» rakstīja J. Jansons-Brauns, «viņa nelielie, maigie apraksti un viņa liriskās sudrabaini tīrās vārsmas.»¹ Pamatos līdzīgu J. Poruka vērtējumu sniedz arī Vilis Knoriņš.² Ideālisti (Viktors Eglītis, Alberts Freijs, Jānis Veselis, Pauls Dāle, Zenta Mauriņa) absolutizēja un slavīnāja J. Poruka no dzīves atrautos sapņojumus, ideālismu, mistikas momentus, pesimismu, tātad viņa daiļrades vājās puses. Dekadenti, it īpaši Viktors Eglītis, J. Poruku uzskatīja par latviešu dekadentu priekšteci. Ideālistiskie filozofi un latviešu teologi nebeidza jūsmot par viņa ideālismu un reliģiskajiem «meklējumiem», centās iztēlot J. Poruku par reliģiski noskaņotu domātāju.

Jānis Poruks stāvēja tālu no jaunstrāvnīku cīņām, viņam palika sveša arī 1905.—1907. g. revolūcijas notikumu būtība, kaut gan dzejnieks Apsesdēls 1905. g. kādā no sapulcēm nolasa viņa rakstu. Viņš ir pieskaitāms pie ievērojamākajiem latviešu buržuā-

ziskās ideālistiskās filozofijas pārstāvjiem, pie viena no tiem latviešu rakstniecības pārstāvjiem, kuri ar dažādiem filozofijas jautājumiem nodarbojušies visvairāk. J. Poruka spalvai pieder vesela rinda tieši filozofiskajām un estētikas problēmām veltītu sacerējumu («Nākotnes reliģija», «Vēstule Pēterim Zālitim», «Laiks, telpas un pamats», «Ideāls kā ideja un kā jēdziens», «Modernās kultūras nesaskaņas», «Vai pesimisms rakstniecībā ir notiesājams?», «Jaunais gara virziens literatūrā», «Par mūsu jaunāko rakstniecību», «Šekspīrs vai Ģēte?», «Mūsu tagadnes rakstniecība», «Vēstules par mākslu un literatūru», «Māksla un tauta»). Filozofiskas problēmas risinātas gandrīz visā viņa daiļradē, sevišķi tādos darbos kā «Pērļu zvejnieks», «Baltās drānas», «Ērgelnieks», «Kā Runcis kļuva par Runcē», «Neticīgā Toma dziesmas», «Ideāli», «Nebijušais un divi vientuļi», «Faķīrs», «Grāfs Rodenšteins».

«Dzīves filozofija» pagājušā gadsimta beigās kļuva par vienu no valdošajiem virzieniem buržuāziskajā filozofijā un bija viens no galvenajiem eksistenciālisma veidošanās avotiem. «Dzīves filozofija» veidojās, sākot ar 19. gs. 60.—70. gadiem. Ievērojamākie tās pārstāvji bija F. Nīčse, V. Diltejs, A. Bergsons, G. Zimmels, O. Spenglers. «Dzīves filozofijai» tuvu stāv pragmatīķis V. Džeimss, fenomenoloģiskās aksioloģijas pamatlicējs M. Šēlers, spāņu filozofs H. Ortega i Gasetis. «Dzīves filozofija» ir pamatos iracionālistiska, visu esošo tā uzskata par dzīves izpausmi. Šī realitāte — dzīve — nav identa ne ar matēriju, nedz ar garu, bet ir gara un matērijas pirmamats. Viens no galvenajiem «dzīves filozofijas» teorētiskajiem pamatiem bija reakcionārā vācu filozofa A. Šopenhauera iracionālistisks un pesimistisks.

J. Poruka darbos nav rodama detalizēti izstrādāta «dzīves filozofija». Viņa pasaules uzskatam raksturīgas tikai «dzīves filozofijas» iezīmes. Pirmo reizi tās formulētas viņa darbā «Nākotnes reliģija», kas uzrakstīts 1894. g. Šos «dzīves filozofijas» momentus latviešu ideālistiskajā filozofijā turpinājuši, piemēram, Fricis Bārda, Zenta Mauriņa, Pauls Jurevičs un daļēji arī Teodors Celms.

Literatūrā dažkārt J. Poruku raksturo kā nīčseānieti. Šāds viedoklis tomēr jāatzīst par nepietiekami pamatotu. F. Nīčsem un J. Porukam gan ir daudz kopēja, jo viņi lielākā vai mazākā mērā abi pieder pie ļoti plašā un neviendabīgā «dzīves filozofijas» virziena pārstāvjiem. Pareizāk gan būtu teikt, ka F. Nīčses filozofija ir viens no J. Poruka uzskatu veidošanās avotiem. Taču, piemēram, F. Nīčses «pārcilvēka filozofiju» grūti, pat neiespējami saskaņot ar «bālo zēnu» un «sirdsšķīsto ļaužu» apjūsamošanu J. Poruka daiļradē. F. Nīčse atmet I. Kanta duālismu, ko nevar teikt par Jāni Poruku, u. tml.

Ļoti svarīgs J. Poruka pasaules uzskata veidošanās avots bija A. Šopenhauera darbi. Tāpat kā A. Šopenhauers, arī J. Poruks savā pasaules uzskatā uzņēmis vairākas platonisma koncepcijas. J. Poruks pārveido A. Šopenhauera mācību par gribu kā esošā pamatu.

A. Šopenhauers no gribas atvasina kā objektu, tā subjektu, J. Poruks traktēja A. Šopenhauera gribu «dzīves filozofijas» garā. No A. Šopenhauera J. Poruks pārņēmis arī I. Kanta «lietas par sevi» un «parādību» objektīvi ideālistisko traktējumu. J. Poruku ar A. Šopenhauera vieno pesimisma noskaņas. J. Poruka filozofiskajos uzskatos samanāma arī A. Šopenhauera «pietiekamā pamata likuma» interpretācija.

Zināma ietekme uz J. Poruka pasaules uzskata veidošanos bija arī Ļ. Tolstoja mācībai par «nepretošanos ļaunumam».

Ļ. Tolstojs kritizēja A. Šopenhauera pesimismu un pesimismu vispār, nosaucot to par sofismu un muļķību. Lielais mākslinieks vēršas pret F. Ničšes filozofiju. J. Poruks savukārt centies savienot F. Ničšes tēzi «Dievs ir miris», viņa traģisko vienpatības sludināšanu ar Ļ. Tolstoja lēnprātīgā kristieša «nepretošanos ļaunumam».

Neonkantietis Pēteris Zālīte darbā «Jānis Poruks kā cilvēks, dzejnieks un filozofs»³ J. Poruka filozofisko uzskatu atslēgu meklē kantiānismā. Taču ar I. Kanta filozofiju J. Poruku vieno tikai visa reālā iedalījums «lietas par sevi» (noumenos) un «parādību pasaulē» (fenomenos).

Ievērojamu ietekmi uz J. Poruka uzskatiem atstājis hernhūtisms. Hernhūtiskais piētisms, iekšējās ticības pārdzīvojumu apoloģija, savā dziļākajā pamatojumā tiecās uz neoplatonisko iracionālismu un panteismu, uz individuālismu un personības ārējās determinācijas noliegumu, priekšplānā izvirzot iekšējo «es», personības iekšējos pārdzīvojumus.

J. Poruka pasaules uzskatā spēcīgas ir arī panteisma iezīmes. Viņš nepieņem Spinozas ateistisko panteismu un tā vietā cenšas balstīties uz tādu panteismu, ko varētu saskaņot ar reliģisko pasaules uzskatu. Dievs J. Porukam «izšķīdināts» pasaulē un ir dzīves, visa esošā pamats. Pirmbūtne («das Urding an sich»), pēc J. Poruka uzskatiem, ir «lietu kā tādu» (noumenu) kopsūma. Šis viedoklis neatbilst materiālistiskajam I. Kanta viedoklim par «lietu par sevi», bet ir no A. Šopenhauera pārņemtais platoniskais panteisms, objektīvā ideālisma garā izskaidrotās idejas. J. Poruks raksta, ka lietas kā tādas sakrīt ar idejām.

Atšķirībā no I. Kanta parādībām, pēc J. Poruka domām, nav subjektīvs, bet gan objektīvs raksturs, jo katrai idejai (noumenam) atbilst fenomens. Fenomenu kopums tad arī veido universumu. Šis parādības veido nevis mūsu apziņu, kā tas bija I. Kantam, bet «lietas par sevi». Tāpēc arī laiks un telpa J. Porukam nav vis mūsu vērošanas formas, bet gan «pirmbūtnes kā tādas» (dieva) fenomeni. Tātad atšķirībā no I. Kanta laikam un telpai ir objektīvs raksturs. Katram fenomenam ir savs noumens. Dievs, saplūstot ar ideju pasauli, rada savus fenomenus — parādības. No «pirmbūtnes kā tādas» fatālās nosacītības atkarīga arī parādību fatālā nosacītība. Dievs, «pirmbūtne kā tāda», uzstājas kā liktenis, no kura atkarīgs katras parādības liktenis, pie kam līdzīgi Platona idejām arī J. Poruka idejas ir nemainīgas. No šāda veida fatālisma

izriet J. Poruka pesimisms, nolemtības, pamestības sajūta, kaut gan šis pesimisms sakarā ar tā fatālistisko pamatojumu vairs neskān ar voluntarismu.

Sekojošā Platona mācībai par ideju pilnību un lietu nepilnību (Platona mācība par lietām, parādībām kā ideju, būtības ēnām), J. Poruks veidojis savu mācību par pasaules un cilvēka nepilnību, nepilnvērtīgumu. Cilvēks nemitīgi tiecas pēc nesasniedzamā ideāla, kas pastāvīgi attālinās no viņa. Arī izziņas teorijā J. Poruks norobežojas no I. Kanta agnosticisma. Viņam parādības ir atvasinātas no noumena un būtībā ir izzināmas. Tomēr pilnīgi norobežoties no agnosticisma un iracionālisma J. Porukam neizdodas, jo viņš nepārāda objektīvo patiesību, raksta tikai par relatīvajām patiesībām, kuras atrautas no absolūtās patiesības. J. Poruks raksta, ka «ir daudz patiesību! Viena karo ar otru! Katrā cilvēkā ir sava patiesība...»⁴

Šis relativisma viedoklis dažkārt noved J. Poruku pie iracionālistiskiem secinājumiem.

J. Poruka panteismam ir fideistisks raksturs, tas saistīts ar reliģiju un vērsts pret ateismu, kas, pēc viņa uzskatiem, noliedz ētisko ideālu. Šis viedoklis pārlicinoši vērojams viņa pirmajā filozofiskajā darbā «Nākotnes reliģija» (1894. g.). «Nākotnes reliģijā» J. Poruks cenšas sintezēt F. Ničses un Ļ. Tolstoja filozofiju. Ar «nākotnes reliģijas meklējumiem» J. Poruks cenšas pamatot savu ētisko ideālu un modernizēt, uzspodrināt pagātnē aizgājušā hernhūtisma patriarhālās ētikas principus atbilstoši jauno laiku, apstākļu prasībām. Ar nākotnes reliģiju J. Poruks saprot optimistisku reliģiju, kura nāktu pesimistiskās kristietības reliģijas vietā. Nākotnes reliģijai jārod cilvēka iekšējais sakars ar dabu,⁵ jāstiprina cilvēku spēja darboties, «katram acumirklim un katrai parādībai piebalsot»,⁶ cilvēkam jādzīvo tagadnei. Svarīga vieta «nākotnes reliģijā» ierādāma mākslai, jo mākslinieka skats vērsts uz nākotni, māksliniekam jābūt spēcīgai, ar ideāliem apveltītai personībai: «Šai pasaulei vajaga pavisam citu cilvēku, pārcilvēku,»⁷ jo tikai tāds var veidot pareizas attiecības starp cilvēkiem, no vienas puses, un cilvēkiem un dabu — no otras. Par kristietības trūkumu, sekojot Ļ. Tolstojam, J. Poruks uzskata ētiskā nenovērtēšanu un aizraušanos ar metafizisko dogmatismu, aiz kura pazūd cilvēks. Vienlaikus J. Poruks pārmet Ļ. Tolstoja reliģiskajiem meklējumiem «mājas laimes un miera» absolutizēšanu, nākotnes ideālu trūkumu, jo «reliģiju nevar noteikt uz gadu simteņiem visiem cilvēkiem, kas dzīvo dažādās zemes joslās».⁸ Ļ. Tolstoja «tuvākā mīlestība» jāpapildina ar F. Ničses «tālākā mīlestību». J. Poruka «nākotnes reliģija» neiziet ārpus reliģiskā kristietiskā pasaules uzskata ietvariem, nespēj dod optimistisku pasaules uzskatu un pārvarēt pesimismu. Tomēr J. Poruks nebija konsekvents reliģiskā pasaules uzskata aizstāvis, par kādu viņu tēloja A. Freijs, Z. Mauriņa vai P. Dāle. Savā «Autobiogrāfiskajā skicē», tiesa, jau būdams smagi slim, viņš vēršas pret hernhūtisko fanātismu, rakstot, ka «mani

vecāki un citi zemnieki manā dzimtenē bija briesmīgi fanātiķi»,⁹ ka «man dažreiz, redzot ārprātīgus kristīgos, it īpaši luterāņus, palīka nelabi».¹⁰ Citā vietā dzejnieks raksta, ka «Katra ticība uz dievu ir blēņas»,¹¹ ka ar masu reliģisko psihozi «kristīgā baznīca . . . nopelna . . . lielas naudas summas».¹²

J. Poruka pasaules uzskata raksturīga iezīme ir pesimisms. Šim pesimismam ir dziļas sociālas saknes. J. Poruks audzis hernhūtietišu vidē, kas lielā mērā ietekmēja viņa daiļradi, pasaules uzskatu, it īpaši viņa ētiskos ideālus. 19. gs. otrajā pusē jau sen pagājībā bija aizgājuši tie laiki, kad hernhūtismam bija progresīva, antifeodāla loma sabiedriskajā dzīvē Latvijā. Arī «brāļu draudžu» ētiskie principi līdz ar patriarhālās zemniecības pamatu sairumu kapitalisma attīstības rezultātā bija aizgājuši pagātnē.

J. Poruka filozofisko uzskatu veidošanās periodā arvien jūtāmākas kļuva šķiru pretrunas. Gadsimtu mijā buržuāzijas ideologi visās kapitālistiski attīstītajās zemēs nodarbojās ar «vērtību pārvērtēšanu», novērsās no iepriekšējo laikmetu progresīvajām prasībām. Svarīgo vērtību komercializācija kapitalisma apstākļos nesa sev līdz kultūras degradāciju, amorālisma pastiprināšanos. Daži filozofi, starp tiem arī F. Ničše, šādas parādības pasludināja par kultūras degradāciju vispār, dzīves krīzi vispār.

Darbā «Vai pesimisms rakstniecībā ir notiesājams?» (1901. g.) J. Poruks raksta: «Traģika ir un paliek vadošais motīvs cilvēku dzīvē, un ar traģisku akordu viņa arī beidzas . . . Uz traģikas pamatojas visi augstākie elementi, visas cīņas. Ja mēs gribam noliegt traģiku, tad mums ir jānoliedz cīņas.»¹³

Arī J. Poruka dievs, tāpat kā viņa pretstats — zaļgani bālais demons —, ir traģisks, vientuļš. Pesimisma cēloņi, pēc J. Poruka uzskatiem, meklējami apstākļi, ka dzīve nesaskan ar cilvēka ideāliem. «Kam ideālu nav, tas nepazīst arī traģikas,»¹⁴ raksta J. Poruks. Un tālāk: «Ļaunais princips negrib izzust iz pasaules. Un taisni tagad, kur izglītība pietiek daudz tautām sasnieguse augstu stāvokli un dzīves kaites, meli, ienaidi, skaudība nav mazinājušās, bet kļuvušas pat vēl asākas, vai rakstniekiem nav iemesla kļūt par pesimistiem?»¹⁵

Šī pesimisma cēlonis meklējams tai apstākļi, ka J. Poruks dažkārt ļoti stipri pārdzīvo to postu, ko tautas masām nes kapitalisms. Viņš raksta, ka «Mākla, zinātne, taisnība, gods, tikumība, viss saplok zem pasaules zelta smagajām kastēm».¹⁶ Kapitālistisko sabiedrību bieži vien viņš sauc par «trako komēdiju», «dzīves teātri» utt.

Taču viņš neredz izeju no šī posta, nesaskata revolucionārās tautas spēkus. Kaut gan revolūcijas (1830. un 1848. g.) «strāvas aizkustināja visu Eiropu», nesa līdz jaunas vēsmas arī kultūras dzīvē, tomēr tās, pēc J. Poruka uzskatiem, nevar novērst sabiedrības dzīves ļaunumus, jo «ļaunums, kuru caur revolūciju cerēja iznīdēt, bija, tā sakot, iemitinājies katrā mājā, katrā sirdī».¹⁷ J. Poruks

nespēja saskatīt revolucionāro tautu, nepareizi spriežams, ka «skaidri saredzēta un ideāla mērķa revolucionāram ļaužu pulkam nekad nav bijis!»¹⁸ Sabiedrību, pēc rakstnieka domām, var labot tikai tikumiskā pilnveidošanās, jo, «Kamēr cilvēks ienīdēs cilvēku, kamēr sieva paliks neuzticīga vīram un vīrs sievai, kamēr cilvēks melos un otru piemānīs, tikmēr nekāda revolūcija neatnesīs svētības. Un, tiklīdz šīs nebūšanas būs izskaustas, tad revolūcijas nebūs vajadzīgas, jo cilvēks cilvēkam nedarīs pāri!»¹⁹

Dažreiz gan J. Poruks izsaka arī atzinīgākus vārdus par revolūcijām. Darbā «Mūsu rakstniecības nākotne» (1902. g.) par 1848. g. revolūciju Vācijā viņš raksta: «Jo tauta, kura nebaidās no paša velna, var cerēt nākotnē priekš sevis visu labu.»²⁰ Atzīstot, ka arī literatūrā jātēlo materiālās intereses, ka «Dzīves patiesības, kuras koncentrējušās ap maizes jautājumu», nevar ignorēt, J. Poruks vienlaikus dažkārt cenšas reabilitēt kapitālismu. Viņš polemizē ar E. Zolā, iebilzdams pret franču rakstnieka aso buržuāziskās kārtības kritiku. Pareizi atzīdams, ka «kapitālisms un tā radītā godkāriba un kundzība nav nejaušības», J. Poruks nepareizi uzskata, ka ar kapitālismu saistītās parādības «ir cilvēces negrozāmās kopdvēseles produkti».²¹ Viņš raksta: «Ir aplamība visu to, kas dzīvē patoloģisks un ļauns, neestētisks un neētisks, atvasināt no kapitālisma varas.»²²

Atzīdams, ka kapitālisms un ļaunums ir savā starpā saistītas parādības, J. Poruks kapitālisma «grēkus» pasludina par visas cilvēces apgrēcību. Tāpēc arī viņš nonāk pesimisma strupceļā, izteikdams savu *credo*, kas pārņemts no A. Šopenhauera un E. Hartmaņa ideju arsenāla, ka «Dzīve aiztek ātri, un, jo tuvāku mēs nākam pie kapa, jo vairāk mums uzmācas jautājumi, uz kuriem atbildēt ir grūti vai pat neiespējami. Dažreiz mums dzīve liekas būt sapnis, dažreiz rūgta patiesība, asaras un smaidi mainās, maz prieku, daudz bēdu. Un ko gan tur varēs palīdzēt jaunie gara virzieni, kad mēs būsīm piekusuši, cīnīdamies ar sevi pašu un citiem? Mums būs apnicis dzīvot, un mēs teiksim: «Vēl atliek salda dusēšana...»»²³

Viņš gan tic, ka «Cilvēcei vajaga sasniegt labākus laikus, cilvēkam vajaga kļūt labākam, bet tas nevar agrāki notikt, kamēr varoņi neiesāks cīņu papriekšu paši ar sevi»,²⁴ kamēr viņi paši tikumiski nepilnveidosies.

J. Poruks nojauš, ka kapitālisms morāli gandrīz cilvēkus, taču «klibo jēru filozofija» nav īstā izeja, kaut gan šī nojausma par buržuāzisko attiecību radīto atsvešinātību iemiesojās viņa daiļrades labākajos reālistiskajos stāstos. Viņa «sirdsšķīstie cilvēki» (Zalkšņu tēvs, Kukažiņa) parāda J. Poruku ne tikai kā pazemības morāles sludinātāju, bet arī kā humānistu, kaut gan šis humānisms nav cīnītājs humānisms.

J. Poruka pesimismā, viņa filozofiskajā koncepcijā atspoguļojās tās buržuāziskās inteligences daļas noskaņojums, kas, būdama tāla no revolucionārās kustības un baidīdamās no tās, veltīgi meklēja

izeju no strupceļa, kurā bija nonākusi visa kapitālistiskā sabiedrība. Tā redzēja buržuāzijas morālo deģenerāciju, buržuāziskās kultūras pagrimumu, bet izeju meklēja tikai ētiskajā pilnveidošanās procesā, individuālismā, ireālajā pasaulē. Necilvēciskās antihumānās attieksmes, ciešanas, ko nesa sev līdz kapitālisms, tās izpratnē pārvērtās par cilvēku dabas mūžīgu principu. Buržuāziskās kultūras un morāles degradācija šīs buržuāziskās inteligences izpratnē kļuva par kultūras un morāles pagrimumu vispār.

J. Poruka estētiskie uzskati cieši saistīti ar viņa filozofiskajiem un sabiedriski politiskajiem uzskatiem un lielā mērā no pēdējiem arī izriet.

Tā, piemēram, no vispārējā objektīvi ideālistiskā principa J. Poruks atvasina arī vienu no estētikas pamatjēdzieniem — skaistuma un estētiskā ideāla izpratni. Viņa izpratne ir tuva Platona un G. Hēgeļa izpratnei. «Ideāls atrodas ārpus esamības, un tomēr viņš tiešām ir, jo viss tiecas uz to, kas attīstās! [.] Ideāls ir tas malds tēls, kurš nāk no pirmatnības gara daiļuma idejas.», raksta J. Poruks.²⁵

Reālās dzīves konkrēto parādību skaistums ideālistu — romantiķu — uztverē ir relatīvs, nepilnīgs. No šejienes viņu neapmierinātība ar reālo dzīvi, tieksme pēc kāda absolūta, pārjutekliska skaistuma. Taču, nespējot tādu uztvert un aizsniegt, cieš un traģēdiju pārdzīvo jūtīgā dvēsele, kas savas ideālistiski metafiziskās kolīzijas tiecas pārvērst par visas pasaules nelaimi.

Referātā «Par mūsu jaunāko rakstniecību» (1898. g.) J. Poruks saskaņā ar saviem politiskajiem uzskatiem aicina rakstnieku vairīties no partiju un laikrakstu ķildām, bet iet «patstāvīgi, sevi pārbaudīdams un kritizēdams uz priekšu». Ir jāatsakās no partijām un strāvām, tiecas iegalvot J. Poruks, jāatsakās no vecu vai modernu dzejnieku atdarināšanas, bet «Ir jāsaņem dūša un jādodas dziļāk dzīvē iekšā. Ir jāstudē uzcītīgi cilvēks. Es domāju, tad parādīsies kas pilnīgs, labs, ko mēs varētu celt cittautiešiem priekšā.»²⁶

Tomēr protesta līnija, kas skan vairākos J. Poruka darbos un rakstos, veido to patiesības lādiņu, kas J. Porukam — ideālistam un reliģiskās apziņas paudējam — ļauj kļūt par mākslinieciskās patiesības paudēju, sava laika pretrunu spoguļi.

Rakstā «Mūsu rakstniecības nākotne» (1902. g.) J. Poruks nonāk pie secinājuma, ka rakstnieka daiļradi nenosaka tikai šauri individuālās spējas, to stimulē vai ierobežo noteikti sociāli apstākļi. «Kas tur vainīgs, ka mūsu tautai trūkst . . . istu, ievērojamu rakstnieku? Vienīgi mūsu sabiedrība, mūsu biedrību dzīve, mūsu ģimējas, kurām trūkst augstāku un cēlāku interešu — tur vainīgas. Nevis rakstnieks viens pats rada kādu ievērojamu darbu, nē, viņa līdzstrādniece ir visa sabiedrība ar saviem galveniem pasaules un dzīves uzskatiem, kuri no rakstnieka ģēnija tiek mākslas formā glīti un patīkami veidoti un kuru darbu tad sabiedrība ar sajūsmību un sirsnību saņem kā savu īpašumu atpakaļ.»²⁷

J. Poruka estētiskās apziņas izpausmēm nav stingrākas sistēmas

raksturs, šī sistēma sintezējama no viņa samērā daudzajiem rakstiem.

Visvairāk vietas savos rakstos J. Poruks ierādījis savstarpēji saistītajām problēmām par estētikas pamatjautājumu un mākslas būtību. Balstoties uz ideālistisko pasaules uzskatu, arī estētikas pamatjautājumu J. Poruks risina izteikti ideālistiski. Mākslas pirmavots, sākotne nav meklējama materiālajā realitātē, sociāli organizētajā sabiedrībā, bet gan pārmateriālajā idejā, transcendentāli dievišķajā, kas, būdams universāls, iemiesojas arī cilvēka garā, padarīdams to «radīšanas spējīgu», «savervēdams» par «universuma līdzstrādnieku».

Rakstniekam, māksliniekam pats svarīgākais ir tēlot nevis cilvēku pašu par sevi, bet cilvēku tai sakarā, kā viņš savu dzīvi, darbību, iekšējo pasauli tiecas saskaņot ar «augstākās pilnības», «morālo vērtību» sfēru, kā viņš realizē «kategorisko imperatīvu», kas liek savu rīcību, esību veidot tā, lai tā varētu kļūt par paraugu citiem.

Mākslas uzdevums J. Poruka izpratnē ir veikt nemitīgu cīņu par cilvēka pilnīgošanu, par celšanu augšup uz augstākiem mērķiem un idejām, uz «ļaužu cilvēciskošanu».

Kādas tad ir dabas, skaistuma un mākslas attiecības?

Daba kā universuma sastāvdaļa ir skaistuma harmonijas caurstrāvota. Taču skaistums universumā ir nejaušību un materialitātes aizplīvurots, mākslā tas iegūst jaunu, cilvēcisku mēru un garīgu skaidrību, līdz ar to dialektiski nonākot pretrunā ar pašām dabas parādībām.

J. Poruks saprot, ka bez dabas, bez cilvēka iepazīšanas nevar būt īstas mākslas.

Par vienu no mākslinieka talanta pamatiezīmēm J. Poruks uzskata asu dabas uztveri un iejūtu, prasmī dabas materiālu izmantot spilgtai mākslinieciskās idejas atklāsmei. Tādējādi J. Poruka izpratnē mākslas darbs ir jutekļiem uztveramā materiāla un idejas, satura un formas īpaša harmonija.

Par galveno mākslas objekta un idejas izteicēju J. Poruks uzskata cilvēku. «Tīrās dabas» tēlojums īstu mākslinieciskumu iegūst, tikai saskaņojoties ar cilvēka uztveri un asociācijām, bez kurām tas nevar pacelties pāri «dubultota», vienkārši reproducēta objekta ietvariem. Taču vai jebkurai «cilvēka dabai» ir vieta mākslā? Uz to J. Poruks atbild noliedzoši. Mākslā, pēc viņa pārliecības, ir vieta tikai tādām cilvēciskām natūrām, kas var dot vielu spilgtiem konfliktiem, garīgām problēmām, lielām idejām.

J. Poruka izpratnē pazīt dzīvi nozīmē pazīt cilvēku, pirmām kārtām viņa iekšējo dzīvi. Tāpēc arī cilvēks ir jāstudē — atkārtoti J. Poruks.

Apcerē «Kurš ir tagadnes ievērojamākais rakstnieks?» (1899. g.) J. Poruks uzsver, ka rakstnieka darba vērtību nosaka ētiskais, tad estētiskais un tikai beidzot — tīri tehniskais moments.

Norādīdams uz mākslas būtībai raksturīgajām apgaismojošajām, ētiski audzinošajām, katarsiskajām un cilvēku negācijas tiesājošajām un komunikatīvajām funkcijām, J. Poruks tomēr nevar iztikt bez ideālistiskā piemērinājuma, ka «Dzejas būte ir daiļums un morāle, nevis vienkāršā, praktiskā morāle vien, bet it īpaši transcendentāla morāle, kuru cilvēks uzstāda, jautādams pēc vispārīgās attīstības gribas iemesla un mērķiem dabā».²⁸

Runājot par mākslas un tautas attiecībām («Māksla un tauta»), J. Poruks uzsver, ka tauta vēlas patiesu mākslu. Taču tautas gaumi var samaitāt ārišķīga un nepatiesa, sevišķi modes māksla. Mākslas uzdevums ir veidot aizvien vairāk cilvēku, kuriem ir sapratne un inteliģence.

Tā kā J. Porukam ir romantiķiem raksturīgais pasaules uzskats un uztvere, viņa rakstos un daiļradē noteicošā vieta ierādīta romantisma problēmām.

Atšķirībā, piemēram, no Friča Bārdas, kas romantisma jautājumus iztirzā īpašās apcerēs un referātos, J. Poruks savos rakstos par romantismu izsakās it kā starp citu, samērā reti lietodams arī pašu romantisma vārdu. Taču, lai kādu mākslas pusi J. Poruks skartu, tās izpratnē savos pamatos viņš ir tipisks romantiķis.

J. Poruka romantisms pauž pretrunīgas tendences. Ideālisma, pesimisma tendences, reliģiski motīvi viņa darbos apvienojas ar līdzjūtību pret vienkāršajiem nabadzīgajiem cilvēkiem, ar ilgām pēc labākas dzīves.

J. Poruks, no romantiķa pozīcijām kritizējot kapitālistisko civilizāciju, īstās dzīves vērtības meklē cilvēku attiecību garīgajā sfērā un par visaugstāko attieksmju formu uzskata mīlestību. Apcerē «Mīlestība dabā un dzejā» šo attieksmju izpaušmi J. Poruks pacel dievišķā formā, pārvērš par kaut ko līdzīgu reliģijas paveidam.

Tāpat kā citi romantiķi, arī J. Poruks īpaši akcentē subjektīvā momenta lomu daiļradē. Tas izpaužas tieksmē ikvienu izjūtu pacelt pāri normālajai, ikvienu tēlojamo personāžu — pacelt pāri vidējam. Romantiķa subjektīvā izjūta tiek ieproģicēta varonī un pasludināta par objektīvu fenomenu. Individuālā izjūta it kā atdalās no šauri personiskā momenta un nemitīgi paplašina savas robežas, tiecoties uz mūžīgo, līdz ar to bieži iegūstot miglaini abstrakta tēla veidolu.

J. Poruks it kā svārstās starp debesīm un zemi. Viņa daiļradē rodami gan izteikti tīri romantiski (galvenokārt dzejā), gan arī reālistiski (pirmām kārtām — prozā) darbi.

Tāpat kā daudzi romantiķi, arī J. Poruks mākslas veidu subordinācijā pirmā vietā izvirza mūziku kā vistīrāko, subjektīvāko, «dvēselisko» mākslu.

Poruks tic skaistuma lielajam spēkam un nepieciešamībai cilvēka dzīvē. Viņš raksta apceres «Par estētiku saimniecībā», «Par bērnu literatūru», kurās aplūko estētiskās audzināšanas jautājumus.

Tāpat kā lielākā daļa romantiķu, J. Poruks līdzās skaistajām lielu vietu ierāda traģiskajām. Traģiskā izpratne izriet no pašas

romantisma būtības. Romantiķa sapņi un augstie ideāli, saskaroties ar tiem pretstatīto realitāti, cieš sakāvi, kas romantiķa jūtīgajā dvēselē rada skumju, sāpju, traģiskā izjūtu. Šī subjektīvā traģiskā izjūta tiek vispārināta līdz vispārējai esības traģēdijai, līdz «pasau-les sāpju» limenim.

J. Poruks traģiskā iedabu saredz tur, ka cilvēks cīņā par saviem ideāliem netiek iekšēji apmierināts, jo dzīve nesaskan ar viņa centieniem un ideāliem. Tikai tas, kam nav ideālu, nepazīst traģikas.

Ists (J. Poruka izpratnē — romantiķa tipa) mākslinieks nekad nevar būt laimīgs, jo viņam ir ideāli, kuri nav sasniedzami zemes virsū un pēc kuriem sniedzoties, viņš, ja ne ārēji — dzīvē, tad iekšēji savā garīgajā pasaules izjūtā piedzīvo traģēdiju.

J. Poruka pasaules uzskatā un ar to saistītajā estētiskā daudz maldu un ideālistisku ilūziju. Taču viņa impulsīvi emocionālajā estētikas satversmē ne mazums atziņu ar objektīvu raksturu, kas labāk palīdz izprast ne tikai pašu J. Poruka daiļradi, ne tikai romantisma būtību, bet arī mākslinieciskās daiļrades un tās psiholoģijas zināmas likumības vispār.

FRICIS BĀRDA

Otrs ievērojamākais «dzīves filozofijas» pārstāvis latviešu buržuāziskajā filozofiskajā domā bija dzejnieks Fricis Bārda (1880—1919). Tāpat kā Jānis Poruks, viņš nebija profesionāls filozofs. «Dzīves filozofijas» pārstāvji, it īpaši filozofejošie literāti, parasti ortodoksāli nesekoja virziena veidotājiem. Tas it īpaši sakāms par bergsonistiem, pie kuriem piederēja Fricis Bārda.

Fricis Bārda dzimis Valmieras apriņķa Umurgas pagastā Rumbiņu mājās kā saimnieka dēls. Beidzis Valkas skolotāju semināru Rīgā, pēc tam četrus gadus (no 1901. līdz 1905. g.) strādā par palīgskolotāju Katlakalnā. 1905. g. revolūciju F. Bārda nesaprot un paliek malā no tās.

1906. g. F. Bārda kā brīvklaušitājs Vīnes universitātē klausās lekcijas literatūras vēsturē, filozofijā un psiholoģijā, taču slimības un līdzekļu trūkuma dēļ studijas drīz jāpārtrauc. Vīnē viņš iepazīstas ar A. Bergsona, A. Šopenhauera un F. Ničses filozofiju. No A. Bergsona darbiem viņš lasījis «Laiks un gribas brīvība» krievu tulkojumu.

Pēc atgriešanās no Vīnes F. Bārda strādā A. Ķēniņa reālskolā u. c. privātās vidusskolās Rīgā, nodarbojas ar publicistiku un daiļradi. A. Ķēniņa reālskolā F. Bārda māca latviešu valodu un literatūru, bet zemākajās klasēs arī reliģiju.

Skolas literārajā vakarā 1909. g. viņš arī nolasa savu referātu «Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centrālproblēms», kas kļuva par vienu no romantisma pamatojuma mēģinājumiem

latviešu literatūrā uz bergsonisma pamatiem. Kopš 1911. g. F. Bārda lasīja lekcijas estētikā J. Dubura dramatiskajosursos.

Pasaules kara gados dzejnieks strādā Rīgā un Valmierā izglītības darbā.

F. Bārdas «dzīves filozofija» bija tās latviešu buržuāziskās inteliģences daļas, kurai bija nepieņemama proletariāta revolucionārā cīņa, pasīvais protests pret buržuāzisko utilitārismu, kapitālisma radītajām atsvešinātības situācijām, pret «kapitālistisko pilsētu».

Vienlaikus šī inteliģence, lielākā vai mazākā mērā apgūstot moderno kultūru, kuras centri tomēr bija meklējami pilsētā, izeju no buržuāziskā utilitārisma meklēja dažu Latvijas agrāro attiecību iezīmju, sevišķi patriarhālisma, saimnieku un kalpu attiecību idealizēšanā un romantizēšanā.

F. Bārdas uzskatu veidošanās avoti ir platonisms, kantiānisms un neokantiānisms, A. Sopenhauera, F. Nīčses, bet it īpaši A. Bergsona filozofija. Platonu F. Bārda sauc par «dievišķīgu» filozofu, kaut gan pārmet viņam mākslas nenovērtēšanu un intelektuālisma pārspilēšanu (piemēram, darbā «Mākslas attiecības»).

F. Bārda atzinīgi vērtē I. Kanta filozofiju, sevišķi viņa izziņas teoriju, to, ka I. Kants parādīja dieva esamības teorētiskās pierādīšanas neiespējamību.¹ Pēc I. Kanta sniegtās kritikas smieklīgas kļuva «ikdienišķās paviršības — algoto teoloģijas profesoru, oficiālās baznīcas priekšstāvju», darbība, kuri «ar nopietnām sejām turpināja mierīgi savu kņadu Leibnica un Volfa stilā, it kā nekas nebūtu noticis».² F. Bārda pasvītro I. Kanta ieguldījumu gnozeoloģisko problēmu risinājumā.³

Kritizējot I. Kantu «no labās puses», F. Bārda atzinīgi vērtē galvenokārt viņa idealismu un agnosticismu. I. Kanta kritikā F. Bārda bez argumentiem cenšas tuvināt materiālismu sholastiskajai dogmatikai, lai gan pareizi parāda, ka sholastiskā dogmatika, ko pārstāv garīdzniecība, cenšas noklusēt I. Kanta argumentus, galvenokārt tos, kas teoloģijai bija nepieņemami. F. Bārda uzskata, ka materiālisms esot bīstamāks virziens, jo tā pārstāvji atzīst «lietu par sevi», pasludinot, «ka visu lietu vienīgā būtība, lieta par sevi — esot — matērija!».⁴ F. Bārdam sevišķi nepatīk, ka materiālisti atzīst «lietas par sevi» izzināmību.

Neokantisma nozīmi F. Bārda saskata vērtību problēmas izvirzīšanā⁵ un materiālisma kritikā.⁶

Daudzkārt F. Bārda pasvītro F. Nīčses filozofijas nozīmi, un tas arī saprotams. F. Bārdam kā «dzīves filozofijas» piekritējam imponēja F. Nīčses «dzīves filozofija». Viņš runā par F. Nīčses «ārkārtīgo iespaidu uz moderno mākslu»,⁷ kaut gan noraida F. Nīčses «pārcilvēka» kultu, sevišķi tā sociāldarvinistisko interpretāciju.⁸

F. Bārda pasvītro arī A. Sopenhauera ietekmi jaunāko laiku filozofijas un mākslas attīstībā.⁹

F. Bārdas pasaules uzskats pilnīgi neiekļaujas panteisma ietvaros, jo tanī ir arī ateisma elementi. Dievs F. Bārdam nav daba,

bet tas iemiesojas dabā. Turklāt F. Bārda, tāpat kā daudzi «dzīves filozofijas» pārstāvji, nav brīvs no pretrunām, un dažkārt, sevišķi viņa dzejā (piemēram, dzejolī «Zemes dēls»), panteisms dominē. Tieši panteismu varēja samērā viegli saskaņot gan ar ortodoksālā luterānisma garā pārveidotā neoplatonisma tradīciju, gan arī ar A. Bergsona «radošās evolūcijas» filozofiju.

F. Bārda pamatos pievienojas «dzīves filozofijas» A. Bergsona variantam.¹⁰

Kā ikviens «dzīves filozofijas» pārstāvis, F. Bārda kā īpaši svarīgu izdala «dzīvības» kategoriju, paceļot to galvenās filozofijas kategorijas līmenī. Dzīvi, «dzīvību» prāts loģiski nevar izziņāt. «Neaprobežotā patvaldnieka prāta valstij ir atņemta atkal viena province — šoreiz jau daudz tuvāk stāvoša nekā agrāk minētās. Viņu sauc: Dzīvība.. prāts absolūti nav spējīgs dzīvību ne saprast, ne aptvert, ne izskaidrot..»¹¹ — raksta F. Bārda darbā «Prāts un mūžības jautājumi».

Un tālāk:

«Dzīvība ir mūžīga plūsma, mūžīga maiņa, mūžīga jaunradīšana, kas jau tādēļ nav ne paredzama, ne iepriekš noteicama, ne ar kādu abstrakta prāta formulu aptverama, Dzīvība ir mūžīga cīņa ar matēriju un mūžīga pacelšanās tai pāri. Lai valda prāts pār nedzīvo matēriju, no kurienes viņš ir savas atziņas formas.. dabūjis, jo tiešām: pats viņš ir nedzīvas matērijas ekvivalents iekš mums. .. matērija dzīvībai nepieciešama kā savas būtības izteikšanas (objektivizēšanās) līdzeklis.»¹²

Sai citātā izteikta F. Bārdas filozofisko uzskatu pamatdoma, kas ļauj secināt, ka viņš pamatos pieslejas A. Bergsona filozofiskajai koncepcijai. Bergsonisms jau ieskanas F. Bārdas referātā «Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centrālproblēms», bet plašāk viedoklis, kas balstīts uz bergsonismu, izklāstīts darbos «Mākslas attiecības» (1914. g.), «Prāts un mūžības jautājumi» (iespiests 1919. g.) un «Domās par reliģiju» (iespiests 1920. g.).

Darbos «Prāts un mūžības jautājumi» un «Domās par reliģiju» F. Bārda plaši citē A. Bergsona «Radošo evolūciju». Visumā balstoties uz bergsonismu, F. Bārda cenšas noskaidrot zinātnes un filozofijas, filozofijas un mākslas, mākslas un zinātnes attiecības.

Lai pamatotu savu filozofisko pozīciju, F. Bārda kā sevišķi svarīgu jautājumu izvirza materiālisma kritiku. Viņa argumenti nav jauni, pamatos tie iekļaujas tanī buržuāziskās ideoloģijas ekspansijā pret materiālistisko pasaules uzskatu, kura sevišķi aktivizējās imperiālisma laikmetā, it īpaši reakcijas periodā pēc 1905.—1907. g. revolūcijas sakāves, un kuru no dialektiskā materiālisma pozīcijām izsmeloši kritizējis V. I. Leņins tādā darbā kā «Materiālisms un empiriokriticisms», savās «Filozofiskajās burtniecās» u. c.

F. Bārda nenorobežo dialektisko materiālismu no metafiziskā materiālisma, pat no vulgārā materiālisma. Turklāt materiālistis-

kās filozofijas pārstāvju darbus viņš nekad nav studējis. Materiālismu F. Bārda parasti reducē uz empīrismu un bieži vien paliek mietpilsonisko priekšstatu ietvaros par materiālismu kā šauru utilitārismu, kas aprobežojas tikai ar labklājības slavināšanu un ideālu noliegšanu. No jaunāko laiku materiālistiem F. Bārda parasti min A. Labriolu un E. Hekeli, kaut gan starp A. Labriolas un E. Hekeļa uzskatiem bija milzīga atšķirība. E. Hekelis, kā zināms, galvenokārt bija dabzinātniskais materiālists, kas filozofiskajos uzskatos bieži vien nonāca ideālismā. F. Bārda materiālisma «kritikā» izmanto īpaši mūsdienu buržuāziskajā filozofijā izplatīto viedokli, ka filozofijas stūrakmenim jābūt cilvēkam, personībai, turklāt saprazdams cilvēku abstrakti, ideālistiski, ārpus sociālajām, sevišķi materiālajām sabiedriskajām attiecībām. Vēršoties pret A. Labriolu un E. Hekeli, F. Bārda raksta: «Cik vien acis redz — mežs, mežs, vienīgi mežs! Tikai neviena koka! Tur mums māca mīlēt cilvēci un tautas, un šķiras, bet tikai ne cilvēku. Mēs rūpējamies par visādiem apstākļiem un labiercībām, par sociālo un materiālo labklājību, par veselīgām pilsētām, grezniem tautas namiem un skaistām mājām, bet tikai nekad par dvēseli.»¹³ Tātad F. Bārda uz materiālismu attiecina buržuāziskā utilitārisma viedokli, maldīgi domājot, ka īstais humānisms, rūpes par cilvēka garīgo attīstību iespējams bez to materiālo cēloņu likvidēšanas, kas sevišķi buržuāziskajā sabiedrībā rada cilvēka atsvešinātību visās dzīves sfērās — sākot ar materiālo, beidzot ar politisko un kultūras sfēru.

Bez jebkādiem argumentiem F. Bārda secina, ka tēze «dzīvo būtņu ciņa dēļ eksistences ir visu noteicēja» ir «vēsturiskā materiālisma pamatdoma».¹⁴ No teiktā izriet, ka tas, ko F. Bārda apzīmē ar vēsturisko materiālismu, nav vis vēsturiskais materiālisms, bet gan tolaik plaši izplatītais sociāldarvinisms, kura viedokli arī latviešu marksisti bija sākuši apkarot jau kopš 1896. g.

Materiālisma «kritikā» F. Bārda plaši izmanto neokantieša F. Langes «argumentus».¹⁵ F. Bārda maldās, uzskatot, ka materiālisms nav savienojams ar dialektiku, un nesaprazdams, ka vienīgi dialektiskais materiālisms spēj organiski savienot materiālismu ar dialektiku.

Otrs virziens, pret kuru vērsta F. Bārdas kritika, ir racionālisms. Te parādās viņa filozofisko uzskatu iracionālistiskā tendence. Racionālisms (F. Bārda neņem vērā, ka arī racionālisms var būt materiālisms) viņam šķiet vēl bīstamāks par materiālismu, jo tas it kā esot dziļāks. Zinātniskais un filozofiskais racionālisms, «būdams klusāks un dziļāks, viņš arī daudz stiprāks un bīstamāks».¹⁶ Materiālisms it kā esot dogmatisms, jo tas balstās uz «empīriskiem» «zinātniskiem pierādījumiem». Racionālisms turpretī esot kritisks. Šeit jāpiezīmē, ka F. Bārdas viedoklis nav pareizs, ne tikai raksturojot materiālismu kā empīrismu un dogmatismu, bet arī pretstatot dogmatismam racionālismu, jo bieži vien tieši no racionālistiskajām sistēmām izaug dogmatisma konstrukcijas.

Jau redzējām, ka, pievienojoties «dzīves filozofijai», F. Bārda par filozofijas primāro kategoriju uzskata dzīvi («dzīvību»), no kuras atvasina kā garu, tā matēriju. «Dzīvība» pēc būtības tad arī ir kaut kas neitrāls, «trešais», kas paceļas pāri matērijai un garam. Atšķirībā no A. Bergsona F. Bārda gan vairāk nekā A. Bergsons uzsver duālismu matērijas un gara interpretācijā. Arī «cilvēka dvēseles dziļākā būtība ir duālisms, tas izteicas cīņā; šī cīņa ir tā, kas šķir apzinīgo no haotiskā...»,¹⁷ raksta F. Bārda. Un «Gars pieteic cīņu matērijai, un cilvēka dvēsele kļūst — runājot Dostojevskā vārdiem — par cīņas lauku, kur dievs ar velnu cīnās pēc virsrokas.»¹⁸

Lai pamatotu savu viedokli, F. Bārda plaši izmanto triādi tēze — antitēze — sintēze. Filozofijā par šādu tēzi uzskatāms F. Bārdas pārfrazētais neoplatoniķa Plotīna viedoklis, ka «Visa daba ir tikai dvēsele»,¹⁹ par antitēzi — pārfrazētais un lielā mērā sagrozītais sengrieķu filozofa relativista Kapilas viedoklis «tā kā viss ir matērija, tad īstenība nekas nav».²⁰ Un, beidzot, kā sintēzi F. Bārda izvirza savu viedokli, kura pamatā dualistiskais viedoklis par matērijas un gara izpratni. Lai pamatotu savu ideālistisko izpratni par cilvēku, F. Bārda atsaucas uz sengrieķu dialektiku, īpaši uz Heraklītu. Ideālistiskās dialektikas elementu izmantošanai F. Bārdas filozofiskajos uzskatos raksturīga ne tikai dialektikas subjektivizācija, bet arī sofistiska dialektikas relativizēšana. Atsaucoties uz Heraklīta atziņu, ka «cīņa ir visu lietu tēvs», F. Bārda raksta, ka sakarā ar cilvēka dualistisko dabu «katrs cilvēks jau ir predestinēts uz cīņu, bet šai cīņai jānotiek vispirmā kārtā sevī pašā. Šai cīņai ir jābūt augstai un humānai.»²¹ Līdz ar to F. Bārda kā cilvēka cīņu, tā arī humānismu pamato ar individuālisma filozofiju. Uz t. s. antitētikas likumu, mācību par pretstatiem balstās sintēzes veidošana. Dažus ideālistiskās dialektikas momentus F. Bārda attiecina arī uz izziņu, uzskatīdams, ka «Visistā, visdziļākā atzišana ir iespējama tikai caur pretstatiem un šo pretstatu apvienošanā vienā augstākā, visaptverošā sintētiskā atzišanā».²²

Atšķirībā no ontoloģiskās problemātikas izziņas teorijas jau tājumos F. Bārdas uzskatos dominē subjektīvais ideālisms. Tāpat kā mākslā romantisma, tā arī gnozeoloģijā izziņas ceļš ir no subjekta uz objektu,²³ jo filozofija un māksla pēc savas dabas ir radniecīgas. Gnozeoloģijā, tāpat kā mākslā, «dvēsele it kā materializējas, bet pasaule dematerializējas».²⁴

F. Bārdas filozofiskajos darbos ievērojama vieta ierādīta iracionālisma pamatošanai un intelekta kritikai. Tieši tāpēc F. Bārda par I. Kanta nopelni uzskata to, ka viņš deva smagu triecienu intelekta visvarenībai un «atņēma prāta valstij vairākas plašas attālāk stāvošas provinces»,²⁵ taču I. Kanta trūkums esot tas, ka atlikušajā «prāta valsts daļā» prāta rokās «iespieda.. neaprobežota patvaldnieka scepteri».²⁶ A. Bergsons atņēma prāta valstij «provinci» — «Viņu sauc: Dzīvība»,²⁷ raksta F. Bārda, novērtē-

dams A. Bergsona lomu intelekta kritikā. Sekojot A. Bergsona filozofijai, F. Bārda uzskata, ka uz intelektu balstās zinātne. Intelekta kritikai veltīts F. Bārdas darbs «Mākslas attiecības». Zinātnei, tāpat kā intelektam, ir tikai utilitāra, praktiska nozīme. Zinātnes ideāls ir objektivitātes sasniegšana, «novērot visu, cik vien iespējams objektīvi, izslēdzot katru personīgo elementu». ²⁸ Ir pareizi, ka zinātnes uzdevums ir sasniegt objektīvo patiesību. Taču tālāk sākas vienpusība, metafiziska zinātnes interpretācija. «Zinātnieku interesē reālās esamības tīri kvantitatīvā puse,» ²⁹ raksta F. Bārda, tātad zinātne it kā neaplūkojot kvalitatīvās attiecības. Zinātne, pēc F. Bārdas uzskatiem, balstās uz trim momentiem: būtību, cēloņiem, sekām. ³⁰ Turklāt zinātnieks būtību var atsegt tikai tiktāl, ciktāl tā pieejama kvantitatīvai analīzei. ³¹

F. Bārda no iracionālisma pozīcijām kritizē E. Hekeļa uzskatus par neierobežotajām zinātnes spējām izziņāt pasauli. E. Hekeļa kritikā F. Bārda izmanto šī izcilā vācu zinātnieka nekonsekvences un piekāpšanos pozitīvisma priekšā, īpaši viņa izteikumus par parādību būtības meklēšanu kā pseidoprobēmu un filozofijas kā pasaules uzskata teorētiskā pamata nenovērtēšanu, formālās loģikas absolutizēšanu. Taču tā vietā, lai filozofijas un speciālo zinātņu attiecības, būtības un parādības attiecības risinātu dialektiski, F. Bārda, sekojot A. Bergsonam, neiet vis pie dialektiskās loģikas, bet gan apelē pie iracionālisma. F. Bārda metafiziski uzskata, «ka bezgalīgi lielais.. un bezgalīgi mazais nav tieši pieejami cilvēka eksaktai izziņai». ³² Uz šī pamata viņš sniedz ideālistisku matemātikas interpretāciju, it kā «pat matemātika zaudē savu satura realitāti, jo bezgalīgi lielle un bezgalīgi mazie lielumi ir uz metafiziskām un nevis uz reālām esamībām attiecināmi jēdzieni». ³³ Ja mēs arī uzskatītu matemātiku par «metafizisku» resp. filozofisku zinātņi, arī tad F. Bārdam nebūtu taisnība, jo arī filozofiska kategorija izsaka reālās materiālās sakarības. Tātad F. Bārda asi vērsas pret «zinātnisko filozofiju».

Kritizējot pozitivistisko viedokli, kurš nenovērtē pasaules uzskata problēmas, F. Bārda vērsas pret jebkuru filozofiju, arī pret to, kas vispārina zinātnisko dabzinātņu filozofiskās problēmas.

Doma, pēc F. Bārdas, «ir tikai viens no evolūcijas kustības etapiem», ³⁴ un to nevar «attiecināt uz visu evolūcijas kustību kopībā». ³⁵ Tas ir pareizi, bet nepamatots ir F. Bārdas viedoklis, ka intelekts var izziņāt tikai «cietos priekšmetus», «nedzīvo matēriju». Tāpēc arī «jēdzieni izveidojušies pēc cieto priekšmetu formas, mūsu loģika ir cieto priekšmetu loģika — un tādēļ viņas īstais darba lauks [kā metafiziski spriež F. Bārda — P. L.] ģeometrijā, kur visgaišāk izpaužas loģiskās domas radniecība ar nedzīvo matēriju». ³⁶

Intuīcija, uz kuru balstās filozofija un māksla, esot pilnīgi iracionāla. Tāpēc F. Bārda pievienojas A. Bergsonam, kurš, «atzīstot intuīcijas kā pilnīgi iracionālas.. gara darbības nozīmi, reizē ar

to atzīst, ka abstrakti domājošam prātam augstākajā gara kultūrā nepiekrīt pirmā vieta».³⁷

Kritizējot intelektu, F. Bārda pasvītro gribas un jūtu nozīmi izziņā, turklāt sniedzot to iracionālistisku skaidrojumu.

F. Bārda raksta, ka «vistiešākais mūsu apziņā ir jūtas... Mūsu griba guļ kaut kur dziļāki, bieži zem apziņas sliekšņa.»³⁸ Viņš nepamatoti uzskata, ka intelekta atziņa «nesatur sevī gluži nekā vērtējoša»,³⁹ «vērtēšanā un gribas virziena noteikšanā piedalās kaut kas intīmāks, tiešāks, personīgāks»,⁴⁰ un tas ir «pats dzīvības straumē plūstošais nedalītais «es» kā pēdējā mēraukla».⁴¹

F. Bārdas darbos filozofijas jautājumi galvenokārt izklāstīti kā viņa estētisko uzskatu pamatojums. Arī viņa estētiskie uzskati balstīti uz A. Bergsona mācību par māksliniecisko intuīciju. F. Bārda raksta: «...mākslinieks vispirmā kārtā meklē tikai skaidrumu.»⁴² Ja «Visas zinātnes patiesības... ir relatīvas»,⁴³ kaut gan «bezgalīgi nozīmīga un vērtīga ir viņas pastāvīgā tuvināšanās pilnībai, absolūtām»,⁴⁴ tad «mākslas darbi var būt nemirstīgi, tā sakot — mūžīgi».⁴⁵ F. Bārda izveido nepārejamu plaisu starp zinātni un mākslu. Šis viedoklis nozīmē uzskatu, ka mākslas specifika it kā izslēdz mākslas izzinošo raksturu. Tāpēc arī F. Bārda uzskata, «ka mākslas un zinātnes pašā dziļākā būtībā slēpjas nepārprotams antagonisms».⁴⁶

F. Bārda gan atzīst, ka ir «zinātniskas patiesības, kas pārgroza pašos pamatos cilvēka attiecības pret pasauli»⁴⁷ un līdz ar to ietekmē «mākslinieka psiholoģiju», un uzskata, ka zinātnē un māksla kalpo vienam mērķim, proti, «garīgās pilnības iegūšanai»,⁴⁸ tomēr šī atziņa neglābj dzejnieku no iracionālisma. Tāpat kā filozofijas, arī mākslas mērķis, pēc F. Bārdas uzskatiem, ir sintēze, sintētiska pasaules uztveršana. Dvēseles un ķermeņa sintēze dod garīgu vērtību. Garīgajās vērtībās īpaši liela nozīme ir «tautas gara» kategorijai, kurā spēkus smel tautas kultūra. Līdz ar to katrs cilvēks neapzinātā veidā ietver sevī savas tautas pagātni.

F. Bārdas estētisko uzskatu centrālā problēma ir romantisma pamatošana. Romantismu F. Bārda saprot ļoti plaši. Pirmkārt, tas viņam ir mākslas attīstības augstākā pakāpe. Otrkārt, dzejnieks tanī ietver ne tikai romantismu, bet dažkārt arī klasicismu, pat reālismu. F. Bārda raksta, ka «klasicisms nebūt nav romantismam naidīgs, bet gan uzskatāms kā romantisma piepildīšanās; tas pēc savas būtības ir vairāk formas jautājums...».⁴⁹

Arī romantisma analīzē F. Bārda izmanto pamatojuma sistēmu: tēze — antitēze — sintēze.

Par tēzi viņš uzskata naturālismu. Tā ievērojamākais pārstāvis jauno laiku literatūrā ir franču rakstnieks E. Zolā, kurš vielu daiļradei «ņem no ārienes — noklausās no zinātnes modernākās idejas».⁵⁰

Par antitēzi F. Bārdas konstrukcijā izvirzīts individuālisms kā reakcija pret naturālismu. Individuālisms, «ievērojot to, ka priekš tam viss iekšējais, intīmais un dziļākais dvēselē ir ticis kājām

mīts un ignorēts, jo visu uzmanība bija uz āru vērsta — uz faktu medībām, — izteicas tad: vai nu tīrā mistiscismā . . jeb dekadencē, ja viņa ir eksaltēta un šaura». ⁵¹ Pie galējā individuālisma F. Bārda pieskaita «mistiķi-panteistu Māterlinku», ⁵² pie dekadences — «histēriķi-dekadentu Pšibiševski». ⁵³

Beidzot kā sintēze rodas romantisms, kas līdz ar to arī pats veidojas. «Nu jau pašu reiz viņa [sintēze — *P. L.*] top!» ⁵⁴

Sintēzes pamatošanai F. Bārda min jaunāko laiku dabzinātniekus, D. Mendelejeva ķīmisko elementu periodisko sistēmu. ⁵⁵ Dabzinātņu atklājumi, kas parāda dabas procesu dialektiku, F. Bārdam šķiet interesanti tikai no viņa romantisma konstrukcijas viedokļa. Kā sintēzes argumentu no filozofijas jomas F. Bārda min ideālistisko aksioloģiju, ⁵⁶ kas sāka veidoties īpaši 20. gs. sākumā.

F. Bārdas estētiskie uzskati saistīti ne tikai ar problēmu par filozofijas un mākslas attiecībām, par mākslinieciskās intuícijas nozīmi mākslas daiļradē, bet arī ar viņa sabiedrības izpratni. F. Bārda atzīst, ka filozofisko un estētisko uzskatu saknes meklējamas noteiktā sabiedrības attīstības pakāpē, kaut gan sabiedrības attīstību viņš traktē ideālistiski. Visplašāk F. Bārdas uzskati par sabiedrību izklāstīti darbā «Par derīgo un garīgi vērtīgo» (1910. g.). Rakstā dzejnieks izvirza jautājumu, kas ir māksla un kam tā kalpo. Vai tā ir «orhideja vai salāts? proklamācija vai dievlūgšana?», ⁵⁷ vai tā kalpo «sev pašai vai dzīvei? skaistumam vai derīgumam?».

F. Bārda gan uzskata, ka «šie jautājumi tomēr paliek neizšķirti» ⁵⁸ un «izšķirt viņus tā, ka lai naidīgas puses pilnīgi samierinātos . . laikam gan arī nekad nebūs iespējams». ⁵⁹ Šis viedoklis izriet no viņa filozofiskās pamatpremisas, kas cenšas veidot bezdibeni starp zinātni un filozofiju.

Kāpēc tad pastāv tik dažādi uzskati filozofijā, it īpaši mākslas interpretācijā? Lai to noskaidrotu, F. Bārda cenšas analizēt «tos dziļākos paslēptos cēloņus, kuri pretējos uzskatus rada un dzīvus uztur». ⁶⁰ Šie cēloņi meklējami tanīs stadijās, kādās attīstās vēsture, nācijas un šķiras. Cilvēce, kā arī nācijas un šķiras attīstības gaitā iziet, pēc F. Bārdas uzskatiem, trīs attīstības stadijas, pie kam jebkuru no tām raksturo noteikti dzinējspēki.

Pirmā ir aizvēsturiskā laikmeta — mežonības, klaidonības, civilizācijas un kultūras aizsākuma — stadija. Dzinējspēks, kas virza uz priekšu cilvēku darbību, šinī stadijā ir trūkums, kas liek viņiem cīnā pret dabas spēkiem un svešo ģinšu un cilšu uzbrukumiem rūpēties par «kailo fizisko eksistenci», «barības, apģērba un dzīvokļa» ⁶¹ nodrošināšanu. No trūkuma izaug arī reliģijas aizsākumi, veidojas fetišiskie priekšstati, senču kults. «Noapaļotā uzskatā,» raksta F. Bārda, «šis princips [trūkuma princips — *P. L.*] ir izveidots darvinismā kā «cīņa uzturas dēļ», kurš pa laikam tiek attiecināts tiklab uz cilvēku, kā uz dzīvnieku, un tas arī pareizi, jo starpība galvenām kārtām te pastāv tikai tais ieročos, tais līdzekļos, kādus lieto vieni vai otri.» ⁶²

Raksturojot savas koncepcijas pirmo stadiju sabiedrības, nācijas un šķiras attīstībā, F. Bārda maksā meslus sociāldarvinismam, kas kopš 19. gs. nogales buržuāziskajā socioloģijā kļūst par vienu no valdošajiem virzieniem.

Otrā sabiedrības attīstības stadija, pēc F. Bārdas uzskatiem, ir pirmās turpinājums, un tai raksturīgi, ka cilvēks no «defensīvās taktikas» pārgājis uz «ofensīvo taktiku», pārvērties no aizsardzībasnieka uzbrucējā. «Dziņa pēc varas,» raksta F. Bārda, «ir šīs stadijas raksturīgākā iezīme. . . Tagadnes cilvēks ir kļuvis par dabas kungu. . .»⁶³ Cilvēku varas iegūšanai pār dabu robežu nav.

Tādas robežas tomēr ir cilvēku un valstu savstarpējās attiecībās. F. Bārda uzskata, ka «politiskais līdzsvars Eiropas valstīs, kas jau diezgan sen nodibinājies . . . nevar tik viegli tikt izjaukts».⁶⁴ Šie vārdi teikti 1910. g., kad jau imperiālisma pretrunas bija skaidri samanāmas. F. Bārdas ilūzijas par politisko līdzsvaru Eiropā jau drīz vien saira: 1914. g. sākās pirmais imperiālistiskais pasaules karš.

Teorētiski princips par varu kā otrās stadijas dzinējspēku, pēc F. Bārdas domām, «viskrasāki ir izteicies tai nīcšeānisma daļā, kura iziet uz varas dievināšanu un tā . . . stāv ar darvinismu ciešā sakarā».⁶⁵ Tas, ka sociāldarvinismam un nīcšeānismam ir daudz kopēja, ir pareizi, kaut gan F. Bārda, atvasinot sabiedrības attīstību kaut vai noteiktā tās posmā no politiskās vardarbības, neapšaubāmi ir ideālists. Šis viņa viedoklis ir viens no gadsimtu mijā vēl plaši izplatītās vardarbības teorijas variantiem.

Trešā stadija, pēc F. Bārdas uzskatiem, ir «garīgo vērtību» attīstības stadija. «Cilvēka praktiskā dziņa te tiek pārvarēta. Viņa galvenām kārtām vērsta uz lietu un visas esamības dziļāko atzišanu: zinātnisko . . . ētisko, estētisko, reliģisko. Šai laukā sasniegtais kļūst par nācijas mūžīgu īpašumu, kas . . . pāriet no tautas uz tautu, no laikmeta uz laikmetu, arī vēl tad, kad viņas varas panākumi jau sen iznikuši un pīšļos aprakti.»⁶⁶

Tātad F. Bārdas sniegtā sabiedrības, šķiru un nāciju attīstības shēma balstās uz formulu: trūkums — vara — garīgā vērtība. Tautas un šķiras, kas šīs trīs pakāpes savā attīstības ceļā veikušas, «savu lomu izspēlējušas, viņām laiks skatuvi atstāt».⁶⁷

Ģermāņi, pēc F. Bārdas uzskata, sasnieguši otrās stadijas beigu posmu un tuvākajā laikā sāks ietiekties vērtību radišanas stadijā. Slāvu tauta, «neraugoties uz . . . apbrīnojamiem gara milzeņiem . . . patiesībā atrodas vēl pirmajā — trūkuma stadijā. Viņas īstais varenums un viņas lielā misija vērtību radišanā, bez šaubām, vēl priekšā.»⁶⁸

Aplūkojot šķiras, F. Bārda uzskata, ka iznīkšanai, «sakalšanai iet pretim mūsu feodālā aristokrātija».⁶⁹ Kaut ko jaunu feodālās aristokrātijas spējīgākie pārstāvji var dod tikai zinātnes un mākslas laukā, kamēr lielum lielais tās vairums ir patērētāji, kas parasti gan ieguvuši labu izglītību. Viņu aktivitāte labākajā gadī-

jumā var izpausties tikai cīņā par varu, «savas varas stutēšanā un uzturēšanā».⁷⁰

Buržuāzija esot sasniegusi otrās stadijas kulmināciju, jo «viņas tagadējais saturs ir mamons — kapitālistiskā vara».⁷¹ Buržuāzijas «pāreja trešajā stadijā arī te jau sākusies jeb vismaz gatavojas».⁷²

Proletariāts, pēc F. Bārdas uzskatiem, pāriet no pirmās stadijas otrajā, «jo nevar taču teikt, ka trūkums būtu vienīgais dzenulis, kas šīs pelēkās masas dzen uz priekšu».⁷³

Pirmajā stadijā «māksla vārda dziļākajā nozīmē» vēl nevar izveidoties. «Mežonņu mākslā» ir vēl tikai mākslas iedīgļi. Jo tālāk cilvēks aiziet no mežonības stadijas, jo attīstītāka ir māksla, taču šai mākslai ir utilitārs raksturs. Šīs mākslas saturs un ideāls ir «viss, kas attālina no zemākās stadijas; viss, kas tuvina nākamajai augstākai; viss, kas palīdz mazināt trūkumu .. viss, kas vairo materiālo labklājību, kas ved pie varas».⁷⁴

Buržuāziskajās aprindās plaši izplatīto utilitāro attieksmi pret mākslu F. Bārda pasludina par visu šķiru attieksmi, bez jebkādiem argumentiem apgalvojot, ka «progresīvā proletārija un mierīgo buržuju prasības un uzskati par mākslu esot ļoti līdzīgi.»⁷⁵ F. Bārdas norādījumam par dažādu šķiru dažādo attieksmi pret mākslu nav nekā kopēja ar mākslas šķiriskā rakstura izpratni. Turklāt ne tikai sabiedrības attīstības, bet arī mākslas attīstības koncepcija ir ne vien ideālistiska, bet arī metafiziska. Tas, ka F. Bārda cenšas likt vienlīdzības zīmi starp proletariāta un buržuāzijas attiecībām pret mākslu, izriet no uzskata, it kā starp šīm šķirām un to vēsturiskajām misijām nav būtisku atšķirību, jo tagadējie proletārieši ir topošie buržuji un tagadējie buržuji ir bijušie proletārieši.⁷⁶

Tātad F. Bārdas viedoklis jautājumā par to, kam kalpo māksla — sev pašam vai dzīvei, ir tāds, ka līdzšinējā māksla, galvenokārt reālisms, kalpo dzīvei, utilitāriem mērķiem, bet nākotnes māksla, kura parādās jau tagad romantismā, kalpo skaistumam un ir palma, orhideja, dievlūgšana, nevis priede, salāts vai proklamācija.

F. Bārdas ideālisms saistīts ar reliģiju. Ja arī dažkārt viņa darbos ieskanas klerikālisma kritika, tad tā vispirms ir vērsta pret dogmatisko teoloģiju, pret kādas konfesijas izcelšanu pāri citām. Viņš uzskata, ka nefeologs savos spriedumos par reliģiju aizvien būs brīvāks (varbūt arī patiesāks) par teologu.⁷⁷ Atzinīgi F. Bārda vērtē I. Kantu, kurš parādīja, ka nevar zinātniski pierādīt ne dieva esamību, ne arī dvēseles nemirstību. Dažkārt F. Bārda pat atzīst, ka ateismam ir tikpat lielas tiesības pastāvēt kā reliģiskajiem uzskatiem, taču vienlaikus viņš bez jebkāda pamata apgalvo, ka «reliģiozitāte pāriet ateismā, ateisms reliģiozitātē .. abi apvienojas cilvēka dvēselē un viens otru it kā papildina».⁷⁸ Tomēr F. Bārdas simpātijas ir reliģijas pusē.

Par ateisma plašās izplatības cēloņiem F. Bārda uzskata, pirmkārt, «garīdzniecības .. nesaprašanos ar tautu tādēļ, ka gans un ganāmie pieder pie dažādām nācijām»,⁷⁹ otrkārt, «oficiālās

baznīcas kultivēto dogmatismu»,⁸⁰ treškārt, «relīģijas identificēšanu ar kādu valsts varu». ⁸¹ Ateisma «dziļākās saknes un dzīvības nervi», pēc F. Bārdas uzskata, ir «1) materiālistiskais pasaules uzskats, ierēķinot tajā arī vēsturisko materiālismu un tā spuraināko atvasi — sociālismu, un 2) zinātniskais un filozofiskais racionālisms». ⁸²

Bārda, protams, nevar neievērot to, ka ateisms sabiedriskajā domā Latvijā 20. gs. sākumā jau plaši izplatīts. Viņš pat pareizi norāda uz dažiem faktoriem, kas veicināja materiālistiskās un teistiskās domas plašu izplatību, kaut gan viņš nezina ne sabiedrības attīstības, ne reliģijas, ne arī ateisma patiesos cēloņus. Ateisms viņam nav pieņemams, tāpat kā materiālisms.

J. Poruka, bet it īpaši F. Bārdas ietekme latviešu buržuāziskās ideālistiskās filozofijas attīstībā ir sevišķi liela. Viņu uzskatus tālāk attīsta tie filozofi un publicisti, kuri pieslējās «dzīves filozofijai» buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas gados — Zenta Mauriņa, Pauls Jurevičs, Milda Paļēviča.

POZITIVISMS LĀTVIJĀ 20. GS. SĀKUMĀ

Gadsimtu mijā Latvijā plaši sāk izplatīties pozitīvisms. Jau 19. gs. beigās pozitīvistiskā tendence parādās Teodora Zeiferta literatūrkritiskajos darbos. Pozitīvisma izplatību dabzinātnieku aprindās sekmēja «enerģētisma» ietekme, it īpaši tāpēc, ka šī virziena veidotājs Vilhelms Ostvalds, viens no fizikālās ķīmijas pamatlicējiem, 19. gs. 80. gados darbodamies Rīgas Politehnikumā, izveidoja ievērojamu ķīmiķu skolu. Kad 1895. g. V. Ostvalds novērsās no metafiziskā materiālisma un formulēja savu subjektīvi ideālistisko «enerģētismu», daži ievērojami Latvijas zinātnieki izmantoja ne tikai šī izcilā ķīmiķa zinātniskās idejas, bet sāka pārņemt arī viņa ideālistiskās koncepcijas. Pozitīvisms jo sevišķi ietekmēja dažus zinātnes un filozofijas popularizētājus. Buržuāziskās inteligences ievērojamai daļai pozitīvisms bija vairāk pieņemams nekā citi ideālistiskās filozofijas novirzieni, jo šis subjektīvā ideālisma paveids mazāk bija saistīts ar reliģiju, bet atklātā reliģiskā ideoloģija, kas attīstījās buržuāziskās baznīcas paspārnē, lielā mērā bija kompromitējusies.

Pozitīvisma empīriskā ievirze apmierināja buržuāzijas prasības. Tai bija vajadzīgas faktu zināšanas, nevis plaši teorētiski vispārinājumi. Filozofiskā pasaules uzskata, filozofisko un teorētisko vispārinājumu nenovērtēšana daļai no buržuāziskās inteligences, sevišķi zinātniekiem, bija visai ērta teorētiskā bāze, lai iegūtu šķietamu neatkarību no tālaika ļoti asās politiskās cīņas.

Viens no pozitīvisma veidošanās gnozeoloģiskajiem cēloņiem bija mehānistiskā metodoloģija, nespēja pāriet no metafiziskā

materiālisma uz dialektisko materiālismu apstākļos, kad dabzinātņu atklājumi sāka atsegt dabas dialektiku, kuru filozofiski pareizi varēja vispārināt tikai no materiālistiskās dialektikas pozīcijām. Nespējami saprast jaunāko dabzinātnisko atklājumu dialektisko raksturu, balstoties uz metafizisko metodoloģiju, daudzi dabzinātņi un filozofi tad arī nonāca pie pozitīvistiskiem secinājumiem.

Krievijā pozitīvisms īpaši sāka plaukt pēc 1905.—1907. g. revolūcijas sakāves, kad izveidojās atklāts kompromiss starp muižniecību un buržuāziju un buržuāzijas ideologi sāka uzstāties kā atklāts kontrrevolucionārs spēks visās sfērās un it īpaši ideoloģijā. Šādos apstākļos cīņā pret buržuāziskās filozofijas jaunākajiem novirzieniem sevišķi liela nozīme bija V. I. Ļeņina darbam «Materiālisms un empiriokriticisms». V. I. Ļeņins, filozofiski vispārinādams apvērsumu dabzinātnēs gadsimtu mijā, radīja veselu laikmetu dialektiskā materiālisma tālākajā attīstībā un pierādīja sevišķi pozitīvisma gnozeoloģisko nepamatotību un reakcionāro sociālo jēgu.

Pirmais, kas latviešu filozofiskajā domā uzstājās kā atklāts pozitīvis, bija skolotājs un publicists Kārlis Veinbergs (1882—1949). K. Veinbergs mācījās Baltijas skolotāju seminārā, pēc tam dažādās vietās strādāja par skolotāju, lielāko dzīves daļu pavadot Kandavā. Kā skolotājs viņš ir progresīvi noskaņots.

Pozitīvisms jau ieskanas viņa 1904. g. publicētajā darbā «Jautājums par gribas brīvību»,¹ bet it īpaši plašākos filozofiskajos sacerējumos «Četrējādas pasaules kā domātas pasaules pamats» (1906. g.) un «Nokrāsu kritika» (1907. g.). K. Veinbergs noraida spiritismu un mistiku, taču nevis no materiālisma, bet gan no pozitīvisma pozīcijām.

K. Veinbergs nonāk pie pozitīvisma, stāvot uz empīrisma un sensuālisma pamatiem. Zināšanas par lietām veidojas uz sajūtu, pieredzes pamata. Taču sajūtas nerāda lietas viņu īstajā telpiskajā lielumā, viņu īstajā laikā. «Var jau būt,» raksta K. Veinbergs, «ka īstā pasaules kādība ir tikpat līdzīga šai pasaules sajūtai kādībai, kā sapņotāja īstais stāvoklis maz līdzinās sapnī redzētam stāvoklim.»² Par empīriskajiem faktiem, empīriskajiem izteikumiem šaubu nevar būt. Šaubas rodas, kad meklējam iedomātā, domātā, sajaustā iekšējo būtību, ko teorētiski nevaram pamatot. Tātad savu pozitīvismu K. Veinbergs balsta galvenokārt ne uz Dž. Berkliju, bet gan uz D. Hjūmu, un viņa pozitīvismam līdz ar to ir agnosticisks raksturs. Četrējādas pasaules, pēc K. Veinberga, ir: 1) iedomātas lietas, 2) domātas lietas, 3) sajaustās lietas, 4) īstās lietas. Pēc formas šis iedalījums atbilst vācu iracionālista A. Šopenhauera dalījumam četrējādos pamatos. K. Veinberga priekšstati par «iedomātajām lietām» atbilst A. Šopenhauera empīrisko priekšstatu grupai, «domātas lietas» — A. Šopenhauera uzskatiem par abstraktajiem priekšstatiem, «sajaustās lietas» — A. Šopenhauera iekšējo un ārējo jūtu vērojumiem (kas balstās uz laika un telpas vērojumu) un «īstās lietas» — A. Šopenhauera, I. Kanta «lietas par sevi»

objektīvi ideālistiskajai, platoniskajai interpretācijai. Taču šī atbilstība ir tīri formāla, jo minēto četru jēdzienu interpretācijai K. Veinberga darbos atšķirībā no A. Šopenhauera ir pozitīvistisks raksturs. Taču šim K. Veinberga pozitīvismam piemīt kantianisma elementi. Viņš uzskata, ka īstenā pasaule, «īstās lietas» ir izziņas avots, izziņas tanī nozīmē, ka izziņa sākas ar sajūtām. Tāpat formāli K. Veinbergs nenoliedz lietas par sevi pastāvēšanu. Taču atšķirībā no I. Kanta, kura mācībai par lietu par sevi bija materiālistisks raksturs, K. Veinbergs šīs lietas subjektīvizē, atmet atšķirību starp objektīvi reālo un subjektīvi reālo, uzskatot, ka «Lieta —: vispār kaut kas, kas tiek acumirkļi ievērots un no visa cita nošķirts, vai nu kāda doma, jūta, ķermenis etc.»³ K. Veinbergs sniedz arī subjektīvi ideālistisku laika un telpas interpretāciju, uzskatot, ka sajūtas nerāda lietas telpā un laikā.⁴ Pēc K. Veinberga uzskatiem, izziņā rodas neizbēgamas šaubas gan par «iedomātām lietām», «domātām lietām», gan par «sajaustām lietām», līdz ar to tiek iedragāta ticība jutekliskās pasaules absolūtai esamībai. Šaubas pavada kā sajūtas (maņas), tā iedomu un prātu. Galu galā izrādās, ka nav jāšaubās par empīriski doto — sajūtām (maņām), iedomām (priekšstatiem) un empīriskajiem prāta spriedumiem, bet gan par «īsto lietu», kas ir aiz mūsu sajūtām un priekšstatiem, absolūtu esamību. No izziņas viedokļa «īstās lietas» nav nekas, jo tās teorētiski nav iespējams pamatot, tāpat tās tiek postulētas uz ticības pamata, kuru prāts ar tam piemītošajām šaubām neizbēgami spiests apšaubīt. K. Veinberga «īsto lietu» interpretācija ir radniecīga pozitīvisma, sevišķi empiriokriticisma, pretenzijām meklēt «trešo līniju» filozofijā, kas paceltos pāri materiālismam un ideālismam. Uzskats, ka «īstās lietas» no gnozeoloģijas viedokļa nav nekas, sasaucas ar Dž. Berklija, D. Hjūma un pozitīvistisko matērijas substances kritiku. Paņemot no I. Kanta «lietas par sevi» («īstās lietas») jēdzienu, K. Veinbergs tomēr nepieslejas I. Kanta agnosticisma variantam. Viņš pārstāv D. Hjūma tipa agnosticismu, izmantojot arī D. Hjūma domu par to, ka realitāti ārpus asociācijām mēs teorētiski nevaram pamatot, bet ņemam to kā zinātniskās ticības priekšmetu.

Darbā «Nokrāsu kritika» K. Veinbergs turpina to filozofisko ievirzi, ko bija aizsācis jau «Četrējādās pasaulēs». «Nokrāsu kritikā» K. Veinbergs izvirza jautājumu par to, kādā veidā iespējama dzīves gudrības pareiza orientācija, kā iespējamas vērtības un kāds ir to raksturs. Ar terminu «nokrāsa» K. Veinbergs apzīmē vērtības jēdzienu. Viņš sniedz vērtību subjektīvistisku interpretāciju, to pamata objektīvā un subjektīvā mijiedarbībā atmetot objektīvo. Ja izziņas objekts galu galā saistās ar īsteno pasauli, nokrāsai ir subjektīvs raksturs. Nokrāsa raksturo nevis lietu, bet personu. Tā ir personas atslēga, kas savukārt raksturo nevis zināšanas (jo zināšanas attiecas pret objektu), bet gan gudrību. Ar īsteno pasaules patiesības un zināšanu problēmu to saista no D. Hjūma filozofijas pārņemtā «pieraduma» kategorija (D. Hjūma cēlonība kā iera-

dums). Nokrāsu nozīmīgumu, pēc K. Veinberga uzskatiem, raksturo trīs galvenie momenti:

1) jo vairāk personu atrod kādu lietu zināmu nokrāsu, jo lielāka ir šo nokrāsu vērtība;

2) jo lielāka pieredze kādai personai par kādu lietu, jo lielāka nozīme ir nokrāsai, kurā viņa redz šo lietu;

3) lielāka vērtība ir tai nokrāsai, kas spēj ietekmēt par zināmu lietu vairākas personas uz ilgāku laiku.

Tāpat jautājumā par nokrāsām resp. vērtībām K. Veinbergs apsolūtīzē subjektīvo momentu un kā uz savu uzskatu avotu lielā mērā balstās uz R. Avenariusu filozofiju, kurš «E vērtības» (E — Empfindung «sajūta»), reducējot pasauli uz sajūtām, iedalīja elementos un nokrāsās. Ja darbā «Četrējādas pasaules» K. Veinbergs, sekojot R. Avenariusam, galvenokārt no pozitīvisma viedokļa apskatīja sajūtas kā «elementus», kas raksturoja visu juteklisko īpašību un priekšstatu veidu dažādību, tad «Nokrāsu kritikā» viņš aplūko R. Avenariusu «E vērtības» kā nokrāsas, ar kurām tiek apzīmētas sajūtu nokrāsas (piemēram, patīkams, parasts, šķietams, skaists utt.).

Buržuāziskās Latvijas laikā pozitīvismam pieslējās vairāki redzami zinātnieki (B. Jirgensons, R. Vipera), kā arī publicisti (P. Birkerts), paliekot pirmo divu pozitīvisma (O. Konta, H. Spensera, I. Tēna empiriokriticisma) paveidu ietvaros. Salīdzinot ar pārējo moderno ideālistisko skolu izplatību, pozitīvisms latviešu buržuāziskajā filozofijā attīstās daudz mazākos apmēros, jo latviešu buržuāzijas stāvoklis buržuāziskās Latvijas laikā «sanitārā kordona apstākļos» prasīja tādu filozofiju, kas priekšplānā izvirzīja pasaules uzskata jautājumus.

MIĶELIS VALTERS,
VIŅA «FAKTORU TEORIJA» UN EKLEKTISMS

Miķelis Valters (1874—1968) ir redzams buržuāziskās Latvijas sabiedriskais darbinieks un buržuāziskā nacionālisma ideologs, publicists un literatūras kritiķis.

Pagājušā gadsimta beigās un 20. gs. sākumā M. Valtera sabiedriskā darbība saistīta ar sīkburžuāzisko Latviešu sociāldemokrātu savienību. Pēc 1905. g. revolūcijas M. Valters pilnīgi norobežojas no progresīvās sabiedriskās kustības un pāriet buržuāzijas pusē. 1917. g., pēc Oktobra, uzstājas par buržuāziskās Latvijas izveidošanu. Nodibinoties Latvijas buržuāziskajai Pagaidu valdībai 1918. g. novembrī, Valters tajā ir pirmais iekšlietu ministrs. Vēlākajos gados darbojas augstākos amatos buržuāziskās Latvijas diplomātiskajā dienestā.

Miķelis Valters daudz rakstījis periodikā par politikas, tautsaimniecības, vēstures, mākslas un literatūras jautājumiem, gad-

simta sākumā publicējies nelegālajos periodiskajos izdevumos «Proletāriets», «Sociāldemokrāts», «Revolucionārā Baltija», kā arī avīzē «Dienas Lapa», vēlāk tādos buržuāziskos preses orgānos kā «Dzimtenes Vēstnesis», «Druva», «Daugava» u. c.

Atsevišķi publicētie M. Valtera darbi ir «Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos» (1908. g.), «Florencē. Studija iz mākslas vēstures un mākslas teorijas. Ar beigu piezīmēm: Māksla, sabiedrība un marksisms» (1909. g.), «Latviešu kultūras demokrātija, viņas spēki un uzdevumi» (1913. g.), «Mūsu tautības jautājums. Domas par Latvijas tagadni un nākotni» (1914. g.), «Latvijas autonomija» (1917. g.), «Latviešu zemniecība kā politiska partija» (1917. g.), «No sabrukuma uz plānveidotu saimniecību. Latvijas atjaunošanas problēmas» (1933. g.).

Latviešu sociāldemokrātu savienība, kurā sākas M. Valtera sabiedriskā darbība, jau pašā sākumā norobežojās no revolucionārās sociāldemokrātijas. Šī organizācija faktiski noraidīja marksismu un sliecās uz anarhismu. Tā noniecināja masu apzinīgumu un lomu revolūcijā, centās balstīties uz atsevišķām personībām. Revolūcijā Latviešu sociāldemokrātu savienībai bija dezorganizējoša loma.

M. Valtera nacionālpolitiskie uzskati kļuva par Latviešu sociāldemokrātu savienības cīņas lozungiem. Savienības kongress 1905. g. decembra beigās šos uzskatus ietvēra noteiktos programmas punktos. Proletāriskā internacionālisma vietā šeit tika sludināts nacionālisms. Buržuāziskais M. Valtera piekritējs E. Arnis viņu nosauca par «politiskā nacionālisma» pamatlicēju.¹ Taču M. Valtera šā perioda uzskatos vēl nav Latvijas politiskās autonomijas idejas, tā izveidojās tikai 1917. g. Programmā runa bija tikai par nacionāli kulturālu autonomiju — nacionālu skolu, tiesu, baznīcu.²

Pēc 1905. g. M. Valters atklāti — gan atsevišķos darbos, gan preses polemikās ar progresīviem latviešu sabiedriskiem darbiniekiem — sāk vērsties pret marksismu un tā latviešu popularizētājiem. Viņa galvenais mērķis ir uzrādīt marksisma «vienpusības» un «loģiskos trūkumus».

Savā darbā «Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos» M. Valters mēģina papildināt vēstures materiālistisko izpratni ar t. s. faktoru teorijas palīdzību, kas aizgūta no vācu un krievu buržuāziskajiem sociologiem.

Vislielākie M. Valtera iebildumi vērsti pret marksisma tēzi par materiālo ražošanu kā cilvēces attīstības pamatfaktoru. Pēc viņa domām, ar materiālo ražošanu nav iespējams izskaidrot nevienu vēstures procesa parādību, nemaz nerunājot par visu cilvēces vēsturē visos tās attīstības posmos, jo līdz ar to «iz vēstures tiek izdzīta pēdējā iniciatīva un izdzēsts pēdējais apziņas akts, izrauts pēdējais apzinīgi radošais spēks».³ M. Valters uzskatu par materiālo ražošanu kā cilvēces attīstības pamatfaktoru nosauc par saimniecisko apstākļu fatālismu, lai gan tāds faktiski meklējams

M. Valtera vienkāršotajā un vulgarizētajā materiālistiskā uzskata izpratnē. Pieņemot, ka «saimnieciskās attiecības ir galvenais dzenulis un gars viņu kalps. Gars ir pasīvs, atkarīgs spēks, negrozīgs elements, kurš atkarājas no grozīgā kunga»,⁴ M. Valters patiesībā reducē vēsturisko materiālismu uz ekonomisko materiālismu. Viņš nepiekrīt K. Marksam: «Ja ražotāji spēki un viņu attīstība atkarājas, kā to atzīst pats Markss, no citiem noteicējiem, kā tad var nostādīt pie garīgām parādībām ražotāju spēkus par vienīgiem noteicējiem?»⁵ M. Valters spriež, ja «ražotāji spēki» ir padoti citu elementu ietekmei, tie loģiski nav vairs pamatcēlonis, bet pārvēršas par «līdzfaktoru», par «līdzelementu» elementu kopības.⁶

Tā kā M. Valters nonācis pie secinājuma, ka «sociālekonomiskais faktors», kā «vienīgi izlietots pie vēstures izskaidrošanas, neved pie mērķa», viņš sniedz šādu vēsturē valdošo spēku ainu: 1) dabas spēki (fiziskais faktors), 2) dvēseles spēki (psihiskais faktors), 3) kultūras spēki (kulturālais faktors).⁷

Istenībā šīs trīs vēstures valdošo spēku grupas tiek reducētas uz tādiem faktoriem kā ģeogrāfisko vidi, rasi, tautību, izcilām personībām, pie kam ikviens no tiem ir pilnīgi patstāvīgs un var pārtraukt vai sekmēt vēstures procesa attīstību. Šie uzskati nav oriģināli. Istēni tie ir reakcionārā krievu mākslas teorētiķa J. Deļevska brošūrā «Ekonomiskais materiālisms un zinātnes vēsture» pausto, kā arī vācu un krievu subjektīvo sociologu uzskatu sajaukums. Pūlēdamies «atspēkot» K. Marksa mācību, M. Valters piesauc gan K. Kautska frāzes, gan A. Bogdanova apgalvojumu, ka vēsturiskā materiālisma pamatjēdzieni ir novecojuši un tie ir precizējami.

Viens no jautājumiem, kurā notika diskusija starp M. Valteru un marksisma piekritējiem, bija jautājums par zinātņu rašanās vēsturi. M. Valters sabiedrības attīstībā neatzīst cēlonisku nepieciešamību, bet pieļauj nejaušību un mistiku. Tā, runājot par matemātikas rašanos, viņš apgalvo, ka tās sākumus «apklāj tumsība» un ka: «Šis iespaids (ekonomiskais), salīdzinot ar tiem, ko matemātika saņēmusi no cilvēka reliģiskās un filozofiskās dziņas, ir pats niecīgākais.»⁸ Galvenais zinātnes virzošais spēks, pēc M. Valtera, ir «atzīšanas dziņa, loģikas iekšējā dzenošā vara».

M. Valtera filozofisko uzskatu oponenti kritizēja viņa sabiedriskās attīstības teorijas. Latviešu marksisti, aizstāvot vēsturisko materiālismu, pareizi novērtēja jebkuru no šiem faktoriem sabiedrības attīstībā, taču neizvirzīja tos par vadošiem, kā to dara M. Valters, piemēram, apskatot tautas raksturu: «Kur ideoloģijas raksturs, viņas dzīvības spēja, virziens un liktns ir lielā mērā atkarīgi no tautas rakstura, tur, protams, nav iespējams nostādīt šo ideoloģiju kā no ekonomikas izaudzētu.»⁹

Vēsturiskais materiālisms nebūt nenoliedz arī izcilu personību nozīmi vēsturē, tāpēc nedibināts ir M. Valtera pārmetums, ka «Vēstures teorija [domāts vēsturiskais materiālisms — I. A.], kura sevī

neietver cilvēka gēnija nozīmi.. nav kā metode lietojama.»¹⁰ Vai arī: «Cīņa par cilvēka garīgā spēka nozīmi vēsturiskās kustībās ir cīņa starp vēsturiskā materialisma tendenci un tendenci, kas cilvēku apzinības spēkos redz lielu vēsturisku faktoru.»¹¹

Atzīstot personības lomu vēsturē, marksisms neizvirza to par izšķirīgo vēstures virzītāju faktoru. Turpretī M. Valters apgalvo, ka «no šī individuālistiskā elementa atkarājas ne vien pārgrozības ātrums, bet arī pārgrozību saturs».¹²

M. Valters nepiekrīt G. Pļehanova uzskatam par to, ka gadījumā, ja Rafaela, Mikelandželo, Leonardo da Vinči dzīves kaut kādu mehānisku vai fizioloģisku cēloņu dēļ būtu beigušās jau bērnībā, tad itāliešu māksla nebūtu tik pilnīga, taču vispārējais attīstības virziens renesanses laikmetā būtu palicis tāds pats. M. Valters šeit saskata tik aplamību, cik vārdu; viņš apgalvo, ka izciliem māksliniekiem nav bijis nekāda sakara nedz ar tagadni, nedz ar pagātņi. «Ko viņi (mākslinieki) rada, nav radīts no objektīvās attīstības, tie rada subjektīvas vērtības, kas nav noteiktas no objektīvās attīstības, tāpēc ka šīs vērtības bija tikai šajos cilvēkos, ar kuriem nāca un aizgāja šo vērtību radītāji.»¹³

Tāpat arī Kolumba Jaunā pasaule «izdigusi» vienīgi no viņa paša «apbrīnojamās iniciatīvas» un «nojaudas».

M. Valtera subjektīvi ideālistiskie uzskati jautājumā par personības lomu vēsturē tiešā ceļā aizgūti no krievu subjektīvajiem sociologiem un rod savu turpinājumu arī mākslas izpratnē.

Latvijas buržuāzijas pārstāvji M. Valteru uzskatīja par erudītu estētikas teorētiķi. Kad Stolipina reakcijas periodā viens no galvenajiem progresīvās kritikas uzdevumiem bija sagraut dekadentus un J. Jansons-Brauns publicēja darbu «Fauni vai klauni?», ap šo sacerējumu izvērsās plaša polemika. Polemikā no opozicionāru puses īpašu vērību izpelnījās M. Valtera jau minētais sacerējums «Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos». Pēc gada seko darbs «Florencē», kas bija viens no pirmajiem darbiem Latvijā tēlotājas mākslas vēsturē, kura vērtību stipri samazināja autora ideālistiskā pozīcija un reakcionārie mērķi. M. Valters aizstāv ideālistiskus mākslas principus. Viņa nolūks ir pierādīt, ka «saimnieciskie spēki mākslu nenosaka, ja arī pieņemtu. Vismaz viena ideoloģijas formu daļa — māksla nav ar laikmeta saimnieciskajām formām izskaidrojama.»¹⁴ Pēc M. Valtera, mākslinieka radīšanas darbā iemīt kaut kas «savādāks». Skaisto nevar saprast ar «domāšanas spēku».¹⁵ Šāds daiļrades procesa un mākslas uztveres traktējums izriet no M. Valtera cilvēka apziņas darbības galēji subjektīvās izpratnes. «Lietu lielums, viņu izskats, viņu vieta, viņu kustēšanās, visi pieredzējumi, kuri saistās ar šām dažādām lietu raksturībām, ir gribot negribot jāierīko tai pašā lokā kā krāsas un skaņas un jāatzīst, ka tie pieder pie apziņas pasaules. Apziņas pasaulē rodas viss, ko mēs dzirdam, ko mēs redzam. [..]

Kas mums ir dots un no kā mēs varam iziet kā no zināma, tā ir mūsu apziņas pasaule. .»¹⁶ raksta M. Valters.

M. Valters dod šādu mākslas traktējumu: «Māksla ir savs īpatnējs organisms, kurā izteicis lielā mērā īpatnēja pagātne, savi īpatnēji iekšēji konflikti. Tas ir materiāls, pie kura gan piekaras arī sabiedriskā attīstība un sabiedriski pārdzīvojumi, bet kurā nebūt neizteicās tik pilnīgi sabiedriskā attīstība vai sociāli un reliģiozi pārdzīvojumi, ka to varētu uzskatīt par viņa atspoguļojumu vai pat par viņu dokumentu.»¹⁷ Mākslinieka darbā apkārtējai videi nav kaut cik nozīmīga loma, jo valda pastāvīga nesaskaņa starp «lielu mākslinieku» un apkārtējo vidi, apkārtne māksliniekam cenšas uzspiest savas formas, bet mākslinieks apkārtnei — savas. Mākslinieks atspoguļo to ideju, kuru nes sevī kā neapzinīgu dabu un neieaudzētu organisku īpatnību. Tāpēc pēc «mākslas darba studējams nevis t. s. *milieu*, bet vienīgi pats mākslinieks».¹⁸

Mākslas estētisko baudījumu M. Valters stāda augstāk par idejiskumu, viņš atrauj formu no satura un nostāda to kā primāru attiecībā pret saturu. Mākslas progress atkarīgs no «tīras intereses uz formu», tas īstenojas, pateicoties «iekšējiem mākslas impulsiem». «Vienalga, kādi bijuši mākslas darba radīšanas dzinekļi; vienalga, vai pie tiem piejaukušās tikumības un sabiedriskās idejas vai ne. Spēcīga mākslas forma ir pate par sevi sabiedriska un tikumiska spēks.»¹⁹ Tā Botičelli mākslas tēlos galvenais, pēc M. Valtera, ir «formas skaistums», mākslinieka rokas vadītā līnija, Botičelli mākslā tā ir «vienīgi patiesi noteicošā».²⁰ «Ne Botičelli gleznu sižeti kā tādi mūs interesē vai kaut kā iekustina, bet gan šī līnija, no kuras dzimst visi viņa abstraktie tēli. Šie tēli nav patiesībā nekas cits kā šīs līnijas atspoguļojumi, un sižeti paši ir tikai viegli nenozīmīgi savārstījumi.»²¹

Skaidrs, ka šāda subjektīvi individuālistiska mākslas izpratne aizstāvēja dekadentisko mākslu ar tās pārspīlējumiem, pašcildināšanu, ideālu trūkumu, izvirtības sludināšanu. J. Jansons-Brauns, R. Pelše, A. Upīts savās polemikās vērsās gan pret dekadentisko mākslu, gan pret M. Valteru kā faktisko tās teorētiķi.

Pirmā pasaules kara gados uzrakstītajos darbos M. Valters uzstājas kā pārliecināts buržuāziskās iekārtas aizstāvis Latvijā. Šim mērķim viņš pakļauj arī savas nacionālistiskās idejas.

Pretēji latviešu sociāldemokrātiem, kas prasīja šķirisku pieeju nacionālajā jautājumā, M. Valteram nācījas stāv pāri šķirām, saliedē visus tautas spēkus, tāpēc, kā atzīst M. Valters, viņa sludināto nacionālismu nevarot saukt par tādu, kas izriet no buržuāzijas šķiras politikas. Viņš pārmet Latvijas sociāldemokrātiem nevēribu attiecībā pret nacionālo jautājumu, jo «Tautības apziņa pat sliktākos apstākļos spēj aizkavēt tautas iznīcināšanu».²²

M. Valtera teorētiskajiem uzskatiem nacionālajā jautājumā raksturīgs subjektīvais ideālisms un metafiziska atsevišķu nācījas pazīmju absolutizācija pretstatā sociāli šķiriskajam faktoram. Pa-

matā šeit O. Bauera un K. Rennera-Springera koncepcijas par nacionālo raksturu kā galveno nācijas pazīmi.

M. Valtera uzskatos rodamas visas raksturīgākās buržuāziskā nacionālisma iezīmes.

Pirmkārt, tā ir ideja par nacionālo vienību vai visu šķiru sadarbību. «... mūsu dažādās kultūras iestādes varēs tikai tad sekmīgi attīstīties, kad tām būs par pamatu visu latviešu kultūras slāņu bloks, sākot no galēja kreisā spārna un beidzot ar tiem liberālajiem slāņiem, kuri nav vēl tiktāl aptumšojuši savu prātu, ka tie vairs negribētu redzēt, ka mūsu tautas iekšējā uzbūve ir pati par sevi jau demokrātisks bloks.»²³ M. Valtera izvirzītā devīze: «Nedz kundzība, nedz kalpība, bet demokrātiska sadarbība» buržuāziskajā sabiedrībā faktiski neko nenozīmē un praktiski nav realizējama.

Otrkārt, tā ir latviešu buržuāzijas ideologu populārā tēze par Latvijas zemniecību, par latviešu viensētu kā nacionālās sadzīves pamatu. M. Valters šai sakarā atsaucas uz T. Bartu un vācu sociāldemokrātiju kā uz «šķiru sadarbības» pozitīvu piemēru un aicina Latvijas inteligenci norobežoties no marksisma ar tā sludināto šķiru cīņas teoriju.

Šā perioda pirmajos darbos M. Valters vēl runā tikai par «kultūras autonomiju», par to, ka «latviešu demokrātijas svarīgākais darbs atrodas pagaidām kultūras laukā. No viņa izkopšanas atkarības arī lielā mērā latviešu politiskās attīstības veiksmē.»²⁴ Prasība pēc politiskas autonomijas izskan tikai 1917. g., un to viņš saprot kā reāli neatkarīgu tautas likumdošanu, neatkarīgu tautas pārvaldību un tiesu.²⁵

Kad 1917. g. nodibinājās Padomju Krievija un latviešu sociāldemokrāti izvirzīja prasību par Latvijas politisko autonomiju jaunās demokrātiskās Krievijas sastāvā, M. Valters bija kategoriski pret šādu prasību, apgalvodams, ka Latvijas Sociāldemokrātijas nostāja ir Latvijas patiesas autonomijas domai naidīga, jo, «lai arī cik demokrātiska izliktos savā uzbūvē Krievija, prasīt pilnīgu saimniecisku un politisku autonomiju»²⁶ un tādējādi izpildīt latviešu sociāldemokrātu prasību nozīmētu postīt Latvijas nacionālo būtību.

Reformas, pēc M. Valtera domām, ir tas universālais līdzeklis, kas, «jo drošāk un apzinīgāk pielietots», jo labāk un netraucētāk ļaus attīstīties saimnieciskajai dzīvei.²⁷

Tiesa, darbā «No sabrukuma uz plānveidotu saimniecību», kur M. Valters aplūko ekonomisko un agrāro krīzi Latvijā, jūtama autora vilšanās reformu visspēcībā. Krīžu cēloņus M. Valters, bez šaubām, nemeklē vis kapitālistiskā saimniekošanas sistēmā, bet dažādos blakus faktoros un galu galā nonāk pie secinājuma: «Agrākais uzskats, ka saimniecībai jāļauj iet brīvi savs ceļš, tagad grozījies, jo atzīstams, ka arī brīvā saimniecība var nozīmēt tautas bagātības izšķiešanu.»²⁸

Līdzīgi citiem imperiālisma laikmeta ideologiem un ekonomistiem M. Valters secina, ka ražošanā un tirgus saimniecībā tagad nepieciešama ir kļuvusi valsts un sabiedrības «pavēlniecība». «Valsti sajūtam visās gaitās, un valsti sajutis arvien vairāk ne tikai kā politisko būtņi.

.. nav vairs vadoša liela valsts mērķa, bet ir tikai grupu intereses, kuru vēlējumi jāizpilda valstij.»²⁹ Tātad valsts nav vis ierocis kādas šķiras rokās, bet gan visu aptvērēja samierinātāja. M. Valters oponentē marksisma klasiku tēzei, ka pēc proletariāta varas iekarošanas valsts aparāts pakāpeniski izzudīs, jo izzudīs arī šķiras. Pēc M. Valtera domām, valsts arvien vairāk nostiprināsies, aptverot visas sabiedriskās darbības jomas. Tāpēc arī kapitālisma pretrunas nenonāks līdz «nepārvaramiem asumiem», jo valsts vājinās «pretējās gribas centienus».³⁰ M. Valters saskata divus stimulus politiskajā dzīvē — materiālās intereses un ideālus. Tāpēc arī viņš atrod, ka ir «psiholoģiski nepareizi meklēt pamatu politiskai partijai vienīgi materiālās interesēs, jo materiālās intereses nav vienīgais spēks partiju dzīvē».³¹ Par tādu partiju, kas apvienotu sevī visus cilvēcības ideālus, M. Valters bija iecerējis «Latviešu zemnieku savienību».

M. Valtera «marksisma filozofijas kritika», kurā līdzās marksisma klasikiem nostādīts K. Kautskis, A. Bogdanovs, bet vēsturiskais materiālisms faktiski tiek reducēts uz ekonomisko materiālismu, īsteni liecina par visai paviršām zināšanām marksisma filozofijā. M. Valters atsevišķus jautājumus neapskata principiāli, bet tā vietā izsaka deklaratīvas frāzes ar pretenzijām uz zinātniskumu.

J. Jansons-Brauns, A. Upīts un R. Pelše polemikās pret M. Valteru precīzi norādīja viņa uzskatu teorētiskos avotus. Savus argumentus pret marksistisko filozofiju M. Valters smēlās gan no krievu subjektīvajiem sociologiem (N. Mihailovskis, N. Karejevs, V. Černovs), gan vācu revizionistiem (E. Bernšteins), krievu kadetu publicistiem (N. Berdjajevs, S. Bulgakovs) un vācu jaunideālistiskās filozofijas pārstāvjiem. M. Valtera filozofija ir šo dažādo uzskatu eklektisks savienojums.

II NODAĻA

LATVIEŠU SIKBURŽUĀZIJAS PĀRSTĀVJU TEORĒTISKĀS KONSTRUKCIJAS

KĀRĻA BALOZA

«NĀKOTNES VALSTS» KONCEPCIJA

Kārlis Balodis (1864—1931) dzimis Bilstiņos kalēja un krodzinieka ģimenē. K. Balodis ieguva daudzpusīgas zināšanas ekonomikā, statistikā, ģeogrāfijā, filozofijā, prata desmit

svešvalodas. Viņa sabiedriski politiskie uzskati veidojās 19. gs. 80. gados un 90. gadu pirmajā pusē. Filozofiskajos esamības un izziņas teorijas jautājumos K. Balodis visumā atradās eklektiskās pozīcijās. Vislielāko ietekmi uz viņu atstāja kantiānisms. Taču šīs filozofiskās problēmas neatradās K. Baloža interešu centrā. Viņš vēlāk norādīja, ka viņa teorētiskos meklējumus izraisīja iespaidi, ko viņš guva, vērojot «plašu tautas masu nabadzību».¹ Kā nodrošināt cilvēkiem labāku dzīvi — šis jautājums bija galvenais, ko K. Balodis risināja savā darbībā.

No 1884. līdz 1887. g. K. Balodis studēja Tērbatas universitātē. No 1889. līdz 1891. g. viņš uzturējās Brazīlijā, lai pētītu jaunas sabiedrības izveidošanas iespējas šajā valstī, no 1891. līdz 1892. g. turpināja studijas Jēnā. Pēc paša liecībām, viņu «neapmierināja buržuāziskā zinātne, jo tā solīja tikai esošās nabadzības turpināšanos vai, labākajā gadījumā, pakāpenisku nelielu uzlabošanos, bet ne cilvēka likteņa izmainīšanu pašos pamatos uz šīs zemes».²

K. Balodis nosodīja t. s. tautiskā laikmeta epigoņu darbību Latvijā: «Tie paši vārdi, tās pašas domas un uzskati, kas agrāk varēja pacelt un pamodināt tautu no gadusimteņu ilgā garā miega, šie paši vārdi, pastāvīgi atkārtoti un atgremoti, vēlāk nogurdina un ir pēcgālā tikai vairs spējīgi tautu iemidzināt, nogriezt tās vērību no svarīgiem sadzīves un laika jautājumiem. Pastāvīgi ar vienu un to pašu lietu lielīties un to cildināt, tautisku apziņu, vaļodu, «tēvu tikumus» ir tikai noguruma vai gara nabadzības, vai arī — ar nodomu piekopta pašslavas uzturēšanas zīme.»³

Tādos apstākļos viņš pievērsās sociālistisko mācību, to skaitā marksisma, studēšanai.⁴ Kaut arī K. Balodis nekad nekļuva par marksistu un viņa uzskatos bija ne mazums reakcionāru elementu, viņš atzina, ka marksisms pareizi atsedzis kapitālistiskās iekārtas trūkumus un pierādījis nepieciešamību nomainīt to ar labāku, taisnīgāku iekārtu, sociālismu. K. Baloža sociālisma koncepcija ir dažādu buržuāzisku, sīkburžuāzisku un patiesi progresīvu uzskatu sajaukums: Pēdējo īpatsvars ir visai ievērojams, un tiem pievēršama īpaša uzmanība.

K. Balodis uzskatīja par nepieņemamu revizionistu pausto uzskatu, ka sociālisms tikai tad nomainīs kapitālismu, kad pēdējais savu vēsturisko uzdevumu būs izpildījis līdz galam.⁵ Viņš īpaši nosodīja E. Bernšteina revizionistisko formulu, ka «kustība ir viss — gala mērķis nekas». Viņš uzsvēra, ka «ne kustība ir viss, kā pasludināja Bernšteins, bet gala mērķis».⁶

Atbildi uz jautājumu, kādai vajadzētu būt nākotnes sabiedrībai, K. Balodis meklēja dažādu domātāju darbos, sākot ar Platonu un Aristoteli un beidzot ar laikabiedriem.⁷

Pakāpeniski K. Balodis nonāca pie domas pašam mēģināt izstrādāt nākotnes valsts koncepciju.⁸ Galvenajos vilcienos tā bija gatava jau 1892. g.⁹ Viņš uzskatīja, ka marksisms ar saviem pareizajiem kapitālistiskās iekārtas vērtējumiem var tikai ievadīt mācību par nākotnes sabiedrības uzcelšanu, kurai jābalstās uz «visaugstākā raži-

guma teoriju», t. i., zinātniski pamatotām atziņām par to, kā jau ar esošajiem zinātnes un tehnikas sasniegumiem, īpaši elektriskās enerģijas izmantošanu, iespējams īsā laikā strauji kāpināt darba ražīgumu tādā mērā, ka tas nodrošinātu pārticīgu dzīvi visiem sabiedrības locekļiem. Būtībā viņš domāja, ka nepieciešams nomainīt marksisma mācību par šķiru cīņu kā sabiedrības attīstības virzītāju spēku ar paša izstrādāto «augstākā ražīguma teoriju».

K. Balodis nepamatoti pārmeta latviešu marksistiem, ka viņi aicinot tikai iznīcināt kapitālistisko iekārtu, bet nezinot, ko likt tās vietā.¹⁰

No 1893. līdz 1895. g. K. Balodis bija luterāņu mācītājs Zlaustostā Urālos un darbojās arī Ufas guberņas latviešu kolonijās. Taču mācītāja amats viņu neapmierināja, un viņš to pameta. Kā K. Balodis pats izsakās, to viņš darījis tāpēc, ka redzējis, kā cariskajā Krievijā tiek mīdīta kājām politiskā un reliģiskā brīvība.¹¹ Palikdams reliģiozs cilvēks, K. Balodis nosodīja oficiālo baznīcu par tās atbalstu visreakcionārākajiem spēkiem.¹²

Nolūkā izstrādāt «augstākā ražīguma teoriju» un dot detalizētu ekonomisku pamatojumu savai nākotnes valsts koncepcijai K. Balodis uzsāk studijas Minhenē, Strasburgā un Berlīnē, it īpaši iedziļinoties ekonomikas un statistikas jautājumos.

Daudzus savas nākotnes valsts koncepcijas aspektus viņš izklāsta rakstos 90. gadu pirmajā pusē, kā arī vēlāk laikrakstā «Mājas Viesis».

Savu pētījumu rezultātu — darba «Nākotnes valsts» manuskriptu — K. Balodis iesniedza Vācijas sociāldemokrātu žurnālam «Neue Zeit». Lai izvairītos no paredzamajiem labējo aprindu uzbrukumiem, viņš lūdz publicēt manuskriptu ar pseidonīmu Atlants. Ar manuskriptu iepazinās un visumā to atzinīgi novērtēja K. Kautskis. Pēc K. Kautska ieteikuma manuskripts 1898. g. tika publicēts atsevišķā grāmatā ar nosaukumu «Ražošana un patērētā sociālā valstī».¹³ K. Kautskis uzrakstīja grāmatai plašu priekšvārdu, atzīmējot, ka tas ir pirmais tāda veida darbs, kas balstīts uz precīziem datiem.¹⁴ Uzsverot K. Baloža darba lielo propagandistisko nozīmi,¹⁵ K. Kautskis izteica domu, ka K. Balodis uzskatāms par sociālistu, lai gan daudzos jautājumos stāv tālu no marksisma.¹⁶ Precizējot K. Kautska domu, jānorāda, ka K. Balodis bija sīkburžuāzisks sociālists.

K. Baloža projekts bija izstrādāts Vācijas tautas saimniecības un sabiedrības pārveidošanai. Taču tanī izklāstīti daudzi metodoloģiski principi, ko varētu attiecināt arī uz citām valstīm. Grāmatai pievērsa uzmanību A. Bebelis, tomēr aizrādot, ka tanī ierosinātie ieteikumi nav pietiekami radikāli.¹⁷ Buržuāziskā un reformistiskā kritika deva negatīvas atsauksmes. Sevišķi noraidoši, piemēram, par K. Baloža sacerējumu izteicās E. Bernšteins.¹⁸

1899. g. K. Balodis kļuva par Berlīnes universitātes privātdocentu, bet 1905. g. — par tās pašas universitātes profesoru.¹⁹ Īpašu

vietu viņa darbībā joprojām ieņēma apceres par taisnīgākas nākotnes iekārtas izveidošanas iespējām.²⁰

Ir ziņas, ka K. Balodim bija padomā arī attiecīgi sabiedrības pārveidošanas projekti Krievijai, Anglijai, Francijai, Itālijai, Palestīnai un citām zemēm.²¹ K. Balodis vācis materiālus, kas būtu derīgi projekta izstrādāšanai sabiedrības pārkārtošanai pasaules mērogā.²² Viņa plašā grāmata «Statistikas pamati» būtībā uzskatāma par šim mērķim atbilstošu iepriekšēju datu kopojumu.

Jau pagājušā gadsimta 90. gados, kad no rakstiem «Mājas Viesī» varēja gūt tikai aptuvenu priekšstatu par K. Baloža koncepcijas vadlīnijām, F. Roziņš, pievēršot uzmanību K. Baloža sīkburžuāziskajai nekonsekvencei un kritizējot to, pamatoti secināja, ka K. Balodis ir autors, «kura rakstus vērts lasīt».²³

K. Balodis atsedza dažādus kapitālistiskās iekārtas trūkumus. Viņš saūtis rakstija, ka «buržuāziskās sabiedrības virzošais spēks ir kapitāls un peļņa».²⁴

K. Baloža vērtējumā kapitālistiskā iekārta «cenšas noslāpēt visus cēlos nodomus, nožņaugt kaisli, milestību, draud pārvērst labākās jūtas par nosacītām attiecībām».²⁵

Vēršoties pret ASV attīstības idealizāciju, viņš norādīja, ka «Amerikas pēdējo gadu attīstība pati par sevi ietver kaut kā neveselīga un sliktas nojausmas radoša iedīgļus».²⁶ K. Balodis pareizi norādīja, ka kapitālisma vērtējums K. Marksa mācībā pretēji buržuāzisko teorētiku un labējo sociāldemokrātu apgalvojumiem arī 20. gs. ir pareizs. Iebilstot tiem, kas apgalvoja, ka ekonomiskās krīzes izzūd, K. Balodis norādīja, ka tas ir «...pilnīgi neiespējami. Kamēr kapitālisms valdīs par visiem, krīzes piederēs pie tā neatņemamas būtības. Labākajā gadījumā asu krīžu vietā iestāsies ilgstošas depresijas periodi. Protams, karteļi un sindikāti veicina izlīdzināšanos, regulējot cenas un sašaurinot ražošanu. Taču šiem karteļu centieniem kapitālisma apstākļos var būt visaptveroši panākumi, un tie var novērst preču pārprodukciju tikai tādā gadījumā, ja karteļi un sindikāti apvienotos vienā pasaules trestā. Bet tad tik un tā sitīs kapitālisma pēdējā stunda.»²⁷ K. Balodis uzsvēra, ka karteļi par savu mērķi izvirza radīt apstākļus, kas palielinātu iespējas iedzīvoties uz tautas masu rēķina.²⁸

K. Balodis noraidīja arī apgalvojumus, ka ražošanas koncentrācija nenotiekot tā, kā to paredzējis K. Markss.²⁹ Šai sakarā K. Balodis īpaši kritizēja E. Bernšteinu, kas, pēc K. Baloža vārdiem, «1898. gadā uzskatīja par nepieciešamu atlikt sociālisma īstenošanas iespēju līdz bezgalībai, tā ka 1895. gada rūpniecības uzskaites datus saredzēja, ka pastāv vēl simti tūkstoši uzņēmumu». K. Balodis pareizi norādīja, ka E. Bernšteins neprot izmantot statistiskos datus, jo viņš atstāja neievērotu gan to, kādu daļu rūpniecības kopprodukta dod sīkie un vidējie uzņēmumi, gan arī to, ka lielum lielāko tā daļu dod lielie uzņēmumi.³⁰

Tālāk K. Balodis norādīja, ka 20. gs. pirmajos gadu desmitos sīkražošanas loma vēl vairāk samazinājusies un ka «būtu augstākā

mērā nesaprātīgi atkal to atdzīvināt». ³¹ Viņš uzskatīja par progresīvu parādību arī vidējo uzņēmumu īpatsvara samazināšanos. ³²

K. Balodis vērsās pret tiem, kas sludināja, ka nav iespējams izveidot labāku sabiedrisko iekārtu, jo cilvēki pēc savas dabas esot ļauni. Tā, noraidot populāro 17. gs. angļu filozofa T. Hobsa uzskatu par to, ka cilvēki pēc savas dabas esot skaudīgi, nenovīdīgi, naidīgi un nesaticīgi egoisti, K. Balodis neatzina arī viņa uz šo pieņēmumu balstīto koncepciju par valsti — «Leviatānu», kas kā vislielākais egoists novērs cilvēku savstarpējo pašiznīcināšanos, nežēlīgi pakļaujot tos sev. ³³

K. Balodis simpatizēja cita angļu filozofa — Dž. Loka — mācībai, kurš pareizi atzinis, ka nākotnes «valsts mērķis ir vispārēja labklājība un vienāda taisnība». ³⁴

K. Balodis uzskatīja par nepieņemamu sociāldarvinistu pausto uzskatu, ka starp cilvēkiem mūžīgi jāvalda tādai pašai cīņai par eksistenci kā starp dzīvnieku pasaules pārstāvjiem. ³⁵ Viņš norādīja, ka pastāv principiāla atšķirība starp dzīvnieku pasauli un cilvēku sabiedrību. K. Balodis pamatoti rakstīja, ka ekspluatatoru šķiru kundzība veicina aizvien lielāku egoismu un morālo izvirtību. ³⁶

K. Balodis nosodīja melnsimtniecisko ideologu uz F. Ničses sacerējumiem balstīto reakcionāro pieņēmumu par cilvēces dalīšanu pūlī un pārcilvēkos.

Tāpat viņš norādīja arī Maltusa mācību, rakstot, ka «pēc Maltusa mācībām vajadzētu vāji apdzīvotām zemēm būt visbagātākām», bet «tas nu tā pavisam nav». Viņš norādīja, ka Maltusa mācībai «ne bez imesla pārmet, ka tā esot necilvēcīga un atvēlot visus priekus tikai bagātiem». Pēc K. Baloža domām, vēl aizvien cilvēki var vairoties ģeometriskā progresijā, jo zinātne un tehnika spēj nodrošināt viņu apgādi ar pārtikas līdzekļiem. ³⁷

K. Balodis uzskatīja, ka Eiropas zemju tālaika ražošanas spēku attīstības līmenis ir pilnīgi pietiekams, lai uzsāktu pāreju uz sociālismu; viņš kritizēja Krievijas oportunistus, kas, aizbildinoties ar Krievijas atpalicību, uzskatīja, ka tajā «kapitālismam līdz galam jānospēlē sava loma, pirms viņa vietu spēs ieņemt sociālisms». ³⁸ Pēc K. Baloža domām, Krievijā būtu iespējams uzsākt pāreju uz sociālismu jau 20. gs. sākumā. Uzskatu par to, ka kapitālisms pakāpeniskas attīstības ceļā pats var pāraugt par sociālismu, K. Balodis uzlūkoja par «gara nabadzības» izpausmi. ³⁹

Izstrādājot jautājumu par pāreju uz «nākotnes valsti», K. Balodis izvirzīja pilnīgi nereālu domu par iespēju izdarīt to uz kompromisa pamatiem starp strādnieku šķiru, visiem darbaļaudīm, no vienas puses, un pilsētu un lauku buržuāziju, no otras puses, tā, lai visi būtu apmierināti. Kā F. Roziņš «Dienas Lapā» 1896. g. trāpīgi norādīja, K. Balodis un viņam līdzīgie «maisījās pa vidu» starp proletariātu un buržuāziju. ⁴⁰

Pēc K. Baloža domām, pāreja uz «nākotnes valsti» būtu iespējama tikai tad, ja ar skaitļu palīdzību pārlicinoši varētu pierādīt

tās pārākumu pār esošo un bijušie ekspluatatoru šķiras pārstāvji arī jaunajos apstākļos saglabātu ierasto augsto dzīves līmeni. Balstoties uz šo pieņēmumu, K. Balodis rakstīja, ka «sabiedrības socializācijas sasniegšanai šodien vai pēc 10—20 gadiem vardarbīga politiska revolūcija» nebūt nav absolūti nepieciešama.⁴¹ Pēc K. Baloža domām, vēlamo rezultātu būtu bijis iespējams sasniegt «daudz ātrāk uz vienošanās pamata starp īpašnieku un strādājošo pārstāvjiem, ja ir iespēja pierādīt tādā mērā lielāku sociālistiskās iekārtas ražīgumu, ka pat agrākos «beati possidentes» nevajadzēs likvidēt».⁴²

K. Balodis uzskatīja, ka pāreju uz «nākotnes valsti» varētu sagatavot, ar eksperimentiem aizvien plašākā mērogā pierādot tās priekšrocības salīdzinājumā ar pastāvošo iekārtu. Pēc viņa domām, lauksaimniecībā, piemēram, sākumā varētu izveidot atsevišķas augsti ražīgas valsts saimniecības, pēc tam valsts rīcībā nodot lauksaimniecības ražošanu veselā provincē utt., līdz beidzot šādas lielsaimniecības aptvertu visu valsts teritoriju.⁴³

Lai praktiski pierādītu augstražīgas saimniecības iespējamību lauksaimniecībā, K. Balodis kopā ar P. Zālīti gadsimtu mijā sāka nomāt Jēkabmuižu Dobeles apkaimē, kur mēģināja īstenot savus teorētiskos secinājumus. Guvuši zināmus panākumus, viņi ieguva savā rīcībā arī Bramberģes muižu un kādu muižu Bohēmijā.⁴⁴

Tātad K. Balodis piederēja pie tiem buržuāziskās sabiedrības kritiķiem, kas domāja, ka pietiek pierādīt no zinātnes un morāles viedokļa jaunas, taisnīgākas sabiedriskās iekārtas iespējamību, lai pēc tam tā tiktu izveidota visu sociālo slāņu sadarības rezultātā. Marksisti pierādījuši šāda pieņēmuma utopismu. Arī jaunstrāvnieki to pamatoti noraidīja. Vēstures attīstība liecina, ka jaunas sabiedriskās iekārtas ideālu īstenošana iespējama tikai tad, ja tie tiek izvirzīti kā sabiedrības progresīvās šķiras prasība un tiek realizēti revolucionārā cīņā. Pretējā gadījumā «šie ideāli paliek kā nevainīgi vēlējumi bez jebkādam izredzēm, ka tos pieņems masa, un tātad ka tie tiks realizēti».⁴⁵ Tas jāievēro, vērtējot arī K. Baloža koncepciju.

K. Balodis maldīgi cerēja, ka pēc tam, kad ar konkrētiem datiem būs pierādīta pastāvošās kapitālistiskās iekārtas pārveidošanas nepieciešamība, šo pārveidošanu varētu uzņemties buržuāziskā valsts («Nākotnes valsts» pirmajā izdevumā viņš pieļāva pat iespēju, ka šo uzdevumu varētu veikt Vācijas monarhija, kas turpinātu pastāvēt ierobežotā veidā arī pēc pārkārtojumu īstenošanas). Pēc K. Baloža domām, tā varētu nostāties pāri šķirām un īstenot «taisnīgu» sociālo politiku. Valstij būtu jādod «strādnieku šķirai tāda ietekme, lai priekšplānā izvirzītos humānistiskais jautājums par strādnieku šķiras stāvokļa uzlabošanu».⁴⁶

Ja privātpašnieki vai ievērojama to daļa arī pēc tam, kad praktiski un eksperimentāli tiktu pierādīta iespēja izveidot humānāku sabiedrisko iekārtu, pretotos tās nodibināšanai, tad pret viņiem būtu lietojami «spaidi likuma ceļā».⁴⁷

K. Balodis nesaprata, ka pāreju uz patiesi humānistisku sabiedrību — sociālismu — var īstenot tikai proletariāta diktatūras valsts. Jautājums par strādnieku šķiras stratēģiju un taktiku cīņā par sociālismu viņa koncepcijā praktiski netiek risināts, jo viņš norobežojās no revolucionārās sociāldemokrātijas vadītās politiskās cīņas.

Īstenībā K. Balodis tikai biedēja buržuāziju, ka gadījumā, ja tā pretosies kapitālisma pārveidošanas tendencēm un centīsies ar ieroču palīdzību aizstāvēt savu kundzību, to gaida pilnīga sagrave: «Ja valdošās sfēras mēģinās īstenot sociālo politiku ar liulgabalu palīdzību, tad viņām varēs atgādināt, ka pulveris un lodes nespēj iznīcināt sociālos ļaunumus — galīgā uzvara ir vienmēr «plašo masu pusē».»⁴⁸

Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas K. Balodis sākumā saskatīja tajā tikai ārdošu spēku, taču ar laiku mainīja savus uzskatus. Pilnībā neizpratis proletariāta diktatūras funkcijas cīņā pret bijušo ekspluatatoru šķiru pretošanos, viņš tomēr zināmā mērā pozitīvi novērtēja to kā ieroci jaunas sabiedriskās iekārtas celtniecības izvēšanā.⁴⁹ Privātīpašuma likvidāciju Krievijā bez izpirkšanas K. Balodis novērtēja pozitīvi.

Tomēr galveno uzmanību, kā jau minēts, K. Balodis pievērsā kompromisa iespējai starp proletariātu un buržuāziju. Viņš aizstāvēja uzskatu par visu lielo un vidējo privātīpašumu izpirkšanu uz bijušajiem īpašniekiem izdevīgiem noteikumiem. Šai sakarā K. Balodis rakstīja: «Ja tiek uzskatīts par vēlamu, lai sociālisms tiktu ieviests mierīgā ceļā un vistuvākajā nākotnē, tad vispirms nepieciešams iznīcināt biedēkli, kas satrauc katru, pat vismierīgāko pilsoni, un pārvērš to par nīknāko sociāldemokrātijas ienaidnieku — jāatsakās no īpašnieku ekspropriācijas bez samaksas.»⁵⁰

Izvirzot šo domu, K. Balodis atsaucās uz K. Marksu, kas savā laikā norādīja, ka, lai izvairītos no nevajadzīgiem upuriem, sociālistisko pārkārtojumu periodā varētu zināmos apstākļos notikt lielo zemes īpašumu izpirkšana.⁵¹ Taču šo K. Marksa ideju, kas bija īstenojama tikai zināmos apstākļos, K. Balodis absolutizēja. Viņš nesaredzēja arī to, ka izpirkšana uz darbaļaudīm izdevīgiem noteikumiem ir iespējama tikai revolucionāras šķiras cīņas rezultātā.

K. Balodis aizstāvēja ideju par visu izpirkto īpašumu nodošanu valsts rokās, lai tā organizētu un vadītu ražošanas procesu. Tātad viņš būtībā aizstāvēja augsti attīstīta valsts kapitālisma ieviešanu. Kā zināms, valsts kapitālisms ir valsts pasākumu komplekss, kas vērsti uz valsts ekonomiskās attīstības paātrināšanu. Marksisma-ļeņinisma klasiķi vienmēr uzsvēruši valsts kapitālistiskā īpašuma divējādo raksturu. Šis īpašums pierāda iespēju organizēt ražošanu bez kapitālistiem. Pēc K. Baloža projekta, bijušie īpašnieki «nākotnes valstī» zaudētu iepriekšējās politiskās privilēģijas un varu. Bez tam jāievēro, ka, varai pārejot strādnieku šķiras rokās, valsts kapitālistiskais īpašums automātiski pārvēršas par sociālistisko

īpašumu. Tādējādi zināmos apstākļos valsts kapitalisms ir milzīgs solis ceļā uz sociālismu.

V. I. Leņins norādīja, ka «Sociālisms nav nekas cits kā valsts kapitalistiskais monopols, kas vērsts visas tautas labā un par tik vairs nav kapitalistisks monopols.»⁵²

K. Balodis uzskatīja, ka valsti jāpārvalda pāri šķirām stāvošiem augstākās kvalifikācijas lietpratējiem. «Spēkā jānāk Platona izteikumam, ka cilvēcei tikai tad labi klāsies, ja filozofi (t. i., nesavtīgi lietpratēji, zinātnieki) būs ķēniņi un ķēniņi būs filozofi.»⁵³

Visa sociālā organisma dzīve valstī būtu pakļauta «centrālajai varai, kas vadītu un pastāvīgi regulētu ražošanu pēc vienota plāna, kurš atbilstu sabiedriskajām interesēm».⁵⁴

K. Balodis pareizi uzskatīja, ka «anarhistiskās apvienības, kopienas, kas funkcionētu neatkarīgi no valsts varas, neizbēgami nonāktu savstarpēji naidīgās attiecībās, tā ka katra no tām censtos monopolizēt sevišķi izdevīgus apstākļus».⁵⁵ K. Balodis speciāli aplūkoja ar valsts pārvaldi saistītos jautājumus. Pēc viņa domām, piemēram, «lai organizētu ražošanu, vajadzētu sadalīt Vācijas zināmā skaitā, tā sakot, augstāko administratīvo apgabalu».⁵⁶ Tālāk «reizē ar augstākajiem apgabaliem vajadzētu organizēt zemākos, mazākos».⁵⁷

Pēc K. Baloža domām, «visus zemāko apgabalu pasākumus jākontrolē augstāko apgabalu pārstāvju sapulcēs, kuras zināmā veidā var uzskatīt par apgabalu parlamentiem, tā ka pats par sevi saprotams, ka visu tehnisko... pasākumu mērķim jābūt tautas labumam». Par uzņēmumu vadītājiem, pirmkārt, būtu jāceļ zinātnes un tehnikas pasaules ļaudis, taču sākumā šos pienākumus varētu veikt arī cilvēki, kas nebūtu guvuši akadēmisko izglītību, bet nāktu no labāko strādnieku vidus. K. Balodis uzskatīja, ka vadītājiem un speciālistiem būtu jāmaksā lielas algas, bet par atsevišķiem nopelniem, piemēram, par izgudrojumiem, vēl bagātākas piemaksas.

Būtu jāizveido ražošanas novērošanas komitejas. Galvenās izveidojamo ražošanas novērošanas komiteju rūpes būtu darba intensitātes saglabāšana un pēc iespējas tās paaugstināšana, ieviešot Teilora sistēmu tādos apmēros, kas nekaitētu strādnieku veselībai. Lielākajā daļā uzņēmumu visperspektīvākā, pēc K. Baloža domām, būtu «savstarpējā strādnieku kontrole, tā ka viņos būs atmodinātas goda jūtas, kas tieši starp sociālistiski noskaņotajiem strādniekiem pietiekami attīstītas jau patlaban».⁵⁸ Bez tam «jāizveido strādnieku komisijas strīdu izskatīšanai starp pašiem strādniekiem, tām īpaši jāseko tam, lai normālais darba ražīgums nekrastos, bet paaugstinātos...».⁵⁹

Ķītrīzējot utopiskos sociālistus par to, «ka viņi iedomājas, ka pilnīgi pietiek tikai ar [cilvēka — J. P.] sabiedrisko instinktu, lai padarītu mūsdienu sīkumainos un egoistiskos cilvēkus labdabīgus un pārvērstu viņus par «engēļiem līdzīgiem»»,⁶⁰ K. Balodis norādīja, ka «Markss ir būtiski pārāks par utopistiem tajā ziņā, ka viņš

gaida psihikas izmaiņšanos, citiem vārdiem sakot, cilvēku pārvēršanos par tādiem uzticīgiem saviem pienākumiem un krietniem ļaudīm, kādi vajadzīgi komunistiskajā sabiedrībā, tikai ilgas saimnieciskas attīstības rezultātā».⁶¹

Taču, pēc K. Baloža domām, sākotnējo pārkārtojumu realizēšanai nepieciešamā «tautas psihikas pārveidošanās, masu audzināšana var notikt visai īsā laikā — vienlaicīgi ar apgaismotas diktatūras izvērsto . . . tautas saimniecības pārkārtošanu var tikt organizēta nospiesto un stulbā nezināšanā atstāto tautas masu prāta apskaidrošana, tā ka īsta demokrātija, masu piedalīšanās visplašāko jaunievedumu īstenošanā var tikt sasniegta visīsākajā laikā».⁶² Rūpniecības un lauksaimniecības attīstībai un tautas patēriņam nepieciešamo preču ražošanai, pēc K. Baloža domām, jānotiek lielajos valsts uzņēmumos. Daļu personiskā patēriņa priekšmetu pēc saviem ieskatiem varētu kooperēties ražot pilsoņi paši ārpus valsts uzņēmumiem.

Tā kā jaunāko zinātnes un tehnikas sasniegumu plašu ieviešanu lauksaimniecībā iespējams īstenot tikai lielsaimniecībās, K. Balodis aicināja izveidot tās par lauksaimnieciskās ražošanas galveno spēku. Lai neatbaidītu «sava kaktiņa, sava stūrīša» aizstāvjus, K. Balodis pieļāva atstāt personiskā lietošanā nelielus zemes gabalus (vidēji līdz 2 ha).

Ļoti svarīgu vietu K. Baloža nākotnes valsts koncepcijā ieņem jautājums par to, kā organizēt darbu nepieciešamo preču ražošanai. K. Balodis šo jautājumu risināja visai savdabīgi. Viņš uzskatīja, ka «ne tikai dzīves minimumam nepieciešamā ražošanai, bet arī izpirkšanas rentes nomaksāšanai īpašniekiem un garīgā darba atalgošanai būtu pietiekama piecu—sešu gadu «valsts darba klausība» sievietēm un vīriešiem, pieņemot, ka darba intensitāte paliek iepriekšējā».⁶³ Pamatojoties uz «lietderības apsvērumiem», K. Balodis ierosināja valsts darba klausību uzsākt agrā jaunībā pēc vispārīgās obligātās izglītības pabeigšanas. Pēc darba klausības beigām katrs saņemtu ne sevišķi lielu mūža pensiju. K. Balodis paredzēja, ka pārējos nepieciešamos iztikas līdzekļus, papildu ienākumus strādnieki varētu iegūt, iekopjot savus dārzus, nodarbojoties ar amatniecību, utt.⁶⁴

Tātad viņš nesaskatīja sabiedriski nepieciešamā darba nozīmi cilvēka pilnvērtīgas, vispusīgas attīstības nodrošināšanā visā viņa dzīves laikā, nenovērtēja cilvēka vajadzību straujo palielināšanos.

Tikai inteliģencei, speciālistiem būtu jāstrādā valsts darbā visu mūžu, līdz 60 gadu vecumam, un par to viņi saņemtu ievērojami lielāku atalgojumu nekā strādnieki.

Lai sagatavotu inteliģenci, K. Balodis runāja par speciālu skolu ierīkošanu īpaši apdāvinātiem skolēniem. Pēc tālākas izglītošanās viņiem būtu jāklūst par ierēdņiem, skolotājiem, ārstiem. Tie, kuru īpašās intelektuālās intereses un apdāvinātība parādītos vēlāk, varētu tās īstenot pēc obligātās darba klausības.⁶⁵ Izglītībai būtu jābūt bez maksas. Atbilstoši K. Baloža idejai par kompromisu ar valdošo

šķiru bijušajiem īpašniekiem nebūtu jāpiedalās nedz darba klaušībā, nedz arī jāklūst par inženieriem, agronomiem un citiem speciālistiem. To viņi varētu darīt tikai pēc savas brīvas vēlēšanās, jo pārticīgu dzīvi šai iedzīvotāju daļai nodrošinātu rente, ko viņi saņemtu par saviem valstij nodotajiem īpašumiem.

Lai gan K. Balodis kritizēja oficiālās baznīcas reakcionāro politiku, viņš tomēr nebija pārvarējis reliģisko pasaules uzskatu un pat savas darbības vēlinajā posmā atstāja zināmā mērā neizšķirtu jautājumu par garīdzniecības nākotni: «Vai garīdzniecība jāalgo valstij, vai arī tas jādara uz ticīgo iemaksu rēķina, mēs atstājam to nākotnes ziņā. Taču humanistisku apsvērumu dēļ vajadzētu tagadējās garīgās personas uzturēt līdz nāves dienai.»⁶⁶

Lai nodrošinātu valsti ar dienvidu zemju produktiem, K. Balodis ierosināja (īpaši pirmajā grāmatas izdevumā) paturēt minimālu apmēru kolonijas, kurās ar laiku vajadzētu izveidot tādu pašu sociālo iekārtu kā metropolē.

Lielu vietu K. Baloža koncepcijā ieņem jautājums par to, kā būtu jādzīvo cilvēkiem jaunajā sabiedrībā. Par to viņš izteica lielā mērā vērā ņemamas un interesantas atziņas. Viņš rakstīja: «Skaidrs, ka nākotnes sabiedrības pilsoņiem pieejamā īsā darba laika un brīvā laika pārpilnības rezultātā atklāsies tādas kulturālo vajadzību apmierināšanas iespējas, par kurām šodien mēs nevaram pat sapņot.»⁶⁷ K. Balodis atzīmēja tās ievērojami lielākās «brīvas un vispusīgas cilvēka cēlāko īpašību attīstības» iespējas, kas būtu nodrošinātas jaunajos apstākļos.⁶⁸

Vislielāko progresu jaunā dzīve nozīmētu strādnieku šķirai: «Proletariātam, saņēmušam varu savās rokās, jāpārstāj būt proletariātam un jāpārvēršas par cilvēku sabiedrību, kas izmanto visus kultūras labumus,»⁶⁹ rakstīja K. Balodis par Padomju Krieviju pēc Oktobra revolūcijas.

Lielās brīvā laika rezerves pilsoņi izmantotu pašu izvēlētiem pasākumiem, sevis un apkārtnes pilnveidošanai.

Nosodot kapitālistisko lielpilsētu vienkāršajiem ļaudīm domāto rajonu izveidošanas praksi, K. Balodis cerēja, ka šādas «pilsētas vairs neaugs, bet viņu vietā un priekš iedzīvotāju pieauguma tiks ierīkotas pilsētas — dārzi».⁷⁰

K. Balodis paredzēja, ka valsts veicinās mākslas uzplaukumu, materiāli nodrošinot māksliniekus un plaši iepērkot viņu darbus, lai izstādītu tos tautai domātās izstādēs.⁷¹ Valstij būtu jāveicina arī teātra mākslas uzplaukums, uzņemoties tās materiālu nodrošināšanu.⁷² Nākotnes valstī plašas tautas masas veiktu tuvus un tālus tūrisma braucienus, viņu rīcībā būtu kūrorti, kas pastāvošajos kapitālisma apstākļos pieejami tikai bagātniekiem.⁷³ Liela vieta tiktu ierādīta sportam.

Tā kā citas valstis ar militāriem līdzekļiem varētu traucēt jaunās dzīves celtniecību, tad «līdz tam laikam, kamēr starptautiskās attiecības saglabā savu saspilēto raksturu, nav ko pat domāt par

atbrūņošanos un nevērīgi izturēties pret profesionālu militāru apmācību».

K. Balodis uzskatīja, ka «sociālistisko valsti jāiedomājas kā zināmā veidā slēgtu valsti, kas apmierina visas savas vajadzības savas teritorijas ietvaros. Pilnīgi neiespējami uzskatīt, ka visa zemeslode uzreiz pāries uz sociālismu un turpinās tālāk ar līgumu starpniecību savstarpēju preču apmaiņu; pāreja visticamāk var būt tikai pakāpeniska, un nepieciešams rēķināties ar iespēju, ka tāda valsts neko nesaņems no pārējās pasaules.»⁷⁴ Tāpēc K. Balodis ar sīkiem aprēķiniem pamatoja šādas «nākotnes valsts» saimnieciska un kultūras progresa iespēju.

K. Balodis vairākkārt uzsvēra, ka viņa projektētajā valstī būs ne mazums nepilnību un tā vēl nebūt nebūs ideāla sabiedriska iekārta, jo cilvēces attīstības materiāli tehniskā bāze vēl ir nepietiekama. Viņš norādīja, ka zinātnes un tehnikas tālāka attīstība pavērs iespējas nākotnē izveidot daudz pilnīgāku sabiedrisko iekārtu nekā tā, kuru viņš izstrādāja savos darbos.

Idejas par iecerētās nākotnes valsts dažādiem aspektiem K. Balodis centās pamatot ar sīkiem ekonomiskiem un tehniskiem aprēķiniem, kas apjoma ziņā aizņēma viņa darbu lielāko daļu. Kaut arī ne vienmēr tie bija reāli, tomēr K. Baloža koncepcija ir mēģinājums sastādīt ekonomiski pamatotu ražošanas un patēriņa plānu veselas valsts mērogā. V. I. Ļeņins savā rakstā «Par vienotu tautas saimniecības plānu» pievērsa uzmanību šai K. Baloža darba pusei. Labi saskatot K. Baloža koncepcijas trūkumus, V. I. Ļeņins tomēr uzskatīja viņa projektu par «Vācijas visas tautas saimniecības sociālistiskas pārkārtošanas zinātnisku plānu».⁷⁵

1918. g. 9. novembra revolūcijas uzvara Vācijā likās paveram zināmas iespējas K. Baloža projekta īstenošanai. Revolucionāro tautas masu spiediena ietekmē pēc t. s. neatkarīgo sociālistu partijas pārstāvja H. Hāzes priekšlikuma labējo un «neatkarīgo» sociālistu valdība 1918. g. novembrī pieņēma lēmumu izveidot komisiju, kuras uzdevums būtu bijis sagatavot priekšlikumus zinātniski pamatotai Vācijas pārejai uz sociālismu.⁷⁶

Kopā ar pazīstamajiem sociāldemokrātijas darbiniekiem K. Kautski, R. Hilferdingu, H. Kunovu un citiem komisijas sastāvā tika iekļauts arī K. Balodis,⁷⁷ kas aktīvi piedalījās tās darbā. Komisijas sastāvs nebija viengabalains, tomēr lielum lielo vairumu veidoja cilvēki, kas vēlējās ierobežot revolūciju ar monarhijas gāšanu un dažu demokrātisku reformu īstenošanu. Trokšņainā propagandistiskā kampaņa, ko valdība organizēja sakarā ar «socializācijas komisijas izveidošanu, bija domāta revolucionāro tautas masu aktivitātes aizkavēšanai».⁷⁸ Tieši tāpēc Kārlis Lībknehts un Roza Luksemburga atteicās piedalīties komisijas darbā. K. Lībknehts pamatoti norādīja, ka pēc sava sastāva tā ir «komisija pret socializāciju, par tās novilcināšanu».⁷⁹

K. Balodis naivi cerēja, ka komisija kaut daļēji atbalstīs viņa Vācijas pārveidošanas plānu, un sagatavoja jaunu, pārstrādātu un

plašāku savas grāmatas «Nākotnes valsts» variantu, kas iznāca 1919. g. janvārī.⁸⁰

5. decembrī komisija sanāca uz pirmo sēdi. Avīze «Vorwärts» šai sakarā rakstīja: «Sociālisma mērķis ir nevis nodarīt ļaunu turīgajiem, bet palīdzēt nabadzīgajiem.»⁸¹ Tomēr atbalstu neguva pat visai mēreni K. Baloža priekšlikumi.⁸² F. Šeidemaņa valdība drīz vien nobīdīja socializācijas komisiju malā.

Jautājums par socialistisku Vācijas pārkārtošanu atkal kļuva aktuāls pēc Kapa puča 1920. g. martā, kad valdība solīja «nekavējoties ķerties pie nobriedušo saimniecības nozaru socializācijas».⁸³ Šai laikā iznāca K. Baloža «Nākotnes valsts» trešais izdevums vācu valodā.⁸⁴ Socializācijas komisija atjaunoja darbu, taču tajā bija pieaicināts vēl vairāk sociālisma pretinieku,⁸⁵ un drīzumā, labējiem spēkiem Vācijā gūstot noteiktu pārsvaru, beidzās pat demagoģiskās runas par sociālismu. Kā atzīmēja V. I. Ļeņins, Vācijā pat ierobežotais K. Baloža plāns palika «kā literārisms, kā vienpatņa darbs».⁸⁶

1918. g. beigās uzturēdamies Latvijā, K. Balodis aktīvi propagandēja savas idejas arī šeit.⁸⁷ Taču jaunizveidotās buržuāziskās Latvijas vadītāji, kā arī sociāldemokrāti, uz kuriem K. Balodis lika īpašas cerības, tās noraidīja. K. Baloža ideja par «nākotnes valsti» guva ievēribu arī citās zemēs ārpus Vācijas un Latvijas robežām, it īpaši tad, kad tajās plašu vērienu guva revolūcionārā kustība un aktuāls kļuva jautājums par jaunas dzīves veidošanu.⁸⁸ Plašāko atbalsi tā bija radījusi Krievijā. 1905.—1907. g. revolūcijas laikā «Nākotnes valsts» krievu valodā piedzīvoja 4 izdevumus.

V. I. Ļeņins iepazinās ar K. Baloža darbiem, strādājot pie savas grāmatas «Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija». Izstudējamās literatūras sarakstā V. I. Ļeņins K. Baloža darbu par nākotnes valsti raksturo kā tādu, kas pelna sevišķu uzmanību.⁸⁹

V. I. Ļeņina un citu vadošo Padomju Krievijas darbinieku ievēribu K. Baloža koncepcija īpaši ieguva tad, kad visā asumā izvirzījās jautājums, kā konkrēti veidot socialistisko ražošanu.

1920. g. pavasarī K. Balodi laipni uzņēma Padomju Krievijas ieinteresētās iestādes. Dīvos izdevumos krievu valodā iznāca viņa 1919. g. Vācijā publicētās «Nākotnes valsts» tulkojums. Kā pielikums K. Baloža grāmatas 1920. g. izdevumam tika publicēts viņa raksts «Socializācijas jautājumi Krievijā».⁹⁰

Visrosinošākā K. Baloža darbos izrādījās jau 90. gadu sākumā izvirzītā un ar konkrētiem aprēķiniem pamatotā ideja par socialistiskās ekonomikas izveidošanu uz jaunāko zinātnes sasniegumu un it īpaši elektrifikācijas bāzes. Tā tika izmantota, izstrādājot GOELRO plānu — pirmo vienoto Padomju republikas tautas saimniecības attīstības projektu, kura pamatā bija iecere par Krievijas elektrifikāciju.

V. I. Ļeņina uzdevumā 1920. g. janvārī — februārī sarakstītāja brošūrā «Galvenie Krievijas elektrificēšanas uzdevumi» GOELRO

plāna izstrādāšanas komisijas vadītājs G. Kržižanovskis norādīja uz nepieciešamību izstrādāt aptuveni tāda tipa plānu, «kāds dots pazīstamajā profesora Baloža grāmatā, kas domāta Vācijai».⁹¹ K. Baloža un GOELRO projektus V. I. Leņins uzskatīja par lielā mērā analogiskiem,⁹² vienlaikus atzīmējot, ka Krievijas apstākļi tomēr stipri atšķiras no Vācijas apstākļiem.⁹³

V. I. Leņins norādīja uz K. Baloža grāmatas «Nākotnes valsts» propagandistisko nozīmi un uzskatīja, ka nepieciešams uzrakstīt līdzīga rakstura grāmatu, kas pamatotos uz Krievijas materiālu. V. I. Leņina uzdevumā to izdarīja I. Stepanovs. V. I. Leņins atzinīgi novērtēja I. Stepanova grāmatu «KSFPR elektrifikācija sakarā ar pasaules saimniecības pārejas fāzi» un uzrakstīja tai priekšvārdu.⁹⁴ V. I. Leņins uzskatīja, ka nepieciešams uzrakstīt šāda veida darbu propagandas nolūkos arī citām zemēm, piemēram, Francijai. Šādam darbam vajadzētu kļūt par iespaidīgu, spilgtu, spēcīgu, populāru propagandu komunisma aizstāvēšanai Francijā, pamatojoties uz tās elektrifikāciju.⁹⁵ Šai sakarā V. I. Leņins uzsvēra, ka nepieciešams uzrakstīt ««īso Balodi» Francijai».⁹⁶ Šādas ievirzes grāmata «Francijas elektrifikācija», ko sarakstīja A. Gorevs, iznāca 1922. g. sākumā.

Atbalstot privātīpašuma pāreju valsts rokās Padomju Krievijā un plānveidīgas saimniekošanas metodes, K. Balodis tomēr neizprata, ka boļševiki Krievijā, īstenojot pārejas politiku uz sociālismu, pamatojās uz reālistisku šķiru cīņas, dažādu sociālo grupu noskaņojuma vērtējumu, un nepamatoti uzskatīja sociālistisko pārveidojumu gaitu par pārāk lēnu un vairākos jautājumos nepieņemamu.⁹⁷ Vairāki viņa izteikumi 20. gados bija ieturēti pretpadomju garā.

Kopš 1919. g. beigām K. Balodis dzīvoja buržuāziskajā Latvijā, bija Latvijas Universitātes profesors. Viņš bieži vien asi kritizēja buržuāziskās Latvijas valdību, vēršoties arī pret sociāldemokrātisko partiju, kuras teorētiskās tēzes novērtēja kā «pseudomarksistiskas frāzes».⁹⁸ K. Balodim nepārtraukti uzbruka labējā buržuāziskā prese, kas viņam pārmeta «sociālisma propagandu».⁹⁹ Šādos apstākļos K. Balodis nodibināja partiju — Latvijas Darba savienību. Kā šīs partijas pārstāvis viņš 1928. un 1931. g. tika ievēlēts par Latvijas saeimas deputātu, kurā aktīvi darbojās līdz savai nāvei 1931. g. K. Baloža piekritēju galvenā daļa bija demokrātiskā sīkburžuāziskā inteliģence. Pēc K. Baloža nāves viņa piekritēji sāka izdot laikrakstu «Jaunā Diena». Vairāki laikrakstā ievietotie materiāli liecināja par tendenci sniegt reālā sociālisma celtniecības procesa pozitīvu vērtējumu Padomju Savienībā. Latvijas Darba savienības progresīvi noskaņoto biedru vidū pakāpeniski pieauga Latvijas Komunistiskās partijas ietekme.¹⁰⁰ 1934. g. pēc fašistiskā apvērsuma Latvijas Darba savienība tika slēgta. Daudzi tās biedri aktīvi iesaistījās cīņā pret fašismu un sociālistiskās iekārtas celtniecībā pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā.

Ernests Rolavs (1874—1907) dzimis nabadzīga rentnieka ģimenē. 1895. g. viņš beidza Liepājas Nikolaja ģimnāziju, kurā dažus gadus iepriekš mācījās F. Roziņš, J. Jansons-Brauns un citi Jaunās strāvas dalībnieki. Tā paša gada janvārī E. Rolavs piedalījās pirmo latviešu marksistu — jaunstrāvnieku sanāksmē P. Stučkas dzīvoklī, tādējādi iekļaujoties Jaunās strāvas darbībā.

1895. g. rudenī E. Rolavs Maskavas universitātē sāka studēt tieslietas un tūdaļ iesaistījās revolucionāri noskaņoto latviešu studentu pulciņā, kurā darbojas J. Jansons-Brauns, P. Viņners, J. Paļevičs, P. Dauge. Piedaloties Hodinkas upuru apbedīšanā, E. Rolavs uzstājās ar runu studentu demonstrācijas laikā Vagaņkovas kap-sētā.

Maskavas strādnieku organizāciju uzdevumā V. Bončs-Brujevičs nodibināja sakarus ar Maskavā dzīvojošajiem revolucionāri noskaņotajiem latviešiem, tajā skaitā ar E. Rolavu. Vēlāk V. Bončs-Brujevičs rakstīja: «Vēl 1895. gadā man nācās iepazīties ar pirmajiem latviešu sociāldemokrātiem, kuri tai laikā bija ieradušies no Rīgas un Liepājas Maskavā, lai nodibinātu sakarus ar Maskavas strādnieku organizācijām, kuru darbā es piedalījos. Pirmie, ar ko es iepazīnos, bija latvietis Rolavs un divi citi, kuru uzvārdus tagad neatceros. Lai pārlicinotāk legalizētos, Rolavs bija iestājies universitātē un tūlīt pat atradis sakarus ar Maskavas pulciņiem, uz-sākdams tur diezgan rosīgu darbību.»¹

E. Rolavs arvien vairāk sāka «specializēties» nelegālās literatūras transportēšanā un izplatīšanā, kam tolaik bija milzīga nozīme. Viņš piedalījās Rietumeiropā iespiesto izdevumu nogādāšanā cauri Liepājai uz Maskavu, tāpat arī Maskavas strādnieku organizāciju (ar V. Bonča-Brujeviča starpniecību) sūtījumu nogādāšanā uz Latviju. Tajā laikā uz Latviju tika nogādāts arī V. I. Ļeņina darba «Kas tie tādi «tautas draugi» un kā viņi karo pret sociāldemokrātiem» eksemplārs. Šajā sakarā V. Bončs-Brujevičs rakstīja: «Kad Maskavā parādījās «zilās burtniņas», kurās bija iespiests pazīstamais V. I. Ļeņina polemiskais sacerējums «Kas tie tādi «tautas draugi» un kā viņi karo pret sociāldemokrātiem», man caur A. I. Jeļizarovu izdevās saņemt dažus eksemplārus, no kuriem divus es nodalīju latviešiem un lietuviešiem. Viens eksemplārs nekavējoties tika nosūtīts uz Rīgu.»² Tālāk V. Bončs-Brujevičs norāda: «E. Rolavs 1895. g. vairākas reizes brauca uz Latviju, vēlēdamies nokārtot literatūras transportu no ārzemēm ar matrožu starpniecību. 1896. g. sākumā viņš atnesa man pāris desmit grāmatu un brošūru, kuru vidū bija G. V. Pļehanova «Mūsu domstarpības» un citi «Darba atbrīvošanas grupas» izdevumi.»³

1896. g. oktobrī latvieši nogādāja Maskavā «strādnieku savienībai» nelegālās literatūras sūtījumu, kas nāca caur Lībeku un Liepāju, taču tas nepalika nepamanīts policijai. Tā paša gada beigās

E. Rolavu apcietināja, apvainojot piederībā pie Jaunās strāvas.

1899. g. Rolavu pārveda uz cietumu Latvijā. Līdz jaunstrāvnieku lietas gala spriedumam viņu no cietuma atbrīvoja, atstājot policijas uzraudzībā un nosūtot uz tēva mājām. E. Rolavs šo apstākli izmantoja un emigrēja uz Angliju, vēlāk uz Šveici (Cīrihi). Londonā viņš sadarbojās ar tolaik jau emigrējušo F. Roziņu, kas bija izvērsis plašu darbību latviešu sociāldemokrātu organizēšanā un izdevuma «Latviešu Strādnieks» sagatavošanā. Taču šī sadarbība nebija ilgstoša. Sākās nopietnas idejiskas domstarpības, kas 1900. g. beidzās ar sakaru pārtraukšanu kā ar F. Roziņu, tā arī ar pārējiem sociāldemokrātiem, kuri ieņēma revolucionāras, marksistiskas pozīcijas. Pakāpeniski E. Rolavs arvien vairāk sāka pievērsties narodņicismam un eserismam. Viņš aktīvi darbojas narodņicisma novirziena žurnālā «Nakanuņe», kurš iznāca krievu valodā Londonā (1899. g. janvāris—1902. g. februāris) un ap kuru grupējās dažādu sīkburžuāzisko partiju pārstāvji. Tikai 1899. un 1900. g. vien E. Rolavs tajā publicēja 10 rakstu sēriju «Vēstules no Baltijas novada». Viņš darbojās līdz arī Bostonas latviešu izdevumā «Proletāriets», kurš arvien vairāk pauda eseru ideoloģiju.

Cīrihē E. Rolavs vēl simpatizēja «Darba atbrīvošanas grupas» locekļiem, iepazinās ar G. Pļehanovu, saglabāja sakarus ar V. Bonču-Brujeviču, kurš tolaik arī atradās emigrācijā. Kad V. I. Leņins ieradās ārzemēs un enerģiski sāka organizēt «Iskras» izdošanu, viņam līdz bija Rīgā saņemta E. Rolava adrese, un, kā zināms, viņš E. Rolavu kā «speciālistu» pat iesaistīja «Iskras» nogādāšanā uz Krieviju.

Kā liecina V. Bončs-Brujevičs, kad E. Rolavs «uzzināja par «Iskras» iznākšanu, viņš ļoti nopriecājās par šo faktu».⁴ Taču tas jau vairs neko nemainīja E. Rolava nostājā. Pēc V. Bonča-Brujeviča un P. Duges⁵ liecības, viņš aizvien vairāk aizrāvās ar eseru ideoloģiju, skaļajām nacionārevolucionārajām M. Valtera frāzēm un arī pats sāka sludināt individuālā terora nepieciešamību, nonākot pretrunā ar «Iskras» leņinisko ideoloģiju un revolucionārajiem sociāldemokrātiem. 1904. g. P. Dauge, kas tolaik jau bija nostājies boļševistiskās pozīcijās, apmeklējot Cīrihi, kur tikās ar E. Rolavu, konstatēja, ka «Tad jau mēs sākām zaudēt kopēju valodu».⁶ E. Rolava publikācijas un citi dokumentālie materiāli tāpat liecina par viņa ideoloģiskās pozīcijas maiņu pašos pamatos.

E. Rolavs ir pārliecināts eseru individuālā terora aizstāvis. Kādā 1904. g. 24. maija vēstulē viņš atklāti paziņo: «Ja mani kāds neatzīst tamdēļ par sociāldemokrātu, ka es nevaru lamāt anarķistus, teroristus un sociālistus-revolucionārus un ka es pārāk dziļi jūtu šo laiku nekrietnību, — tad es labprāt pieņemu to neatzīšanu.»⁷

Starptautiskajā sociālistu kongresā Amsterdamā (1904. g. augustā) E. Rolavs ieradās ar sociālistu revolucionāru partijas mandātu, taču mēģināja pārstāvēt Latvijas sociāldemokrātiskās organizācijas. Pret to noteikti iebilda kongresa dalībnieks F. Roziņš. Kā

zināms, tolaik Latvijā jau bija radīta LSDSP. F. Roziņš, kurš vadīja žurnālu «Sociāldemokrāts» (LSDSP orgāns), minētajā kongresā likumsakarīgi pārstāvēja Latvijas revolucionāro sociāldemokrātu partiju. Galu galā E. Rolavam neatlika nekas cits kā sēsties līdzās saviem uzskatu brāļiem — krievu sociālistiem revolucionāriem. Savu uzstāšanos E. Rolavs vēlāk centās attaisnot. 1904. g. 21. septembra vēstulē K. Siliņam viņš raksta: «Tas fakts, ka kongresā es sēdēju kopā ar sociālistiem revolucionāriem, vēl tātd neliecina, ka es piekrītu viņu programmai un taktikai. Vispārīgi nekūr publiski nav it nekas vēl izteikts, kādas attiecības mums pret sociālistiem revolucionāriem.»⁸ E. Rolava mēģinājums nostādīt sevi savrup no sociālistiem revolucionāriem neiztur kritiku. Viņš aizvien vairāk pieslējās revolucionārā marksisma pretinieku ideoloģijai. Tā nebija nejaušība, ka vēl pirms Amsterdamas kongresa E. Rolavs saņēma aicinājumu doties uz ASV un tur stāties Amerikas latviešu sociāldemokrātu žurnāla «Proletāriets» vadībā. Žurnāla politiskās pozīcijas bija nenoteiktas, un tanī publicētajos teorētiskajos rakstos nereti bija pausti sīkburžuāziski uzskati. Viņš šo priekšlikumu pieņēma.⁹ Sadursmi ar F. Roziņu kongresā būtu naivi uzskatīt par domstarpībām tikai organizatoriskos jautājumos vien. E. Rolava uzskati principiālos marksisma teorijas jautājumos atšķirās no boļševiku uzskatiem. P. Daugem bija pilnīga taisnība, rakstot: «Fakts nav noliedzams, ka E. Rolava opozīcijas centrālais motīvs bij viņa nesamierinātība ar toreizējā partijas vadošā vairākuma novirzienu.»¹⁰ To, ko E. Rolavs atklāti atteicās atzīt, mēģinādams slēpt gan sakarus ar sociālistiem revolucionāriem, gan arī to, ka viņus vai viņu taktiku atbalsta, viņš atzina privāta rakstura vēstulēs.

«Es neesmu noliedzis sarunas,» viņš raksta 1904. g. 21. septembra vēstulē K. Siliņam, «ka terora un agrārā jautājumā es nevaru piekrist «Iskra» un ka viņa man jau galīgi pretīga caur savu robespējērisko liekulīgo dogmatismu un šablonismu un teroristu policejisko noķengāšanu (pasvitrojums mūsu — P. D.)».¹¹

Kādā citā K. Siliņam adresētā vēstulē no Londonas E. Rolavs ar dziļu sašutumu uzbrūk vācu sociāldemokrātijai. Taču arī šī kritika pamatojas uz jūtami eseriskām pozīcijām, tā nespēj atšķirt vācu sociāldemokrātijas oportunistisko daļu no tās kreisā spārna, ko pārstāvēja A. Bebelis. Vēl vairāk, E. Rolavs uzbrūk A. Bebelim, kurš bez aplinkiem paziņoja, ka nepiekrīt individuālā terora taktikai. «Kas teroru cildina, tas top izmests no mūsu partijas,» bija sacījis A. Bebelis, uz ko E. Rolavs norādīja, ka vācu sociāldemokrātijai «pat aizliedz cīnīties, ja atsevišķi cilvēki to gribētu darīt».¹² Turpat E. Rolavs ņem savā aizsardzībā M. Valteru, kurš vācu presē šlavināja krievu eserus teroristus. Un, visbeidzot, E. Rolavs atklāti vērsās pret K. Marksu un viņa mācību. «Es nepiekrītu Marksa ticībai jeb kultam.. Strādnieku intereses, viņu pareiza saprašana un pašizliedzīga aizstāvēšana, cenšanās pēc kārtības, kur nebūs

nospiestības — kas tā to saprot un tā dzīvo un strādā, — tas ir sociāldemokrāts, lai viņš piekrīt Marksam jeb Muhamedam. Tikai viena lieta ir izšķirama, ja mums kāds prasīs pēc teorētiskiem izskaidrojumiem un rakstiem priekš pašmācības, tad mēs viņam dosim Marksa rakstus, kā visskaidrākos, ar to ierobežojumu, ka dzīva, proletariāta interešu novērtēšana un aizstāvēšana — dod visu citu, kas nav (? P. D.) Marksa rakstos.

.. Daļa no krievu sociālistiem revolucionāriem ir stingri (!?) marksisti, otra daļa no viņiem ir smēluši savas mācības no citiem avotiem. Kas attiecas uz terorismu, tad Markss pats reiz ir nosaucis «Narodnoju Voļu» par Eiropas revolūcijas priekšpulku (avangardu). Arī sociāldemokrāti var būt teroristi. Tas — cīņas ierocis: viens cērt ar cirvi, otrs ar zobenu jeb ar izkapti, skatoties pēc apstākļiem. Gala mērķis, aizstāvamās sabiedriskās intereses jeb ideāli — tas izšķir starp draugu vai ienaidnieku, tas ir lozungs. Bet tuvāks draugs būs tas, kas stāv uz reālās dzīves pamatiem, apbruņots ar visiem sava laika morāliskiem, garīgiem un tehniskiem ieročiem. (Es saku: morāliskiem, tamdēļ ka pazīt teorētiski un praktiski mūsaiņu un viņa cīņas var arī policisti un mūsu ienaidnieki vispārīgi: bet viņu ideāls stāv citā pasaules pusē un viņu griba strādā pavisam citā virzienā.) Sajā ziņā krievu sociālisti revolucionāri nav nekur apgrēkojušies, bet pavisam otrādi: ar savu revolucionārismu ir spējuši pie sevis pievilkt visenerģiskākos cilvēkus no tagadējās Krievijas. Kā partijas grupēsies revolūcijas gājienā, to nevaram tagad noteikt. Tikai viena lieta stāv negrozāma: kas būs visrevolucionārākie un visenerģiskākie, — tie uzvarēs.»¹³

Citāts pārliecinoši atklāj, ka vēstules autors pilnīgi neizprot marksisma mācības galveno tēzi par strādnieku šķiras vēsturisko misiju revolucionārās cīņas novešanā līdz proletariāta diktatūrai. Tas nepārprotami pauž E. Rolava pieķeršanos Krievijas vecajam revolucionārisma, šim valsts sabiedriskajā attīstībā jau noietam etapam, ko pārstāv narodņiki, tanī nav ne mazāko zīmju par boļševisma izpratni, naivā vēlēšanās ieviest sociāldemokrātijas apbruņojuma teorijā ko jaunu tālāk par individuālā terora propagandu nesniedzas.

1908. g. ārzemēs nāca klajā E. Rolava grāmata «Kā izauga Baltijas revolūcija», kura tāpat labi ļauj izsekot autora pasaules uzskatam, lai gan darbs nav pabeigts. E. Rolavs aizstāv «kreiso» revolucionārismu un subjektīvismu, kas izpaužas individuālā terora sludināšanā.

Neizprotot to, ka sabiedrisko parādību risināšanā nepieciešama vēsturiska pieeja, E. Rolavs nespēja pareizi novērtēt arī Jaunās strāvas vēsturisko nozīmi. Viņam joprojām likās, ka tās vadošie darbinieki bijuši nepietiekami revolucionāri un šo «mērenību» mantojusi arī tagad izveidotā latviešu strādnieku partija.¹⁴ Pieminot LSDSP kā partiju, E. Rolavs šo vārdu allaž nicīgi liek pēdīnās, lai gan 1899. g. pats atklāti bija uzstājies par latviešu revolucionāru

apvienošanās vienā partijā un pieprasījis pastiprināt revolucionāru «darbību starp lielo fabriku centru strādniekiem».¹⁵

E. Rolavs apvaino LSDSP darbiniekus, ka tie «uz katra soļa piesauca savu skolotāju K. Marksu» un «kopā ar lunkano «Sociāldemokrātu».. latviešu strādnieku priekšā ķengāja teroru un revolūciju...».¹⁶ Atzīmējams, ka E. Rolavs visai bieži atdala teroru no revolūcijas un allaž izvirza teroru par galveno un noteicošo. Kā pareizi norāda P. Dauge, viņš «neapsvēra priekšā stāvošās revolūcijas grūtības.. Rolavs nespēja apsvērt šķiras lomu austošajā revolūcijā, viņam revolucionāras taktikas jautājumi šķita svarīgāki nekā revolūcijas organizēšana.»¹⁷

Būdams oportunistiskās Latviešu sociāldemokrātu savienības loceklis, viņš uzskatīja, ka ««Savienība» bij pirmā, kas aizstāvēja taktikā teroru...».¹⁸ Rolava terora loģika bija samērā vienkārša, eseriska. «Zīmējoties uz teroru, «Savienības» biedri bij aizstāvējuši to ieskatu, ka uz nāvi jāatbild ar nāvi.»¹⁹

Lai gan E. Rolavs savā laikā bija samērā aktīvi sadarbojies ar krievu sociālistiem revolucionāriem, no eseru programmas viņš pārņēma tikai daļu, turklāt ļoti nozīmīgu — individuālā terora taktiku, kas neapšaubāmi liecināja par subjektīvi ideālistiskiem uzskatiem un neizbēgami noveda pie proletariāta šķiru cīņas noliegšanas. E. Rolavs saprata, ka krievu eseru programma nevarēja gūt plašu atbalstu Latvijā, kur ap 20. gs. sākumu kapitālistiskās attiecības jau bija ievērojami attīstījušās ne vien pilsētās, bet arī laukos, un ka Latvijas apstākļi būtiski atšķīrās no situācijas Krievijas rajonos, kur nozīmīgs faktors bija zemniecības sīkburžuāziskā stihija. Lai gan E. Rolavs un viņa atbalstītāji dēvēja sevi par latviešu zemniecības aizstāvjiem, tomēr, runājot par strādnieku šķiru, viņš rakstīja: «Zem brīvo rakstu un praktiskas cīņas iespaids pie mums izauga lielo notikumu radītājs un nesējs, mūsu dzimtenes lepnums un nākotnes pamats — mūsu revolucionārais, apzinīgais strādnieks.»²⁰

Jāpiebilst arī, ka E. Rolavs neaizrāvās ar modē esošajām nacionālistiskajām prasībām, kuru netrūka dažiem viņa domubiedriem, piemēram, M. Valteram, un saglabāja labas attiecības ar tiem strādniekiem, ar kuriem 90. gadu beigās bija sadarbojies Maskavā. Joprojām viņš augstu vērtēja progresīvo krievu kultūru un tās milzīgo nozīmi latviešu tautas vēsturē. «Krievu universitātes un rūpniecības centri bij tie locekļi, kur uzdīga jauno ideju dīgļi; universitātes bij tās sadzīves svētnīcas, kur glabāja un nodeva no paaudzes uz paaudzi brīvības un revolucionārās cīņas derības šķirstus: vecas atmiņas, senas tradīcijas. Maskavas, Pēterburgas un Tērbatas universitātēs izauga arī mūsu pirmie sociālisma apustuļi.»²¹

Ir netiešas liecības, kas vedina domāt, ka Krievijas pirmās revolūcijas notikumu ietekmē E. Rolava politiskajā nostājā brieda izmaiņas. Kādā E. Rolavam adresētā vēstulē 1906. g. 28. decembrī, lasām: «Par to, ka tu esi aizgājis no Savienības, man nemaz nebija

zināms.»²² (Runa ir par oportunistisko Latviešu sociāldemokrātu savienību.) Taču E. Rolava sakaru pārtraukšana ar «Savienību» prasa nopietnāku pamatojumu.

Par vienu no svarīgākajiem iemesliem, kālab E. Rolavs attālinājās no marksisma un kļuva par tā pretinieku, acīmredzot jāuzskata pastāvīgu sakaru trūkums ar strādnieku kustību. Viņš atpalika no strauji progresējošās strādnieku kustības Krievijā, tai skaitā arī Latvijā. Divus gadus (1897—1899) viņš atradās ieslodzījumā Maskavā, drīz pēc tam emigrēja, bet 1901. g. jūnijā Palangas tuvumā no jauna tika apcietināts, kad pāri robežai nogādāja revolucionāro literatūru. 1902. g. viņu notiesāja un izsūtīja uz Turuhansku Sibīrijā, bet 1903. g. rudenī E. Rolavs no trimdas izbēga un atkal emigrēja uz ārzemēm.

Latvijā E. Rolavs atgriezās tikai 1905. g. decembrī, piedalījās revolūcijā, taču šis periods bija pārāk īss, jo jau 1906. g. sākumā, bēgot no soda ekspedīcijas vajāšanas, viņš spiests slēpties Liepājā un atkal caur Somiju emigrēt uz Šveici. 1907. g. E. Rolavs parādās Odesā, kur viņu drīz vien apcietina, atsūta uz Latviju un nodevīgi nogalina «bēgot» Liepājas tuvumā. Tas bija parastais izrēķināšanās veids, ko cara bendes lietoja pret revolucionāriem.

E. Rolava personā mums atklājas sabiedrīks darbinieks, kurš vāji izprata sabiedrības attīstības likumsakarības un marksisma teoriju, nesaprata, ka revolucionārās cīņas patiesajam romantismam jāsakņojas zinātniskā teorijā — K. Marksa mācībā, kas ir boļševisma teorētiskās un praktiskās darbības pamats. E. Rolava revolucionārisms izpaudās novecojušās formās, viņa centieni kavēja proletāriskās cīņas attīstību. Tāpēc latviešu marksisti uzskatīja par nepieciešamu uzsākt noteiktu cīņu pret E. Rolava sludinātajiem uzskatiem.

... (faint text at the top of the page)

... (faint text in the upper middle section)

... (faint text in the middle section)

... (faint text in the lower middle section)

... (faint text in the lower section)

... (faint text in the lower section)

... (faint text in the lower section)

... (faint text at the bottom of the page)

OTRĀ DAĻA

MARKSISTISKI ĻEŅINISKĀS
FILOZOFISKĀS UN SABIEDRISKĀS
DOMAS IZPLATĪŠANĀS LATVIJĀ

OTRA DAĻA

MARKSISTISKI LEIŅNISKĀS
FILOZOFISKĀS UN SABIEDRISKĀS
DOMAS IZSLAĪŠANĀS LATVIJĀ

III NODAĻA

MARKSISTISKĀ FILOZOFISKĀ DOMA LATVIJĀ 20. GS. PIRMAJOS GADOS (LIDZ 1905. G.)

«AUSEKLIS» UN DĀVIDS BUNDŽA

Atklātajā, cenzūrai nepakļautajā marksistiskās filozofijas un socioloģijas propagandā pirmā bezdelīga bija to sociāldemokrātu darbība, kuri grupējās ap žurnālu «Auseklis». «Ausekli» izdeva Amerikas Savienotajās Valstīs Bostonā—Klīvlendā no 1898. g. līdz 1901. g. jūnijam. Pavisam iznāca 41 žurnāla numurs. Līdz 1900. g. pavasarim tā redaktors bija Dāvids Bundža, bet pēc tam (ar 1900. g. 4. numuru) sakarā ar slimību D. Bundža savus pienākumus nodeva Jēkabam Kovaļevskim.

Redakcija paziņoja, ka žurnāls kalpos strādnieku šķiras atbrīvošanas mērķiem no kapitalisma jūga. Kā žurnāla konkrētais mērķis tika izvirzīta zinātniskā sociālisma ideju propaganda un strādnieku organizēšanās veicināšana. «Auseklis» izplatīja marksisma idejas, organizēja latviešu strādniekus revolucionārai cīņai, publicēja populārus rakstus par zinātniskā sociālisma jautājumiem, kā arī informāciju par strādnieku kustību ASV, Krievijā un citās zemēs.

Žurnāla darbības sākumā vēl grūti nodalīt darbus, kas būtu veltīti filozofijas vai socioloģijas problemātikai, taču pakāpeniski dažādiem marksistiskās teorijas jautājumiem tiek veltīta aizvien nopietnāka vērība.

Jau programmas rakstā redakcija uzsver dialektiskā pasaules uzskata nozīmi, iesaka lasītājiem dialektiski aplūkot jaunāko laiku sabiedrībai raksturīgās pretrunas, kā arī šķiru cīņu. Piemēram, rakstā «Sociālisma pretinieki», citējot G. Pļehanovu, žurnāls virza lasītāju pie secinājuma par kapitalisma neizbēgamo bojā eju.

Darbības beigu posmā «Auseklis» pievēršas jau dziļākām specifiskām marksistiskās filozofijas problēmām. Par to liecina kaut vai raksts «Darvinisms un sociālisms», kas ievietots bez paraksta. Rakstā kā reliģijas pretstats tiek aplūkots darvinisma zinātniskā teorija, parādīts Darvina ieguldījums zinātnes attīstībā, pareizi aplūkota cīņas par eksistenci nozīme organisma attīstībā, pie kam šī cīņa nav pārspīlēta vai absolutizēta. Raksta kritikas smaile vērsta pret sociāldarvinismu, kas tālaika buržuāziskajā literatūrā bija sevišķi populārs. Parādot, ka centieni ar bioloģijas likumiem izskaidrot sabiedrību ir nepamatoti, pareizi norādīts, ka tieši

K. Markss atklāja sabiedrības attīstības likumus un zinātniski pamatoja sociālismu.

D. Bundža, kritizējot zinātniskā sociālisma ienaidniekus Latvijas strādnieku šķirā, «Ausekļa» slejās ienesa kaujinieciskās, partejiskās kritikas elementus.

1898. g. Londonā iznāca brošūra «Nost ar jaunajiem!», kuras autors bija viens no Jaunās strāvas sīkburžuāziskajiem līdzskrējējiem P. Ludis. Recenzijā par šo brošūru D. Bundža parāda tās antimarksistisko, sīkburžuāzisko ievirzi. Īpaši recenzents kritizē brošūras tēzi, ka sociālisms ir interešu kopības princips, un parāda, ka sociālisms balstās nevis uz šķiru miera, bet gan uz šķiru cīņas principiem. Sociālista uzdevums ir audzināt proletariāta šķirisko apziņu — tāds ir D. Bundžas secinājums, kas izteica pašu būtiskāko strādnieku kustības uzdevumu tai laikā.

«Jaunie» nepēta kapitālistiskā ražošanas veida un buržuāziskās sabiedrības likumus, tās vēsturi, bet bez šādām zināšanām nav iespējams pamatot strādnieku šķiras ideālus. Tāpēc D. Bundža salīdzina viņus ar 18. gs. utopistiem un uzsver, ka sociālistiem savā praktiskajā darbībā jābalstās uz zinātnisko sociālismu.

Nobeidzot brošūras kritiku, D. Bundža tās piekritējus raksturo kā liberāļus, kuriem nav nekā kopēja ar sociālismu.

Bez «Auseklī» ievietotajiem rakstiem D. Bundža 1899. g. izdeva populāru brošūru «Katra strādnieka ievēribai». Brošūrā D. Bundža populārā formā iepazīstina strādniekus ar dažiem zinātniskā sociālisma pamatjēdzieniem, galveno vērību veltījot strādnieku arodnieciskajai cīņai un skaidri izvirzot ideju par nepieciešamību proletariāta partijai un strādnieku šķirai iekarot varu.

«Auseklis» atbalstīja proletariāta partijas organizēšanu Krievijā, atzinīgi rakstīja par KSDSP I kongresu un publicēja savās slejās kongresā pieņemto manifestu.

Vērtējot KSDSP I kongresa lēmumus, žurnāls «Auseklis» norādīja: «Būtu lieki attēlot un apliecināt jūtas, kādas pārņem katru patiesu brīvības un cilvēces cienītāju, apsveicot mūsu krievu brāļu jauno cīņas armiju. Cerēsim, ka tepat durvju priekšā tā diena, kur arī latviešu proletāriešu brigāde formāli cīnīsies šās armijas rindās pret «Eiropas žandarmu.»¹ Neņemot vērā visu pārējo, šeit jāpievērš uzmanība spilgti uzsvērtajai domai — aizstāvēt krievu un latviešu proletariāta internacionālo saliedētību.

1901. g. ziņojumā par Bostonas Latviešu strādnieku biedrības iepriekšējā gada darbību teikts: «Strādnieku organizācijas, ja viņas tiek celtas uz cilvēku sabiedrībā nenoliedzamas šķiru cīņas pamatiem un apzinīgi uzstājas kā jaunās šķiras interešu aizstāves tagadējā valstī, patiešām spēj darīt lielas lietas. Viņas spēj izaudzināt strādniekos to nepārspējamo varu, ko nosauc par šķiras apziņu un solidaritāti, viņas paaugstina strādnieku garīgo un materiālo vērtību.

Jo tikai jaunām interesēm piemērotā organizācijā strādnieks var justies kā cilvēks, kas dzīvo un cīnās priekš cilvēces labklājī-

bas.»² Ziņojumā kategoriski noraidītas dažādās «pasakas» par «brālību un mīlestību» starp kapitālistiem un strādniekiem, ar kurām tolaik plaši tika apmūļotas neapzinīgās darbaļaužu masas. Tajā teikts: «Un, lūk, šai modernajai verdzībai pretim paceļas katra apzinīgu strādnieku organizācija.

Tā uzsauc saviem šķiras biedriem: mostaties un cīnāties kopēji ar mums pēc laimes un labklājības! Droši ciņā. Jums nav nekā ko pazaudēt kā tikai savas ķēdes, bet iemantot jūs varat visu pasauli. Un mums šķiet, ka Bostonas Latviešu Strādnieku Biedrība arī sapratusi šī sauciena vērtību priekš strādnieku atsvabināšanas. Un ne tikai sapratusi vien, bet ar pašu saucieni modinājusi . . ., norādījusi, kā atkratīties no aizspriedumiem. Noteiktība centienos un modernās strādnieku kustības virziens, kas biedrībā valdošais, izklidinājis šaubas un aizdomas, kuras mēģināja sacelt pret biedrību kāda garā aprobežotu ļautiņu kliķe. To pierāda arī tas apstāklis, ka biedru skaits pastāvīgi pieņemas.»³

Jāievēro, ka šie vārdi bija uzrakstīti vēl Krievijas un tātad arī Latvijas strādnieku kustības attīstības rītausmā, tāpēc pārsteidz to autora domas skaidrība.

Tā kā daudzi «Ausekļa» numuri nav saglabājušies, grūti sniegt pilnīgu žurnāla marksisma propagandas raksturojumu. Tomēr arī pēc tiem numuriem, kas saglabājušies, spriežams, ka «Auseklis» un D. Bundža no vispārīgo marksisma tēžu propagandēšanas jau pārgāja uz atsevišķu zinātniskā sociālisma, marksistiskās socioloģijas, filozofijas un darvinisma jautājumu propagandu. Diemžēl žurnālu izdeva tālu no Latvijas, tā transportēšana uz Baltijas jūras krastiem bija sarežģīta, tāpēc Latvijā šis izdevums pienāca neregulāri un ar ievērojamu nokavēšanos.

Arī teorijas laukā revolucionāro latviešu sociāldemokrātu grupa, kas apvienojās ap savu pirmo žurnālu, gadsimtu mijā iededza rīta zvaigzni. Tāpat atzīmējams, ka ap «Ausekli» apvienojušies revolucionāri entuziasti, būdami internacionālisti, bija saistīti ar amerikāņu sociālistiem, ar latviešu revolucionāriem emigrantiem Londonā, tāpat arī ar poļu un lietuviešu sociālistiem. Vēlāk sakari ar citu valstu un nāciju revolucionāriem pārauga savstarpējā kaujinieciskā darbībā kopēju mērķu vārdā.

PIRMIE LATVIJAS MARKSISTI CIŅĀ PRET BERNSTEINISMU

Kapitālismam pārejot augstākajā, pēdējā — imperiālisma — stadijā, pastiprinājās buržuāzijas reakcionārie centieni. 19. gs. 90. gados revizionisms jau kļuva par vienu no galvenajiem buržuāziskās ideoloģijas un politikas ietekmes līdzekļiem uz strādnieku šķiru. Drīz pēc F. Engelsa nāves revizionisma ciltstēvs E. Bernšteins publicēja rakstu sēriju «Sociālisma problēmas» un brošūru «Sociālisma priekšnoteikumi un sociāldemokrātijas uzdevumi», ar

šiem darbiem uzsākdams karagājieni pret t. s. dogmatismu un marksistiskās mācības revīziju. E. Bernšteins kritizēja materiālistisko vēstures izpratni, filozofisko materiālismu un sevišķi materiālistisko dialektiku, kuru viņš identificēja ar G. Hēgeļa dialektiku. Atsakoties no zinātniskā sociālisma, E. Bernšteins centās savienot marksismu ar I. Kanta filozofiju un ētiku. Tālaika ievērojamākie marksisti — it īpaši G. Plehanovs, kā arī F. Mēringa, R. Luksemburga u. c. — vērsās pret E. Bernšteina revizionismu.

Visdziļāko un vispusīgāko ieguldījumu cīņā pret revizionismu deva V. I. Ļeņins. Viņš parādīja revizionisma starptautisko raksturu, atklāja tā sociālās saknes un teorētiskos avotus, pierādīja, ka revizionisms sakņojas sīkburžuāziskajā ideoloģijā. Strādnieku šķira ar tūkstoš saistēm saistīta ar sīkburžuāziju, strādnieku aristokrātiju, kas tad arī nosaka strādnieku kustības buržuāzisko ideoloģiju. Revizionisti filozofijā cenšas savienot buržuāzisko filozofiju ar marksistisko filozofiju. V. I. Ļeņins cīņā pret revizionismu apvienoja labākos starptautiskās sociāldemokrātijas spēkus, virzīja tos pret bernšteīnismu un citiem revizionisma paveidiem.

Tiekoties ar Latvijas sociāldemokrātiem Rīgā 1900. g. aprīlī, V. I. Ļeņins kā galveno uzdevumu izvirzīja jauno Latvijas marksistu iesaistīšanu cīņā pret krievu un starptautisko revizionismu.

Latvijas revolucionārā sociāldemokrācija no sava vidus prata izvirzīt pārstāvjus, kuri spēja iesaistīties V. I. Ļeņina cīņā pret bernšteīniešiem. Tie bija toreiz vēl jaunie latviešu marksisti P. Stučka, F. Roziņš un P. Dauge.

Kad līdz P. Stučkam, kurš tolaik atradās trimdā Vjatkas guberņā, nonāca ziņas par E. Bernšteina revizionistisko uzstāšanos un oportunistisko tēzi «Kustība viss, gala mērķis — nekas», viņš tūlīt asi nosodīja revizionismu.⁴ Vēstulē «Latviešu strādniekiem» P. Stučka raksta, ka trimdinieki dzīvi apspriež «bernšteīniādi».⁵ P. Stučkam un viņa trimdas biedriem izdevās panākt vienprātīgu revizionisma nosodīšanu (par E. Bernšteīnu izteicās tikai viens izsūtītais).

Līdz šim nebija detalizēta raksturojuma P. Stučkas cīņai pret revizionismu viņa trimdas gados. Taču, izlasot nepublicēto P. Stučkas darbu «Ārzemju kultūras dzīves apskats jaunā gadsimta priekšvakarā», šo cīņu iespējams raksturot konkrētāk un dziļāk. Darbs uzrakstīts ne vēlāk par 1901. g. rudenī, aptver 80 lapas; spriežot pēc formas un izklāstītā materiāla, tas domāts publicēšanai legālā izdevumā, taču publicēts netika un saglabājies rokrakstā.

Minētajā darbā P. Stučka pēta rūpniecības attīstību, noskaidro darbaļaužu stāvokli dažādās Rietumu valstīs, aplūko streiku kustību, dažādas strādnieku apvienības (arodbiedrības, kooperācijas) un it īpaši strādnieku šķiras politiskās organizācijas attīstību. Pēdējā nodaļa veltīta strādnieku likumdošanas apskatam. P. Stučka izmantojis plašu statistisko materiālu no angļu, amerikāņu, vācu, franču avotiem, kādi nu viņam bija pieejami trimdā Vjatkas gu-

berņā. Kā norāda autors, viņa mērķis bijis aplūkot darba lomu «mūsdienu valstī», analizēt «vairāk vai mazāk ticamu statistisko materiālu par sociālo jautājumu», iztīrīt dažādas «sociālās kustības tendences, kuras parādās no jauna vai tikai spilgtāk iezīmējas jaunā gadsimta priekšvakarā».⁶ Šādus vispārīgus formulējumus (kaut arī tie ir pietiekami precīzi un skaidri) diktēja pastāvošie cenzūras noteikumi. P. Stučkam vajadzēja atteikties no Krievijas materiālu analīzes, bet pašam rakstam dot «mierīgu» un «nevainīgu» nosaukumu.

Kaut arī šajos gados P. Stučka tikai pakāpeniski veidojās par marksistu, tomēr jau šajā darbā sabiedrisko parādību analīzē jūtam noteiktu marksistisku pieeju. Jau atzīmēts, ka darbā «Ārzemju kultūras dzīves apskats jaunā gadsimta priekšvakarā» doti tās likumdošanas iedīgļi, kurus vēlāk aizstāvēs P. Stučka, t. i., marksistiskās likumdošanas iedīgļi.⁷ Mēs atzīmēsim, ka darbam ir spēcīga bernšteinisma kritikas tendence, kaut arī cara cenzūras apstākļu dēļ stipri maskēta.

Tolaik P. Stučka jau labi zināja marksisma galvenās tēzes par šķiru cīņas attīstību kapitālistiskajā sabiedrībā, par kapitālistiskās sabiedrības vēsturisko un pārejošo raksturu, par to, ka revolucionārā cīņa par sabiedrības sociālistisku pārkārtošanu ir neizbēgama u. c. Vienīgi šādā situācijā bija iespējama E. Bernšteina un viņa domubiedru uzskatu kritika.

Pie E. Bernšteina revizionisma P. Stučka atgriežas vairākkārt. Minētā manuskripta 2. nodaļā viņš raksta, ka «par valsti ar lielāko ražošanas koncentrāciju atzītas Ziemeļamerikas Savienotās Valstis, šī trestu, sindikātu un visādu citādu kapitāla un uzņēmēju apvienību dzimtene»,⁸ pierādījumam sniegdams jaunākos statistikas datus. Tas viss bija nepieciešams, lai parādītu, cik aplama ir svarīgākā revizionisma tēze, kas, idealizējot trestus un monopolus, centās tos parādīt kā tādus, kam nav sakara ar privātīpašumu. P. Stučka norāda: «Lasītājam, kas zina Bernšteina «Ekonomisko materiālistismu», būs interesanti lasīt šos amerikāņu statistikas secinājumus jautājumā par trestu nozīmi; tā izrādījās patiesība, ka bieži neliels skaits ietekmīgāko akcionāru gandrīz pilnīgi pārvalda pašas lielākās kompānijas, pat gadījumos, kad kompānija publiska, viņas akcijas kotējas biržā un atrodas tūkstošiem akcionāru rokās.» Pat tika atklāts, P. Stučka tālāk citē amerikāņu materiālu, «ka nereti vienai personai bija dažās kompānijās paju vairākums, bet bieži vēl tāds pats akciju daudzums atradās 5 akcionāru rokās».⁹

P. Stučka savas domas tālāk nedetalizē, taču liek skaidri manīt, ka pretēji E. Bernšteina domām monopoli nebūt nemaina kapitālisma būtību, cilvēku saujīņa joprojām iedzīvojas no ekspluatācijas, bet tūkstošiem akcionāru nepiedalās monopolu pārvaldē.

Cituviet (5. nodaļā) P. Stučka kritizē bernšteiniešu attieksmi pret strādnieku šķiras politisko partiju. Kā zināms, bernšteinieši aizstāvēja «sociālo reformu» partiju, nepievienojās marksisma mācības uzskatam par strādnieku šķiras revolucionāro partiju. Tas

parāda viņu «izlīgšanas» tendenci, atklāj tos cēloņus, kālab bernšteinieši absolutizēja dažus uzņēmēju un strādnieku attiecību momentus un pārvērtēja šķiru kompromisu nozīmi.

P. Stučka principiāli aizstāvēja marksistisko tēzi, ka strādnieku šķiras politiskajai organizācijai revolucionārā kustībā ir vadošā loma, un vērsa uzmanību uz to, ka visādu veidu oportunisti pret to izvirzīja savu tēzi par t. s. arodbiedrību neitralizāciju. «Kā reakcija pret «politisko organizāciju» vadošo lomu parādījās arodbiedrību «neitralizācijas» ideja Vācijā, Šveicē, Francijā, Beļģijā. Šīs idejas pamatā ir pareiza doma, ka ekonomiskajā cīņā svarīga ir profesionālās kustības vienība. Taču šis virziens nonāca otrā galejībā. Tas ir virziens, ko atzīst Bernšteins kautri, svārstīgi, bet asāk izsaka daži no viņa sekotājiem.»¹⁰ P. Stučka parāda, kas patiesībā slēpjas aiz šīs revizionistiskās arodbiedrību «neitralizācijas» prasības. «Viņi prasa, lai arodbiedrības būtu pilnīgi neatkarīgas no zināmas politiskās organizācijas. Šīs biedrības, kā izdevīgāk, atbalstītu katrreiz to, kas sola vairāk, kaut vai, piem., konservatīvo vai klerikālo. Tātad arodbiedrības arī turpmāk nodarbošies ar politiku, taču ieņems tajā savu profesionālo redzes viedokli. Politika saglabājas, bet tikai vissliktākā politika. Taču šeit mēs varam citēt Bernšteinu pret Bernšteinu. Viņš taču uzstāj, ka strādnieku šķira vairāk un vairāk veidojas par pilsoni un ka ar tiesību iegūšanu paplašinās tās redzes loks. Viens vienīgs profesionālais redzes viedoklis diez vai apmierinās to [t. i., strādnieku — V. Š.] uz ilgāku laiku.»¹¹

P. Stučka principiāli noraidīja arī revizionistisko tēzi, ka strādnieku šķiras intereses ar laiku tuvinās ekspluatatoru šķiras interesēm. «Pazīstamais «bernšteinietis» Dāvids «S [ozialistische] Monatshefte» norāda, ka strādnieku šķirai un uzņēmējiem saskan intereses attiecībās pret agrārijiem.» Taču, saka P. Stučka, «liekas neticami, ka viņi varētu apvienoties ar lieluzņēmējiem, neskatoties uz daļu kopējo interešu.»¹²

P. Stučka analizē Rietumeiropas valstu strādnieku šķiru cīņas attīstību un pamatoti secina, ka pretrunas starp dažādām īpašnieku grupām atvirzās otrajā plānā, ka strādnieku kompromisi ar šīm grupām ir īslaicīgi un relatīvi un ka šajos apstākļos ārkārtīgi svarīga ir strādnieku šķiras šķiriskā apziņa. Rezultātā «Jo stiprāka politiskā organizācija, jo apzinīgāki tās locekļi, jo mazāk briesmu un vairāk labuma no tādiem kompromisiem.»¹³

Lai vēl skaidrāk izteiktu savas domas, P. Stučka darba beigās tēžu veidā sniedz svarīgāko nodaļu saturu, norāda uz E. Bernšteina un K^o revizionismu, nosoda «bernšteinīadi».

Neskatoties uz materiāla mierīgo, akadēmisko izklāstu, darbā «Ārzemju kultūras dzīves apskats jaunā gadsimta priekšvakarā» P. Stučka parādīja savu kritisko attieksmi pret E. Bernšteina revizionistiskajām tēzēm, atklāja šo tēžu aplamību, līdz ar to dodot ievērojamu ieguldījumu cīņā pret revizionismu, pret «bernšteinīadi». Protams, cenzūras apstākļi stipri ierobežoja P. Stučkas ar-

gumentācijas iespējas. Taču autora pozīcija izteikta skaidri — tā ir marksisma revīzijas pretinieka pozīcija.¹⁴ Šī cīņas pozīcija pret revizionismu, kuru ieņēma P. Stučka, kļuva vēl noteiktāka un spēcīgāka viņa turpmākajā darbībā. Vēlāk, sākot savu rakstu sēriju ar nosaukumu «Politiskā brīvība», P. Stučka vērsās pret revizionistiem, kuri noliedza revolūcijas nepieciešamību un aizstāvēja buržuāzisko valsti.¹⁵

Visaktīvāk pret bernšteiniešiem šajā laikā presē uzstājās F. Roziņš. Žurnālā «Sociāldemokrāts» laikā no 1901. līdz 1903. g. F. Roziņš publicēja vairākus rakstus, kas bija vērsti pret revizionistiem, piemēram, «Vācijas sociāldemokrātijas gadskārtējais kongress», «Austrijas sociāldemokrātu vispārējā sapulce», «Un Bernšteins revidierē» u. c.

Šais rakstos F. Roziņš, atklāj, kas ir tā sauktais bernšteiniešu «sociālisms». Bernšteinieši, slēpjoties zem marksisma «labotāju» maskas, centās pašos pamatos izmainīt zinātnisko teoriju. F. Roziņš norādīja, ka revizionisti nolēmuši reformēt marksismu, prasot atteikties no galvenā — marksisma revolucionārā satura.

F. Roziņš atmaskoja E. Bernšteinu, kas uzstājās pret K. Marksa krīžu teoriju un apgalvoja, ka krīzes kapitālisma laikmetā esot mazāk jūtas. F. Roziņš parādīja, ka E. Bernšteins noliedz procesu, kurā proletariāts absolūti un relatīvi aizvien vairāk grimst nabadzībā, un melīgi apgalvo, ka kapitālisti kļūstot arvien demokrātiskāki, jo paši jau esot sociālisma nesēji.

Savu «sociālismu» E. Bernšteins mēģināja pamatot ar filozofiskiem spriedelējumiem, aicinot sociāldemokrātus atgriezties pie I. Kanta filozofijas. F. Roziņš šai sakarā rakstīja: «Mūsu Marksa kritizētājs nodziņinās abstraktos filozofiskos jautājumos par kauzalitātes likumu, determinismu, fatālismu, u.t.t., kur ne es, ne tu, cien. lasītājs, nevaram viņam sekot, sevišķi tāpēc, ka vēlākās polemikas pierādīja, ka pats Bernšteins dikti maz jēdz no tām lietām, par ko viņš tur rakstījis.»¹⁶

Savos darbos, kas bija vērsti pret bernšteiniešiem, F. Roziņš pārliecinoši parādīja, kam šie revizionisti kalpo. Viņš analizēja dažus faktus no bernšteiniešu darbības un ar šo faktu palīdzību atmaskoja tos kā buržuāzijas kalpus. Ikviens E. Bernšteina raksts, īpaši nesociālistiskajā presē, kur bija iespējams visatklātāk izteikties pret marksismu, atrada lielu piekrišanu buržuāzijas vidū, jo, kā paskaidro F. Roziņš, «katrs saprot un pricējas par to garu, kas tam radniecisks».¹⁷

F. Roziņš norādīja, ka bernšteinieši savā centībā prasa, lai proletāriskā revolucionārā prese izturētos pieklājīgi pret buržuāziju. Viņš izsmēja vācu revizionistus, kas lēja asaras par to, ka vācu sociāldemokrātiskā prese «saniknojot visus godīgos birģelus».¹⁸

F. Roziņš pilnīgi atbalstīja A. Bebeli, F. Mēringu un viņu domubiedrus, kuri nosodīja bernšteiniešus vācu sociāldemokrātijā. Viņš apsveica ikvienu starptautiskās strādnieku kustības panākumu cīņā pret revizionistiem. Kad austriešu sociāldemokrātijas kārtējā

kongresā 1901. g. revizionistu mēģinājumi pārvilināt delegātus savā pusē cieta neveiksmi, F. Roziņš rakstīja, ka «tas ir milzīgs solis uz priekšu».¹⁹

F. Roziņš prata saskatīt arī vācu sociāldemokrātijas trūkumus tās cīņā pret revizionismu; vācu sociāldemokrāti neizslēdza E. Bernšteinu un tā piekritējus no partijas, bet uzskatīja, ka pati vēstures gaita novedīšot revizionistus ar visiem viņu teorētiskajiem un praktiskajiem priekšlikumiem pie pilnīga kraha. Vācu sociāldemokrātijas tālaika oficiālais vadītājs K. Kautskis, kaut arī nosodīja revizionistus, tomēr pats pieļāva nopietnas revizionistiskas kļūdas un bieži piekāpās revizionistu priekšā. K. Kautska vadītajā vācu sociāldemokrātijas centrālorgānā nereti tika dots vārds revizionistiem. F. Roziņš pareizi pārmeta K. Kautskim, ka «pat «Vorwärts» redakcija nav svabada no bernšteiniskas vispusības».²⁰ Studējot Lībekas kongresa (1901. g.) rezultātus, F. Roziņš konstatē, ka vācu sociāldemokrātijas ierindas biedri ir daudz revolucionārāki nekā to vadoņi.

F. Roziņš uzskatīja, ka pret revizionismu nepieciešams neatlaidīgi cīnīties. Runājot par Vāciju, viņš atzīmē: «laiks pats izārstēs partiju no oportūnisma, kurš kā vēzis ieēdies viņas miesās, tomēr .. vai nebūtu bijis labāk tūliņ izdarīt radikālu operāciju».²¹ Viņš prasīja nepievērst uzmanību revizionistu žēlabām par kritikas toni. Kā cīnīties pret marksisma ienaidniekiem, tas jāmacās no marksisma pamatlicējiem, kas bija nesamierināmi pret dažāda veida oportūnismu, — tāds ir F. Roziņa secinājums. 1901. g. F. Roziņš rakstīja: «Kurš sociālists gan neesot dzirdējis pārmetumus «toņa» dēļ. 1877. g. Gotas kongresā ticis uzbrukts F. Engelsam viņa nepieklājīgā toņa dēļ, kuru tas lietojis pret Dīringu.»²²

Rakstā «Sociālisms un ticības brīvība»²³ F. Roziņš kritizē D. Koigena darbu «Die Kulturanschauung des Sozialismus» un centienus ievazāt sociālisma mācībā kantiānismu un mistiku.

1904. g. teorētiskajā cīņā pret revizionismu iekļāvās arī P. Dauge, pēc ilgāka pārtraukuma publicējot darbu «Šķiru cīņa un viņas vadība».²⁴ P. Dauge kritizēja revizionistisko šķiru cīņas izpratni, šķiru samierināšanās koncepciju, pielīdzinot revizionistus liberāļiem. Runājot par Šulces-Gevernica «sociālā miera» teoriju, P. Dauge norādīja, ka «šķiru miera» sludināšana teorētiski piekļaujas E. Bernšteina revizionismam. P. Dauge pareizi atzīmēja, ka E. Bernšteins vāji orientējas marksismā.

Cīņa pret E. Bernšteina revizionismu parādīja latviešu marksistu teorētisko briedumu, viņu politisko, kā arī zināmu filozofisko sagatavotību. Jau tad latviešu marksisti gāja kopā ar V. I. Leņinu. Revizionisma kritika «Sociāldemokrāta» slejās pareizi orientēja Latvijas strādnieku šķiru, norādīja Vācijas sociāldemokrātijas vājās vietas. Latvijas strādnieki, lasot «Sociāldemokrātu», ieguva pareizu priekšstatu par E. Bernšteina un viņa līdzskrējēju «marksismu».

20. gs. pirmajos gados latviešu revolucionārie sociāldemokrāti kopā ar saviem krievu biedriem izvērta plašu politisku un organizatorisku darbu, lai izveidotu proletariāta partiju, kas balstītos uz marksisma principiem. Šis darbs savijās ar teorētisko cīņu, kurai lielu vērību veltīja latviešu marksistiskais mēnešraksts «Sociāldemokrāts». 1903. un 1904. g. mēnešrakstā parādījās vairāki polemiska rakstura darbi marksistiskās filozofijas jautājumos. Kā atzīmēja polemikas dalībnieki, raksti bija domāti «strādnieku publikai». Polemika bija pirmā nopietnā latviešu marksistu uzstāšanās 20. gs. Tā bija polemika marksistu starpā. Tā izraisījās ap F. Roziņa rakstu «Sociālisms un ticības brīvība» (1903. g.), ko viņš publicēja sakarā ar LSDSP programmas projekta apspriešanu.

Polemikas gaitā bez jau minētā raksta F. Roziņš uzrakstīja vēl arī citus rakstus, piemēram, «Sociāldemokrātu filozofija» (1903. g.), «Atbilde» un «Vēlreiz par sociāldemokrātu filozofiju» (1904. g.). F. Roziņa oponents ar parakstu J.²⁵ savukārt publicēja divus rakstus: «Vai sociāldemokrātiem jāprasa ticības brīvība» (1903. g.) un «Vēl par sociāldemokrātu filozofiju» (1904. g.).

Ne visiem šiem darbiem ir vienāda vērtība. Tomēr to autori kvēli vēlas aizstāvēt marksistisko teoriju un pareizi izskaidrot tās pamattēzes. F. Roziņš un tā oponents viens otru papildina un uzstājas kā marksistiskā materiālisma aizstāvji.

F. Roziņš kritizē buržuāzisko filozofiju, tās agnosticismu, ideālistisko F. Ničses «dzīves filozofiju», parāda materiālisma un ideālisma pretstatu. Darbā «Sociāldemokrātu filozofija» viņš uzsver filozofijas pamatjautājuma sevišķo nozīmi. «Skaidri uzstādīt,» viņš rakstīja, «un skaidri saprast jautājumu: kas ir primus [primārs — V. Š.]? Gars vai matērija? Tas ir patiesais ceļš uz taisnību un taisnais ceļš uz patiesību.»²⁶ F. Roziņš atzīmē, ka filozofijas pamatjautājuma materiālistisks atrisinājums ir pirmais un galvenais, kas atšķir zinātnisko sociālismu no teoloģijas, ideālistiskās filozofijas un utopiskā sociālisma.

Darbā «Vēlreiz par sociāldemokrātu filozofiju» F. Roziņš turpina aizstāvēt tēzi par matērijas primaritāti un apziņas sekundaritāti, ideālisma pretī nostāda materiālismu, apgalvo, ka primārais ir materiālā daba, bet domāšana allaž ir sekundāra, un tās pamatā ir reālā pasaule. Pat fantāzija rod sev avotu «materiālajā dabā», norāda F. Roziņš. Tādēļ «gars nevar iedomāties nenieka, ko tas nebūtu no dabas sevī uzņēmis», un arī «gara darbībai vajadzīgo materiālu cilvēks dabū no ārpusaules caur savu jutekļu vidutājību».²⁷

F. Roziņš vairākkārt atgriezās pie šī jautājuma un ikreiz pierādīja, ka gars «ir cilvēka smadzeņu funkcija», ka «matērija ir primus [primāra — V. Š.]».²⁸

Tiesa, pasaules materiālistiskās izpratnes konkretizācijā un izklāstā F. Roziņš 1903. un 1904. g. dažreiz novirzījās no pareizā ceļa, piekāpās duālisma un pat ideālisma priekšā. Taču svarīgi ir tas, ka F. Roziņš nekad nav šaubījies par to, kā atrisināms filozofijas pamatjautājums.

F. Roziņš cīnā pret zinātniskajam materiālismam naidīgajiem virzieniem bija nesamierināms. Darbs «Vēlreiz par sociāldemokrātu filozofiju» bija trieciens neokantiāniešiem, ētiskajiem sociālistiem, kristietiskās mīlestības apustuļiem un līdzīgiem buržuāziskajiem sludinātājiem.

Cīnā pret ideālismu aizstāvod materiālistisko teoriju, F. Roziņam vajadzēja izteikties arī jautājumā par matērijas izpratni.

Noraidot novecojušos filozofiskos priekšstatus par matēriju, F. Roziņš neatlaidīgi pasvītroja matērijas svarīgāko, neatņemamo īpašību, kas raksturīga katram priekšmetam un lietai, tāpat kā kosmosam, — tā ir objektīva, bezgalīga eksistēšana telpā un laikā: «Visuma daļām ir tā galvenā un vispārējā īpašība, ka viņas ieņem zināmu vietu telpā un laikā,» raksta F. Roziņš un piemetina, ka Visums «ir bezgalīgs telpā un laikā».²⁹ Taču attīstīt tālāk šo pareizo matērijas filozofisko raksturojumu F. Roziņš neprata. Viņš deva šādu kļūdainu matērijas raksturojumu: «Viss, ko mēs atrodam pasaulē, neizņemot reliģiju, morāli utt., ir materiāls. . . viss, kas eksistē, ir materiāls, tiklab smaržojošā puķe, kā puķu smarža.»³⁰ Viņš pie matērijas kategorijas pieskaitīja arī cilvēka domas tikai tāpēc, ka tās eksistē, un sniedza visai juceklīgus formulējumus.

F. Roziņš pamatojās uz J. Dīcgēna darbiem, kuros bieži sastopama nepareiza matērijas izpratne, kā rezultātā sajauktas materiālās parādības ar parādībām, kuras atkarīgas no matērijas, identificētas materiālās un reālās parādības. Te arī slēpās J. Dīcgēna nekonsekvence. Šīs kļūdas vēlāk kritizēja V. I. Ļeņins.

F. Roziņš neprata pārvarēt J. Dīcgēna nekonsekvenci un pieļāva līdzīgu kļūdu. Tiesa, F. Roziņš šai sakarā arī pareizi izsakās, ka «gars nav iedomājams citādi kā tikai kopā ar materiālo apkārtni un pilnīgā atkarībā no viņas iespaida».³¹ Tomēr F. Roziņa 1903. un 1904. g. izteiktie uzskati par matēriju ir juceklīgi un neskaidri.

Var rasties jautājums, kālab F. Roziņš aprobežojās tikai ar J. Dīcgēna filozofiskajiem darbiem un nepievērsās K. Marksam un F. Engelsam?

Šeit, bez šaubām, zināma nozīme bija tam, ka līdz ar K. Marksa un F. Engelsa darbiem Latvijā tolaik plaši izplatījās tieši J. Dīcgēna filozofiskie darbi, jo latviešu sociāldemokrātiju sakarā ar vēsturiskajiem apstākļiem zināmā mērā ietekmēja vācu sociāldemokrātija.

F. Roziņš, tāpat kā viņa oponents J., bez ierunām atzīst cilvēka spējas izzināt pasauli un saprot, ka cilvēks to tiešām arī izzina. Viņš aizstāv šis dialektiskā materiālisma tēzes cīnā pret buržuāzis-

kās filozofijas agnostiķiem un skeptiķiem. «Gandrīz visas modernās filozofijas galvenais vai pat vienīgais uzdevums un nolūks ir celt šaubas pret to, ko mēs zinām, lai tādā kārtā mūs pamudinātu ticēt tam, ko mēs nezinām.»³² rakstīja F. Roziņš.

Kā F. Roziņš, tā arī viņa oponents bija dedzīgs progresa aizstāvis, pārliecināts par zinātnes un progresīvo ideju spēku.

Izziņas procesu F. Roziņš aplūkoja no materiālista pozīcijām, balstoties uz dialektiskā materiālisma atziņām.

Propagandējot svarīgākās materiālistiskās izziņas teorijas tēzes, F. Roziņš atzīst, ka mūsu jēdzienu un priekšstatu veidošanās pamatā ir materiālā pasaule kā objektīvā realitāte, priekšmeti un parādības, kas iedarbojas uz mūsu maņu orgāniem.

Darbos «Sociāldemokrātu filozofija» un «Vēlreiz par sociāldemokrātu filozofiju» F. Roziņš pierādīja, ka patiesā izziņa balstās uz reālās pasaules faktiem un ka bez šiem faktiem nekāda izziņa nav iespējama. F. Roziņš bieži operēja ar terminu «fakts», ietverot tajā materiālistisku saturu.

F. Roziņam bija pilnīgi skaidrs, ka izziņas procesā cilvēki nevar apmierināties tikai ar kailiem faktiem vien, tos empīriski sakopojot. Tādēļ viņš šim «dzīves vērošanas» posmam, faktu savākšanai ar maņu orgānu palīdzību nepiešķīra absolūtu nozīmi. Vēl vairāk — viņš plaši izskaidroja cilvēka domāšanas procesa milzīgo nozīmi.

Rakstā «Atbilde» F. Roziņš materiālistiski traktē dzīves, prakses lomu izziņas procesā. Viņš atzīmē, ka zinātniskās tēzes rodas «tikai no cilvēku darbības dažādos apstākļos».³³ Vispirms ir darbs, pēc tam — teorija, piezīmē F. Roziņš. Viņš norāda uz sabiedrības attīstības pieredzes izšķirīgo nozīmi «proletariāta praktiskajā cīņā», runā par «šķiru cīņas un tās sekmju vēsturisko pieredzi», to nozīmi teorijas apgūšanā. K. Markss un F. Engelss, kā norāda F. Roziņš, tādā veidā arī radīja zinātniskā komunisma principus. Marksisms ir paraugs tam, kā rodas zinātniska teorija.

Līdz ar to F. Roziņš pretēji vērotājam, metafiziskajam materiālismam, kas pasaules izziņāšanā neatzīst cilvēka aktīvo nozīmi, pasvītvoja subjekta nozīmi teorijas radīšanā, kuras pamatā ir prakse. Arī rakstā «Vēlreiz par sociāldemokrātu filozofiju» F. Roziņš skar jautājumu par praksi. Viņš raksta: «...praktika jau vienmēr iet teorijai pa priekšu... Nevis teorija, bet prakse jau ir īstā mācītāja.»³⁴ Prakses nozīmi F. Roziņš uzsver ar nodomu, lai vērstu uzmanību uz teorijas avotu.

F. Roziņš paskaidro, ka jēdziens «patiesība» jāsaprot konkrēti — dialektiski — un tas aplūkojams absolūto un relatīvo momentu vienībā. Jau 1903. g. rakstā «Sociāldemokrātu filozofija» F. Roziņš norāda, ka tas, «kas vienā laikā pareizs, otrā var būt nepareizs».³⁵ Jautājums par tās vai citas tēzes pareizību jārisina atkarībā no laika un vietas. Konkrētu dialektisku pieeju F. Roziņš aizstāv arī savā «Atbildē».

F. Roziņš un J. kritizē I. Kanta un G. Hēgeļa ideālismu. Augsti vērtējot G. Hēgeļa dialektiku, viņi parāda atšķirības G. Hēgeļa un K. Marksa dialektikas izpratnē. Darbā «Vēlreiz par sociāldemokrātu filozofiju» F. Roziņš runā par dabzinātņu sasniegumiem un kapitālistiskajām attiecībām, kas izveidojās feodālās un cunftu iekārtas klēpī. Raksturojot I. Kanta filozofiju, F. Roziņš norāda uz tās pretrunīgumu. «Bet par tām būtņēm, kuras parādās,» raksta F. Roziņš, analizējot I. Kantu, «mēs nenieka nevarot zināt; un tas sastādot to noslēpumaino, mūsu prātiem nepieņemamo pasauli, kuru nevar izdibināt, bet kurai vajag ticēt.»³⁶

Ar ko izskaidrojams šis I. Kanta filozofijas pretrunīgums? F. Roziņš uz šo jautājumu atbild šādi: «Kanta filozofijas divpusībā atspoguļojās buržuāziskās sabiedrības iekšējās pretrunas.»³⁷ Un viņš ilustrē minēto ar pretrunu starp reliģiju un zinātņi, starp brīvību un pakļautību kategoriskajam imperatīvam, starp parādību un lietu sevi.

F. Roziņa darbos plaši iztīrāta marksistiskās filozofijas rašanās nozīme cilvēces domas vēsturē. Viņš uzsver, ka K. Marksa un F. Engelsa dialektiskais materiālisms bija visas iepriekšējās filozofijas attīstības rezultāts. Pirmsmarksistiskā materiālisma iekarojumi, G. Hēgeļa dialektika, utopisko sociālistu sasniegumi bija, kā parāda F. Roziņš, tā filozofiskā mantojuma neatņemama daļa, uz kuru balstījās marksisma pamatlicēji, radot proletārisko filozofiju.

Bet lietas būtība neslēpjas tikai priekšteču filozofijas sasniegumos. F. Roziņš ne vienreiz vien uzsvēra, ka proletariāta jaunā filozofija izriet no jaunākajiem sasniegumiem dabzinātnēs un balstās uz strādnieku šķiras cīņas pieredzi. Darbā «Vēlreiz par sociāldemokrātu filozofiju» F. Roziņš raksta, ka K. Markss un F. Engelss, labi pārzinādami dabzinātnes, nevarēja apmierināties ar G. Hēgeļa reakcionāro mācību un atbalstīt tās ideālistisko izejas pozīciju, sakarā ar kuru ideja ir it kā pasaules radītāja, bet īstenā pasaule — tikai ārējā šīs idejas izpausme.³⁸ F. Roziņš īpaši uzsvēra, ka K. Markss un F. Engelss ar dabzinātņu palīdzību satriekuši G. Hēgeļa filozofijas objektīvi ideālistiskos balstus. Bet vienlaikus marksisma pamatlicēji prata atrast G. Hēgeļa filozofijā racionālo kodolu, ko slēpa ideālisma sistēma. K. Markss saprata, ka G. Hēgeļa mācībā «caur pretešķību izveidošanu pašattīstošais gars jeb ideja, meklēdams ārēju izpausmi, rada pārgrozības dzīvē un dabā, bija vienkārši uz galvas nostādīta patiesība, kura, uz kājām nostādīta, skanēja: idejas nav nekas cits kā materiālās apkārtnes materiālo notikumu un pārgrozību atspoguļojums, attēlojums cilvēku galvās».³⁹

F. Roziņš parādīja, ka K. Markss un F. Engelss, izstudējot strādnieku kustību, radīja materiālismu, kas pareizi atspoguļo īstēnību. Viņš raksta: «Angļu un franču strādnieku cīņas, kurās tik gaiši un nepārprotami parādījās materiālo interešu vara, pamudināja Marksu un Engelsu apvērst Hēgeļa filozofiju ar augšu uz

leju un raudzīt, vai tad no tās neiznāk tupele. Strādnieku cīņās bija gaiši redzams, ka nepanesamie ārējie apstākļi radīja dumpīgas idejas un nevis nemiera gars radīja sliktos apstākļus.»⁴⁰

Sabiedrības attīstība, strādnieku šķiras cīņa liecināja par materiālo apstākļu noteicošo nozīmi.

F. Roziņš atzīmē, ka marksistiskā teorija ir pirmā, kas dod iespēju dabas pētījumus un domāšanas procesu nostādīt uz stingri zinātniskiem pamatiem. Tā rezultātā filozofija «neizbēgami noveda pie materiālisma, bet, iegaumējiet, nevis pie 18. gadu simteņa metafiziskā materiālisma...». Mantojums, kas iegūts klasiskās filozofijas labirintos, pasargāja no jebkuras metafizikas un noveda līdz dialektikai. «Jaunais materiālisms bija dialektisks,» secina F. Roziņš.⁴¹

Apsverot visu to vērtīgo, ko deva F. Roziņš darbos «Sociāldemokrātu filozofija», «Atbilde», «Vēlreiz par sociāldemokrātu filozofiju», jāsecina, ka viņš visumā atradās dialektiskā materiālisma pozīcijās un pamatos apmierinoši veica materiālistiskās filozofijas propagandas uzdevumus.

Ar 1904. g. marksisma filozofijas propaganda Latvijā kļuva dziļāka, daudzi agrāko gadu trūkumi tika izlaboti. Galvenais faktors, kas radīja šādas izmaiņas, bija leņiniskās ideoloģijas uzvara Krievijas strādnieku kustībā, jauna tipa marksistiskās revolucionārās partijas nodibināšana 1903. g., ekonomistu sagrāve. Milzīga nozīme bija V. I. Leņina grāmatai «Ko darīt?». Tā kļuva par svarīgu priekšnoteikumu Krievijas proletariāta revolucionārās partijas izveidošanai un ideoloģiskajai nostiprināšanai.

Liela nozīme V. I. Leņina darbam «Ko darīt?» bija arī marksistiskās filozofijas pozīciju nostiprināšanā Latvijā. Šis darbs virzīja latviešu marksistu uzmanību uz tiem jautājumiem, kuri agrāk bija palikuši neievēroti. Līdz V. I. Leņina darba «Ko darīt?» iznākšanai «Sociāldemokrāts» F. Roziņa un J. polemikā, aizstāvēt materiālistu, uzsvēra ekonomiskā faktora izšķirīgo nozīmi. Taču ideju loma sabiedrības attīstībā palika neatklāta. Rezultātā latviešu marksisti pieļāva neprecizitātes, ko varēja izmantot marksisma pretinieki, īpaši «ekonomisma» aizstāvji.

Jautājumam par ideju lomu sabiedrības attīstībā pievērsās J. darbā «Vēl par sociāldemokrātu filozofiju».⁴² Pamatojoties uz K. Marksa, F. Engelsa, kā arī K. Kautska darbiem, bet it īpaši uz V. I. Leņina grāmatu «Ko darīt?», J. pārlicinoši kritizēja «ekonomisko materiālistu» argumentus un parādīja progresīvo ideju nozīmi sabiedrības attīstībā. J. atsaucas uz F. Engelsu, kas pierāda ideju un politisko institūtu ietekmi uz ekonomiku. Kritizējot «ekonomisko materiālistu», J. parādīja, ka tēze par to, ka ekonomiskā attīstība pati par sevi varot mehāniski izmainīt sabiedrību, ir kļūdaina. J. kritizēja stihiskuma dievināšanu strādnieku kustībā un parādīja zinātniskās sociālistiskās apziņas lielo nozīmi strādnieku šķiru cīņā. Viņš norādīja arī uz ideju attīstības relatīvo patstāvību, atzīmēja, ka proletāriskā ideoloģija strādnieku kustībā tiek ienesta

it kā no ārienes. Atsedzot progresīvo ideju lomu, J. pasvītro, ka idejām tikai tad ir progresīva nozīme, ja tās atbilst dzīves prasībām.

F. Roziņš pilnīgi pievienojas J. piezīmēm un arī pats sāka vēl noteiktāk aizstāvēt marksisma atziņas par ideju lomu sabiedrības dzīvē. Viņš parādīja, ka politiskais darbs masās «paātrina attīstības gaitu».⁴³

Filozofiskajai polemikai, kas risinājās «Sociāldemokrāta» slejās 1903. un 1904. g. un kuras gaitā radās filozofisko rakstu sērija, bija svarīga nozīme Latvijas filozofiskajā dzīvē. Šajos rakstos tika skarts plašs jautājumu loks, sākot ar daudziem svarīgiem dialektiskā un vēsturiskā materiālisma jautājumiem un beidzot ar filozofijas vēstures jautājumiem. Īpaša nozīme bija apstāklim, ka latviešu marksisti cīnā par dialektisko materiālismu pamatojās uz V. I. Leņina darbu «Ko darīt?».

F. Roziņa un J. polemikas darbi bija it kā «maza filozofijas enciklopēdija», jo latviešu marksistiskajā literatūrā nekad agrāk nebija aplūkots tik daudz marksistiskās filozofijas problēmu. Šī polemika, neskatoties uz tās trūkumiem, pamatos atbilda marksistiskās filozofijas tālaika līmenim.

LATVIEŠU MARKSISTI PAR TAUTAS MASU UN PERSONĪBAS LOMU VĒSTURĒ.

F. ROZIŅA GRĀMATA «LATVIEŠU ZEMNIEKS».

LATVIJAS MARKSISTU CIŅA PAR JAUNA TIPA PARTIJAS
TEORETISKI FILOZOFISKAJIEM PAMATIEM

Latviešu marksisti izvērta eseriski noskaņoto Latvijas sabiedrisko darbinieku (M. Valtera, E. Rolava u. c.) uzskatu subjektīvi ideālistisko pamatu un «kreisā» revolucionārisma kritiku. Šie uzskati ārkārtīgi traucēja revolucionārā marksisma, tā kaujinieciskās filozofijas teorijas tālāku izplatīšanos. Jau pirmajos gadsimta gados jautājumā par tautas masu un personības lomu vēsturē tika uzsvērtā marksistiskā risinājuma principiālā nozīme, un šī problēma plaši tika apspriesta latviešu marksistiskajā literatūrā.

M. Valters un E. Rolavs līdz ar domubiedriem gadsimta sākumā virzījās uz eseriskām pozīcijām un sāka aizstāvēt ideālistisko tēzi par to, ka vēsturi virza izcilas personības vai varoņi. Šādus uzskatus pauž E. Rolava raksts «Terorisms un politiskā cīņa», kas publicēts «Sociāldemokrāta» 1903. g. 8. numurā.

Izvirzījās uzdevums atmasket un sagraut ideālistisko, eserisko «varoņu» kultu vēsturē un individuālā terora taktiku, kas novirzīja masas no politiskās cīņas. Pirmais pie šī uzdevuma ķērās F. Roziņš ar «Sociāldemokrāta» redakcijas atbalstu.

F. Roziņš ļoti asi nosodīja eseru individuālā terora taktiku, neatlaidīgi atmaskoja terorismu, ko eseri bija izvēlējušies par gal-

veno ceļu uz revolūciju un kas tā vai citādi noliedza masu darbību. Terora piekritēji negribēja saprast revolūcijas objektīvos faktoros, bet gribēja «taisīt revolūciju» pēc savas gribas.

F. Roziņš nenoliedz individuālā terora piekritēju varonību. Viņš, piemēram, ļoti pozitīvi izsakās par izcilajiem organizācijas «Narodnaja voļa» dalībniekiem,⁴⁴ atzīst arī mūsdienu politisko teroristu zināmu varonību. Taču viņu darbību F. Roziņš uzskata par kaitīgu strādnieku šķiras lietai, it īpaši revolūcijai.

So svarīgo jautājumu F. Roziņš apskatīja rakstos «Trīs pamācoši stāstiņi» (1902. g.) un «Sociāldemokrātiskā cīņa un terors» (1903. g.). Svarīgākās domas F. Roziņš izteicis pirmajā rakstā, otrajā viņš tās tikai aizstāv un attīsta tālāk, oponentējot E. Rolavam, kas centās attaisnot antimarksistiskus uzskatus par revolūciju.

F. Roziņš izskaidro revolucionārās sociāldemokrātijas attieksmi pret teroru. «Mēs piešķiram ļoti mazu nozīmi atsevišķu varmāku pie zemes triekšanai, ja caur to netiek satriekta pate varmācība.»⁴⁵ Individuālais terors, kā pareizi saskatīja F. Roziņš, «ir vecais revolucionārisms, kurš Krievijā parādījās jau trīs ceturtdaļas gadu simteņa atpakaļ».⁴⁶

Teroristisko «kaujas organizāciju» biedri ne tikai objektīvi kavē strādnieku kustības attīstību, bet vēršas pret to arī subjektīvi, pasludinādami, ka demonstrācijas, streiki, sociāldemokrātisko lapiņu izdošana un izplatīšana u. c. līdzīgi pasākumi ir revolūcijai kaitīgi un nevajadzīgi. No terorisma dabas izriet tā pašnāvnieciskā loģika — kad terorisms sasniedz kulmināciju, tas arī beidz pastāvēt. F. Roziņš to parāda ar pazīstamu vēsturisku piemēru: pēc Aleksandra II nonāvēšanas 1881. g. teroristi gan sasniedza savu mērķi un viņu aktīvā darbība beidzās, taču Krievijas valsts iekārta neizmainījās.⁴⁷

Parādījis, ka teroristiskie akti būtiskas izmaiņas nevar atnest, F. Roziņš secina: «Turam pašu teroristisko cīņas veidu par nelietderīgu un tautas atsvabināšanās cīņai kaitīgu.»⁴⁸

«Lietas būtība,» saka F. Roziņš, «nav tā, ka carisms uz šādiem aktiem atbild ar jaunām nežēlībām, izmantodams necilvēcīgus līdzekļus, — carismam nekad nav trūcis cēloņu, lai izrēķinātos ar tautu, — lietas būtība pavisam cita.» Viņš norāda: «Jāievēro tas, ka patvaldības pamats ir ļaužu vairuma vienaldzība, neapzinība, verdziska padevība un paklausība... carismu var gāzt tikai kārtīga un apzinīga tautas sacelšanās.»⁴⁹

Seit F. Roziņš ne tikai parāda individuālā terora politikas kaitīgumu, jo tas aplāpē revolucionāro masu iniciatīvu, rada ideālistiskas cerības uz atbrīvošanos ar varonīgu personību palīdzību, bet arī uzsvēr masu revolucionārās kustības izšķirīgo nozīmi.

Revolūcija nedrīkst balstīties uz «vēstures darbinieku» avantūristiskiem plāniem, tai jābalstās uz «drošiem faktoriem».

«Ar vārdiem un darbiem, rakstiem, runām un priekšzīmi,» raksta F. Roziņš, «mums jāmodina ļaužu bara apziņa, lai tie nekad un nekur neaizmirst, ka valdība un viņas iestādes ir tautas

ienaidnieki, kuru pavēles un priekšraksti pēc iespējas pārkāpjami visur un katrā gadījumā. . . Vajag atdarīt laudīm acis, lai viņi redz un saprot, ka arī viņiem jāizturas pret valdības kalpiem kā pret ienaidniekiem. Nevis atentāti pret atsevišķiem patvaldības bendes kalpiem pēc viņu izdarītiem briesmu darbiem, bet apzinīga un sistemātiska pretošanās pašu šo varas darbu izdārīšanas laikā — lūk, īsta cīņa.»⁵⁰

Revolucionārā apziņa un gatavība veidojas ne vienkārši tikai ekonomikas ietekmē, aizrāda F. Roziņš. Nevar paļauties uz ekonomikas stihiskajiem procesiem, bet jāveic liels aģitācijas, propagandas un organizatoriskais darbs.

F. Roziņa marksistiskā kritika par latviešu eseru «kreisajiem» uzskatiem, kuri cildināja individuālo darbību un acīm redzami nenovērtēja tautas masu nozīmi vēsturē, nenovērtēja revolucionāro darbu masās, skan laikmetīgi arī šodien, kad strādnieku kustībā, to aprindu vidū, kas sašutušas par kapitālisma nežēlību un netaisnībām, parādās «kreisie», «jaunie» marksisti, izplatot uzskatus, kas daudzējādā ziņā radniecīgi eseru ideoloģijai.

*

F. Roziņa grāmatai «Latviešu zemnieks» bija ievērojama nozīme, atmaskojot ideālistiskos uzskatus par tautas masu un personības lomu vēsturē. Grāmata iecerēta un sākta rakstīt vēl Jaunās strāvas laikā. Tā iznāca latviešu valodā 1904. g. Bernē, un tās saturs ātri kļuva zināms arī Latvijā.

Pamatojoties uz marksistisko mācību par sociālekonomiskām formācijām, attīstot materiālistisko uzskatu par sabiedrības attīstību, F. Roziņš kategoriski vēršas pret mēģinājumiem ideālistiski izskaidrot sabiedrības attīstības procesu. «Aizpagājušā un pa daļai vēl pagājušā gadu simteņa rakstnieki un vēsturnieki nevarēja un arī nemēģināja nevienu vēsturisku parādību vai lielu pārgrozību izskaidrot citādi kā caur lielu garu un ģeniālu pasaules apgaismo-tāju darbību.»⁵¹ Arī pāreju «no barbarisku lopkopēju jeb ganu (nomadu) dzīves. . . uz civilizētu sabiedrības kārtību. . .», F. Roziņš turpina, «mēģināja izskaidrot caur kāda ģeniāla likumdevēja un tautas mācītāja darbību. Par Vidvudu dēvē šo senlatviešu dievišķo likumdevēju.»⁵²

Attīstot tālāk savus argumentus, F. Roziņš raksta, ka «nevaram neprasīt, — kā pēc katrai tautai radās tās ģeniāls likumdevējs taisni uz zināma kultūras pakāpiena? Kāpēc viņa ģeniāliem padomiem klausīja un nenomētāja jauno ideju propagandistu ar akmeņiem kā «tautas musinātāju», kas uzstājas pret pastāvošo kārtību, skrien ar galvu pret mūri un grib apgāzt valdošos likumus, tikumus, ierašas un svētumus?

Zinātniskam izskaidrojumam vajag atbildēt uz šiem jautājumiem. Un sociālisti cenšas izskaidrot visas parādības zinātniski.»⁵³

Un F. Roziņš sniedz atbildi uz šiem jautājumiem. «Kamēr pastāvošās sabiedrības klēpī nebij aizmeties jaunās kārtības dīglis, tikmēr nekāda pasaules vara to nevarēja piespiest uzplaukt.»⁵⁴

Atmaskojis dažādus teorētiskus, kas izvirzīja teorijas par personības noteicošo lomu vēsturē, F. Roziņš stingri aizstāvēja marksistisko uzskatu par vēsturisko procesu. Viņš rakstīja: «Teit nu var gadīties, ka viens vai otrs cilvēks pārredz apstākļus gaišāk nekā citi. Tas tad izpauž savu atziņu, un tā tiek no visiem vai, mazākais, no iedzīvotāju lielākās daļas ar kāri uzķerta kā glābiņš smagi sajūstā postā.»⁵⁵ Jaunas sabiedriskas iekārtas veidošanā, tālāk atzīmē F. Roziņš, «ģeniāli likumu devēji un apgaismotāji, kā arī sveši, varmācīgi iebrucēji spēlē pie tam tikai vecmātes lomu un var jaunās sabiedrības formas dzimšanu tikai pavieglināt vai apgrūtināt, paātrināt vai palēnināt».⁵⁶

Tādā veidā F. Roziņš, kritizējot ideālistus, vienlaikus paredz vēsturē pienācīgu vietu izcilai personībai, kura ar savu darbību izteic attīstības objektīvo procesu, masu ilgas un cerības.

Lielā uzmanība, ko F. Roziņš veltīja objektīvo sabiedrisko likumu, tautas un izcilas personības savstarpējo attiecību pareizas izpratnes problēmai, liecina, ka viņš saprata šo atzinumu kardinālo nozīmi marksistiskajā zinātnē, atzina vēstures materiālistiskā traktējuma lielo nozīmīgumu. Savu kritiku F. Roziņš vērsa ne tikai pret eseriski noskaņotajiem elementiem strādnieku kustībā Latvijā un vācu muižnieku ideologiem Baltijā, kuru teorētiskās konstrukcijas neapšaubāmi bija ideālistiskas, bet arī pret topošā latviešu buržuāziskā nacionālisma ideju paudējiem.

F. Roziņa darbs «Latviešu zemnieks» bija viens no pašiem nozīmīgākajiem notikumiem marksistiskās domas vēsturē Latvijā 20. gs. sākumā. Grāmata vērsa pret reakcionāro historiogrāfiju, kas pamatojās uz ideālistiskām koncepcijām un ignorēja zinātnisko metodi, bet Latvijas un latviešu tautas vēsturi izklāstīja atbilstoši vācu muižnieku un nacionālistiskās buržuāzijas interesēm.

Balstoties uz latviešu historiogrāfijas progresīvajām tradīcijām, kas saistāmas ar Garlība Merķeļa un jaunlatviešu vārdiem, F. Roziņš attīstīja šīs tradīcijas tālāk un ievirzīja latviešu historiogrāfiju zinātniskās sliedēs, dodot tai drošu pamatu — vēsturiskā materiālisma metodi un teoriju.

Ievērojamais padomju zinātnieks J. Zutis par F. Roziņa darbu «Latviešu zemnieks» raksta: «Sākās kvalitatīvi jauns virziens latviešu tautas historiogrāfijā. Jau pirmie pētnieki, lietojot vēsturiskā materiālisma metodi, prata atklāt galveno likumsakarību latviešu tautas attīstībā. Pirmais šāda veida mēģinājums pieder F. Roziņam-Āzim...»⁵⁷

Galvenais F. Roziņa nopelns ir reakcionāro Baltijas vēsturnieku ideālistisko («iekarošanas», «kultūrtrēģeru» u. c.) teoriju iznīcināšana kritika. Pret visām šīm nezinātniskajām teorijām F. Roziņš izvirzīja marksisma mācību par sabiedriski ekonomisko formāciju

maiņu kā galveno visu tautu, tai skaitā arī latviešu tautas, attīstības likumsakarību.

Idejas, ko F. Roziņš izteicis darbā «Latviešu zemnieks», atrada pateicīgu augsni Latvijas strādnieku masās un progresīvās intelligences vidū. Grāmatai bija lieli panākumi. Pirmais izdevums, kas iznāca tam laikam ļoti lielā metienā — trīs tūkstošos eksemplāru, tūdaļ izplatījās masās. Tāpēc drīz — 1906. g. — Rīgā iznāca otrs izdevums.

Cenzūra nekavējoties grāmatu aizliedza.

Par F. Roziņa grāmatu «Latviešu zemnieks» interesējās arī V. I. Ļeņins. Tā kā darbs tolaik iznāca latviešu valodā, V. I. Ļeņins 1906. g. par grāmatas saturu iztaujāja ievērojamo boļševiku J. Bērziņu-Ziemeli.⁵⁸

*

Latviešu marksistiem nācās mēroties spēkiem arī citā teorētiskā jautājumā, proti, jautājumā, kurš tieši skāra proletariāta revolucionārās partijas radīšanu, bet, kad šāda partija Krievijā jau bija radīta, — teorētiski aizstāvēt revolucionārajā praksē sasniegto. Viņu pretinieki bija stihiskuma un sadrumstalotības aizstāvji strādnieku kustībā. Piemēram, E. Rolavs u. c. iebilda pret latviešu proletariāta revolucionārās partijas nepieciešamību, bet dažādi buržuāziskie nacionālisti (F. Veinbergs u. tml.) uzstājās par «vienotu partiju visiem latviešiem».

V. I. Ļeņins, attīstot K. Marksa un F. Engelsa idejas par proletārisko partiju, šajos gados izstrādāja pamatus mācībai par jauna tipa partiju. Ļeņinskās tēzes par marksistisko partiju, kas savieno strādnieku kustību ar sociālismu, par partiju kā proletariāta politisko vadītāju un strādnieku kustības vadošo spēku, par revolucionārās teorijas lomu partijas darbībā atbalstīja arī latviešu marksisti. Viņi piedalījās cīņā pret ekonomistiem, kas noliedza marksistiskās revolucionārās partijas radīšanas nepieciešamību, un labi saskatīja ekonomistu revizionistisko būtību un radniecību ar tredjūnisma ideoloģiju. Latviešu marksisti samērā precīzi izteica tās negatīvās noskaņas, kas valdīja Latvijas strādnieku kustībā jautājumā par attiecībām pret ekonomismu.

Negatīva attieksme pret ekonomismu latviešu strādnieku kustībā izveidojās tūlīt pēc ekonomisma rašanās. Līdzko ekonomisma piekritēji uzsāka trokšņainu aģitāciju par savām idejām un uzradās starp revolucionārajiem emigrantiem Šveicē, tā viņi jau saņēma pretsparu, tajā skaitā arī no latviešu revolucionāriem — emigrantiem. V. Bončs-Brujevičs savās atmiņās «No Maskavas uz ārzemēm (1896—1900)» liecina, ka «rabočedjeļcu» [ekonomistu žurnāla «Rabočeje djelo» pausto ideju aizstāvji — V. Š.] uzstāšanās priekšvakarā Cīrihē viņš saņēmis ziņojumu, ka «latviešu kolonija, kas sastāv no pusotra desmita strādniekiem un šurp izbēgušajiem

studentiem — latviešiem un citiem viņu biedriem, visā pilnībā atnāks uz apspriedi un tāpat balsos pret «Rabočeje djelo».⁵⁹ V. Bončs-Brujevičs atceras, ka ekonomistu līderu sakāve Cīrihē bija pilnīga. Vēlāk ekonomistus kritizēja arī latviešu marksistiskā prese.

1901. g. rakstā «Krievu sociāldemokrātiskā kustība pēdējos gados» «ekonomistus» un viņu avīzi «Rabočaja mišļ» leņinisma garā kritizēja F. Roziņš.⁶⁰

Latviešu marksisti kritizēja arī angļu tredjūnistus, kurus par paraugu sev bija ņēmuši Krievijas «ekonomisti». Rakstā «Vēl par sociāldemokrātu filozofiju» parādīts, ka «ekonomisma» ideoloģija traucē apzinīgo strādnieku kustību, cīņu pret pastāvošo iekārtu un ekspluatāciju.⁶¹

F. Roziņš rakstā «Atbilde» (1904. g.) atsedza angļu tredjūnisma galveno trūkumu, proti, pierādīja, ka tredjūnisti noliedza šķiriskās pretrunas un sludināja šķiru «samierināšanas» politiku.

Vairākos 20. gs. pirmajos gados uzrakstītajos darbos F. Roziņš parādīja, ka nepieciešams pāriet no ekonomiskās cīņas uz politisko, ka jāizveido proletariāta revolucionārā partija. Vēl brošūrā «Konstitūcija» (1900. g.) F. Roziņš izvirzīja prasību par proletariāta partijas organizēšanu. «Konstitūcijā» F. Roziņš izsekoja strādnieku šķiras attīstības procesu līdz pat rūpnieciskā proletariāta rašanās brīdim. Atsaucoties uz K. Marksa un F. Engelsa «Komunistiskās partijas manifestu», viņš parāda, ka jebkurai šķiru cīņai jāklūst par politisko cīņu.⁶² Tikai pateicoties politiskajai cīņai, proletariāts var apzināties savu vēsturisko misiju. Jau 20. gs. pirmajos gados F. Roziņš nonāca pie atziņas, ka proletariāta šķiru cīņa loģiski ved pie proletariāta diktatūras.⁶³

Risinot jautājumu par proletariāta partijas organizēšanu, brošūrā «Konstitūcija» F. Roziņš izvirzīja prasību izveidot proletārisku avīzi, kas veicinātu proletariāta saliedēšanu.

Ar rakstu «Sociālisms un ticības brīvība» (1903. g.) F. Roziņš mēnešrakstā «Sociāldemokrāts» ierosināja dedzīgu diskusiju par ideoloģiskiem jautājumiem, un tās gaitā radušajos rakstos («Sociāldemokrātu filozofija», «Atbilde», «Vēlreiz par sociāldemokrātu filozofiju») izklāstīja un aizstāvēja marksistisko materiālistisko teoriju.

P. Stučka rakstā «Latviešu zemniecības evolūcija» izvirzīja jautājumu par strādnieku, kā arī lauku proletariāta apvienošanās nepieciešamību šķiriskā organizācijā, partijā.⁶⁴

Latviešu marksisti apsveica KSDSP II kongresu, kas lika pamatus Krievijas proletariāta marksistiskajai partijai. P. Stučka darbā «Politiskā brīvība» pasvītroja partijas īpašo nozīmi politiskās varas iekarošanā un zinātniskā sociālisma teorijas izplatīšanā.

Latviešu marksistu liels nopelns ir arī tas, ka viņi LSDSP I kongresā spēja izstrādāt partijas statūtus, kuri pamatojās uz leņinskajiem demokrātiskā centrālisma principiem. Kaut arī statūtu teksts nav saglabājies, pirmais statūtu paragrāfs, spriežot pēc

kongresa dalībnieku atmiņām, ticis pieņemts formulējumā, kādu KSDSP II kongresā lika priekšā V. I. Ļeņins. Pirmā paragrāfa ļeņinskais formulējums LSDSP I kongresā tika pieņemts bez diskusijas.

Latvijas marksisti (F. Roziņš, P. Stučka u. c.) deva ievērojamu ieguldījumu, aizstāvot un propagandējot vairākas svarīgas tēzes, ko bija izstrādājis V. I. Ļeņins mācībā par jauna tipa partiju. Tomēr pat visievērojamākie Latvijas marksisti šajā laikā vēl ne vienmēr pietiekami dziļi izprata jauna tipa partijas ļeņinisko teorētisko pamatu būtību.

Latviešu marksisti pareizi uzskatīja, ka, risinot jautājumu par partijas uzbūvi, jāpamatojas uz internacionālisma principiem. Tomēr 20. gs. pirmajos gados latviešu marksistiem šajā jautājumā vēl nebija konsekventu pozīciju. F. Roziņš rakstā «Bunda IV kongress» (1901. g.), P. Stučka — «Vienība vai federācija?» (1904. g.) pareizi kritizēja Bunda separātismu, buržuāzisko nacionālismu, cenšanos veidot strādnieku partiju nevis pēc teritoriālā, bet pēc nacionālā principa. Šo Bunda nostāju kritizēja KSDSP II kongress. Arī F. Roziņš parādīja, ka Bunda programma ir pretrunā ar sociāldemokrātijas principiem.⁶⁵ P. Stučka atzīmēja, ka, sekojot bundiešiem, viegli var nonākt buržuāziskajā nacionālismā.⁶⁶ Tomēr pareizus praktiskus secinājumus no tā šai laikā latviešu marksisti diemžēl vēl neizdarīja. Rakstā «Vienība vai federācija?» P. Stučka ieteica uz laiku partijas uzbūvē pamatoties uz federācijas principu. Viņa priekšlikumam pievienojās F. Roziņš. Kaut gan LSDSP I kongress atzina ļeņinisko viedokli jautājumā par nāciju pašnoteikšanos, kā arī nepieciešamību visām Krievijas revolucionārajām sociāldemokrātiskajām organizācijām apvienoties vienotā KSDSP, tomēr vairums kongresa delegātu kļūdaini uzskatīja, ka šis apvienošanās sākums ir federācija.

Jāņem vērā vēl, ka latviešu proletariāta marksistiskās partijas organizēšanas procesu sarežģīja tas apstāklis, ka latviešu sociāldemokrātiskās organizācijas radās agrāk, nekā tika radīta Viskrievijas marksistiskā partija.⁶⁷

P. Stučka vairākkārt atzīmēja, ka federācijas principa atbalstīšana bija kļūda. Šī principa kļūdainību parādīja arī revolucionārie notikumi 1905. g. To ievērojot, latviešu sociāldemokrāti 1906. g. apvienojās ar KSDSP.

Latviešu marksistu filozofiskā cīņa Krievijas nacionālās nomaļes apstākļos atdūrās pret latviešu nacionālās buržuāzijas pretestību, kas visādiem līdzekļiem centās traucēt sociālo procesu pareizu izpratni. Latviešu buržuāziski nacionālistiskie darbinieki pārspīlēja Latvijas nacionālās īpatnības, noliedza šķiru cīņas iespēju un nepieciešamību Latvijā, sludināja nacionālistisku teoriju par «vienotu partiju» visiem latviešiem, kā arī citas teorijas no nacionālistiskā arsenāla. Tuvojošās revolūcijas apstākļos šķiru cīņas jautājumus apsprieda ne tikai revolūcijas piekritēji, bet arī tās pretinieki. Par šķiru cīņu rakstīja pat tādi reakcionāri kā A. Niedra un

F. Veinbergs. Marksisti asi kritizēja nezinātniskos, marksismam naidīgos šķiru un šķiru cīņas izskaidrojumus un aizstāvēja marksistisko mācību par šķirām un šķiru cīņu. F. Roziņš vērsās pret melnsimtnieciskās buržuāzijas ideologu F. Veinbergu, kas «Rīgas Avīzes» slejās aicināja strādniekus ievērot šķiru mieru Latvijā un sludināja, ka visi latvieši esot brāļi. F. Veinbergs sludināja uzskatu par latviešu tautas īpašo dabu, kurai ir sveši šķiriskie antagonismi, deklarēja, ka marksisms ir svešu zemju stāds, kas nevar attīstīties tam svešajā latviešu augsnē. Šādā pašā garā šķiru mieru pauda jaunkantiānietis P. Zālīte avīzē «Laiks».

F. Roziņš parādīja, ka F. Veinberga un citu reakcijas kalpu sprediķi par «šķiru mieru» falsificē vēsturi. Rakstā «Strādnieki, boikotējiet «Rīgas Avīzi»»⁶⁸ viņš parādīja, ka visa antagonistisko šķiru vēsture pauž šķirisku antagonismu un šķiru cīņu. Strādnieku šķira ir īpaša šķirā, kas cīnās pret visām ekspluatatoru šķirām. Šķiriskie antagonismi briest arī Latvijā. Ja pirmie kapitālisti Latvijā patiešām bija svešzemnieki, tad tagad arvien straujāk pieaug latviešu kapitālistu skaits. Latviešu strādniekiem jāapzinās, ka viņi ir šķira, kam jācīnās kā pret latviešu, tā pret citu tautību kapitālistiem. F. Roziņš izskaidroja latviešu strādniekiem visu tautību proletāriešu internacionālās solidaritātes nozīmi cīņā pret apvienoto kapitāla fronti.

F. Roziņš secināja ka dažādie prātojumi par «vienotu latviešu nacionālo partiju» nekādā ziņā neatbilst objektīvajām tendencēm, ir tikai krāpšana un acīm redzama provokācija.

Latviešu proletariāts jau 1905.—1907. g. revolūcijas laikā sniedza izcilus proletāriskā apzinīguma un solidaritātes paraugus, uz ko vairākkārt norādīja V. I. Ļeņins. Latviešu strādnieku šķiras apzinīguma un internacionālās saliedētības veidošanā ievērojamu ieguldījumu deva latviešu marksistu teorētiskā darbība.

IV NODAĻA

MARKSISTISKĀ FILOZOFISKĀ DOMA LATVIJĀ KRIEVIJAS PIRMĀS BURŽUĀZISKI DEMOKRĀTISKĀS REVOLŪCIJAS GADOS (1905—1907)

REVOLUCIJAS TEORIJA LATVIEŠU MARKSISTISKAJĀ LITERATŪRĀ

Latviešu kontrrevolucionārās buržuāzijas pārstāvji un tās liberālie līdzskrējēji daudz rakstīja par sākušos revolūciju. Daži revolūcijas «organizēšanā» vainoja «sazvērnieku saujiņu», boļševikus, «bezbildīgas personas». Citi mēģināja rast kādu revolūcijas teorētisko bāzi un tādā veidā maldināt masas. F. Veinbergs, piemēram, rakstīja, ka «franču un arī citurienes revolūcijas cēlušās caur to, ka buržuāzijai, kas ieguvuse saimniecisku svaru, ticis liegts

pienācīgais gods. Dodat latviešu mantīgajiem un mācītiem elementiem vajadzīgo goda stāvokli, aristokrātiju — un zemē būs miers.»¹

Šī F. Veinberga «teorija» vislabāk rādīja, ka latviešu buržuāzijas ideoloģiskajiem izdomājumiem par revolūciju bija jākalpo un tie arī kalpoja šīs buržuāzijas egoistiskām, šķiriskām interesēm. No tautas ciņas, ja tā pāraugtu revolūcijā, latviešu buržuāzija gribēja iegūt labumus sev.

Bija nepieciešamas milzīgas pūles, lai atmaskotu šos un citus izdomājumus, atklātu masām patieso revolūcijas procesa ainu, ienestu revolūcijai cēlušās tautas apziņā marksisma, boļševiku partijas idejas.

Revolūcijas gados sarakstīto darbu vidū sevišķa nozīme bija P. Stučkas darbiem «Politiskā brīvība»², «Terors vai bruņota sacelšanās» (1906. g.), «Pa labi vai pa kreisi» (1906. g.) un F. Roziņa — «Domas par revolūciju» (1905. g.), «Gāzēji un reformisti» (1907. g.) un dažiem citiem.

Darbā «Politiskā brīvība» P. Stučka aizstāvēja revolūcijas marksistisko izpratni. Viņš norādīja, ka «revolūcijas raksturiskā zīme pastāv iekš tam, ka politisko, t. i., valsts, varu iekaro jauna, līdz tam laikam apspiesta šķira».³

P. Stučka arī paskaidroja, ka starp reformu un revolūciju nav nepārejamās robežas, reformas dzīvē pāriet revolūcijās. Kā piemēru viņš min Krieviju, kura, cietusi sakāvi krievu-japāņu karā, ātri tuvojās revolūcijai un reformas nomainīja ar revolūciju. «Bet karš satricināja visu valsts iekšējo saimniecisko dzīvi, un raug, kas noveda Krieviju pie tā, ka saucieni pēc reformām itin dabiski pārgāja revolūcijā.»⁴

F. Roziņa darbā «Domas par revolūciju» sniegts plašs revolūcijas raksturojums. «Galvenā revolūcijas zīme ir tā,» rakstīja F. Roziņš, «ka līdz tam apspiestā šķira, nelūkojot uz valdošās šķiras pretestību, pārgroza pastāvošo sabiedrības kārtību, piemērodama to saimnieciskās dzīves vajadzībām. Bet tas nav iespējams citādi, kā nobīdot pie malas valdošo šķiru.»⁵

Pēc F. Roziņa vārdiem, revolūcija var būt vairāk vai mazāk asiņaina, ar noteiktu streiku un sacelšanās apjomu, bet pie visa tā obligāti jānotiek varas pārejai revolucionārās šķiras rokās. Revolūcija rada nepieciešamās izmaiņas sabiedriskajā virsbūvē.

Par revolūcijas svarīgāko un tipiskāko pazīmi P. Stučka un F. Roziņš uzskatīja masu vētrains darbību, vareno tautas enerģiju, kas lauž visus un visādus šķēršļus, pastāvošos novecojušos likumus, lai izcīnītu nepieciešamās tiesības. Šis viņu secinājums izrietēja no svarīgākā marksistiskā atzinuma par tautas izšķirīgo lomu vēsturē. «Revolūcijas laikā,» rakstīja F. Roziņš darbā «Domas par revolūciju», «tautas dzīve tek nesalīdzināmi ātrāk. Mostas spēki, kuri snauda zem septiņām segām un par kuriem tādēļ nevienam nebija ne jausmas. Cilvēki jūt dzīvāk, domā dziļāk, nāk ātri pie atziņām, kuras citā laikā iegūstamas tikai gadu desmitos.»⁶

Tas liek mums atcerēties ievērojamos K. Marksa vārdus, ka «revolūcijas laikā viena diena līdzinās divdesmit gadiem!». 1905. g. V. I. Ļeņins rakstīja savā ievērojamajā darbā «Sociāldemokrātijas divas taktikas demokrātiskā revolūcijā»: «Nekad tautas masa nav spējīga būt tik aktīva jaunas sabiedrības kārtības radītāja kā revolūcijas laikā. No šaurās, sīkpilsoniskās pakāpeniska progresa mērķa viedokļa tādā laikā tauta spēj darīt brīnumus.»⁷

F. Roziņš un P. Stučka bieži atkārtoja minētos K. Marksa vārdus (skat., piemēram, P. Stučkas darbu «Politiskā brīvība»⁸), ne vienu vien reizi izteicās V. I. Ļeņina garā. Un tā nav nejaušība, tāpēc ka ikvienam, kurš domā marksistiski, neizbēgami jānonāk pie līdzīga secinājuma, jo marksisms uzskata, ka patiesā revolūcijā virzošais spēks ir tauta. Ar šo kritēriju P. Stučka un F. Roziņš vērtēja arī 1905. g. janvāra notikumus. Pēc 9. janvāra P. Stučka un F. Roziņš pierādīja, ka revolūcija Krievijā ir sākusies. Pati revolūcijas būtība lika viņiem secināt, ka patiesas revolūcijas svarīgākā pazīme ir masu lielā aktivitāte. Revolūcija taču ir šķiru cīņas asākā forma, kad apspiestās šķiras sacēlas izšķirīgai kaujai par valsts varu.

Tā latviešu marksistiskajā literatūrā pirmo reizi tika doti zinātniski marksistiski revolūcijas definējumi, šie definējumi komentēti, kā arī pievērsta uzmanība patiesas revolūcijas būtiskajām pazīmēm.

Vispārīgie priekšstati par revolūciju Latvijas marksistiem bija vajadzīgi kā izejas pozīcija, lai, pamatojoties uz tiem, savā propagandā tālāk attīstītu citus aspektus, kas saistīti ar revolūcijas teoriju, ar sociālās revolūcijas neizbēgamību, ar šķiru sabiedrības attīstības likumsakarību zināmā periodā. Šajā ziņā sevišķi lieli nopelni ir F. Roziņam.

F. Roziņš parādīja, kāpēc sabiedrība neizbēgami nonāk līdz revolūcijai, kāpēc sabiedrības progresīvajiem spēkiem jāķeras pie šķiru cīņas izšķirīgiem līdzekļiem, viņš atsedza revolūcijas šķiriskos cēloņus. F. Roziņa darbos lasītājs varēja atrast atbildi uz jautājumu, kāpēc revolūcijas bieži vien pāraug asiņainā cīņā.

Strādnieku šķiras un revolūcijas ienaidnieki vēl tolaik aplam apgalvoja, ka marksisti par savu uzdevumu it kā uzskatot pastāvošās sabiedriskās iekārtas vardarbīgu iznīcināšanu, ka tieši viņi ir tie, kas gatavo sociālo katastrofu, t. i., revolūciju, kas cenšas aizkavēt sabiedrības normālo attīstību.

F. Roziņš atspēkoja šos maldīgos apgalvojumus. Rakstā «Gāzēji un reformatori» viņš sevišķi pārliecinoši parādīja sabiedrības attīstības patieso raksturu. «Sociāldemokrātijas nopelns ir tas,» rakstīja F. Roziņš, «ka viņa stingri zinātniski izpēta sabiedriskās attīstības likumus un novēro vēstures gaitas virzienu. Sociāldemokrātijas praktiskais mērķis ir gādāt par to, ka šī attīstība notiktu mierīgā, dabiskā kārtā, bez traucējumiem un katastrofām. Ka tas tiešām tā ir, par to var katrs pārliecināties. Rūp tikai iemest kaut vienu skatu sociāldemokrātijas praktiskajā programmā. Kādus

tuvākos mērķus viņa sev sprauž? Viņa prasa tautas pašvaldību ar vispārējām, vienlīdzīgām un tiešām vēlēšanām, viņa prasa runas, rakstu, pārliecības, sapulču, biedrošanās un nodarbošanās brīvību priekš visiem pieaugušiem pilsoņiem, tiklab vīriešiem, kā arī sievietēm. Tie ir prasījumi, zem kuriem jāparakstās katram demokrātam. Tā nav nekāda utopiska nākotnes valsts mūzika. Šīm brīvībām ir jānāk, un viņas nāks tik nenovēršami kā nāve. Jo daudz maz attīstīta tauta bez tām nevar dzīvot tāpat kā bez maizes un bez gaisa.

To zinādami, visi demokrāti un līdz ar tiem arī sociāldemokrāti prasa, lai šīs brīvības nodrošina likumu kārtā. To darot, būtu novērstas politiskās katastrofas un nodrošināta mierīga attīstība. Bet tā sauktās «kārtības stutes» šij dabiski nenovēršamai attīstībai liek šķēršļus ceļā. Viņi rauga to mākslīgiem un varmācīgiem līdzekļiem traucēt un atturēt. Caur to tie taisni gatavo katastrofas un varmācīgas revolūcijas.

Ļaudis, kas astronomiski aprēķinājuši pavasara tuvošanos un zina silto saules staru spēku un iespaidu uz sniega kupenām, rauga pie laika notīrīt ceļus un vilkt vagas un grāvjus, kur notecēt ūdeņiem. Ģeķi turpretī ar varu dambē cieti katru renīti, kuru izgrauzuši un pa kuru sāk sūkties pavasara saulītes izkausētā sniega ūdeņi. Kurš nu ir vainojams, jo sniega ūdeņi izvēršas par briesmīgiem plūdiem? Taču protams, ka ģeķīgie dambētāji.»⁹

Šis plašais citāts no F. Roziņa darba, kas publicēts vairāk nekā pirms pusgadsimta, ļauj izjust autora domu dziļumu — kā konkrēti objektīvās īstenības, tā arī marksisma teorijas izpratnē.

Vienkārši un pārliecinoši F. Roziņš izteica revolucionārās sociāldemokrātijas prasības — tajās nav nekā neparasta un, jo vairāk, nekā bīstama sabiedrībai. Šīs prasības atspoguļo tikai to, kas ir nobriedis pašā dzīvē. Tā, piemēram, sociāldemokrātijas prasība piešķirt tautai visplašākās tiesības atbilst vēsturiskajam procesam un tautas masu interesēm. Reakcionāro šķiru pretestību F. Roziņš pareizi izskaidroja ar viņu ekonomiskām un politiskām interesēm; šīs šķiras negrib zaudēt savus labumus, tāpēc tās ar visiem spēkiem cenšas apturēt sabiedrības dabisko attīstību.

Vispārinot savas domas, F. Roziņš nonāca pie secinājuma, ka «sociāldemokrātija kā visplašāko reformu prasītāja ir taisni tā, kura visdrošāk grib novērst katastrofas...».¹⁰

F. Roziņš pasvītēja, ka valdošā šķira neredz un negrib redzēt jaunas dzīves prasības, tāpēc «šķiru cīņa tiek dzīta uz varmācīgas revolūcijas ceļa»,¹¹ mirstošā šķira pretojas jebkurām būtiskām izmaiņām un rezultātā «novēd šķiru cīņu pie akūtām revolūcijām».¹²

Raksta «Gāzēji un reformatori» nobeigumā F. Roziņš rakstīja: «Tagad mēs zinām, kāpēc sabiedrības attīstībā mainās mierīgas evolūcijas laikmeti ar pēkšņām revolūcijām. Tas tāpēc, ka pārvaldītās, apspiestās un izsūktās šķiras cīnās ar valdošām, izsūcējām un apspiedējām šķirām. Diņģēšanās un izlīgšana tur neko nespēj. Vecā kārtība un vecā izsūkšana paliek spēkā līdz tam laikam, kamēr

jaunā šķira mierīgā evolūcijā kļuvusi tik stipra, ka tā var sagrābt valdības grožus savā rokā..

Valdošās šķiras līdz pēdējam acumirklim atbalstās uz saviem varas līdzekļiem, līdz šie tiek revolucionārā cīņā pilnīgi un galīgi salauzti.»¹³

Tātad sabiedrība, pēc F. Roziņa domām, savā dialektiskajā kustībā veic evolucionāru un revolucionāru attīstības ceļu, evolūcija tiek nomainīta ar revolūciju. Tas ir sabiedriskās attīstības likums. Kā redzējam, galveno uzmanību F. Roziņš pievērša objektīvi pastāvošā sabiedrības stāvokļa pierādījumam, proti, ka šķiru cīņa neizbēgami noved pie revolūcijas.

Tādējādi, pamatojoties uz marksisma mācību, P. Stučka un F. Roziņš pierādīja, ka jebkura revolūcija izaug no konkrētiem ekonomiskiem apstākļiem, ir šķiru cīņas rezultāts, un progresīvās šķiras uzdevums revolūcijā ir saņemt varu savās rokās, pārveidot sabiedrisko iekārtu jaunās šķiras un vēstures laikmeta interesēs.

Šādu pierādījumu gaismā visādu buržuāzisko skribentu un teorētiķu apgalvojumi, ka revolūcija it kā esot ļaunprātīgu sazvērnieku un aģitatoru roku darbs, zaudēja jebkuru pamatojumu.

Kā zināms, V. I. Lēņins un viņa piekritēji pirmās krievu revolūcijas laikā veica lielu teorētisku darbu, analizējot meņševiku kļūdas un viņu aplamo taktisko līniju buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā. Šajā darbā dalību ņēma arī Latvijas marksisti. Meņševiki revolūciju Krievijā uzskatīja par Rietumeiropas iepriekšējo buržuāzisko revolūciju atkārtojumu. Pēc viņu domām, buržuāzijai jācīnās un tā ir spējīga cīnīties pret patvaldību, par tautas brīvību. P. Stučka un F. Roziņš nosodīja šādu nostāju, aizrādīdami, ka tai nav nekā kopēja ar marksismu.

«Pilnīgā neceļā ir.. sociāldemokrāti.»¹⁴ sakarā ar meņševiku paziņojumu par Krievijas buržuāzijas revolucionāro lomu rakstīja P. Stučka. Atbildot G. Pļehanovam, kurš brīdināja, ka proletariāts ar savām akcijām «atbaidīs» buržuāziju no revolūcijas, P. Stučka rakstīja: «Jau savā laikā G. Pļehanovs deva.. padomu sociāldemokrātiem neuzsvērt šimbrīžam savu sociālo programmu, lai neatbaidītu liberāļus no kopējās politiskās cīņas. Tas bija pavisam nepareizs uzskats.»¹⁵

Asas nesaskaņas starp bolševikiem un meņševikiem bija arī jautājumā par bruņoto sacelšanos. Meņševiki iebilda pret bolševiku prasību apzinīgi gatavot bruņoto sacelšanos, Viņi uzskatīja, ka tas nav strādnieku šķiras partijas uzdevums, ka sacelšanās var tikai atbaidīt buržuāziju no revolūcijas. Tomēr vienīgi bolševiki, ņemot vērā vēsturisko situāciju, izstrādāja pareizu nostādni jautājumā par bruņoto sacelšanos. KSDSP III kongress savos lēmumos norādīja, ka «uzdevums organizēt proletariātu tiešai cīņai pret patvaldību ar bruņotas sacelšanās palīdzību ir viens no pašiem galvenajiem un neatliekamajiem partijas uzdevumiem pašreizējā revolucionārajā momentā».¹⁶

P. Stučka aicināja masas organizēties bruņotai cīņai pret carisko patvaldību, dedzīgi propagandēja proletariāta vadošo lomu šajā cīņā. Viņš norādīja, ka ne cariskā dome, ne peticijas nevarēs atrisināt Krievijas attīstības aktuālos jautājumus, ka nepieciešama bruņota cīņa. P. Stučka konsekventi kritizēja meņševiku taktiku, viņu piekāpšanos buržuāzijas priekšā.

1905. g. rakstā «Patvaldības valsts dome» P. Stučka norādīja: «Lai vēlreiz atkārtotam veco patiesību, ka patvaldību gāzt var tikai ar joni, revolūcijā, tautai saceloties, ja vajaga, ar apbruņotiem spēkiem; ka jauna demokrātiska valdība var nodibināties un noturēties tikai tad, ja tā var atbalstīties uz apbruņotas tautas spēkiem, un nevis caur reformām...»¹⁷

P. Stučka kritizēja «slaveno marksistisko filozofu» G. Plehanovu, kurš izteicās pret Buligina domes boikotu. 1906. g. aprīlī rakstā «Vai bija kļūda — boikotēt domes vēlēšanas?» P. Stučka atgādināja: «No domes nav gaidāma Krievijas atjaunošana, politiskā brīvība sasniedzama tikai caur revolūcijas uzvaru, kas panākama tikai ar tautas ieročiem pret patvaldības ieročiem.»¹⁸ Tālāk attīstot savu domu, P. Stučka aforistiski nobeidz: «Ne lūgt, ne prasīt, — ar varu ņemt!»¹⁹

Sevišķi skaidra jautājuma nostādne par bruņotās sacelšanās, tai skaitā pašizliedzīgas partizāņu cīņas nozīmi revolūcijā atrodama nelielajā, kaujinieciskajā P. Stučkas 1906. publicētajā rakstā «Terors vai bruņota sacelšanās?».

Jāņem vērā, ka meņševistiskie elementi Latvijā diezgan atklāti nostājās pret bruņoto sacelšanos. Piemēram, Ž. Buševics ieroču pielietošanu uzskatīja par nepieļaujamu un rekomendēja «pasīvas pretošanās» un «aktīvas nebruņotas cīņas taktiku». Oportunisti K. Kalniņa, A. Buševics nosodīja partizāņu cīņu, nosaucot to par anarhismu un blankismu.

Jautājumā par bruņotu cīņu noraidot oportunistiskos uzskatus, P. Stučka aizrādīja: «Daudz varoņu-biedru ir krituši cīņā par upuriem — bez tiem revolūcijas cīņa nav domājama. Mūžam tie dzīvos revolūcijas vēsturē, kaut smiltis tos klāj! Ja kādi krituši par upuri caur nodevību, lāsts uz nodevēju galvām! Bez runas, bija upuri arī aiz konspirācijas trūkuma, bet — vainot partiju un tās taktiku ir nepareizi un nepelnīti, ja to — no biedru puses jel maz kas dara. Teikt, ka partizāņu cīņa bijuse vērtīga spēka tērēšana, var tikai liels nezinātājs: Ja pa brīvības dienu laiku pilsētās un uz laukiem pie mums bija cik necik drošības no policijas un citu patvaidības kalpu un to labvēļu puses, tad vienīgi, pateicoties iepriekšējai — un, jāpiezīmē, visai izdevīgai partizāņu cīņai, kurā mūsu biedri parādījās atkal un atkal par varoņiem pilnā vārda nozīmē.

Mēs neesam atzinuši un neatzīstam arī vēl tagad atsevišķu varoņu teroru pret «lieliem vīriem» kā līdzekli gāzt pastāvošo valsts vai sabiedrības kārtību. Mēs tādu līdzekli redzam tautas bruņotā sacelšanās, un kā sagatavošanos uz to un kā tās sastāvdaļu mēs joprojām atzīstam partizāņu cīņu kā labāko līdzekli dezor-

ganizēt (izjaukt, sacelt jukas) patvaldības organizētos bruņotos spēkos. Vēsture mums šai ziņā jau atzinuse taisnību.»²⁰

V. I. Ļeņins, kas uzmanīgi sekoja revolūcijas un partizāņu cīņas attīstībai Latvijā, 1906. g. septembrī publicēja rakstu «Partizāņu karš», kurā, pamatojoties uz Baltiju, uzsvēra partizāņu cīņas nozīmi, it īpaši lielāku vai mazāku kauju starplaikā. V. I. Ļeņins uzskatīja, ka laikā, kad masu kustība nav tālu no bruņotās sacelšanās, partizāņu cīņa ir neizbēgama un nepieciešama.²¹

Pirmās Krievijas revolūcijas konkrētajos apstākļos par bruņoto sacelšanos pret carisma patvaldību uzstājās arī F. Roziņš un P. Dauge. Tas redzams no daudziem F. Roziņa rakstiem, kā arī jūsmīgā P. Dauges raksta «Feodālisma likvidēšana Latvijas novadā».²² Partizāņu cīņu un ļeņiniskās idejas savā rakstā «Latviešu sociāldemokrātija par partizāņu cīņu» dedzīgi aizstāvēja J. Bērziņš-Ziemelis.²³

V. I. Ļeņins bija vienisprātis ar Latvijas marksistiem uzskatos par partizāņu cīņu. J. Bērziņš-Ziemelis, norādot, ka viņa tikšanās ar V. I. Ļeņinu notika drīz pēc tam, kad bija publicēts V. I. Ļeņina darbs «Partizāņu karš», atzīmē:

«Tad, lūk, pirmās sarunas laikā Ļeņins mani sevišķi daudz iztaujāja par mūsu partijas kaujiniecisko uzstāšanos, par «mežabrāļiem» utt. Tajā pašā reizē viņš neatlaidīgi lūdza mani uzrakstīt rakstu par Latvijas Sociāldemokrātijas attiecībām pret partizāņu cīņu. Mans raksts, kuru es sastādīju pēc «Cīņas» un citiem drukātiem materiāliem, drīzumā tika nodrukāts laikrakstā «Proletarij»».²⁴

*

J. Jansona-Brauna piedalīšanās revolūcijā deva viņam iespēju vēl vairāk tuvināties tautai, iepazīt tās vajadzības un cerības, dziļāk izprast strādnieku šķiras vēsturisko nozīmi, zinātniskā sociālisma teoriju. J. Jansona-Brauna 1905. g. publicistika pauda revolūcijas patosu. Daudzos revolūcijas taktikas un stratēģijas jautājumos J. Jansons-Brauns tuvojās boļševisma pozīcijām.

1904. g. J. Jansons-Brauns kopā ar J. Ozolu izstrādāja partijas programmas projektu, kura pamatā bija avīžu «Iskra» un «Zarja» redakciju izvirzītais projekts. Tajā jau nepārprotami runāts par proletariāta diktatūras iekarošanas nepieciešamību, kaut arī uz pēdējo tieši netika norādīts. Taču jau darbā «Parlamentārisms un viņa nākotne» (1906. g.) rodam tiešu norādījumu uz proletariāta diktatūras nepieciešamību.

No marksistiskās revolūcijas teorijas izpratnes viedokļa lielu interesi izraisa J. Jansona-Brauna darbs «Anarhisms» (1906. g.). Autors aizstāv sabiedrības likumsakarīgas attīstības ideju ceļā uz revolūciju un pretstata to dažādiem centieniem izprast revolūciju kā nejaušu parādību, kā atsevišķu revolucionāru, revolucionāru

grupu vai anarhistiski noskaņotu revolūcijas «darboņu» vienreizēju darbību. «Ar vienu rāvienu tie domā izdarīt sociālo [t. i. sociālistisko — V. Š.] revolūciju, pārlecot pāri politiskai. Tāda vēlēšanās ir bēdīga utopija, kura nesaskan ar dzīves tiešamību.» Un tālāk J. Jansons-Brauns piebilst: «Sociālā revolūcija būs iespējama tikai tad, kad tautas lielākā daļa būs pret privātīpašumu...»²⁵

J. Jansons-Brauns noteikti vērsās pret «kreiso» noskaņojumiem «par tūlītēju sociālu revolūciju», viņš atzīmē, ka anarhistiskā, «kreisā» darbība noved pie partijas disciplīnas noraidīšanas, nonāk pretrunā ar proletāriskās organizācijas nepieciešamības atzīšanu. Vienotas darbības un stingras disciplīnas vietā šie «revolucionāri» ienes dezorganizāciju proletariāta un citu revolucionāro spēku rindās.²⁶

Lai gan J. Jansons-Brauns kopumā aizstāvēja revolucionārās sociāldemokrātijas pozīcijas revolūcijā, tomēr viņa tālaika darbos nedaudz notušēta ideja par proletariāta hegemoniju revolūcijā, pienācīgi nav novērtēta bruņotās sacelšanās nozīme. Tāpēc nav nejaušība, ka tieši J. Jansons-Brauns un A. Buševics, būdami Rīgas Federatīvās komitejas pārstāvji, uzsāka sarunas ar 1905. g. novembra beigās sagūstīto baronu grupu Skriveru — Lielvārdes rajonā, par viņu atbrīvošanas noteikumiem. J. Jansona-Brauna un A. Buševica samierniecisko pozīciju dēļ baroni izbēga no pelnītā soda un nokļuva brīvībā.²⁷

Latviešu boļševistiskā prese ar visu spēku un neatlaidību cīnījās par bruņotu sacelšanos — patvaldības gāšanas izšķirīgo līdzekli. Atsaucoties uz K. Marksa un F. Engelsa darbu «Revolūcija un kontrrevolūcija Vācijā», avīze «Cīņa» rakstīja, ka bruņotā sacelšanās ir māksla un aizstāvēšanās ir bruņotas sacelšanās nāve, bruņota sacelšanās prasa no tautas drošsirdību, drošsirdību un vēlreiz drošsirdību. Vēlāk «Cīņa» atkal norādīja, ka bruņotā sacelšanās nepieciešama tautai.²⁸

LSD CK izdevumos krievu valodā — avīzēs «Borba» un «Štik» — sistemātiski tika ievietoti redakciju vai no «Cīņas» pārdrūkāti raksti, kuri tāpat pauda bruņotas sacelšanās nepieciešamību. Piemēram, rakstā «Divas taktikas» aizstāvēta bruņotās sacelšanās ideja un izvirzīta prasība panākt armijas pāreju tautas pusē,²⁹ rakstā «Nepārtraukta revolūcija un anarhija» kritizēta anarhistu programma un aizstāvēta proletariāta diktatūra.³⁰

*

Pirmās krievu revolūcijas gados savas idejiskās attīstības augstāko pakāpi sasniedza progresīvs latviešu domātājs un publicists Jānis Asars (1877—1908). J. Asars ir ļoti spilgts un savdabīgs latviešu progresīvās domas pārstāvis, enciklopēdiski izglītots cilvēks, izcils poliglots, kas pārvaldīja vairāk nekā desmit valodas, kaislīgs revolucionārs, spožs orators. J. Asars rakstīja pa dab-

zinātņu un tehnikas vēstures, krievu un pasaules literatūras, kā arī dažādiem mākslas jautājumiem. Viņam pieder darbi, kas veltīti progresīvai latviešu kultūrai, Krievijas revolucionārās kustības vēsturei, atsevišķām filozofijas problēmām. No tiem būtu minami: «Māksla un revolūcija» (1906. g.), «Dionīss un Prometejs» (1905. g.), «Domas par tautas vadoņiem» (1907. g.), «Zinātne, māksla un kapitālisms» (1907. g.), «Vispārīgā pasaules rakstniecības vēsture» (1. daļa, 1907. g.). J. Asars pazīstams arī kā tulko-tājs un revolucionārs publicists. 1905.—1907. g. revolūcijas priekš-vakarā J. Asars iestājās revolucionāro sociāldemokrātu rindās (LSDSP) un aktīvi piedalījās to darbā. Diemžēl pārāgrā nāve nedeva J. Asaram iespēju stingri nostāties zinātniskā pasaules uzskata pozīcijās.

Revolūcijas laikā J. Asars neatlaidīgi studēja K. Marksa un F. Engelsa, kā arī V. I. Ļeņina darbus, kurus viņš augsti vērtēja, taču ne vienmēr pietiekami izprata (šai sakarā kā piemēru var minēt J. Asara rakstu «Divi ceļi vai viena ceļa divi gabali?»). J. Asars izprata t. s. brīvās mākslas un buržuāziskās mākslas ļeņinisko kri-tiku. Viņš viens no pirmajiem Latvijā sāka aizstāvēt un propagan-dēt V. I. Ļeņina darbu «Partijas organizācija un partijas litera-tūra».³¹ Marksistiskajās pozīcijās J. Asars atradās arī jautājumā par tautas masu un viņu vadoņu lomu revolūcijā un tautas kustību vēsturē. Rakstā «Dekabristu piemiņai» J. Asars atzīmēja: «Viņi maldījās, domājot, ka atsevišķi cilvēki var izmainīt valsts iekārtu. Pēdējā taču izmainās tad, kad izmainās spēku samērs iekš atse-višķām tautas šķirām un tās nāk pie apziņas.»³² Vienlaikus J. Asars uzsvēra, ka atbrīvošanas kustībai tāpat kā agrāk nepieciešami va-roņi, kuri ar pašaizliedzīgu virišķību uzņemas cīņas vadību.³³

Darbā «Domas par tautas vadoņiem» J. Asars asi vērsās pret ideālistiskām, utopiskām un buržuāziskām teorijām par atsevišķu cilvēku it kā izšķirīgo lomu vēsturē. Viņš kritizēja buržuāzisko historiogrāfiju, kas «runā tikai par ārkārtējiem notikumiem, kā kariem, mēriem, tiesību dibināšanu un par lieliem vīriem».³⁴ Un tālāk: «Kā pati tauta dzīvojusi, no kā pārtikusi, pēc kā centusies, par to šī vēsture zin ļoti maz pastāstīt.»³⁵ Vēl enerģiskāk J. Asars nosodīja buržuāzijas mēģinājumus nostāties Krievijas revolūcijas priekšgalā. Atsaucoties uz K. Marksu un F. Engelsu, viņš pierā-dīja, ka proletariāta atbrīvošanās ir paša proletariāta lieta. Uzvarēs tautas spēks, uzvarēs proletariāts savu vadoņu vadībā. Bet «Ļoti maldās, kas domā, ka ar strādniekiem varētu rīkoties pēc patikas kā ar eksperimentējamu masu; patiesībā tur nākas kalpot un ne valdīt, izpildīt noteiktu, sistemātisku darbu un nevis izdot pavēles.»³⁶ Arī revolūcijas šādi darbinieki nevar «taisīt», jo revolūcijas ir visas tautas darbs un tanīs visi cīnās plecu pie pleca.

J. Asara pasaules uzskata attīstības, tā ievirzes un revolucio-nārā satura izprašanā nozīmīga ir viņa darbība avīzē «Patiesība». Avīzes pirmais numurs iznāca Petrogradā 1906. g. 10. oktobrī, un J. Asars bija tās faktiskais redaktors.

Jau ar pirmajiem numuriem avīze slavināja revolūcijas idejas, puda simpātijas dekabristiem, tāpat A. Hercenam un N. Ogarevam, deklarēja, ka atbalsta revolucionāro proletariātu. Redakcija pozitīvi izteicās par A. Radiščevu un viņa revolucionāri demokrātiskajiem darbiem. Tai imponēja G. Pļehanovs un A. Želabovs.

Cara varas orgāni neatlaidīgi vajāja avīzi un tās izdevējus, apturēja tās izdošanu, un beidzot ar Pēterburgas Tiesu palātas spriedumu, «ņemot vērā noziedzīgo darījumu īpašo svarīgumu», avīze 1909. g. 12. decembrī tika galīgi slēgta, bet tās pēdējais numurs konfiscēts.³⁷

J. Asara darbi vēl gaida savu apkopošanu, tie jāatbrīvo no cenzūras kropļojumiem un vispusīgi jāizstudē, lai būtu gūstams pilnīgs priekšstats par autora neapšaubāmi ievērojamo ieguldījumu revolucionārās sabiedriskās un filozofiskās domas attīstībā Latvijā 20. gs. sākumā.

Gadsimta sākumā revolucionārajā kustībā un marksistiskās literatūras propagandā iesaistījās arī brāļi Pēteris un Antons Birkerti. P. Birkerts (1881—1956) 1904. g. iestājās LSDSP un rosīgi piedalījās partijas darbā. Revolūcijas gados P. Birkerts pārtulkoja latviešu valodā G. Pļehanova darbu «Par marksistiskā vēstures uzskata attīstību».³⁸ 1918. g. P. Birkerts lasīja lekcijas Sociālistiskajā sabiedrisko zinātņu akadēmijā Maskavā, vēlāk Smolenskas valsts universitātē.

A. Birkerts (1876—1971) aktīvu literāru darbību uzsāka 1905. g. un marksistiskās literatūras tulkošanai un izdošanai latviešu valodā izmantoja visas iespējas. Revolūcijas gados viņš pārtulkoja atsevišķus P. Lafarga, K. Kautska un H. Rolandes-Holstes darbus. Galvenais A. Birkerta nopelns ir F. Engelsa darba «Sociālisma attīstīšanās no utopijas par zinātņi» tulkojums.³⁹ Pēc 1905.—1907. g. revolūcijas līdz pat Oktobra revolūcijai A. Birkerts piedalījās sabiedriskajā dzīvē kā literāts, ieņemot demokrātiskas pozīcijas.

A. Birkertam pieder divi marksistiskās estētikas ietekmē tapuši raksti: «No tautiskā romantisma līdz vēsturiskajam materiālismam»⁴⁰ un «Strādnieks latviešu literatūrā».⁴¹ Pirmajā apcerē aplūkotas latviešu kritikas un estētikas raksturīgākās parādības laika posmā no jaunlatviešiem līdz 1912. g. A. Birkerts aizstāv šķiru mākslu un vēsturisko materiālismu, taču neprot šo metodi izmantot konkrētu parādību analīzē. Labi šo A. Birkerta apceri savā laikā raksturojis J. Jansons-Brauns.⁴²

LATVIEŠU MARKSISTISKĀ LITERĀTŪRA PAR BURZUĀZISKI DEMOKRĀTISKĀS REVOLŪCIJAS IPATNĪBĀM KRIEVIJĀ

1905.—1907. g. revolūcijas notikumu laikā F. Roziņš un P. Stučka lielu uzmanību veltīja arī iepriekšējo revolūciju vēsturei. Izsekojot šo revolūciju attīstības gaitai, viņi salīdzināja tās ar Krievijas

revolūciju, parādīja buržuāzijas un citu šķiru pozīcijas šajās revolūcijās un tādā veidā diezgan prasmīgi atsedza Krievijas revolūcijas īpatnības, lika atzīt jaunas taktikas nepieciešamību.

P. Stučka un F. Roziņš gadsimta sākumā latviešu marksistiskajā literatūrā izvirzīja jautājumu par Krievijas revolūcijas būtiskām atšķirībām no iepriekšējām revolūcijām Rietumeiropā, un šīs atšķirības saistīja ar izmaiņām Krievijas buržuāzijas raksturā, ar strādnieku šķiras revolucionārisma pieaugumu Krievijā kā konkrēto vēsturisko apstākļu rezultātu. Viņi kategoriski noraidīja meņševiku dogmatismu, kuri uzskatīja, ka buržuāziskā revolūcija Krievijā ir tikai Rietumu revolūciju atkārtojums, to kopija. Tas liecināja, ka meņševiki galīgi neizprata ne Krievijas proletariāta, ne arī buržuāzijas lomu buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā.

Viens no latviešu marksistu svarīgākajiem pamatatzinumiem Krievijas revolūcijas izpratnē bija doma, ka šī revolūcija ir aptvērusi visu zemi un to var izprast, tikai aplūkojot to kā Viskrievijas parādību, kā notikumu, kas ir nozīmīgs visā Krievijā, visām Krievijas impērijas tautām. Tādā veidā revolūcija Latvijā latviešu marksistu uztverē bija Viskrievijas revolūcijas neatņemama sastāvdaļa ar visām sekām, kas no tās izrietēja, — gan praktiskām, gan teorētiska rakstura. P. Stučka šai sakarā jau revolūcijas sākumā rakstīja: «...visu mūsu acis raugās uz Krievijas kustību, jo mēs zinām labi, ka revolūcijai var būt sekmes tikai tad, ja tā izplešas pa visu zemi...»⁴³

Rakstā «Republika vai pašvaldība?» (1906. g.) P. Stučka pavisam skaidri norādīja, kādā veidā latviešu tauta var atbrīvoties no sociālā un nacionālā jūga, proti, Latvija var kļūt brīva, ja būs brīva Krievija.⁴⁴

Darbā «Domas par revolūciju» (1905. g.) F. Roziņš raksturoja angļu un franču buržuāziskās revolūcijas, noskaidroja to vēsturisko nozīmi, aplūkoja šķiru izvietojumu un plašo tautas masu vietu šajās revolūcijās, parādīja toreiz dzimstošā proletariāta faktisko lomu. F. Roziņš vēsturiski novērtēja buržuāzijas nozīmi, kura toreiz aizstāvēja progresa idejas. Jāatzīmē, ka savos secinājumos un atzinumos F. Roziņš balstījās uz K. Marksa darbu «Buržuāzija un kontrrevolūcija»,⁴⁵ atsevišķos gadījumos gandrīz burtiski pārtulkojot veselas rindkopas no tā.

Pilnīgā atbilstībā ar vēsturisko patiesību un marksistisko mācību par revolūcijām un šķiru cīņu F. Roziņš parādīja Rietumu agrīno revolūciju nozīmi, parādīja, ka šīs revolūcijas izteica jaunas, proti, kapitālistiskās, sabiedriskās iekārtas prasības. Buržuāzijai tolaik bija patiesi izcila loma; tas bija atzīmēts arī proletariāta programmas dokumentā — «Komunistiskās partijas manifestā». F. Roziņš pareizi uzsvēra arī, ka proletariāts toreiz vēl nebija parādījis sevi kā patstāvīgu politisku šķiru.

Jāatzīmē, ka, lai cik augstu arī F. Roziņš novērtēja Rietumu agrīno buržuāzisko revolūciju vēsturisko lomu, viņš nekad tās neidealizēja. Vēl 1894. g., kad F. Roziņš tikai veidojās kā marksists,

darbā «Lielajā piemiņas dienā» viņš rakstīja, ka buržuāziskās revolūcijas, kaut arī ar savu uzvaru ievadīja jaunu laikmetu, nebūt neiznīcināja ekspluatāciju, jo revolūcijas gāzto ekspluatatoru vietu ieņēma citi ekspluatatori.⁴⁶

F. Roziņš salīdzināja agrākās buržuāziskās revolūcijas Rietumos ar revolūciju Krievijā. Viņš pasvītēja, ka tagadējo revolūciju Krievijā nekādā ziņā nedrīkst salīdzināt ne ar vienu, nedz ar otru no iepriekšminētajām revolūcijām [t. i., ar 17. gs. angļu un 1789. g. franču buržuāziskajām revolūcijām — V. S.].⁴⁷

F. Roziņš norādīja, ka vēstures attīstība jau sagatavojusi jaunu soli uz priekšu — kapitālistiskās iekārtas un tās politisko formu likvidēšanu. Pēdējās «visā Eiropā novecojušās, pārdzīvojušās un gaidīt gaida uz jaunu revolūciju, kas tās iemetīs krāmu kambārī».⁴⁸ Buržuāziskā revolūcija Krievijā — tā ir aizkavējusies revolūcija; visumā sabiedrībai jau izvirzījies jauns uzdevums — kapitālisma gāšana.

Tādējādi Krievijas revolūcija, atzīmēja F. Roziņš, notiek jaunos vēsturiskos apstākļos, un, dabiski, tādai revolūcijai ir svarīgas īpatnības. Mainījies buržuāzijas raksturs, citāds kļuvis arī proletariāts.

Vēl 1903. g. F. Roziņš rakstā «Tētiņš dusmojot» atzīmēja, ka Austrumeiropas buržuāzija nav spējīga cīnīties par revolūciju: «Buržuāzija visā Austrumu Eiropā ir tik vāja un glēva, ka nekad un nekur nespēj uzspiest sabiedrībai savu raksturu.»⁴⁹

Darbā «Domas par revolūciju» (1905. g.) F. Roziņš sniedza jau izvērstu Krievijas buržuāzijas raksturojumu, zināmā mērā raksturojot arī Krievijas proletariātu. Viņš rakstīja: «Krievijas buržuāzija nebūt nav pielīdzināma franču 1789. g. buržuāzijai, kura aizstāvēja visu moderno sabiedrību pret vecās sabiedrības reprezentantiem, — patvaldību un muižniecību. Viņa ir izvirtusi par sevišķu kārtu, kurai ir savas pretišķības pret valdību, bet tikpat lielas vai pat vēl lielākas pretišķības pret tautu.. Krievu buržuāzija ir no sāka gala gatava nodot tautas intereses, slēgt likopus ar vecās kārtības kronēto priekšstāvi, tāpēc ka tā jau pati pieder pie vecās sabiedrības. Viņa neaizstāv jaunas sabiedrības intereses pret veco sabiedrību, bet grib uzprišināt savas intereses jau novecojušā sabiedrībā. Viņa.. kurn pret augšu un dreb pret apakšu. Viņa ir revolucionāra pret konservatīvajiem un konservatīva pret revolucionāriem; netic pati savām frāzēm un idejām. Viņa baidās no nemiera uguns, bet gatavojas sildīties pie viņas liesmām un cept pampalus viņas sprukstīs. Viņai nav vēsturiska uzdevuma, jo viņas uzdevumu jau izpildījusi Rietumu Eiropas buržuāzija. Viņa ir pielīdzināma aklam, kurlam, bezzobainam sirmgalvim.. Apmēram tādiem vārdiem Markss 1848. gadā tēloja prūšu buržuāziju; un šie vārdi zīmējās vēl daudz vairāk uz tagadējo Krievijas buržuāziju.»⁵⁰

Kaut arī nevar piekrist F. Roziņa uzskatam, ka 1905. g. revolūcijas priekšgalā atradās buržuāzija, kā viņš rakstīja sava darba «Domas par revolūciju» pirmajā daļā, tomēr viņam bija taisnība,

raksturojot Krievijas buržuāziju kā vāju, inertu, glēvu, gausu, kas vislielākā mērā baidās no tautas un sevišķi no proletariāta. Krievu buržuāzija neapšaubāmi atgādināja prūšu buržuāziju, kuras negatīvās īpašības pirmajai piemita vēl lielākā mērā. Krievijas buržuāzija bija ar mieru slēgt savienību ar patvaldību, centās izmantot revolūciju savās interesēs.

Darba «Domas par revolūciju» pēdējā daļā F. Roziņš noteiktāk pasvītēja Krievijas buržuāzijas «revolucionārismu», tās patieso politiku un šķiriskās tieksmes. Viņš rakstīja: «Buržuāzijai būtu neizsakāmi daudz patīkamāk, ja tā savas vajadzības varētu izkaulēt no patvaldības miera ceļā, caur vispadevīgiem lūgumiem, bet nevis izspiest revolūcijas ceļā ar plašo tautas masu palīdzību.

Jo ievērojiet labi! Liberālos buržujus galvenām kārtām tas pamudina uzstāties pret patvaldību, ka šī patvaldība nespēj vairs savaldīt izsūcamo tautu — strādniekus un zemniekus. Liberālie kungi cer nodibināt stiprāku valdību un sekmīgāk apspiest savaldāmos...

Tāpēc ne vien mūsu, bet arī krievu buržuji neparko negrib atlaisties no monarhijas. Viņi ilgojas pēc konstitucionālās monarhijas, bet tomēr pēc monarhijas.»⁵¹ Un F. Roziņš pareizi secina, ka «... Krievijas buržuāzija nespēj un negrib izcīnīt nopietnu revolūciju».⁵²

P. Stučka sava darba «Politiskā brīvība» 2. daļā (1906. g.) marksistiski analizēja šķiru attiecības Krievijā un pareizi uzsvēra dažas Krievijas buržuāziski demokrātiskās revolūcijas īpatnības. Boļševiku vidū toreiz bija maz cilvēku, kuri varētu sniegt tik pamatotus un pārliecinošus argumentus, kā to darīja P. Stučka šai savā darbā.

P. Stučka brīdināja, ka pašreizējā momentā Krievijā ir tikai šķietama visu pret patvaldību nostājušos šķiru un slāņu vienprātība, kas varot likt domāt, ka visi «iekšēji» strīdi ir aizmirsti. Nosodot G. Pļehanovu un citus menševikus, P. Stučka aizrādīja, ka, neskatoties uz Krievijas ekonomisko atpalicību, revolūciju šajā zemē nedrīkst mērit ar Rietumeiropas agrāko revolūciju mērauklu. P. Stučka ne vienu reizi vien norādīja, ka šķiru cīņa, sevišķi starp proletariātu un buržuāziju, ienes būtiskas izmaiņas zemes politikajā stāvoklī un tātad arī revolūcijā. Viņš rakstīja: «... pie mums iedzīvotāju sabiedriskā nošķirošanās bija aizgājuse labu tiesu tālāk un bija jau radījuse tādas plaisas šķiru starpā, ka līdzīgām valodām [par šķiru vienprātību — V. Š.] pavisam nebija vietas.

... pie mums Krievijā kārtu starpības nav salīdzināmas ar Franciju lielās revolūcijas laikā, un kapitālistiskā šķiru nogrupēšanās ir nesalīdzināma tālāk nekā Francijā tanīs laikos...»⁵³

Atsaucoties uz revolūciju vēsturi un novērtējot Krievijas konkrētos apstākļus, P. Stučka vērsa uzmanību uz to, ka, ņemot vērā revolūcijas pieredzi, «Itin dabiski bija arī pie mums raudzīties pēc revolucionārās buržuāzijas — rūpniecības kapitālistu rindās.

Jādomā bija, ka arī pie mums šī šķira politiskās revolūcijas laikos stāvēs pirmās rindās. Bet mēs tur velti raudzīsimies pēc tādās.»⁵⁴

P. Stučka aizrādīja, ka pats reakcionārākais buržuāzijas slānis Krievijā ir lielie rūpnieki.

Analizējot Krievijas buržuāzijas un tās galvenās partijas — kadetu — izturušanos revolūcijas gaitā, P. Stučka pilnīgi pamatoti aizrādīja, ka Krievijas buržuāzija ir nikns ienaidnieks visām svarīgākajām brīvībām, kas nepieciešamas Krievijas sabiedriskajai attīstībai un kuras gaida tauta (demokrātisko vēlēšanu, vārda un preses brīvību, sapulču un biedrību, valodas brīvību).

Buržuāzija Krievijā daudz runā un raksta par revolūciju, par tautas interesēm, par savu cīņu par brīvību, bet tam nevar ticēt. Rakstā «Pa labi vai pa kreisi?» (1906. g.) P. Stučka aizrādīja: «Mēs zinām labi, ka buržuāzijas krūtīs pukst 2 sirsniņas, viena cer uz brīvību sev, uz valdības grožiem un ministru cepurēm; otrā sadrebas no zemo ļaužu brīvības kāres un revolūcijas enerģijas.»⁵⁵

F. Roziņš, analizējot Krievijas pirmās revolūcijas īpatnības, norādīja, ka šo revolūciju nevar nosaukt par parastu buržuāzisku revolūciju, kā to dara meņševiki. F. Roziņš nav publicējis darbu, kurā viņš precīzāk un pamatīgāk izklāstītu savus argumentus pret meņševikiem, kaut arī tāds darbs, kā norāda pats F. Roziņš, viņam bija uzrakstīts.

Būdams žurnāla «Sociāldemokrāts» redaktors, F. Roziņš publicēja žurnālā P. Stučkas darba «Politiskā brīvība» otro daļu, kurā, pēc F. Roziņa izteiciena, bija izklāstīts viedoklis, ar kuru viņš, F. Roziņš, pilnīgi solidarizējās. Viņš norādīja, ka P. Stučka labi apgaismojis jautājumu — kādu iemeslu dēļ Krievijas revolūciju nevar nosaukt par buržuāzisku šā vārda noteiktā nozīmē.⁵⁶

P. Stučka rakstīja: «Es neturu par iespējamu saukt nākošo revolūciju par buržuāzisku, kā to bieži mēdz uzsvērt. Pavisam nepareizs šis nosaukums, ja ar to grib apzīmēt revolucionāro spēku sastāvu: šinī ziņā nākošā revolūcija izšķiras no visām agrākām caur to, ka vadītāja loma piekritīs vienīgi zemākajām šķirām, to starpā pirmā vieta apzinīgai strādnieku šķirai.»⁵⁷

P. Stučka norādīja, ka pēc saviem mērķiem un rezultātiem šī revolūcija ar daudz ko atšķirsies no parastās buržuāziskās revolūcijas, kaut arī tā neizvirza uzdevumu iekarot sociālismu. «Gāžot tagadējo patvaldību, mēs iznīcinām gan šķēršļus buržuju šķiras valdīšanas pilnīgai uzriedēšanai, bet mēs reizē iznīcinām arī tādas pat šķēršļus strādnieku šķiras politiskās varas iegūšanai. Vai mēs nu tiešām varam teikt, ka mēs dodamies revolūcijā — vienīgi tai nolūkā, nodot valsts grožus līdz šim apspiesto buržuāzisko šķiru rokās?! Taču gan nē! Tātad šis revolūcijas mērķis taču arī nav buržuāzisks; tāds tas būtu, ja mēs «taisām revolūciju» priekš politiskās brīvības tikai mantīgām šķirām.. Demokrātiskais princips tau-

tas valdīšanā vairs nav skaidri buržujiska rakstura, tāds tas bija agrāku revolūciju laikā, kad proletariāta šķira vēl nebija izkūņojusies iz III kārtas vidus..

Ja revolūcija būs izdevīga, tad domājams, ka pie mums proletariāts nevarēs palikt neievērots politiskas brīvības nodibināšanā.»⁵⁸

Kā redzams, šajos P. Stučkas vārdos ir dažas neprecizitātes. Viņš nepareizi norāda uz Krievijas buržuāziski demokrātiskās revolūcijas vadošo spēku, sākumā par tādu uzskatot zemākās šķiras un tikai pēc tam jau pareizi norādot uz apzinīgu strādnieku šķiru. P. Stučkam tolaik nebija skaidrības arī tās varas raksturošanā, kurai bija jānodibinās Krievijas buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzvaras rezultātā. Viņš uzskatīja, ka proletariāts var dalīt varu ar buržuāziju. Tāds viedoklis bija nepareizs. V. I. Ļeņins rakstīja: «Revolūcijas izšķiroša uzvara pār carismu» ir *proletariāta un zemniecības revolucionāri demokrātiskā diktatūra.*»⁵⁹

Par galīgi nepieļaujamu P. Stučka uzskatīja tādu iznākumu, kad revolūcijas uzvaras rezultātā vara tiktu nodota buržuāzijai, bet strādnieku šķiras pārstāvji būtu no varas atstumti.

Neprecizitātes un kļūdas P. Stučkas uzskatos daļēji izrietēja no tā, ka viņš vēl pilnīgi neizprata Krievijas revolūcijas buržuāziski demokrātisko raksturu imperiālisma laikmetā. Viņš, piemēram, vēl neizvirzīja jautājumu par strādnieku šķiras un visas zemniecības revolucionāri demokrātiskās diktatūras iekarošanu, bet rakstīja vispār par varas pāriešanu sociāldemokrātijas rokās.

Tomēr P. Stučkas darbos šajā periodā bija sastopamas arī tādas teorētiskas atziņas, kas jautājumā par Krievijas buržuāziski demokrātiskās revolūcijas — imperiālisma laikmeta pirmās visas tautas revolūcijas — raksturu un saturu viņu tuvināja ļeņinskās mācības dziļai izpratnei. P. Stučka rakstīja par nepieciešamību revolucionārajam proletariātam atbalstīt mazgruntņiekus un sīkgruntņiekus, kā arī nomniekus cīņā pret muižniekiem, lai varētu īstenot «zemnieku ciešo ideālu pēc vairāk zemes un mazāk nastu».⁶⁰ 1906. g., analizējot 1905. g. notikumus, viņš rakstīja, ka revolūcijā Latvijā piedalījās visa zemniecība.⁶¹ P. Stučka toreiz vēl nenonāca pie atzinuma, ka Latvijā iespējams radīt revolucionāri demokrātiskās diktatūras orgānu.⁶² Bet vēlāk, 20. gados, viņš norādīja, ka «rīcības komitejas» Latvijā bija revolucionāri demokrātiskās diktatūras dīgļis.

P. Stučkas neprecizitātes izskaidrojamas ar to, ka revolūcijas sākumā viņš vēl nevarēja rast skaidru priekšstatu par revolūcijas īpatnībām Krievijā. P. Stučka savu darbu bija rakstījis 1905. g. pavasarī — pirms boļševiku partijas III kongresa un pirms V. I. Ļeņina darba «Sociāldemokrātijas divas taktikas demokrātiskā revolūcijā» publicēšanas, bet šajā V. I. Ļeņina darbā Krievijas marksisti varēja rast klasiskus definējumus un vērtējumus, kas bija attiecināmi uz Krievijas revolūcijas attīstību.

Pats P. Stučka 20. gados norādīja, ka trūkumi viņa 1905.—1907. g. Krievijas revolūcijas notikumu teorētiskajā vispārinājumā izrietēja no tā fakta, ka pirmās Krievijas revolūcijas laikā Latvijas revolucionārajiem sociāldemokrātiem vēl nebija ciešas saites ar Krievijas boļševiku partiju, jo LSD, kā zināms, iegāja KSDSP sastāvā tikai 1906. g., bet pats P. Stučka iepazinās ar V. I. Ļeņinu arī tikai 1906. g.

V. I. Ļeņina un viņa darbu ietekmē, kopīgā aktīvā darbībā Pēterburgas boļševistiskajā organizācijā pēcrevolūcijas gados stipri mainījās P. Stučkas izpratne par 1905.—1907. g. revolūciju.

Tā, jaunos apstākļos atgriežoties pie Krievijas revolūcijas attīstības apskata, P. Stučka rakstīja, ka tuvojas jauna buržuāziski demokrātiskā revolūcija, kuras uzdevumu īstenošanu var nodrošināt ne «buržuāziskais liberālisms», bet radikālais demokrātisms un strādnieku demokrātija. Šajā revolūcijā, uzsvēra P. Stučka, izšķirīgā nozīme būs strādnieku un zemnieku savienībai.⁶³

1905. g. P. Stučka kritizēja meņševistiskās «Iskras» taktisko nostādni. «Visādā ziņā viņš [proletariāts — V. Š.] laikam nesekos tiem padoma devējiem (piem., Iskra, Nr. 93), kas ieteic ne pārāk steigties, lai neiekļūtu pagaidu valdības groži proletariāta rokās; bet, ja tas tomēr notiktu, tad atdot grožus buržujiem...»⁶⁴

Meņševiku mēģinājumi atsaukties šajā jautājumā uz K. Marksu nekādā ziņā neattaisno «Iskras» nostāju, norādīja P. Stučka. K. Markss rakstīja par buržuāzisko revolūciju un tāpēc ieteica proletariātam nostāties opozīcijā pret buržuāzisko valdību. «Pie mums tā lieta citāda; ja revolūcija būs, tad vispirms no proletariāta puses, ja revolūcija uzvarēs, tad vispirms uzvarēs revolūcijas vadītājs — apzinīgais proletariāts... No tautas brīvas vēlēšanās tad atkarāsies tautas tālākais liktenis. Pagaidu valdībai pat nav ko baidīties, kā to «Iskra» dara, no visnepieciešamākām sociālām problēmām.»⁶⁵

Tādā veidā P. Stučka vēl 1905. g. pavasarī tuvojās Ļeņinskajai boļševistiskajai pozīcijai Krievijas demokrātiskās revolūcijas attīstības izpratnē. Viņš tuvojās pareizajam secinājumam par proletariāta hegemonijas nepieciešamību šajā revolūcijā, prasīja pilnīgu strādnieku šķiras varonīgās cīņas atbalstīšanu pret visiem vecās iekārtas tumšajiem spēkiem.

Par revolucionāro proletariātu P. Stučka rakstīja pacilāti, jūtot un visumā izprotot, cik svarīgu lomu vēsture piešķirusi Krievijas strādnieku šķirai. «Viņas mūžs Krievijā vēl nav garš, bet negaidot ātri jau tā stājusēs uz vēstures skatuves un pie tam pilnīgi noteiktā virzienā. Ar savām asinīm viņa stājusēs aizstāvēt ne vien savas šķiras intereses, bet arī attaisnot apzinīgā proletariāta priekšcīnītāja Kārļa Marksa teorētiskos pareģojumus... taisni strādnieku šķira ir tas varonis, kas nes cīņas karogu visas Krievijas atsvabināšanā.»⁶⁶

F. Roziņš un P. Stučka, sniedzot pozitīvu ieguldījumu revolūcijas attīstības marksistiskās teorijas propagandā, centās parādīt Krie-

vijas buržuāziski demokrātiskās revolūcijas vietu proletariāta cīņā par varu. Revolucionārie strādnieki, kuri lasīja F. Roziņa un P. Stučkas darbus, varēja viegli secināt, ka šī revolūcija ir tikai sociālistiskās revolūcijas prologs. Buržuāziski demokrātisko revolūciju F. Roziņš un P. Stučka uzskatīja par pakāpienu, kas ved uz sociālistisko revolūciju, uz proletariāta diktatūras uzvaru. Svarīgi atzīmēt, ka viņi nekad neatdalīja vienu revolūciju no otras. Savos darbos, kas bija sarakstīti jau pirmās Krievijas revolūcijas priekšvakarā, viņi vairākkārt pierādīja, ka sabiedrība visumā ir nobriedusi, lai uzvarētu kapitālismu, ka sociālisma iekarošana ir tagadējās revolucionāru paaudzes lieta.

Buržuāziski demokrātiskās revolūcijas pāraugšana sociālistiskajā revolūcijā Krievijā, pēc viņu domām, ir praktiskās revolucionārās cīņas rezultāts, tā vispirms ir atkarīga no proletariāta spēka un brieduma. Sai sakarā uzmanību saista F. Roziņa doma, kas rodama darbā «Latviešu strādnieku šķiriskā apziņa» (1902. g.). F. Roziņš rakstīja: «Ne tik svarīgi proletariātam, vai cars tiks gāzts no troņa dienu agrāk jeb vēlāk, bet gan tas — cik spēcīgi, organizēti un apzinīgi būs strādnieki neizbēgamajā apvērsuma dienā.»⁶⁷ Kāpēc svarīgi ir tieši pēdējais? F. Roziņš sniedza arī atbildi — no proletariāta spēka, organizētības un apzinīguma atkarījas, cik ātri varēs virzīties uz sociālistisko revolūciju pēc tam, kad cars būs gāzts. Darba «Domas par revolūciju» (1905. g.) nobeigumā F. Roziņš izvirza prasību — droši iet uz priekšu buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā.

Lai gan 1905.—1907. g. revolūcijas priekšvakarā un arī revolūcijas laikā Latvijas revolucionārie sociāldemokrāti vispārīgā veidā rakstīja par buržuāziski demokrātiskās revolūcijas pāraugšanu sociālistiskajā revolūcijā, viņi parādīja tikai tās perspektīvas un, kas ir sevišķi svarīgi, uzsvēra vienas revolūcijas tuvumu otrai. Tāpēc Latvijas revolucionārie sociāldemokrāti sāka arvien biežāk runāt par proletariāta diktatūru; proletariāta diktatūra izvirzījās kā perspektīva F. Roziņa, P. Stučkas, P. Duges un J. Jansona-Brauna darbos. P. Dauge rakstīja par to savā rakstā «Feodālisma likvidēšana Latvijā».⁶⁸ J. Jansons-Brauns rakstā «Parlamentārisms un viņa nākotne» atzīmēja, ka jautājums par proletariāta diktatūru, kas ir diktatūras pretstats, ir jautājums par jaunu sabiedrisku iekārta.⁶⁹

Turpretī latviešu meņševiki savās runās un rakstos pat neuzdrošinājās pieminēt proletariāta diktatūru, jo sociālisms meņševikiem bija tālas nākotnes lieta. Ejot pa G. Plehanova un citu meņševiku teorētiku pēdām, latviešu meņševiki nespēja saskatīt revolucionārās cīņas perspektīvas Krievijā. Tā, piemēram, K. Kalniņa darbā «Nedaudz no proletāriskās filozofijas» (1907. g.) centās no tīri meņševistiskām pozīcijām pārliecināt, ka Krievijas ražošanas spēki vēl ne tuvu nav nobrieduši sociālismam un ka pagaidām var būt runa vienīgi par kapitālisma attīstību. Viņa rakstīja: «Kā visiem zināms, kapitālisms vēl nav paguvis ieviesties visā plašajā

Krievijas zemkopībā. Kamēr vēl nav nobrieduši sabiedriskie ražojamie spēki, kuri būti spējīgi radīt sociālistisko ražojamo kārtību, tikmēr nevar būt ne runas par sociālistiskās kārtības tūlītēju ieviešanu.»⁷⁰

Istie revolucionārie sociāldemokrāti uz sociālistisko revolūciju Krievijā skatījās citādi. P. Stučka jau minētā raksta «Politiskā brīvība» otrajā daļā visumā pareizi noteica Krievijas, tai skaitā arī Latvijas, tālāko attīstības gaitu. «Kas pazīstams ar sociāldemokrātiju un viņas programmu,» viņš rakstīja, «tam nebūs vairs jāmin, ka šī programa iet vistālāk politiskās brīvības jautājumā, viņa cīnās pēc visas cilvēces atsvabināšanas, pēc vienlīdzīgas brīvības bez izņēmuma visai cilvēcei.. Proletariāts, kā visstiprākā šķira, ir skaita, ir darbības ziņā, tiklīdz tas iekaros politisku varu tādā mērā, ka tas spēs pārvarēt katru apspiedēju šķiru pretošanos, stāsies arī pie sociālās brīvības nodibināšanas (t. i., notiks tā saucamā sociālā [t. i., sociālistiskā — V. S.] revolūcija).»⁷¹

Vienlaikus P. Stučka skaidri apzinājās, ka cīņa par sociālistisko revolūciju prasa nopietnu sagatavošanos. Runājot, par 1905. g. revolūcijas uzvaru, viņš norādīja, ka tās uzvara «tūdaļ sociālismu neatnesīs», tā attīrīs ceļu «buržuju šķiras valdīšanas pilnīgai uzziēšanai», bet tajā pašā laikā arī novērsīs šķēršļus «strādnieku šķiras politiskās varas iegūšanai».⁷²

Tātad arī šeit P. Stučka minētās revolūcijas problēmas izprata marksistiski.

So sarežģīto teorētisko jautājumu izskaidrošanā būtiska nozīme bija arī J. Jansonam-Braunam. Tāpat kā P. Stučka, arī viņš izšķīra divas savstarpēji saistītas revolūcijas — «politisku revolūciju» un «sociālu revolūciju». V. I. Leņins šai sakarā runā par diviem revolūcijas attīstības etapiem.

J. Jansons-Brauns pareizi uzskatīja, ka «politiskai revolūcijai» jānorisinās pirms «sociālās revolūcijas». Attiecībā uz Krieviju viņš atzīmēja, ka politiskās revolūcijas uzdevums ir dot zemei demokrātisku iekārtu, plašas politiskas brīvības tautai, demokrātisku parlamentu u. c. Un, kaut arī šī revolūcija vēl neatnes proletariātam brīvību, pēdējais izjūt vajadzību pēc tās, jo: «Tikai demokrātiskā valsts kārtība.. darīs proletariātam iespējamu spēku nogatavošanu priekš sociālās revolūcijas.. Anarhistiskā propaganda pret politiku, pret Satversmes Sapulci un parlamentārisumu var būt tikai kaitīga Krievijas brīvības kustībai.»⁷³

Šie vārdi ir rakstīti 1906. g., kad buržuāziski demokrātiskā revolūcija Krievijā bija sasniegusi kulmināciju un tika risināts jautājums par tās pirmā etapa uzdevumu izpildi un pēc tam par tās pāraugšanu sociālistiskā revolūcijā. J. Jansons-Brauns sauca par kaitīgam ilūzijām un maldiem cerības uz nekavējošu sociālu (t. i., sociālistisku) revolūciju, kā to propagandēja dažādi anarhisti un trockisti. Sociālā revolūcija proletariāta rokās nodos varu un nove-

dīs pie šķiru un privātīpašuma iznīcināšanas, bet tā ir vēl jāsaģatavo.⁷⁴

J. Jansons-Brauns aizstāvēja prasību pēc politiskajām brīvībām Krievijā, kuras, bez šaubām, izmantos buržuāzija, «bet tas nebūt nenozīmē, ka proletariāts arī tās nevarētu izlietot sevis labā».⁷⁵ Viņš atzīmēja, ka «sapulču, runas, rakstu, biedrošanās brīvība un personas neaizskaramība ir pilsoņiem tikpat nepieciešama kā dienišķā maize».⁷⁶

Rakstā «Uz nepareiza ceļa» (1906. g.) J. Jansons-Brauns vēl precīzāk formulēja politisko brīvību nozīmi proletariāta apziņas attīstībā, ieteica izmantot parlamentārās brīvības, lai «soli pa solim tuvinātu masas apziņai, ka sociālistiskā ražošanas kārtība ir nepieciešama».⁷⁷

Vienlaikus J. Jansons-Brauns asi vērsās pret pārliecīgu aizraušanos ar parlamentārisko cīņu, pret ekonomiskās cīņas nozīmes pārvērtēšanu un tās atraušanu no politiskās cīņas un proletariāta galīgiem mērķiem. Viņš kritizēja bernšteiniešus un citus reformistus, sindikālistus un pārliecinoši parādīja reformistiskās politikas kaitīgumu.

Minētie P. Stučkas, F. Roziņa, J. Jansona-Brauna u. c. darbi parasti savā argumentācijā balstījās uz K. Marksa un F. Engelsa darbiem. Uzmanīga analīze (bet mēs šīs analīzes svarīgākās puses jau atzīmējām) ļauj apgalvot, ka Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas pārstāvju rakstos vērojama arī ļeņinskā revolūcijas attīstības plāna ietekme, kurš izklāstīts V. I. Ļeņina darbā «Sociāldemokrātijas divas taktikas demokrātiskā revolūcijā» un, kā ziņāms, ietverts boļševiku partijas III kongresa lēmumos.

V. I. Ļeņins prasīja stingri atšķirt demokrātiskās un sociālistiskās revolūcijas etapus un pārmeta Parīzes Komūnas strādnieku valdībai, ka tā «neprata un nevarēja toreiz atšķirt demokrātiskā un sociālistiskā apvērsuma elementus.. republikas izcīnīšanas uzdevumus sajauca ar sociālisma izcīnīšanas uzdevumiem».⁷⁸ V. I. Ļeņins rakstīja: «Proletariāta un zemniecības revolucionāri demokrātiskā diktatūra neapšaubāmi ir tikai pārejošs sociālistu pagaidu uzdevums, bet šā uzdevuma ignorēšana demokrātiskas revolūcijas laikmetā ir tieši reakcionāra.»⁷⁹ Un tālāk: «Mēs nedrīkstam aizmirst, ka tagadējā laikā nav un nevar būt cita līdzekļa tuvināt sociālismu kā vien pilnīga politiska brīvība, demokrātiska republika, kā vien proletariāta un zemniecības revolucionāri demokrātiskā diktatūra.»⁸⁰

Tādā veidā latviešu revolucionārās sociāldemokrātijas labākie pārstāvji, cīnoties par Krievijas buržuāziski demokrātiskās revolūcijas attīstības pareizu izpratni, veica ievērojamu darbu, lai sagatavotu Latvijā apstākļus, kuri veicinātu un palīdzētu izplatīt marksistiski ļeņinisko mācību par Krievijas buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzvaru un tās pāraugšanu sociālistiskajā revolūcijā.

PAR DAZIEM REVOLŪCIJAS
DIALEKTIKAS MOMENTIEM

Kritizējot meņševiku kaitīgo taktikas līniju, Latvijas marksisti centās atsegt arī tās aplamos filozofiskos pamatus. No marksistiskās filozofijas viedokļa meņševiku taktika bija atklāti dogmatiska, meņševiki neizprata sabiedrības izšķirīgo faktoru mijiedarbību, kurā izpaudās objektīvais dialektiskais process.

Rakstā «Par neīsto parlamentu un īsto taktiku» P. Stučka norādīja, ka boļševiku taktika pamatojas uz faktu objektīva novērtējuma un šķiru spēku patiesām attiecībām valstī. Turpretī meņševiki nenovērtēja šo svarīgo apstākli un tāpēc nonāca pie nepareiziem secinājumiem.⁸¹ Meņševiki pārmeta boļševikiem, ka revolūcijas gaitā tie mainījuši savu taktiku attiecībā pret domi. Revolūcijas uzplūdu laikā boļševiki aicināja boikotēt Buligina domi, turpretī revolūcijas atkāpšanās apstākļos viņi lika priekšā piedalīties II Valsts domē, lai izmantotu to kā revolucionārās agitācijas tribīni. Un tas bija pareizi. «Nav absolūti pareizas taktikas,» P. Stučka rakstīja, «un taktikas maiņa ir praktisks jautājums, kura šķiršanā mums vienīgās robežas ir s.-demokrātijas gala mērķis un proletariāta šķiras intereses.. Bet šinīs robežās taktikas maiņas ir apstākļu jautājums.»⁸²

Arī P. Dauge, būdams pilnīgi pārliecināts par boļševiku taktikas pareizību, kritizēja meņševiku taktikas līniju, tai skaitā arī viņu antizinātniskos filozofiskos uzskatus.

Pētot pirmo Latvijas marksistu idejisko mantojumu, redzam, ka P. Dauge jau kopš Krievijas pirmās revolūcijas dzīvi interesējās par marksistisko dialektiku un centās ar tās palīdzību analizēt sabiedriskās parādības. Savos dabzinātniskajos rakstos, kas uzrakstīti laikā no 1905. līdz 1909. g., P. Dauge aizstāvēja pareizo domu, ka vienīgi dialektiska pieeja īstenības studēšanā var pasargāt mūs no kļūdām un sniegt pareizu jautājuma atrisinājumu. P. Dauge pastāvīgi uzsvēra, ka lietas un priekšmeti jāpētī to objektīvā kop-sakarā un mijiedarbībā, pamatojoties uz dialektisko likumu par pretstatu vienību un cīņu, jo tieši tas nosaka priekšmeta vai sabiedriskas parādības būtību.

Pielietojot dialektisko metodi, P. Dauge uzsāka arī G. Pļehanova dogmatisma un metafizikas kritiku jautājumā par Krievijas proletariāta cīņas taktiku buržuāziski demokrātiskajā revolūcijā. G. Pļehanovs nevarēja izprast imperiālisma laikmeta īpatnības, tāpēc, izstrādājot taktiku, viņš par pamatu ņēma vienīgi zemes ekonomiskās attīstības pakāpi, bet nepietiekami novērtēja subjektīvo faktoru un pārvērtēja Krievijas buržuāzijas iespējas.

Vienā no saviem vēlākajiem darbiem — «Priekšlasījumos par dialektisko materiālismu» (1919. g.) — P. Dauge norādīja, ka G. Pļehanovs nepareizi izprot K. Marksa dialektiku. Pretēji G. Pļehanova kļūdainajiem apgalvojumiem «mūsu apziņa netop radīta no ražošanas ekonomiskiem apstākļiem, bet tikai saņem

no pēdējiem savu virzienu un saturu (tiek nosacīta no tiem), kamēr, no otras puses, šī pati apziņa kā konkrēts, dabisks spēks organizē un dod zināmu virzienu šim sabiedriskajām attiecībām, izvērsdamās brīžam par galveno, noteicošo faktoru vēsturē».⁸³

Šo G. Pļehanova kritiku P. Dauge attīstīja savā darbā «Filozofija un taktika», kurš priekšvārda veidā bija nodrukāts J. Dīcgēna «Sīko filozofisko rakstu» izdevumā (1907. g.) un bez tam bija atsevišķi publicēts latviešu valodā.⁸⁴

Diemžēl jāatzīmē, ka darbā «Filozofija un taktika» pausti arī kļūdaini uzskati. Lasītājs te atradīs gan J. Dīcgēna «proletārisko naturmonismu», kas it kā «papildina» un «paplašina» K. Marksa un F. Engēlsa vēsturisko materiālismu, gan līdzās pareiziem apgalvojumiem («Domas nekad nerodas mūsu galvā bez zināma objektīva materiāla») arī galīgi nepareizus («Jebkura parādība ir subjekta un objekta savstarpējas attiecības»)⁸⁵. Darbā rodami dažu P. Dauges filozofisko kļūdu dīgļi, kuri ar laiku izvērtās par autora nopietnu, kaut arī pārejošu, novēršanos no marksistiskās filozofijas.

Par izejas punktu savam darbam P. Dauge ņēma G. Pļehanova (Beļtova) rakstu, kas bija ievietots meņševiku žurnāla «Sovremennaja žizņ» 1907. g. janvāra numurā. Raksts saucās «Mājās», un G. Pļehanovs tajā apvainoja boļševikus, ka tie neizprot K. Marksa dialektisko metodi un, risinot praktiskus uzdevumus, aizmirst atzinumu, ka «pie ražošanas spēku nepietiekamas attīstības» proletariāta diktatūra varētu kļūt tikai par «buržuāziskas revolūcijas momentu», par ko it kā esot rakstījis K. Markss.⁸⁶ Tātad G. Pļehanovs kārtējo reizi centās pierādīt, ka Krievijā kapitālisms «nav nobriedis», ka nepieļaujami ir iznīcināt to, kas «vēl nav nobriedis bojā ejai», un tāpēc, lūk, ir nepieņemama arī boļševiku taktika buržuāziski demokrātiskā revolūcijā, jo tā paredz proletariāta hegemoniju šajā revolūcijā un pēdējās pāraugšanu sociālistiskā revolūcijā. «Negācija, kas nēprot attaisnot sevi dialektikas augstākās tiesas priekšā, izrādās, tiek atzīta par tādu, kurai trūkst jebkura pamata.»⁸⁷ rakstīja G. Pļehanovs, cenšoties pierādīt boļševiku taktikas it kā antidialektisko raksturu.

P. Dauge raksta: «Ar valdzinošu interesi mēs pēc tam lasām veselu rindu lappušu, ziedotu polemikai ar sociālistiem-utopistiem dažādās nokrāsās, un mūsu atmiņā uzmostas varenā krievu sociāldemokrātijas celmlauzēja stāvs, tā lepnī stingrā Beļtova, kas nesaudzīgi savā ne ar ko nesalīdzināmā darbā «Pie jautājuma par monistiskā uzskata attīstību uz vēsturi» dragāja nodzīvojušo utopiski ideālistisko filozofisko sistēmu, pie mūsu tautībniekiem (narodņikiem), kuri ar uz nāvi notiesātu cilvēku izsamisumu metās zem tās nepielūdzamās vēstures riteņa, kura veda Krieviju caur kapitālismu uz sociālismu.

Bet ak vai! Izlasījuši līdz beigām apdāvināto rakstu, atmodušies mazliet no pirmatnējā reiboņa, mēs ievērojam, ka lielā teorētiskā-filozofa Beļtova tēls arvien vairāk un vairāk atkāpjas atpakaļ, bet

mūsu priekšā paceļas Beļtova-praktiķa stāvs ar «Sociāldemokrāta dienasgrāmatu» rokās. Un mēs redzam, kā lieliskais izejas punkts — zinātniskā sociālisma filozofiskie iepriekšnoteikumi pārvēršas par nebūt ne lielisku praktisku mērķi...»⁸⁸

P. Dauge uzsvēra, ka G. Pļehanovs līdž ar to cīnās pret KSDSP kreiso spārnu, t. i., pret boļševikiem, un meklē attaisnojumu savai politikai, kas patiesībā ir kadetiska.⁸⁹

Būdams pārliecināts boļševiks, P. Dauge aizstāvēja partijas taktikas līniju un atsedza vairākas G. Pļehanova teorētiskās, tai skaitā arī filozofiskās, kļūdas. P. Dauge pārmeta G. Pļehanovam, ka tas taktikas novērtējumā zaudējis šķirisko kritēriju. «Beļtavs atbild, ka konsekvēntam marksistam «vislabāks ir tas, kas visātrāk ved pie viņa (pie galamērķa, P. D.), vissliktāks tas, kas sagāž vislielākos kavēkļus uz viņa sasniegšanas ceļa»»⁹⁰ Tomēr, P. Dauge atzīmē, «Mūsu šķiras taktikai nākas meklēt kritēriju kaut kur citur», jo, «Atzīdama «par vislabāko to, kas ātrāk ved pie mērķa», katra sabiedriskā šķira, katra politiska organizācija saprot šo «vislabāko» dažādā veidā.»⁹¹

Konstatējis G. Pļehanova kļūdas, P. Dauge gāja tālāk. Viņš uzskatīja par galīgi nepietiekamu G. Pļehanova atsaukšanos uz «sabiedrisko ražošanas spēku stāvokli», lai izlemtu jautājumu par taktiku; ražošanas spēki — ir fakts, īstenība, kuru G. Pļehanovs izprot šauri, atzīmē P. Dauge, pārliecināti parādot, ka lieta ir atkarīga ne tikai un ne tik daudz no ekonomiskās attīstības, cik no šķiru cīņas attīstības pakāpes; subjektīvais faktors izšķir sabiedrības attīstību tās svarīgākajā periodā — revolūcijas laikā.

«Šķiru antagonisms (pretišķība) pastāv, tas ir sabiedriska fakts. Viņš ir ne tikai materiāls pamats tagadējai buržuāzijas sabiedrībai, bet ir arī materiāls iepriekšnoteikums...

Bet vai to aizmirsis bij KSD kreisais spārns?

.. Bet ko bieži aizmirst biedru starpā, un ar to vismazāk grēko kreisais spārns, ir tas, ka arī buržuāzijas sabiedrībai klēpī izaugušais antagonists, sociāldemokrātiskais proletariāts arī ir fakts, empīrija. Un patiesīgi radikāls izrādīsies tas, kas prātis katrā gadījumā, visos noteikumos kristāliski tīri attaisnot sevī savā antagonista lomā.»⁹²

Meņševiki, tai skaitā G. Pļehanovs, pieturējās pie izlīgšanas politikas ar kadetisko buržuāziju, saskatot tajā revolucionāru spēku un domājot, ka šis izlīgums iemieso sevī pretstatu vienības un cīņas likuma darbību. Boļševiku iebildumus pret tādu izlīgumu G. Pļehanovs sauca par pirmatnējo grēku attiecībā pret dialektisko materiālismu.

P. Dauge parādīja, ka tas liecina kā par kadetiskās buržuāzijas, tā arī par svarīgākā dialektikas likuma pilnīgu neizpratni. Runājot vispār, «kadeti tomēr nekā kopīga nav ar revolucionāro demokrātismu,» rakstīja P. Dauge.⁹³

Kas attiecas uz dialektisko likumu, tad «dialektiskam pretestību samierinājumam praktikā nav nekā kopēja ar praktisko samierinājumu vai divu dažādu pēc sastāva sabiedrisku organizāciju salīgšanu.

.. Samierinājums starp kapitālistiskām grupām un proletariātu atrod savu vienīgo loģisko un praktisko izteiksmi, vienai kārtībai iznīkstot un otrai nākot tās vietā.»⁹⁴

Un tālāk: «Domājot par šķiru samierinājumu šķiru valsts klēpī, mēs nākam pie tam, ka notraipām, bet ne samierinātu nesamierināmās pretestības...»⁹⁵

P. Dauge kategoriski nosodīja šķiru interešu samierināšanas politiku, kura praksē neizbēgami pārvēršas oportūnismā un kura atbilst nevis dialektikai, bet metafizikai. «Katrs samierinājums tagadējās sabiedrības robežās, vai to sauc par «sociālo mieru» Sulces-Governica garā vai vienkārši par tā sauktā labā toņa ievēribu partiju polemikā, ir tikai muļķības oportūniskās galvās. Katrs mazvien apzinīgs sociāldemokrāts zina, ka arī tagadējā kapitālista kulturālā izturēšanās forma iepretim proletārietim nav pamazinājuse viņa šķiras antagonismu, salīdzinot ar mājās augušu dūres saimnieku, apbruņojušos ar milnu un vārdnīcu lamas vārdu.»⁹⁶

Tātad P. Dauge ļoti veiksmīgi atsedza pretstatu vienības un cīņas likuma būtību, ar kuru spekulēja meņševiki, cenšoties attaisnot savu revolūcijai kaitīgo taktikas līniju. Viņš parādīja, ka «vienība» nozīmē cīņu un vienas puses iznīcināšanu šajā cīņā un nevis pretrunīgu pušu samierināšanos. P. Dauge ieteica, kā to prasa marksistiskā zinātne, pētīt patiesas pretrunas un ievērot tās savā praktiskajā darbībā.

«Ja mēs izteicam dialektiskās domas: «visas pretestības pasaulē ir samierināmas, nav absolūtu pretestību», tad tas nenozīmē, ka apzinīga cilvēka uzdevums pastāv no tam, lai atzītu pretestības, bet tad samierinātu tās. Uzdevums turpretim ir šis: uzmeklēt un atzīt bezgalīgā dzīves dažādībā savu atsevišķo, dažādīgo antagonistisko stāvokli, pieņemt šo stāvokli kā faktu, kā empiriju un aizstāvēt šo faktu ar visiem spēkiem.»⁹⁷

P. Duges darbam «Filozofija un taktika», neskatoties uz visiem tā nopietnajiem trūkumiem, savā laikā bija pozitīva loma: šis darbs zināmā mērā sekmēja meņševistiskā dogmatisma atmaskošanu, marksistiskās dialektikas atsevišķo momentu aizstāvēšanu un propagandu. P. Dauge skaidri parādīja, ka, neskatoties uz visu savu cieņu pret marksistu G. Pļehanovu, viņš paliek V. I. Ļeņina un boļševiku pusē, kuri savā revolucionārajā taktikā iemiesojuši marksistiskās teorijas un revolucionārās kustības objektīvo procesu vienību. Pievērstoties dialektiskajam pretstatu vienības un cīņas likumam, P. Dauge sniedza šī likuma marksistisko traktējumu, vienlaikus kritizējot likuma oportūnistisko izpratni.

MARKSISTISKĀS FILOZOFISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBAS
PAMATTENDENCES LATVIJĀ PĒC PIRMĀS BURŽUAZISKI
DEMOKRĀTISKĀS REVOLŪCIJAS KRIEVIJĀ LIDZ OKTOBRA
REVOLŪCIJAS UZVARAI (1908—1917)

P. STUČKA PAR MARKSISMA TEORĒTISKAJIEM
JAUTĀJUMIEM REAKCIJAS PERIODĀ

P. Stučkas un citu latviešu marksistu galvenā uzmanība šajā periodā bija veltīta cīņai par partijas saglabāšanu un nostiprināšanu, par LSD saliedēšanu ar KSDSP. Vienlaikus P. Stučka atrada laiku un iespējas pievērsties arī marksisma teorētiskajiem jautājumiem. P. Stučkas publikācijām bija ievērojama loma LSD teorētiskajā cīņā, bet viņa organizatoriskās pūles teorētiskā darba attīstīšanā padarīja iedarbīgāku pretsparu ideoloģiskajai reakcijai, kas saplūda ar politisko reakciju.

1907. g. P. Stučku izsūtīja no Rīgas, kādu laiku viņš uzturējās Teriokos (Somijā), pēc tam apmetās Pēterburgā, kur strādāja par advokātu. Taču galvenokārt P. Stučka nodevās partijas darbam, iesaistījās cīņā pret dažādu sugu oportunistiem. Viņš bija lielisks konspirators. Ar to arī izskaidrojams tas apstāklis, ka, par spīti neatlaidīgajiem centieniem pierādīt viņa nelegālo darbību, žandarmērijai tomēr neizdevās safabricēt pret P. Stučku «lietu» un ieslodzīt viņu cietumā.

Smagajos reakcijas gados P. Stučka vēl vairāk tuvinājās V. I. Ļeņinam un darbojās boļševistiskajās organizācijās. Aprobežosimies ar diviem piemēriem. Pēc V. I. Ļeņina ieteikuma P. Stučka bija iekļauts boļševiku frakcijas delegācijas sastāvā, lai piedalītos starptautiskajā sociālistiskajā kongresā Stutgartē 1907. g. augustā.¹ Tāpat V. I. Ļeņins un P. Stučka kopīgi strādāja arī kā partijas centrālā orgāna rīcības kolēģijas locekļi.²

V. Bončs-Brujevičs atmiņās par P. Stučku rakstīja: «Drīz pēc 1905. gada revolūcijas Pēteris Stučka apmetās uz dzīvi Pēterburgā. Viņš kopā ar citiem latviešu biedriem pilnīgi pievienojās mūsu organizācijai, un es ar viņu uzturēju visciešākos, vislabākos biedriskos sakarus. Visā ilgajā Stolipina reakcijas laikā, kad kā pie manis, tā pie viņa bieži notika kratīšanas, mēs, ohrankas un žandarmērijas pārvaldes nemitīgi izsekoti, visbiedriskākajā veidā savstarpēji izpalīdzējāmies, gan sadarbodamies avīzēs, gan apmainoties ar visu iespējamo informāciju, apspriežot dažādus teorētiskus jautājumus, sarakstoties un uzturot lietišķus partijas sakarus.»³

P. Stučkam ir lieli nopelni marksistisko izdevumu izdošanas organizēšanā latviešu valodā. Kad Pēterburgā nodibināja izdevniecību «Dzirkstele», bija nolemts izdot zinātniski populāru marksis-

tisku rakstu krājumus. 1907. g. iznāca pirmais šāds krājums — «Atvases», kura galvenais līdzstrādnieks un faktiskais redaktors bija P. Stučka. Jāatzīmē, ka lielu atbalstu izdevniecībai «Dzirkstele» sniedza boļševiku partija un personīgi V. I. Ļeņins. Sakarā ar to Dora Stučka rakstīja: «Stučka pārbrauca no kongresa pilns rosmes un iniciatīvas, neskatoties uz pašreizējo revolūcijas neveiksmi. Viņam nebija ne jausmas no revolucionāra atslābuma vai šaubām par revolūcijas tālākām izredzēm. Viņā dzīvoja cieša pārliecība un ticība, ka pēc pirmās sakāves drīzā laikā atkal pacelsies revolūcijas vilnis. Nu vajadzēja vispirms kopot un pulcināt izkļiedētos spēkus ap teorētisku partijas orgānu, dot praktiskai cīņai padziļinātu teorētisku apgaismojumu.

So savu plānu viņš paziņoja Ļeņinam, kurš pilnīgi tam piekrita, un uz Ļeņina lēmumu CK izsniedza Stučkam 500 rubļu žurnāla izdošanai.»⁴

J. Jansona-Brauna grāmata «Fauni vai klauni?», kas ir nozīmīgākais pret dekadentiem vērsta darbs latviešu literatūras kritikā, dienas gaismu ieraudzīja tikai ar P. Stučkas atbalstu.

Reakcijas periodā P. Stučka publicēja vairākus nozīmīgus darbus, kuros aizstāvēja marksistisko teoriju un risināja dažas svarīgas filozofiskas problēmas, īpaši nacionālajā un agrārajā jautājumā.

Nozīmīgus marksisma teorijas jautājumus P. Stučka risina darbā «Baumas par rūpniecības krīzes beigām Krievijā» (1908. g.).

Meņševiki, vārdos apliecinādami uzticību revolūcijas ideāliem, darbos atteicās no marksistiskās revolūcijas teorijas. Piemēram, Una (K. Kalniņa) rakstā «Jaunas revolūcijas izredzes»⁵ apgalvoja, ka Krievijā iezīmējas jauns rūpniecības uzplaukums, un norādīja, ka nevis krīzes sekmēs revolūciju, bet gan ekonomikas uzplaukums. P. Stučka, pamatojoties uz revolucionārajiem notikumiem Anglijas, Beļģijas, Itālijas un Amerikas vēsturē un izprotot to sakaru ar ekonomiskajām krīzēm, darbā «Baumas par rūpniecības krīzes beigām Krievijā» pierādīja K. Kalniņas revizionistisko uzskatu nepamatotību. «Bet taisīt iz šāda nedroša materiāla slēdzienu, ..ka Marksa domas par krīzes nozīmi novecojušas un jāpārlabo, ir kā no zinātniskā, tā no politiskā stāvokļa tieši nepiedodami,»⁶ rakstīja P. Stučka.

P. Stučka tik pārliecinoši diskreditēja K. Kalniņas revizionistisko uzstāšanos, ka meņševiki pat neiedrošinājās iebilst. Pretspars, ko saņēma K. Kalniņas revizionistiskie apgalvojumi, parādīja, ka starp latviešu marksistiem saglabājās un nostiprinājās spēki, kas spējīgi aktīvi aizstāvēt marksistiskās teorijas tirību.

P. Stučka publicēja periodiskajā presē vairākus rakstus,⁷ kuros aizstāvēja šķirisku pieeju sabiedrisko parādību vērtējumos, kritizēja «inteligentiskos» mēģinājumus atrast «trešo» ceļu šķiru cīņā. Viņš atmaskoja latviešu buržuāziju, kura, uzdodoties par latviešu tautas patiesajiem vadītājiem un organizētājiem, faktiski tīkoja uz visiem laikiem saraut sakarus ar visu progresīvo.

MATERIĀLISMA AIZSTĀVESANA
J. JANSONA-BRAUNA DARBOS

Par spīti smagajiem reakcijas apstākļiem, marksisma piekritēji Latvijā spēja dot būtisku ieguldījumu K. Marksa filozofiskā materiālisma aizstāvēšanā. Sai problemātikai vispirms veltīta J. Jansona-Brauna grāmata «Fauni vai klauni?» (Pēterburgā, 1908. g.), kura, tāpat kā daži citi viņa darbi, sniedz spilgtu cīņas ainu par K. Marksa filozofisko materiālismu Latvijā. No marksistiskām pozīcijām parādot dekadentu rašanos un atsedzot viņu reakcionāro būtību, J. Jansons-Brauns deva tiem iznīcinošu triecienu. Latvijas progresīvā doma latviešu dekadencē saskatīja ne tikai atklātu atteikšanos no realisma, bet arī aplamo filozofisko pamatu, uz kura balstījās šis iznīcībai nolemtais literatūras virziens un tā pārstāvji V. Eglītis, H. Eldgasts, Fallijs, J. Akuraters u. c.

Latviešu dekadenti uzskatīja sevi ne vien par mākslas reformatoriem, bet arī par oriģināliem filozofiem. Pie saviem skolotājiem filozofijā latviešu dekadenti pieskaitīja A. Šopenhaueru un F. Nīčī, V. Solovjovu, S. Bulgakovu, N. Berdjajevu u. tml.

J. Jansons-Brauns pareizi novērtēja, ka K. Marksa materiālisms, būdams vispusīgs, ietver mācību par dabas un sabiedrības attīstību un prasa dialektisku pieeju jebkuru parādību izpētē. J. Jansons-Brauns uzsvēra «dialektiski materiālistisko pasaules uzskatu» marksismā, bet marksisma filozofiju dažreiz sauca par «vēsturiski dialektisko materiālismu».⁸ Tāpat viņš allaž norāda uz K. Marksa materiālisma jauno kvalitatīvo raksturu, protestē pret mēģinājumiem mazināt tā nozīmi, noliegt tā zinātnisko raksturu, viņš vērsās pret apgalvojumiem par marksistiskā materiālisma «vienpusību». Latvijā tolaik bija ne mazums kritiķu, kuri centās «iznīcināt» K. Marksa mācību un viņa materiālismu. Īpaši tas sakāms par filozofējošajiem latviešu dekadentiem.

Piemēram, V. Eglītis recenzijā par J. Jansona-Brauna grāmatu «Fauni vai klauni?» pūlējās pierādīt, ka K. Markss it kā neko jaunu nav devis, salīdzinot ar Heraklīta «*panta rei*», un ka grāmatas autors (J. Jansons-Brauns) it kā maldās jautājumā par K. Marksa dialektikas un materiālisma patieso raksturu un nozīmi.⁹ J. Jansons-Brauns deva tam noteiktu pretsparu. Viņš rakstīja: «Katrš marksists pazīst šo Heraklīta izteicienu, bet apgalvot, ka šis naivi primitīvais teiciens satvertu sevī marksisma vareno filozofisko atziņu, ir tas pats, ja teiktum, ka Darvina evolūcijas teoriju jau sen izteicis sengrieķis Anaksimandrs.»¹⁰

Tā kā dekadenti aizstāvēja ideālismu, J. Jansonam-Braunam nācās vairāk vai mazāk detalizēti pakavēties pie materiālistiskās teorijas vispār un it īpaši pie izziņas teorijas jautājumiem, lai «lasītāji varētu redzēt un pārliecināties, ka zem tās [t. i., materiālistiskās gnozeoloģijas — V. Š.] stariem misticisms un metafizika nevar turēties».¹¹

J. Jansons-Brauns pretēji dekadentu ideālistiskajiem argumentiem pārliecinoši izvērta domu par materiālās pasaules objektīvo esamību. Viņš raksta, «ka caur mūsu prātiem nojausta ār pasaule nav vis kaut kāda subjektīvi (patvaļīgi) iedomāta ilūzija, bet ka tā kā tāda reāli un objektīvi pastāv ārpus mums».¹²

Dekadentu skaļo deklarāciju, ka viņi it kā nokratot «matērijas važas», J. Jansons-Brauns noraida kā absurdu. «Viss tas tikai ir neejdzīga blēņošana, jo «matērijas važas» neviens, protams, nokratīt nevar, neviens no tiem nav aizgājis «garu valstībā» un neaizies arī, tāpēc ka tādas pārdabiskas, no empīriskās pasaules atšķirtas «garu valstības» nav un nevar arī būt.»¹³

J. Jansons-Brauns, nelokāmi aizstāvot materiālismu, par zinātniskās teorijas izejas punktu pieņēma tēzi par pasaules materialitāti, tās objektīvo esamību. Tam bija īpaša nozīme, jo ideoloģiskās reakcijas uzbrukuma apstākļos materiālisma aizstāvēšana saplūda ar cīņu par revolucionārās kustības attīstību.

Darbā «Fauni vai klauni?» ievērojama vieta ierādīta agnosticisma un skepticisma kritikai, ar kuru palīdzību Latvijas dekadenti cīnījās pret revolūciju, zinātni un reālistisko mākslu, cenšoties nostiprināt reliģiju un visādus mistiskus priekšstatus par pasauli un sabiedrību. Sevišķi darbi šajā ziņā bija H. Eldgasts.

Romāna «Zvaigžņotas naktis» priekšvārdā H. Eldgasts atklāti noliedz zinātni, bet cilvēkus, kas paļaujas uz zinātnes sasniegumiem (piemēram, Darvinu), nosauc par aprobežotiem. Viņš apgalvo, ka zinātne nevar izvest cilvēku no «nezināšanas un noslēpumu» strupceļa, tāpēc lieta labojama tikai tajā gadījumā, ja balstāties uz «iekšējiem mistiskiem pārdzīvojumiem» un pievēršamies savai dvēselei, paceļoties, kā rakstīja H. Eldgasts, «pāri ārējai māņu tiešamībai».¹⁴

J. Jansons-Brauns, sagraujot H. Eldgasta argumentus, parādīja, ka latviešu dekadents savu gudrību smeļas I. Kanta mācībā, izvīrnot uz tās pamata ideju, ka katrs cilvēks redz pasauli pa savam un «mēs varam tikai atzīt lietu dažādās īpašības, bet nekad lietas pašas». Tā ir pazīstamā kantiānisma ideja par to, ka nav likumsakarību starp parādību un «lietu par sevi». Tātad H. Eldgasts, latviešu dekadenti, kā arī buržuāziskie filozofi vispār aicina atpakaļ pie I. Kanta.¹⁵

J. Jansons-Brauns norādīja, ka tad, ja izzinām lietas konkrētās īpašības, izzinām tās sastāvdaļas, vairs jau nav nekāda pamata apgalvot, ka nezinām «lietu būtību». Principiāli nepareizs ir priekšstats par parādības atrautību no būtības, par it kā iespējamo tādas «lietu būtības» esamību, kura neizpaužas ne īpatnībās, nedz lietu īpašībās, nedz arī tās sastāvdaļās.¹⁶

Latviešu dekadentu neokantiāniskās idejas nespēja noturēties ne pret faktu, ne arī pret domas loģiskās attīstības spiedienu.

Marksistiskā filozofija kategoriski noraida I. Kanta ideālistismu. «Itin nekādas principiālas atšķirības starp parādību un «lietu par sevi» nav un nevar būt,» rakstīja V. I. Leņins.¹⁷

J. Jansons-Brauns kritizēja dekadentu agnosticismu. Dekadenti centās pierādīt, ka cilvēka sajūtu orgāni it kā nevarot dot ticamu materiālu par apkārtējo pasauli un ka tikai atsevišķas personības var iegūt patiesību no viņpasaules, no «dvēseles».

J. Jansons-Brauns izsmēja šo primitīvo filozofiju. Viņš norādīja, ka dekadenti negrib saprast, ka ārējā pasaule iedarbojas uz cilvēka sajūtu orgāniem, kas saista cilvēku ar objektīvo pasauli. Būtu absurds, J. Jansons-Brauns uzsvēra, šaubīties par sajūtu orgānu ticamību. Tāpat viņš noraida dekadentu smieklīgos priekšstatus par to, ka atsevišķas personības (lasi: dekadenti) it kā atšķiroties no parastiem cilvēkiem un tāpēc varot ietiekties «sevišķā pasaulē» un redzēt tur patiesību. Dekadenti ir pavisam parasti mirstīgie, viņos nav nekā pārdabiska, lai gan tie nicina masas, kas, pēc viņu domām, sastāv no «rupjām, sīkām plebejiskām dvēselēm».

J. Jansons-Brauns uzsvēra, ka ne «sevišķie» dekadentisko personību sajūtu orgāni, ne reliģiozā ekstāze, ne slimīgie murgi, ne arī fantāzijas izsmalcinātība nevar dot nekā jauna, kas atrastos aiz reālās ārējās pasaules atspoguļojuma robežām. Protams, šie atspoguļojumi var būt pareizi vai izkropļoti. «Mūsu psihika nesa tur sevī nekā cita kā tikai caur mūsu prātiem uzņemtus ārpusaules iespaidus... Pat pate ideja par kādām pārdabiskām lietām ir tikai dabisku lietu un parādību fantastiski sagrozīts attēls.»¹⁸

Augstu vērtējot zinātņi, J. Jansons-Brauns uzskatīja, ka tikai tā var dot dziļas un patiesas zināšanas par pasauli. Pierādījumam noder G. Galileja, Dž. Bruno, Č. Darvina un K. Marksa darbi. Dekadentiskajiem zinātnes pēlējiem J. Jansons-Brauns atbildēja: «Zinātnes ideāls ir aptvert un izskaidrot mums visu reālo ārpusauli, sagrupēt visas parādības pēc zināmiem tanis iemītošiem likumiem un atrast sakaru starp šo parādību cēloņiem un sekām, — citiem vārdiem: izprast un valdīt pār ārpusauli, kalpināt cilvēces kopības labā ne tikvien dabas spēkus, bet arī apzinīgi darināt cilvēces vēsturi.»¹⁹

Cīnoties pret agnostiķiem, J. Jansons-Brauns iztirzāja zinātnisko atziņu par praksi kā par galveno un noteicošo mūsu zināšanu pareizības kritēriju. Arī līdz tam latviešu marksistiskajā literatūrā rakstīja par praksi, bet rakstīja vispirms kā par zināšanu pamatu, kā par cilvēka izziņas avotu, praksei ne vienmēr tika vēlēta pietiekama uzmanība kā zināšanu patiesības kritērijam. Ar grāmatas «Fauni vai klauni?» iznākšanu šis robs tika aizpildīts.

J. Jansons-Brauns atzīmēja, ka cilvēku prakse, kas ietver eksperimentu un ražošanu un apstiprina vai noraida mūsu secinājumus, ir mūsu zināšanu patiesuma augstākais kritērijs. Kā piemēru viņš minēja F. Engelsa domas, kas izteiktas darbos «Ludvigs Feierbahs un klasiskās vācu filozofijas gals» un «Sociālisma attīstība no utopijas par zinātņi». Tās ir vērstas pret agnosticismu, aizstāv zinātnisku materiālistisku izziņas teoriju, kurā atbilstoša vieta ierādīta praksei. J. Jansons-Brauns rakstīja: «Engelss tā tad saka,

ka, tiklīdz mūsu prātu iespaidi un novērojumi var tikt pārbaudīti un apstiprināti eksperimentu ceļā caur cilvēku praktiku, mums vairs nav nekādas šaubas, ka mūsu nojēgumi par lietām un viņu īpašībām ir pareizi.»²⁰ Pasaule ir izzināma, cilvēks soli pa solim ietiecas šajā pasaulē, šī tiekšanās ir neierobežota, un «mums nav it nekāda iemesla spraut mūsu atzīšanai robežas.»²¹

J. Jansons-Brauns prasmīgi atmaskoja latviešu dekadentu nepareizos uzskatus par mākslas būtību. Dekadenti visādi nopulgoja reālistiskās tradīcijas literatūrā un mākslā, cenšoties pazemināt to vērtību. Viņi apgalvoja, ka nepieciešama «jauna» māksla, prasīja pārtraukt «ārējā» attēlošanu, bet pievērsties savam «es», nodarboties ar savām «dvēseliskajām vērtībām».

Kritizējot šādus uzskatus, J. Jansons-Brauns parādīja, ka tiem nav nekā kopēja ne ar mākslu, nedz ar zinātnisko filozofiju, tie ir ideālistiski un metafiziski. Viņš norādīja, ka «jaunās» mākslas piekritēji nesaprot cilvēka un vides savstarpējo sakarību, viņi ignorē šo objektīvo likumsakarību. Protams, cilvēka iekšējai pasaulei jāatrod sava vieta patiesā mākslā, kura ietver sevī vispārējās jūtas un domas, bet reducēt to uz savām personīgām interesēm un jūtām nozīmē saraut saites ar mākslu šī vārda patiesā nozīmē. Bez tam, atzīmēja J. Jansons-Brauns, dekadenti neizprot «iekšējās dzīves» dabu cilvēkā.

«Vispirms uz to jāpiezīmē, ka nav tādas atsevišķas, noslēgtas dzīves «iekš mums», jo mūsu iekšējo dzīvi mēs apzināmies tikai attiecībā pret ārpasauli, un mūsu «es» ir tikai vilnis zināmas sabiedrības kopības straumē.»²²

Balstoties uz materiālistisko atspoguļošanas teoriju, J. Jansons-Brauns atklāja mākslinieka psihi sabiedrisko dabu. Nav nekāda pamata apgalvot, norāda J. Jansons-Brauns, ka var eksistēt māksla, kas balstītos uz izolētu, no sabiedriskās vides atrautu cilvēka «iekšējās pasaules» pārdzīvojumu.

Darbā «Fauni vai klauni?» J. Jansons-Brauns definēja mākslu kā sabiedrisku produktu, bet nevis kā kāda indivīda darbības rezultātu, kas sakoncentrēts savā izolētajā «es». Tāpēc uz jautājumu «Kas ir māksla?» J. Jansons-Brauns atbildēja, ka «māksla ir dzīves atspoguļojums», tā ir sabiedrisko apstākļu produkts. Pie tam viņš balstījās uz svarīgiem K. Marksa un F. Engelsa norādījumiem, kā arī uz ievērojamiem piemēriem no mākslas vēstures.²³ Jāpiezīmē, ka šāda atbilde nedeva pilnīgu priekšstatu par mākslas jēdzienu. Bet ar to bija jāsāk, un J. Jansons-Brauns to darīja.

Darbā «Fauni vai klauni?» J. Jansons-Brauns, atmaskojot latviešu dekadentu ideālistiskās un metafiziskās koncepcijas, pierādīja, ka viņu «filozofija» nemaz nav tik nekaitīga, kā tas varētu likties pirmajā mirklī. Lietas būtība nav tikai jautājuma ontoloģiskajā vai gnozeoloģiskajā pusē. Tīri filozofiskiem jautājumiem bieži piemīt atklāti šķiriska būtība. Latviešu dekadentu «filozofija» šai ziņā nebija izņēmums.

Latviešu dekadenti ne vienu reizi vien paziņoja, ka viņi kalpo tikai mūzai un viņus it kā neinteresējot šķiru cīņa. Taču tā nebija taisnība. Dekadenti bija visreakcionārākās buržuāzijas tiešie sulaiņi. Sī buržuāzija ar carisma rokām sprieda tiesu un izrēķinājās ar tautu revolūcijas atplūdu periodā. Bailes no revolūcijas dzina buržuāziju un tās sulaiņus pa reakcijas ceļu. J. Jansons-Brauns rakstīja, ka laikmetā, kad kapitālisms sevi ir izsmēlis, «buržuāzija jūt, ka viņas vēsturiskā loma iet uz beigām, tagad tā vairs negrib zināt, kurp ved tālāk cilvēces attīstības ceļš, un mēģina sev ierunāt, ka visu mūsu tagadni un nākotni sedz nezināšanas tumsa. Buržuāzija atsakās no sava agrāk sludinātā filozofiskā materiālisma (tikpat kā mākslā no reālisma) un pastāv uz to, ka zinātne esot bezspēcīga jebkad aptvert un izskaidrot pasauli.»²⁴ No tā izriet secinājums: arī buržuāzijas sulaiņi dažādi cenšas pakalpot saviem kungiem. Tādi bija arī latviešu dekadenti ar savu «filozofiju» un «jauno» mākslu.

Grāmatas «Fauni vai klauni?» nākšana klajā reakcijas laikā liecināja, ka Latvijā marksistiskā doma nav apslāpēta, ka marksisma filozofija pastāv un attīstās.

J. Jansona-Brauna darbam «Fauni vai klauni?» konstatējami arī nopietni trūkumi. Viņš nespēja latviešu dekadentu «filozofijas» reakcionāro raksturu atmāskot līdz galam. Tā, piemēram, nevar pievienoties viņa uzskatam, ka latviešu dekadentu cīņa «tikai ir nejdzīga blēņošana».²⁵ Ar nosaukumu «Fauni vai klauni?» J. Jansons-Brauns gribēja likt saprast, ka dekadenti gan cenšas iztēlot sevi par dieviem līdzīgiem (Fauns — romiešu auglības dievs), taču īstenībā atgādina klaunus (šo domu J. Jansons-Brauns vēlāk izteicis tieši).

Tādējādi J. Jansons-Brauns (pats to negribēdams) nedaudz notušēja dekadentu sludināto ideālistisko uzskatu šķirisko būtību. Dažuviet grāmatā vērojamas neprecizitātes domas izteiksmē, nenoiteiktība, ko vēlāk izmantoja pretējās nometnes kritiķi.

Taču, par spīti šiem trūkumiem, J. Jansona-Brauna grāmatai bija liela nozīme, atmāskojot latviešu dekadentus, aizstāvot reālistiskās mākslas tradīcijas un propagandējot marksistisko filozofisko materiālismu. E. Eferts-Klusais 1922. g. darbā «J. Jansons-Brauns» uzsvēra, ka, salīdzinot J. Jansona-Brauna «Domas par jaunlaiku literatūru» (1893. g.) ar grāmatu «Fauni vai klauni?», pēdējā ir daudz vērtīgāka teorētiskā ziņā, jo tajā pirmo reizi latviešu literatūrā tik konsekventi «buržuāziskajai filozofijai pretstatīta proletāriskā filozofija».²⁶

Citēdams K. Marksa un F. Engelsa domas un izteikumus, J. Jansons-Brauns tādā veidā deva iespēju pašiem lasītājiem pārlicināties par marksisma pamatlicēju domu patiesumu.

Īpaši J. Jansons-Brauns norādīja uz tādiem K. Marksa un F. Engelsa «slaveniem teorētiskiem darbiem» kā «Kapitāls», «Anti-Dirings» un rakstīja: «Marksisma teorija jau tik dziļa un plaša, ka

to mēs nekad nevaram par daudz studēt — vienmēr mums jāatgriežas pie šīs teorijas avotiem, pie Marksa un Engelsa darbiem.»²⁷

Vienlaikus jāatzīmē, ka J. Jansons-Brauns pienācīgi nenovērtēja G. Pļehanova materiālismu, tā nozīmi cīņā pret neokantiāniešiem un citiem K. Marksa zinātniskā materiālisma pretiniekiem. Ir zināms, ka V. I. Leņins augstu novērtēja G. Pļehanova filozofiskos darbus. Pat 1908. g., kad G. Pļehanovs ieņēma meņševistiskas pozīcijas, V. I. Leņins norādīja, ka «Pļehanovs bija vienīgais marksists starptautiskajā sociāldemokrātijā, kurš no konsekventā dialektiskā materiālisma viedokļa kritizēja tās neticamās muļķības, ko te bija sarunājuši revizionisti. To nepieciešams noteikti uzsvērt vēl jo vairāk tāpēc, ka mūsu laikā notiek dziļi maldīgi mēģinājumi izdabūt cauri vecās un reakcionārās filozofiskās grabažas zem Pļehanova taktikas oportūnisma kritikas karoga.»²⁸

J. Jansons-Brauns acīmredzot šos mēģinājumus nesaskatīja. Un tas bija galvenais iemesls, kāpēc viņš nesaprata G. Pļehanova materiālisma nozīmi. 1913. g. 31. maija vēstulē P. Daugem viņš pat kategoriski rakstīja: «Es pats jau dažus gadus atpakaļ esmu šķīries no Pļehanova mehāniskā (!) materiālisma...»²⁹

Runājot par marksisma pamatprincipiem sabiedrisko parādību un vēstures izpratnē, uz kuriem J. Jansons-Brauns balstījās, kurus aizstāvēja un par kuriem cīnījās, nedrīkstam ignorēt viņa darbu «Vēsturiskais materiālisms» (1910. g.),³⁰ kam diemžēl gan piemīt nopietni, mahisma ietekmē radušies trūkumi. Tomēr šī ietekme nebija tik nozīmīga, lai izšķirīgā veidā deformētu grāmatas saturu.

Visvairāk par šo ietekmi liecina J. Jansona-Brauna atsaukšanās uz mahistu darbiem kā faktu avotu, lai gan attiecīgie fakti nopietnā zinātniskā literatūrā bija zināmi vēl līdz mahistiem. Šādas atsaukšanās rezultātā J. Jansons-Brauns tuvināja K. Marksa mācību mahismam. Te vietā atcerēties, ko rakstīja G. Pļehanovs A. Bogdanovam: «Jūs slikti pazīstat to uzskatu vēsturi, kuri izplatījās sabiedriskajā zinātnē 19. gs. Ja Jūs to zinātu, tad Jūs nesāktu satuvināt Mahu ar Marksu uz tā vienīgā pamata, ka austriešu fizikas profesors izskaidro zinātnes rašanos ar «praktiskās dzīves.. tehnikas vajadzībām». Tā ne tuvu nav jauna doma.»³¹

Tomēr «Vēsturiskajā materiālismā» neatrodam no mahisma filozofijas smeltu argumentāciju. Līdz ar to grāmata novērtējama kā pozitīva parādība cīņā par marksistisko filozofiju Latvijā konkrētajos vēsturiskajos apstākļos.

Grāmatai «Vēsturiskais materiālisms» ir apakšvirsraksts «Apcerējumi iz vēstures un vēstures filozofijas». Tās pirmā nodaļa veltīta marksisma rašanās vēsturei un tā filozofijai. J. Jansons-Brauns šeit tieši izmanto K. Marksa un F. Engelsa sacerējumus un nopietnus G. Pļehanova un K. Kautska darbus. Tas ir saturīgs apcerējums par marksisma teorētiskajiem avotiem un to ieguldījumu, ko ienesa zinātnē par sabiedrību zinātniskā sociālisma pamatlicēji

K. Markss un F. Engelss. Te arī ievietota pirmoreiz latviešu valodā tulkotā un analizētā daļa no K. Marksa «Tēzēm par Feuerbahu». Laikabiedri pienācīgi novērtēja šo apcerējumu par marksisma rašanos un tā filozofiju un pamatoti atzīmēja, ka tāds svarīgs darbs Latvijā veikts pirmoreiz.³²

J. Jansons-Brauns savā darbā pamatojās uz dziļo analīzi un secinājumiem, ko marksisma pamatlicēji bija snieguši tādos darbos kā «Komunistiskās partijas manifests», «Filozofijas nabadzība», «Ludvigs Feuerbahs un klasiskās vācu filozofijas gals», kā arī vairākos citos sacerējumos. Lasītājiem atklājās G. Hēgeļa, L. Feuerbaha, sociālistu utopistu stiprās un vājās puses, tika noteikta viņu vēsturiskā nozīme marksisma rašanās vēsturē. Bija parādīta K. Marksa un F. Engelsa uzskatu evolūcija. Beidzot, J. Jansons-Brauns izklāstīja galveno, kas dots vēsturiskajā materiālismā un ko V. I. Leņins novērtēja kā «Materiālisma pamatprincipu viengabalainu formulējumu, attiecinātu uz cilvēku sabiedrību un tās vēsturi».³³ Apcerējuma nobeigumā bija parādīta vēsturiskā materiālisma, K. Marksa diženās mācības revolucionāri pārveidojošā spēka nozīme.

Tālaika revolucionārā un progresīvā sabiedrība pozitīvi novērtēja grāmatas «Vēsturiskais materiālisms» kritisko ievirzi, to, kā J. Jansons-Brauns atmaskoja modernos marksisma «kritizētājus», vispirmām kārtām Miķeli Valteru.

Ciņā ar tādiem marksisma «kritizētājiem» «Vēsturiskā materiālisma» autora galvenais nolūks bija aizstāvēt marksistiskās sabiedrības attīstības izpratnes pamatprincipu, proti, sabiedrisko attīstību nosaka materiālo vērtību ražošanas veids, sabiedriskā esamība nosaka sabiedrisko apziņu, un nevis otrādi.

M. Valters, kā zināms, atradās ideālisma un eklektisma pozīcijās un bieži balstījās uz t. s. faktoru teoriju, noteicošo lomu sabiedrības attīstībā piešķirot rasu īpatnībām, ģeogrāfiskajai videi, izcilām personībām, dažādām kultūras parādībām u. tml.

J. Jansons-Brauns atmaskoja šāda veida teorētiskās konstrukcijas un, balstīdamies uz faktiem, loģiskiem secinājumiem, marksisma pamatlicēju atziņām, pierādīja moderno marksisma «kritizētāju» teorētisko uzskatu pilnīgu nepamatotību. Viņš pārliecinoši parādīja, ka K. Marksam ir taisnība, principiāli secinot, ka viens laikmets atšķiras no otra ne ar to, kas attiecīgajā laikmetā tiek ražots, bet gan kā, ar kādiem līdzekļiem tiek ražots.³⁴ Pamatojoties uz marksismu, J. Jansons-Brauns uzsvēra ražošanas attiecību kā sociālās dzīves svarīgākās puses atspoguļotāju īpašo nozīmi.³⁵

Nobeidzot sabiedriskās dzīves struktūras un dialektikas analīzi, J. Jansons-Brauns raksta: «Zināma ražošanas iekārta ir katrreizējās vēsturiskās sabiedrības pamats: lūkojoties pēc tam, kā un kas vēsturiskā laikmetā tiek ražots un kā saražotie produkti tiek izmainīti, notiek visas sabiedrības uzbūve, viņas nogrupēšanās pēc šķīrām. Bet šī sabiedrības uzbūve nepaliekas nepārgrozīta stāvam uz

laiku laikiem: ražošanas tehnikas attīstība pārgroza pastāvošās ražošanas attiecības, pārkārto šķiru savstarpējos sakarus un tā tiek par cēloni visas sabiedrības pārveidošanai. Ražošanas attiecības nosaka ne tik vien katrā laikmeta sabiedrisko un politisko iekārtu, bet tādā pat cēloniskā atkarībā tām piemērojas arī katrā vēsturiskā laikmetā cilvēku atziņas un domāšanas veids, viņu pasaules uzskati, viņu tikumiskie jēdzieni, viņu mākslas sajūtas. Tas ir, ko Markss nekad nerimst atgādināt: «Nevis cilvēku apziņa nosaka viņu dzīves veidu, bet, taisni otrādi, viņu sabiedriskās dzīves veids nosaka viņu apziņu». Reliģija, morāle, zinātne, māksla — viss tas ir cilvēku darinājums zināmā sabiedriskā apkārtņē, uz zināmas ražošanas pakāpes, visas šīs ideoloģiskās formas ir izaugušas no viena celma, cik tālu dažreiz arī neizstieptos viņu zari. Un tamdēļ grieķu mitoloģija un Kanta filozofija, Ēģiptes piramīdas un Rembranta gleznas ir tādi pat vēsturisku apstākļu produkti, tāpat izskaidrojami un saprotami sakarā ar sava laikmeta saimniecisko un sabiedrisko iekārtu kā visi citi cilvēces vēstures fakti.»³⁶

J. Jansons-Brauns tāpat atspēkoja apvainojumus, kādi tika vērsti pret marksismu, proti, it kā marksisms pieturoties pie šabloniskas metodes; viņš parādīja, ka tieši ekonomiskās dzīves īstenības lomas izpratne sabiedrības attīstībā tikai dod mums skaidru sabiedriskās attīstības ainu. Tāpēc, piezīmēja J. Jansons-Brauns, elementārā loģika, kas balstīta uz daudziem speciālistu pētījumiem, nedod mums nekādu pamatu izšķirīgu nozīmi cilvēka dzīvē piedēvēt, piemēram, ģeogrāfiskajai videi, kaut arī nenovērtēt to nedrīkst. Viņš izsmēja dažu latviešu literatūras kritiķu mēģinājumus aplūkot literatūras procesus caur Latvijas ģeogrāfisko apstākļu prizmu. «Kā Teodors domā: vai mūsu dzeja būtu vairāk cēlusies, ja Gaujas kalni būtu par pāri simts pēdām augstāki?»³⁷

Jautājumā par rasu un izeilo personību ietekmi, ko īpaši izcēla M. Valters, J. Jansons-Brauns atzīmēja, ka rasu faktoram marksisms patiesi nepiešķir ievērojamu nozīmi, un tas pilnībā atbilst lietu reālajam stāvoklim. Taču nebūt nav pareizi, ka marksisms noliedzot personību nozīmi, individu. Tas ir pretrunā ar marksisma teorijas būtību. «Cilvēki darina vēsturi — ar to jau teikts, ka vēstures progress nevar būt bez aktīvu, apzinīgu individu kopdarbības. . . Vēsturiskais materiālisms izšķirošo nozīmi vēsturiskās kustībās un pārgrozībās atzīst, protams, tikai masām, sociālām šķirām un grupām, bet tas nebūt nedomā reālo cilvēka personību iznīcināt un to nostādīt par nulli.»³⁸ J. Jansons-Brauns sekmīgi cīnījās pret subjektīvo un objektīvo ideālismu jautājumā par ievērojamu personību un tautas masu patiesās lomas izpratni. Un tas izdarīts dziļāk un ar spēcīgāku argumentāciju nekā jebkad agrāk latviešu marksistiskajā literatūrā.

Liela nozīme J. Jansona-Brauna grāmatai «Vēsturiskais materiālisms» bija visu šo svarīgāko vēsturiskā procesa marksistiskās koncepcijas atziņu aizstāvēšanā un propagandā. Marksisma pamatprincipu pareiza izpratne deva iespēju J. Jansonam-Braunam pa-

reizi un dziļi traktēt arī dažas citas tālaika svarīgākās teorētiskās problēmas. Šajā sakarā pakavēsimies pie revolūcijas problēmas un šķiriskās pieejas principa; abi šie momenti pārliecinoši atklājas, analizējot J. Jansona-Brauna teorētisko mantojumu.

J. Jansonu-Braunu īpaši interesēja revolūcijas problēma. Tas liecināja par laikmeta rakstura izpratni un pauda viņa centienus pēc kardināliem pārveidojumiem sabiedriskās attīstības gaitā.

J. Jansons-Brauns 1910. g. liek priekšā izdot latviešu valodā darbus par 1789. un 1848. g. revolūcijām.³⁹ Tajā pašā laikā viņš tulko un izdod latviešu valodā A. Bebeļa grāmatu «Iz manas dzīves» un īpaši centīgi komentē vietas, kas attiecas uz revolūcijas izpratni.

Ja J. Jansona-Brauna darbos pirmās krievu revolūcijas laikā nepietiekami reljefi parādīta bruņotās sacelšanās nozīme, tad pēc-revolūcijas periods daudz ko iemācīja — ieroči bija jāizmanto pārliecinošāk, kā uz to aicināja V. I. Ļeņins un boļševiku partija. Ne mazāka nozīme J. Jansona-Brauna uzskatu maiņā bija arī tam apstāklim, ka viņš bija aktīvs LSDSP III kongresa (1906. g.), LSD II kongresa (1907. g.) un KSDSP V kongresa (1907. g.) dalībnieks. Šajos kongresos dziļi tika analizēti revolūcijas procesi, tās uzplūdi un atplūdi, stiprās un vājās puses, tika izvirzīti tālākie uzdevumi. Jau rakstā «Starptautiskais sociālistiskais kongress Štutgartē» (1907. g.), runājot par revolūciju, J. Jansons-Brauns atzīmēja, kādi ir «viņas lieliskie cīņas līdzekļi (ģenerālstreiks, bruņota sacelšanās utt.)».⁴⁰

Pirmā pasaules kara laikā, nosodot karus «imperiālisma vārdā», J. Jansons-Brauns, balstoties uz ļeņinisko programmu, tieši paziņoja: ««Pilsoņu karu» mēs atzīstam pilnā mērā.»⁴¹

Apskatot marksisma pamatprincipus, uz kuriem jābalstās, analizējot vēsturisko procesu, tāpat arī mūsdienu ideoloģiskos procesus, literatūras un mākslas attīstību, J. Jansons-Brauns pirmajā vietā izvirza šķirisku pieeju. Tas nozīmēja, ka šķiru sabiedrībā sabiedriskie procesi nav izprotami, ignorējot šķiru cīņu.

No šī viedokļa interesi izraisa J. Jansona-Brauna sniegtā R. Pelšes vienkāršoto uzskatu kritika, kā arī viņa piezīmes par P. Daugi. Marksisma pavirša izpratne bija par cēloni tam, ka R. Pelše pagātnes mākslu uzskatīja tikai par valdošo šķiru ideoloģijas atspoguļojumu; tas tad arī noteica viņa nihilistisko attieksmi pret pagātnes kultūru.

«Tā ir liela kļūda no P. Roberta [R. Pelše — V. Š.] un viņa domu biedru puses,» rakstīja J. Jansons-Brauns, «kad tie nepazīst un nesaprot vēsturi, ka tiem visā vēsturē šķiet darbojamiem tikai viena, negrozīga, valdoša šķira, sākot no Ēģiptes faraoniem un beidzot ar tagadējo buržuāzisko republiku prezidentiem. Taču šķiras bijušas dažādas, tās ir cēlušās un grimušas, un vedušas savā starpā nerimstošas cīņas. Neviens nevar skaitīties par marksistu, kas jēl kaut cik nepazīst šķiru cīņu vēsturi un lielos sabiedriskos lūzumus cilvēces vēsturē...»⁴²

Tādējādi dažādos procesus arī mūsdienu kapitālistiskajā sabiedrībā varēs izprast tikai tad, ja tiks ņemta vērā šķiru cīņa starp kapitālistiem un algotiem strādniekiem, šķiru cīņa, kas neaprimst ne uz mirkli. To J. Jansons-Brauns atzīmēja vairākkārt (skat., piemēram, rakstu «Anarhisms», 1906. g.).⁴³ J. Jansons-Brauns vērsās pret neprecizitātēm marksistiskā šķiriskuma principa formulējumos, jo viņš izprata marksistisko pamatatziņu būtisko nozīmi. Kad P. Dauge savā rakstā «Filozofija un dzīve» (1913. g.) pieļāva apgalvojumus, it kā sabiedrība bez šķiru cīņas nevar virzīties uz priekšu, bet ar to vien arī nenotiks virzība uz priekšu, jo šķiru cīņu šai darbā viņš traktēja tikai kā vienu no sabiedrības attīstības ieročiem, J. Jansons-Brauns pret to kategoriski iebilda. «Man, protams, nav ne mazāko šaubu par P. Dagues marksistisko pārliecību, bet viņš izsakās tik neapdomīgi, ka viņa uzstādītās tēzes var nodevēt dažiem pāri gājējiem par ērtu tiltiņu uz revizionisma un kade-tisma lēģeri.»⁴⁴

J. Jansonam-Braunam taisnība bija vēl jo vairāk tāpēc, ka P. Dauge apgalvoja, ka bez antagonistiskām attiecībām strādnieku un saimnieku vēl saista vispārcilvēciskās attiecības. Katram marksistam, protams, bija skaidrs, ka kapitālisma apstākļos strādnieks un kapitālists ne tikai cīnās viens pret otru, bet viņus arī saista kapitālistiskās ražošanas gaita, kamēr šī ražošana vēl pastāv. Taču šajā gadījumā ieviest jēdzienu par vispārcilvēciskām attiecībām nozīmēja radīt kaitīgu jucekli. Un tāpēc J. Jansons-Brauns tieši atsauca uz K. Marksu, kurš vēl pagājušā gadsimta 40. gados savā polemikā pret Kārli Grīnu un viņa piekritējiem noteikti atmaskoja frāzes par «vispārcilvēciskajām attiecībām».⁴⁵

Līdzīgas kļūdas šajā laikā P. Daugem radās, pareizi neizprotot vājās puses J. Dīcgēna filozofijā, ar kuru kādu laiku nekritiski aizrāvās P. Dauge. J. Jansona-Brauna nostāja pret J. Dīcgēnu bija kritiska. Viņš speciāli uz to norādīja: «Es pats neesmu tik liels Dīcgēna piekritējs (man viņš neliekas tik dziļš, un es nevaru atzīt viņa pārmērīgo relatīvismu).»⁴⁶

J. Jansona-Brauna cīņa par pienācīgas nozīmes piešķiršanu šķiriskās pieejas principam saskan ar šī jautājuma marksistisku traktējumu. «Vai jēl kāds, kas kaut cik pazīst Marksu, var noliegt, ka mācība par šķiru cīņu ir visas viņa uzskatu sistēmas smaguma centrs?»⁴⁷ Kritizējot N. Buharina grāmatu «Pārejas perioda ekonomika», V. I. Leņins rakstīja: ««Sociālā sistēma», «sabiedriskā formācija» — tas viss nav pietiekami konkrēti bez šķiras un šķiru sabiedrības jēdziena.»⁴⁸

Ne maza nozīme no vēsturiskā materiālisma pamatprincipu viedokļa bija arī J. Jansona-Brauna vēsturiskajam darbam «Baltijas revolūcija» (1912. g., 1. d.). Darbs faktiski bija pabeigts līdz 1908. g. bet, tā kā rokraksts nonāca Rīgā žandarmu rokās, autoram grāmatu nācās rakstīt otrreiz, un tāpēc tā iznāca 1912. g.

Pilnīgi pamatoti var apgalvot, ka «Baltijas revolūcija», tāpat kā F. Roziņa grāmata «Latviešu zemnieks», bija uzrakstīta, bal-

stoties uz marksisma, vēsturiskā materiālisma metodoloģiju. J. Jansona-Brauna darbā uz plaša, pirmo reizi aplūkota materiāla pamata analizēti vecās iekārtas kontrrevolucionārie spēki, parādīti cēloņi un apstākļi, kas izraisīja revolūciju un noteica tās iznākumu. Ilgu laiku šī grāmata bija vienīgais šāda veida avots Latvijas marksistiskajā historiogrāfijā. Vēl 1924. g., kad J. Jansona-Brauna grāmata tika tulkota krievu valodā un nāca klajā Maskavā, izcilais vēsturnieks un publicists V. Knoriņš grāmatas priekšvārdā rakstīja, ka, neskatoties uz darba trūkumiem, grāmata būs «nepieciešama katram 1905. gada vēsturniekam tik ilgi, kamēr mēs neradīsim pilnīgāku Baltijas strādnieku un zemnieku revolucionāro cīņu vēsturi».⁴⁹

Grāmatas trūkumi gan ir visai būtiski. Tā, piemēram, J. Jansons-Brauns Latvijas 1905.—1907. g. revolūciju kā Krievijas buržuāziski demokrātiskās revolūcijas sastāvdaļu raksturojis neprecīzi, nepietiekami uzsvēris proletariāta kā 1905. g. revolūcijas hegemonu lomu, dažkārt revolucionāro cīņu uz laukiem atrāvis no revolucionārās cīņas pilsētā. Tomēr jāievēro, kā autors pats atzīmē, ka viņam nav bijuši pieejami daudzi materiāli un tāpēc viņš savu grāmatu uzskata tikai kā priekšdarbu nākamai revolūcijas vēsturei.⁵⁰

Padomju vēsturnieki, balstoties uz visu vēsturisko faktu bagātību un izmantojot marksisma-ļeņinisma metodoloģijas dārgumu krātuvi, snieguši dziļi zinātnisku Latvijas 1905. g. revolūcijas raksturojumu, analizējuši tās virzošos spēkus, revolūcijas mērķus un uzdevumus, tādā veidā paveikdami to, ko bija aizsācis J. Jansons-Brauns.

V. I. ĻEŅINA DARBA «MATERIĀLISMS UN EMPIROKRITICISMS» NOZĪME MARKSISTISKĀS FILOZOFIJAS ATTISTĪBĀ LATVIJĀ

Latvijas filozofiskajā dzīvē īpaša nozīme ir V. I. Ļeņina grāmatai «Materiālisms un empiriokriticisms».

Šī fundamentālā darba iznākšana Latvijā marksistiem nebija negaidīta. LSD darbiniekiem bija zināms, ka, pirms V. I. Ļeņins sāka rakstīt darbu «Materiālisms un empiriokriticisms», viņš daudz studēja filozofisko literatūru, tanī skaitā arī krievu mahistu darbus.

J. Bērziņš-Ziemelis, atceroties V. I. Ļeņina strīdus ar rakstnieku N. Rožkovu Kuokalā par filozofijas jautājumiem, rakstīja: «Sākās.. ar Bogdanova grāmatu par empiriomonismu. Toziem Vladimirs Iljičs cītīgi lasīja «Empiriomonisma» trešo daļu, kādu laiku ik dienas nāca ar šo grāmatu uz ēdamistabu.. Esmu pārliecināts, ka viņa paša filozofijas grāmatas («Materiālisms un empiriokriticisms») plāns radās viņam jau 1906. gada ziemā..»⁵¹

V. I. Ļeņinam radās lielas grūtības, meklējot izdevēju, kas būtu ar mieru izdot «Materiālismu un empiriokriticismu». V. I. Ļeņins cerēja uz P. Dages palīdzību,⁵² kas Maskavā izdeva vairākus darbus partijas organizācijas vajadzībām. Taču P. Dage, apsverot savas iespējas, diemžēl nevarēja uzņemties V. I. Ļeņina darba

izdošanu. P. Dauges izdevniecība materiālo grūtību rezultātā jau 1908. g. praktiski bija beigusi darboties.⁵³

Bez tam jāņem vērā, ka latviešu sociāldemokrātijā arī reakcijas periodā saglabājās liela interese par filozofijas jautājumiem. To pierāda tā uzmanība, kādu šajā laikā filozofiskiem jautājumiem veltīja P. Stučka, F. Roziņš, J. Jansons-Brauns u. c. Filozofiskās diskusijas latviešu sociāldemokrātijā norisinājās pat strādnieku pulciņos. Lūk, daži fakti.

Vecais boļševiks R. Bauze (Nemiers) savās atmiņās stāsta, ka apmēram ap 1910. g. viņš apmeklējis legālu pašizglītības pulciņu, kura klausītāji interesējušies par filozofijas jautājumiem. R. Bauze pat uzstājās ar lekciju «marksistiskajā gnozeoloģijā», lai gan, kā pats atzīmē, tolaik vēl vāji orientējies filozofijā.⁵⁴

Atklātnē, ko latviešu boļševiks Eduards Veiss saņēma 1908. g. martā Pēterburgā, kāds biedrs no Cīrihes rakstīja: «Šovakar sestdienas vakars, un tādēļ šeit vairāk dzīvības. Arī es jau paspēju būt uz divām sapulcēm. Viena manā geverkschaftē; otra lielinieku klubā. Beidzamā runāja par Mahu un Avenariusu, kuri tagad ļoti moderni. Viņus pašus neviens nelasa, bet viņiem piekriet un par viņiem daudz runā.»⁵⁵ Pēdējā frāze liecina par atklātnes autora neslēpti kritisko attieksmi pret mahistisko filozofiju.

Latvijas revolucionārie sociāldemokrāti teorētiskus strīdus prata noorganizēt un studēt filozofisko problemātiku pat cietuma apstākļos. Piemēram, Rīgas Centrālcietumā 1908. g. sodu izcieta ievērojams skaits latviešu revolucionārās sociāldemokrātijas darbinieku. Šeit atradās F. Roziņš, J. Rudzutaks, J. Gavēnis un daži citi. Pateicoties F. Roziņa enerģijai un organizatoriskajai prasmei, cietums pārvērtās par īpaša veida politisko zinātņu augstskolu. Te studēja filozofijas vēsturi, politisko ekonomiju, svešvalodas. Revolucionāri lasīja un iztīrāja K. Marksa «Kapitālu», V. I. Ņeņina darbu «Kapitālisma attīstība Krievijā» un daudz citu nozīmīgu darbu. Dažkārt izdevās pat noorganizēt diskusijas. F. Roziņš tulkoja latviešu valodā K. Marksa darbu «Kapitāls» un A. Bebeļa «Sieviete un sociālisms».

Ieslodzītie revolucionāri šajā politiskajā «akadēmijā» spēja izveidot arī bibliotēku, kuru kādu laiku pārzināja J. Gavēnis. Kārtējās nodarbības K. Marksa nāves 25. gadadienā bija tik vētrains, ka beidzās ar vispārēju ieslodzīšanu karcerī; karcerī tikuši ieslodzīti arī cietumā esošie anarhisti.⁵⁶ Tātad teorētiskie strīdi acimredzot bijuši diezgan kaismīgi, ja jau reizēm tie beigušies šādā veidā. H. Mūrniece (minētā E. Veisa sieva), kura par revolucionāru darbību arī šajā laikā izcieta sodu Rīgas Centrālcietumā, ilgu gadu glabāja cietumā rakstītos konspektus par K. Marksa «Kapitālu», G. Hēgeļa un F. Nīčšes darbiem.⁵⁷

Izmantojot visas iespējas, marksisma teoriju studēja arī Liepājas, Jelgavas, Cēsu u. c. cietumu politieslodzītie. 1910. un 1911. g. Liepājas cietumā ieslodzītie lasīja K. Marksa un F. Engelsa «Komunistiskās partijas manifestu», G. Pļehanova, K. Kautska darbus

u. c., kā arī klausījās Ž. Dāvidnieka, K. Luksa, E. Vilsona u. c. biedru lekcijas par marksisma problēmām, politekonomiju un šķiru cīņas vēsturi.⁵⁸

V. I. Ļeņina grāmata «Materiālisms un empiriokriticisms», sagraujot mahistus un citus marksistiskās filozofijas revidētājus, kā arī vispārinot gadsimtu mijas sasniegumus dabzinātnēs, radīja veselu laikmetu dialektiskā un vēsturiskā materiālisma attīstībā, dzīvu atbalsi izsaucot arī Latvijā. Vecais komunistis R. Pelše norāda, ka Latvijas boļševikiem cīņā pret buržuāziju un tās ideologiem palīdzēja V. I. Ļeņins. Latvijas boļševiki studēja «Materiālismu un empiriokriticismu» un citus V. I. Ļeņina darbus.⁵⁹

Ir saglabājušās ziņas, par to, kā Latvijas boļševiki studējuši šo izcilo V. I. Ļeņina darbu.

Kad 1910. g. revolucionāro sociāldemokrātu kolektīvos nonāca «Materiālisms un empiriokriticisms», tam tūlīt tika pievērsta arī cietumā ieslodzīto uzmanība. Izrādījās, ka ieslodzīto vidū ir E. Maha, R. Avenariusa, A. Bogdanova piekritēji. Boļševiki ar F. Roziņu priekšgalā vērsās pret mahisma piekritējiem, argumentācijai izmantojot V. I. Ļeņina darbu.

Revolucionārās kustības dalībnieks J. Petrovičs, kas atradās cietumā kopā ar F. Roziņu, atceras šādas filozofiskas diskusijas: «Roziņš nemilēja piedalīties kamerā notiekošajos strīdos un vienmēr izturējās pret šiem strīdiem drusku ironiski. 1910.—1911. gadā Rīgas katorgas cietumā modē bija filozofiski strīdi. Roziņš bija dedzīgs materiālists, bet, kad viņam lika priekšā nolasīt referātu par kaut kādu filozofisku tematu, viņš vienmēr atteicās. Bet kādreiz, kad diskusija par Bogdanova empiriokriticismu iedegās sevišķi karsti, Roziņš izteicās, ka viņš esot gatavs nolasīt referātu...»

Tālāk atmiņās teikts: «Īsumā raksturojis sajūtu lomu ārējās pasaules izziņā un sajūtu orgānu uzbūves īpatnības vardēm, Roziņš ar humoru aizskāra Bogdanova kolektīvo pieredzi kā objektīvās pasaules izziņas filozofisko pamatu un ar sevišķu sarkasmu raksturoja Bogdanova «substitūcijas» teoriju kā vienu no visvairāk metafiziskām konstrukcijām visā empiriomonisma sistēmā. R. Dukurs [meņševiks — V. Š.], kas toreiz sēdēja vienā kamērā ar Roziņu un visai dedzīgi aizstāvēja A. Bogdanova empiriokriticismu, un vienmēr ļoti nevērigi izturējās pret Roziņa filozofiskajiem uzskatiem un zināšanām, pēc šī referāta bija spiests atzīties, ka Roziņš nebūt nav tāds rāms filozofs, kā viņam, Dukuram, licies.»⁶⁰

F. Roziņa kritika par pasaules ainu «varžu uztverē» bija tieši vērsta pret empiriokritiķa R. Vilija mahistisko ideju.

Attiecībā uz A. Bogdanova «substitūcijas» teoriju jāsaka, ka tā īstēni ir formāla kompilācija, kas galu galā aizstāv ideālismu un reakciju. V. I. Ļeņins rakstīja: «Bogdanovs personīgi ir katras reakcijas un it īpaši buržuāziskās reakcijas nikns ienaidnieks. Bogdanova «substitūcija» un «sabiedriskās esamības un sabiedriskās apziņas identitātes» teorija *kalpo* šai reakcijai.»⁶¹

F. Roziņa pret A. Bogdanova «substitūcijas» teoriju vērsta kritika tātad iekļāvās kopējā cīņā pret visādiem ideālisma paveidiem, pret filozofisko reakciju; šo cīņu grāmatā «Materiālisms un empiriokriticisms» kasmīgi bija izvērsis V. I. Ļeņins.

Cietumā tika noorganizēta diskusija, kurā no boļševikiem referātu nolasīja J. Rudzutaks, nesaudzīgi vērsoties pret savu oponentu meņševiku R. Dukuru. Šī diskusija bijusi atspoguļota pagrīdes avīzē «Cietumnieka Balss», kuru pagaidām diemžēl nav izdevies atrast. J. Petrovičs atceras, ka R. Dukurs, lai propagandētu empiriokriticismu, uzrakstīja šīs filozofijas izklāstu težu veidā un izplatīja kamerās. Tās nonāca arī J. Rudzutaka kamerā. J. Rudzutaks uzrakstīja kontrtēzes, kuras bija ievietotas rokrakstā izdotajā «Cietumnieka Balsī». Kritizējot R. Dukuru, J. Rudzutaks balstījās uz V. I. Ļeņina darbu «Materiālisms un empiriokriticisms».

Kā liecina E. Karpovics, viņš pēc savas māsas K. E. Karpovicas (Ozolas) lūguma, kura no 1907. līdz 1909. g. atradās Rīgas Centrālcietumā, ar A. Raņča grāmatu veikala (Rīgā) starpniecību nosūtījis viņai A. Bogdanova grāmatu par empiriomonismu. Acīmredzot grāmata bijusi vajadzīga sakarā ar filozofiskajiem strīdiem cietumā. Jādomā, ka par to arī rakstīja J. Ozols, atzīmējot, ka «Cietumā sēžot, Klāra studēja Bogdanova empiriomonismu, kas viņu neapmierināja.»⁶²

Attēloto ainu papildina vēstule, kas bija nosūtīta no Rīgas Centrālcietuma uz ASV avīzei «Strādnieks». Kāds tolaik cietumā notiekošo idejisko strīdu liecinieks vēstulē raksta: «Tagad īsumā par sevi. Esmu vēl arvien starp savējiem. Cenšamies izmantot laiku lietderīgi. Dibinām dažādus «klubus», kā valodas, matemātikas, vēstures etc. Mācāmies un lasām, cik spējams. Rīkojam pat debates. Tās bieži norit diezgan dzīvi. Temati, piemēram: Kāda nozīme A. Bogdanovam marksistiskā literatūrā? Kādi ir A. Bogdanova filozofiskie ieskati? Kā attīstījās strādnieku kustība Baltijā? etc. Ir te daži A. Bogdanova empiriomonisma aizstāvji, tāpēc debates ir ļoti dzīvas, sevišķi filozofiskos jautājumos. Agrārjautājumā jau nu it dabiski iznāk domu starpības ar soc.-revolucionāriem, kuru te ir tāds bišķīts.»⁶³

Protams, cietuma priekšniecība jau drīz vien saprata, cik bīstamas ir šādas «akadēmijas» un diskusijas, un tāpēc sāka izsūtīt savus nemierīgos iemītniekus pa citiem Krievijas cietumiem. F. Roziņu nosūtīja uz Sibīriju, J. Rudzutaku uz Maskavu, citus uz Saratovu, Pēterburgu, Orlu.

Ar «Materiālismu un empiriokriticismu» iepazīnās arī latviešu revolucionārie emigranti. Parīzē šai sakarā tika noorganizēta diskusija, kurā piedalījās dažādu politisko virzienu pārstāvji un kura «ieilga četrus vakarus līdz dziļai naktij.»⁶⁴

V. I. Ļeņina grāmata ievērojamā mērā stiprināja Latvijas boļševiku partijas pozīcijas svarīgākos teorijas jautājumos un nosprauda uzdevumus cīņā pret mahistisko filozofiju Latvijā.

Tai bija tiešs sakars ar LSD darbību. V. I. Ļeņins šai darbā analizē arī P. Dauges kļūdas marksistiskās filozofijas propagandā.

Jau agrāk V. I. Ļeņins bija atzīmējis, ka LSD teorētiskajā darbībā ir būtiski trūkumi. Tiesa, līdz grāmatas «Materiālisms un empiriokriticisms» iznākšanai V. I. Ļeņina darbos par to nav tiešu norādījumu. KSDSP V kongresa un LSD II kongresa dalībnieks boļševiks J. Gavēnis atzīmēja, ka V. I. Ļeņins vērsa uz to uzmanību boļševiku frakcijas apspriedē KSDSP V kongresā, kur piedalījās arī Latvijas Sociāldemokrātijas pārstāvji.⁶⁵

Savās atmiņās, kas publicētas 1924. g., J. Gavēnis šai sakarā rakstīja: ««Jūs, latvieši», sacīja V. I. Ļeņins, «esat lieliski revolucionāri. Jums piemīt gan franču proletariāta revolucionārā ekspanivitāte, gan vācu proletariāta izturība, nelokāmība un disciplinētība, jums ir milzīga praktiska pieredze, it īpaši partizāņu cīņās. Esat izveidojuši priekšzīmīgu, labi disciplinētu parauga pagrīdes organizāciju. Vispār jūs esat labi revolucionāri praktiķi. Bet teorijā stipri klibojat. Un te slēpjas briesmas, ka jūs varat noslidēt no konsekventi revolucionāras, marksistiskas līnijas un iestigt oportūnisma purvā. Saurais prakticisms, kas neredz pamatuzdevumus, noved pie meļševisma.»

Ja atmiņa mani neviļ, tad es aptuveni pareizi atstāstu to, ko toreiz teica Iljičs.

Biju ar viņu pilnīgi vienis prātis. Teorijā mēs stipri klibojām.»⁶⁶

V. I. Ļeņina norādījums par LSD trūkumiem teorijas jomā loģiski sasaucas ar faktisko filozofiskās dzīves stāvokli Latvijā un ar to kritiku, kuru viņš izteica par P. Daugi darbā «Materiālisms un empiriokriticisms».

Laikā no 1907. līdz 1908. g. P. Dauge izdeva «J. F. Bekera, J. Dīcgena, F. Engelsa, K. Marksa u. c. vēstules F. A. Zorgem u. c.» krievu tulkojumu ar V. I. Ļeņina priekšvārdu, kā arī J. Dīcgena darbus krievu, vēlāk arī latviešu valodā.

Sakarā ar J. Dīcgena darbu izdošanu P. Dauge 1906. g. Somijā pie Kuokalas bija tikšanās ar V. I. Ļeņinu (tā bija P. Dauges otrā tikšanās ar V. I. Ļeņinu). P. Dauge iepazīstināja Vladimīru Iljiču ar saviem izdevniecības plāniem, un V. I. Ļeņins atbalstīja J. Dīcgena darbu izdošanu. J. Dīcgena darbu izdevumus P. Dauge bez atlīdzības nodeva Maskavas partijas organizācijai. Kad 1910. g. no 23. oktobra līdz 3. novembrim Maskavas tiesu palātā notika 33 sociāldemokrātu process, tiesas priekšā stājās arī P. Dauge, kuram inkriminēja grāmatas «J. F. Bekera, J. Dīcgena, F. Engelsa, K. Marksa u. c. vēstules F. A. Zorgem u. c.» krievu tulkojuma izdošanu ar V. I. Ļeņina priekšvārdu.

Boļševiku partija augstu vērtēja P. Dauges izdevēja darbību, kā arī viņa nopelnus marksisma propagandā. Ievērojamais padomju vēsturnieks M. Pokrovskis 20. gados sacīja, ka «P. Dauge bija viens no pirmajiem boļševikiem, kuru interesēja teorijas jautājumi un kurš centās ieinteresēt citus, centās ar enerģiju, kāda raksturīga proletariātam, no kura P. Dauge nācis, — latviešu proletariātam,

kas ir viens no proletariāta visvaronīgākajiem pulkiem. Būdams izturīgs un enerģisks, viņš centās propagandēt teorijas jautājumus, ieinteresēt par tiem tolaik, kad šīm grāmatām pat izdevēju nevarēja atrast, un viņš šīs grāmatīņas izdeva par saviem līdzekļiem. Ar saviem pieticīgajiem līdzekļiem viņš centās darīt to darbu, ko tagad izpilda Komunistiskā Akadēmija ar gandrīz pusmiljona budžetu.»⁶⁷

Taču, propagandējot J. Dīcgēna darbus, P. Dauge pieļāva arī nopietnas filozofiskas kļūdas, tuvinot vācu strādnieku filozofa filozofisko mantojumu mahismam un cenšoties «papildināt» marksismu ar mahistiski traktēto «dīcgenismu». Nopietnas filozofiskas kļūdas bija arī P. Dauges no 1906. līdz 1908. g. nolasītajās lekcijās. Tā, lekcijā «Jozefs Dīcgēns un viņa filozofija» 1908. g. 24. martā Poļu bibliotēkā P. Dauge līdz ar pareizām atziņām izvirzīja arī šķietamās «vēsturiskā materiālisma un kosmiskā monisma», «empīriskā monisma un naturmonisma» problēmas.⁶⁸

P. Dauges publicētie darbi sakarā ar tanīs pieļautajām teorētiskajām kļūdām izraisīja iebildumus. Pret centieniem uzlabot marksismu ar J. Dīcgēnu vērsās G. Pļehanovs. Pēc tam kad E. Dīcgēns bija pārtulkojis vācu valodā G. Pļehanova darbu «Jozefs Dīcgēns» (1907. g.) un J. Dīcgēna darbu izdevumā (skat. J. Dietzen: Erkenntnis und Wahrheit. Stuttgart, 1909, pielikumi) ievietojis arī P. Dauges rakstu «G. Pļehanovs un J. Dīcgēns», G. Pļehanova un P. Dauges filozofiskajā strīdā iejaucās F. Mēringa, nostājoties G. Pļehanova pusē.

V. I. Leņins grāmatā «Materiālisms un empiriokriticisms» rūpīgi analizēja P. Dauges filozofiskās kļūdas, vispirms tās, kas bija rodamas rakstā «G. Pļehanovs un J. Dīcgēns». Tieši šis raksts viskoncentrētākā veidā atsedza P. Dauges «dīcgeniskās» kļūdas, viņa centienus izveidot īpašu līniju no tā, kas bija pats vājākais J. Dīcgēna filozofiskajā mantojumā. V. I. Leņins aizstāvēja J. Dīcgēnu kā marksistu, kā dialektiskā materiālisma piekritēju, bet vienlaikus kritizēja P. Dauges centienus tuvināt J. Dīcgēna filozofiju Leklēra tipa fideismam un mahismam.

V. I. Leņins darbā «Materiālisms un empiriokriticisms» pierādīja, ka G. Pļehanova un P. Dauges polemikā taisnība ir G. Pļehanovam. V. I. Leņins parāda gan J. Dīcgēna filozofijas stiprās, gan vājās puses. J. Dīcgēns, kurš pašmācības ceļā bija apguvis filozofiju un patstāvīgi nonācis pie dialektiskā materiālisma, K. Marksu uzskatīja par «virziena rādītāju». Kā parādīja V. I. Leņins, J. Dīcgēns «par 9/10 ir materiālists, kurš nekad nav pretendējis ne uz oriģinalitāti, ne uz īpašu filozofiju, kas atšķirtos no materiālisma».⁶⁹

Taču J. Dīcgēna filozofijā ir neprecizitātes un kļūdas. Viņš paplašina materiālas jēdzienu, attiecinot uz to visas īstenības parādības, arī domu. Šis J. Dīcgēna neprecizitātes arī sāka izmantot mahisti, lai tuvinātu viņu mahismam.

Citējot P. Dauges izteikumu J. Dīcgēna «Filozofijas akvizīta» otrajā krievu izdevumā, ka «pat buržuāziskā kritika norāda uz

Dīcgena filozofijas sakaru ar empiriokriticismu un imanento skolu» un «sevišķi Leklēra skolu», V. I. Ļeņins raksta: «Ka P. Dauge atzīst un cienī J. Dīcgenu, tas ir neapšaubāms. Bet tikpat neapšaubāms, ka viņš *dara negodu* J. Dīcgenam, bez protesta citēdams buržuāziskā papīra traipītāja atsauksmi, kurš tuvina visnoteiktāko fideisma un profesoru, šo buržuāzijas «diplomēto sulaiņu», ienaidnieku fideisma atklātajam sludinātājam un nīknajam reakcionāram Leklēram. Iespējams, ka Dauge atkārtojis svešu atsauksmi par imanentiem un Leklēru, pats personīgi nepazīdams šo reakcionāru rakstījumus. Bet tad tas lai noder viņam par brīdinājumu: ceļš *no* Marksa uz Dīcgena īpatnībām — uz Mahu — uz imanentiem — ir ceļš uz purvu.»⁷⁰

Un tālāk, kritizējot P. Duges «dīcgeniskās» kļūdas, V. I. Ļeņins raksta: «Dīcgens bija marksists, un lāča pakalpojumu viņam izdara Eižens Dīcgens un — ak vai! — biedrs P. Dauge, sacerēdami «natūrmonismu», «dīcgenismu» u. tml. «Dīcgenisms» atšķirībā no dialektiskā materiālisma ir juceklis, ir solis uz reakcionāro filozofiju, ir mēģinājums radīt līniju ne no tā, kas ir liels Jozefā Dīcgenā (šai strādniekā filozofā, kurš savā veidā atklājis dialektisko materiālismu, ir daudz kas liels!), bet no tā, kas viņā ir vājš!»⁷¹

J. Dīcgena matērijas definējuma kļūdas atkārtoja ne tikai P. Dauge, bet arī F. Roziņš 1904. g. V. I. Ļeņina bažas par marksistiskās teorijas stāvokli LSD sakrita ar noskaņām, kas veidojās Latvijas strādnieku kustībā.

V. I. Ļeņina grāmata «Materiālisms un empiriokriticisms» ienesa dzīvinošas vēsmas Latvijas filozofiskajā cīņā, mobilizēja labākos marksistiskos spēkus un viņu piekritējus marksisma propagandas padziļināšanai. Latvijas marksisti lielāku vērību sāka veltīt marksisma pamatlicēju un V. I. Ļeņina darbu studēšanai.

Norādot uz nepieciešamību studēt šos darbus, P. Stučka rakstā «Caur atziņu pie atziņas» jautāja: «Cik Marksa darbu tulkojumu ir parādījies?.. Cik Engelsa izdevumu ir latviski? No viņa Anti-Diringa, Feierbaha u. c. pie mums vēl maz ko dzirdējuši, bet — mums ir jau Engelsa pārvarētāji.»⁷²

F. Engelsa darbus «Anti-Dīrings» un «Ludvigs Feierbahs un klasiskās vācu filozofijas gals» P. Stučka nemin nejauši, — grāmata «Materiālisms un empiriokriticisms» izstrāvo šo klasisko marksisma darbu idejas.

J. Bērziņš-Ziemeļis, kritizējot liberālā profesora F. Kokoškina grāmatu «Valsts un tās vara», ieteica lasīt F. Engelsa darbu «Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās».⁷³

Cīnoties par marksisma klasisko darbu izplatīšanu strādnieku masās, P. Stučka turpina jau pirms revolūcijas uzsākto darbu — K. Marksa «Kapitāla» tulkošanu latviešu valodā. P. Stučkam pievienojas F. Roziņš.⁷⁴ Arī citi Latvijas revolucionārie sociāldemokrāti plašāk sāk tulkot K. Marksa, F. Engelsa un V. I. Ļeņina darbus, it īpaši sākot ar 1913. g.

V. I. Ļeņina darbs «Materiālisms un empiriokriticisms» kļuva

par Latvijas marksistu stabilu idejisko ieroci. V. I. Ļeņina nozīme cīņā pret mahismu augstu novērtēta avīzē «Strādnieks» ievietotajā rakstā «Ļeņins-Uļjanovs»⁷⁵ (raksta autors acīmredzot ir F. Roziņš) 1917. g. Februāra revolūcijas dienās.

Pēc V. I. Ļeņina darba «Materiālisms un empiriokriticisms» iznākšanas arī latviešu boļševiki publicēja vairākus darbus, kas bija veltīti svarīgiem filozofijas jautājumiem.

Lieli nopelni, propagandējot V. I. Ļeņina mācību par marksistiskās teorijas nozīmi proletariāta revolucionārajā cīņā, ir P. Stučkam. Daudz uzmanības P. Stučka veltī LSD biedru audzināšanai, cīņai pret marksisma revīziju, vēršas pret ideālistiskā pasaules uzskata izplatīšanos. Darbā «Caur atziņu pie apziņas» un «Mūsu domu starpības» P. Stučka aicina apbruņot proletariātu ar revolucionāro teoriju. Par svarīgu partijas ideoloģiskā darba uzdevumu viņš uzskata strādnieku šķiriskās apziņas audzināšanu. P. Stučka atmasko oportunistus kā ekonomisma ideoloģijas nesējus. Aizstāvojot ļeņinisma tēzes, P. Stučka rakstīja: «Apziņu var dot tikai teorija, jo tikai teorētiska atziņa var apgaismot jūsu prātu, un bez šīs apgaismes jūs pie šķiras apziņas nevarat nonākt.»⁷⁶

Rakstā «Mūsu domu starpības» P. Stučka vēršas pret «partijas aristokrātiem», kuri teoriju uzskatīja par varoņu privilēģiju, kas «pelēkai masai» nav pieejama. Vēlākais labējo sociāldemokrātu līderis buržuāziskajā Latvijā oportūnists F. Cielēns tā arī rakstīja, ka teorija pieejama tikai strādnieku kustības feldfēbeļiem, apakšvirsniekiem, virsniekiem un ģenerāļiem. Marksisma vārdā, P. Stučka paziņoja, kategoriski jāprotestē pret šādu mācību: «Nost ar šādu feldfēbeļu teoriju, tai varēja būt vieta priesteru laikos: strādnieku šķiras devīze ir zināšanas priekš visiem.»⁷⁷

P. Stučka kritizē oportunistus, kas, sekojot kantiāniskajiem E. Bernšteina tipa revizionistiem, strādnieku kustības galamērķi uzskatīja par tālas nākotnes jautājumu. Kritizējot šo viedokli, P. Stučka raksta, ka galamērķis revizionistiem «izliekas kā tāls sapnis, par kuru, nomodā esot, nav vērts uzbudināties. Un šī ziņā tie ir jo tuvu tiem sociālreformistiem iz birģeļu zinātnieku pulka...»⁷⁸

P. Stučka pierādīja, ka uz savu mērķi strādnieku šķirai jāiet pa taisnu ceļu, bet arī tas nebūt nav tik vienkāršs, kā liekas pirmajā acu uzmetienā. Šim ceļam ir sarežģīts dialektisks raksturs. Strādnieku šķirai cīņā par sociālismu jābalstās uz konkrētās vēsturiskās situācijas analīzi, jo vēsture neatkārtojas. P. Stučka brīdināja no dogmatisma briesmām, aicināja radoši attīstīt marksismu un radoši to pielietot revolucionārajā cīņā. Līdz ar to P. Stučka kritizēja dažus latviešu oportunistus, kuri radošas marksisma pielietošanas vārdā revidēja marksisma pamatatziņas.

Latviešu meņševiki reakcijas apstākļos aizvien vairāk nonāca buržuāziskās ideoloģijas ietekmē un faktiski centās iedragāt ticību marksistiskajai revolūcijas teorijai. Viņi sprieda tā: ja jau 1905. g. revolūcija ir tikusi sakauta, tad acīmredzot nepareiza ir arī

marksistiskā revolūcijas teorija. Likvidatoru kapitulācijas noskaņas P. Stučka asi kritizēja rakstā «Uz ceturto valsts domi», rakstot: «Cik arī mūsu «likvidatori» nepūlētos pierādīt, ka pie mums revolūcija ir galīgi izbeigta, nākošām vēlēšanām ir jāpierāda, ka tā ir tikai pārtraukta, bet ne izbeigta.»⁷⁹

Lielu ieguldījumu P. Stučka devis dažu nacionālā jautājuma problēmu izstrādāšanā. Vērtīgākos darbus viņš uzrakstīja pirmā pasaules kara priekšvakarā, kad boļševiku partija vispār lielu uzmanību veltīja partijas programmas izstrādāšanai nacionālajā jautājumā.

Latvijas revolucionārā sociāldemokrātija arvien asāk vērsās pret revizionistiskām tendencēm, pret zinātniskās teorijas pienācīgu nevērtēšanu.

Asa un aktuāla bija, piemēram, F. Roziņa uzstāšanās pret dažām laikrakstā «Strādnieks» izteiktām nepareizām atziņām. 1913. g. F. Roziņš, kuram izdevās izbēgt no Sibīrijas trimdas, bija emigrējis uz ASV. Te viņš kļuva par laikraksta «Strādnieks» redaktoru. Rakstā «Likvidatoru aizstāvis vai arī kritiķis»⁸⁰ F. Roziņš atspēko revizionistu argumentus, saskaņā ar kuriem ekonomiskā uzplaukuma periodi ir vislabvēlīgākie proletariāta cīņā.

Šajos gados sāk uzplaukt reformisms, revizionisms, kas «tur par vajadzīgu revidēt un pārlabot Marksa mācību, jo sagaida tagadējo apstākļu uzlabošanos no reformām un nevis no revolūcijām».⁸¹ F. Roziņš pasvītvoja, ka «rūpniecības ziedu laikā sabiedrības apstākļi vismazāk prasa pēc pamatīgas pārgrozības».⁸²

Pēc F. Roziņa domām, revolucionāras situācijas priekšnoteikums ir ekonomiskās krīzes attīstība, jo «krīzes laikā kapitālistiskās sabiedrības pretīšķības un ļaunumi sasniedz visaugstāko pakāpienu...».⁸³ Tomēr F. Roziņš pie revolūcijas priekšnoteikumiem pieskaita ne tikai ekonomiskās krīzes, bet arī dažus citus momentus, kurus viņš apvieno kopējā jēdzienā — «vispārējā krīze».⁸⁴ Vispārējās krīzes laikā, kā norāda F. Roziņš, lielas grūtības pārdzīvo ne tikai proletariāts, bet arī buržuāzija.

V. I. Ļeņins šādi formulēja revolūcijas pamatlikumu: «Tikai tad, kad «apakšslāņi» negrib veco un kad «augšslāņi» nevar pa vecam, tikai tad revolūcija var uzvarēt. Citādi šī patiesība izsakāma vārdiem: revolūcija nav iespējama bez vispārnacionālas krīzes (kas skar kā ekspluatētos, tā ekspluatatorus)».⁸⁵ F. Roziņš bija nonācis ļoti tuvu revolūcijas pamatlikuma izpratnei.

Par svarīgu momentu, kas sekmē revolūcijas uzvaru, F. Roziņš uzskatīja valsts — precīzāk — armijas sakāvi ārējā karā, protams, ja revolūcijas laikā tāds notiek.

Lietas būtība nav tikai tā, ka ārējā karā sakāvi cieš armija — viens no galvenajiem pastāvošās politiskās iekārtas balstiem. Galvenais ir, raksta F. Roziņš 1914. g., ka šāda sakāve var novest pie vispārējas krīzes. Rakstā «Likvidatoru aizstāvis vai arī kritiķis» viņš papildina: «Marksisti zina un raksta, ka saimnieciskās krīzes

vislielākā mērā pavairo proletariāta revolucionārās tieksmes. Bet viņi zina, ka iespējami citi visu sabiedrību satricinoši notikumi, piemēram, kari pret stipru ārzemju valsti. Šādi ārēji satricinājumi var nesakrist vienā laikā ar periodiski atkārtoto rūpniecības krīzi. Bet viņu lielais uzbudinošais iespaids tomēr būs savienots ar saimnieciskās dzīves satricinājumu un pārtraukumu.»⁸⁶

Analizējis vispārējās krīzes rašanās objektīvos faktorus (ekonomiskā krīze, sakāve karā, «augšslāņu» un «apakšslāņu» krīze), bez kuriem revolūcija nevar sākties, F. Roziņš pievērsās arī subjektīvajiem faktoriem, kurus viņš nosauca par «drošiem». «Teikumu, ka revolūciju nevar ne pataisīt, ne atturēt, nedrīkst saprast tā, it kā tā nāktu automātiski, pati no sevis vai no kādas dieva žēlastības. Markss to nekad un nekur nav teicis. Gluži otrādi, viņš atzīst, ka visi vēstures notikumi tikai tad un tāpēc norisinās, ka cilvēki tos grib un dēļ tiem cīnās.» «Saprotams,» turpina F. Roziņš, «šī griba nav brīva. Saimniecības apstākļi noteic, kas kuram cilvēkam vai šķīrai jāgrib un dēļ kā jācīnās. Katreizējie apstākļi arī ir tie, kas spiež domāt un censties pēc jaunām pārgrozībām.»⁸⁷

Šādi raksti mobilizēja strādnieku uzmanību dziļākai marksisma teorijas apguvei un izpratnei, ieaudzināja masās dziļu atbildības sajūtu par marksisma ideju propagandu.

Par ievērojamu parādību filozofiskajā frontē šajā laikā kļuva plašais R. Pelšes darbs «Salašņu filozofija»,⁸⁸ kas līdz šim nav detalizētāk analizēts.⁸⁹

Jau savā recenzijā par J. Jansona-Brauna darbu «Vēsturiskais materiālisms» un atbildē M. Valteram R. Pelše mēģina spert soli uz priekšu, salīdzinot ar J. Jansonu-Braunu. Atbalstot pēdējo visos svarīgākajos jautājumos, viņš vienlaikus faktiski ieteica zināmā mērā norobežoties no mahistiskajiem autoriem, ko, kā tas jau agrāk atzīmēts, nespēja izdarīt J. Jansons-Brauns. R. Pelše ierosina neuzticēties «krievu empiriomonistam Juškevičam», kā to esot darījis «Vēsturiskā materiālisma» autors, jo šāda uzticēšanās novedusi pie acīm redzamas pretrunas, izklāstot marksistisko uzskatu par ievērojamu personību novērtējumu vēsturē.⁹⁰ Diemžēl R. Pelše savā recenzijā to neizdarīja attiecībā uz E. Mahu.

R. Pelše precīzāk nekā J. Jansons-Brauns definē ražošanas spēkus, nedaudz padziļina «materiālā» un «garīgā» jēdzienus, ienesot priekšstatu par subjektu un objektu. Viņš tāpat izdara dažus precīzējumus attiecībā uz izcilo personību lomas izpratni vēsturiskajā procesā.⁹¹

R. Pelše šajos divos savos nelielajos rakstos tikai ieskicēja vairākus filozofiskus jautājumus, kurus viņš izvērta nedaudz vēlāk rakstā «Salašņu filozofija». Šai rakstā kritizēts tāds marksisma «kritiķis», kāds bija M. Valters, tāpēc arī rakstam ir apakšvirsraksts — «Otra atbilde Dr. M. Valterim».

Vērtīgākais un nozīmīgākais, īpaši Latvijas apstākļiem, darbā «Salašņu filozofija» bija tas, ka R. Pelše faktiski pilnīgi norobežoja no dažāda veida mahistiem un empiriokritiķiem. R. Pelšem šis

«autoritātes» it kā neeksistēja, viņš tās pat nepiemin. Protams, ka tas nenotika bez «Materiālisma un empiriokriticisma» ietekmes, jo nedrīkstam aizmirst to lielo interesi, kāda latviešu sociāldemokrātiem radās par V. I. Ļeņina grāmatu pēc tās iznākšanas.

R. Pelše vērsās pret tolaik plaši izplatīto uzskatu, ka vēsturiskais materiālisms īsteni esot ekonomiskais materiālisms. R. Pelše uzsvēra vēsturiskuma un cēlonības principus, uz kuriem pamatojas K. Marksa mācība par sabiedrības attīstību, kā arī K. Marksa materiālisma dialektisko raksturu kā pašas vēstures procesa dialektiskā rakstura atspoguļojumu.

«Jāatzīmē arī tas,» rakstīja R. Pelše, «ka šī vēstures filozofija saucama nevis par ekonomisko, bet gan par vēsturisko materiālismu. Pirmais nosaukums ir vienpusīgs un rada pārpratumus: it kā ievērotu bez izņēmuma tikai ekonomisko faktoru vārda šaurākā nozīmē. Bez tam vēsturiskā materiālisma raksturīgā īpašība ir tā, ka vēsturiskus notikumus viņš apskata viņu vēsturiskā, cēloņsakarīgā attīstībā. Tādēļ Marksa materiālisms ir vēsturiskais materiālisms. Vispareizāk gan būtu saukt viņu par dialektisko materiālismu; savā vēsturiskā pētišanā viņš ir dialektisks, kāda ir pate vēstures gaita, kura attīstās dialektiski — caur pretējībām un šo pretējību sintezēšanu.»⁹²

Skaidrojot jautājumus, kādi izvirzījās konkrētajā cīņā ar marksistiskās filozofijas pretiniekiem Latvijā, R. Pelše vispirms pakāvējas pie strīdiem par tādu faktoru kā rases, ģeogrāfisko apstākļu, ideoloģijas, «izcilu personību» nozīmi sabiedriskajā attīstībā un tāpat noskaidro dažādu zināšanu nozaru rašanās un attīstības patiesos cēloņus. Tas viss bija nepieciešams, lai atmaskotu marksisma pretinieku, piemēram, M. Valtera u. tml., filozofiskās teorijas.

R. Pelšes aplūkotajām problēmām bija liela sabiedriska nozīme marksistiskās filozofijas pozīciju nostiprināšanā Latvijā. Turklāt jāpiezīmē, ka R. Pelše savos darbos ne bez sekmēm mēģināja skaidrot šos jautājumus augstākā teorētiskā līmenī, pārvarot dažus trūkumus iepriekšējo gadu filozofiskajā domā Latvijā.

R. Pelše pamatīgi izkritizēja rasu teoriju, atsedzot tās pilnīgo nezinātniskumu un parādot, ka ar rasu atšķirībām nav iespējams izskaidrot sabiedrības attīstības procesus. Pamatatziņas savam kritiskajam darbam viņš smēlās F. Engelsa darbā «Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās». Ne mazumu argumentu R. Pelše guva arī no tādu nopietnu pētnieku kā L. Morgana un A. Kovaļevska darbiem. R. Pelše parādīja, ka šie izcilie zinātnieki nekad nav pieturējušies pie rasu teorijas, bet, gluži otrādi, devuši bagātīgu materiālu šīs nezinātniskās teorijas atspēkošanai. Tāpat R. Pelše prasmīgi izmantoja G. Pļehanova marksistiskos darbus. R. Pelšes sniegtā rasu teorijas kritika pilnībā atbilda 20. gs. sākuma dabas un sabiedrisko zinātņu attīstības līmenim.

Nākošais jautājums, kam tika veltīta liela uzmanība, bija jautājums par to, kur meklējami ideoloģisko parādību pirmcēloņi — tautas psiholoģiskajās īpatnībās vai ekonomiskās dzīves attīstībā?

R. Pelše analizē, kā radās vekseļi, patenti, tirdzniecības likumi, senākās tiesības cilvēces vēsturē — jūras tiesības, Hamurapi likumi, iztirzā zinātniskos darbus par reliģijas rašanos un noteikti parāda, ka «likumi ir dzīves atspoguļojums».⁹³ Visa to analīze liecina: «Cik maz te vietas paliek priekš «tautas psiholoģijas», «tautas tieksmēm un jūtām»,⁹⁴ par ko tik daudz runāja M. Valters.

Nobeigumā R. Pelše nonāk pie labi argumentētas atziņas: «M. Valterim ļoti nepatīk vēsturiskā materiālisma atziņa, ka ekonomiskā attīstība noteic tiesisko attīstību, juridiskās normas. Jau iepriekšējie piemēri apstiprināja šo atziņu. .. Bet par tiesībām sacīto var attiecināt uz mākslu, reliģiju, mitoloģiju.»⁹⁵

Jautājums par «izcilu personību» lomu vēsturē latviešu progresīvajā marksistiskajā literatūrā nebija jauns. Jau kopš 19. gs. 90. gadiem ap šo jautājumu, kā redzējam, notika diskusijas un asi strīdi. Tā nav nejaušība, jo šim jautājumam bija ļoti principiāla nozīme marksistiskajā metodoloģijā, un tā pareiza izpratne daudzējādā ziņā noteica marksisma patieso izpratni un attieksmi pret tautas masām praksē.

Marksisma pretinieki Latvijā joprojām izplatīja leģendas par ģeniālu personību, kas it kā spējot «pārtraukt objektīvo attīstības noteiktību» un patvarīgi veidot vēstures gaitu, padarīt to subjektīvistiskāku. Taču ar to grūti samierināties tiem, «kas vēsturi uzskata par zinātņi, bet nevis par jauku pasaku krājumu».⁹⁶ Un ne tikai tāpēc, ka tādā veidā tiek noliegta vēsture kā zinātne. Ir vēl svarīgāki iemesli, kuri prasa noraidīt subjektīvajā ideālismā tik tālu iesliģušā M. Valtera, šī rietumu teorētiķa T. Karlaila skolnieka, pretenzijas.

R. Pelše rakstīja: «Un tikai stingrai likumsakarībai vēsturē pastāvēt un tikai šos likumus izprotot .. cilvēks var pielikt savu aktivitāti vēsturisku notikumu pātrināšanā, viņu ceļu sagatavošanā vai iepriekš paredzētu launu parādību mikstināšanā. Tikai šais notikumos arī katrs ikdienišķs cilvēks, šie miljoni ko nozīmē, var lietderīgi darboties sabiedrisku mērķu sasniegšanā.» «Ģenija» teorija ir «garīga nāve priekš miljoniem vidus cilvēku, ikdienišķo mirstīgo». Saskaņā ar šo «teoriju» jāatzīst, ka «visa cilvēce, visi šie daudzie miljoni ir nožēlojami akli radījumi, kuri nezina, ko viņi dara, priekš kā un kādēļ viņi strādā, jo sabiedriskā attīstībā nav cēloņ- jeb likumsakarības, jo ik mirklus kā zibins no skaidras debess var nākt «lielais cilvēks ar savu brīvo iz dieva rokām gūto spēku», kā saka Valtera skolotājs Toms Karleils, «un samīt, izpostīt šoniecīgo aklo tārpu sikos darbiņus.»⁹⁷

Raksta «Salašņu filozofija» autors parādīja, ka šī teorija ir pretrunā ne tikai ar vēsturisko materiālismu, bet arī ar daudzu buržuāzisko zinātnieku uzskatiem, kuriem nav nekā kopīga ar marksismu. Viņš aizstāvēja vēsturisko materiālismu kā cilvēka aktivitātes filozofiju, un tam bija liela praktiska nozīme. Konsekventi un asi raksta autors atmasko arī mākslas darbu ģeniālo radītāju subjektīvistisko izpratni, īpaši pakavējas pie matērijas un apziņas

savstarpējām attiecībām un parāda, kāda aktīva loma sabiedrības attīstībā ir cilvēka apziņai, progresīvajām teorijām un idejām.⁹⁸

Tāpat viņš aizstāvēja ideoloģijas marksistisko izpratni, spilgti un pārliecinoši pierādīja, ka vēsturiskais materiālisms ir vienīgā zinātniskā teorija par sabiedrību, teorija, kura tajā pašā laikā pilnveidojas un attīstās.

Jautājumā par zinātnes attīstības avotiem, par zinātnes rašanos R. Pelše visumā atkārtoto to pašu, ko jau bija teicis J. Jansons-Brauns savā «Vēsturiskajā materiālismā», vienīgi R. Pelše kategoriski atsakās no dažādu autoritāšu pakalpojumiem mahisma garā, kā arī izmanto nopietnākus avotus.⁹⁹

Darbā «Salašņu filozofija» tā autors atsedz savu izpratni par sabiedrības ražošanas spēkiem. Daži momenti, piemēram, priekšstats par ķīmiju, fiziku, mehāniku, matemātiku u. c. zinātņu nozarēm kā par ražošanas spēkiem,¹⁰⁰ šai sakarā izraisa interesi arī šodien. (Sīkāk par R. Pelšes ieguldījumu cīņā par marksistiskās estētikas principu nostiprināšanu skat. Trešajā daļā.) Ar darbu «Salašņu filozofija» Latvijas marksistiskajā filozofiskajā domā bija pabeigta marksisma pretinieka M. Valtera kritika.

1912. g. literatūrkritisku rakstu krājuma «Vārds» 1. sējumā parādās J. Bērziņa-Ziemeļa recenzija par J. Dīcgēna «Filozofijas akvīzītu», kas bija iznācis latviešu valodā P. Dauges tulkojumā.

J. Bērziņš-Ziemelis atzinīgi novērtēja P. Dauges darbu, sagatavojot «Filozofijas akvizīta» latviešu izdevumu. Vienlaikus, pakavējoties pie J. Dīcgēna filozofijas vērtējuma, viņš kā vienpusīgus kritizē gan Eiženu Dīcgēnu, A. Panekuku, E. Untermanu un P. Daugi, gan arī rakstnieku A. Deglavu, kurš apgalvoja, ka boļševikiem J. Dīcgēna filozofija ir teorētiskais pamats.

J. Bērziņš-Ziemelis uzskata, ka tuvu patiesībai ir tie, kas, atzīstot J. Dīcgēna ieguldījumu marksistiskajā izziņas teorijā, vienlaikus norāda uz daudziem trūkumiem un pretrunām viņa mantojumā. Viņš gan nepiekrīt arī tā saucamajiem antidīcgēnistiem, kuri noniecina J. Dīcgēna nopelnus, tāpat protestē pret A. Deglava centieniem attēlot J. Dīcgēnu kā kantiānieti, bet nonāk pie pareiza secinājuma, ka A. Deglavs nav sapratis ne J. Dīcgēnu, ne arī I. Kantu.¹⁰¹ J. Bērziņš-Ziemelis parādīja, ka J. Dīcgēna materiālistiskā filozofija mūsdienu dabaszinātņu izpratnē ir daudz zinātniskāka nekā mahistu u. tml. filozofiskie vingrinājumi.

J. Bērziņš-Ziemelis uzrakstīja arī recenziju¹⁰² par J. Buševica darbu «Spēks un viela», norādot, ka tā spējot apmierināt latviešu lasītāju strādnieku pieprasījumu pēc viselementārākām zināšanām.

Sajos J. Bērziņa-Ziemeļa darbos, tāpat arī viņa darbā «Jaunākie virzieni filozofijā»¹⁰³ tomēr konstatējami arī nepareizi un juceklīgi formulējumi, kas liecināja, ka rakstu autors vēl tikai sāk nostāties pareizās cīņas pozīcijās pret mahismu un dīcgēnismu kā subjektīvā ideālisma noteiktu formu. Autors solījās publicēt vēl vienu filozofisku darbu «Marksisms un filozofija»,¹⁰⁴ taču tas atklātībā neparādījās. J. Bērziņa-Ziemeļa pasaules uzskats, kas pa-

matojās uz marksismu un tā filozofiju, visskaidrāk izpaudās viņa darbos par estētiku.¹⁰⁵

V. I. Ļeņina grāmata «Materiālisms un empiriokriticisms» veicināja latviešu progresīvās radošās inteligences uzskatu attīstību. Tā, piemēram, V. I. Ļeņina darba ietekmē veidojās Andreja Upīša pasaules uzskats.

A. Upīts atceras, ka viņa rokās V. I. Ļeņina darbs «Materiālisms un empiriokriticisms» nonāca 1909. g. Tas palīdzēja viņam apgūt marksistisko pasaules uzskatu un pamudināja izvērst cīņu pret dekadenci.¹⁰⁶ Jau 1910. g. A. Upīša darbos parādās tādi jēdzieni kā «vēsturiskais materiālisms» un «strādnieku šķira», iezīmējot rakstnieka jauna pasaules uzskata veidošanos.¹⁰⁷

V. I. Ļeņina darba «Materiālisms un empiriokriticisms» ietekmē A. Upīts pastiprināja cīņu pret latviešu buržuāzijas ideoloģiju. A. Upīša ciešā saistība ar tautas masām, idejiskais briedums, pāreja uz marksistisko pasaules uzskatu noteica arī to, ka viņš nostājās latviešu revolucionārās, demokrātiskās literatūras priekšgalā un pauda strādnieku šķiras revolucionāros centienus.

A. Upīts veicināja «Materiālisma un empiriokriticisma» idejiskās bagātības izplatīšanos latviešu sabiedrības progresīvajos slāņos, izmantojot šim nolūkam žurnālus «Izglītība» un «Domas», kur viņš vadīja dzejas un kritikas nodaļu un, apguvis marksistiskās literatūrkritikas principus, cīnījās par marksistiskās literatūras veidošanos. Abi žurnāli bija visai populāri Latvijas demokrātiskajās aprindās, kā arī strādniecībā. Tajos rakstus publicēja J. Jansons-Brauns, V. Knoriņš, R. Pelše, A. Birkerts.

Viens no pirmajiem M. Valtera «filozofiju» kritizēja tolaik progresīvs tautas izglītības darbinieks K. Zalktis. 1912. g. žurnālā «Domas» publicēts viņa raksts «Lieta sevī», kurā no marksistiskai filozofijai tuvām pozīcijām kritizēts agnosticisms un empiriokriticisms.

1914. g. žurnālā «Domas» parādījās K. Graša raksts «Marksisms un enerģētisms», kur pirmo reizi latviešu literatūrā konkrēti parādīta V. I. Ļeņina attieksme pret enerģētismu kā filozofiskā ideālisma paveidu. Raksta autors pievērsa uzmanību ļeņiniskajai pieejai jaunāko dabzinātnisko datu apkopošanā, kā arī filozofiskā ideālisma attieksmei pret tiem. K. Grasis secināja, ka «pareizas ir Ļeņina-Iljina domas».¹⁰⁸

Tiesa, raksta autors vēl nebija tiktāl nobriedis, lai spētu pareizi novērtēt šos jautājumus. Viņš tolaik pieslējās meņševikiem un dažos principiālos politiskos jautājumos nebija vienis prātis ar ļeņiniešiem. Taču pēc iepazīšanās ar V. I. Ļeņina grāmatu «Materiālisms un empiriokriticisms» K. Grasis piekrita ļeņiniskajām filozofiskajām idejām un ļeņiniskajai loģikai. Viņš atzina vairākas svarīgākās dialektiskā materiālisma tēzes, tāpat viņam radās kritiska attieksme pret «jaunākajām» teorijām filozofijā. K. Grasis spēja arī augsti novērtēt dažas svarīgākās V. I. Ļeņina idejas cīņā par materiālismu.

K. Graša ceļš uz bolševiku partiju bija sarežģīts un likumains. Par šovinistu atbalstīšanu 1915. g. viņš tika izslēgts no LSD un tikai pēc savu nopietno, kaut arī islaicīgo kļūdu pārvarēšanas tika atkal uzņemts partijā 1917. g., pēc Februāra revolūcijas. Pēc Oktobra uzvaras K. Grasis turpināja darboties marksisma filozofijas jomā un publicēja Padomju Savienībā vairākus saturīgus darbus («Vehieši un Špenglers», «Pašmāju dialektika cīņā par mākslu» u. c.).

Pelnīti kritizējot K. Graša politiskās kļūdas, nedrīkstam noklusēt viņa pozitīvo ieguldījumu V. I. Ļeņina filozofisko ideju izplatīšanā Latvijā.

Ipaša vieta V. I. Ļeņina darbam «Materiālisms un empiriokriticisms» ir J. Jansona-Brauna un P. Dauges filozofisko uzskatu evolūcijā. Tas palīdzēja viņiem pārvarēt nopietnas kļūdas un nostāties uz pareizā ceļa.

J. Jansona-Brauna filozofisko kļūdu pārvarēšana bija cieši saistīta ar viņa samierniecisko kļūdu pārvarēšanu. J. Jansona-Brauna samiernieciskums bija vērojams jau reakcijas periodā, vēlāk tas izpaudās vēl krasāk, novedot viņu pie Augusta bloka, kura antiļeņinisko būtību J. Jansons-Brauns ilgi neizprata.

Protams, nedrīkst filozofiskās kļūdas cieši saistīt ar politiskajām, šāda sakrišana ne vienmēr notika un arī ne vienmēr notiek mūsu dienās. Tomēr starp tām pastāvošās saites nedrīkst ignorēt. J. Jansona-Brauna politiskajiem maldiem piemita principiāls raksturs, un, bez šaubām, tie izvērtās par noteiktu uzskatu, lai arī tikai atsevišķā jautājumā. Bez tam viņa nostājā vērojamas arī svārstības. Tā, piemēram, no vienas puses, viņš, būdams «Cīņas» redaktors, iespieda V. I. Ļeņina rakstu ««Cīņas» simtajam numuram» un ne vienu reizi vien šajā laikā apliecināja uzticību bolševikiem, bet, no otras puses, kādu laiku faktiski palīdzēja likvidatoriem.

1914. g. uzstājoties ar referātu kā KSDSP CK pārstāvim Latvijas Sociāldemokrātijas IV kongresā, V. I. Ļeņinam bija pilnīgs pamats sacīt, ka J. Jansona-Brauna nostāja cīņas gaitā pret likvidatoriem pašā partijā «neliecina par politisko saprātīgumu un nelokāmību politiskajā darbībā».¹⁰⁹

Protams, tas viss nevarēja neatspoguļoties arī J. Jansona-Brauna teorētiskajā darbībā. Viņš uz laiku zaudēja pareizu politisko orientāciju, bet tam bija būtiska nozīme filozofiskās cīņas izpratnē, jo politika un filozofija ir cieši saistītas sabiedriskās apziņas formas. Tas viss attālināja J. Jansonu-Braunu no V. I. Ļeņina.

«Vēsturiskā materiālisma» 2. daļu J. Jansons-Brauns rakstīja pēc V. I. Ļeņina darba «Materiālisms un empiriokriticisms» iznākšanas, vairākkārt izteicis neapmierinātību ar 1. daļu. 2. daļā viņš bija iecerējis apskatīt izziņas teorijas, mākslas un filozofijas problēmas.

Diemžēl J. Jansona-Brauna «Vēsturiskā materiālisma» 2. daļas rokraksts, kas tika pabeigts emigrācijā, gājis zudumā (no 2. daļas publicēts tikai fragments «Par estētiskās sajūtas elementiem»)¹¹⁰

Ir pilnīgs pamats domāt, ka V. I. Ļeņinam un viņa filozofiskajam darbam bija milzīga nozīme J. Jansona-Brauna pasaules uzskata attīstībā un kļūdu pārvarēšanā.

Pēc 1910. g. J. Jansons-Brauns uzrakstījis vairākus darbus, bet nevienā no tiem nav minēti māhisti. Vai var uzskatīt par nejaušu šādu uzskatu maiņu? Vēl jo vairāk tāpēc, ka ir droši zināms J. Jansona-Brauna paziņojums par sakaru saraušanu ar mahismu. 1913. g. 31. maijā vēstulē P. Daugem viņš rakstīja: «Esmu izstaigājis cauri mahismam — Maha sistēmā es atdūros uz pretrunām — un tagad, atklāti sakot, es atrodos atkal ceļā. Daudzi problēmi man palikuši neatrisināti un varbūt neatrisināmi, kaut gan man ir pārlicība, kādā virzienā meklējama viņu atrisināšana.»¹¹¹

V. I. Ļeņina izteiktā kritika, samierniecisko pozīciju nosodījums no boļševiku puses panāca, ka J. Jansons-Brauns pameta Augusta bloku, kurā viņš kādu laiku bija piedalījies. J. Jansona-Brauna samiernieciskuma nosodījums LSD IV kongresā Briselē 1914. g. sākumā, V. I. Ļeņina pārliecinošā uzstāšanās šajā kongresā, tai skaitā arī J. Jansona-Brauna kritika, pilnīgi diskreditēja samierniecību LSD.

1915. g. pavasarī J. Jansons-Brauns ienāk Krievu boļševiku grupā Londonā (M. Ļitvinovs, J. Bērziņš-Ziemelis u. c.). 1915. g. martā parādās viņa raksts «Iz Baltijas novada»,¹¹² kurš jau dod tiešu liecību par J. Jansona-Brauna internacionālistiskajām pozīcijām. Bet avīzes «Strādnieks» 1. maija numurā bija iespiests konsekventi marksistisks J. Jansona-Brauna raksts «Kāpēc visu zemju proletārieši nav savienojušies?», kas kaismīgi propagandēja internacionālismu.

Pārvarējis zināmas svārstības pasaules kara rakstura vērtējumā, J. Jansons-Brauns iesaistījās cīņā par Ļeņinisko internacionālisma ideju uzvaru, pret imperiālistisko karu un šovinismu, par jaunu, patiesu internacionālu proletariāta apvienošanu.

J. Jansona-Brauna kā internacionālista autoritāte kara laikā bija augsta. Nav nejaušība, ka apsveikumu «Pravdai» no Londonas sakarā ar Februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzvaru Londonas sekcijas boļševiku un latviešu grupas vārdā bija parakstījis J. Jansons-Brauns.¹¹³ Kad kļuva zināms par J. Jansona-Brauna traģisko bojā eju 1917. g., «Pravda» rakstīja, ka kara laikā «b. Jansons ieņēma krasi internacionālu nostāju un pievienojās tai pozīcijai, kuru ieņēma V. I. Ļeņins».¹¹⁴ Šo augsto novērtējumu, kā liecināja 20. gados savos rakstos P. Stučka un V. Knoriņš,¹¹⁵ bija devis pats V. I. Ļeņins.

Skaidrāka ir P. Dauges filozofisko uzskatu evolūcija pēc «Materiālisma un empiriokriticisma» iznākšanas, kaut gan tā noritēja visai sarežģīti.

Palīdzīgu roku P. Daugem sniedza arī P. Stučka, kurš nesvārstoties atbalstīja «Materiālismu un empiriokriticismu».

1912. g. 23. decembrī P. Stučka rakstīja P. Daugem: «Tavai teorijai Tevi neizbēgami, ja tik tai seko, jānoved pie reformisma —

un tomēr, cik Tevi pazīstu, zinu, ka visa Tava būte ir pretim reformismam.. Tu pārāk.. aizrāvieš no Dīcgena (kas vēl nekas!), bet arī no dīcgenistiem, un tas Tevi noved pozīcijā.. kur Tu.. esi pēc visas savas.. būtes nevietā. Tie teikumi augšminētos jautājumos.. izsauks entuziasmu mūsu «jauno» (varētu teikt pagirnieku — oportunistu) lēģerī.., kā to jau tagad dara, vēl nezinādami labi, ko Tu saki, lai aiz Tevis slēptu savu revizionistisko un oportunistisko kailumu.»¹¹⁶ Vēlāk dažās citās vēstulēs P. Stučka atkal atgriezās pie šīm domstarpībām, deva biedriskus padomus un, parādot ļeņinisko iejutību un principialitāti, palīdzēja P. Dauge izkļūt no nomaldiem.

Atceroties, ko šajā sakarā P. Stučka bija runājis un rakstījis, P. Dauge atzīmēja: «Isteni draudzīgā Pētera Ivanoviča attieksme, savienota ar Vladimira Iljiča brīdinājumu, palīdzēja man atbrīvoties no manas aizraušanās, lai vēlāk nodalītu īsteni vēsturiski materiālistisko Dīcgena uzskatos no dīcgeniskajiem piemaisījumiem.»¹¹⁷

P. Dauge spēja izlabot filozofiskos nomaldus, ar kuriem, pēc paša vārdiem, tika galā 1917. g. Februāra un Oktobra revolūciju laikā. Vēlāk P. Dauge atbrīvojās arī no teorētiskajām kļūdām. 1934. g. viņš izdeva grāmatu par J. Dīcgeni, kas bija uzrakstīta paškritiski, ievērojot ļeņinisko kritiku. Akadēmiķim M. Mitinam, kurš uzrakstīja šim izdevumam priekšvārdu, bija pilnīgs pamats atzīmēt, ka P. Dauge «Boļševistiski izturējās pret noteikto V. I. Ļeņina brīdinājumu. P. Dauges jaunajā darbā ne tikai populāri izklāstīta J. Dīcgena filozofija un K. Marksa, F. Engelsa un V. I. Ļeņina izteicieni par J. Dīcgeni, te P. Dauge bez tam vēl arī kritizē savas vecās kļūdas.»¹¹⁸

P. Dauge, pareizi uztverdams savu filozofisko kļūdu ļeņinisko principiālo kritiku, analizēja to cēloņus un izdarīja arī attiecīgus secinājumus. Dziļi un pamatīgi viņš to izdarīja Komunistiskās akadēmijas Filozofijas institūta zinātniskajā sesijā 1934. g., kad tika atzīmēta divdesmit piektā gadadiena kopš V. I. Ļeņina grāmatas «Materiālisms un empiriokriticisms» iznākšanas.

Savā runā «Ļeņins par Dīcgeni un dīcgenistiem» P. Dauge norādīja, ka J. Dīcgenā viņu galvenokārt saistīja viņa filozofijas revolucionārā būtība, viņa tīri proletāriskais pasaules uzskats, kuru, kā teica P. Dauge «es arī pasvitroju kā savos rakstos, kas popularizēja Dīcgena darbus, tā arī savos priekšvārdos un pēcvārdos J. Dīcgena darbu tulkojumiem un vairākos rakstos un referātos, kas nolasīti par J. Dīcgena filozofiju krievu un latviešu valodās. Es visur izcēlu J. Dīcgena filozofijas materiālistisko būtību un revolucionāro kodolu. Bet tajā pašā laikā es vēl biju liels profāns teorētiski smalkākos jautājumos, īpaši gnozeoloģijas jautājumos.»¹¹⁹ P. Dauge norādīja, ka viņš bija filozofs autodidakts un viņam «nebija nekādas pamatīgas filozofiskas skolas.»¹²⁰ Tomēr jāpiezīmē, ka P. Dauges pieticīgais pašnovērtējums par viņa filozofisko sagatavotību nav pretrunā ar to apstākli, ka viņš pietiekami

dziļi izprata daudzus filozofiskus jautājumus, kā to redzēsīm turpmāk.

Vienlaikus P. Dauge atzina, ka viņš nekritiski lāvējis J. Dīcgēna filozofijas izkropļotu traktējumu ietekmei, kurus sniedza A. Bazarovs, N. Valentinovs un E. Dīcgēns, kurš pat izgudroja terminu «natūrmonisms», lai pretstatītu J. Dīcgēna filozofiju marksismam.¹²¹

P. Dauges vārdi par viņa kļūdu paškritisko analīzi skan aktuāli arī šodien: «Es ņēmu vērā Vladimira Iljiča vārdus un brīdinājumus, un, man par lielu laimi, jāsaka, ka es neiestīgu purvā, kurā iestīga Eižens Dīcgēns, Untermans, Bazarovi, Bogdanovi, Valentinovi un visa šī izblamējusies brālība.

Kādas vēl mācības izriet no V. I. Leņina pamācošās kritikas? Lūk, kādas: ja tu darbojies filozofijā, ja mini kā piemērus filozofiskus citātus, ja gribi ar šiem filozofiskiem citātiem argumentēt un pamatot savus uzskatus vai secinājumus, tad rikojies leņiniski, iztīrā nopietni filozofiskus jautājumus, necitē nekritiski filozofiskas muļķības, bet lasi pirmavotu, neuzticies buržuāzijas skribentiem un dažādiem marksisma viltus skaidrotājiem, citādi vari iekļūt ķezā, necitē pēc otra un trešā, bet studē filozofijas problēmas pēc oriģināla un cīnies ar saviem pretiniekiem, skatoties viņiem tieši acīs!

Bet galvenā mācība, ko es ieguvu, ir tā, ka, sapratis savas pieļautās kļūdas, es pa īstam sāku studēt paša V. I. Leņina ģeniālo darbu.»¹²²

Ir saglabāties P. Dauges grāmatas «J. Dīcgēns» eksemplārs ar daudzām autora piezīmēm, kas rakstītas 1934. g. un liecina par P. Dauges turpmāko lielo darbu, studējot V. I. Leņina domu, viņa darba «Materiālisms un empiriokriticisms» loģiku un saturu.¹²³

*

Tādējādi V. I. Leņina grāmatai «Materiālisms un empiriokriticisms» bija milzīga nozīme Latvijas filozofiskajā dzīvē. Balstoties uz leņiniskajām idejām, Latvijas marksisti uzsāka cīņu pret mahismu un tā paveidiem. Nostiprinājās dabzinātniskā materiālisma pozīcijas. Izdevās izlabot nopietnās kļūdas, ko bija pieļāvuši daži marksisti — J. Jansons-Brauns, P. Dauge un citi, kuri sāka aizrauties ar mahistiskajiem sacerējumiem un, tikai pateicoties V. I. Leņinam, atrada pareizo ceļu filozofijā.

Protams, visu teikto par notikumiem, kuri norisinājās Latvijā, sakarā ar marksistiski leņinisko filozofisko ideju izplatīšanos, kā arī jaunās parādības Latvijas garīgajā dzīvē nevar vienkārši saistīt tikai ar V. I. Leņina grāmatu «Materiālisms un empiriokriticisms». Šī darba parādīšanās laika ziņā sakrita ar jau nobriedušajām lielajām pārmaiņām Latvijas filozofiskajā dzīvē, kuras izraisīja arī daudzi iepriekšējie V. I. Leņina darbi, tāpat kā aizvien pieaugošā Latvijas boļševiku, pirmo latviešu marksistu un paša

V. I. Ļeņina darbība. Bet vienlaikus «Materiālisma un empirio-kriticisma» idejas, iesakņojoties Latvijas strādnieku šķiras garīgās dzīves auglīgajā augsnē, izdiedzēja agrāk neredzētus asnus, veicināja jauna garīgā klimata veidošanos un būtisku pagriezienu daudzu to pārstāvju pasaules uzskatā, kuri pieslējās marksismam un strādnieku kustībai Latvijā.

CIŅAS TENDENCES PRET «VEHIEŠU» FILOZOFIJU UN IDEOLOĢIJU LATVIJĀ

20. gs. sākumā Latvijas filozofiskās domas attīstībā izveidojās un nostiprinājās diezgan noteikta cīņas tendence pret t. s. vehiešu¹²⁴ filozofiju un ideoloģiju, būtiski stiprinot kopējo cīņas fronti pret krievu liberālismu.

Vairāk vērības krievu liberālisma attīstības politiskajiem momentiem veltīja P. Stučka, cenšoties panākt, lai izzustu «pēdējā ilūzija par liberālisma lomu Krievijas progresa gaitā» un pierādot, ka liberālismam Krievijā nav nākotnes, te vieta tikai radikālam demokrātismam un strādnieku demokrātijai, kā tā saucamās buržuāziskās iekārtas iznīcinātājiem.¹²⁵ Turpretī P. Dauge, kā redzēsim, pievērsās krievu liberāļu spriedumu filozofiskajai un socioloģiskajai pusei.

P. Dauge noteikti atbalstīja V. I. Ļeņina partijas cīņu pret «vehiešu» filozofiju un politiku, kas pauda naidu pret tautas masām, noliedza materiālismu, prasīja pilnīgi saraut sakarus ar demokrātisko kustību, t. i., izteica krievu liberālisma patieso programmu. Šeit būtu vietā citēt, cik spilgti buržuāzijas dzīvniecisko naidu pret tautas masām pauda viens no rakstu krājuma «Vehi» iedvesmotājiem M. Heršenzons: «... mēs ne tikai nedrīkstam sapņot par saplūšanu ar tautu, mums jābaidās no tās vairāk par visiem valsts varas sodiem un jāsvētī šī vara...»

P. Dauge iesaistījās kopējā partijas cīņā pret reakciju un kritizēja «vehiešu» sabiedriski politiskos un filozofiskos uzskatus.

Jau 1909. g. beigās rakstā, kas iespiests «Zubovračebnij vestnik» jubilejas numurā, P. Dauge atzīmēja, ka nepieciešams runāt ne tikai par šauri profesionāliem jautājumiem, bet jāskar arī sabiedriskas problēmas, noteikti jānosoda «Vehu» ideoloģiskā reakcija, kuras mērķis ir stiprināt pirmās Krievijas revolūcijas satricināto feodāli kapitālistisko kārtību. P. Dauge rakstīja: «Patiesi, konkurences spēks ir liels spēks, tāpat kā visa buržuāziskā kultūra. Bet manā skatījumā tai nepiemīt tas dievišķības oreols, kādu tai piešķir mūsu liberāli aiz pārpratuma, līdzīgi Heršenzona kungam krājumā «Vehi». Bez sava progresīvā kodola šī kultūra ietverta augstākā mērā reakcionārā čaulā, kuru sadauzīt un iznīcināt ir ikvienu godīga sabiedriska darbinieka pienākums.»¹²⁶ Brošūrā «Dzīves apnikums un dzīves prieks» (1912. g.) P. Dauge jau kritizēja «vehiešu» filozofiju. Viņš izteica atziņu, ka neviens

ists cīnītājs nebūs ar mieru aizmirst apkārtējo pasauli un nogrimt sevī. P. Dauge rakstīja: «Velti mūsu ceļa rādītāji «веховцы» tur sauks atpakaļ uz nacionālām tradīcijām, atpakaļ uz reliģiju, atpakaļ uz vecajiem pātariem Верию, Господи, и исповедую, atpakaļ uz iedziļināšanos savā «es».»¹²⁷ P. Dauges brošūra «Dzīves apnikums un dzīves prieks» bija nozīmīga un vērtīga tāpēc, ka autors ētikas problēmas risināja cīņas vārdā pret «vehiešu» ideoloģiju, noteikti vērsoties pret tām teorijām, kas kaut kādā veidā attaisnoja vai stiprināja buržuāziskā liberālisma filozofiju un tā politiskos lozungus patvaldības aizstāvēšanai.

P. Dauges darbs «Dzīves apnikums un dzīves prieks» ievadīja autora darbu sēriju par marksistiskās ētikas problemātiku. 1916. g. P. Dauge publicēja rakstus «Modernais kapitālisms un ētika» un «Absolūtais cilvēks un absolūtā morāle», 1917. g. presē parādījās fragmenti no P. Dauges nepabeigtā raksta «Par sirdsapziņu».

Līdz P. Daugem latviešu marksistiskā literatūrā ētikas jautājumi bija skarti, tikai garāmejojot. Piemēram, F. Roziņa darbos «Vēlreiz par sociāldemokrātu filozofiju» (1904. g.) un «Sociālisma katiķisms» (1907. g.) dots tikai populārs marksisma galveno ētisko principu izklāsts, J. Jansona-Brauna grāmatā «Fauni vai klauni?» izvirzītas tikai atsevišķas ētikas problēmas. Tādējādi dažiem «teorētiķiem» bija nodrošinātas plašas iespējas marksisma aizsegā izvirzīt savas nezinātniskās ētikas teorijas. Piemēram, meņševiku pārstāve K. Kalniņa uzrakstīja darbu «Nedaudz no proletāriskās filozofijas» (1907. g.), kurā sniegts izkropļots marksistiskais morāles traktējums.

Pret materiālismu, marksistisko ētikas teoriju, pareizu morāles izpratni vērsās visādi dekadenti, kā arī reliģijas un baznīcas pārstāvji. Tā mācītāji K. Irbe, K. Kundziņš, A. Niedra u. c. dievkalpojumos un dažādās sanāksmēs kritizēja filozofisko materiālismu, C. Darvina evolūcijas teoriju, sludināja reliģijas un zinātnes «harmoniju». Kā spilgtākais piemērs šai sakarā minams toreizējā Kalšnavas mācītāja Andrieva Niedras 1910. g. Rīgas Latviešu izglītības biedrībā nolasītais lekciju cikls. Aplūkodams morāles jautājumus, A. Niedra mēģināja izveidot tādu ētiku, kura jābūt modernai, tas ir, savienojamai ar tagadnes dabas zinātnes parādībām, patiesībām un reizē kristīgo, tas ir, bībeles, garu un idejisko raksturu.¹²⁸

P. Dauges darbā «Dzīves apnikums un dzīves prieks» skaidri vērojami centieni dot pretsparu vehiešu filozofijai un tās piekritējiem. Viens no nākošajiem šīs P. Dauges sērijas darbiem «Absolūtais cilvēks un absolūtā morāle» (1916. g.) pilnībā veltīts vehiešu filozofa N. Berdjajeva pausto uzskatu kritikai.

Minētajos darbos P. Dauge sniedza vairāku svarīgu ētisku problēmu marksistisku izpratni. Viņam bija labi zināms, ka ideālistiskā filozofija morāles normas un principus atsavina no tīras ideju filiācijas, uzskata tās par filozofa garīgās darbības produktu. Pēc ideālistu domām, morāles kodekss nekādi nevar

izveidoties ekonomiskās dzīves attīstības gaitā. Taču patiesībā ir citādi. P. Dauge rakstīja: «Tas, ko mēs vispār varam nosaukt par mūsu laika ētisko līmeni, ir lielākā mērā izveidots tanī pelēkajā dzīves laboratorijā, kura ir caurausta no preču izmaiņas procesa, nekā mūsu inteligēnto, «brīvo» profesiju radīts.»¹²⁹

Sādi secinājumi bija dziļāki nekā, piemēram, spriedumi K. Kautska darbā «Ētika», kurai bija zināma ietekme uz pirmo latviešu marksistu ētikas mācības izpratni un kuru plaši propagandēja daži latviešu meņševiki (piemēram, K. Kalniņa).

K. Kautskis uzskatīja, ka morāle savus sākumus rod jau dzīvnieku pasaulē. P. Dauge argumentēja marksistisko domu par morāli kā konkrētas cilvēku sabiedrības dzīves atspoguļojuma formu. Par galveno šajā dzīvē viņš uzskatīja cilvēku ekonomiskās attiecības. Pie tā P. Dauge piemetināja: «...kamēr pastāv pati kapitālistiskā sistēma, un tik ilgi arī pastāvēs valdošā šķiru morāle.»¹³⁰

P. Dauge kategoriski iebilda baznīcas teorētiķiem, kas apgalvoja, ka tikumības pamatprincips ir mūžīgs, absolūts un pilnīgi neatkarīgs no sabiedrības un tās vēstures. P. Dauge aizstāvēja atziņu par morāles šķirisko raksturu.

Darbā «Dzīves apnikums un dzīves prieks» P. Dauge mēģināja izskaidrot masu pesimisma cēloņus. Kā pilnīgi nepamatotu viņš noraidīja naidīgo nostāju pret kultūras izaugsmi, kura, pēc A. Šopenhauera, E. Hartmaņa un viņu piekritēju domām, it kā esot cilvēka ciešanu avots. P. Dauge pamatoti kritizēja E. Hartmaņa izteicienu, ka «dzīvnieki ir laimīgāki nekā cilvēki», un aicinājumu «atgriezties pie dabas» Ž. Ruso un Ļ. Tolstoja garā.

Cēlonis pesimismam un visam pesimistiskajam virzienam literatūrā, pēc P. Dauges domām, meklējams agnosticismā. Nevar piekrist P. Daugem, ka latviešu dzejnieks E. Veidenbaums «bij agnostiķis», taču pilnībā jāpievienojas viņa domām, ka «Absolūtā nespēja «saprast un zināt» — noved it loģiski un dabiski agnostisko domātāju pie dzīves riebuma, kurš beidzas ar nāvi. Kāda gan vērtība dzīvei, ja nezīn, no kurienes es nāku un kurp es eju, kādēļ es nesu šīs dzīves grūtumus?»¹³¹

Būdams pārliecināts agnosticisma pretinieks, P. Dauge aicināja apgūt citu — strādnieku šķiras filozofiju, pareizi norādot, ka tikai tā var dot poēzijai patiesu, radošu spēku. Marksisma filozofija atzīst pasaules izzināmību un norāda tās izzināšanas iespējas.

P. Dauge vairākkārt atsaucās uz revolucionārā dzejnieka Raiņa daiļradi. Viņš citēja Raiņa dzejoļus, kas uzrakstīti, pamatojoties uz revolucionārās šķiras pasaules uzskatu.

P. Dauge atzīmēja, ka par nāvi var un vajag runāt, bet ne no mistikas viedokļa. Viņš rakstīja: «Ja citas izejas nav... tad mirsti, bet mirsti tā, ka no tavas nāves izaug jauna dzīvība.»¹³² Tādējādi P. Dauge skaidri parādīja, ka nāvei kā nepieciešamībai jāizriet no pašas dzīves un tās svarīgākā satura — cīņas par strādnieku šķiras laimi, tā nedrīkst būt pesimisma radītas bezspēcības rezultāts.

P. Dauge izvirzīja pamatotu prasību — dziļi pētīt pesimisma cēloņus un saknes, viņš saprata, ka tās slēpjas pašā sabiedriskajā iekārtā. «Pesimisma problēma,» viņš rakstīja, «kā masu parādība, kā laika slimība, nav izšķirama bioloģiski.»¹³³ Viņš minēja tādas parādības kā alkoholismu, venēriskās slimības utt., kas cieši saistītas ar cilvēku dzīvi kapitalistiskajā sabiedrībā.

P. Dauge iztirzāja arī tos uzskatus, saskaņā ar kuriem īsta laime pastāv indivīda normālā evolūcijā, viņa iekšējā harmonijā, kas it kā nosakot cilvēka dzīves prieku un uzveicot pesimismu: «Bet nu es prasu: .. kam ir dota iespēja saudzēt pēc visiem medicīnas likumiem savu veselību? Kam ir dota iespēja normāli ēst, normāli strādāt, normāli mīlēt? Un kam ir dota iespēja šo normālo dzīves saturu radīt caur savu iekšējo spēju harmonisko attīstību?»¹³⁴ P. Dauge aicināja neaizmirst sabiedriskos apstākļus, šķiriskās attiecības sabiedrībā, prasīja ņemt vērā galveno, kas nosaka personības rīcību, tās evolūciju, bet neaprobežoties ar cilvēka garīgās pasaules abstraktu izziņāšanu.

«Nedaudzie izredzētie,» tālāk rakstīja P. Dauge, «kuriem ir izdevies sasniegt lielāku vai mazāku iekšēju harmoniju, ir slikti padomnieki tiem tūkstošiem un tūkstošiem, kuriem šī harmonija nav dota. — Mūsu laikos, kuri visos savos pamatos ir pretrunu un nesaskaņu pilni, dzīves prieku balstīt uz iekšēju harmoniju ir vispār ļoti riskanti. .. eksistē pasaulē ļoti plašas cilvēku masas, kuras dzīvo, dzimst un mirst visnežēlīgākajā disharmonijā, kuriem nav dota ne mazākā spēja saskaņot savu gribu ar savām iekšējām dziņām, savus ideālus ar savu praktisko dzīvi, bet kuri līdz galam uztur sevī spirtu dzīves prieku.»¹³⁵

P. Dauge atmaskoja vehiešu ētisko «iekšējās harmonijas» teoriju. Viņš norādīja, ka tieši kapitalistiskās sabiedrības pretrunas un pretrīcības nedod masām iespēju radīt iekšējo harmoniju. Vienlaikus P. Dauge norādīja uz to neapstrīdamo faktu, ka pat kapitalisma apstākļos, valdot šausmīgai disharmonijai, darbaļaužu masās saglabājas gara možums. Viņš uzsvēra, ka tieši tautā nezūd cilvēces spēka avoti, možs gars, ticība nākotnei. P. Dauge citē J. Raiņa dzejoli «Spēka avots», kura pēdējā rinda skan: «Darbinieku tauta — mans spēks».

«Jā, nākotnes domu iecildināta darbinieku tauta ir tas lielais pūlis, kuras krūtīs neizdziest plašais, cilvēci aptverošais dzīves prieks. Un šis organizētā cilvēces kopdarbībā audzinātais dzīves prieks ir vienīgais reālais spēks, kas pamazītēm izravēs pesimisma nezāles dzīves neapmierinātās inteliģences starpā.[..] Ne «es», bet «mēs» — skan mūsu gadu simteņa devīze.»¹³⁶

Tātad pretstatā vehiešu centieniem visa centrā izvirzīt personību, «es» P. Dauge uzmanības centrā nostādīja masu ar tās nedziestošo dzīves prieku un spēju sabiedrību aizvadīt līdz nākotnei, kurā nebūs kapitalisma kļiedzošo pretrunu.

P. Dauges brošūra «Dzīves apnikums un dzīves prieks» bija dedzīgs aicinājums uz vienību ar tautas masām, kas cīnās par cilvēces gaišo nākotni. Šis aicinājums strādnieku kustības jauna pacēluma apstākļos bija tieši vērsti pret patvaldību.

P. Dauge neatlaidīgi kritizēja ideālistiskos un metafiziskos priekšstatus par personības lomu, cenšoties dziļi izskaidrot sabiedrisko attiecību nozīmi cilvēku dzīvē, tautas masu lomu cilvēces vēstures attīstībā. Galvenokārt tieši šo apstākļu dēļ P. Dauge kritizēja Ļ. Tolstoja ētiku, pēc kuras viss ir atkarīgs no paša cilvēka, bet sabiedrība ir tikai ārējā forma, kas izmainīsies pati no sevis, garīgi mainoties cilvēkam. P. Dauge oponentam Ļ. Tolstojam kā materiālists un dialektīķis: «Mēs turpretī sakām: sabiedriska iekārta nav forma, bet esam mēs paši savās kopattiecībās. Negrozīdami savas kopattiecības, mēs nekad nespēsim grozīt sevi pašu. [...] Tolstojs maldās, kad viņš sabiedrisko iekārta nosauc par formu, kura pati no sevis pārveidosies, ja pārveidosim savu iekšējo gara dzīvi. Sabiedriskā iekārta pēc mūsu pasaules uzskata nav forma, bet ir dzīvu cilvēku organizācija, kura šādā vai tādā veidā grupējas ap sabiedrisko darbu un izmanto šī darba augļus.»¹³⁷

P. Dauge atzina morāles principu izmaiņu atkarībā no dzīves attīstības, tāpat kā to izprot marksistiskā teorija. Tāpēc viņš nevarēja nekritizēt Ļ. Tolstoja metafiziskos uzskatus par morāli un it sevišķi tolstojsisko «nepretošanos ļaunumam». «Viņa absolūtie, priekš visiem laikiem un visām vietām vienādie, negrozāmie morāles likumi, viņa absolūtā nepretošanās mācība runā pretī ne tikai veselai loģikai, bet arī viņa paša uzstādītam dzīves likumam: «tev būs mūžīgi laboties, mūžīgi attīstīties», tā tad mūžīgi grozīties. Bet, ja cilvēks grozās, grozās arī viņa morāle.»¹³⁸ Ļ. Tolstojs izteica patiesu sašutumu par sabiedrības «parazītiem», bet sludināja nepretošanos ļaunumam, līdz ar to pazemojot cilvēka cieņu. Vēlāk P. Dauge pilnīgi pareizi nosauca Ļ. Tolstoja morāli par vergu morāli, kas prasa bezierunu pakļaušanos valdošai netaisnībai.

Te mums jāpiebilst, ka P. Dauges sniegtajai Ļ. Tolstoja kritikai nebija akadēmisks raksturs. Autors tikai rezumēja ilgstošo idejisko cīņu pret «tolstojsma» ietekmi Latvijā, kura izplatījās gad-simtu mijā un kurai, protams, bija savs izskaidrojums. Ļ. Tolstoja literārie darbi Latvijā bija plaši pazīstami, un Latvijas progresīvie cilvēki patiesi sajūsminājās par izcilā mākslinieka lieliskajiem darbiem, atbalstīja viņa patieso protestu pret «sabiedrības meliem un neīstumu»,¹³⁹ jūta, ka «Tolstojs ir liels kā to ideju un to noskaņu paudējs, kuras bija izveidojušās Krievijas zemniecības miljonus tai laikā, kad sākās buržuāziskā revolūcija Krievijā».¹⁴⁰ Tai pašā laikā lielais rakstnieks un viņa piekritēji radīja «tolstojsismu», sevišķi reakcionāru mācību — tā bija «plānprātīga sludināšana — «nepretoties ļaunumam» ar varu».¹⁴¹ V. Ī. Ļeņins rakstīja: «No vienas puses, visskaidrākais reālisms, visu un visādu masku noraušana; — no otras puses, vienas no visnegēlīgākām

lietām, kāda tik ir pasaulē, proti: reliģijas sludināšana, cenšanās popu — kroņa amatviru vietā likt popus — pēc morālās pārlicības, t. i., visizsmalcinātākās un tāpēc sevišķi riebīgās reliģiskās tumsonības kultivēšanā.»¹⁴²

Pirms pirmās Krievijas revolūcijas Latvijā atradās vairāki «tolstojisma» piekritēji, kurus cara valdība bija izsūtījusi uz Baltiju, tie izvērta šeit enerģisku darbību, sāka iesaistīt savā sfērā arī dažus neapzinīgākus strādniekus. Ir zināmi «tolstojistu» pulciņi Kurzemē, Liepājas rajonā, kuros kādu laiku piedalījās arī pagasta skolotājs K. Landers, kas tolaik aizrāvās ar Ļ. Tolstoju un ilgu laiku sarakstījās ar lielo rakstnieku. Kādā vēstulē viņš norādīja, ka «audzis un audzināts trūkumā un grūtībās. Deviņu — desmit gadu vecumā es jau pats kaut ko nopelnīju . . . citīgi nodarbojos ar pašizglītību. Es kāri metos uz grāmatām, lai gan man tās grūti bija dabūt. Ipaši centīgi es studēju krievu literatūru . . . es iepazinos ar visiem Jūsu sacerējumiem.»¹⁴³ Vēlāk K. Landers iesaistījās strādnieku kustībā, kas palīdzēja viņam izprast Ļ. Tolstoja sludinātās mācības nepamatotību. Viņš pārtrauca savu pagaidu aizraušanos ar Ļ. Tolstoja darbiem un vēlākos gados izveidojās par ievērojamu cinītāju boļševiku partijas rindās. K. Landera ceļš bija raksturīgs daudziem, kuri agrāk aizrāvās ar «tolstojismu». Taču uzdevums pilnīgi atmaskot dažādos reliģijas veidus Latvijā joprojām palika spēkā, un P. Dauge šai cīņā deva noteiktu ieguldījumu.

P. Dauge nenoliedza, ka iekšējā harmonija cilvēkam zināmā mērā ir vajadzīga, lai tas varētu vieglāk piemēroties sociālai videi, taču tā nedrīkst kļūt par pašmērķi. Iekšējās harmonijas idejas nozīmes pārvērtēšana liecina, ka cilvēks par savu mērķi uzskata tikai piemērošanos dotajiem sabiedriskajiem apstākļiem. Tā rīkojas neapzinīgs cilvēks, turpretī apzinīgam cilvēkam relatīvā iekšējā harmonija ir «v i e n s n o d a u d z a j i e m l i d z e k ļ i e m, kas mums palīdz tuvoties lielajam cilvēces mērķim — harmonijai starp cilvēku un cilvēci».¹⁴⁴

P. Dauge uzsvēra, ka apzinīgs cilvēks «groza apkārtni sev par labu»,¹⁴⁵ tāpēc viņš nevar ierobežot sevi ar iekšējās harmonijas šaurajiem mērķiem. Iekšējā «harmonija» mietpilsoniskās pašapmierinātības garā ir pretrunā ar dzīves attīstību, un tai nav nekā kopēja ar jēdzienu par cilvēka laimi.

P. Dauge apskata dažādas laimes jēdziena izpratnes un atmet tās, kuras ir pretrunā ar sabiedriskās attīstības objektīvo procesu. It sevišķi viņš nosoda mietpilsonisko priekšstatu par laimi, kas atbilst apzināto egoistu, ekspluatatoru ētikai.

Rakstot par Kuliginu no A. Čehova lugas «Trīs māšas», P. Dauge atzīmē, ka «viņš savu laimi atrod taisni iekš tam, ka viņš citiem pārkāpis pāri, ka citi viņam palikuši pakaļā, ka citi nav sasnieguši inspektora činas. Še mums ir darišana gan ar apzinīgu, bet šauri individuālu, egoistisku laimes sajūtu,

kuru pārdzīvo katrs apzinīgs izmantotājs — buržujs, kas uz citu saliektām mugurām kā uz laktas kaļ savu laimi.»¹⁴⁶

Lai pareizi atrisinātu jautājumu par laimi, P. Dauge izmanto dialektisko pasaules izpratni, kas ņem vērā kustību un attīstību, un likumsakarīgo saistību starp indivīdu un sabiedrību.

P. Dauge kā dialektiskā materiālisma pārstāvis visumā veiksmīgi pielietoja dialektikas atziņas. Izvēršot jautājumu par pareizu laimes izpratni, viņš to pat īpaši pasvitroja: «Es nenoliedzu personīgās laimes, personīgā pašapmierinājuma momentu, bet es tikai vēlētos šo laimi saprast dialektiski. Personīgi katris savu laimi saprot dažādi. Bet šai laimes dažādībai, lai viņa kļūtu pilnīga, nedrīkst pretī runāt laimes kopība.»¹⁴⁷

Tā tad cilvēka laime ir daudzveidīga, tās saturu zināmā mērā veido arī subjektīvi momenti, bet īsta laime nekad nevar būt pret-runā ar visas sabiedrības interesēm, cilvēces labklājību.

Tādējādi P. Dauge ne tikai pārvarēja ideālistiski subjektivistisko, bet arī vulgāro laimes izpratni, saskaņā ar kuru daži filozofi centās pierādīt, ka cilvēka laime it kā nevarot ietvert neko personisku. Pakāpeniski viņš nonāca pie uzskata par cilvēka personisko interešu un sabiedriskās labklājības vienību, kuru nosaka vēstures objektīvie likumi.

Ista, liela cilvēciska laime nav atdalāma no sabiedrības dzīves un nevar iekļauties subjektīvās apmierinātības ietvaros. P. Dauge raksta: «Kaš savu dzīves prieku redz savā personīgā apmierinājumā, savā personīgā iekšējā harmonijā, tam no istā dzīves prieka ir tikai vāja sajūsma.»¹⁴⁸

Tālāk P. Dauge izskaidro, kā jāpamato cilvēka laime, lai tā apkopotu sabiedriskās un personiskās intereses. «Dzīves prieks, kā mēs viņu saprotam, ir mūžīga kustība, mūžīga uz priekšu iešana, ne snaušana, ne mierīga apstāšanās iegūtā stāvoklī. Bet uz priekšu iet tikai tas, kas neatlaidīgi cenšas izkopt savas labākās spējas, garīgās un miesīgās, sabiedriski derīgam darbam.»¹⁴⁹

Tā tad P. Dauge saistīja cilvēka laimi un dzīves prieku ar viņa sabiedriski derīgo darbu; godīgs darbs cilvēku padara labāku, paceļ viņu līdz patiesas cilvēciskas laimes virsotnēm. Taču, kā atzīmēja P. Dauge, sabiedriski derīgs darbs savu nozīmi pilnā mērā gūst tikai komunistiskajā sabiedrībā.

Pie tam jēdzienu «sabiedrīks darbs» P. Dauge šajā gadījumā lietoja plašākā nozīmē, proti, kā sabiedrisku darbību, kas ietver cilvēka darbu un cīņu par savu personisko un visas cilvēces laimi. Komunisms prasa «ne tikai darbu, viņš prasa arī cīņu, ne tikai mīlestību, bet arī naidu.»¹⁵⁰

P. Dauge izskaidroja arī to, ka priekšstats par laimi nav nemainīgs jēdziens, tas tāpat kā morāles normas mainās atbilstoši izmaiņām dzīvē, kas izvirza tos vai citus objektīvus uzdevumus, kuri ietekmē laimes jēdziena saturu. Tāpēc viss, kas teikts par laimi sakarā ar komunistisko sabiedrību, nenozīmē, ka laime sa-

sniedzama tikai komunistiskajā iekārtā. Cilvēks var būt laimīgs arī kapitālisma apstākļos, bet viņa dzīvei tādā gadījumā jāatbilst «aktīva darba morālei». P. Dauge augstu vērtēja šo morāli un norādīja, ka cilvēks, kas rīkojas saskaņā ar principiem, izjutīs istu laimi jau pirms komunistiskās iekārtas pilnīgas uzcelšanas.

«Kas viņai tic, kas no viņas ļaujas vadīties savā dzīves gaitā, tam nav jābaidās, ja reizēm grūtā darbā rokas noslīgst jeb rūgtā iekšējā neapmierinājumā dvēsele tvīkst un sāpes sažņaudz sirdi. Zobus sakodis un rokas dūrēs saspiedis, tas zinās atkal pacelt galvu un spītīgi skatīties nākotnē. Vai arī, ja reakcijas negaisi tumšiem mākoņiem aizklāj viņa loloto cerību apvārsni, viņš negriezīs glēvi muguru agrākiem ideāliem un nemeklēs atdusu tautiskās pilsonības aizkrāsnē.

Darbā un cīņā radušais zin, ka nogurumā dīgst un stiepjas jauni spēka asni un aiz negaisa mākoņiem slēpjas jauna spoža saule. Darbs un cīņa — kas šos divus vārdus rakstīs uz sava vairoga, to mūžam sildīs smaidoša dzīves prieka saule.»¹⁵¹

Ar šo lielisko filozofisko monologu P. Dauge nobeidz savu brošūru.

P. Dauges brošūras idejiski filozofisko nozīmi ceļ vēl pragmatiskās filozofijas un ētikas kritika. Pragmatisms tolaik bija vēl pilnīgi jauns virziens ideālistiskajā filozofijā. P. Dauge bija pirmais latviešu marksists, kas kritizēja pragmatisma metodi un noteikti atspēkoja pragmatisko pieeju ētikas problēmām.

P. Dauge bija lasījis V. Džeimsa grāmatu «Reliģiskās pieredzes daudzveidība» (domājams, 1910. g. krievu tulkojuma izdevumu) un savā brošūrā apskatīja dažus no tiem ētikas jautājumiem, par kuriem rakstīja V. Džeimss. Bet, ja pēdējais secināja, ka «Neveiksmes un ciešanas ir katras dvēseles alga; pesimisms ir tīri naturālistiska pasaules uzskata neizbēgams secinājums; mūsu civilizācija pamatojas uz nežēlīgu cīņu un katrs indivīds iet bojā vientuļas agonijas bezpalīdzīgos krampjos»,¹⁵² tad P. Dauge, kā jau iepriekš norādīts, laimes un pesimisma cēloņu izpratnē nonāk pie pilnīgi citiem secinājumiem.

P. Dauge atmata subjektīvi ideālistisko un reliģiski mistisko V. Džeimsa mācību par ētiku un kritizēja viņa pragmatisko metodi, kurai vajadzēja tā vai citādi attaisnot pragmatiku uzskatus par pasauli. «Džeimsa tā saucamā empīriskā metode atšķiras no mūsu empīriskās metodes caur savu nenoteikto, nekritisko «relatīvismu», kurš izslēdz dialektisko momentu iz relatīvo parādību kopsakara.»¹⁵³

P. Dauge kritizēja V. Džeimsa uzskatus par cilvēka psiholoģiju. V. Džeimss nebalstījās uz objektīvās īstenības dialektisko attīstību, kura atspoguļojas cilvēka psihē, bet mēģināja piešķirt cilvēka sajūtām galēji relatīvu saturu, absolutizēja cilvēka sajūtu un priekšstatu relativitāti. Šajā sakarā P. Dauge rakstīja: «Mēs izņemam no empīriskā novērojuma, ka cilvēces gara dzīve — kas sevī ieslēdz visus jūtu kompleksus, arī reliģiskas sajūtas, — iet

likumīgo gaitu no neapzinības uz apzinību. Mēs nesakām, ka visiem dvēseles pārdzīvojumiem ir relatīvi vienāda vērtība, bet sakām, ka viņiem ir relatīvi jo lielāka vērtība, jo vairāk viņi sakrīt ar cilvēces faktisko attīstības gaitu.»¹⁵⁴

Ar vēl lielāku spēku un dziļumu vehiešu filozofijas kritiku P. Dauge izvērta darbā «Absolūtais cilvēks un absolūtā morāle» (apakšvirsraksts — «Kritiska piezīme»). Darbs bija veltīts N. Berdjajeva grāmatas «Radišanas brīvība. Cilvēka attaisnošanas pieredze» kritikai. Grāmatā kadetu filozofs sniedz izkropļotu priekšstatu par ētiku un daudziem citiem filozofijas jautājumiem (filozofijas būtību, filozofiju un zinātņi u. c.).

N. Berdjajevs kopā ar S. Bulgakovu noteica krājuma «Vehi» filozofisko virzienu. Krājumā ievietotajā rakstā «Filozofiskā patiesība un inteligentiskā taisnība», kas bija asa paskvila par atbrīvošanās cīņu vēsturi Krievijā, N. Berdjajevs, sludinot uzskatus par tautas masu interešu nodevību, argumentēja tos ar ideālistiskiem pierādījumiem. Otrajā un trešajā krājuma «Vehi» izdevumā N. Berdjajevs, papildinot rakstu, pasvītvoja savu ideālismu, norādīdams, ka «politiskā atbrīvošanās iespējama tikai sakarā ar garīgo un kulturālo atdzimšanu un pamatojoties uz to». Minētajā grāmatā N. Berdjajevs centās šo domu attīstīt tālāk, piešķirot tai cīņas par brīvību veidolu.

N. Berdjajeva brīvības izpratnes kritika liecina par P. Dauges lielisko filozofisko un politisko nojautu. V. I. Ļeņins jau 1905. g. rakstā «Strādnieku un buržuāziskā demokrātija» atzīmēja, ka «jaunākie filozofi nevis atsedz brīvības ideju, bet tieši izskaistina ar ideālismu». Šo filozofu vidū minēts arī N. Berdjajevs.¹⁵⁵

P. Dauge rakstā «Absolūtais cilvēks un absolūtā morāle» parādīja, kādiem filozofiskiem principiem seko N. Berdjajevs. N. Berdjajeva filozofijas vadmotīvs bija cēlonības likumu noliegšana, viņš prasīja nomest «determinisma važas». To vajadzēja uzsākt filozofijai, kurai, pēc N. Berdjajeva domām, nav nekā kopēja ar zinātņi. N. Berdjajevs sludināja, ka filozofija ir brīva māksla, kas izpaužas idejiskā radīšanā, filozofam nav jāpakļaujas nepieciešamībai, kā to dara zinātnes pārstāvji, bet jābūt «brīvam». N. Berdjajevs prasīja noliegt nepieciešamību, determinismu, kam it kā verdziski pakļaujoties zinātne. Zinātnē neesot brīvas radīšanas iespējas, tāpēc zinātne aptverot tikai atsevišķas patiesības, bet filozofiskā patiesība tai neesot pieejama utt.

P. Dauge noteikti noraidīja šādu jautājuma nostādņi un paskaidroja, ka modernas dabaszinātnes ar determinisma likumu atsegšanu tikai īsti ir kļuvušas par zinātņi. «Visa modernā kultūra pamatojas un iziet no šī likuma un virza savu apzinīgo gaitu determinisma garā.»¹⁵⁶ Diemžēl šajā gadījumā pilnīgi nevietā P. Dauge atsauca uz E. Spenseru, E. Mahu, R. Avenariusu un V. Vundtu, kaut gan tie nekad determinismu nav aizstāvējuši. Determinisma aizstāvēšanu un pasaules likumsakarību izskaid-

rošanu P. Dauge vērtēja kā sevišķu K. Marksa filozofijas — dialektiskā materiālisma — nopelnu, kur «viss uzbūvēts uz cēlonisko sakaru atsegšanas, uz dabas un sabiedrības likumu izpētišanas un šo likumu izmantošanas apzinīgam kultūras darbam».¹⁵⁷ Līdz ar to P. Dauge apstrīdēja N. Berdjajeva prasību pasludināt nepieciešamību un cēlonību par nebūtiskiem momentiem cilvēka attieksmēs pret pasauli un atdalīt filozofiju no zinātnes.

Nav nekā divaina, ka arī N. Berdjajeva ētiskā teorija bija pilnīgā pretrunā ar visu to, kas jau bija sasniegts šajā nozarē, pretrunā ar īstenību. Lai kā arī N. Berdjajevs kritizēja F. Ničses un Ļ. Tolstoja uzskatus par morāli, viņš nevarēja pārvarēt to trūkumus un atbrīvoties no tiem. Raksturojot N. Berdjajeva ētiku, P. Dauge norādīja, ka tā ir pilnīgi atrauta no dzīves, neievēro praktiskās dzīves jautājumus un sabiedriskās problēmas. N. Berdjajeva morāli P. Dauge nosauca par «absolūtā svētdienas cilvēka» morāli un norādīja, ka «...visa viņa morāles būtība sastāv emancipācijā, atteikšanās no praktiskās dzīves, no «šīs dzīves», «сеñ мир», kā viņš to sauc, un jaunas dzīves nodibināšanā «garā». Berdjajeva ētika nav ikdienas ētika, viņa ir svētdienas ētika, viņa neder sīkajām ikdienas rūpēm un ciešanām, viņa rakstīta priekš absolūtā svētdienas cilvēka.»¹⁵⁸ N. Berdjajevs noliedzis marksisma ētiku tā vienkāršā iemesla dēļ, ka tā saistīta ar «vecu Ādamu», t. i., ar praksi un determinisma ideju. «Jaunā» ētika, tā, kuru ieteica N. Berdjajevs, esot vienīgā «brīvā» ētika.

P. Dauge uzskatīja, ka nav pieļaujama ētiskās teorijas apzinīga norobežošana no dzīves, no savas eksistences patiesā avota. Kā P. Dauge parādīja, «brīvās» ētikas aizstāvēšanā N. Berdjajevs nekautrējās paspīdēt ar dažām ultrarevolucionārām frāzēm, lai tiktu varbūt pat marksista godā. «Tomēr nē,» paskaidro P. Dauge, «Berdjajevs nav sociālists. Taisni sociālismā un viņa vēsturiski materiālistiskā teorijā viņš redz savu asāko pretstatu.»¹⁵⁹ Tālāk P. Dauge izskaidro, kāpēc N. Berdjajeva uzskati ir naidīgi marksistiskai filozofijai un zinātniskajam sociālismam: «Apzinīgā strādnieku kustība priekš viņa taisni ir visspilgtākais piemērošanās piemērs apstākļiem, paklausība nepieciešamībai, tieksme pēc visplašākās labierīcības šīn pasaulē. Strādnieku kustība ir vismateriālistiskākā, vismiesīgākā... kustība. Jo apzinīgāka, jo zinātniskāka, jo praktiskāka, jo cēloniski pamatotāka kāda darbība, jo vairāk tā runā preti Berdjajeva brīvas radišanas principam, jo zemāk tā stāv viņa jaunās ētikas gaismā.»¹⁶⁰ Tātad īstenībā N. Berdjajevs nebija ne sociālists un pat ne demokrāts, viņš bija marksisma un tā filozofijas nikns ienaidnieks, jo tieši marksisma filozofijā spilgti iemiesoti teorijas sakari ar «šo dzīvi», tieši tā izvirza praktiskus uzdevumus, kurus jāatrisina, izejot no objektīvās pasaules likumsakarībām.

P. Dauge parādīja, ka N. Berdjajevs ir ne tikai ideālists, bet arī metafiziķis. Nav taču iespējams izdomāt tādu dzīvi, tādu

garīgu darbību, kura nebūtu saistīta ar dabisko domāšanas procesu, kas atrastos ārpus apkārtējās vides ietekmes.

Brīvības problēmas risinājumā P. Dauge parādīja, kā patiesi jāizprot brīvība. Cilvēks var būt brīvs, «tomēr nevienā gadījumā nevar būt runas par brīvību, kas nebūtu determinēta, nebūtu atkarīga no nepieciešamības likumiem, nebūtu saistīta ar «šo dzīvi»».¹⁶¹ Priekšstats par absolūtu brīvību, lai arī kā to neattaisnotu un necenstos pierādīt, labākajā gadījumā ir tikai «skaista frāze».

P. Dauge atmaskoja kadetu filozofa spriedelējumus par «brīvo mīlestību», kuru nekas nesaista un kas esot vienīgā īstā mīlestība. Mīlestība, atrauta no dabiskajām un patiesajām cilvēku attiecībām, ir pilnīgi tukša un abstrakta. P. Dauge norāda, ka N. Berdjajevs neizprot, kas ir īsts, dzīvs cilvēks, viņš radikāli izrikojas ar visām cilvēku attiecībām. Un no šī cilvēka, kurš atsvabināts no visām cilvēcīgi-dabiskām attiecībām, tad arī izaug «jaunās», «radošās» morāles cilvēks, «kam atņemtas visas cilvēcīgās īpašības, — citiem vārdiem, nemiesīgais gara cilvēks, vai vēl citiem, — tukša frāze, kā dzimumu mīlestība bez seksuālā instinkta, kā ūdens bez mitruma, kā mūzika bez skaņām».¹⁶² Tādējādi N. Berdjajevs atņem cilvēka garīgajai dzīvei visu tās saturu, un līdz ar to no cilvēka garīgās darbības faktiski nekas pāri nepaliek, jo katra cilvēka garīgā pasaule ir tā vai citādi saistīta ar «šo pasauli», ko kategoriski noliedz N. Berdjajevs.

N. Berdjajeva «jaunā» ētika, kas pilnīgi noliedz pagātnes un tagadnes ētikas normas, arī izrādījās neauglīga. «Jaunā morāle nav meklējama visu ētisko normu iznīcināšanā, kā domā Berdjajevs, bet jaunu, augstāku, garīgāku, cilvēcīgāku, apzinīgāku normu izveidošanā. Un, proti, tādu normu, kas piemērotas «šai pasaulei»».¹⁶³

N. Berdjajeva filozofijas un ētikas iztirzāšanas rezultātā izrādījās, ka viņa «filozofijas centrālā ass, viņa «radīšanas» jēdziens karājas tāpat gaisā kā viņa «jaunā» ētika, kā viņa bezmaksas miesīgā mīlestība, kā viņa bezdzīves dzīve».¹⁶⁴

Nobeidzot N. Berdjajeva uzskatu kritiku, P. Dauge uzsvēra šī kadetu filozofa galējo buržuāzisko aprobežotību — viņš nepacēlās pāri mietpilsoniskajam priekšstatam par to, ka radīt spēj tikai atsevišķas, izmeklētas personības. P. Dauge izteica pārliecināta marksista dziļo ticību tautas masu, strādnieku šķiras spēkam, kas rada jaunu pasauli, patiesas laimes un prieka pasauli. Noraidot reakcionāri ideālistiskos spriedumus par cilvēka garīgās darbības nozīmi, P. Dauge aicināja atbalstīt progresīvo cilvēku, revolucionārās šķiras garīgo darbību. «Mums visiem jāmacās mazāk «klausīt», bet vairāk «radīt». Bet tas nav jāsaprot mistiskā, pilnīgi no dzīves atrautā garā. Vārdam «radīt» vispārīgi tagad top piešķirta pārāk poētiska, pārāk svētsvinīga nozīme. Daži domā, ka tikai mākslinieks «rada». Radīt rada istenībā katrs, kas ar savu darbību pārveido dabas vielu. Bet mūsu dienās, kur galvas darbi-

niekos vēl stiprā mērā spokojas kastu gars, ir pieņemts nosaukt par radošu procesu tikai individuālo gara darbību. Daudzi dzīvo tanī ilūzijā, ka «rada» tikai dzejnieks un mākslinieks un — protams, ne vienkāršais strādnieks.

Lielākais mūslaiku radītājs — ģēnijs ir organizētais darbs, un visas jaunradīšanas svētākais galamērķis ir — tāda «labierīcība šīnī pasaulē», kura dotu visplašāko garantiju katram cilvēkam attīstīt līdz maksimumam visas viņa cēlākās garīgās spējas cik spējams normālākos miesīgos apstākļos.»¹⁶⁵

Ievērojot to, ka šie vārdi bija uzrakstīti legāla, cenzūrai pakļauta žurnāla slejās, pie tam smagas reakcijas apstākļos, nevaram no autora prasīt vēl skaidrāku izteiksmi — demokrātiskā žurnāla lasītāji labi saprata to, kas bija rakstīts starp rindām un pateikts pusvārdos. P. Dauge aicināja darbaļaužu masas uz apziņīgu cīņu par cilvēka cienīgu pasauli, pret visiem kara vētru saceltajiem tumšajiem spēkiem.

Bez visa minētā N. Berdjajeva uzskatu kritikai bija vēl tā ievērojamā nozīme, ka trieciens šī filozofa uzskatiem nozīmēja triecienu arī viņa sekotājiem Latvijā, bet tādu latviešu buržuāziskās inteligences vidū bija ne mazums. Piemēram, N. Berdjajeva filozofijas karsti piekritēji bija latviešu dekadenti un to cienītāji.

N. Berdjajeva filozofijas trūkumiem un pamattēzēm, ko atsedz P. Dauge, sevišķa uzmanība pievērsta tāpēc, ka N. Berdjajevs šādus savus uzskatus pauda arī vēlāk, kad pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas viņš izrādījās baltēmigrantu nometnē. Apmeties uz dzīvi Francijā, N. Berdjajevs kļuva par vienu no tagad Rietumos izplatītā reakcionārā filozofiskā novirziena — eksistenciālisma — vadoņiem.

Savā «jaunajā» teorijā N. Berdjajevs tāpat kā agrāk sludina personības atbrīvošanu, atdalot cilvēku no visa objektīvā, kā, piemēram, dabas un sabiedrības. Vācu marksists G. Mende pareizi norāda, ka N. Berdjajeva filozofija galu galā nonākusi līdz atom-bumbai un atzīst brīvību iznīcināt.¹⁶⁶

Eksistenciālisma atmaskošana ir viens no galvenajiem progresīvo filozofu uzdevumiem cīņā pret mūsdienu reakcionāro filozofiju Rietumos. Šādā griezienā P. Dagues kritiskais darbs, kas vērstas pret N. Berdjajeva filozofiju, pelna sevišķu ievēribu, pārsniedz pagātneš ideoloģijas vēsturiskās robežas un var aktīvi palīdzēt šodienas svarīgāko uzdevumu īstenošanā.

DAZAS CITAS FILOZOFISKĀS UN SABIEDRISKĀS PROBLEMAS
LATVIEŠU MARKSISTU DARBOS
(1914. g. augusts—1917. g. novembris)

Pirmā pasaules kara sākumu no Oktobra sociālistiskās revolūcijas šķir neilgs laika sprdis, nedaudz vairāk par trim gadiem, taču šis periods izšķirīgi izmainīja Krievijas politisko dzīvi.

1917. g. februārī valstī vairs nebija monarhijas, to iznīcināja revolucionārā tauta. Bet 1917. g. oktobrī tika gāzta krievu buržuāzijas un muižniecības politiskā vara. Sociālistiskā revolūcija likvidēja veco iekārtu, kurā gadsimtiem ilgi bija smakusi Krievija, un izveda lielo daudznāciju valsti uz proletariāta diktatūras nostiprināšanas ceļu.

Visas šīs lielās izmaiņas, tāpat arī to izšķirošās sagatavošanas process atspoguļojās Krievijas tautu, to skaitā arī latviešu tautas, sabiedriskajā un arī filozofiskajā dzīvē. Sabiedriskajā domā izvirzījās jautājumi, kas skāra svarīgāko tautas dzīvē un dziļi un patiesi atspoguļoja apkārtējo īstenību. Pirmajā vietā izvirzījās jautājumi par iespējām, kā Krievijai pāriet uz jauno sabiedrisko iekārtu, kā arī sabiedrisko institūtu revolucionāro izmaiņu loma šajā procesā. Šie jautājumi izrādījās cieši saistīti.

Problēma, kā cīnīties par sociālismu, par revolūciju Krievijā, sākoties karam, ieguva praktisku nozīmi. V. I. Ļeņins, boļševiku partija, noteikti cīnoties pret laupīšanas kariem, tagad, kad tāds karš bija uzliesmojis, izvirzīja vienīgo pareizo lozungu, kas bija iespējams šādā situācijā, lozungu par savas imperiālistiskās valdības šakāvi un kara pārvēršanu pilsoņu karā pret valdību.

Šo lozungu apzinīgā Krievijas strādnieku šķira uzņēma kā praktisku uzdevumu, tā izpildē saskatot reālu ceļu uz revolūcijas uzvaru Krievijā. LSD pašā kara sākumā organizatoriski apvienojās ar KSDS(b)P. Šis apstāklis dziļi ietekmēja latviešu marksistu izpratni par sabiedriskās dzīves problēmām. Tāpēc nav brīnums, ka tieši latviešu marksisti, revolucionārie sociāldemokrāti, arī tagad auglīgi risināja sabiedriskās un filozofiskās domas jautājumus.

Šajā sakarā galvenokārt aplūkosim divu latviešu marksistu — F. Roziņa un P. Stučkas — teorētisko darbību.

Pamatojoties uz imperiālisma attīstības likumsakarībām, V. I. Ļeņins pirmā pasaules kara laikā nonāca pie secinājuma, ka sociālisms var uzvarēt sākumā nedaudzās un pat vienā atsevišķā valstī. Tēze par proletāriskās revolūcijas izvēršanu ar aprēķinu par sociālisma vienlaicīgu uzvaru vairākās visattīstītākās kapitālisma zemēs, kuru savā laikā bija izvirzījis K. Markss, jaunajos, imperiālisma apstākļos izrādījās nederīga.

1915. g. V. I. Ļeņina formulētā proletāriskās revolūcijas teorija ir marksisma radošās attīstības piemērs; tai bija vispasaules vēsturiska nozīme.

F. Roziņa laikā no 1914. līdz 1917. g. uzrakstītie darbi liecina, ka viņš gāja V. I. Ļeņina pēdās un konsekventi aizstāvēja domu, ka, izraisot karu, imperiālisms novedīs valstis līdz sociālistiskai revolūcijai. Jau kara pirmajās dienās F. Roziņš rakstā «Sociālisti pret karu» norādīja: «...mēs ceram, ka šī cīņa patiešām būs «pēdējā» «cīņa» Viļumam un varbūt arī priekš viņa kronētiem pretiniekiem».¹⁶⁷

Karš spēcīgi iedragāja imperiālistisko sistēmu un izvirzīja jautājumu, «vai kapitālisms pēc šī kara tiks uz kājām?» — tā rakstīja F. Roziņš savā rakstā «Kapitālisms pēc imperiālistiskā miera noslēgšanas».¹⁶⁸ «Atbildi uz šo jautājumu, ciktāl tas nav tīri akadēmisks, var dot tikai revolucionārais proletariāts.»¹⁶⁹

Tas nozīmēja, ka praktiski atbilde uz šo jautājumu atkarīga no proletariāta spējas veikt sociālistisko revolūciju un pāriet uz sociālismu.

Balstoties uz V. I. Ļeņina mācību par imperiālismu un sociālistisko revolūciju, F. Roziņš pasvītēja revolūcijas iespējamību ne tikai attīstītākajās kapitālisma zemēs, bet arī relatīvi atpalikušajās un atkarīgajās valstīs. Šim jautājumam viņš veltīja daļu no sava darba «Iz sociālisma ābece», kurš tika publicēts 1917. g. janvārī. F. Roziņš uzskata, ka attīstītāko kapitālistisko zemju strādnieku šķirai vieglāk iekarot varu. Bet vai tas nozīmē, ka mazāk attīstītākās valstīs nevar veikt proletārisko revolūciju? Nē, nenozīmē. Attiecībā uz revolūciju mazāk attīstītākās zemes ies attīstītāko kapitālistisko valstu ceļu, bet viņu attīstība būs «daudz sarežģītāka». F. Roziņš izteica apsvērumus, ka, pēc viņa domām, var attīstīties proletāriskā revolūcija atpalikušākās zemēs, «Kad lielpilsētās un rūpniecības centros nonāk līdz revolūcijai, tad arī iepakaļ palikušās malienas novadu iedzīvotāji tiek aizrauti līdz un nevar palikt ārpusē kā vienaldzīgi skatītāji. Tādā pat kārtā arī mazās zemnieku un sīkbirģeļu valstīs Dānija, Zviedrija, Holande nevarēs palikt pie savas līdzšinējās kārtības, ja, piem., Vācijā strādnieku šķira sacēlas un grib nodibināt sociālismu. ..mazāk attīstīto zemju strādnieki tikai var šinī kustībā un cīņā savu tiesu palīdzēt. Un tas viņiem jādara.»¹⁷⁰ Šī F. Roziņa doma jāizprot tikai kā pilnīgi iespējamā revolūcijas attīstības ceļa variants. Tā racionālais kodols ir sekojoša doma: valsts atpalicība nevar būt par nepārvaramu šķērslī proletāriskai revolūcijai; revolūcija dod varu strādnieku šķiras rokās arī mazāk attīstītākā kapitālisma zemē, lai gan pats šis process šādā gadījumā būs daudz sarežģītāks.

Jāatzīmē, ka laikā, kad sākās V. I. Ļeņina revolucionārā darbība, II Internacionāles partijās valdīja uzskats, ka sociālistiskā revolūcija valstī iespējama tikai tad, kad vairākums iedzīvotāju kļūs proletārieši. Šis uzskats reizēm parādījās arī marksistiskajā literatūrā vēl šī gadsimta sākumā. Piemēram, J. Staļina darbā «Anarhisms vai sociālisms», kas uzrakstīts 1906. g., ir šāda tēze: «.. iekams proletariāts ir neliela sabiedrības daļa, tikmēr nav iespējams nodibināt sociālistisku iekārtu. Vecās ražošanas formas bojā eja, kapitālistiskās ražošanas tālākā koncentrēšanās un sabiedrības vairākuma proletarizācija — lūk, kādi nosacījumi nepieciešami, lai realizētu sociālismu.»¹⁷¹ Kā zināms, V. I. Ļeņins un boļševiki noraidīja tādu jautājuma nostādni, jo proletariāta spēku nebūt nenosaka vienīgi tikai proletāriešu skaits.

Pēc F. Roziņa domām, lai proletāriskā revolūcija gūtu uzvaru, valstī jābūt diezgan plašam proletariātam, bet tam nav jāstāda

valsts iedzīvotāju vairākums, kā to apgalvoja II Internacionāles teorētiķi. Mierīgas dzīves iekarošana proletāriskās revolūcijas ceļā iespējama «visās tajās zemēs, kur proletariāts sasniedzis daudz maz ievērojamu skaitu un spēku».¹⁷²

F. Roziņam taisnība arī jautājumā par to, ka revolūcijas uzvara rūpnieciskajos centros, kā arī attīstītākajās valstīs lielā mērā sekmē revolūciju nomalēs, atpalikušākajos rajonos, mazāk attīstītākajās zemēs, kuras iekļaujas kopīgajā straumē, un rezultātā arī šeit iespējama strādnieku šķiras uzvara. Krievijā sociālistiskā revolūcija uzvarēja tieši tādā ceļā. Vispirms tā uzvarēja Petrogradā, Maskavā un citos svarīgākajos rūpniecības centros, un tikai pēc tam kapitālisms tika gāzts visattālākajos un atpalikušākajos valsts rajonos. Un tas bija likumsakarīgi. Ne velti V. I. Ļeņins Oktobra priekšvakarā rakstīja, ka «Galvenais ir sacelšanās, ko var un ko vajag izšķirt Petrogradai, Maskavai, Helsingforsai, Kronštatei, Viborgai un Rēvelei. *Pie Petrogradas un Petrogradā* — lūk, kur var un vajag izšķirt un realizēt šo sacelšanos...»¹⁷³

F. Roziņa darbs «Iz sociālisma ābece» izstrāvoja sociālistiskās revolūcijas garu.

Saprotot, ka tuvojas sociālistiskā revolūcija, F. Roziņš kara laikā asi vērsās pret revizionistiem, lai aizstāvētu marksistisko mācību par proletariāta diktatūru.

F. Roziņa domas par proletariāta diktatūras aizstāvēšanu loģiski izriet no visas viņa teorētiskās cīņas, kuru viņš bija uzsācis kopā ar citiem marksistiem pret oportunistiem un pārējiem marksisma ienaidniekiem.

Savā programmas rakstā «Mūsu tagadnes prasības» (1914.—1915. g.) F. Roziņš asi nosodīja II Internacionāles teorētiķus par to, ka viņu teorijās «uzlabojumi jeb reformas tiek atzīti un nostādīti par galveno cīņas mērķi, bet sociālā revolūcija un proletariāta diktatūra atstāta novārtā kā piedauzīga veclaiku mānticība...».

F. Roziņš norādīja, ka II Internacionāles nometnes reformisti atsakās pat pieminēt proletariāta diktatūru. «Tas ir tāds vārds, kuru pēdējā laikā ļoti reti dzird minam. Tas tāpēc, ka viņš nav savienojams ar reformistu draudzīgās sadarbības un mierīgas «ieaugšanas» teoriju.»¹⁷⁴

Aizstāvot proletariāta diktatūru pret revizionistiskajiem «kriņķiem», F. Roziņš 1916. g. savos darbos aizstāv zinātnisko sociālismu, kā arī pierāda proletariāta diktatūras un sociālisma neizbēgamību. Darbā «Iz sociālisma ābece», kurš bija rakstīts strādnieku masām, F. Roziņš kritizēja dažus nepareizus, vienkāršotus un mietpilsoniskus priekšstatus, kā arī ideālistiskus uzskatus par sociālismu un pieprasīja noteikti norobežoties no tiem; sociālisms nav ģeniāla prāta gadījuma atklājums.

Savā argumentācijā F. Roziņš balstījās uz K. Marksa atklāto likumu par ražošanas attiecību atbilstību ražošanas līdzekļu raksturam. Tehnikas attīstība noveda pie tā, ka ražošana guva sabiedrisku raksturu, bet ražošanas attiecības palika iepriekšējās, tās

nonāca nesaskaņā ar izmainījušos tehniku un visas ražošanas raksturu. «Sociālisms būs jauna saimniecības sistēma, kur īpašuma veids pielāgots modernai teknikai.»¹⁷⁵

Pamatojoties uz likumu par ražošanas attiecību atbilstību ražošanas līdzekļu raksturam, F. Roziņš parādīja, kā novērst galveno kapitālisma ražošanas veida konfliktu. Lai to panāktu, jāatņem privātpašniekiem ražošanas līdzekļi un jānodod tie visas sabiedrības rīcībā, kura organizē un vada ražošanu. Citas izejas no šī stāvokļa nav.

Tādā veidā F. Roziņš zinātniski atbildēja uz jautājumu, kālab cilvēki tiecas uz sociālismu. Cīņā par sociālistisko sabiedrību izpaužas cilvēces vitāla uzdevuma risinājums. Šis uzdevums radies cilvēces vēstures un vispārms kapitālistiskās sabiedrības attīstības gaitā.

Kā savā laikā kapitālisms neizbēgami nomainīja feodālismu, atrisinot tā pretrunas, tā sociālisms nomainīs kapitālismu, lai izlīdzinātu buržuāziskās sabiedrības pretrunas, kuras miljoniem cilvēku atnesa nedzirdētu postu (bezdarbu, nabadzību, badu, karus utt.).

F. Roziņš cīņu par sociālismu uzskatīja par laikmeta varenāko kustību. Sociālisms, pēc viņa vārdiem, ir «vislielākais mūsdienu jautājums», un cīņā par to iesaistās arvien vairāk cīnītāju. To skaits pieaug, par spīti visiem šķēršļiem un maldiem, atzīmēja F. Roziņš.

So vārdu nozīmi sevišķi izjūtam šodien, kad sociālisms, pārvēršoties par pasaules sistēmu, sāk noteikt visas cilvēku sabiedrības likteņus. Sociālisma spēki ar nepārvaramu enerģiju turpina pieaugt un piesaistīt sev miljonus dažādu nāciju un rasu ļaužu.

Vienlaikus F. Roziņš parādīja, ka radīt jaunu sociālistisku sabiedrību bez proletariāta diktatūras, ar reformu palīdzību vien un kapitālismam mierīgi «ieaugot» sociālismā nav iespējams.

F. Roziņa atziņas savu nozīmi saglabājušas līdz pat šai dienai, jo arī šodien vairāki autori dažādu iemeslu dēļ noliedz proletariāta diktatūras nepieciešamību sociālisma uzcelšanā.

Latvijas marksisti asi kritizēja II Internacionāles teorētiku spriedelējumus par valsts kapitālisma lomu sabiedriskajā attīstībā. Reformisti, norādot uz valsts kapitālisma pieaugšanu daudzās valstīs, uzskatīja valsts kapitālismu par sociālisma sākumu, par jaunās iekārtas gatavu formu. Līdz ar to tika izdarīti tālejoši secinājumi, pasludināta t. s. ultraimperiālisma teorija līdz ar tās sekām, teorija par revolūcijas un proletariāta diktatūras noliegšanu, mierīgu, reformistisku imperiālistiskās ekonomikas pāriešanu sociālistiskajā ekonomikā, bet buržuāzijas kā šķiras pāriešanu strādnieku šķiras varā.

Pārliecinātie marksisti ar V. I. Ļeņinu priekšgalā noteikti vērsās pret visām šīm antimarksistiskām teorijām.

Latviešu revolucionārā prese un vispirms laikraksts «Strādnieks» ne vienu reizi vien skāra šo jautājumu un aizvinst noraidīja II Internacionāles reformistisko teorētiķu apgalvojumu.

No šāda viedokļa interesi izraisa Latvijas marksista A. Neibuta¹⁷⁶ raksts «Nacionalizācijas jautājums» (1916. g.). Raksta autors centās atbildēt uz jautājumu, vai no marksistisko uzskatu viedokļa prasība pēc nacionalizācijas saistāma ar šķiru cīņu kapitālisma attīstības pēdējā posmā un strādnieku šķiras cīņas galējo mērķi — sociālisma uzcelšanu.

A. Neibuts noraidīja uzskatu, ka valsts monopoli atspoguļo valsts intereses, šai sakarā norādot uz tēzi, ka «valsts ir mantīgās šķiras izpildu komiteja».¹⁷⁷

Tāpēc nekādi monopoli kapitālisma apstākļos nevar paglābt masas no buržuāzijas jūga. A. Neibuts secināja: «Vismazāk var šajos monopolos ieraudzīt laba priekš strādnieku šķiras, un vismazāk cildināt tos ir iemesla sociālistiskajām organizācijām.»¹⁷⁸

Nacionalizācijas slavināšanā kapitālisma apstākļos A. Neibuts pareizi saskatīja vienu no reformistiskās politikas sākuma momentiem, oportunistu neatlaidīgo cenšanos atteikties no proletariāta diktatūras. «Pārrunātais nacionalizācijas plāns ir izperināts priekš tam, lai pierādītu mierīgas ieaugšanas un legālo parlamenta ceļu visvarenību. Atņemiet reformistiem nacionalizācijas plānu, un viņu kuģis paliks bez stūres un mastiem.»¹⁷⁹

A. Neibuts asi nosodīja reformistu «konstruktīvos plānus» un spriedelējumus par iespējamību sasniegt sociālismu «parlamentāras plāpāšanas ceļā» uzskatīja par kaitīgiem. «Cīņa dēļ sociālisma prasa jaunus līdzekļus un jaunu taktiku. Tā prasa masu cīņu un ne līderu, bet masas rokās nodot strādnieku šķiras nākotni.. Tā prasa kapitālistiskās iekārtas iznīcināšanu un nevis piemērošanu apstākļiem, kas nav iespējams. Tā prasa kapitālistu šķiras vājināšanu nesaudzīgā šķiru cīņā ārpus plāpātuves sienām.. Tikai saārdot un dezorganizējot kapitālistu un viņu valsts spēkus, mēs varam nonākt pie politiskās varas sagrābšanas proletariāta rokās, pie proletariāta diktatūras.»¹⁸⁰

Tālāk A. Neibuts norādīja, ka reformisti, slavīnot valsts kapitālismu, atkārtoti vecās teorijas par trestu un sindikātu lomu. Šo teoriju nepamatotību pierādīja jau F. Engelss darbā «Anti-Dīrings». Savā darbā A. Neibuts citē F. Engelsa izteicienus par monopolu ekspluatatorisko politiku, par buržuāziskās valsts šķirisko raksturu, par to, ka nedz pāreja akciju sabiedrību un trestu rokās, ne pārvēršana valsts īpašumā nemainīs ražošanas spēku kapitālistisko saturu.

A. Neibuts aizstāvēja marksisma tēzi par varas pāriešanas nepieciešamību proletariāta rokās un privātpašuma pārvēršanu sabiedriskajā īpašumā. «Nevis nacionalizācija, bet sociālisms ir modernā imperiālistiskā kapitālisma laikmeta proletāriešu lozungs. Valsts varas sagrābšana proletariāta rokās ir šo dienu uzdevums: Mums jārāda proletārietim, ka tagadējais laikmets ir kapitālisma

pēdējo dienu laikmets. Katra spriedelēšana par vēl vienu pakāpi kapitālisma attīstībā ir strādnieku šķiras maldināšana.»¹⁸¹

Sos vārdus no A. Neibuta raksta nobeiguma citējam, lai parādītu, cik asi Latvijas marksisti nosodīja reformistiskās teorijas un aizstāvēja marksisma mācību par proletariāta diktatūras neizbēgamību.

A. Neibuta rakstam vēl dažas citas pozitīvas iezīmes. Tas lielā mērā balstījās uz to ekonomisko faktu analīzi, kuriem uzmanību pievērsa F. Engelss darbā «Anti-Dīrings». Piemēram, A. Neibuts analizēja kapitālistiskās valsts sakaru līdzekļu un transporta monopolizāciju, kā arī pasvītvoja valsts buržuāzisko raksturu, ja tajā valda kapitālistiskais ražošanas veids, neatkarīgi no tā, cik lielā mērā šajā valstī ir monopolizēti ražošanas līdzekļi.

Bez tam rakstā skaidri jūtama ļeņinisko ideju ietekme, it sevišķi tā beigu daļā, kur autors galveno uzmanību veltī kapitālisma mūslaiku posmam — imperiālismam kā kapitālisma pēdējai stadijai. Teoriju, saskaņā ar kuru imperiālismam seko vēl viena stadija — ultraimperiālisms, viņš nosauca par kaitīgu strādnieku šķiras lietai. V. I. Ļeņins 1915. g. rakstīja: «Vai var tomēr strīdēties pret to, ka abstrakti ir «domājama» jauna kapitālisma fāze pēc imperiālisma, proti: ultraimperiālisms? Nē. Abstrakti iedomāties tādu fāzi var. Tikai praksē tas nozīmē kļūt par oportunistu, kas noliedz mūslaiku aktuālos uzdevumus, lai sapņotu par nākošajiem neaktuālajiem uzdevumiem.»¹⁸²

Imperiālistiskais karš atsedza ekspluatatoru valsts sevišķo lomu vecās sabiedrības dzīvē. Valdošās šķiras izmantoja to apstākli, ka II Internacionāle un tās līderi nodeva strādnieku šķiras intereses, lai maskētu ekspluatatoru valsts isteno lomu. Daudzi sociālisti «galīgās uzvaras» vārdā karā sāka atbalstīt «savu» valsti. Šie faktori veicināja to, ka strādnieku masās izplatījās maldīgi uzskati par valsti. Vienlaikus stipri saasinājās pretrunas starp darbaļaužu šķirām un svarīgāko kapitālistisko organizāciju — buržuāzisko valsti. Tas lika marksistiem vēl vairāk iedziļināties jautājumos par valsti, lai noskaidrotu valsts būtību, tās patieso raksturu un izmantošanas iespējamību tuvojošās revolūcijas interesēs, tātad arī jautājumu par proletārisko valsti u. c.

Kara laikā ar šiem jautājumiem no latviešu marksistiem visnopietnāk nodarbījās F. Roziņš.

Jau minētajā darbā «Iz sociālisma ābece» F. Roziņš atzīmēja, ka liberālās buržuāzijas ideologi kopš seniem laikiem atkārtoti pasacīja par to, ka valsts ir it kā visas tautas, nācijas organizācija, un tās likumu priekšā visi ir līdzīgi. Tāpēc, piemēram, reformisti liek priekšā kapitālistiskās valsts likvidācijas vietā to reformēt un piemērot sociālisma interesēm, viņi izvērza uzdevumu iekarot buržuāzisko valsti. Reformisti proklamē, ka buržuāziskā valsts, reiz nodota strādnieku šķiras dienestā, atnesīs sociālismu.

F. Roziņš asi kritizēja reformistus. Buržuāziskā valstī, atzīmēja F. Roziņš, augstāk par visām lietām tiek stādīts uzdevums ar

spēcīgu roku savaldīt strādnieku šķiru. Šī ir galvenā buržuāziskās valsts funkcija, tās dēļ valsts arī radīta. Bez šaubām, atzīmēja F. Roziņš, valsts veic arī zināmu vispārēju darbu, piemēram, organizē sakaru līdzekļus, bet tas nedod tiesības kļūst, ka valsts stāv pāri šķirām.

Noraidot reformistiskos u. tml. priekšstatus par valsti, F. Roziņš propagandēja un aizstāvēja K. Marksa un F. Engelsa uzskatus par valsts izcelšanos un būtību.

Savos kara gados uzrakstītajos rakstos F. Roziņš svarīgākos atzinumus par valsti ilustrēja, izmantojot plašu vēsturisko materiālu. Viņš parādīja, ka jebkurā šķiru sabiedrībā valdošā šķira — vergturi, feodāļi, buržuāzija — savās interesēs nodibina piespiedu aparātu, bet savu gribu realizē caur attiecīgiem likumiem. Taču nekādu paņēmieni pielietošana nevar noslēpt valsts un valsts akceptēto likumu šķirisko raksturu.

Valsts un tās svarīgāko institūtu rašanos un pastāvēšanu F. Roziņš saistīja ar privātīpašuma attīstību, ar šķiru rašanos un pastāvēšanu. «Valsts ir vara, kuru buržuāzija iestādījuse sava privātīpašuma aizstāvēšanai pret tiem, kas iedomātos to aizskart.»¹⁸³

Buržuāzijas politiskā vara, atzīmēja F. Roziņš, liek visiem pilsoņiem izpildīt valsts likumus, lai cik šie likumi liktos novecojuši un pret dabiski. Lai piespiestu pildīt šos likumus, buržuāzija izmanto tiesu, policiju, cietumus, armiju u. tml.

F. Roziņš atmaskoja buržuāzisko leģendu par to, ka armija it kā paredzēta «tēvzemes» sargāšanai, bet karavīri, kalpojot kara dienestā, it kā kalpojot tautai.

Darbā «Iz sociālisma ābece» F. Roziņš, izmantojot vienkāršus un saprotamus piemērus, parādīja, ka valsts institūti vērsti pret tiem, kas nemēlas pakļauties buržuāziskajiem likumiem, kapitālistu gribai. Sākumā darbojas policija. Ja tās spēki ir nepietiekami un «dumpīgais» gars vēl pārāk spēcīgs, buržuāzija liek darboties karaspēkam, kas ir apbruņots un apmācīts «izšķirošām darbībām»; pat sacēlusies tauta tādos gadījumos nespēj viegli tikt galā ar armiju. Buržuāzisko tiesu uzdevums ir sagrābt un tiesāt visādu «dumpiniekus» un bez pārdomām nosūtīt viņus buržuāziskās valsts sagatavotajos cietumos.

Šo pasākumu rezultātā parasti nodibinās buržuāzijai vajadzīgā «kārtība».¹⁸⁴

Buržuāzijas valsts organizācija neaprobežojas tikai ar piespiedu orgāniem, tās nepieciešamais elements ir plašs ierēdņu tīkls, birokrātiskais aparāts. Šis ierēdnieciskais, birokrātiskais aparāts līdzīgi asinsvadu tīklam organismā funkcionē saskaņā ar vienotu gribu, kuru diktē centrālās kapitālistiskās iestādes no galvaspilsētas.

F. Roziņš ilustrēja šo tēzi, piemēram, minot Krieviju un Vāciju — tās bija valstis, kur it sevišķi kara laikā valsts aparāts bija sasniedzis lielu centralizācijas pakāpi.

Izdarot secinājumus par kapitālistiskās valsts būtību, F. Roziņš darbā «Iz sociālisma ābece» raksta: «Valsts ir virspirmā kārtā buržuāzijas ierocis, ar kuru tā tura proletariātu padevībā.»¹⁸⁵

Lielu uzmanību F. Roziņš pievērsa vienam no svarīgākajiem praktiskajiem jautājumiem, kuru oportunisti arī sagrozīja, proti, ko darīt ar buržuāzisko valsti proletāriskās revolūcijas laikā? Varbūt to var piemērot varu iekarojušā proletariāta uzdevumiem?

Oportunisti, tajā skaitā arī K. Kautskis, apgalvoja, ka proletāriskā revolūcija nedrīkst sagraut buržuāzisko valsti, to var un vajag piemērot proletariāta interesēm.

Citu neko no oportunistiem nevarēja arī sagaidīt, jo viņi noliedza proletariāta diktatūru, bet sociālismam, pēc viņu uzskatiem, tieši un gatavā veidā jāizaug no kapitālisma. V. I. Ļeņins, analizējot K. Kautska polemiku ar E. Bernšteinu un vēršoties pret K. Kautski, rakstīja: «Visas Marksa un Engelsa 1852.—1891. gadu pamācības un mācības aizmirstas un izkropļotas. Markss un Engells mācīja «sagraut valsts militāri birokrātisko mašīnu». Ne vārda par to?»¹⁸⁶

Pretstatā K. Kautskim F. Roziņš marksistiski parādīja strādnieku šķiras attieksmi pret buržuāzisko valsti. Darbā «Iz sociālisma ābece» F. Roziņš izskaidroja, ka teorija par ekspluatatoriskās valsts «iekarošanu» pauž buržuāziskās valsts faktiskā rakstura neizpratni, kā arī cenšanos noslēpt šī institūta šķirisko raksturu. Viņš asi nosodīja mācību, «kura sludina, ka mūsu mērķis esot iekarot valsti, t. i., nodibināt sociāldemokrātijas virsvaldību pār valsti, pie kam šai valstij pašai jāpastāv tālāk».¹⁸⁷ F. Roziņš rakstīja: «Tāda sociālistu partija, kas to māca, nevarēja nest strādniekiem gaismu un izpratni par valsts īsto dabu.»¹⁸⁸ Viņš sevišķi pasvītroja to apstākli, ka «šīnī mācībā nav vairs ne smakas no sociālisma un viņas sludinātāji nemaz nav sociālisti».¹⁸⁹

F. Roziņš daudzkārt pasvītroja, ka ekspluatatoriskā valsts un proletāriskā valsts ir nesavienojami jēdzieni.

*

Cariskās cenzūras nežēlīgie žņaugi nedeva iespēju P. Stučkam brīvi publicēt darbus Krievijā. Valsti nebija tāda preses izdevuma, kas bez šaubīšanās varētu publicēt to, par ko saskaņā ar saviem uzskatiem gribēja rakstīt P. Stučka, un tomēr tika izmantotas vismazākās iespējas. P. Stučka rakstīja par rūpīgi izvēlētiem jautājumiem, piešķirot tiem «nevainīgu» izskatu, izsakot aplinkus mājienu u. tml. Rezultātā lasītājs nonāca līdz svarīgiem secinājumiem. Piemēram, rakstā «1905.—1915. gg. Politisks atskats», kas bija ievietots strādnieku žurnālā «Jaunais Ārodnieks»,¹⁹⁰ kuru rediģēja R. Endrups, P. Stučka sniedza nopietnu, marksistisku Krievijas sabiedrības attīstības un Rietumeiropas politiskās situācijas analīzi.

P. Stučka izskaidroja, ka uzskats par kapitālisma un buržuāziskās ideoloģijas absolūto nostiprināšanos un šķiru cīņas izzūšanu ir iluzors. Īstenībā apstākļi rāda, ka nākotne paver strādnieku šķirai lielas perspektīvas, tāpēc nepieciešams gatavoties lieliem notikumiem, t. i., revolūcijai, rakstīja P. Stučka, cik nu to atļāva cenzūras apstākļi.

Žurnālā «Jaunais Arodnieks» parādījās arī P. Stučkas raksts «Dažas tagadējā brīža saimnieciskās izredzes».¹⁹¹ Raksts saistīja uzmanību ar to, ka aizstāvēja dažus marksistiskās dialektikas svarīgākos momentus un saturēja pret metafiziskās metodes piekritējiem vērstas kritiskās piezīmes. Lai gan rakstu stipri bija izkropļojis cenzors, tomēr arī no atlikušās daļas iespējams spriest par tānī izteiktajām vērtīgajām domām.

Viens no svarīgākajiem jautājumiem, kurus P. Stučka izvirzīja minētajā rakstā, ir jautājums par pētīšanas metodi. P. Stučkas pretinieki, risinot ekonomiskās problēmas, nedialektiski, vienpusīgi aplūkoja kapitālisma parādības un prasīja cīnīties tikai pret tā negatīvām pusēm. P. Stučka atzīmēja, ka tāda kapitālisma izpratne vēl liecina par revizionistisku pieeju faktu pētīšanā, kuras rezultātā var tikt «pamatoti» dažādi oportunistiski secinājumi.

P. Stučka lika saprast, ka naīvie mēģinājumi cīnīties pret kapitālisma «sliktajām» pusēm, pašu kapitālismu saglabājot, nozīmē pilnīgu parādības dialektiskās dabas neizpratni, lietu dažādo pušu savstarpējo sakaru ignorēšanu. Jācīnās pret kapitālisma konkrētajām pusēm, par mērķi izvirzot kapitālistiskās iekārtas likvidēšanu un jaunas, progresīvas iekārtas nodibināšanu. P. Stučka izskaidroja, ka «slikto» pušu metafiziska atdalīšana no «labajām» pusēm praksē noved pie oportunisma.

Atzīmēsim, ka «Jaunais Arodnieks» par šāda rakstura publikācijām 1915. g. janvārī tika slēgts.

Pēc tam P. Stučkam palika tikai viena tribīne — Petrogradā iznākošā legālā avīze «Voprosi strahovaņija», kuru viņš lietpratīgi izmantoja, lai aizstāvētu strādnieku šķiras intereses, atmaskotu carisko likumu tautai naidīgo raksturu un diskreditētu valstī pastāvošo ekspluatatorisko sabiedrisko iekārtu. Šajā izdevumā publicēti vairāki P. Stučkas raksti, piemēram, «Tiesības izstāties no kopējās slimo kases», «Kopējo slimo kasu nodalīšana», «Redakcijas atbildes», «Priekšsēdētāja jautājums», «Dārdzība un invalīdu pensijas» u. c.¹⁹²

Pēc Februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas un monarhijas krišanas P. Stučkas teorētiskā dotības izvērās ar jaunu spēku. Raksti revolucionārajā presē liecināja par viņa prasmi dziļi un pamatīgi analizēt sabiedriskās parādības, pamatojoties uz marksisma metodi un teoriju.

1917. g. P. Stučka bija teorētiski labi sagatavots darbinieks un deva lielu ieguldījumu divu revolūciju attīstības svarīgāko problēmu risināšanā, ļeņinisko ideju propagandā un aizstāvēšanā.

1917. g. P. Stučka savos teorētiskajos rakstos galvenokārt aizstāvēja Aprīļa tēzēs izvirzīto un VII Aprīļa konferencē un KSDSP(b) VI kongresā apstiprināto leņinisko taktiku un stratēģiju. Viņš pastāvīgi norādīja uz V. I. Leņina secinājumu lielo nozīmi. P. Stučka bija arī tas, kas ierosināja Tautas Komisāru Padomei atzīmēt Aprīļa tēžu gadadienu. Savās atmiņās viņš raksta: «Bija bēdīgi, ka avīzes šajā dienā noklusēja šo gadadienu. . .» Vakarā bija paredzēta Tautas Komisāru Padomes kārtējā sēde, kuru, kā parasti, atklāja V. I. Leņins. P. Stučka lūdza vārdu ārkārtējam ziņojumam. «Vladimirs Iljičs, neko nenojauzdams, dod man vārdu, un es saku: «Es izmantoju šo formu, lai man dotu vārdu, jo zinu, ka citādi priekšsēdētājs to man nedotu. (Iljičs, redzu, nesaprašānā.) Šodien paliek gads, kopš Vladimirs Iljičs 1917. gada 4. aprīlī izvirzīja tēzes. (Iljičs rauc pieri, bet nepārtrauc.) . . . Es domāju, ka šī otrās revolūcijas etapa sākuma diena,» turpina P. Stučka, «būtu jāatzīmē arī šajā sanāksmē. Es beidzu.» Nelielās sanāksmes draudzīgi aplausi.»¹⁹³

1917. g. sacerējumos P. Stučka precīzi raksturo padomes kā varas orgānus, ko radījusi sacēlusies tauta. Rakstā «Latvijas Zaldātu un strādnieku padome» P. Stučka norādīja, ka «galvenā padomju pazīme ir tā, ka viņas ir zināmas varas nesējas».¹⁹⁴ Oktobra priekšvakarā, kad padomes varēja pilnīgi pārņemt savās rokās varu un izšķiroši tam gatavojās, P. Stučka rakstīja vēl noteiktāk. Atbildot Pagaidu valdībai un izlīdzēju partijas līderiem, kas mēģināja aizliegt sasaukt padomju kongresu 25. oktobrī, P. Stučka norādīja, ka «Padomes ir varas iestādes, kuras gan var izdot aizliegumus, bet kuras pašas nepadodas nekādiem aizliegumiem».¹⁹⁵

Pēc Aprīļa tēzēm, kurās bija pasludināts — «strādnieku, kalpu un zemnieku deputātu Padomju republika visā zemē no apakšas līdz augšai»,¹⁹⁶ P. Stučka, 11. aprīlī rakstot «Cīņā» un gatavojot programmu Latvijas bezzemnieku kongresam, kam vajadzēja notikt Valmierā, dedzīgi aizstāvēja padomju organizācijas ideju — padomes kā uzvarējušās tautas revolucionāro orgānu. Viņš rakstīja: «Tādēļ, tāpat kā strādnieku šķirai pilsētā, tāpat kalpu-bezzemnieku šķirai uz laukiem jāizlieto brīdis, lai apvienotos, sabiedrotos, jo strādnieku šķira ir stipra tikai apvienībā. Un apvienības veids tagadējā acumirkli ir arī jau gatavs: tas ir kalpu vietnieku (deputātu) padomes pagastos, kurām savukārt jāapvienojas apriņķu padomēs (varbūt bez tam arī vēl mazākās apvienībās — pa draudzēm), no kurām beigās būs jāsastāda priekšstāvība uz guberņu, apvienojoties tur ar Strādnieku un zaldātu vietnieku padomi Rīgā.»¹⁹⁷ Ikkuram būs saprotams, kāds spēks būs šādai kalpu jeb vispārīgi bezzemnieku delegātu apvienībai tagad, kad kritusi visa vecā vara un kad pagastu valžu, uradņiku, stražņiku utt. varai būtu jāpāriet pilnīgi vai galvenām kārtām šo kalpu vietnieku apvienību rokās.»¹⁹⁸

Runājot par kalpu deputātu padomju uzdevumiem, P. Stučka

turpināja, ka tām «jānodrošina arī kalpu cilvēkam patiesa brīvība».¹⁹⁹ Šeit P. Stučka izklāstīja arī krievu revolūcijas boļševistisko programmu, kas izskatīja tieši stāvokli uz laukiem un aicināja strādniekus uz cīņu.

Kā zināms, bezzemnieku kongress, kas notika Valmierā no 16. līdz 18. aprīlim, svarīgākajos jautājumos ievēroja boļševistisku līniju, — izvirzīja nepieciešamību likvidēt muižnieku zemes īpašumus, Latvijas laukos masveidā sāka izveidot bezzemnieku padomes. P. Stučka dedzīgi apsveica Valmieras kongresa lēmumus.

P. Stučka tāpat pareizi novērtēja divvaldības nozīmi Krievijā. Viņam bija skaidrs, ka Pagaidu valdība pēc sava sastāva ir muižnieku un buržuāzijas šķiru valdība, tāpēc viņš prasīja nodot visu varu padomēm. Taču, tā kā pastāvēja divvaldība, P. Stučka uzskatīja, ka tikmēr, kamēr padomes atbalsta Pagaidu valdību, nevar būt runas par šīs valdības gāšanu; tādos aicinājumus P. Stučka uzskatīja par priekšlaicīgiem, par novēršanos no marksisma, no boļševiku partijas politikas.

1917. g. aprīlī, kad Pagaidu valdība pārdzīvoja krīzi, S. Bagdatjeva grupa izvirzīja avantūristisku lozungu «Nost Pagaidu valdību!». Boļševiku partijas Centrālā Komiteja nosodīja šo prasību, jo tā bija pretrunā ar partijas kursu uz revolūcijas mierīgu attīstību, iekarojot padomēs balsu vairākumu. Šajā sakarā rakstā «Pagaidu valdības krīze ir pagājusi» P. Stučka norādīja: «..mums jāsaprot, ka neorganizēti saucieni pēc Pagaidu valdības gāšanas tanī pašā laikā, kad nedz Pagaidu valdība grib labprātīgi atstāties, nedz demokrātija to grib labprātīgi uzņemt, ir, mazākais, lieki un tātad — kaitīgi».²⁰⁰

«Pulcēties, organizēties daudzkārt sparīgāk nekā līdz šim uz revolūcijas tālāk vešanu — tāds lai ir šīs, kā arī ikkuras jaunas krīzes gala vārds.»²⁰¹

Dažas dienas vēlāk, 2. maijā, P. Stučka vēlreiz apstiprināja savu domu, ka nevar būt «runas par varas sagrābšanu pret tautas vairuma gribu un vēlēšanos».²⁰²

Kā zināms, Pagaidu valdība krīzi pārcieta, to izglāba padomju «sociālistiskie» līderi. Tagad šie «sociālisti» darbojās uz koalīcijas pamata reorganizētās Pagaidu valdības sastāvā.

P. Stučka uzskatīja, ka koalīcijas valdība ir pretrunā ar krievu revolūcijas objektīvo gaitu un ka lozungs par Pagaidu valdības gāšanu nevar nekādā mērā būt par kārtējā momenta lozungu. Savas domas par šo jautājumu P. Stučka izklāstīja trijos maija sākumā uzrakstītajos rakstos — «Vairāk drosmes uzvarēt», «Pagaidu valdības maiņas imperiālisma laikmetā» un «Latvijas strādnieku un zaldātu padome».

Pirmajā rakstā, atzīmējis, ka faktiskā vara ir tautas atbalstīto padomju pusē («Tautas simpātijas grupējas ap Padomēm»),²⁰³ P. Stučka norādīja, ka visas varas nodošana padomēm var būt vienīgais lozungs. «Pareiza atbilde var būt tikai šāda: ne koalīcijas ministriju, bet Padomju valdību! Tikai tai

varēsīm sekot, draudzīgus aizrādījumus tai sniegdami.[.] visu varu Strādnieku un zaldātu deputātu padomēm! Mēs uzticamies tikai tām!»²⁰⁴

So pašu domu P. Stučka atkārtoja rakstā «Pagaidu valdības maiņas imperiālisma laikmetā»: «Vienīgā izeja būtu — zemnieku un strādnieku šķiras, t. i., viņu Padomju valdība, bet to vairums vēl negrib. Pienāks laiks, kad būs jāgrib.»²⁰⁵

P. Stučka uzsvēra, ka minētā prasība izsaka revolūcijas attīstības objektīvo procesu, to, ka varas pāreja padomēm ir likumsakarīga parādība. «Mēs esam pārliecināti,» rakstīja P. Stučka, «ka ātrāk vai vēlāk Padomēm vajadzēs uzņemt pilnīgi valsts stūres vadību. Citas izejas nav.»²⁰⁶

Pieprasot, lai tiktu organizēta Latvijas strādnieku un kareivju deputātu Padome, P. Stučka maija sākumā norādīja, ka Latvijā tādas padomes vēl nav, «bet būs, tai jābūt un jābūt vistuvākajā nākotnē. Tā ir nenovēršama attīstības gaita, itin tāpat kā revolūcija iet savu ceļu, vai tie laudis gribējuši vai negribējuši.. apturēt viņu nevar.»²⁰⁷

Dzīve pilnībā apstiprināja šo P. Stučkas uz marksistiskās teorijas balstīto prognozi, kura radās, pamatojoties uz konkrēto situāciju neokupētajā Latvijā. 1917. g. 29. un 30. jūlijā Rīgā sanāca Latvijas Strādnieku, zaldātu un bezzemnieku deputātu padome, kas apkopoja ciņā par padomēm gūto pieredzi un ievēlēja Latvijas Padomju izpildorgānu — «Iskolatu», kas kļuva par visu revolūcionārās Latvijas padomju centru.

Vēl pirms Oktobra revolūcijas latviešu marksisti pārliecinājās, ka padomes ir tās varas iedīglis, kura pēc sociālistiskās revolūcijas uzvaras Krievijā tika noformēta kā proletariāta diktatūra.

P. Stučka bija dziļi pārliecināts, ka partijas taktika, kas domāta, lai iekarotu masas un sagatavotu visas varas pāreju padomju rokās, sociālistiska apvērsuma sagatavošanai iemieso boļševistiskās partijas marksistiskās teorijas dziļu izpratni, tās radošās pielietošanas izpratni. P. Stučkas izpratnē revolūcija apvieno divus izšķirošus procesus — objektīvos apstākļus un subjektīvo faktoru.

Pat tad, kad Pagaidu valdība bija atklāti degradējusies un tās gāšanas brīdis tuvojās, P. Stučka prasīja, lai darbībā netiktu zaudēts reālais pamats: «..revolucionārā sociāldemokrātija nav savērnieku partija.. Tā ir plašu revolūcionāru masu partija, kas tic tautas vairākuma varai. Kā marksisti visi zina, ka vispār tautas sacelšanās nav mākslīgi radāmas.»²⁰⁸ Vienlaikus P. Stučka pasvītēja: «..bet, ja valdības un to pabalstošo mantīgo šķiru rīcība tiešām sakarā ar vispārēju postu novestu pie tautas sacelšanās, tad, zināms, revolucionārā sociāldemokrātija būtu šīs tautas pirmajās rindās.»²⁰⁹

Sie P. Stučkas uzskati sasauca ar daudzām V. I. Ļeņina tēzēm, piemēram, kaut vai ar to, kas izvirzīta vēstulē KSDSP CK «Marksisms un sacelšanās», kurā V. I. Ļeņins norādīja: «Lai sacelšanās

būtu sekmīga, tai jābalstās nevis uz savvērestību, nevis uz partiju, bet uz progresīvo šķiru. Tas pirmkārt. Sacelšanās jābalsta uz *tautas revolucionāriem uzplūdiem*. Tas otrkārt. Sacelšanās jābalsta uz tādu *lūzuma punktu* briestošās revolūcijas vēsturē, kad tautas progresīvāko rindu aktivitāte ir vislielākā, kad ienaidnieku rindās un *revolūcijas vājo, nenoteikto, svārstīgo draugu rindās svārstīšanās* ir visstiprākā. Tas treškārt.»²¹⁰

Pieļaujot iespēju, ka Pagaidu valdību var gāzt ar bruņotu varu, P. Stučka palika uzticīgs V. I. Leņina atziņai par revolūcijas mierīgu attīstību, pārliecinoši pierādīja, ka varmācības pielietošana revolūcijas laikā ir atkarīga no kontrrevolucionāro šķiru rīcības. Rakstā «Revolūcijas burzmā» P. Stučka atzīmēja: «Mums vienmēr jāievēro, ka varu neviens neatdod bez cīņas. Un tādēļ grūti ticēt, vai pietiks vienkārša nolēmuma, ka vara pāriet Padomēm, lai tiešām visi tām padotos. Bet, ja nepietiks, tad strādniekiem un zemniekiem taču ir tiesība prasīt nopietni: vai mēs Februāra revolūciju esam priekš sevis taisījuši jeb vienīgi priekš buržuāzijas? Un viņi prātīs aizstāvēt savu revolūciju, kaut ar ieročiem un savām asinīm.»²¹¹

P. Stučkas doma šeit ir sekojoša: ja padomju mierīgie pūliņi, kas apstiprinās varas pāreju padomēm, izrādīsies nepietiekami, tad strādniekiem un zemniekiem savas revolucionārās tiesības būs jāaizstāv ar ieročiem rokās. Kā zināms, tad padomēm tā arī vajadzēja rīkoties: buržuāzija neatzina padomju varu, uzsāka pilsoņu karu, izraisīja intervenciju un, tikai padomju karaspēka sakauta, bija spiesta padoties.

Tātad P. Stučka pareizi orientējās 1917. g. revolūcijas sarežģītajos apstākļos, ne uz minūti neaizmirsdams svarīgāko marksisma principu, proti, sabiedriskās parādības jāaplūko šķiru cīņās gaismā.

1917. g. revolūcijas laikā Latvijas marksisti Krievijas konkrētās situācijas analīzei izmantoja marksistisko mācību par šķiru cīņu un tāpat kā agrāk aizstāvēja šo mācību pret revīzijas briesmām. Rakstā «Zemniecība un šķiru cīņa», kas iespiests «Pravdā» 1917. g. vasarā, P. Stučka kritizēja kādu autoru, kas izlīdzēja Petrogradas Strādnieku un zaldātu deputātu padomes orgānā «Izvestija» aizrunājās pat līdz tam, ka šķiru cīņa it kā var nodot revolūciju. Pēc šī autora domām, 1905.—1907. g. revolūcija cieta sakāvi tāpēc, ka naidojās bagātie ar nabadzīgajiem (!).

Ironiski atzīmējis, «ka grūti atcerēties to, kā nav bijis», P. Stučka kritizēja tādu šķiru cīņas izpratni un tādu nolīdzinošu attieksmi pret šķirām. Viņš rakstīja: «Tātad, pēc šī autora domām... uz 1917. g. revolūcijas bojā eju ved šķelšanās starp bagātajiem un nabagajiem, t. i., šķiru cīņa. [...]

Mēs, protams, šādiem samierinātājiem nepiekrītam.»²¹²

Norādītais raksts beidzas ar secinājumu, ka «nekad un nekur šķiru cīņas attīstība nav novedusi pie revolūcijas bojā ejas; otrādi, mums tā visnotaļ jāapsveic un jāatbalsta.»²¹³

Tad, kad Oktobra revolūcija jau bija notikusi, P. Stučka, runājot par Krievijas revolucionārās pārkārtošanas milzīgajiem uzdevumiem, vēlreiz īpaši pasvītvoja: «Viena vienīga šķiru cīņa pa visu fronti, un, jo plašāka šī fronte, jo tā būs izdevīgāka.»²¹⁴

P. Stučka balstījās uz marksisma tēzi, ka sociālisms var uzvarēt vienā atsevišķā valstī, un tāpēc nešaubījās, ka Krievijas revolūcija iet pa pareizu ceļu. Viņš vienmēr vērsās pret oportunistisko tēzi, ka proletāriskā revolūcija Krievijā ir «priekšlaicīga».

Kad Krievijas revolucionārā tauta bija tikai uzsākusi patvaldības palieku likvidēšanu valstī, P. Stučka 1917. g. martā rakstīja: «Lielā revolūcija uzliek pienākumus. Tā uzliek mums pienākumus ir vēstures, ir sevis priekšā...»²¹⁵

Krievu revolūcija, uzskatīja P. Stučka, atšķiras no iepriekšējām revolūcijām ar to, ka šī revolūcija nes sev līdz radikālas sabiedriskas pārmaiņas. Tāpēc viņš jau 1917. g. martā—aprīlī norādīja, ka krievu revolūcijas tālākajā attīstībā paveras plašas perspektīvas. «Lielā Krievijas revolūcija nes jaunas izredzes. Nekad vēl nav atgadījies, kad sabiedrība tā no viņas pamatiem tiktu pārcilāta, kā pie mums Krievijā.»²¹⁶

Pēc vēsturiskā KSDSP(b) VI kongresa, kura dalībnieks bija P. Stučka un kur tika izvirzīta tēze, ka «Nav neiespējami, ka taisni Krievija būs tā zeme, kas lauzīs ceļu uz sociālismu... Vajag atmett novecojušo priekšstatu, ka tikai Eiropa var rādīt mums ceļu»,²¹⁷ P. Stučka aktīvi propagandēja un aizstāvēja šo ļeņinisko ideju, kas bija jauna savā raksturā un dziļā saturā. Rakstā «Vai finansistu jeb strādnieku internacionāle?» 1917. g. augustā P. Stučka norādīja: «Saprotams, ka uz Viskrievijas revolūcijas gaitu nevar palikt bez iespaida arī tas, kā izbeigsies Spānijas «nemieri», bet tomēr galvenais paliek tas fakts, ka vispār tūliņ pēc Krievijas otrā Eiropas galā arī paceļas «anarkija». Kā Markss gaidīja, ka to, ko iesācis francūzis, pabeigs vācietis, tā mēs redzam, ka to, ko iesācis krievs, turpina spānietis, un tālāk vedīs vācietis vai itālietis, angļis vai beigās tas pats vecais francūzis.»²¹⁸

Tādā veidā P. Stučka parādīja, ka Krievijas revolūcijai ir pietiekami daudz iekšēju spēku, lai varētu saglabāt savus iekarojumus un spert nepieciešamo soli uz sociālismu. Arī šajā apstākļī viņš saskatīja Krievijas revolūcijas vēsturisko nozīmi un tās milzīgās perspektīvas, kas paveras revolucionārajiem procesiem citās valstīs. To pilnā mērā apstiprināja vēsture.

Apmēram nedēļu pirms izšķirošā momenta Krievijas revolūcijā — Oktobra apvērsuma — rakstā «Karot jeb mieru slēgt?» P. Stučka aplūko jautājumu par Krievijas sociālistiskās revolūcijas likteņiem. Seit viņš šo jautājumu apskata no cita, ne mazāk svarīga aspekta. Viņš rakstīja: «Tā ir vieglprātīga atmošanās, ja mēs paceļam acis uz debesīm un nopūšamies, ka ārzemēs netaisa revolūciju. Tur tā ir daudzkārt grūtāka nekā pie mums, jo tur visur valda vēl cieša kapitālistiskā vara. Un, ko tas nozīmē turienes apstākļos pāriet revolūcijā, tas man nav sevišķi jāpaskaidro.»²¹⁹

«Bet ja tomēr Eiropā neizcelsies revolūcija?» jautā P. Stučka un paskaidro, ka šajā gadījumā ir divas iespējas. Viena — Rietumeiropas imperiālistu apvienošanās pret krievu revolūciju, kas var šajā gadījumā ciest sakāvi, un Rietumeiropa var uzspiest Krievijai imperiālistisku mieru. Otra — «separāts kara noslēgums», kas katrā ziņā atraisa rokas krievu revolūcijai un rada labvēlīgu situāciju. P. Stučka norāda, ka «tas vien, ka demokrātiskā Krievijas valsts vara vaļsirdīgi pateiks: diezgan karots, nu ir laiks mieru slēgt, būs izšķiršanās moments pasaules kara mutulī»,²²⁰ un secina: «Ir tikai divas izredzes: karš ir beigts, revolūcija turpinās, jeb revolūcija būs beigta, tikai tad varēs turpināties karš.»²²¹

Svarīgi atzīmēt, ka P. Stučka neatlaidīgi principiāli izskaidroja, ka likvidēt imperiālistisko karu ieinteresēta pati Krievijas revolūcija un vispār Rietumeiropas revolucionārā kustība. Pēc P. Stučkas domām, galvenās briesmas, kas draud sociālistiskajai revolūcijai, ir nevis tas, ka Rietumeiropā nesākas revolūcijas, bet gan tas, ka turpinās imperiālistiskais karš, kurš patiešām var, ja neatbrīvojas no tā žņaugiem, novest pie revolūcijas sakāves un imperiālisma uzvaras.

P. Stučka sprieda kā īsts dialektīķis. No vienas puses, viņš atzina, ka imperiālistiskās valstis, uzsākdamas karu, nonākušas pretrunā ar sabiedrības objektīvās attīstības procesiem, tāpēc to pozīcijas ir vājinātas, visas pretrunas saasinājušās un radusies iespēja sakaut imperiālistiskos spēkus. Bet, no otras puses, uzvarējusi Krievijas revolūcija, kas soļoja uz sociālistisku apvērsumu, ieinteresēta, lai vēl vairāk vājinātos imperiālisma spēki, un tāpēc tieši tiecas izbeigt imperiālistisko karu. Visizdevīgākos apstākļus sociālistiskajai revolūcijai rada nevis karš, nevis militārisma pastiprināšanās, bet gan miers. Tās bija V. I. Ļeņina domas. V. I. Ļeņins īpaši uzsvēra, ka miers «virzīs lietu uz priekšu nesalīdzināmi labāk nekā karš, . . . ikkatrs miers simtreiz vairāk un plašāk pavērs ceļu mūsu ietekmei.»²²²

Militārisma pastiprināšanās novēršanai Krievijā bolševiku partija prasīja, lai komandējošais sastāvs tiktu vēlēts. P. Stučka augstu vērtēja šo prasību. Līdz ar to bija iespējams uzsākt armijas un virsnieku sastāva demokratizāciju, veikt masu kontroli pār virsniekiem, reakcionārās virsniecības izolēšanu un cīņu pret šīs komandējošā sastāva daļas kontrrevolucionārajiem tīkojumiem. Polemizējot ar iebildumiem, kas šai sakarā bija radušies, P. Stučka šādi argumentēja šo prasību: «Pret vēlēšanas principu izsakās vispirms no tā stāvokļa, ka virsniekiem jābūt speciālistiem. Nu kas tad tas par kavēkli! Arī tiesnešiem vai ierēdņiem jābūt lietpratējiem, bet tas taču nekavē mūs pieprasīt viņu vēlamību. Visgrūtāk pārvaramais šķērslis ir tas, ka tagad, kara laikā, trūkst pietiekoši spējīgu oficeru-speciālistu, kas reizē apmierinātu revolūcijas prasības, tā ka, piem., augšējā komandā [domāti augstākie virsnieki — V. Š.] nebijis ko pārvēlēt nederīgo vietā. Varbūt pa daļai

te ir tiešām tā, bet, ja virsniecība būs pārliecināta, ka jaunais režīms ir galīgi uzvarējis, tad pārgrozīsies šie uzskati. Un tad — iespējamība ik brīdī tikt atvaļinātam — tos noturēs zināmā virzienā. Visādā ziņā te nav meklējams galvenais kavēklis ievēlēmībai.»²²³

P. Stučka noteikti noraidīja militarismu. «Militarisms ir ļauna slimība, no kuras grūti būs izdziedēt cilvēci.»²²⁴ viņš praviētiski rakstīja. Grūtības cīņā ar militarismu, atzīmēja P. Stučka, ir tās, ka militarismā ir ieinteresētas valdošās šķiras un tas neizbēgami saistīts ar šovinismu un attiecīgo ideoloģiju, t. i., ar nacionāla naida kurināšanu. Atklāts šovinisms «bija vienīgais līdzeklis, lai gandrīz 3 gadu laikā uzturētu mākslīgu sajūsmu, kas pilnīgi aizklāja kara patiesos, skaidri imperiālistiskos pamatus, laupīšanas kara raksturu.»²²⁵

P. Stučka pareizi atzīmēja, ka buržuāziskā militarisma kritika, par spīti skaļajām frāzēm, nevar atbrīvoties no šovinisma un nesasniedz mērķi. «Visas tās skaļās runas pret militarismu, kas līdz šim atskan pilsoniskā presē, ir vienkārša liekulība, jo paceļas vienīgi pret ienaidnieka, bet ne pret savu militarismu.»²²⁶

Kad 1917. g. augustā Rīgu ieņēma vācu armija, kas deva iespēju Pagaidu valdībai un kontrrevolucionārajai virsniecībai sākt jaunus šovinisma uzplūdus, P. Stučka uzrakstīja speciālu rakstu «Sargājieties no šovinisma!» un kā īsts internacionālists aicināja visus godīgos cilvēkus nepieļaut nacionāla ienaida paasiņāšanos, neatbalstīt militarisma ideoloģiju. «Lai būtu jo drīzāk demokrātisks miers!» rakstīja viņš, noslēdzot savu rakstu. «Un tādēļ nost no ceļa visu, kas aizsprosto šo ceļu. Un pirmajā vietā: sargājieties iekrist no jauna šovinismā.»²²⁷

Teiktais liecina, ka P. Stučka savos 1917. g. sacerējumos prata ar lielu spēku parādīt gan imperiālistiskā kara, gan arī ar to tieši saistītās imperiālistiskās ideoloģijas briesmas. Viņa domas šajā jautājumā nav zaudējušas savu nozīmi arī šodien, jo imperiālisma daba īsteni nav mainījusies, tas ir tikai vēl vairāk novājināts, kas, savukārt, ir par cēloni avantūristiskiem mēģinājumiem nostiprināt imperiālisma stāvokli. Līdz pamatiem izmainītajā starptautiskajā situācijā imperiālisti dažādos veidos pastiprina ideoloģisko cīņu, izplata un atbalsta antihumānas un tautai naidīgas teorijas, kuru mērķis ir kurināt šovinismu un nacionalismu.

P. Stučkas marksistiski filozofiskos uzskatus dotajā latviešu revolucionārās domas attīstības periodā palīdz izprast viņa raksts «Uz likuma pamata vai uz revolūcijas pamata», kurš uzrakstīts un publicēts 1917. g. maijā. Pats P. Stučka šo darbu raksturoja kā savu vienīgo revolucionāro rakstu par tiesību jautājumiem 1917. g. buržuāziskās revolūcijas laikā.²²⁸

Taču patiesībā runa šeit nebūt nav tikai par tiesību jautājumiem. Sos jautājumus P. Stučka izmantoja, lai pamatotu tēzi, ka revolūcija neizbēgami lauž vecos likumus, buržuāzisko likumdošanu, «revolūcijas būtība ir tieši šajās «okupācijas tiesībās»».²²⁹

Viņš kritizēja Pagaidu valdības prasību, ka stingri jā saglabā likumība, jo šī prasība nebija nekas cits kā prasība saglabāt buržuāzisko likumdošanu, tā noliedza revolucionārā proletariāta akciju likumību. Pagaidu valdība revolucionāro darbību parasti sauca vai nu par «anarhistisku», «nelikumīgu», vai «patvarīgu» darbību.

Ar saviem spriedumiem P. Stučka parāda, ka dziļi izprot K. Marksa mācību. Sekojot K. Marksam, P. Stučka pamatoja sakaru starp likumu un sabiedrības attīstību. Arī viņš uzskatīja, ka likums balstās uz sabiedrības attīstību, ka tam ir jāizsaka sabiedrības vispārējās intereses un vajadzības, kas izriet no dotā materiālās ražošanas veida. Līdzko likums vairs neatbilst sabiedriskajām attiecībām, tas pārvēršas par vienkāršu papīru. Daudz ierosmju un pamatīgu argumentāciju, lai aizstāvētu strādnieku šķiras revolucionārās darbības suverenitātes ideju un pamatotu to, ka revolucionārajiem pārkārtojumiem vēstures attīstībā ir absolūtās likumības nozīme, P. Stučkam deva K. Marksa aizstāvības runa Ķelnē 1849. g. 8. februārī.²³⁰ Vecie likumi revolūcijā zaudē savu nozīmi un spriedelējumi par revolucionāro masu darbības «likumību» ir kontrrevolucionāri, tie cenšas kavēt revolūciju. P. Stučka rakstīja: «Tāpēc mēs vēl un vēlreiz atkārtojam K. Marksa vārdus, ka mums vajag stāvēt nevis uz likumības pamata, bet jānostājas uz revolūcijas pamata.»²³¹

Pēc Oktobra revolūcijas P. Stučkas teorētiķa spējas atklājās vēl lielākā mērā. Viņš talantīgi apvienoja savas marksisma zināšanas, Oktobra un sociālisma celtniecības pirmo soļu pieredzi ar radošu darbu revolucionāro tiesību izveidošanā V. I. Ļeņina vadībā.

*

Krievijas strādnieku šķiras vēsturiskie uzdevumi kara gados prasīja neatlaidīgu cīņu pret revizionistiem un dogmatiskiem filozofijas teorijas laukā. Arī Latvijas marksisti iesaistījās cīņā par marksistisko dialektiku, pret revizionismu un dogmatismu.

1916. g. beigās un 1917. g. sākumā latviešu strādnieku ārzemju presē parādījās F. Roziņa rakstu sērija «Sociālisms un materiālisms». Rakstu autors cīnījās par revolucionāro marksistisko dialektiku, kuru bija sagrozījuši II Internacionāles teorētiķi un to piebalsotāji. F. Roziņš asi vērsās pret amerikāņu revizionistu dicģenistu E. Untermani, kas 1910. g. publicēja savu darbu «Ortodoksālā marksisma loģiskie trūkumi». Šo grāmatu slavināja daudzi oportunisti, lai gan īstenībā, pēc V. I. Ļeņina raksturojuma, tā nebija nekas cits kā «Dicģena neveiksmīgo novirzienu no marksisma»²³² aizstāvēšana. E. Untermanis J. Dicģena kļūdas sāka pārvērst par sistēmu un «papildināt» ar tām marksismu.

F. Roziņš noraidīja E. Untermana revizionistiskos apgalvojumus, ka K. Marksa un F. Engelsa mācība esot it kā «šaura» un «vienpusīga».

Izmantojot J. Dīcgena kļūdas, sagrozot viņa pareizās tēzes, kā arī nepamatoti salīdzinot J. Dīcgeni ar K. Marksu un F. Engelsu, E. Untermanis sludināja acīm redzamas revizionistiskas, reakcionāras idejas un centās tās pamatot ar dialektiskās metodes palīdzību.

J. Dīcgens rakstīja par visu pretstatu relativitāti kā dabā, tā arī sabiedrībā, pierādīja, ka visi pretstati saplūst vienībā. So pieņēmumu pareizību visumā nevarētu apšaubīt. Bet E. Untermanis tos absolutizēja un sagrozīja, lai, kā atzīmēja F. Roziņš, «pārplīvurotu internacionālajā sociāldemokrātijā pastāvošās pretešķības un aptumšotu robežas, kas šķir dažādos virzienus citu no cita».²³³

Ar revizionistiski izskaidrotas dialektikas palīdzību E. Untermanis mēģināja pamatot to, ka marksisti var atrasties vienā partijā ar revizionistiem, reformistiem un pārējiem oportunistiem, jo, pēc E. Untermaņa vārdiem, «Šī dialektiskā savienošana var nozīmēt mierīgu attīstību blaku blakām...», bet visas norādītās strauzes «var gluži labi sadzīvot vienā partijā...».²³⁴

F. Roziņš vērsās pret tādu «dialektiku». Viņš atzīmēja, ka E. Untermanis savos rakstos mēģināja attaisnot buržuāziskās tendences proletāriskajā kustībā, kur oportunisti praktiski izdara mēģinājumus apvienot visas strāvas vienā reformistiskā plūsmā. F. Roziņš rakstīja, ka «...vēstures māmiņa ar savas dialektikas āmuru sadauzījusi drupās šo neīsto «dialektiku». [...] Vēstures dialektika nebij integrālistiska pretišķību izlīdzinātāja, bet bij revolucionāra cīņas dialektika.. Untermaņa «Dialektika» izrādījās par reakcionāru proletariāta revolucionārās cīņas bremzētāju» [retinājums — V. Š.]²³⁵

Kritizējot E. Untermaņa «paplašinātās dialektikas» filozofisko reakcionāro gudrību, kas bija likta viņa darba «Ortodoksālā marksisma loģiskie trūkumi» pamatā, F. Roziņš izvērta šīs grāmatas objektīvu, leņinisku kritiku, tādējādi izpildot svarīgu teorētisku uzdevumu, kurš tajā laikā izvirzījās marksistu priekšā.

Augstāk par visu vērtējot revolucionāro dialektiku, kura prasa cīņu par reālo pretrunu pārvarēšanu, F. Roziņš vērsās pret pretrunu izlīdzināšanu un samierināšanu uz «paplašinātas dialektikas» pamata. Viņš uzstājās par pretrunu pārvarēšanu ar nesamierināmu cīņu uz revolucionārās prakses pamata.

Rakstu sērijā «Sociālisms un materiālisms» F. Roziņš pārliecinoši parādīja, ka visi dīcgenistu mēģinājumi marksisma filozofijai pretstatīt J. Dīcgena filozofiju ir bez jebkāda pamata, tajos izpaužas cīņa pret dialektisko un vēsturisko materiālismu.

F. Roziņš neatrāva J. Dīcgena filozofiju no K. Marksa un F. Engelsa filozofijas. Attiecībā uz dialektisko metodi F. Roziņš tieši norādīja, ka J. Dīcgens paņēmis to no K. Marksa.²³⁶

Tiesa gan, dažkārt F. Roziņš nosauc J. Dīcgena filozofiju par «dialektisko monismu», taču tāda savā ziņā neizdevusies termino-

loģija tomēr tika izmantota K. Marksa filozofijas apzīmēšanai, jo J. Dīcgens ar «monismu» saprata materiālistisko monismu.

J. Dīcgena filozofiju F. Roziņš izprata daudz dziļāk nekā Latvijas marksisti 1903. un 1904. g. Šī dziļā izpratne F. Roziņam radās tās cīņas ietekmē, kura notika ap vācu marksistu un kuras gaitā V. I. Leņins darbā «Materiālisms un empiriokriticisms» sniedza klasisku J. Dīcgena novērtējumu.

F. Roziņš revolucionāro dialektiku aizstāvēja ne tikai pret atklātiem revizionistiem, bet arī pret II Internacionāles teorētiķiem K. Kautski un G. Pļehanovu. K. Kautskis, kara laikā nostājoties sociālšovinisma pozīcijās, visādi centās attaisnot savu rīcību ar metafiziski traktētu marksistisko materiālismu. Tādā pašā garā marksistisko filozofiju kara laikā traktēja arī G. Pļehanovs. F. Roziņš vērsa savu kritiku pret šiem teorētiķiem, kuri bija atteikušies no dialektiskā materiālisma.

Kritizējot II Internacionāles līderus, F. Roziņš atzīmēja, ka ievērojamākais oficiālais marksists K. Kautskis, kurš pats sevi atzina par izcilu teorētiķi, ar filozofiskiem jautājumiem nodarbojās maz un nevienā no saviem darbiem tuvāk nav iztīrījis svarīgo dialektisko jautājumu «... par cilvēka gara darbības lomu marksisma sistēmas vispārējā pasaules uzskatā».²³⁷

F. Roziņš atklāja iemeslu, kāpēc II Internacionāles teorētiķi bija tik nevēriģi pret filozofijas jautājumiem, — tie bija nokļuvuši pozitivistiskās filozofijas ietekmē un uzskatīja, ka filozofija vispār savu nozīmi zaudējusi, jo strauji attīstījās pozitīvās zinātnes, kuras it kā uzsūca sevī visu filozofiju.

II Internacionāles teorētiķi neizrādīja nekādu interesi arī par filozofiskajiem jautājumiem, kas tika izvirzīti vēl 19. gs. otrajā pusē, piemēram, J. Dīcgena darbos, kuri pamatojās uz K. Marksa dialektisko materiālismu. Tas izskaidrojams ne tikai ar nevēribu pret filozofiskajiem jautājumiem vispār, bet arī ar to, ka oficiālie teorētiķi un vispirms K. Kautskis izrādījās mehāniskā materiālisma pozīcijās, kamēr istie marksisti sistemātiski izvirzīja zinātniskās dialektikas problēmas. «Ortodoksālie» marksisti izrādījās nedzīvu dogmu varā, nemācēja un negribēja smelt jaunus materiālus no strādnieku kustības pieredzes, lai tādējādi bagātinātu marksismu.

Savu domu apstiprinājumu F. Roziņš atrada arī tās polemikas analizē, kura izraisījās vācu partijas preses slejās starp K. Kautski, no vienas puses, un jaunajiem marksistiem, t. s. kreisajiem radikāļiem (R. Luksemburga, A. Panekuks u. c.), no otras.

Pēdējie aizstāvēja dialektiskās idejas par patstāvīgu kustību un attīstību sabiedriskajā dzīvē, par cilvēka un sabiedrisko formāciju savstarpējam iedarbībām, par cilvēka apziņas aktivitāti u. tml.

K. Kautskis uzskatīja, ka sociālisms pats par sevi ieaugs kapitālismā, tāpēc viņš noliedza nepieciešamību pēc proletariāta diktatūras un cīņas par strādnieku šķiras varu. V. I. Leņins, analizējot K. Kautska polemiku ar A. Panekuku, norādīja, ka K. Kaut-

skim «Proletariāta diktatūra apmainīta ar mietpilsoniskas cīņas par reformām utopiju».²³⁸

K. Kautskis tolaik izvirzīja savu reformistisko «nogurdināšanas stratēģijas» teoriju. Argumentācijā, lai nosargātu atzinumus par cilvēka gribas absolūto atkarību no ekonomiskiem apstākļiem, lai pierādītu, ka cerības uz nākotni liekamas uz «objektīvo attīstību», K. Kautskis izmantoja metafiziskās dogmas. «Šo polemiku pamatā,» rakstīja F. Roziņš, «bij taisni pretstats starp birģeliskā materiālisma sastingušo mehānisko domāšanu un proletariāta monisma revolucionāri dialektisko domāšanu!»²³⁹

No 19. gs. pēdējo divdesmit gadu marksistiskajiem teorētiķiem vienīgi tikai G. Pļehanovs pamatīgi nodarbojies ar filozofiskiem jautājumiem. Taču arī G. Pļehanova darbi, pēc F. Roziņa domām, pauda II Internacionāles teorētiķu uzskatus.

Galvenā apsūdzība, kuru F. Roziņš izvirzīja pret K. Kautski un G. Pļehanovu, ir tā, ka viņi kā II Internacionāles līderi aizmirsa revolucionāro dialektiku un labākajā gadījumā nodarbojās ar sabiedrības ekonomikas objektīvo procesu reģistrāciju, uzskatot, ka šie procesi kādreiz it kā novedīšot līdz revolucionārām izmaiņām.

F. Roziņš norādīja, ka G. Pļehanovs pārāk zemu vērtē marksistiskās dialektikas revolucionāro būtību un izmanto to tikai kā līdzekli vēstures izskaidrošanai, lai gan zinātniskā dialektika vispirms ir «ierocis, ar ko vēsturi subjektīvi pārgrozīt».²⁴⁰

F. Roziņš, kritizēja G. Pļehanovu ļoti asi, un šādai kritikai, kā zināms, bija pietiekami daudz iemeslu.

Taču F. Roziņa kritika savā ziņā bija vienpusīga: par vienīgo viņa kritizēto G. Pļehanova filozofisko darbu izrādījās 1896. g. publicētie «Apcerējumi par materiālisma vēsturi».

Minētie «Apcerējumi» ar visiem G. Pļehanova materiālismam piemītošajiem trūkumiem, ņemot vērā to uzrakstīšanas konkrētos apstākļus, bija ievērojams marksisma iekarojums Krievijā. V. I. Leņins 1899. g. rakstīja, ka šai darbā G. Pļehanovs devis ievērojami saskanīgu un vērtīgu dialektiskā materiālisma iztirzājumu, parādījis, ka tas ir likumīgs un nenovēršams filozofijas un sabiedrisko zinātņu visas jaunākās attīstības produkts.²⁴¹

Tādā veidā pamatoti vērsoties ar kritiku pret oportunistu G. Pļehanovu, F. Roziņš nemēģināja šo kritiku labāk pamatot. So pamatojumu viņš noteikti gūtu, ja būtu analizējis G. Pļehanova kara laikā uzrakstītos darbus. Piemēram, G. Pļehanova brošūra «Par karu», pēc V. I. Leņina vārdiem, «. ir pilnīga dialektikas aizstāšana ar sofistiku».²⁴²

Darbā «Sociālisms un materiālisms» F. Roziņš pieļāva arī citas nopietnas kļūdas. Viņam bija pilnīga taisnība, rakstot, ka «Mūs-laiku zinātne, kura nostiprinājusi Marksa vēstures materiālisma un dialektiskā monisma pamatus, aizvadīja kapā mehāniski materiālistisko pasaules uzskatu.»²⁴³ Bet, tikko viņš pārgāja pie mūs-laiku dabzinātņu konkrētiem faktiem, izrādījās, ka no piemēriem

bagātajām dabzinātnēm, kuras patiesi apstiprināja dialektisko materiālismu, F. Roziņš nekā būtiska lasītājiem nemācēja sniegt. Tiesa gan, viņš piemin izcilo ķīmiķi V. Ostvaldu un izteica dažas domas arī no citu zinātnieku darbiem, taču vienlaikus atsaucās uz Z. Freidu un pat V. Džeimsu, E. Mahu, R. Avenariusu, tikai vietumis tos pakritizējot.

E. Maha, V. Džeimsa u. tml. rakstos F. Roziņu saistīja subjekta aktivitātes idejas, dialektikas elementi, kuri parādīja metafiziskā materiālisma nepamatotību, taču F. Roziņš neizprata, ka šie autori, runājot par subjekta aktivitāti, palika ideālistisko pamatu robežās. F. Roziņš neizprata mahisma dziļo aplamību un visu tā subjektīvi ideālistiskās filozofijas kaitīgumu, kuru dziļi kritizēja V. I. Ļeņins darbā «Materiālisms un empiriokriticisms».

F. Roziņš visumā sekmīgi cīnījās pret «jaunākajām» teorijām (A. Bogdanova mahismu, dīcgenismu u. c.), bet vienlaikus pats izrādījās aizrāvis ar dažām tolaik modernajām filozofiskajām teorijām.

Piemēram, F. Roziņš rakstu «Marksisms un mūslaiku dabaszinātnes» (1917. g.) pilnīgi veltī pragmatista V. Džeimsa psiholoģisko uzskatu iztirzāšanai, pieņemot, ka viņa psiholoģija apstiprina dialektisko materiālismu. Taču tie bija tirie maldi.

Tas viss dod pamatu secinājumam, ka F. Roziņam neapšaubāmi ir lieli nopelni V. I. Ļeņina ideju, viņa darba «Materiālisms un empiriokriticisms» propagandā Latvijas strādnieku kustībā kā pirms kara, tā arī kara gados. Taču, neskatoties uz saviem nopelniem, daudzus svarīgus šai klasiskajā darbā izvirzītos jautājumus F. Roziņš neizprata.

Cilvēks, kurš būtu dziļi izpratis V. I. Ļeņina ģeniālo darbu, nevarētu izteikties tā, kā to darīja F. Roziņš rakstā «Sociālisms un materiālisms»: «...cik mums zināms, marksistu literatūra nekad nav ņēmusies filozofiski apgaismot un novērtēt moderno dabaszinātņu un psiholoģijas panākumus.»²⁴⁴ Jau minētajā rakstā «Marksisms un mūslaiku dabaszinātnes» F. Roziņš mēģināja filozofiski apkopot dažus dabaszinātņu sasniegumus, taču, nespējot to izdarīt saviem spēkiem un atstājot bez ievēribas V. I. Ļeņina klasisko paraugu apkopojumu, cieta neveiksmi.

1919. g. nāca klajā F. Roziņa grāmatas «Sociālisma katķisms» otrs pārلابots izdevums. Salīdzinot ar darba pirmo izdevumu (1907. g.), nodaļā par filozofiju nekādi labojumi nebija izdarīti. Un tas arī liecina, ka F. Roziņš nebija pilnībā izpratis V. I. Ļeņina darbu «Materiālisms un empiriokriticisms».

MARKSISTISKI ĻEŅINISKĀS DOMAS ATTISTĪBA NACIONĀLAJĀ JAUTĀJUMĀ LATVIJĀ

Latvija, kā jau norādīts, bija Krievijas nacionālā nomale, un latvieši piederēja pie visvairāk apspiestajām nācijām. Latviešu proletariāts atradās latviešu, krievu, igauņu, vācu utt. buržuāziskā

nacionālisma pārstāvju aplenkumā.²⁴⁵ Asās šķiru cīņas apstākļos nacionālo attiecību jautājums pastāvīgi atradās šķiru uzmanības centrā. Strādnieku šķira un tās labākie pārstāvji Latvijā neatlaidīgi cīnījās, lai nacionālās atbrīvošanās kustības spēki pastiprinātu spiedienu uz cara patvaldību, bet pēc tam arī uz visu kapitālistisko sabiedrību un lai tādējādi sociālās un nacionālās atbrīvošanās cīņa apvienotos vienā kopīgā strāvē.

Jau pagājušā gadsimta 90. gados Latvijas progresīvie sabiedriskie darbinieki (E. Veidenbaums, P. Stučka, J. Rainis, D. Bundža), sekmīgi pārvarējuši provinciālo atpalcību un uzskatu šaurību, uzstājās kā internacionālās marksisma mācības pirmie propagandisti. Ap 20. gs. sākumu daudzi latviešu sociāldemokrāti nodibināja ciešus sakarus ar starptautisko strādnieku kustību, īpaši ar Vācijas, Holandes, Somijas, Anglijas, Kanādas un ASV strādniecību.²⁴⁶

Starptautiskās strādnieku kustības pieredzes apgūšana nekādā ziņā nenozīmēja latviešu strādnieku kustības orientēšanos uz Rietumiem, kā to, pretrunā faktiem, cenšas pierādīt nacionālistiskajā emigrācijā nonākušie latviešu meņševiki.²⁴⁷

Cariskās Krievijas tautu vēsturiskie likteņi cieši saistīja latviešu strādnieku šķiras cīņu ar visas Krievijas daudznacionālā proletariāta cīņu. PSKP CK lēmumā «Par gatavošanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības nodibināšanas 50. gadadienai» teikts: «Petrogradas un Maskavas, Kijevas un Odesas, Ivanovovoznesenskas un Nižņijnovgorodas, Harkovas un Jekaterinoslavas, Baku un Tifliskas, Minskas un Viļņas, Rīgas un Rēveles, Kazaņas un Rostovas pie Donas, Donbasa un Urālu, kā arī daudzu citu rūpniecības centru strādnieki rīkojās kā varens internacionāls revolucionārs spēks.»²⁴⁸

Latvijas strādnieku šķiras sastāvs jau 20. gs. sākumā bija daudznacionāls. Latvijas lielākajā rūpniecības centrā Rīgā latviešu strādnieki sastādīja 48,8%, lietuviešu — 27,5%, krievu — 14,7% no visa strādnieku skaita. Fabriku un rūpnīcu proletariāta pamatu, kā arī nozīmīgāko nozaru strādnieku lielākās grupas veidoja latviešu strādnieki, piemēram, metālapstrādes rūpniecībā latvieši sastādīja 63% no visiem šīs nozares strādniekiem.²⁴⁹

Atsevišķi marksistiski strādnieku pulciņi Latvijā radās jau 19. gs. 90. gados, Rīgas sociāldemokrātiskā organizācija — 1899. g., bet vairākas vietējas organizācijas apvienojoša organizācija — 1902. g. Turklāt latviešu sociāldemokrātiskās organizācijas radās agrāk, nekā tika izveidota Viskrievijas marksistiskā partija. LSDSP izveidojoties, tā noformējās kā nacionālā organizācija. Rakstā «Vienība vai federācija?» (1904. g.), kā jau norādīts, P. Stučka, F. Roziņa atbalstīti, izteicās par federācijas principa pagaidu pieņemšanu partijas izveidošanā, ko arī apstiprināja LSDSP I kongresa lēmumi. P. Stučkas un F. Roziņa priekšlikumi atspoguļoja latviešu sociāldemokrātu tālaika uzskatus.

Ideja par partijas izveidošanas federālo principu, protams,

nesaskanēja ar ļeņinskajiem partijās veidošanas uzskatiem, taču jāņem vērā latviešu sociāldemokrātu pozīcijas savdabība. LSDSP darbinieku nostājas pamatojumā par labu federālo sakaru uzturēšanai starp nacionālajām sociāldemokrātiskajām organizācijām nebija ne decentralizācijas, ne eksteritorialitātes prasības. Latviešu sociāldemokrāti vienmēr rēķinājās ar savas organizācijas teritoriālajām robežām, viņu argumentācijā dominēja apsvērumi par aģitācijas un propagandas iespējām dzimtajā valodā. Latviešu sociāldemokrāti federāciju uzskatīja par pagaidu, pārejas perioda parādību, par pakāpienu ceļā uz ciešāku vienību ar KSDSP. Turklāt F. Roziņš un P. Stučka kritizēja bundistu separātismu un atklāti ideālistisko programmu nacionālajā jautājumā. F. Roziņš rakstīja, ka Bundā programma tiecas uz nacionālismu un tāpēc ir pretrunā ar sociāldemokrātijas principiem.²⁵⁰ P. Stučka norādīja, ka bundistu loģika viegli var novest līdz tīri buržuāziskam nacionālismam. Šo domu viņš atkārtoja arī vēlāk.²⁵¹

Tas viss nepagāja secen V. I. Ļeņina uzmanībai, kurš 1913. g. janvārī vēstulē I. Pjatičickim rakstīja: «Latviešu s.-d. strādnieki vienmēr aizstāvējuši vienotību no apakšas, vienmēr bijuši par teritoriālu autonomiju, t. i., aizstāvējuši antiseparātisku, antinacionālistisku viedokli. [...] Turpretim Bundā nav šā pareizā ceļa, nav proletariāta, nav masu organizāciju — nav nekā cita kā vien pulciņš inteliģentu. [...]

Būtu briesmīga netaisnība sajaukt Bundu un latviešus.»²⁵²

V. I. Ļeņina, boļševiku un it īpaši Krievijas pirmās revolūcijas pieredzes ietekmē samērā ātri izzuda bijušās pulciņu savrupības pēdas. 1905. g. atklātajās revolucionārajās sadursmēs sabruka federācijas ietvari, bet organizēto latviešu strādnieku vidū radās spēcīgi centieni pēc vienības ar KSDSP.

Minēto faktoru ietekmē revolucionizējās arī P. Stučkas un F. Roziņa uzskati par savienības formām un LSDSP apvienošanās principiem ar KSDSP. 1906. g. pavasarī revolucionārajā latviešu sociāldemokrātijā partijas uzbūves jautājumos uzvarēja internacionālisma principi. Ar LSD iekļaušanos KSDSP ikviens praktiskais revolucionārais pasākums tika veikts visciešākā visu nacionalitāšu strādnieku vienotībā, kopā ar visu revolucionāro Krieviju.

Latviešu marksistu nacionālā jautājuma marksistiski ļeņinskā izpratne vēl vairāk nostiprinājās jaunu revolucionāro uzplūdu gados, kad izvērtās asa cīņa pret buržuāzisko nacionālismu Baltijā. Jo aktīvi šajā cīņā iesaistījās P. Stučka. Tieši uz šo laika posmu attiecināms V. I. Ļeņina augstais vērtējums, par internacionālisma paraugiem minot LSD, Polijas, Viļņas un Kaukāza strādniekus. V. I. Ļeņins rakstīja: «Gan Polijas, gan Latvijas novada, gan Kaukāzijas revolucionārie s.-d. strādnieki joprojām aizstāv teritoriālās autonomijas un visu nāciju s.-d. strādnieku vienotības viedokli.»²⁵³

Revolucionārā latviešu sociāldemokrātijā aktīvi piedalījās nacionālo attiecību teorētisko problēmu un partijas programmas nacio-

nālajā jautājumā izstrādāšanā no konsekventi internacionālām pozīcijām. Pamatojoties uz V. I. Leņina viedokli nāciju teorijās jautājumos, Latvijas marksisti deva pretsparu ideālismam teorijā un oportūnismam praksē, kas bija iezīmējies Latvijas apstākļos. Nacionālo attiecību teorētiskajos jautājumos latviešu marksisti (konkrēti V. Dermanis un J. Daniševskis) polemizēja ar vienu no latviešu buržuāzijas ideologiem M. Valteru, pierādot buržuāzisko teoriju eklektismu un zinātnisko nepamatotību.²⁵⁴

Tomēr visasāk polemika pēc 1905. g. revolūcijas bija vērsta pret nacionālrevizionismu, pret O. Bauera un R. Springera teorijām un viņu popularizētāju Latvijā M. Skujenieku. Latviešu marksisti ātri reaģēja uz bīstamo nacionālrevizionisma tendenci strādnieku un sociāldemokrātiskajā kustībā un deva argumentētu prettriecību tās koncepcijām. P. Stučka jau 1907. g. vērsās pret antimarksistisko O. Bauera grāmatu «Nacionālais jautājums un sociāldemokrātija», nepiekrītot autora uzskatam par nacionālo raksturu kā nācijas pamatiezīmi un viņa koncepcijai par nācijas mūžīgumu.²⁵⁵

P. Stučka, tāpat arī V. Dermanis un J. Daniševskis, pamatojoties uz leņiniskajām idejām, noskaidroja jautājumu par nācijas būtību.²⁵⁶ Latviešu marksisti pastāvīgi uzsvēra ekonomisko sakaru izšķirīgo nozīmi nācijas veidošanās procesā²⁵⁷ un par galveno procesa virzītājspēku uzskatīja vispārējā nacionālā tirgus attīstību.²⁵⁸ Nacionālā jautājuma pakārtotību salīdzinājumā ar jautājumu par šķiru pretrunām atkārtoti uzsvēra P. Stučka, J. Jansons-Brauns, V. Dermanis un citi.

Tolaik aktuālākās teorijas par nācijas problēmu (nācijas daba, nācija un šķira, nāciju attīstības perspektīvas) latviešu marksisti izvirzīja un risināja sava laikā marksistiski leņiniskās domas līmenī.

Sevišķi nesamierināmi Latvijas revolūcionārie sociāldemokrāti vērsās pret pašmāju buržuāzisko nacionālismu, pēc 1905.—1907. g. revolūcijas savu ideoloģisko un praktisko darbību šai virzienā vēl pastiprinot. Latviešu buržuāzijas partijas un grupējumi, neraugoties uz dažām atšķirībām to nošķirībā, bija par Latvijas saglabāšanu cariskās monarhijas sastāvā. Īpaši to pieprasīja latviešu melnsimtnieciskā, monarhistiskā buržuāzija, kura, ja arī kurnēja, tad vienīgi tāpēc, ka uzskatīja par nepietiekamiem cara valdības pasākumus pret revolūcionāriem. Tā, laikraksts «Rīgas Avīze» (1911, Nr. 3) atklāti rakstīja, ka sacēlušies latvieši neko citu nav pelnījuši kā sodus un ka soda ekspedīcijas rikojas pārāk humāni.

Arī latviešu buržuāzijas liberālie grupējumi neko citu neieteica. Tā, laikraksta «Mājas Viesis» redaktors P. Zālīte rakstīja, ka jāšaubās, vai «Latvijā jēl viena dvēsele tiektos pēc neatkarīgas Latvijas».²⁵⁹

P. Zālīte izvirzīja ideju par «autonomo Latviju», ar vārdu «autonomija» faktiski saprotot arī tūpmāku Latvijas pakļaušanos Viskrievijas monarha neaprobežotai varai, monarham pilnīgi pakļautu parlamentu; vispār Krievijas attiecībām ar «autonomo

Latviju» vajadzēja būt apmēram tādām, kādas bija Anglijai ar tās kolonijām. Cita liberālā avīze «Dzimtenes Vēstnesis» nedaudz vēlāk jau atmeta žonglēšanu ar vārdu «autonomija» un rakstīja vienkāršāk: «No latviešiem apdzīvotais zemes stūris nešķirami pie-der pie lielās Krievijas.»²⁶⁰

Liberālā buržuāzija gan labprāt būtu gribējusi ierobežot vācu privileģētā mazākuma tiesības Latvijā un paplašināt savas iespējas ekonomikas, vietējās pašpārvaldes, baznīcas un citās sfērās, taču galvenās cerības lika tikai uz cara reformām. Pat visradikālākās latviešu buržuāzijas grupas līdz patvaldības gāšanai neprasīja vairāk par zemstu tipa vietējo pašpārvaldi. Pirmā pasaules kara gados latviešu buržuāzija lēma Latvijas likteni, atbalstidama cara Krieviju un gaidīdama reakcionārā kara uzvaras augļus. Monarhijai un patvaldībai uzticama latviešu buržuāzija palika līdz pat Februāra revolūcijas uzvarai.

Latviešu eseri («Latviešu sociāldemokrātu savienība»), tāpat kā citas Krievijas sīkburžuāziskās nacionālās partijas, prasīja nacionālās neatkarības atzīšanu pāri šķiru interesēm, pāri revolūcijas interesēm.²⁶¹ Viņi izvirzīja federatīvās Krievijas ideju, «decentralizācijas» prasību, Krievijas «dezintegrāciju»,²⁶² atsevišķos gadījumos prasdami arī tiešu Latvijas atdalīšanu no Krievijas.²⁶³ Sīkburžuāzisko nacionālistu programma ignorēja Latvijas vēsturiskās attīstības īpatnības, nerēķinājās ar ekonomisko mērķtiecību, ar Latvijas un Krievijas darba tautas interesēm. Latviešu eseru programma varēja vienīgi saskaldīt valsts revolucionāros spēkus, tā novirzīja no pareizā ceļa par nacionālo uzdevumu atrisināšanu un audzināja darbaļaudis nacionālisma garā.

Revolucionārā Latvijas sociāldemokrātija visām šīm buržuāziskajām un sīkburžuāziskajām programmām pretstatīja vienīgi pareizo nacionālā jautājuma atrisināšanas programmu, proti, nāciju tiesības uz pašnoteikšanos un apgabalu autonomiju. Jau pirmais latviešu strādnieku izdevums, bez cara cenzūras iznākošais žurnāls «Auseklis» (ASV), pozitīvi novērtēja nāciju pašnoteikšanās ideju, ko bija pasludinājis KSDSP I kongress.²⁶⁴

LSDSP jau 1904. g. izvirzīja prasību par nāciju pašnoteikšanās tiesībām, par provinču pašpārvaldi, dzimtās valodas vienlīdzību un lietošanas brīvību. Nacionālā jautājuma programmu latviešu sociāldemokrāti bija izstrādājuši KSDSP leņiniskās programmas ietelmē.²⁶⁵

Nacionālā programma pilnveidojās un tālāk attīstījās Krievijas pirmās revolūcijas gados. P. Stučka tolaik sīki analizēja novada autonomijas prasības būtību proletāriskās partijas programmā, tās saistību ar demokrātiskā centrālisma principu. Viņš izteica domu, ka teritoriālā, novada autonomija ir visai elastīgs princips, kuru var piemērot visām Krievijas nomalēm, jo autonomijas pakāpē var būt atšķirības.²⁶⁶ Autonomās vienības robežu noteikšanā P. Stučka vienlaikus ar citiem faktoriem ieteica ņemt vērā arī iedzīvotāju nacionālo sastāvu. Atzīmējams, ka latviešu sociāldemokrāti revo-

lūcijas gaitā ieteica mainīt vecās, birokrātiski nospraustās robežas un Baltiju sadalīt autonomās vienībās — Igaunijā un Latvijā, pēdējās sastāvā ietilpinot arī Latgali.²⁶⁷

Krievijas pirmās revolūcijas gados Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas kolektīvā doma lika pamatu Latvijas strādnieku šķiras revolucionārās cīņas apstākļos specifiskajam lozungam «Brīvu Latviju brīvā Krievijā», kam vēlāk bija ievērojama nozīme marksistiski leņiniskās nacionālā jautājuma programmas īstenošanā šajā Krievijas nostūrī. Atbildot uz šovinistu provokatoriskajiem apvainojumiem, ka latvieši mēģina radīt «separātu latviešu valsti», P. Stučka rakstīja: «Mēs paši pastāvam uz to, ka gribam būt tikai brīvās Krievijas brīvā daļa.»²⁶⁸

P. Stučka, V. Dermanis un citi Latvijas Sociāldemokrātijas pārstāvji arī vēlāk aktīvi piedalījās partijas nacionālā jautājuma programmas izstrādāšanā. Pirmā pasaules kara priekšvakarā P. Stučka publicēja vairākus rakstus par šo jautājumu («Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts», «Tautisko centienu nākotne un nākotnes tautiskie centieni», «Nacionālais jautājums Latvijā»). Latviešu marksisti ieņēma krasi noraidošu nostāju pret prasību pēc kultūrnacionālās autonomijas. LSD Ārzemju grupu biroja izdevums «Biļetens» mēģinājumu revidēt partijas programmu nosauca par «nepiedodamu»,²⁶⁹ saskatot tajā kapitulāciju likvidatoru priekšā.²⁷⁰ Sevišķi detalizēti šo oportunistisko prasību analizēja P. Stučka, polemizējot ar latviešu meņševiku M. Skujenieku. P. Stučka uzsvēra, ka kultūrnacionālās autonomijas programma noved pie principiāli nepieņemamas proletariāta vienības ar «savu» buržuāziju un šķiru apziņas aptumšošanas. P. Stučka rakstīja: «Mēs ieteicam visstingrāko internacionālismu pret jebkuru un katru nacionālismu.»²⁷¹

P. Stučkas raksts «Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts» izraisīja dzīvu V. I. Leņina interesi. Publikācijas ievadvārdos V. I. Leņins rakstīja: «Ar patiku ievietojam b. Veterāna [P. Stučkas — *Red.*] rakstu, kas dod vēsturisku aprakstu par nacionālo jautājumu pie latviešiem vispār un pie latviešu s.-d. it īpaši.»²⁷²

P. Stučka pārliecinoši aizstāvēja V. I. Leņina programmatiskos darbus nacionālajā jautājumā. Viņš ieteica V. I. Leņina darba «Kritiskas piezīmes nacionālajā jautājumā» atzinumus ņemt par pamatu turpmākai darbībai, jo tad «organizētais latviešu proletariāts būtu apmierināts. Protams, viņš prasīs, lai šīs tēzes tiktu ierakstītas arī pašā programmā.»²⁷³

Latviešu marksistu teorētiskā un praktiskā darbība pauda internacionālo un nacionālo vienotību. Latvijas revolucionārie sociāldemokrāti bija vienīgā politiskā partija, kas izvirzīja konkrētu programmu apspiestās latviešu tautas cīņai par nacionālo atbrīvošanos. Vienlaikus viņi bija pārliecināti visu nāciju strādnieku ciešas proletāriskas vienības aizstāvji. Šajā sakarā uzmanību saista Jāņa Raiņa internacionālā darbība.

Rainis pazīstams kā viens no pirmajiem kaismīgākajiem marksistisko ideju propagandētājiem un izplatītājiem Latvijā. Raiņa epistolārais un bagātais dzejas mantojums atklāj viņu kā dedzīgu internacionālistu un uzticamu revolucionārās cīņtājas Krievijas draugu. Jau 1897. g. viņš rakstīja, ka latviešu nacionālisti labprāt vēlētos, lai latvieši joprojām dzīvotu Baltijas vāciešu ievestās kārtības novecojušajos ietvaros. Dzejnieks aicināja uz «.kopību ar citām tautām, ar milzum daudzajiem brālīgajiem krievu iedzīvotājiem..».²⁷⁴ Uz 1906. g. attiecas zīmīgais ieraksts Raiņa dienasgrāmatā par latviešu tautas un visas Krievijas likteņiem, par «.kopējo cīņu un kopēju mājas uzbūvi ar krieviem..».²⁷⁵

Neraugoties uz to, jau buržuāziskajā Latvijā tika izdarīts mēģinājums internacionālistu Raini parādīt kā galēju nacionālistu.

1961. g. emigrants F. Cielēns Raini nosauca par latviešu nacionālās valsts idejas pravieti, par «neatkarīgās» buržuāziskās Latvijas radītāju nacionālistisko interpretāciju garā. Latviešu emigrantu vēsturnieks E. Andersons viņam piebalso, sakot, ka, ja arī dzejniekā savā laikā bijušas internacionālisma tieksmes, tad galu galā uzvaru viņā guvis latvietis — nacionālists.²⁷⁶ A. Ziedoņa grāmatu «The religious philosophy of Janis Rainis» var uzskatīt par buržuāziskā nacionālisma akciju, kuras mērķis ir pierādīt, ka «neatkarīgā» buržuāziskā Latvija radusies vēsturiskā procesa dabiskajā gaitā kā latviešu tautas un viņas labāko pārstāvju — tādu kā Rainis un citi — vēlēšanās piepildījums.²⁷⁷

Patiesībā Rainis vienmēr bijis dedzīgs internacionālists, un pat savai tautai tik smagā vēstures brīdī kā pirmā pasaules kara gados ar jaunu spēku izvirzīja lozungu «brīvu Latviju brīvā Krievijā»,²⁷⁸ kura dziļi internacionālais saturs ir neapšaubāms. Šajā lozungā organiski apvienojas latviešu proletariāta internacionālisms, visu Latvijas un revolucionārās Krievijas darbaļaužu intereses. Lozunga īstenošana atbilda vēstures objektīvajiem procesiem un pavēra vienīgi pareizo ceļu uz latviešu tautas patiesu atbrīvošanu. Lozungs bija ārkārtīgi populārs Latvijas darbaļaužu masās.

Pirmais pasaules karš bija smags pārbaudījums visai starptautiskajai sociāldemokrātijai. Šo pārbaudījumu neizturēja II Internacionāles sociāldemokrātiskās partijas, kas kapitulēja imperiālisma un tā šovinistiskās ideoloģijas priekšā. Vienīgi boļševiku partija stingri stāvēja internacionālisma pozīcijās un aktīvi cīnījās par imperiālistiskā kara pārvēršanu pilsoņu karā. Latvijas Sociāldemokrātija jau kara sākumā pabeidza apvienošanos ar boļševiku partiju. Šo apvienošanos gadiem ilgi bija kavējuši likvidatori un samiernieciski noskaņotie elementi. LSD aktīvi iesaistījās boļševiku partijas izvērstajā internacionālajā darbā.

Izcila nozīme šai ziņā bija J. Daniševska, P. Stučkas, J. Bērziņa-Ziemeļa, F. Roziņa, J. Jansona-Brauna darbībai.

LSD Ārzemju komitejas locekļi J. Bērziņš-Ziemeļis un J. Jansons-Brauns uzrakstīja divus dokumentus: «Pasaules karš un

starptautiskās sociāldemokrātijas taktika» un «LSD Ārzemju komitejas atklāta vēstule Vācijas Sociāldemokrātiskajai partijai», kuros tika pasludināta nepieciešamība cīnīties līdz galam pret carismu, izskaidrots, ka Latvija atbrīvošanos no gadsimtu jūga var gūt vienīgi revolūcijas un nevis netaisnīga, «ar uzvaru vainagota» kara rezultātā.

LSD iekļaušanās boļševistiskās KSDSP sastāvā, kopīgā sadarbība idejiskajā cīņā pret šovinismu un aizsardzībniecību pirmā pasaules kara gados atspoguļoja latviešu tautas dziļākos noskaņojumus, apliecināja pareizo nostāju vienotā frontē ar revolucionāro Krieviju, kuras apvienotie spēki bija vienīgi, kas spēja atbrīvot visas valstī dzīvojošās tautas no patvaldnieciskās tirānijas.

P. Stučkam vienmēr bija sveša nacionālā aprobežotība, viņš uzskatīja, ka tāds «ceļš ir slidens un viegli pa to var noslidēt uz nacionālisma taku».²⁷⁹ Viņš kategoriski vērsās pret Latvijas «patstāvību» latviešu buržuāzijas izpratnē, kura, Oktobra sociālistiskās revolūcijas pārbiedēta, steidzīgi meklēja savu interešu aizstāvjus Rietumu imperiālistiskajās aprindās.

P. Stučka rakstīja: «Ja pametam acis atpakaļ uz savas partijas nu jau drīz vairākus desmit gadus ilgo vēsturi, tad mēs neatrodam tanī lozungu «Latvijas neatkarība». Mēs to vienmēr un viscaur nosaucām par smieklīgu. Vienalga, vai to sludināja kāds bankas direktors 1917. g. jeb to mēģināja izvest dzīvē kāds agronoms 1918. g., viņi vienmēr dzīvi rēķināja uz vienas vai otras lielvalsts naudas maku kā šādas buržuāziskas sīkvalstiņas «neatkarības» pastāvēšanas pamatu.»²⁸⁰

Bet varbūt P. Stučka vispār bija pret Latvijas patstāvību? Nebūt ne!

Lūk, viens no viņa paskaidrojumiem minētajā jautājumā, paskaidrojums, kurā jau ņemta vērā padomju varas pieredze pirmajos gados pēc Oktobra uzvaras. P. Stučka atzina Latvijas patstāvību «vienīgi tai pārliecībā, ka pie mums būs Sociālistiska Padomju iekārta, jo šī iekārta izšķir galīgi tautību jautājumu un tanī tikai mūrgos vēl var runāt par iekarošanas un apspiešanas politiku pret darba tautu, kaut arī citas valsts vai citas tautības darba tautu».²⁸¹

Vēl pirms Padomju Savienības izveidošanas, kad Latvija jau bija padomju republika, P. Stučka rakstīja, ka Krievijas padomju republika neapdraud Latvijas neatkarību, draudi nāk vienīgi no kapitālistisko valstu puses, «kas te meklē atslēgu, ar ko ielauzties Krievijas bagātību krātuvēs».²⁸² P. Stučka, dziļi izprazdamis politisko situāciju un darba tautas intereses, tolaik saskatīja iespēju iekļaut Latvijā Padomju Krievijas sastāvā, lai nodrošinātu pilnīgu Padomju Latvijas neatkarību. «Mēs būtu tur tāpat līdzīgi ar līdzīgiem...»²⁸³ 1919. g. P. Stučka vēlreiz norādīja: «Padomju Republika starpā mēs esam neatkarīgi un tomēr uz ciešāko saistīti.»²⁸⁴

Pēc Februāra buržuāziski demokrātiskās revolūcijas uzvaras latviešu buržuāziskās partijas pieprasīja Latvijas federāciju ar Krieviju. Latviešu boļševiki izturēja nopietnu cīņu ar buržuāziskā un sīkburžuāziskā nacionālisma pārstāvjiem, nosargāja ideju par autonomu Latviju Krievijas sastāvā uz demokrātiskā centrālisma pamatiem. Latvijas Sociāldemokrātija aizstāvēja prasību par Latvijas daļu vienību un nedalāmību. Doma par ciešu vienību ar revolucionāro Krieviju vijas cauri visiem P. Stučkas teorētiskajiem darbiem (raksti «Latvija un Krievija», «Federāciju vai demokrātisku pašvaldību» u. c.), tā pausta arī citu Latvijas Sociāldemokrātijas vadītāju (J. Daniševska, J. Bērziņa-Ziemeļa) šī perioda darbos.

Latviešu tautas vēlēšanās dzīvot savienībā ar lielo krievu tautu un citām Krievijas tautām tika izteikta tūlīt pēc Oktobra uzvaras. Latvijas pirmā padomju valdība («Iskolat») kopā ar LSD CK 1917. g. 24. decembrī publicēja vēsturisko «Deklarāciju par Latvijas pašnoteikšanos, kurā apliecināta apņemšanās īstenot lozungu «brīvu Latviju brīvā Krievijā», tā izsakot latviešu tautas gribu un apliecinot, ka «tāds vienmēr bijis Latvijas proletariāta lozungs».²⁸⁵

Latvijas darbaļaudis pilnīgi atbalstīja revolucionārās sociāldemokrātijas politiku. 1917. g. novembrī Satversmes sapulces vēlēšanās Vidzemē par boļševikiem tika nodoti 72% balsu, XII armijā — 54%, V armijā — 66%, bet latviešu pulkos — pat 95% balsu. No Ziemeļu frontes un Latvijas neokupētās daļas Satversmes sapulcē ievēlēto 17 deputātu vidū 11 bija boļševiki.

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvara bija galvenais politiskais priekšnoteikums radikāliem sociālekonomiskiem pārkārtojumiem un ļeņinskās nacionālās programmas īstenošanai. Padomju Latvija (zināmā vēsturiskā formā tā pastāvēja jau tūlīt pēc Oktobra uzvaras līdz 1918. g. sākumam un pēc tam no 1918. g. beigām visu 1919. gadu) bija to pirmo padomju republiku skaitā, kuras lika pamatus jaunām savstarpējām attiecībām, organiski apvienojot internacionālās un nacionālās intereses. Ir zināms, ka, ņemot par pamatu Ukrainas CIK rezolūciju un Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas padomju valdību priekšlikumus, Viskrievijas padomju CIK 1919. g. 1. jūnijā atzina «par nepieciešamu veikt 1) militāro organizāciju un militārās vadības; 2) Tautas saimniecības padomju; 3) dzelzceļa pārvaldes un saimniecības; 4) finansu un 5) Krievijas, Ukrainas, Latvijas, Lietuvas, Baltkrievijas Padomju Sociālistisko republiku un Krimas darba komisariātu ciešu apvienošanu», pie tam atzīstot darbaļaužu masu neatkarību, brīvību un tiesības uz pašnoteikšanos.²⁸⁶

Revolucionārās Latvijas Sociāldemokrātijas nacionālās idejas un internacionālā politika bija guvušas uzvaru. Tās lika pamatus pilnīgi jaunai Latvijas darba tautas savienībai ar Krievijas daudz-

nacionālo proletariātu un it īpaši ar krievu strādnieku šķiru. Pirmoreiz Latvijas vēsturē bija radīta valstiska formācija, kas apvienoja sevī nacionālu formu, bija sociālistiska pēc iekārtas un pamatojās uz padomju pārvaldes principa.

VI NODAĻA

FILOZOFISKĀ DOMA LATVIJĀ CIŅAS PERIODĀ PAR SOCIĀLISTISKĀS REVOLŪCIJAS NOSTIPRINĀŠANU KRIEVIJĀ (1917—1920)

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas periodā latviešu marksistiskajā filozofiskajā domā iezīmējās konsekventa marksistiski leņinisko uzskatu aizstāvēšana un propaganda. Šajā nolūkā tiek izmantoti marksisma klasiķu un viņu sekotāju darbi, tāpat arī latviešu marksistu darbi, kuros tiek izskaidrotas un konkretizētas marksisma idejas (raksti laikrakstos un žurnālos, monogrāfijas, lekcijas).

Filozofiskās domas uzdevums bija, balstoties uz darbaļaužu revolucionāro psiholoģiju, izveidot masās zinātnisku pasaules uzskatu vai vismaz padarīt masas par apzinīgām revolucionārām cīnītājām, kas spējīgas pārvarēt buržuāziskās ideoloģijas ietekmi. Tāpēc galvenā uzmanība bija pievērsta sabiedrības attīstības likumsakarību pamatošanai un propagandai (vēsturiskajam materiālismam). Latviešu marksisti aizstāvēja, konkretizēja un propagandēja leņinisko sociālistiskās revolūcijas teoriju, pierādot un izskaidrojot šo revolūciju kā objektīvu likumsakarību, kā nepieciešamību, kas izriet no imperiālisma radītajām pretrunām un to saasināšanās imperiālistiskā kara laikā.

Reizē ar to filozofiskās domas centrā izvirzās sociālisma celtniecības jautājumu teorētiska izskaidrošana, balstoties uz pirmajiem iespajdiem praktiskajā organizatoriskajā darbā ekonomiskajā un kultūras dzīvē.

Kaut arī speciālu darbu par dialektisko materiālismu šai laikā tikpat kā nav, vēsturiskā materiālisma problēmu izskaidrošanā bagātīgi izmantota kā materiālistiskā dialektika, tā dialektiskais materiālisms.

Viss marksistiskās filozofijas aizstāvēšanas un propagandas darbs šai laikā tāpat ir ciņa par subjektīvā faktora lomas palielināšanu revolūcijā, par revolucionāro spēku ideoloģiski un organizatoriski pilnīgāku sagatavošanu revolucionārajai ciņai. Bieži notika sadursmes ar kontrevolucionārajiem buržuāziskās ideoloģijas un dažādo oportunistisko novirzienu (meņševiku un eseru) pārstāvjiem, kurās latviešu marksisti pārliecinoši pierādīja savu pārkumu.

Galvenās problēmas, kurās vajadzēja izvērst marksisma propagandas darbu, aizstāvēt marksismu, piemērojot to konkrētiem

apstākļiem, saistītas ar sabiedrības revolucionārās pārveidošanas iespējamības, nepieciešamības un likumsakarību pamatošanu. Tāpēc pirmais jautājums, kas šā perioda marksistiskajā literatūrā jo plaši aplūkots, ir jautājums par sociālo (resp. sociālistisko) revolūciju kā objektīvu sabiedrības attīstības likumsakarību.

Šajā sakarā marksistu uzmanības centrā ir jautājums par imperiālismu kā kapitālisma attīstības augstāko un pēdējo stadiju un jo sevišķi jautājums par pretrunu saasināšanās procesu imperiālistiskā kara laikā.

Jāpiezīmē, ka atkarībā no tās pazīmes, puses vai īpašības, kas jebkurā konkrētā gadījumā, aplūkojot imperiālismu, izvirzīta par galveno iztirzāšanas objektu, sastopamies ar dažādiem tā nosaukumiem. Piemēram F. Roziņš imperiālismu nosauc par «moderno kapitālismu»,¹ «atjaunoto un pastiprināto kapitālismu»,² par kapitālismu, kurā «banku kapitāls un kapitālistiskie monopoli ir visas saimnieciskās un politiskās dzīves galvenie noteicēji»,³ kur interešu harmonijā «banku kapitāls ierāva arī zemes īpašniekus un zemkopības kapitālu».⁴

P. Stučka šajā laikā publicēja V. I. Ļeņina darba «Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija» pārstāstījumu. Vēršamies pret T. Draudiņa «Cīņā» ievietoto rakstu «Proletāriskais «imperialisms»», P. Stučka, tāpat kā citos darbos, arī šeit uzsver, ka imperiālisms ir saistīts ar kapitālisma plēsonīgo dabu. Tāpēc Komunistiskajai partijai jau vārds «imperialisms» vien būtu pietiekams, lai kliegtu pret tādu izkārti.⁵

Imperiālisma būtības un pretrunu saasināšanās jautājumiem īpaši pievērsies J. Daniševskis. Viņa darbu klāstā šajā sakarā pirmajā vietā būtu minama monogrāfija «Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā». Te atrodam precīzi noteiktu kapitālisma pāraugšanas sākumu imperiālismā, tas pilnīgi iekļaujas V. I. Ļeņina periodizācijā darbā «Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija». J. Daniševskis raksta: «Kapitālistiskās sabiedrības imperiālistiskais laikmets sākās 70.—80. gados 19. g. simtenī; viņu ievadīja kapitāla emigrācijas un banku un trestu nozīmes strauja pieaugšana. Un šai laikmetā visa pasaule tiek sadalīta starp imperiālistiskām lielvalstīm».⁶ Salīdzinot šo definīciju ar V. I. Ļeņina darbā «Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija» doto definīciju,⁷ konstatējamas dažas nepilnības, kuras vēlāk, analizējot konkrētos ekonomiskos un saimnieciskos faktorus, J. Daniševskis novērs. No V. I. Ļeņina izstrādātajām piecām imperiālisma pamatpazīmēm J. Daniševska definīcijā saskatāmas trīs. Tās ir: 1) kapitāla emigrācija (pēc V. I. Ļeņina «kapitāla eksports»), 2) banku un trestu nozīmes tālākā pieaugšana (te J. Daniševskis īsi izteicis imperiālisma 1. un 2. pamatpazīmi, t. i., «1) ražošanas un kapitāla koncentrācija, kas sasniegusi tik augstu attīstības pakāpi, ka tā radījusi monopolus, kuriem ir izšķiroša loma saimnieciskā dzīvē; 2) banku kapitāla saplūšana ar rūpniecisko un finansu oligarhijas rašanās uz šā «finansu kapitāla bāzes»⁸) un 3) pasaules sadalīšana

starp lielvalstīm. Tātad J. Daniševska definīcijā trūkst imperiālisma četurtās pamatzīmes, proti, ka «rodas starptautiskas monopoli-
stiskas kapitālistu savienības, kas daļa pasauli».⁹ Pašā darbā, anali-
zēdams kapitālisma attīstību, J. Daniševskis šo pamatzīmi
neignorē. Gluži otrādi, tā tiek jo plaši aprakstīta un novērtēta.

Pievērdamies kapitālisma imperiālistiskās stadijas būtisko
pazīmju analīzei, J. Daniševskis norāda uz koncentrācijas un cen-
tralizācijas procesu, kas aptver ne tikai rūpniecību, bet arī bankas.
To noteic banku aktīvā iesaistīšanās rūpnieciskajā un tirdzniecis-
kajā dzīvē.¹⁰ Darbā atzīmēts, ka abi procesi — koncentrācija un
centralizācija — viens otru atbalsta un papildina.¹¹ Tāpat atzī-
mēts, ka koncentrācijas process aptver arī lauksaimniecību.

Tātad imperiālisms gan J. Daniševska, gan citu latviešu mar-
ksistu atziņās saistīts ar koncentrācijas un centralizācijas procesu
visās galvenajās ekonomiskās dzīves nozarēs. J. Daniševskis, vis-
pārinot šīs parādības, pilnīgi pareizi kvalificē tās kā īpašuma
attiecību attīstību vienas sabiedriski ekonomiskās iekārtas ietvaros.
Kapitālisma laikmetā viņš šai attīstībai saskata trīs pakāpes: pir-
majā laikmetā kapitālistiskie uzņēmumi ir individuāli. Tad izvirzās
kapitālistu grupas īpašums, bet individuālais panīkst. Tāpēc arī
visas ražošanas attiecības imperiālisma laikmetā mainās, īpašums
pakāpeniski kļūst par kapitālistu šķiras īpašumu; beidzot tiek lau-
zta arī kapitālistu šķiras robežas, aizskarot pat proletariātu (nemaz
nerunājot par citām nekapitālistiskām šķirām), un īpašums kļūst
sabiedriska jeb, kā raksta J. Daniševskis, — «nacionāls». Šo pro-
cesu viņš nosauc par rūpniecības un tirdzniecības municipalizā-
ciju.

Taču šis process nenotiek tādēļ, lai materiālos labumus ražotu
un sadalītu par labu visai sabiedrībai. Vienmēr, kad valsts vara
iejaukusies sindikātu vai citu kapitālistu apvienību organizēšanā,
kapitālisti ieguvuši milzīgus labumus, viņu peļņa un virspeļņa cēlu-
sies. Tātad municipalizācijas process notiek valdošās šķiras —
imperiālistiskās buržuāzijas interesēs, un tieši tāpēc tresti vai trestu
organizēta valsts vara ir viens un tas pats. J. Daniševska vārdiem
runājot: «Valsts vara iejaucas saimnieciskā dzīvē; bet viņa realizē
šo iejaukšanos uz līdzšinējām sabiedriskām attiecībām un ar pašu
kapitālistu un viņu organizāciju palīdzību. Tādēļ to, ko vērojam
tagad saimnieciskā dzīvē, nekādā ziņā nevarām apzīmēt par valsts
sociālismu, bet gan par valsts kapitālismu, kur pati saim-
nieciskā cīņa izvēršas par cīņu varas dēļ, par tieksmi pēc valsts
varas, par nepārprotamu politisku cīņu.»¹² J. Daniševskis arī runā
par imperiālistiskās valsts būtību: «Valsts vara šādos apstākļos
kļūst par ne ar ko nenoslēptu kapitālistu šķiras, resp., nelielu
grupu varu..., un pati valsts kļūst par kapitālistu šķiras saimnie-
cisku un politisku organizāciju.»¹³ Ļoti svarīgi te ir vārdi — «šķiras
saimniecisku un politisku organizāciju», jo norāda uz valsts funk-
ciju maiņām imperiālisma stadijā. Valsts tātad ir ne tikai poli-
tiskās varas ierocis, lai saglabātu ekonomisko varu, bet tā veic

ekonomiskas dzīves organizāciju šķiras interesēs. Šai atziņai ir ļoti svarīga mūsdienīga nozīme.

Protams, ikviena kapitālista subjektīvā vēlēšanās ir iegūt privātu uzņēmumu vai privātu uzņēmumu apvienību. Taču objektīvie procesi runā tiem pretī, un arī kapitālists, lai saglabātu savu varu, spiests sekot objektīvo procesu gaitai. Kas attiecas uz valsti, tad kapitālisti labprāt vēlētos darbaļaudīm iegalvot, ka valsts stāv pāri šķirām. Bet J. Daniševskis skaidri norāda, ka «līdz ar kapitālu koncentrēšanos un centralizēšanos arī valsts vara koncentrējusies un centralizējusies kapitālistu šķiras rīcībā».¹⁴

Pretēji mūsdienu buržuāzisko ideologu, labējo sociāldemokrātu un revizionistu spriedelējumiem par «tautas kapitālismu», par «kapitālisma transformēšanos sociālismā», par «demokrātisko kapitālismu» J. Daniševskis konsekventi uzsver, ka, pastāvot kapitālistiskajām attiecībām, valsts īpašums nokļūst kapitālistu šķiras un viņas vareno oligarhu rokās, ka «publisko īpašumu kapitālistiskā sabiedrībā pārvalda un savā labā dažādām mahinācijām izmanto tikai īpašnieku šķira un viņas varenie»,¹⁵ vienojot ap sevi visu saimniecisko un politisko varu pār strādniecību un visu sabiedrību. Stāvokli nemaina pat tie izņēmuma gadījumi, kad atsevišķās pilsetās pie varas nāk strādniecības pārstāvji. Saimniecības pamatu pārveidot viņi nespēj, labākajā gadījumā viņi šur tur tikai kaut cik uzlabo darbaļaužu stāvokli.

Darba noslēgumā J. Daniševskis secina, ka imperiālisms ir kapitālisma pēdējā pakāpe, kas sagatavo saimniecību sociālismam. Viņš arī paskaidro, ka saimniecības sagatavotība sociālismam saistīta ar monopolu izveidošanos, kuri visplašāk aptveruši smago rūpniecību un tādā kārtā nosaka arī pārejo rūpniecības nozaru monopolizāciju. Monopolizācijas īpašs un visvarenākais veids ir valsts kapitālisms. Šis process rada ne tikai sociālismam nepieciešamo augsti attīstīto ražošanas līmeni un koncentrāciju, bet atviegļina proletariāta internacionalizēšanos, jo saistīts ar starptautiskiem monopoliem, akciju sabiedrībām, autarķijām utt. Tādā kārtā, secina J. Daniševskis, «Imperiālisma priekšdarbi sagatavo un atviegļina pāreju uz ražošanas sociālistisku organizēšanu».¹⁶

Sacītais organiski noved pie V. I. Leņina atziņas, ka «privātsaimnieciskās un privātipašnieciskās attiecības ir čaula, kura saturam vairs neatbilst, kurai nenovēršami jātrūd, ja tās likvidāciju mākslīgi novilcinātu, — kura var palikt trūdošā stāvoklī samērā ilgu laiku ..., bet kuru tomēr neizbēgami likvidēs».¹⁷

So likvidāciju nosaka visas tās īpatnības, kas raksturo imperiālisma laikmetam piemītošo ražošanas attīstību. Par tām J. Daniševskis raksta: «Rūpniecības koncentrācija, monopolizācija, bankas, banku saistīšanās kartelos un starptautiskās apvienībās, kaut arī vispirmām kārtām un visciešāk tikai autarķiju robežās, un valsts kapitālisms liek pamatu ražošanas un produktu izvietojuma sabiedriskai organizācijai, kuru vada no viena centra vai savstarpēji

saistītiem centriem pēc noteikta plāna, izstrādāta uz plašu pastāvīgu un sistemātiski ievācamu statistisku ziņu pamata.»¹⁸ Tālāk seko ļoti aktuāls secinājums: «Ražošana ir nobrieduse socializēšanai. Objektīvie apstākļi sociālistiskai revolūcijai ne vien atsevišķu valstu (ar nedaudziem izņēmumiem), bet arī — kas tas galvenais un izšķirošais — starptautiskās robežās ir nogatavojušies.»¹⁹

PSKP Programmā, ievērojot mūsdienu imperiālisma attīstības un pretrunu saasināšanos, secināts: «Pasaules kapitālistiskā sistēma kopumā ir nobriedusi proletariāta sociālajai revolūcijai.»²⁰

J. Daniševskis izsaka pat atziņu, ka īstenībā ražošana jau ir socializēta jeb sabiedriskota. Bet sabiedriskā ražošana atrodas finansu oligarhijas rokās. Sakarā ar to viņš pievērsies finansu oligarhijas, finansu kapitāla veidošanās procesam. To pierāda piemēri par banku lomu rūpniecības un sindikātu organizēšanā. Krievijas piemērs nav izņēmums, bet gan tipiska, raksturīga parādība. Valsts monopolistiskais kapitālisms nostāda finansu oligarhiju nebijušas varas augstumos, reizē novedot to vistuvāk bojā ejai. Šķiru polarizācija dod proletariātam iespēju viegli un skaidri saskatīt gan savas šķiras ienaidniekus, gan arī sabiedrotos.

J. Daniševskis nav vienīgais, kas šajā periodā nonācis pie šādām atziņām. Rakstā «Mūsu pašatbrīvošanās» F. Roziņš analizē II Internacionāles sabrukuma cēloņus un norāda, ka ne II Internacionāles birokrāti, ne organizētās masas nesaskatīja lielās pārmaiņas, kas bija radušās ekonomiskajā un politiskajā attīstībā pēdējos divos gadu desmitos. Tās saistītas ar visu svarīgāko ražošanas nozaru apvienošanās dažu visspēcīgāko trestu rokās un finansu kapitāla izveidošanos, kas padara visas mantīgo šķiru grupas atkarīgas no lielajām bankām.²¹ Tās kontrolē arī kapitālistisko zemju politisko pārvaldīšanu, un tāpēc F. Roziņš secina: «Nekāda strādnieku ekonomiskā cīņa nevar būt sekmīga, kamēr tanī neiesaistās visa strādnieku šķira un neizvērs to politiskā darbībā.»²²

Tātad latviešu marksistu darbos iztīrītas divas pirmās imperiālisma pamatpazīmes līdz ar secinājumiem, kas no tām izriet. Secinājumi risināti un aizstāvēti pilnīgi pareizi.

Kapitāla eksportu kā imperiālismam raksturīgu pazīmi J. Daniševskis piemin jau minētajā imperiālisma definīcijā. Cituviet viņš izsakās par to plašāk: «Angļu kapitāli atstāj «tēvijū» un brauc meklēt zemes, kur iespējama vēl visbrutālākā izmantošana un līdz ar to visaugstākā peļņa»,²³ jo vietējais tirgus ir pārpildīts un kapitāli peļņas nolūkos arvien plašāk un straujāk plūst pāri nacionālām robežām.

Pasvītrojot kapitāla eksporta nozīmi imperiālisma laikmetā, J. Daniševskis raksta, ka tas nebūt nenozīmē preču eksporta samazināšanos. Taču preču eksports tagad kļuvis sevišķi agresīvs. Pasaules tirgū un politikā tiek ierautas aizvien jaunas tautas un zemes. Tāpēc kā kapitāla, tā arī preču eksports rada pretrunu saasināšanos kapitālistiskajā pasaulē. J. Daniševskis paredz, ka,

ražošanai paplašinoties, arī sociālistiskajā sabiedrībā jābūt preču eksportam. Bet tur tas būs centralizēts, to vadīs un kontrolēs valsts. Tādēļ vispār preču eksportu J. Daniševskis izskaidro kā objektīvu likumsakarību un progresīvu parādību, kurai kapitālistisko attiecību ietvaros piemīt brutāls raksturs, kas mazāk attīstīto zemju saimniecībai piešķir vienpusīgu, metropoļu diktētu raksturu. Viņa paša vārdi skan sekojoši: «Kapitāla izvešana un internacionalizācija, ja atmetam nost tās ražošanas attiecības, kurās šo procesu tagad vērojam, nozīmē atsevišķu tautu krājumu izvešanu un internacionalizāciju. Ja šāda izvietošana notiktos citās ražošanas attiecībās, sociālistiskā pasaulē, tā vislielākā mērā vairotu cilvēces labklājību, atvieglinātu darbu un sniegtu vislielāko iespēju apmierināt cilvēces vajadzību vislielāko daudzumu. Bet kapitālistiskās ražošanas attiecībās šie uzkrājumi nāk kapitālistu un viņu apvienību rokās un viņus izlieto proletariāta ekspluatēšanai un svešu tautu un zemju bagātību izmantošanai kapitālistu šķiras labā.»²⁴

Ielūkojoties mūsdienu notikumos un salīdzinot dažādo imperiālistisko valstu un to apvienību iekšējo un savstarpējo cīņu ar sociālistisko valstu sadarbību un to attīstību SEPP ietvaros, pārliecināties par nupat citēto domu pravietisko raksturu. Bez tam, kā redzēsīm arī turpmāk, J. Daniševskim raksturīga dziļi dialektiska pieeja sabiedrisko parādību un likumsakarību analīzei.

Jau Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas laikā J. Daniševskis, pamatojoties uz marksistiski leņinisko teoriju, saskata konkrētus Krievijas proletariāta uzdevumus. Viņš prasa smagās rūpniecības, kalnraktuvju, transporta un banku nacionalizāciju, atteikšanos no ārzemju parādu maksāšanas, ārējās tirdzniecības nacionalizāciju. Viņš gan norāda, ka imperiālisti tam pretošoties, bet Krievijas proletariātu šai cīņā atbalstīs šķiru cīņa citās imperiālistiskajās valstīs.

J. Daniševskis raksta, ka ārzemju kapitāla kundzības likvidēšana Krievijā nebūt nenozīmēs aklu vērsanos pret visu, ko radījis kapitālisms. Viņa secinājums ir, ka sociālistiskajai Krievijai jāizmanto viss, kas var veicināt tās attīstību.

Jau runājot par kapitāla eksportu un peļņu, kas no tā nonāk kapitālistu un viņu apvienību rokās, J. Daniševskis konstatē imperiālisma nākošo pamatpazīmi, kas saskan ar leņinisko formulējumu, proti, «rodas starptautiskas monopolistiskas kapitālistu savienības, kas dala pasauli».²⁵ J. Daniševskis atzīmē, ka pasaules tirgū norisinās sacensība starp kapitālistu apvienībām, jo pasaule tiek sadalīta trestu starpā.²⁶ Sākumā šī sadalīšana notiek mierīgi, tomēr, pieaugot pretrunām, arvien vairāk saasinās, līdz akūts kļūst jautājums par pasaules pārdalīšanu, ko noteic kapitālisma nevienmērīgā attīstība imperiālisma laikmetā.

Pasaules sadalīšanu pabeidz lielvalstis savā starpā. Kā pasaules sadalīšanā, tā arī tās pārdalīšanā lielvalstu un to apvienību

starpā J. Daniševskis īpaši uzsver kara lomu. Viņš raksta: «Karš ir pārvērtis par faktu — Vis-Amerikas, Lielbritānijas un Vidus Eiropas imperiālistiskās autarkijas un sagatavojis vislabvēlīgākos apstākļus Āzijas autarkijas izaugšanai zem Japānas hegemonijas. [...] Ja pasaules saimniecībai būs lemts šai virzienā un imperiālistiskās ražošanas attiecībās tālāk attīstīties un nekrist zem sociālistiskā proletariāta cirtieniem, tad jauns pasaules karš kļūst par nenovēršamu.»²⁷

Pirmo pasaules karu J. Daniševskis arī uzskata par faktu, kas ilustrē un pierāda marksistiski leņinisko secinājumu par karu neizbēgamību imperiālisma laikmetā. Vienīgo izeju no kara un imperiālisma radītajām pretrunām J. Daniševskis saskata sociālistiskajā revolūcijā.

Imperiālisma izpēte šā laika filozofiskajā domā saistīta ar nepieciešamību pierādīt karu ietekmi imperiālistisko attiecību attīstībā. Tāpēc līdzās jautājumiem par imperiālismu un tā pretrunu saasināšanos J. Daniševska darbos jo bieži sastopamies ar teorētiskiem spriedumiem par karu, tā būtību, cēloņiem un novēršanas iespējām. Problēmu risinājums marksistiski leņinisks. J. Daniševskis raksta: «Karš ir imperiālistu sacīkstes un politikas turpinātājs un stiprinātājs. Imperiālisti steidz tanī galīgi atrisināt imperiālistiskā ceļā tos jautājumus, kurus viņi uzstādīja savā politikā pirms kara.»²⁸ Militārās koalīcijas kara laikā pilnīgi atbilst pirmskara saimnieciskajām koalīcijām. Pasaules sadalīšana un nevienmērīga attīstība imperiālisma laikmetā noveda pie nepieciešamības pasauli pārdalīt ar karu palīdzību.

Tieši tā pirmo pasaules karu raksturo V. I. Leņins: «Pašreizējais karš, ko ved abas karojošo lielvalstu grupas, ir imperiālistisks karš, t. i., tāds karš, kuru kapitālisti ved pasaules kundzības došu labumu dalīšanas dēļ, finanču (banku) kapitāla tirgu dēļ, vājo tautību pakļaušanas dēļ utt.»²⁹

Tātd karš turpina un pastiprina to procesu, par kura sekām pats uzskatāms.

J. Daniševskis atgādina, ka pirmskara ekonomiku raksturo rūpniecības sindikalizācija un centralizācija.

Līdzīgi J. Daniševskim karu vispār un pirmo pasaules karu it īpaši raksturo P. Stučka. Viņš atzīmē, ka «karš nav nekas cits kā tikai tās pašas imperiālistiskās politikas turpinājums ar ieročiem».³⁰ Pirmo pasaules karu viņš nosauc par iekarošanas, laupīšanas karu. P. Stučka parāda arī, ka kara raksturs plašākām ļaužu masām atklājas tikai revolūcijas laikā. Ne mazāk interesantas un dialektiskas ir P. Stučkas domas par karojošo pušu šķirisko dabu, kas liek tām ne tikai karot citai pret citu, bet, ja šķiras intereses (darbaļaužu nemieri) to prasa, karus arī pārtraukt. Viņš raksta: «Labāk taču atsacīties no aneksijām nekā atsacīties no paša kapitālisma. Viegļāk atmest cerības uz kontribūcijām nekā uz peļņu un virsvērtību vispār.»³¹

Pēc Februāra revolūcijas Pagaidu valdība ar sociālistu samiernieku atbalstu turpināja imperiālistisko politiku un centās karu (imperiālistisko!) novest līdz «pilnīgai uzvarai». Tāpēc Latvijas sabiedriskā un filozofiskā doma aktīvi turpināja aplūkot problēmas par imperiālisma attīstības īpatnībām kara laikā. Šī procesa plaša analīze un vispārinājumi pārliecinoši atspoguļoti J. Daniševska darbā «Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā». J. Daniševskis vispirms pasvītro rūpnieciskās ražošanas monopolizācijas procesa pastiprināšanos kara rezultātā. Koncentrācija un centralizācija jo sevišķi aptver tos uzņēmumus, kuri jau pirms kara bija vislielāko uzņēmumu sarakstā. Simttūkstošnieki pārvēršas par miljonāriem, miljonāri — tuvojas miljardieriem. Ilustrācijai J. Daniševskis min piemērus no cariskās Krievijas ķīmiskās rūpniecības, kaln- un tekstilrūpniecības. Viņš parāda, ka centralizācija nes līdz aizvien plašāku valsts iejaukšanos rūpniecībā un tirdzniecībā. Valsts monopolistiskais kapitālisms attīstās pastiprināti. Šī parādība, protams, sākusies jau pirms kara, taču karš to novedis līdz tādai pakāpei, ka valsts varas neiejaukšanās ekonomiskajā dzīvē, ražošanas attiecībās utt. kļūst neiespējama.

Bez tam jo strauji pieaug banku iejaukšanās un to nozīme ekonomikā. Visi kara pasūtījumi tiek sadalīti galvenokārt ar banku starpniecību, kas tos piešķir tikai saviem uzņēmumiem. Tādā kārtā bankas kļūst par saimnieciskās dzīves centru, vadītājām un kārtotājām. J. Daniševskis šai sakarā piemēram min Vāciju. Kara laikā Vācijā brīvprātīgi vai uz valsts varas pamudinājuma pamata sindikalizējās visa smagā un kara rūpniecība, kā arī ar to vairāk vai mazāk saistītās pārējās rūpniecības nozares. Visa rūpniecība atradās atsevišķu banku vai to apvienību ietekmē un vadībā. J. Daniševskis secina: «Kapitāla centralizēšanās ap bankām un banku apvienībām ar valsts banku kā galveno un vadošo centru norisinās paātrinātā gaitā.»³² Un nedaudz tālāk turpina: «Karš stiprinājis ar valsts varu apveltītu finanču kapitālu, kurš vieno rūpniecības uzņēmumus varenos sindikātos un trestos, grupē bankas centralizētos konsorciumos un apvieno pašu kapitālistu šķiru varenā vienībā ar nedaudziem finansistiem — oligarhiem priekšgalā.»³³

Tātad J. Daniševskis pierāda, ka kara laikā pastiprinās ražošanas un kapitāla koncentrācija, kas sasniegusi monopolu un pat valsts monopolu līmeni, un ka banku kapitāls pastiprināti saplūst ar rūpniecības kapitālu, nostiprinot finansu kapitāla un finansu oligarhijas lomu un varu.

Viens no galvenajiem jautājumiem, kas raksturo imperiālisma pretrunu saasināšanos, ir jautājums par pretrunu starp darbu un kapitālu. Arī šim jautājumam latviešu marksisti pievērsuši daudz uzmanības.

Saprazdami, ka tieši šī pretruna un tās konkrētā izpausme ir pati svarīgākā, imperiālisti kara laikā centās dažādiem līdzekļiem

mazināt tās ietekmi uz darbaļaužu dzīvi un sevišķi uz to apziņu, šim nolūkam izmantojot pamatīgu ideoloģisko arsenālu. J. Daniševskis darbā «Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā» pievēršies tā būtības atsegšanai. Viņš raksta: «. . . imperiālisti attīsta teoriju par darba un kapitāla saprašanos, par šķiru mieru jeb harmoniju, par proletariāta interesi koloniālā un vispār imperiālistiskā politikā, par strādnieku ieinteresēšanu cenu saskrūvēšanā, nosakot algas augstumu pēc cenu tabeles vai izsniedzot strādniekiem daļu no peļņas utt., utt.»³⁴ Protams, tas deva savus rezultātus. J. Daniševskis, piemēram, parāda, ka angļu imperiālistiem, kam daudzās nozarēs bija monopols, izdevās ar dažām artavām no milzīgās peļņas uzpirkt daļu strādnieku, kas nonāca arī imperiālistiskās politikas ietekmē. 1882. g. 12. septembrī F. Engelss vēstulē K. Kautskim raksturo angļu strādniekus kā pilnīgi pakļautus buržuāziskajām partijām.³⁵ Kara laikā buržuāziskās ideoloģijas ietekmē pilnīgi sabruka II Internacionāle. Šo faktu atzīmē laikraksts «Cīņa», sniedzot arī savu vērtējumu par to. Tās publicētajā LSD Ārzemju komitejas rezolūcijā «Internacionāles sabrukums un viņas atjaunošana» lasām: «Otrā Internacionāle ir galīgi sabrukusi, pie tam ne vien organizatoriskā nozīmē, bet arī idejiskā un politiskā ziņā.» Tās lielākās organizācijas «atkāpušās no šķiru cīņas pozīcijām, atmetušas starptautiskās solidarības principus, laužušas savus proletāriskās brālības solījumus, labprātīgi vai vismaz bez nopietna protesta padevušās «nacionālās miera derības» nosacījumiem, pieņēmušās nacionālisma un imperiālisma lozungus . . ., vārdu sakot, savas agrākās internacionāli sociālistiskās politikas vietā sākušas vest nacionāli buržuāzisku politiku.»³⁶

Imperiālistu centieni, oportunistu pakļaušanās tiem, marksistu augsti paceltais internacionālisma karogs, kā arī karš ļoti reljefi izcēla visas pastāvošās pretrunas. Par to raksta F. Roziņš: «Imperiālisma līdz tam laikam no daudziem vēl nepazītais ģimīs tapis visiem skaidri redzams.»³⁷

Blakus tiešajam kara laukam vēl pastāvēja ne mazāk baigs rūpniecības kara lauks, kur monopolistu peļņas vārdā bojā aizgāja ne tikai vīrieši, bet arī sievietes un bērni. J. Daniševskis par to raksta: «Iz karā un darbā strādnieku plūstošām asinīm veidojas kapitālistu krātuvēs zelta dolāri, sterliņi, franki, markas, liras un rubļi.»³⁸

Tāpēc kapitālisti citu ļaužu postu un ciešanas uzskata par gluži dabisku parādību, jo tās ne tikai nodrošina viņu kārtības mieru un drošību, bet ievērojami vairo bagātības. Viņi šo postu pat nosauc par «uzpurēšanos tēviņas labā».

J. Daniševskis, aplūkodams dažus jautājumus, kas nedaudz satrauc kapitālistus un viņu ideologus, to vidū min dzimstības samazināšanos. Viņš konstatē to jau kopš 19. gs. 70. gadiem: «Un, kas tas raksturīgākais, pamazināšanās nav tikai relatīva, bet arī absolūta; pamazinās dzimušo bērnu kopskaits, neskatoties uz to, ka iedzīvotāju skaits tomēr pieaug.»³⁹ Viņš to kvalificē kā vispārēju

parādību, kuras sākumi meklējami imperiālisma radītajā strādnieku dzīves nedrošībā. Tādēļ arī dzimstības visstraujākā samazināšanās vērojama lielpilsētās. J. Daniševskis atzīmē, ka ziņas par Latviju liecina to pašu. Dzimstības samazināšanās cēloņu vidū viņš min militārisumu, sievietes neierobežotu nodarbinātību u. c.

Tādējādi radās nepieciešamība kaut vai vispārīgos vilcienos ielūkoties ģimenes problēmu jautājumos, kuriem dotajos apstākļos bija ne vien praktiska, bet arī teorētiska nozīme. J. Daniševskis savā darbā veltījis tiem samērā daudz uzmanības.

Kara laikā sairst vecā, patriarhālā ģimene. Rodas un veidojas jaunās, nākošās sociālistiskās sabiedrības ģimenes attiecības, kas strādnieku ģimenēs pamatojas uz sievietes un vīrieša vienlīdzību. Fabrika, kurā sieviete bija nodarbināta līdzās vīrietim, bija tuvinājusi abus kā proletārieti proletārietim. Arī bērnu audzināšanā tas deva pozitīvu impulsu, proti, vajadzēja audzināt savas šķiras pārstāvi un cīnītāju. Šis process, kas sācies kapitālismā un ir tā pretrunu rezultāts, pats noris pretrunīgi. Lai sociālistiskās ģimenes sākumi varētu attīstīties, protams, ir jācīnās un vispirms, kā to J. Daniševskis vairākkārt atzīmē, par sievietes tiesībām un viņas apziņas celšanu. Šai darbā galvenais traucēklis ir no sīkpilsonības un zemniecības nākušo sieviešu ietekme strādnieču vidū. Fabrikās šīs sievietes nonākušas cerībā ar nesaudzīgu darbu iekrāt naudu. Šīs jaunproletarizētās sīkpilsoņes ir kā svina nasta pie proletariāta sieviešu kājām.

Bez tam strādnieču apziņas sagandēšanai buržuāzija izmanto inteligenci, piemēram, studentes, kurām, kā atzīmē J. Daniševskis, «tieši tiek iestāstīts, ka vajadzīgs izlietot savu iespaidu pie strādniecēm, lai atrautu viņas no šķiru cīņas, lai iepotētu viņās padevību, patriotismu un militāru garu».⁴⁰

Visāda veida apstrādāšanas līdzekļus vēl papildina necilvēcis-kais darbs, jo sakarā ar tehnikas attīstību tāda darba, ko neuzticētu sievietei, vairs nav, un kapitālisti izmanto tās, neievērojot nekādus darba aizsardzības noteikumus. Šo procesu J. Daniševskis raksturo sekojoši: «Strādniecē var tagad svētīt savu uzvaras dienu un līdz ar to asins burtiem atzīmēt vēl nekad nepiedzīvota posta un nelaimju, un zaudējumu dienas, un traģisma pilnu laikmetu savā vēsturē.»⁴¹

Līdzās smagajam darbam rūpnīcās vēl klāt nāk ne mazāk smags un ne ar ko neatvieglots darbs ģimenē. Visas strādniecības grūtos apstākļus īpaši padziļina dzīvokļu jautājums, jo sevišķi tādēļ, ka tā atrisināšana atstāta privātuņēmēja rokās.

Galvenais vaininieks visās jomās tomēr ir un paliek imperiālisms, un kā tiešs apsūdzības raksts tam izskan F. Roziņa vārdi: «Imperiālisti briesmīgā kārtā noplicina strādnieku spēkus. Imperiālisms apdraud cilvēces pastāvēšanu.

Imperiālisti augstāk par visu pasaulē stāda peļņas nodrošināšanu un vairošanu, un tas neļauj viņiem domāt par strādnieku spēka saudzēšanu. Zem strādnieku protesta un slimības, un mirstī-

bas augstās pakāpes iespaids, kas zināmos apstākļos, kad nav jaunproletarizējamu spēku pieplūduma, var apdraudēt imperiālistu peļņas un varas pamatus, — imperiālisti palokās drusciņ uz darba aizsardzības pusi, bet tai pašā mirklī viņi izjūt peļņas mazināšanos un tādēļ tūdaļ atlec atpakaļ un atstāj visus strādniekus un arī jaunatni, un sievietes visnejēdzīgākos darba [arī dzīves — K. Š.] apstākļos.»⁴²

Visi strādnieku dzīves traģiskie apstākļi galu galā bieži vien kļūst bīstami arī imperiālistiem. Tādēļ pēdējie strādnieku priekšā mazliet piekāpjas, izsniedz niecīgus pabalstus un pensijas. Vispirms karā cietušajiem un to ģimenēm, turpretī darbā sakropļotos atceras ļoti reti. Vietām kara laikā (Vācijā) bija pacēlušās balsis par atbrūņošanu un līdzekļu izmantošanu labklājības celšanai. Reformisti šo paņēmieni iztēloja kā populācijas jautājuma mierīgu atrisinājumu. Protams, arī reformas ir svarīgas, lai glābtu cilvēces galveno ražošanas spēku — pašu cilvēku. Taču ar tām vien ir par maz. Tās neglābj strādnieku šķiru, tikai laiku pa laikam nedaudz uzlabo tās stāvokli. Lai visu radikāli mainītu, jācīnās pret imperiālismu, par sociālismu. J. Daniševskis secina: «Tikai šai cīņā, vienodamies arvien ciešāk starptautiskā saimē, proletariāts arī cilvēku veselības un bērnu aizsardzību pārvērtis par starptautisku lietu, kas pavairo viņas sekmes.»⁴³

Tāpat, aplūkojot imperiālismam raksturīgās iekšējās, katrā valstī sastopamās pretrunas jeb kā J. Daniševskis raksta, «aizmugures jautājumu», latviešu marksisti parāda, ka imperiālisms nav spējīgs tās atrisināt un karš tās vēl vairāk saasinājis. Tādā kārtā pieaug darbaļaužu naidis pret šo sabiedrisko iekārtu un ideoloģiju, kas šo iekārtu dažādi cenšas maskot un sargāt, kā arī pārliecība, ka tikai cīņa pret imperiālismu, par sociālismu spēs darbaļaudīm dot patiesu brīvību. Lai pie šādām atziņām novestu, nepietiek ar skaistiem vārdiem, skaļiem lozungiem vai vispārēju teoriju. Galvenais ir dzīves fakti. Tieši to latviešu marksisti Oktobra revolūcijas laikā it īpaši ņēma vērā. Tādēļ dažkārt var likties, ka aplūkotās problēmas ir pārāk niecīgas, sīkas, bez filozofiska vispārinājuma. Tas nav pareizi. Aplūkotajām problēmām ir milzīga filozofiska un socioloģiska slodze — tās pārliecina par marksistiskās ideoloģijas dzīvīgumu un patiesumu.

Atmaskojot imperiālismam raksturīgo iekšējo politiku, J. Daniševskis pastāvīgi uzsver, ka peļņas iegūšanas nolūkos visam pārējam līdzekļi tiek atrauti. Bet ir joma, kurai (arī peļņas dēļ) imperiālisti līdzekļus nežēlo, tas ir militārisms. Militārisms ļoti cieši saistīts ar kapitāla eksportu, iespaidu sfērām, konkurenci u. c. Tādēļ militārisms imperiālisma laikmetā pārņēmis visas valstis un saistīts ar vairākām svarīgām iezīmēm — vispārēju karaklausību, regulārās armijas skaitliskā sastāva paplašināšanu, darbaspēka militarizāciju. Tā rezultātā, kā atzīmē J. Daniševskis, «Izdevumi kara vajadzībām kļūst par imperiālistiskās cilvēces galveniem, gandrīz

vienīgiem izdevumiem». ⁴⁴ Sakarā ar militārismu un tā kolosālajiem izdevumiem F. Roziņš izdara interesantu salīdzinājumu. Viņš raksta: «Vistumšākos dzimtbūšanas laikos Baltijas baroni lika rīkstēm grauzītiem zemniekiem samaksāt 15 kapeikas par tiem žagariem, ar kuriem viņi šausīti. Gluži to pašu, tikai miljonreiz lielākos apmēros tagad dara imperiālistiskais kapitāls ar visām tautām.» ⁴⁵ Tātad izdevumi gulstas uz tautas pleciem: «Militārisms apēd tautu, apēd viņas pārticību, apēd brīvību.» ⁴⁶ No tā izriet nepieciešamība cīnīties pret militarismu, un F. Roziņš norāda, ka lielinieki darīs visu, kas viņu spēkos, lai šai cīņai piešķirtu pareizo ievirzi un raksturu. Viņš aicina aģitēt pret militarismu ne tikai ar vārdiem, bet ar piemēru visur, kur vien ir apzinīgi cilvēki.

J. Daniševskis, pētot šo jautājumu, pievērsies konkrētai cīņas programmai pret militarismu. Sākumā cīņa var aprobežoties ar demokrātisku militāro spēku organizēšanu, kurā iesaistāmi pusproletāriskie slāņi, lai vēlāk tos mobilizētu cīņai par sociālismu. Taču pilnīga drošība nebūs ātrāk, kamēr proletariāts negūs uzvaru pār imperiālismu.

Pilnīgi izpratis V. I. Ļeņina izstrādāto revolūcijas teoriju, J. Daniševskis raksta: «Bet mēs nekad nevaram iedomāties, ka proletariāta uzvara būs sasniedzama vienā laikā it visās zemēs.» ⁴⁷

Viņš aicina proletariātu neizvairīties arī no karaklausības, jo proletariāts, cīnoties pret imperiālistisko karu, nebūt nav pacifists un nevēršas pret jebkuru karu. Uz bruņotu cīņu tas aicina pret imperiālismu. Sai nolūkā karadienestu var izmantot kā iespēju audzināt proletariāta armijas kadrus.

Gatavojot proletariātu sociālistiskajai revolūcijai armijas rindās, J. Daniševskis aicina izmantot visus spēkus arī masu apbruņošanai, jo tām izšķirošā brīdī būs jāatbalsta sava armija.

Proletariāta valsts armijai «jābūt bruņotai vislabākajiem ieročiem un apmācītai un vadītai pēc visiem «moderna» kara mākslas likumiem». ⁴⁸

Tātad pretrunas starp darbu un kapitālu, kas sakarā ar strādnieku šķiras darba un dzīves apstākļu pasliktināšanos kara laikā saasinājušās, neatvairāmi virza strādnieku šķiru pa sociālistiskās revolūcijas ceļu, pierāda proletariātam revolūcijas objektīvo nepieciešamību. Lai proletariāts un jo sevišķi tā partijas sociālistiskās revolūcijas likumsakarības izprastu labāk, latviešu marksistu filozofiskā doma Oktobra revolūcijas laikā pauž centienus parādīt, ka pastāvošā sabiedriskā sistēma atsedz savu nespēju tālāk attīstīt pasaules ražošanas spēkus un sniegt cilvēcei iespēju dzīvot miera laikmetā. Tiek pārvērtēti cilvēku attiecību un saimniecības organizācijas pamati. Pasaules proletariāts drudzaini meklē jaunus ceļus, atsakās no līdzšinējiem vai arī uzlabo tos un vāc spēkus lielām, vēl nepiedzīvotām cīņām, sociālam karam, kas vienīgi var glābt proletariātu un tautas no ekspluatācijas, no necilvēcīgajiem dzīves un darba apstākļiem kapitalismā. Piemēram, F. Roziņš šīs atziņas izteicis tā: «Tagadējie objektīvie apstākļi ir tādi, ka tikai proletā-

riskā revolūcija visās karojošās zemēs var glābt proletariātu no iznīcības.»⁴⁹ Līdzīgi izteicies J. Daniševskis un citi latviešu marksisti. Ar to viņi noteikti nostājušies pret K. Kautska teoriju, sašķaņā ar kuru apstākļi sociālistiskajai revolūcijai vēl nav nobrieduši.

Labējie sociālisti, sevišķi K. Kautskis, pat pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas nebeidza sludināt, ka Krievija revolūcijai vēl nav nobriedusi, jo tur esot pārāk liels zemniecības īpatsvars, bet citās zemēs revolūcija jau esot nokavēta. P. Stučka «Lekcijās par vēsturisko materiālismu» asi vērsās pret K. Kautski un kritizēja to par mehānicismu. Šai sakarā P. Stučka centās atbildēt uz jautājumu: «Kas tad būs par to termometru (rādītāju), vai tiešām pretrunas starp «ražojamo līdzekļu», tas ir, tehnikas, attīstību un ražojamo jeb īpašuma attiecību neattīstību ir pietiekoši stipras, lai novestu pie sociālas un līdz ar to politiskas revolūcijas? [...] Kā lai izteic ciparos, kad šī pretruna būs pietiekoši stipra, lai novestu pie revolūcijas?»⁵⁰ Un atbild, ka skaitļos to izteikt nevar un ka «neviens Kautskis vēl nav izmēģinājis aprēķināt skaitļos un izteikt, kad viņš domā šo pretrunu pietiekošu esam».⁵¹ Toties skaidri to pierāda šķiru cīņas asums un rezultāti. F. Engelss darbā «Anti-Dirings» raksta: «Pretruna starp sabiedrisko ražošanu un kapitālistisko piesavināšanos izpaužas uz ārieni kā antagonisms starp proletariātu un buržuāziju.»⁵² Bet šī antagonisma izpausme ir šķiru cīņa. P. Stučka pārliecinoši raksturo tās vēsturisko izaugsmi: «Revolucionārā kustība, kas izverdz nepietiekoši stiprām pretrunām, nenovedīs pie nopietniem panākumiem, viņa pati nodzisis, jo ļaužu prātos revolucionārā dzirkstele dedzinās tikai tur, kur ir degamais materiāls. Vislabāk to mēs noredzam pie revolucionārajiem strādnieku šķiras streikiem, tas ir, tiešas sacelšanās pret zināmām ražojošām attiecībām. Vēl cik gadus atpakaļ tie parādījās mašīnu laušanā, fabriku postīšanā, līdzīgi ieslēgta zvēra sacelšanai pret savu sprostu. Vēlāk viņi caur algas sacelšanu un darba laika saīsināšanu, bieži neapzinīgi, pacēlās pret augsto virsvērtības, tas ir, izmantošanas, normu un tikai beigās, proletāriskajā revolūcijā, nonāca pie sacelšanās pret pašu kapitālistisko iekārtu.»⁵³

Tāpat tiešā atkarībā no pretrunu augšanas aug arī strādnieku šķiras apziņa un revolucionārā cīņa. F. Engelss «Anti-Diringā» raksta: «Mūsdienu sociālisms nav nekas cits kā šī faktiskā konflikta [starp ražošanas attiecībām un ražošanas spēkiem — K. Š.] atspoguļojums domāšanā, tā ideāls atspoguļojums vispirms tās šķiras galvā, kura cieš no šā konflikta, tieši, — strādnieku šķiras galvā.»⁵⁴

Ja pretrunu pieaugšana novedusi pie sociālistiskas apziņas, pie cīņas par sociālistisko revolūciju un tās uzvaru, tad tas arī ir pierādījums, ka kapitālisma pretrunas, lai rastos iespēja uzvarēt sociālistiskajai revolūcijai, ir nobriedušas. P. Stučka tā arī atzīmē: «...pate iespēja varu saņemt un to noturēt proletariāta rokās ir labākā liecība, ka šis solis jau bija nogatavojies.»⁵⁵

Latviešu marksisti vērsās vispirms pret saviem «tautiešiem» meņševikiem. Šai sakarā, piemēram, varētu minēt T. Draudiņa rakstu «Revolūcijas kaprači jeb peldētāji pret straumi». Raksta autors kritizē Maskavas latviešu meņševiku avīzi «Strādnieku Balss» un K. Dukura rakstu, kurā runāts, ka apstākļi sociālistiskajai revolūcijai vēl nav nobrieduši.⁵⁶ Pret meņševikiem izteicies arī F. Roziņš. Viņš norāda uz K. Marksa un F. Engelsa domām, ka visas revolucionārās kustības ir sociālas parādības, kuras rodas tikai tad, kad šķiru pretrunas ir sasniegušas nepieciešamo asumu; F. Roziņš pasvīturo, ka saimniecisko apstākļu un sociālo attiecību maiņa nevar tieši un pati no sevis radīt jaunu sabiedrisko iekārtu. Un F. Roziņš turpina: «...izvirtuši arī sociālisti no mūsu meņševiku un kautskiāņu šķiedra, kuri uzskata par augstāko sociāldemokrātisko gudrību mierīgi un bezdarbīgi nogaidīt, līdz apstākļi būs tik tāl «nogatavojušies», «nobrieduši», ka kapitālistiskā sabiedrības iekārta pati no sevis pārvērtīsies sociālistiskā iekārtā.»⁵⁷ viņi vienkārši neko negrib zināt un nezina no marksisma.

Bet jau 1919. g. J. Krūmiņš (Pilats) žurnālā «Darbs» raksta pavisam noteikti: «Un, ja tagad uz revolūcijas piedzīvojumu pamata mēs gribētu jautāt: vai pareiza bij Ļeņina politika, kas pamudināja lieliniekus ņemt varu savās rokās, mums uz to vairs nebūtu jāatbild, jo proletāriskās revolūcijas darbi ir tā vislabākā atbilde.»⁵⁸

Filozofiskā doma saistīta arī ar proletariāta konkrētās cīņas analīzi un tās uzdevumu izpēti, kā arī ar marksisma-ļeņinisma propagandu par šiem jautājumiem.

Ļoti zīmīgi, ka J. Daniševskis bruņoto sacelšanos uzskata par lielu mākslu, jo tā ir ļoti daudzveidīga, saturā bagāta un sarežģīta. Viņš raksta: «Bruņotā sacelšanās... ir ilgs process, kurā vijas, savstarpēji saistīdamies, dažādi politiski, saimnieciski un tehniski akti un procesi.»⁵⁹

Bruņotās sacelšanās uzdevums ir iekarot proletariātam politisko varu — diktatūru. J. Daniševskis raksta: «Te nav diktatora. Te ir diktatūra. To realizē proletariāta resp. visas darbaļaužu nošķiras kolektīvi.»⁶⁰ Bet par šīs diktatūras formu viņš uzskata padomes. «Padomes un viņu koporganizācija ir proletariāta diktatūras veids.»⁶¹ Bet J. Daniševskis atzina arī, ka sākumā padomes bija revolūcijas organizācijas veids: «Darba ļaužu Padomes ir proletariāta revolūcijas organizatoriskais veids.»⁶² Tas nozīmē, ka padomju uzdevums ir tālāk īstenot revolūciju, bet tas, pēc J. Daniševska domām, ir grūts un ilgstošs process, kas prasa ne tikai nesaudzīgu varas izmantošanu pret šķiras ienaidniekiem, lai tie nevarētu ietekmēt šaubīgos, bet arī milzīgu radošu darbu. Šajā sakarā tīri ļeņiniskā garā rakstītas sekojošas rindas: «Proletāriskā revolūcija nenozīmē tikai saimniecisko, sabiedrisko un politisko attiecību pārveidošanu vien. Tā ir arī darbaļaužu smadzeņu revolucionarizēšana, visu morālisko, tiesisko un paradumu normu pamatīga revidēšana un līdzšinējo morālisko, tiesisko un paradumu atziņu noliegšana un atmešana.»⁶³

Konsekvento latviešu marksistu domas par sociālistisko revolūciju un proletariāta diktatūru sakrīt ar J. Daniševska atziņām.

Latviešu boļševiku konsekvento attieksmi pret sociālistisko revolūciju un proletariāta diktatūru spiests atzīt pat latviešu lauku buržuāzijas partijas Zemnieku savienības laikraksts «Līdums». Redakcijas rakstā «Launa parādība» lasām: «Sociāldemokrātijas radikālais elements [boļševiki — K. S.] pastāv uz tūlītējas sociālās [sociālistiskās — K. S.] revolūcijas izvešanu, t. i., pilnīgu kapitālistiskās iekārtas sagraušanu un strādnieku valdības nodibināšanu,»⁶⁴ bet vienlaikus norādīts, ka mērenākie sociāldemokrātijas pārstāvji (domāti meņševiki), buržuāzijai par laimi, sociālistiskās revolūcijas realizēšanā saredz politiku, kura sevī nenesot nekā radoša.

Pamatos meņševistiskajā «Liepājas Strādnieku Deputātu Pado-
mes Izpildu Komitejas Ziņotājā» ievietots raksts «Proletariāta izredzes», kuram gan redakcija nepiekrītot. Pašas redakcijas domas skaidri izteiktas vienā no ievadrakstiem ar ļoti zīmīgu nosaukumu «Proletariāts un valdība»; ievadrakstā teikts: «Mēs nebaidāmies no varas, bet mēs negribam to uzurpēt. Politisko varu mēs varam saņemt tikai caur Satversmes sapulci, ja tajā vairākums būs strādniecības priekšstāvjiem.»⁶⁵ Tātad tie ir pilnīgi noteikti meņševiku oportunistiskie uzskati. Raksts «Proletariāta izredzes» publicēts divos «Ziņotāja» numuros. Tajā vairākkārt pasvītrots, ka Satversmes sapulce ir tikai līdzeklis ievirzīt revolūciju «normālās», «likumīgās» robežās, tā ir ieroču nolikšana no proletariāta puses, priekšgars, aiz kura slēpusies buržuāzija drudžainā steigā spers visus soļus varas sagrābšanai savās rokās. Lai tas nenotiktu, ir tikai viens ceļš — sociālistiskā revolūcija, bet tās realizēšanai no buržuāzijas atļauja nav jāprasa. Sociālisms «panākams», vienīgi nodibinot strādnieku šķiras, darba tautas varu, apvienojot sākumā tās apzinīgāko, kaut arī mazāko daļu ap lozungu — «Visu varu strādnieku un bezzemnieku padomēm».⁶⁶ Šis fakts ir ļoti zīmīgs un liecina par proletariāta diktatūras un sociālistiskās revolūcijas popularitāti tautas masās. To noraidīt nebija spējīgs pat kāds vietējais laikraksts, kurš dažus numurus vēlāk pilnīgi noteikti, bez jebkādas redakcijas piezīmes, atzīst, ka Krievija revolūcijai vēl nav nobriedusi, ka līdz sociālisma celtniecībai tai vēl vajadzīgi ilgi gadi.⁶⁷

Meņševiku vadoņi K. Kalniņa un F. Menders savu attieksmi pret proletariāta diktatūru bija izteikuši, pārtulkojot latviešu valodā un 1919. g. Liepājā izdodot K. Kautska grāmatu «Demokrātija vai diktatūra». Tulkotāju priekšvārdā teikts: «Prakse [nav norādīts, kāda — K. S.] tomēr arī pie mums ir rādījusi, ka diktatūra tanī veidā, kā viņu propagandē mūsu komunisti (lielinieki), nav īstais ceļš, kurš var mūsu smagi piemeklēto zemīti saimnieciski atjaunot. Un tas ir dziļi jāiekaļ atmiņā visiem strādniekiem: sociālisms var rasties tikai saimnieciski atjaunotā Latvijā, bet tādu Latviju var radīt tikai demokrātija.»⁶⁸

Boļševiku, attieksmes būtību šai jautājumā izteicis P. Stučka. Viņa rakstā «Demokrātija un kapitālisms» teikts: «Lai neceltos pārpratums, te jāpiezīmē, ka padomes še mēs saprotam kā vienīgās patiesās demokrātijas izpaudējas Krievijas revolūcijā un nebūt tās neidealizējam, bet vienmēr uzsveram vajadzību tās tieši demokratizēt un, galvenais, proletarizēt.»⁶⁹

1918. g. Petrogradā izdotajā A. Salnas brošūrā «Strādnieku šķira pie varas» norādīts, ka padomes ir proletariāta diktatūras valsts pārvaldes forma. Brošūrā minēti arī padomju galvenie uzdevumi. «Padomju republika,» raksta A. Salna, «ir valsts forma, kurā visa vara pārgājusi revolucionārās strādnieku šķiras rokās, kura ar šīs varas palīdzību salauž pilnīgi kapitāla varu un dod iespēju dzimt un nostiprināties jaunai, sociālistiskai kārtībai. Padomju valdība ir sociālistiskās revolūcijas armijas štābs.»⁷⁰

Uz padomju varas galvenajām funkcijām norādīts arī «Krievijas Cīņā» publicētajā A. Zalkša rakstā. Runājot par posmu, kad padomes uzsākušas sociālisma celtniecības darbu, A. Zalktis norāda uz V. I. Ļeņina darbu «Padomju varas kārtējie uzdevumi», kas raksturo šī posma īpatnības. Ābus posmus — varas iekarošanu un sociālisma celtniecību — salīdzinot, A. Zalktis izteicis savdabīgu domu: «Līdzšinējā diktatūra [runa ir par proletariāta diktatūru — K. Š.] teica: tev nebūs, jaunajai diktatūrai jāsaka: tev būs!»⁷¹

Visplašāk padomes teorētiski analizējis F. Roziņš. Viņš vispirms atzīmē nepieciešamību pārveidot valsts iekārtu atbilstoši darbaļaužu interesēm. Citādi tas nemaz arī nav iespējams, jo katra jauna šķira, kas saņēmusi valsts varu, var to paturēt un izmantot tikai tad, ja izveido tādu valsts mašīnu, kas būtu piemērota šķiras vajadzībām. Un F. Roziņš raksta: «Plašas valsts proletariāts nostādīts neizsakāmi smaga un sarežģīta uzdevuma priekšā — radīt jaunu valsts iekārtu pēc sava ģimja un līdzības, uzbūvēt valsts mašīnu, kura piemērota līdz šim kalpināto plašo tautas masu vajadzībām.»⁷² Bez tam darbs jāveic ļoti nelabvēlīgos iekšējos un ārējos apstākļos. To visu ievērojot, kā arī norādot uz Parīzes Komūnas un latviešu strādnieku un zemnieku pieredzi 1905. g., F. Roziņš nonāk pie secinājuma: «Visi līdzšinējie piedzīvojumi rādījuši, ka valsts mašīna, ar kuru iespējams šo darbu veikt, ir padomju jeb ricības komiteju valdība.»⁷³ Tālāk norādīts uz vienu no galvenajiem padomju uzdevumiem — apspiest gāzto šķiru pretestību. Atšķirībā no buržuāziskās valsts apspiešanas funkcijas šī apspiešana tiek realizēta darbaļaužu vairākuma interesēs pret ekspluatatoru mazākumu. Pie kam atšķirībā no buržuāziskās valsts, kuras uzdevums bija ar varas palīdzību nostiprināt kundzību un apspiestību, padomju valsts vara tiek izmantota tikai tādēļ, lai uz visiem laikiem izbeigtu jebkuru izsūkšanu, apspiešanu un ekspluatāciju. Darba tautas diktatūra domāta un vajadzīga tikai pārejas laikmetam, kuru pēc iespējas saīsināt ir mūsu karstākā vēlēšanās. Jautājumā par padomju radošo darbu F. Roziņš balstās uz atziņām, kas izteiktas K. Marksa un F. Engelsa «Komunistiskās

partijas manifestā» un īsumā būtu izsakāmas kā «ekspropriatoru ekspropriēšana».

It kā papildinot un precizējot F. Roziņa domas, «Krievijas Čiņa» redakcijas rakstā secina, ka čiņa par padomju varas pastāvēšanu galvenos vilcienos pabeigta un ka: «Līdz ar to iekšējās dzīves laukā pirmā vietā nostājās jautājums par revolūcijas izvešanu ekonomiskā dzīvē, par ražošanas noorganizēšanu uz sociālistiskiem pamatiem.»⁷⁴

Arī zemes ekonomikas sociālistiskās pārveidošanas jautājumus latviešu marksistiskā doma nekad nav atstājusi bez ievēribas. Gluži pretēji. Ekonomikas jautājumi vienmēr bijuši Latvijas Komunistiskās partijas un marksistu uzmanības centrā. Vispilnīgāk un koncentrētāk tie izteikti Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju valdības Manifestā. Manifests pieprasīja atcelt privātīpašuma tiesības uz zemi un muižu inventāru, kā arī uz visiem pārējiem ražošanas līdzekļiem, ievest strādnieku kontroli pār ražošanu, astoņu stundu darba dienu utt. Manifesta noslēgumā teikts: «Mēs labi apzināmies, ka pāreja uz sociālismu nav vienas dienas darbs, bet mēs noteikti un tūlīņ dodamies ceļā uz to. Uz imperiālisma izpostītās Latvijas drupām mēs bez kavēšanās celsim jauno, sociālistisko darba pili.»⁷⁵ Manifestā pievērsta uzmanība nepieciešamībai cīnīties pret oportūnismu un izteikta pārliecība, ka kopā ar Krievijas proletariātu Latvijas proletariāts sociālisma celtniecībā balstīsies uz visiem revolucionārajiem spēkiem.

J. Daniševskis brošūrā «Čiņa par Padomju Latviju» atzīst, ka ekonomikas pārveidošana, dabiski, būtu jāsāk ar rūpniecības pārveidošanu. Taču piefrontes apstākļos pirmajā vietā izvirzījās rūpes par lauksaimniecību.⁷⁶ Un tomēr tieši padomju varas laikā daudz vērības tika pievērsts rūpniecības atdzīvināšanai, pirmajā vietā izvirzot bezdarba likvidāciju. Visas fabrikas, izņemot sīkās, pārgāja valsts īpašumā. Darbus tajās vadīja padomju pārstāvis vēlētu strādnieku kontrolē. Tālāko plānu īstenošanu pārtrauca kontrrevolūcijas uzvara. P. Stučka, piemēram, atzīmē vienu no šiem plāniem — Latvijas elektrificēšanu kā visas tautas saimniecības attīstības nepieciešamu pamatu.⁷⁷

Runājot par lauksaimniecības pārveidošanas plāniem, vispirms jāpievēršas zemes īpašuma problēmai. Buržuāziskā Zemnieku savienība, kā liecina pats nosaukums, pretendēja uz visu zemnieku interešu aizstāvēšanu, vērsās pret zemes nacionalizēšanu, bija par zemes īpašuma demokratizāciju. Savienības programmas propagandēšanai veltīts plašs raksts «Līduma» pielikumā.⁷⁸ Tās pamatā bija vienkārša prasība — pārdot zemi tiem, kas vēlas to pirkt. Par boļševikiem «Līdums» rakstīja, ka «viņu valdības laiks būtu kontrrevolūcijas sākums, jo zemniekos visā Krievijā tie saceltu visasāko naidu pret sevi».⁷⁹ Un tomēr vispilnīgāk zemnieku, sevišķi nabadzīgo zemnieku un bezzemnieku, intereses izteica un aizstāvēja boļševiki. To agrārpolitika šīnī laikā iztīrīta P. Stučkas darbā «Pie-

zīmes par agrāro (zemes) jautājumu». ⁸⁰ P. Stučka norāda, ka boļševiki ir par zemes privatīpašuma likvidāciju un nevis tikai par pārgrozībām īpašuma tiesībās. Pārgrozības īpašuma tiesībās — zemes pārdalīšanu — atbalstīja meņševiki ar savu agrārpolitiku, tiem pievienojās arī eseri. P. Stučka norāda, ka zemnieku šķira nav vienota, tā dalās zemes īpašniekos, zemes rentniekos un algas strādniekos, kalpos. Sociāldemokrātija aizsargā strādniekus un kalpus; kas attiecas uz rentniekiem un sīkgruntniekiem, tad boļševiki atbalsta vienīgi viņu cīņu pret zemes renti. Boļševiki ir par lielo zemes īpašumu nacionalizāciju, sīkajiem zemniekiem atļaujot pēc vēlēšanās pāriet uz jauno kārtību, par kalpu deputātu padomju organizēšanu, kas vadīs visu dzīves pārkārtošanu. «Sava kaktiņa, sava stūrīša» zemes politiku boļševiki noraida, jo tā nenodrošina progresu. Zeme stingri jāuzskaita un jākopj; kur zemei nav īpašnieku, organizējami kooperatīvi. Sakarā ar lauksaimniecības attīstību pa sociālisma ceļu, P. Stučka izsaka prognozi, ka lauki sekos rūpniecības attīstībai, jo sociālisms arī zemkopībā ir vienīgā izeja. Šīs izejas konkrētais ceļš ir lauku sociālistiska pārveidošana. Līdzīgus uzskatus, pie tam uzsverot tieši kooperēšanās, apvienošanās nepieciešamību, izteicis F. Markuss rakstā «Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes». ⁸¹

Ekonomiskās dzīves pārveidošanas ļeņinskā plāna propagandā liela loma bija laikrakstam «Cīņa». Tāpēc, noslēdzot galveno problēmu apskatu, pievērsīsimies nelielam «Cīņas» redakcijas rakstam «Pilsētas un lauki», kurā norādīta tālākā perspektīva tautas saimniecības attīstībā. Rakstā teikts, ka agrākajam pretstatam starp pilsētām un laukiem nav vairs pamata. Pilsētām un laukiem jāsadarbojas, jo «taisni proletariāta šķiras intereses un saimnieciskais progress prasa, lai pilsētas strādnieki nes vislielākos upurus, paceļot laukstrādnieku šķiras apziņu un vispāri iekustinot šos lauku stāvošos ūdeņus». ⁸²

Tādas ir galvenās problēmas par ļeņinisko sociālisma celtniecības programmu ekonomiskajos jautājumos, kuras aizstāvēja un propagandēja Oktobra sociālistiskās revolūcijas laikā latviešu marksisti.

Viena no sociālisma celtniecības ļeņinskā plāna sastāvdaļām un vispārējām likumsakarībām pārejā no kapitālisma uz sociālismu ir kultūras revolūcija. Ikvienā zemē tā istenojas īpatnēji, atkarībā no vēsturiskajiem apstākļiem un līdz ar to no uzdevumiem, kādi no šiem apstākļiem izriet. Latviešu marksisti Oktobra sociālistiskās revolūcijas laikā aktīvi propagandēja ļeņiniskos kultūras revolūcijas principus, vispārējās atziņas radoši attiecināja uz konkrētiem savas zemes apstākļiem. Šo ideju propagandas un teorētiskās pilnveidošanas darbs sakrita ar padomju varas konkrēto praktisko darbu kultūras sociālistiskajā pārveidošanā. P. Stučkas vadītā Padomju valdība un Tautas saimniecības padome Latvijā 1919. g. veica milzīgu darbu, lai pārveidotu ekonomiku un kultūru uz sociālistiskiem pamatiem. Kultūras revolūcijas pirmie soļi saīs-

tīti ar visu skolu pārvēršanu darba skolās, ar bezmaksas izglītības noteikšanu dzimtajā valodā, ar reliģijas svīturošanu no skolu mācību programmām. Sai laikā uz Rīgas Politehniskā institūta bāzes tika izveidota Latvijas Augstskola, nodibināta Mākslas akadēmija, Konservatorija, opera, teātri, bibliotēkas un muzeji, kas kļuva pieejami tautas masām. Svarīga nozīme sociālistiskās revolūcijas radošā darba veikšanā bija kadru izvēlei no vecās inteligences, kas bija uzticīgi proletariātam, kā arī jaunu kadru gatavošanai. To atzīmē P. Stučka savā rakstā «Sociālās nodrošināšanas un tautas izglītības padome».⁸³

Sakarā ar kultūras revolūcijas teorētisko jautājumu risināšanu pirmajā vietā jāmin P. Stučkas darbi, sevišķi viņa lekcijas «Par vēsturisko materiālismu».

Apveltīts ar labām zināšanām marksisma teorijā un spējām teorētiski analizēt praktiskās dzīves jautājumus, P. Stučka «Lekcijās par vēsturisko materiālismu» teorētiski izskaidro sociālistisko revolūciju ideoloģijā un kultūrā. Balstīdamies uz K. Marksa darbu «Priekšvārds grāmatai «Par politiskās ekonomijas kritiku»», P. Stučka atzīmē, ka sociālā revolūcijā kopā ar ekonomiku agrāk vai vēlāk mainās arī visa milzīgā virsbūve, jo tieši izmaiņas bāzē rada un noteic izmaiņas virsbūvē. Šī doma caurstrāvo visus P. Stučkas spriedumus par dažādo sabiedriskās apziņas formu attīstību, sākot no politiski tiesiskajām un beidzot ar mākslu. Viņš noteikti aizstāv uzskatus par sabiedriskās apziņas un tās formu (ideju vispār) aktīvo lomu dzīvē un attīstības relatīvo patstāvību. Domu par tiesību aktīvo lomu, to iedarbību uz bāzi viņš izteicis sociālistisko tiesību analizē, norādīdams, ka tās vairs neaizstāv agrāko piesavināšanās kārtību, agrākās īpašuma tiesības, bet gan atceļ tās un aizstāv jaunās — sociālistiskās. Veco tiesību loma ir pilnīgi pretēja, tādēļ pret tām jāvēršas, tās jālikvidē un jārada jaunas. Atziņa par ideju attīstības relatīvo patstāvību deva iespēju P. Stučkam dialektiski izprast jautājumu par t. s. mantojamību. Viņš vairākkārt atzīmē, ka no kapitālistiskās kultūras jāpārņem viss derīgais un tālākā attīstībā nepieciešamais vispirms jau tāpēc, ka tajā savus sviedrus, domas un jūtas ielikuši arī darbaļaudis. Taču, pārņemot iepriekšējās kultūras vērtības, norāda P. Stučka, jāievēro šķiriskuma viedoklis, resp., proletariāta šķiras intereses: kas tām atbilst — ir pārņemams, kas ne — atmetams. Šķiriskuma viedoklis ir arī viens no tiem momentiem, kas jāliek pamatā, analizējot sabiedrības kultūru, sākot no tā brīža, kad rodas antagonistiskas šķiras, līdz tam brīdim, kad tās izzudīs.

Par galveno uzdevumu kultūras revolūcijā P. Stučka uzlūko darbaļaužu masu politisko audzināšanu un zinātniskā pasaules uzskata veidošanu, tāpat arī cīņu pret apolitiskumu un reliģiju.

P. Stučkas, P. Dauges un arī A. Upīša darbos runāts par kultūras revolūcijas galīgo uzdevumu — izveidot visos cilvēkos zinātnisku pasaules uzskatu. Darba «Proletāriskā māksla» ievadā A. Upīts raksta par mākslas apzinīgu veidošanu: «... proletariāts

skaidri apzinās savu vēsturisko uzdevumu un apzinīgi cenšas to izpildīt. Un gluži tāpat viņa māksla zin savus uzdevumus un līdz ar pirmajiem šķiras uzvaras soļiem ķeras pie pašizveidošanas darba.»⁸⁴

Sakarā ar kultūras revolūcijas galīgo uzdevumu — zinātniskā pasaules uzskata izveidošanu un darbaļaužu politisko audzināšanu — LKP un Padomju valdība daudz vērības veltīja marksisma propagandai. Laikrakstos iespieda vai arī izdeva atsevišķās brošūrās V. I. Leņina darbus, piemēram, brošūru «Draudošā katastrofa un kā pret to cīnīties». Periodikā iespiesti arī, piemēram, J. Sverdlova u. c. darbi.

Taču galvenais marksistisko domu avots ir pašu latviešu marksistu aktīvā darbība marksisma propagandā un ideju konkretizācijā atbilstoši vēsturiskajiem apstākļiem. To priekšmets un galvenais ienaidnieks bija buržuāziskā ideoloģija, kā arī oportunistu, meņševiku un eseru u. c. uzskati.

Zinātniskā pasaules uzskata veidošanā pirmajā vietā bija rūpes par skolu. Jau neilgi pēc Februāra revolūcijas, kad laikraksta «Cīņa» redakcija no Petrogradas pārnāca uz Rīgu, avīzēs parādījās plašs raksts par proletariāta revolūcijas uzdevumiem skolu pārveidošanas darbā. Rakstā rezumētas atziņas, kas izkristalizējās 1917. g. martā un aprīlī Maskavā, Rīgā, Tērbatā, Cēsīs u. c. notikušajās tautskolotāju konferencēs. Raksts (ar parakstu Dundurs) nosaukts «Kas tūliņ jādara skolu lietās?». Tajā atzīmēts, ka skolotāji bēgļu skolās, tikuši vaļā no valdības kaklakungiem, bija sākuši domāt par skolas iekārtu un mācību programmu. Tādēļ, «revolūcijai uznākot, skola varēja tūliņ atsvabināties no visa, kas to žņaudza, varēja sākt darboties pēc audzināšanas un likumu prasībām».⁸⁵ Baznīcas skolas jālikvidē, visām mācību iestādēm jākļūst laicīgām, skolas tāpat nedrīkst būt dalītas pēc ticības, kārtas vai dzimuma. Vienīgā izšķirība ir valoda, jo katram izglītība jāsaņem savā dzimtajā valodā. Uzņemot skolās, priekšroka dodama nemantīgo un strādnieku bērniem.

Tieši tādā garā arī veidojās skolas padomju varas laikā Latvijā 1919. g. Dzimtās valodas ieviešanu skolās pozitīvi bija spiesti novērtēt arī buržuāziskās Latvijas skolu vēstures pētnieki. Tā «Izglītības Ministrijas Mēnešraksta» 1929. g. 12. numurā lasām: «...lielinieki faktiski bija pirmie, kas ar likumu ievēda mācību pasniegšanu mātes valodā.»⁸⁶

P. Štučka, novērtējot padarīto darbu skolu celtniecības jautājumā, raksta: «Skolas atbrīvošana no baznīcas, baznīcas atdalīšana no valsts, pilnīgas antirelīģiskās propagandas brīvības piešķiršana un pat tā aparāta daļas izmantošana, ko baznīca radījusi apspiešanai, — strādnieku šķiras atbrīvošanas mērķim. Tas ir liels ieguldījums, ko devusi Latvijas Padomju Valdība un ko neaizmirsīs darbaļaužu Latvija.»⁸⁷

Tāad cīņā par skolas sociālistisko pārveidošanu kā teorijā, tā arī praksē marksisti pamatojās uz noteiktām metodoloģiskām,

t. i., filozofiskām, atziņām. Pirmkārt, visu jautājumu risināšanā (skolotāju darba novērtējumā, skolas padomes sastāva izveidošanā, attiecībās pret reliģiju un baznīcu, mācību programmu un mācību satura ziņā) par pamata kritēriju izvirzīta zinātne, zinātniska pieeja. Otrkārt, uzsverts šķiriskuma princips, strādnieku šķiras intereses (lai skolotāji tās aizstāvētu, lai skolas lietās galvenā noteicēja būtu strādnieku vara, apmācībā priekšroka tiktu dota darbaļaužu bērniem utt.).

Treškārt, — prasīta tautas masu aktivizēšana kultūras dzīves veidošanā, īpašu vērību pievēršot jaunās paaudzes komunistiskajai audzināšanai.

V. I. Leņins komjaunatnes III kongresā orientēja jaunatni tieši uz zinātņu pamatu apgūšanu un šķiriskuma principu ievērošanu vecās kultūras vērtību pārņemšanas un izmantošanas procesā, kā arī uz aktīvu darbību komunisma celtniecībā.

Latviešu marksisti, kā redzējām, skolas darba pārkārtošanas jautājumos izteikuši un aizstāvējuši marksistiski leņinskās idejas.

Skolu veidošanas jautājumā bija domstarpības vispirms ar meņševikiem. Meņševiku laikraksts «Strādnieka Balss» 1918. g. 7. numurā publicēja rakstu «Ceļš uz sociālu skolu». Raksta kritika tika izvērstā «Cīņā». Avīzē «Strādnieka Balss» ievietotajā rakstā boļševiku veiktie pasākumi nosaukti par skolu birokratizēšanu un nevis socializēšanu. Raksta autors iesaka skolu iekšējo uzbūvi balstīt tikai uz neitrāliem sociālās un pedagoģiskās zinātnes ieguvumiem un sabiedriskajām reformām. «Cīņa» raksta: «Šī vecu vecā pasacīņa par neitrālo skolu atgādina «Dzimtenes Vēstneša» un «Māmuļas» pedagoģu ideoloģiju.»⁸⁸ Tāpēc meņševiku programma tiek nosaukta par ceļu uz buržuāzisko skolu.

Te vietā atzīmēt, ka, risinot skolas jautājumu, novērojam pilnīgi noteiktu strādnieku šķiras un buržuāzijas ideoloģijas sadursmi. Par piemēru tam var kalpot laikrakstu «Cīņa»⁸⁹ un «Līdums»⁹⁰ publicētie materiāli sakarā ar reliģijas mācīšanas svītrotāšanu no skolu programmām.

Avīzē «Cīņa» uzsverts, ka, svītrojot reliģiju no skolu programmām, būs iespējams nodrošināt mācību un audzināšanas darbu uz zinātniskiem pamatiem.

Turpretī avīzē «Līdums» ievietoto rakstu autori asi vēršas pret Tērbatā notikušā skolotāju kongresa lēmumu svītrot ticības mācību no skolas programmām, vienlaikus gan atzīmējot, ka reliģijas atdalīšana no valsts un skolas esot jauno laiku politisko virzienu prasība, jo reliģija tiek uzskatīta par konservatīvisma balstu. Taču reizē pasludināts, ka tas esot nepareizi, jo reliģija varot it ļābi sadzīvot ar zinātņi. Pat vairāk, reliģijas un zinātnes apvienošana dodot iespēju izveidot zinātnisku pasaules uzskatu u. tml. Lai nezaudētu no sava jaunatnes apstrādāšanas arsenāla tumsības kalpu — reliģiju —, buržuāzijas ideoloģi cenšas pierādīt, ka pat sociāldemokrātiem esot nepieciešama reliģija, tas izpaužoties idejā par t. s. nākotnes labklājības valsti. Šo teoriju aplamības

pierādīšanai speciāli fakti nav vajadzīgi, sociāldemokrātijas (boļševiku) vēsture to veikusi pati par sevi.

Skolu jautājums ir tikai viena no kultūras revolūcijas sastāvdaļām. Ar to ļoti cieši saistīta augstskolu problēma, jo bez saviem augstākās kvalifikācijas speciālistiem nevar būt nopietna darba zinātniskā pasaules uzskata veidošanā. So konkrēto politiku noteic atziņa, ka bez pasākumiem, kas proletariāta rokās nodotu zinātni un tās sasniegumus, nav iespējams likvidēt to stāvokli, kad buržuāzija zinātni turēja savā kalpībā. Žurnālā «Darba Rīts» norādīts, ka «izeja šeit bijusi tikai viena — radīt proletāriskās universitātes».⁹¹ Vadoties vēl arī no iepriekšējās vēsturiskās pieredzes, Padomju Latvijas izglītības komisāra biedrs E. Eferts (Klusa) rakstīja: «Katra šķira, pie varas nākdama vai vismaz grādamās varu sagrābt savās rokās, rūpējas par savu augstskolu.»⁹² E. Eferts norāda, ka proletariāta augstskolām jāklūst par proletariāta šķiras ieroci, par tā interešu paudēju. Tāpat kā jautājumā par skolu vispār, arī jautājumā par augstskolām šķiras interesēm jābūt galvenajam kritērijam. E. Eferts raksta: «Latvijas proletariāta Padomju iestādēm jābūt pilnīgām noteicējām arī savās augstskolās, nekādi zinātniski grādi profesoram nevar garantēt ne 25 gadu, ne septiņu gadu, ne gada ilgu palikšanu augstskolā, ja viņš nav spējīgs izpildīt proletariāta uzliktos pienākumus.»⁹³ Šo pašu domu, tikai attiecībā uz zinātni vispār izsaka arī P. Stučka savā recenzijā par lekciju kursu «Padomju Konstitūcijas pamati». P. Stučka visai kategoriski pieprasa: «Nost tādu zinātnes daļījumu «akadēmiskajā» un zinātnē plašākām masām. Mūsu zinātne ir vienota. It īpaši tādiem jautājumiem kā politika, tiesības, valsts — jābūt saprotamiem visiem, un ikviens daļījums universitātes zinātnes kastās un masu zinātnē mums ir nesasniedzams ļaunums. V. I. Leņins uzrakstīja vēsturisku grāmatu «Valsts un revolūcija», kas ir ieņēmusi un ieņems vietu blakus Marksa «Kapitālam». Bet šo grāmatu vienlīdz labi sapratīs gan students, gan strādnieks, gan sarkanarmietis. Lūk, paraugs darbiem jautājumos par valsti.»⁹⁴

Novērtējot augstākās izglītības pārveidošanas darbu padomju varas laikā 1919. g., P. Stučka raksta: «Kas attiecas uz augstāko mācību iestādi, tad mēs programmā vienmēr likām to pēdējā vietā. Bet īstenībā izrādījās citādi: lai dotu iespēju beigt kursu mums vajadzīgajiem agronomiem un inženieriem, mums bija jāatver arī mūsu Politehnikums, pārvēršot to par Universitāti, atlaižot reakcionāros profesūras elementus un uzaicinot jaunus, cik nu uz ātru roku bija iespējams. Mācību valoda bija latviešu un krievu, bet paralēli kursi bija atļauti jebkurā valodā. Protams, mēs pārņēmām Padomju Krievijas universitāšu nolikumu.[...] Lektoru sastāvs, man jāatzīstas, visumā strādāja ļoti un apzinīgi, jo tā tomēr bija latviešu un vispār Rīgas inteliģences visprogresīvākā daļa.»⁹⁵

Paveikto darbu no vēstures neviens vairs nevarēja izsvītrot. Piemēram, P. Zālīte savos memuāros atzīmē, ka padomju varas

laikā nodibināja «Latvijas proletārisko augstskolu. Mācību valoda — latviešu.»⁹⁶ Buržuāziskās Latvijas laikā izdotajā darbā «Latvijas Universitāte divdesmit gados (1919—1939)» lasām, ka Rīgas Politehniskais institūts «varas maiņu laikos» darbojas «ar Padomju Latvijas Augstskolas izkārtņi».⁹⁷ Un tomēr Universitātes dibināšanu Latvijā buržuāziskās Latvijas valdoņi piedēvēja sev, tādā kārtā pasvitrojot, ka ne jau tautas augstskola viņus interesēja, bet viņiem bija vajadzīga un viņi radīja savas šķiras buržuāzijas augstskolu, atsakoties no padomju varas nodibinātās augstākās mācību iestādes. Taču faktiskā Latvijas Universitātes vēsture, kā redzējam, sākās ar 1919. g. februāri, kad to nodibināja padomju vara.

Latvijas Universitāte atdzima, tikai atjaunojoties padomju varai, un īstenoja P. Stučkas 1922. g. sarakstītajā darbā «Valsts teorija un Padomju Konstitūcija» citēto F. Lasala domu: «Tikai tad, kad zinātne un strādnieki — šie sabiedrības pretējie poli — apvienosies, viņi savos dzelžainajos apkampienos salauzīs visus šķēršļus, kas nedod ceļu kultūrai.»⁹⁸

*

Iztirzātās problēmas pierāda, ka Oktobra revolūcijas laikā latviešu marksistiskā doma bija saistīta ar tiem praktiskās dzīves jautājumiem, kurus darba kārtībā izvirzīja sociālisma celtniecības prakse. Lai paātrinātu sociālisma celtniecību kultūras un ideoloģijas jomā, teorētiskās problēmas tika plaši iztirzātas laikrakstu un žurnālu slejās, atsevišķās grāmatās un lekcijās.

Paveiktais darbs bija nopietns ieguldījums sociālistiskās kultūras un ideoloģijas pamatu izveidošanā Latvijā jau Oktobra sociālistiskās revolūcijas laikā.

1
The text on this page is extremely faint and appears to be bleed-through from the reverse side of the paper. It is mostly illegible but seems to consist of several paragraphs of text, possibly including a list or table of contents at the top.

TREŠĀ DAĻA

CĪŅA PAR MARKSISTISKO
ESTĒTIKAS PRINCIPU
NOSTIPRINĀŠANU

TRISA. DALA

CINA PAR MARKSISTISKO
ESTETIKAS PRINCIPU
NOSTIPRINĀŠANU

VII nodaļa

JANA RAIŅA ESTĒTISKO UZSKATU VADLINIJAS

MĀKSLAS PRIEKSMETS UN PERSONĪBAS KONCEPCIJA¹

Raiņa intereses ir ārkārtīgi plašas. Tās aptver cilvēces un tās kultūras vēsturi, dabu, sabiedrību, zinātņi, sava laika ideju cīņu, mākslas parādības utt. Rainis pats šai sakarā saka: «Tautas dzejniekam viss jāaptver — zeme, daba, vēsture, ļaudis, ievērojami vīri, cerības un ilgas, programma, nākotne.»²

Raiņa darbos, sevišķi dzejā, atrodam meistarīgus dabas tēlojumus, kas izceļas ar metaforisku gleznainību, skaistumu. Īpaši spilgtas ir jūras un kalnu, tāpat arī dienvidu debess ainas. Taču dabas tēlojums Raiņa darbos nav pašmērķis vai arī tikai pasīvs fons. Daba iesaistās liriskā varoņa jūtu un domu atklāsmē. Tā pauž vareno attīstības dialektiku. Ar dabas tēlu — tumsas, nakts, vientuļu sniegu, jūras bangu, pavasara — kā īpašu simbolu palīdzību Rainis atklāj reakcijas un progresā cīņu, revolūcijas uzplūdus un tās gaitu. Gan zeltītās lapas, kas «cauru dienu ar sauli runā augstajā kalnā», gan augstākās priedes, kas, pārvērtušās kuģos, spītē vētrām un tiecas pēc tālēm, kur gaisma aust, simbolizē noteiktu cilvēka personības tipu.

Izsakot savas domas par mākslas galveno jeb specifisko priekšmetu, Rainis uzsver, ka tas ir un var būt tikai sabiedriska cilvēks: «...Dzejā mani interesē dzīvi cilvēki visvairāk, tie man visam mērs un simbols...»³

Taču ar to jautājums vēl nav izsmelts. Pasaulē ir vairāki miljardi cilvēku ar dažādu attīstības pakāpi, sociālo stāvokli, pasaules izpratni, psiholoģiju utt. Vai māksliniekam ir vienalga, ko attēlot savā darbā? Mākslinieks taču nievar strādāt bez noteikta ētiskā un estētiskā ideāla, bez noteiktas personības koncepcijas, ko pirmām kārtām nosaka viņa pasaules uzskats.

Arī Raiņa personības koncepcija sākas viņa materiālistiski dialektiskajā pasaules uzskatā, tiek izsvērtā ētikas stingrajos svaros un tikai tad iemiesojas estētiski — mākslas tēlā.

Raiņa ētiski estētiskā personības koncepcija balstīta harmonijas meklēšanā starp indivīdu un sabiedrību, tās augstākajiem, progresīvākajiem ideāliem: «Augstākā laime nav panākama ikkatram vienam pašam par sevi, visa cilvēce jāved pretī laimei, lai katra persona par sevi varētu justies apmierināta.»⁴ Tas ir bezkompromisa cilvēks, kas, izvēlējies pareizo ceļu dzīvē, nemaldīgi

iet pa to pretī «savai zvaigznei». So cilvēku, lietojot pazīstamo Raiņa dzejoļa nosaukumu, varētu nosaukt par «vienīgās zvaigznes» cilvēku. Taču tas nenozīmē, ka šis varoņa ideāls ir kaut kas vienveidīgi rigorisks, bez pārveidošanās un pārtapšanas iespējām. Raiņa personības koncepcijas pamatā ir doma par personības bezgalīgajām iespējām, par nepieciešamību pilnveidot sevi un, pārveidojot pasauli, pārveidot, attīstīt sevi.

Priekš citiem darbodamies, attīsti
Pats savus spēkus negurstošā karā —
Un mūžīgs darba lauks būs tavā varā
Un mūžam jaunots spēks un ieroči.

(«Pats».)

Tikai cīņā par progresīvām idejām cilvēks īsti spēj pilnveidoties. Bet, tā kā mūsdienās visprogresīvākā šķira ir proletariāts, tad augstāko gandarījumu un iespēju personības tālākai pilnveidei cilvēks gūst, cīnoties par «proletariāta lietas lielumu», jo, kā atzīmē Rainis, gluži vājš ir arī visstiprākais cilvēks, ja viņš paliek pie sevis vien, viss spēks, arī garīgais, nāk no šī lieluma.

«Jo vairāk indivīds attīstās un jo lielāks top, jo vientulīgāks jūtas, jo vairāk ilgas viņu velk atpakaļ uz masu, uz visumu, uz tautu, uz proletariātu. Indivīda laime ir tikai kopībā. [. . .]

Laime vispār nau indivīdā, bet ārpus viņa, kā arī augstākā mērķī.»⁵

Raiņa pārliecība ir tāda, ka izcils indivīds, pat ģēnijs nevar veidoties ārpus kolektīva. Tas sevī apvieno kolektīva idejas, gribu un iespējas. Tikai izsakot sava laika progresīvās tendences, ģēnijs izteic arī sevi. Tāpēc Rainis, būdams dialektīķis, uzskata, ka, jo vairāk spilgtu, spēcīgu indivīdu ir kolektīvā, jo kolektīvs ir spēcīgāks. Jo cilvēcīgāks būs atsevišķs indivīds, jo cilvēciskāka arī pati cilvēce.

Rainis savus ētiski estētiskos principus par personības koncepciju un arī daiļradi nebalsta tikai uz ideāli sintezētu ideālu personību, bet uz daudzām «jaunām kvēlām sirdīm», uz «jaunekļiem — drosuļiem», ar kuriem plecu pie pleca piedalījās Jaunās strāvas kustībā, dzīvoja kopā trimdā, cīnījās 1905. g. revolūcijā. «Indivīds ieguvīis dzīvei saturu un mērķi, tad arī labāk šo jauno dzīvi nodod ciešanām, salauž un saīsina gadus, bet ne atdod saturu. Nau augstākas laimes kā ziedoties brāļa brīvībai,»⁶ uzskata Rainis.

Pilnvērtīgas personības būtība meklējama radošā garīgā spriegumā, radošā darbā. Rainis aicināja ar cieņu izturēties pret personību. Prasības pret cilvēku te apvienojas ar lielu humānismu, kas tuvs Gorkija humānismam. «Nelauzt un nelocīt personību. Personība ir tas spēcīgākais un dārgākais ierocis proletariāta cīņā. Katriem no tām miljonu daļiņām, kas stāv mūsu cīņā, — brīva persona; dodat tik brīvu ceļu, un cīņa pati audzinās katru par patstāvīgu personu. Cīņa taisni auglīgākais lauks personībām.»⁷

Uzskatīdams, ka mākslas uzdevums ir veidot varonīgu un radošu personību, Rainis to tādu atklāj arī savos darbos. Mākslai jāveido personība, kas noārda visu veco, pavērsusi seju uz nākotni un cīnās par tās tuvināšanu, par to, lai jau šodienā būtu pēc iespējas vairāk nākotnes cilvēka iezīmju, personība, kuras sauklim jābūt: «Neiespējamo darīt iespējamu un uzvarēt».⁸

JAUNU DAIĻRADES METODI MEKLEJOT

Daiļrades metodes meklējumi atrodas Raiņa estētikas, viņa daiļrades psiholoģijas centrā. Raiņa dienasgrāmatās, piezīmēs, vēstulēs atrodam daudz materiāla, kas veltīts daiļrades metodes meklējumiem, kas ir visai sarežģīti un grūti. Kādā no šīm atzīmēm uzsvērts, ka arī estētikā katram laikmetam savi likumi.

Dziļi izprazdams, ka, neraugoties uz iepriekšējās kultūras pārmantojamību, ikvienam laikmetam ir sava māksla, Rainis uzskatīja, ka arī pārejā uz sociālismu un sociālismā veidojas jauna māksla (nereti Rainis to sauc par proletārisko, pamatšķiras, arī sociālistisko mākslu) un jauna mākslas metode. Taču Raiņa pārlicība šajos jautājumos bija tāda, ka arī noteiktas metodes ietvaros liela mākslinieka daiļradē ir vienreizēja un neatkārtojama, jo tikai neīstus talantus «aprij metodes».

Pagātnē bijuši centieni visai mākslīgi iespīlēt plašo un vareno Raiņa daiļradi kādā jau pastāvošā, pazīstamā metodē. Tā, daži buržuāziskie literatūrvēsturnieki Raini dēvējuši vienkārši par romantīki, pie kam ar romantismu saprotot veco, pasīvo romantismu. Šķiet skaidrs, ka tas ir aplam, jo Raiņa aktīvā cīnītāja māksla pati par sevi sagrauj šo apzīmējumu. Rainim sveša nebūtisku parādību mehāniska atspoguļošana un romantiska tīksmināšanās ap tām, bēgšana no realitātes iedomātu sapņu pasaulē. To visā tiešumā apstiprina arī pats dzejnieks.

«Ne dzīvi dzīvot vien, ne tēlot vien,
«Ne zaļošs krūms, ne ezer-spoguls!
«Bet dzīvi veidot, augšup vērsti ik dien!»

(«Ne dzīvi dzīvot vien . . .».)

Rainis raksta, ka viņa mākslā ir «jauns saturs — sociālistisks, ateistisks, aktīvisks».

Citi buržuāziskie literatūrzinātnieki nosaukuši Raini par simbolistu, tādējādi tēlu veidošanas paņēmienus sajaucot ar virzienu. Rainim nav nekā kopēja ar simbolismu kā daiļrades virzienu. Dzejnieks savā daiļradē izmantoja gan dabas parādības, gan folkloras un vēstures tēlus kā simbolus. Tajos viņš centās ietvert, sintezēt, filozofiski vērienīgi izteikt laikmeta idejas, kas tiecās uz nākotni. Raiņa simboli (kuru izraudzīšanās daļēji saistīta ar cenzūras ierobežojumiem, bet galvenokārt ar Raiņa daiļrades īpatnībām) ir viegli uztverami, saprotami un būtībā reāli. Te jāievēro,

ka romantisms kā konkrēti vēsturiska parādība, kā virziens un romantiska tipa daiļrade ir atšķirīgas parādības.

Rainis savā tālākajā daiļradē nepaliek tikai pie revolucionārā romantisma, bet iet tam pāri tālāk uz jaunām daiļrades kvalitātēm. To uzsver arī pats dzejnieks: «Neesmu simbolists, tas izsaka par maz, zīmējas tik uz tehniskiem līdzekļiem, pat ne uz metodi, tāpat kā neesmu impresionists, ne romantiķis. Vajga cita vārda šim kompleksam no jauna nolūka (masas tēlošanas virziena) (sintēze un filozofija, attīstības likumu saņemšana kopā).»⁹

Rainis savā estētikā un daiļradē arī tiecas «saņemt attīstības likumus kopā» un ar šo sintēzi iet pāri gan naturālismam, gan vecajam romantismam. Kādi momenti tad paceļ Raini pāri vecajām metodēm?

Vispirms tā ir materiālistiskā dialektika un marksistiskais paaules uzskats, uz kura balstās Rainis. No tā arī izriet sabiedrisko parādību šķiriskā izpratne un vērtējums, literatūras un mākslas šķiriska, leņiniskajam partejiskumam tuva izpratne. Šos principus Rainis realizē apskatāmā posma daiļradē, veltīdams to pamatšķirai. Visa Raiņa šā laika daiļrade pauž materiālistisko dialektiku. Dzejnieks balstās uz domu par pretstatu cīņu kā attīstības avotu, par nepieciešamību atbalstīt, «sasildīt», «kopt» progresīvo pretstata pusi, jauno, kam pieder nākotne. Attīstību Rainis saprot kā negācijas formu, lokveida, sarežģītu, augšupejošu kustību, kuras gaitā rodas jaunas kvalitātes dabā, sabiedrībā, cilvēka apziņā, personības satvarā. Parādot, ka Hēgeļa dialektika bija ar galvu uz leju,¹⁰ Rainis pieņem Marksa dialektiku ar tās nepārtrauktību, ticību progresam.

Dialektiska dzīves, sabiedrības attīstības izjūta jau izteikti iezīmējas dzejoļu krājumā «Tālas noskaņas...». Dzejolis «*Fiat justitia*» pauž domu, ka viss esošais attīstības gaitā pārvēršas savā pretstatā, stiprā netaisnības vara zaudē savu likumīgo spēku, lai dotu vietu jaunai taisnībai. Dzejolis «Pastarā tiesa» pauž skaudru, skaidru domu, ka cauri nāves briesmām upuriem nāk jauns spēks, kas reakcijas pilis un varas balstus satrieks līdz pamatiem. «Garā gaita» pauž attīstības augšupejošu nepārtrauktību, jaunā neuzvaramības ideju.

Runājot par «Uguni un nakti», Rainis uzsver, ka tās pamatā viņš licis indivīda un sabiedrības attīstības dialektiku, gribējis idejas tēlot to augšanā, attīstībā, dialektiski.¹¹

Raiņa dialektikas izpratnes un mākslinieciskās izpausmes augstākā pakāpe ir viņa poēma «*Ave soll!*». Tajā dabas dialektika, saules mūžīgā gaita savijas ar sabiedriskās dzīves dialektiku, cīņu pret sociālo tumsu, par bāro un būdās dzīvojošo «ieviešanu saulē». Tā ir visuvarenā saules gaita, kas

Savos lielos gaismas darbos:
Tumsu gaidot tālos kaktos,
Ārdot veco sloga valsti —
Ceļu taisa jaunai dzīvei —

jaunai dzīvei, kuru izcīna un kurai pošas darbaļaudis:

Visas tautas, visas rases —
Svinēt brīves maija svētkus,
Uzcelt brālību un zvērēt
Vienu cīņu, vienu laimi
Apvienotā cilvēcībā.

Ja romantisms apmierinās ar aptuveniem simboliem un visai miglainiem mājieniem par labāku nākotni, tad Raiņa filozofiskā, sociālā, ētiskā un estētiskā programma ir skaidra un vēsturiski konkrēta.

Rainis skaidri un kategoriski gan savā publicistikā, gan mākslā noraida veco, kapitālistisko pasauli un pieteic tai cīņu. «Es esmu cēlies no mūsu pašām augstākām šķirām. Vienu — zināšanu es no viņas mantoju, ka visa viņu būtība izsakāma vienā vārdā — neģēlība. Otru — es mantoju jūtas: nekad neizdzešamu ienaidu pret viņu. Ja es gribu tapt bagāts, tad mans nolūks tik viens — dabūt ieroci, ko viņu iznīcināt.»¹²

Rainis arī atrod šo ieroci — tā ir viņa dzeja, viņa drāmas, viņa māksla. 1905. g. Rainis nešaubās, ka vecā pasaule tiks sagrauta:

Tā nevar palikt, tā nepaliks:
Līdz pašam pamatam jauns viss tiks!

(«Tā nepaliks».)

Rainis rakstīja, ka ikviens viņa darbs bijis tautas diktēts un ka īstam dzejniekam jābūt vienmēr kopā ar tautu gan tieši, gan darbos. «Nošķirties no pasaules var tik eremīts, bet ne tautas vadonis, tautas varonis un pravietis, un likumdevējs.»¹³

Ar tautu Rainis saprot darba tautu, proletariātu — pamatšķiru. Par Raiņa šķiriskumu liecina arī atzīmes dienasgrāmatā, runas: «Mani saprast pilnīgi var tikai sociālists un strādnieks, viens ar garu, otrs ar jūtām. Kad strādnieks attīstīsies līdz sociālismam un tālāk līdz pilnīgai pašapziņai, viņš sapratīs arī ar garu.»¹⁴ «Mūsu laikam ir vecā derība — «Fausts» un jaunā derība «Kapitāls». Un jaunās derības nesējam — proletārietim jāpiepilda Fausta pareģojumi; arī viņš nāk ne izpostīt, bet uzcelt un piepildīt.»¹⁵ Rainis atzīmē, ka visa sociālisma sagatavošana viņam ir īstā un vienīgā dzīve, tā visa nodota sociālismam, tā idejai.

Raiņa piezīmēs un dzejā izpaustas ne tikai marksisma pārveidojošās idejas, bet arī konkrētas zinātniskā komunisma pamatlīcēju atziņas, domas un saukļi.

Visi šķirti ceļi satekat kopā,
Visu zemju vārgdieņi,
Savienojaties!

(«Šķirti ceļi kopā».)

1907. g. Rainis saka:

Vai šinī cīņā mēs ko varam zaudēt?
Nekā, tik važas vien. Bet uzvarot
Mēs varam iegūt visu pasauli.

(«Vai šinī cīņā . . .».)

Nepareizi ir apgalvojumi, ka Rainis savā sociālajā programmā, attieksmē pret dzīvi ir pārāk vispārīgs, pat abstrakts, dažādi tulkojams. Tiesa, Rainis mokoši meklē dzīves un mākslas patiesību, taču, atradis, izsaka to skaidri un nepārprotami. Ļoti skaidri un nepārprotami Rainis formulē savu sociālpolitisko programmu. «. . . brīvību tautu attīstībai es vienmēr esmu cerējis no sociālisma vai komunisma, kā Jūs sakāt, jo to nespēj vairs dot pilsoniskā (sistēma) valsts jeb kapitālistiskā saimniecības iekārta.»¹⁶

«Brīva Latvija, t. i., sociālistiska Latvija, nu jau brīvā sociālistiskā pasaulē, kā bija mana pirmā formula dzejā . . .»¹⁷

Dzejā šīs atziņas izteiktas ne mazāk skaidri, tikai spilgtākā metaforiskā, dažkārt rainiski simboliskā izteiksmē. Taču tas ir jautājums par satura un formas attieksmēm.

Jāievēro kāda būtiska Raiņa daiļrades iezīme: viņš bija dzejnieks — domātājs, filozofs, tautas tribūns. Viņš pats atzīmē, ka nav brīža, kad nedomātu, domu viesuļi un lavīnas brāžas pāri, pat moka. Rainis cenšas rakstīt tā, lai darbā apvienotos liels domu spriegums un vispārinājums ar tēla spilgtumu un sintezējošu monumentalitāti. Viņa pieeja ir savdabīga, tā grūti iekļaujama konvencionālajos reālisma, it sevišķi kritizētāja reālisma, ietvaros, kuriem Rainis paceļas pāri, jo grib iet tālāk, grib tēlot proletariātu plašā, sintezējošā, filozofiskā skatījumā. «Lai citi tēlo, kā strādnieks ģērbjas šodien, es tēlošu, kā viņš domās, jutīs un darīs rīt,»¹⁸ raksta Rainis dienasgrāmatā. Vai arī: «Ja gribat materiālu substrātu Lāčplēsim, tad tas varētu būt proletariāts, kurš faktiski nesis visas šķiru cīņas un arī cīņas garu . . .»¹⁹

Rainis savā mākslinieciskajā pasaules skatījumā it kā apzināti vairās no sīkām detaļām, parastā, ikdienišķā, bet domā lielās kategorijās, lielas ietilpības tēlos, jo, kā viņš pats uzsver, uz priekšu ejošai kultūrai ir jābalstās uz vīrišķīgu filozofiju, ideju.

Rainis uzsver, ka metode nedrīkst būt traucēklis, sprosts, tā ir līdzeklis materiāla kārtojuma; ļoti svarīga nozīme ir pašam dzīves likumībām un to uztvērējam — mākslinieka personībai, kura nedrīkst pazust aiz metodes. «Arī . . . metodi mākslinieks, piemērotai vielai lietodams, tomēr grozīs pēc sevis. Tik neīstus talantus aprij metodes.»²⁰

Raiņa daiļradē nav pretrunas starp viņa pasaules uzskatu un estētiku. Tās ir cieši vienotas. Pēc šīs vienotības Rainis tiecas, arī izstrādājot savu daiļrades metodi.

Lai cik pretrunīgi būtu uzskati par Raiņa daiļrades metodi, lai arī Raiņa atzīmēs ne visur gūstama galīga skaidrība, taču viens ir nenoliedzams: ar saviem darbiem un meklējumiem Rainis palīdzējis tuvināt to nākotni, kas mums ir kļuvusi par šodienu arī kultūras dzīvē, literatūrā un mākslā. Pēc idejiskās būtības, tādat arī pēc metodes, Raiņa darbi pieskaitāmi pie vislabākā, ko radījis sociālistiskais reālisms.

Raiņa tapšanas gados nebija pazīstams sociālistiskā reālisma jēdziens. Sociālisms bija ideāls, par kuru, balstoties uz marksistisko pasaules izpratni, ar savu daiļradi cīnījās arī Rainis.

Rainis negrib būt atdarinātājs, viņš ir liela mēroga jaunradītājs. Viņam nav pietiekami tie formas, tehniskie un stilistiskie izteiksmes līdzekļi, kurus viņš saskata klasicismā, romantismā, kritizētājā reālismā, naturālismā, impresionismā, simbolismā. Tiesa, šiem virzieniem ir arī savi sociālfilozofiskie, gnozeoloģiskie pamati, kuri Raiņa uztverē realizējušies šajos mākslas virzienos. Rainis tiecas nevis pēc kāda šauri ierobežojoša virziena, bet pēc ietilpīgas metodes, kas palīdzētu sintezēt zinātnisko pasaules uzskatu, filozofiju un mākslas vērtības, arī reālisma un revolucionārā romantisma galvenos elementus, un, cieši vienojot pagātni un šodienu, palīdzētu ieraudzīt nākotni un iekarot to. Tai jābūt metodei, kas arī formu padarītu sevišķi aktīvu, elastīgu, ļaujot izteikt visdziļākās domas, vērienīgākās idejas un vissmalkākās jūtu nianšes. Raiņa mākslas prakse liecina, ka viņš šo ieceri realizē savos darbos.

Rainis saka: «Ģēnijs pats dod virzienu, virziens ir ģēnijs.»²¹ Taču neviens rakstnieks un mākslinieks nevar iziet no tā laikmeta ietvariem, kurā viņš dzīvo un darbojas. Lai cik patstāvīgs, individuāli neatkarīgs būtu mākslinieks, viņš tīri objektīvi vai nu rada metodi, kurai nākotnē tiks piepulcināti aizvien jauni patiesības cīnītāji un skaistuma paudēji, vai arī ir tuvs metodei, kas vispilnīgāk izteic sava laika garu, progresu, virzību uz nākotni.

Tā kā Rainis, kā atzīmējām, nesekoja nevienam virzienam, bet radīja pats savu metodi (kurai neviens, arī pats Rainis, neatrada precīza apzīmējuma), viņš pieder pie jaunu ceļu meklētājiem sociālistiskajā kultūrā, kurai pamati likti vēl pirms Lielā Oktobra. Šī metode un tās mākslinieciskie atklājumi iet kopsolī ar tiem meklējumiem, kas norisa jau pēc sociālistiskās revolūcijas un noris tagad visā padomju zemē.

SATURA UN FORMAS DIALEKTIKA

Liela vieta Raiņa estētisko principu kopumā ir satura un formas attiecību izpratnei, to vienības meklējumiem. Un tas arī saprotams. Rainis kā dramaturgs un dzejnieks ir novators. Viņš savos darbos tiecas izteikt jaunas idejas, sakausēt vēstures, folkloras

materiālu ar aktuālu laikmeta un reizē vispārcilvēcisku problēmu risinājumu. Tāpēc arī Raiņa atstātajos materiālos atrodam daudz domu un meklējumu satura un formas attiecību jomā.

Ieraksti dienasgrāmatās, piezīmes liecina, ka dzejnieks mokoši meklē jaunajam saturam formu, uzskatīdams pēdējo nevis par pasīvu satura ietērpšanas līdzekli, bet par aktīvu satura veidošanas un ideju pastiprināšanas ieroci. Tādējādi, kā uzsver Rainis, formas jautājums «top par satura jautājumu». Rainis uzsver, ka forma ir satura ārējā izpausme, tā ir atkarīga no satura. Taču fantāzija, forma savukārt iedarbojas uz saturu. Laba forma labu un dziļu domu padara vēl spēcīgāku.

«Forma ir satura izteiksme uz āru, tātad stāv vistuvākā atkarībā no satura, ir īsti tikai saturs, kurš top nojauzams, redzams, dzirdams, saprotams. Viņai tātad nau patstāvīgas būtības, viņa tikai funkcija, tikai doma, tikai fantāzija. Un te nu notiek tas brīnums, ka šai fantāzijai taču arī sava pastāvība un patstāvība. Viņa atkārtojas vienmēr zināmam saturam zināmos apstākļos. Viņa pat dara atpakaļ iespaidu uz saturu. [. . .]

Var izlietot formu bagātību valodas kuplināšanas labā, lai darītu bagātāku vārdu krājumu jēdzienam un jēdzienu noskaņam, jo no formas var radīt arī saturu.»²²

Rainis vairījās no parādību empīriski ārējās, naturālistiskas aprakstīšanas. Viņš reizē tiecas sintezēt vēsturi, personības un filozofiskas idejas. Tas uzliek īpašu lomu formai, tās aktivitātei, tās iespējai taupīt izteiksmi, «lai vārdam būtu šauri, bet domai plašums». «Forma un kompozīcija arī manas galvenās īpašības, arī es meklēju vairāk vienību nekā draudzību, gribu aptvert cilvēku gara visumu vienā darbā, ņemu kā galveno raksturu, meklēju viņu saknes, meklēju raksturos ideju, esmu ētiķis, filozofs, cilvēces mācītājs. Varbūt es visu pasauli neaptveru tikai estētiski. . . Varbūt pretība tur, ka es ētiķis jau pie paša rakstura uztveršanas un attēlošanas.»²³

Rainis daudz pūlējās, lai savos darbos apvienotu tradīcijas un novatorismu, folkloras skanīgumu, valodas skaistumu un nepieciešamību izteikt savu laiku un savu personību. «Katra attīstība,» raksta Rainis 1918. g., «arī tālākattīstība, ir vecā laušana. Tautas dzeju tālāk attīstīt, ir viņu lauzt, ne visu gan uz reizes pārcirst, bet daļu lauzt un likt jaunas.

Tautas dzejā taps piepaturēta pirmforma un likts viņā jauns saturs, tad arī pati forma tiks lauzta, bet beidzot taps gluži jauna, pretēja agrākai.

Vai nāk tiešs pretstats, vecā negācija, jeb vai variācija, tas ir varbūtībā, uz kuru vecā forma varēja iet?»²⁴

Satura un formas īpašā organizētība ir līdzeklis dzīves daudzveidīgā materiāla atlasei, koncentrēšanai. Satura un formas attiecības ir mēra izteicējas starp īstenību un cilvēka estētisko uztveri. Runājot par mākslinieciskās iztēles objekta, satura un formas attiecībām, arī Rainis skar mēra izpratni.

Rakstnieka galvenais izteiksmes līdzeklis, formas pamatelements ir vārds. Tieši «vārda tehnoloģijai», vārda vietai literatūrā, darba kontekstā Rainis veltī sevišķi lielu vērību. Lūk, viens no daudzajiem pierakstiem, kas zīmīgs ar nemitīgo Raiņa tieksmi meklēt īstos vārdus, darināt jaunus, veidot kombinācijas un nianses, gleznot ar vārdiem, izteikt ar vārdiem filozofisko domu pēc iespējas dziļāk, skaidrāk, konkrētāk. «Formas: milne, milotne; mīlnieks, mīlme, mīlestība priekš vecmodīgās milas, mīloņa. Niansēt pēc šīm iespējamām formām saturu: izteikt tādas noskaņas, kādu līdz šim nemaz nebija. Tā gleznotāji rada krāsas un krāsu kopojumus, kādu nemaz nebija vai vismaz kādus nemēdza novērot. Gleznotāji mācīja vairāk un dziļāk redzēt.»²⁵

Darbs ar valodu Rainim cieši vienots ar domu par stila īpatnību, neatkārtojamību, saistību ar saturu, ar paša radītāja īpatnības ārēju izpausmi. Taču Rainis ir pret pašmērķīgu, ārišķīgu, formālistisku formas un stila veidošanu. Stilam jāizriet no rakstnieka darba nolūka, no vielas un tās apstrādes, no tematikas un citiem momentiem. Rainis uzsver, ka stils ir veids, kā tēlot ārpusauli. Stils nav jāmeklē māksloti. Tas veidojas no istā mēra atrašanās starp saturu un formu konkrētajā daiļdarbā. Rainis atzīmē, ka viņa «stils «Indulī» pieder pie romantiskā, Sekspīra stila. «Uguns un nakts» arī, bet īpatnējs. Tāpat «Zelta zirgs»»²⁶ Taču tas nenozīmē, ka Rainis būtu tikai romantiskā stila pārstāvis. Rakstot par metodi, Rainis pasvītro, ka daiļradē jātiecas savienot dažādus stilus — reālistisko un romantisko — jaunā, «apzinīgi lielā» kvalitātē. «Jaunais stils var būt liels un vienkāršs, viņam jābūt tādām, jo parādību, kas aptveramas, ir saradies pārāk daudz. [..] Tātad jāsavieno bagātība un vienkāršums . . .»²⁷

Rainis izsaka domu, ka rakstniekam ar vienotu stila ievirzi var būt darbi ar atšķirīgām stila niansēm. Tas ir viens no pamatiem literatūras daudzveidībai, tās estētisko vērtību dažādībai.

Īpaši daudz vērības Rainis veltījis problēmai par saturu un formu dramaturģijā. Sajā jautājumā Rainis bieži atgriežas pie Sekspīra, kaut arī nebūt negrib angļu rakstnieku atdarināt un dažkārt izturas pret to pat kritiski. «Jāatgriežas uz Sekspīru . . . Viņš dod lielu ainu, ļoti daudz materiāla, ko citādi drāmas nespēj. Viņš panāk to caur biežiem skatiem, kuri tagad jāsamazina, to vairs nevar . . . Drāmas labākā forma — aptvert lielas idejas, — visvairāk koncentrēta.»²⁸

Raini saista Sekspīra spēja apvienot lielus konfliktus un raksturus, taču viņam nav pieņemams sadzīviskais raibums. Raini saista filozofiskais plašums.

Rainis ir «ideju dramaturgs», kā viņš uzsver. Taču ideja bez darbības seguma nevar pastāvēt. Kā apvienot šo pretrunu — izvairoties no «sadzīviskā raibuma» un sīkumainības, izteikt drāmas lielās idejas? Rainis izvēlas savu ceļu. Par viņa drāmu saturu kļūst vēsture, izcili cilvēki, spilgta tautas raksturu sintēze atjaunotiem folkloras līdzekļiem. Dzejnieka ceļš uz šo īpatnējo saturu

un formas sintēzi nav bijis vieglais, par to liecina viņa daudzās piezīmes.

Drāmu, bet jo sevišķi traģēdiju Rainis uzskata par augstāko no mākslām. Tā veido pāreju uz ētiku un filozofiju. Ja agrāk drāmas un traģēdijas varoņu ceļus noteica liktenis un dievi, tad tagad centrā izvirzās apzinīgi varoņi, kurus veidojusi dzīve un kuri paši veido vēsturi.

Raiņa atstātajā estētikas mantojumā īpaši liela vieta ierādīta satura un formas jautājumiem dzejā.

Rainis dzejai izvirza augstas prasības — tās galvenais mērķis ir tuvināt cilvēkus patiesas draudzības un humānisma vārdā, atklāt varonīgo cilvēkā un audzināt tautu uz varonību. Tāpēc, atzīmē Rainis, dzeja viņam nav pati sev mērķis, tāpat kā cilvēks nav pats sev mērķis, viņam ir ārpus abiem: cilvēce. Taču galvenais dzejas uzdevums — izteikt pamatšķiras, proletariāta, domas un jūtas.

«..dzejā mani interesē dzīvi cilvēki visvairāk, tie man visam mērs un simbols; reālisms (apstākļu tēlošana) dzejā ir materiāla krāšana, simbolisms — sintēze. Griba ir visam saturs, un gribas augstākā pakāpe ir masā, tautā jeb proletariātā. Nākotnes dzejai jābūt vienai no šīs gribas parādībām, ar to dzeja būs pacēlusies augstākā pakāpē un tai būs lielāks sabiedrisks dzīves spēks. [..] Mana dzeja ir priekš proletariāta, un viņas uzdevums to stiprināt garā un jūtās uz lielo gaitu.»²⁹

Rainis uzskata, ka, salīdzinot ar citiem mākslas veidiem un žanriem, dzejā var vislabāk, niansētāk izteikt dialektiku, vecā nomainītu ar jaunu, cilvēka iekšējo pasauli, tās vērtības un izmaiņas.

Pretstatā vecajai dzejai, kas dzīvi atspoguļoja tikai vērojoši, reflektējoši, Rainis iestājas par aktīvu, jaunradošu dzejas mākslu, kas pārveido pasauli.

«Vecā estētika māca, ka dzejai jābūt tikai atspoguļojumam, tikai tēlam, kam gar apkārtejo dzīvi nevar būt daļas, katru attiecību uz dzīvi sauc par tendenci un pretekli mākslai. Tā mākslu dara par nedzīvu: paceļ to debesīs, bet atrauj no darbības cilvēkos, kur vien tai vieta. Kad nāks jauna estētika, tā prasīs, lai dzejas un mākslas darbi būtu ne tikai tēli, bet dzīvi organismi.»³⁰ Dzejnieks strādājot domā dzejas tēliem. Jau iecere liek domāt par to, ka mums ir darišana ar visisāko formu, kur katram vārdam, katrai metaforai jābūt ar blīvu satura zelta segumu.

«Poēzija — īsākais izteiksmes veids. Caur ritumu, panta īsumu un garumu, atskaņām, aliterāciju, cezūru utt. Caur gluži mehāniskiem līdzekļiem, kuriem par domām un jūtām nau nekādas daļas, izteic domu un jūtu saturu, t. i., caur mehāniku izteic psihiku. Nau tik vien izteikts, cik vārdos lasāms, bet nesamērojami vairāk, jo lielāko daļu no priekšmeta izteic bez vārdiem tehniskā forma.»³¹

Rainis asi vērsas pret dekadentisko, modernistisko tukšo dzeju, kurai «nau ko teikt», kuras saturs sīks un niecīgs.

Liela skaidrība saturā un formā — tāds ir Raiņa princips. Viņš uzsver, ka politiskam dzejniekam (un sevi viņš pie tādiem pie-

skaita) jābūt tautai tuvam un saprotamam, taču ne jau uz mākslinieciskās izteiksmes rēķina. Dziļums un skaidrība — ikviena liela mākslinieka spilgta iezīme.

Rainis uzsver, ka viņam pašam vistuvākie ir tie dzejoļi, kuros ilgi, mokoši un «sāpīgi» meklēts domas un tēlainas formas apvienojums, «adekvātība».

Raiņa nemītīgās pūles satura un formas harmoniskas pilnības, atbilstības meklējumos ir viens no izskaidrojumiem viņa darbu augstajam meistarības līmenim, to lielajai idejiski estētiskajai iedarbībai, to nemirstībai.

*

Rainis — pamatšķiras visdziļāko domu, jūtu, dzīves revolucionārās pārveidošanas tieksmju izteicējs un tulks — ir liels ne tikai kā dzejnieks, dramaturgs, bet arī kā domātājs, estētisko atziņu dedzīgs meklētājs un paudējs. Raiņa estētiskās atziņas skar visai plašus un nozīmīgus īstenības estētiskās apgūšanas, daiļrades un tās psiholoģijas lokus. Tās ir nozīmīgas ar savu dialektiski materiālistisko pieeju dzīvei un mākslai, ar balstīšanos marksistiskajā ideoloģijā. So vērtību vispusīga apzināšana dara mūs arī šodien bagātākus. Apzinoties Raiņa estētisko atziņu vērtības, viss Raiņa mantojums top tautai vēl tuvāks.

VIII NODAĻA

JANA JANSONA-BRAUNA ESTĒTISKI KRITISKĀ DARBĪBA

Ar savu apcerējumu «Domas par jaunlaiku literatūru» Jaunās strāvas laikā J. Jansons-Brauns ievadīja jaunu posmu latviešu estētiskās domas vēsturē.

Laika posmā pēc 1905. g. revolūcijas sakāves, kad reakcija svinēja savas asinsdzīres, daļā sīkburžuāziskās inteliģences, kas pati bija simpatizējusi buržuāziski demokrātiskajai revolūcijai un pat kādu laiku veicinājusi tās kāpinājumu, notika krass lūzums. Sajūsmu nomainīja pesimisms, subjektīvisms, neticība sabiedriskam progresam, naidis pret sabiedrisko dzīvi un cīņu kā tādu. Šīs idejas savu izpausmi atrada dekadentu darbos.

Noliedzot dzīves īstenību kā mākslas pamatu, dekadenti līdz ar to visu savu uzbrukuma asumu virzīja pret reālismu. Dekadentu estētisko principu pamatā tika likts viņu egocentrisms, ikviena dekadentiskā darboņa personiskais «es», individuālisma kults un subjektīvi dvēselisko spēku glorifikācija. Kā dekadenci vispār, tā arī latviešu dekadentus raksturo neticība sabiedriskam progresam, parādību iracionāla traktēšana un to mistifikācija, kas cieši saīs-

tīta ar individuālismu un subjektīvismu; treškārt, formālisma un «māksla mākslai» principu kultivēšana gan teorētiski, gan daiļradē.

Šādos apstākļos progresīvās estētiskās domas galvenais uzdevums bija dot iznīcinošu triecienu renegātiem, karojošo ideālistu — dekadentu — raibajam baram. So darbu grāmatā «Fauni vai klauni?» (1908. g.) veica J. Jansons-Brauns. Zinātnisko, marksistisko materiāla izpēti apvienojot ar dzīvu, saistošu publicistisku formu, izmantojot satīras paņēmienus, J. Jansons-Brauns bez žēlastības sagrauj dekadentu teorētiskos postulātus un viņu gara ražojumus, atklāj dekadences sociālos un filozofiskos pamatus, saiknes ar krievu dekadentiem, kā arī viņu «nacionālo specifiku», kura kalpo šaurām vietējās latviešu buržuāzijas interesēm. Analizējot daudzus dekadentu darbus, J. Jansons-Brauns šos ražojumus pretstata reālismam, nopietnai mākslai, atklāj to bezperspektivitāti un strupceļu.

Tiesa, daži momenti J. Jansona-Brauna grāmatā (pārāk akcentēta krievu dekadentu loma latviešu dekadences izveidē, doma, ka dekadence varētu izbeigties pati par sevi bez ciņas dzīves objektīvo procesu gaitā, dekadentu personiskā «bohēmiskuma» raksturojums u. c.) izraisa iebildumus, taču kopumā grāmata «Fauni vai klauni?» marksistiski argumentēti atklāj un analizē dekadenci kā sabiedriski estētisku parādību un ar to saistītās problēmas. Tās risinot, J. Jansons-Brauns izdara vairākus principiālus estētiski teorētiskus secinājumus un vispārinājumus.

Raksturojot dekadenci, J. Jansons-Brauns atzīmē, ka Rietumeiropas kultūras dzīvē dekadence plašākā nozīmē nav nekas cits kā grimstošās, nīkstošās buržuāziskās sabiedrības baiļu, nespēka un izvirtības sajūtu atspoguļojums literatūrā un mākslā, kas novērsušās un attālinājušās no reālās dzīves.

Atklājot dekadences sabiedriski sociālās saknes, J. Jansons-Brauns uzsver, ka dekadences drudzainie uzliesmojumi cieši saistīti ar buržuāziskās sabiedrības krīzi, ar tās kultūras kapitālācijas tendencēm jaunās nākotnes sabiedrības priekšā. Latvijā dekadence ir politiskās reakcijas produkts, filozofiski tā lielā mērā balstās uz ārzemju ideālistu importēto bagāžu.

Atsedzot dekadenci kā sabiedrības un kultūras progresam naidīgu parādību, J. Jansons-Brauns savā darbā izvirza un marksistiski risina vairākas nozīmīgas estētikas problēmas.

J. Jansons-Brauns aplūko jautājumu par mākslas un mākslinieka brīvību. Dekadentu sludinātais individuālisms ir iluzora brīvība, ieraušānās savā čaulā. Tas var sniegt tikai brīvības ilūziju, nevis patiesu radīšanas brīvību. Vienīgi sociālisms spēj izcīnīt un savienot visplašāko indivīda brīvību ar visas sabiedrības labklājību, kamēr buržuāziskajā sabiedrībā šāds individuālisms paliek tikai tukšs dzejnieka sapnis vai arī pauž viskailāko egoismu.

Balstoties uz F. Engelsa darbu «Anti-Dīrings», J. Jansons-Brauns plaši iztīrā marksistisko brīvības izpratni. Cilvēks nevar

būt brīvs tādā nozīmē, kā to iedomājušies dekadentiskie individuālisti, jo ir cieši saistīts ar sabiedrisko vidi un laikmetu, ir no tā atkarīgs. Taču vēsturiskais materiālisms šo atkarību neuzlūko par fatālismu. Brīvība vēsturiskā materiālisma izpratnē ir apzināta nepieciešamība izziņāt dabas un sabiedrības likumus un izmantot tos savā praktiskajā darbībā: zinātnē, sabiedrības revolucionārajā pārveidošanā. Arī mākslinieks ir atkarīgs no izziņas priekšmeta un mākslas likumiem, un, tikai darbojoties saskaņā ar tiem, bet nevis tos ignorējot, viņš iegūst brīvību.

Uz indivīda brīvību, saka J. Jansons-Brauns, ceļš iet vienīgi caur proletārisko šķiru cīņu, un tikai aktīva līdzdalība šai cīņā var dot mūsu dzīvei saturu un mērķi. Tikai sociālistiskā revolūcija, kas cilvēci atpestīs no kapitāla verdzības un tumsības lāsta, atbrīvos reizē ar to arī literatūru un mākslu, aizvadīs to tautas vidū, padarīs patiesi brīvu un cilvēkam nepieciešamu.

Runājot par pagātnes kultūras mantojumu, J. Jansons-Brauns iztīrā K. Marksa un F. Engelsa uzskatus un pierāda, ka aplamas ir nostādnes, saskaņā ar kurām latviešu marksisti tiek dēvēti par «mākslas noārdītājiem un noliedzējiem». Istenībā tieši latviešu marksisti ir cīnījušies, lai tiktu izdoti un tautai būtu pieejami izcilākie patiesu mākslinieku darbi. Marksisms savā mantojumā pārņem visu vērtīgo, ko radījusi pasaules kultūra, jauno mākslu mēs gaidām «no atsvabinātās nākotnes, kaut gan tās vēstneši katrā ziņā parādīsies jau ātrāk».¹ Izsakot ciešu pārliecību par nākotnes sociālistiskās sabiedrības jaunās, konsekventi progresīvās mākslas uzvaru, J. Jansons-Brauns parāda, ka tās sākotne meklējama šķiru sabiedrībā. Latvijā šāds jaunu ceļu licējs, par spīti cenzūras spaidiem un vajāšanām, ir Rainis.

Ipaši J. Jansons-Brauns pakavējas pie estētikas pamatjautājuma, kuru viņš formulē šādi: «..māksla ir dzīves attēlošana.»²

Mākslinieks tēlo dzīvi un nevis atspoguļo to mehāniski, kā ezera dzelme krasta kokus. Sevī uzņemtos iespaidus, novērojumus un pārdzīvojumus mākslinieks pārkārto, sakopo un izveido par veselu vienību, par mākslas darbu, kurš būs jo pilnīgāks, jo vairāk tanī atklāsies mākslinieka individualitāte. Taču, «jo mazāk viņš iekūņojas savās šauri personiskās sajūtās un jo vairāk viņš sevī uzņem un izteic savu līdzcilvēku, savas sabiedriskās kopības sāpes un gaviles, centienus un cerības, jo varenāk un dziļāk tad viņa darbi sakustinās un aizgrābs mūs».³

Darbā «Fauni vai klauni?» J. Jansons-Brauns pierāda mākslas šķiriskumu, ko negrib atzīt dekadenti. Vēsturiskais materiālisms ir vienīgā zinātniskā pētišanas metode, kas mākslu, tāpat kā filozofiju un morāli, neuzskata par kādu pārdabisku, neizskaidrojamu brīnumu, bet gan par cilvēces darbības produktu, noteikta laikmeta, noteiktu šķiru ideālu un uzskatu paudēju. Pretstatot reālistu un dekadentu pieeju dzīvei, J. Jansons-Brauns parāda, ka reālistiem mākslas satura pamats ir sabiedrības dzīve, cilvēku raksturi,

domas un pārdzīvojumi. Dekadentiem, kuriem mākslas satura pamatā ir subjektīvi pārdzīvojumi, individuāla refleksijas un miglaini simboli, nekas cits neatliek kā galveno vērību pievērst ārējai formai, kas kļūst par tukšu čaulu. Tādai metodei nav perspektīvas, jo tā ir pretrunā ar dzīves un mākslas objektīvajām likumsakarībām. Nevis senajā mitoloģijā un subjektīvismā meklējami īstas mākslas pamati, tās tautiskums, bet gan tautas aktuālajos centienos, tās reālajā cīņā par gaišāku nākotni.

J. Jansons-Brauns parāda, ka konsekventa reālisma un dekadences pretstati izpaužas tādējādi, ka reālisms tiecas analizēt sociālās dzīves parādības, cilvēku reālās attieksmes un psiholoģiju, bet dekadenti savu daiļradi lielā mērā balsta uz mītiem. Ar to latviešu dekadenti, kas pretendē uz jaunām, mūžīgām vērtībām, būtībā «cenšas atdzīvināt pieci tūkstoši gadu vecās Ēģiptes mūmijas», aiziet atpakaļ pie bēdīgi slavenā Lautenbaha. Raksturīgi, ka dekadenti no «dumpiniekiem» un «tīrās mākslas» kalpiem kļūst par nacionālās buržuāzijas kalpiem, reakcionāro izdevumu līdzstrādniekiem.

Detalizēti analizējis latviešu dekadentu darbus un parādījis to evolūcijas ceļu uz buržuāzijas nometni, J. Jansons-Brauns secina: «Izgērbt cilvēku gluži kailu no visiem sabiedriskiem pienākumiem un ideāliem, no visiem garīgas dzīves prasījumiem, atrauties glēvi sāņus no kopējās cīņas upuriem un gavilēm un nodoties tikai saviem tīri dzīvnieciskiem instinktiem, visu plašo un bagāto cilvēka psihiku noskrūvēt zemē uz erotisku baudu tīksmēm — tā ir dekadentu «jaunā reliģija!»⁴

Atsedzis dekadenci kā kultūras progresam svešu un pamatos reakcionāru parādību, J. Jansons-Brauns darba «Fauni vai klauni?» nobeigumā izsaka ciešu pārliecību par proletariāta cīņas lietu, par jaunas mākslas uzvaru. «Par agru tie [reakcionāri — P. Z.] liksmo!» dedzīgi izsaucas J. Jansons-Brauns. «Vēl vēsture šķirs savas lapas tālāk, vēl notiks tas, kam neaizturami jānotiek. «Un zini to: mēs esam paaudze, kas netop veca, vārds mums leģions; Tā aug un aug — — —». Nākotne tomēr pieder mums!»⁵

Drūmajos reakcijas un paguruma gados J. Jansona-Brauna darbam bija ļoti svarīga idejiska nozīme.

J. Jansons-Brauns publicē vēl vairākus pret buržuāzisko mākslu, formālismu un dekadenci vērstus darbus, kā «Tautiskā birģelība un māksla» (1908. g.), «Piezīmes par mūsu literatūru» (1909. g.), «Dubļi un putekļi» (1909. g.) u. c. Daļa no šiem darbiem bija atbilde uz dekadentu uzbrukumiem, jo J. Jansona-Brauna darbs «Fauni vai klauni?» sacēla lielu satraukumu un troksni dekadentu un viņu piekritēju pulkā.

Marksistiskā literatūras kritika deva dekadentismam triecienu, pēc kura tas atžirgt vairs nespēja. Protams, arī vēlāk buržuāziskajai mākslai piemita noteiktas dekadences izpausmes dažādās for-

mās un paveidos, taču kā noteiktam organizētam strāvojumam dekadencei tika dots nāvīgs trieciens.

Pēc dekadences sagrāves J. Jansons-Brauns pievērsās pozitīvai kritikai un strādniecības mākslas meklējumiem. Tie iezīmēja pēdējo un pie tam arī svarīgāko cēlienu viņa literatūras kritiķa darbībā. Šis darba cēliens nozīmīgs ar svarīgu marksistiskās estētikas jautājumu risināšanu. J. Jansona-Brauna uzmanības centrā šajā laikā ir jaunās proletāriskās mākslas principi un perspektīvas.

Viens no J. Jansona-Brauna šī posma rakstiem estētikas jomā ir apcerējums «Par estētikas sajūtas elementiem» (1910. g.), kas bija domāts kā materiāls grāmatas «Vēsturiskais materiālisms» otrajai daļai.

J. Jansons-Brauns darba «Vēsturiskais materiālisms» otro daļu bija iecerējis izdot ar apakšvirsrakstu «Māksla un filozofija» un gribēja tajā sniegt mākslas teorētisko izpratni marksistiskā skatījumā, no jauna viedokļa iztirzāt gan antīko literatūru, gan latviešu tautas dziesmas, gan arī dažādas jaunāko laiku mākslas parādības. Taču šo ieceri J. Jansonam-Braunam diemžēl neizdevās realizēt, un raksts «Par estētikas sajūtas elementiem» ir vienīgā šīs ieceres izpausme.

Rakstā «Par estētikas sajūtas elementiem» J. Jansons-Brauns aplūko mākslas materiālistiskos un sabiedriskos pamatus. Viņš uzsver, ka līdzīgi citām cilvēces garīgajām parādībām māksla ir tieši un netieši atkarīga no zināmas sabiedriskās iekārtas un ka mākslinieks attēlo vispirms sava laika un savas šķiras centienus. Izmaiņas izpratnē par skaisto un mākslas evolūcija ir pakļautas cilvēces vispārējiem attīstības likumiem. Raksts tomēr liecina, ka J. Jansons-Brauns šajā laikā vēl nav īsti izpratis mahisma būtību, lai gan E. Maha pieminējumam rakstā zināmā mērā piemīt nejaušs, ārējs raksturs. Ar estētisko sajūtu elementiem J. Jansons-Brauns saprot plastiskumu, ritmu, simetriju un citus izteiksmes līdzekļus, kuriem ir svarīga nozīme mākslas darbu veidošanā. J. Jansons-Brauns īpaši uzsver tieši intelektuālo, apzināto elementu daiļdarba veidošanā un uztverē, jo tālaika dekadentisko estētu literatūra bija piesātināta aplamiem uzskatiem un teorijām, it kā māksla būtu «baudāma tikai ar dvēseli», ka tā dzimusi «mistiskās dzīlēs», ir «mūžīgi nepārejošā, absolūtā atspoguļojums». Tāpēc J. Jansons-Brauns uzsver: «Bet mēs nebūt nedomājam kļūpt atkal pār pretējo kļūdu un apgalvot, ka mākslā viss atkarīgs vienīgi no tiešām orgānu sajūtām, no patīkamiem vai intensīviem fizioloģiskiem kairieniem. Formālais fiziskais faktors estētiskā baudījumā ir tikai viena puse, kura neatdalāmi savienota ar psihiskām parādībām (atmiņas uzglabāti atskārtumi, fantāzijas darinājumi, jūtu un gribas elementi utt.). Skaņas un krāsas, līnijas un formas ir — tā sakot — tikai kailais materiāls, kas mākslas darba veidojumā iegūst savu organisko dzīvību, kad caur viņu izteicas cilvēces mainīgā, plūstošā jūtu pasaule, un taisni šis mūžīgi grozīgais, mūžīgi pārejošais saturs īsti

padara mākslu par to, kas viņa ir — par cilvēces dzīvības un daiļuma avotu, par viņas jūtu un domu, skumju un ilgu, dzīves neizmērojamo sāpju un neizsmejamo prieku izteicēju.»⁶

Ar šo rakstu J. Jansons-Brauns pārliecinoši cīnās pret iracionalismu mākslas izpratnē, estētikā, pret mākslas imanento, no sabiedrības neatkarīgo raksturu. Cauri visai J. Jansona-Brauna apcerei vijas doma, ka māksla, tāpat kā visas cilvēces garīgās parādības, atrodas tiešā vai netiešā atkarībā no zināmas sabiedriskās iekārtas. Tas sakāms arī par tāda ģeniāla, bet pretrunīga rakstnieka kā Ļ. Tolstoja daiļradi.

Rakstā «Ļ. Tolstojs» (1911. g.) J. Jansons-Brauns dedzīgi aizstāvēja viedokļus, kādus dažus gadus agrāk bija formulējis V. I. Ļeņins savos izcilajos, dziļi dialektiskajos darbos par Ļ. Tolstoju, par viņu kā Krievijas revolūcijas spoguļi.

J. Jansons-Brauns izseko Ļ. Tolstoja dzīves gājumam un marksistiski analizē rakstnieka izcilos darbus, aplūkojot tos ciešā sakarā ar Krievijas sabiedriskās esamības raksturīgākajām tendencēm. J. Jansons-Brauns atklāj un akcentē to dziļo pretrunīgumu, kas vērojams starp Ļ. Tolstoju kā dziļu reālistu un spilgtu mākslinieku, no vienas puses, un Ļ. Tolstoju kā vāju ideālistisku filozofu, jaunas reliģijas meklētāju, no otras puses. Viņa pārdzīvotā iekšējā krīze nav nekāda individuāla, atsevišķa parādība, bet veselās šķiras stāvokļa noteikta.

Soli pa solim J. Jansons-Brauns izseko Ļ. Tolstoja daiļrades pretrunām, atsedz viņa filozofisko nevarību un mākslinieka lielumu un raksta nobeigumā pasvītro, ka ar varenāku akordu nekā ar savu satricinošo «Nevaru klusēt» Ļ. Tolstojs nevarēja savu mūžu noslēgt. Līdz ar saviem nemirstīgajiem mākslas darbiem lielais rakstnieks Krievijas labākās nākotnes veidotājiem atstājis savu naidu un savu mīlestību. Šo naidu un mīlestību kā ceļa maizi sev paņēm līdz jaunās — proletāriskās — mākslas veidotāji, kas jau dzimst vecās antihumānās ekspluatatoru iekārtas klēpī.

1913. g. J. Jansons-Brauns uzraksta apcerējumu «Vai gaidāma mums proletāriskā māksla?». Šim rakstam ir sava krietna priekšvēsture. Nākotnes mākslas jautājumus J. Jansons-Brauns skar ne tikai grāmatā «Fauni vai klauni?», bet arī citos 20. gs. sākumā uzrakstītajos rakstos.

Jau 1905. g. rakstu krājumā «Darbs» publicētajā rakstā «Raina dzeja» J. Jansons-Brauns skar jautājumu par nākotnes mākslu. Raina dzeja izceļas latviešu lirikas kāpostu dārzā kā tumšsarkans magones zieds, saka J. Jansons-Brauns. «Tālas noskaņas zilā vakarā» ne tikai atspoguļo smagās laikmeta izjūtas, bet arī laužas uz nākotni. Sai dzejai ir mākslinieciskās hipotēzes, nākotnes paredzētājas raksturs.

Raina darbu svarīgo nozīmi sabiedriskajā cīņā, jauno, progresīvo spēku cīņā pret vecajiem J. Jansons-Brauns izceļ arī rakstā «Piezīmes par literatūru» (1910. g.), kur Rainis kā proletariāta

ilgu izteicējs pretstatīts dekadentiem. «Rainim ir tiešām dots izteikt tagadējo cīņu laikmeta sāpes un gaviles, šaubas un cerības, un viņa dzejā latviešu proletariāts dzird atbalsojamies savu nelokāmo apziņu un nesalaužamo drosmi.»⁷

Taču Rainis cīņā par proletariāta interesēm un jaunu kultūru nav viens. Savā recenzijā par almanahu «Vārds» J. Jansons-Brauns no šī viedokļa augstu novērtē arī Jāņa Asara, Andreja Upīša, izcilā krievu proletariāta rakstnieka Maksima Gorkija, dāņu rakstnieka M. Andersena-Nekses u. c. darbus un darbību.»⁸ Izceļot proletāriskā virziena rakstniekus, J. Jansons-Brauns kritizē P. Roberta (R. Pelšes) rakstu «Šķiru elementi mākslā» (1912. g.). Viņam ir nepieņemama P. Roberta nihilistiskā izturēšanās pret pagātnes klasisko mākslu. «Nē, mani kungi,» saka J. Jansons-Brauns, «ar cienību un aizgrābtību būs tuvoties tādiem nemirstamiem mākslas pieminekļiem kā Venēras statujai Luvrā, Mikelandželo tēliem, Sekspira drāmām, Gētes «Faustam» — jo tā ir liela, varena māksla.»⁹

Cīņa par proletārisko mākslu nebūt nenozīmē, ka tā būtu jāstāda preti pagātnes mākslai, vērtīgajam mantojumam, kas radīts gadsimtos, ka, piemēram, Gorkijs būtu jāstāda preti Puškinam vai Rainis — brāļiem Kaudzītēm. Nevar taču, kā to dara P. Roberts, pagātnes mākslā visu reducēt tikai uz ekspluatatoru šķiru ideoloģiju. Mums jāmeklē pamati, avoti un arī savi priekšteči proletariāta mākslai pagātnes mākslā. Tikai tāda var būt īsti dialektiska pieeja mākslā. Un to, kā ar atzinību atzīmē J. Jansons-Brauns, labi izpratis un rakstā «Māksla un dialektika» atklājis jaunais, spēcīgais marksistiskais teorētiķis Vilis Knoriņš, kas šai jautājumā ienes skaidrību.

J. Jansona-Brauna estētika un literatūras kritiķa darbība rezumēta rakstā «Vai gaidāma mums proletāriskā māksla?».

Balstoties uz proletariāta kustības analīzi, uz marksistiski teorētiskajiem darbiem (īpaši, izmantojot Klāras Cetkinas darbu «Māksla un proletariāts»), kā arī plaši analizējot demokrātiskās un revolucionārās mākslas attīstības gaitu un jaunākās tendences (Heines, Hauptmaņa, Verharna, Rodēna, Van Goga, Gorkija, Raiņa daiļradi u. c.), J. Jansons-Brauns uz raksta nosaukumā izvirzīto jautājumu atbild pozitīvi: jā, mākslas attīstība savā gaitā virzās uz proletārisko, sociālistisko kultūru.

Jaunas proletāriskās kultūras radīšana nav utopija, tās izcelsmi un attīstību nosaka nevis tikai subjektīva griba, bet reāli objektīvi faktori — visprogresīvākās šķiras uznākšana sabiedriskās cīņas un progresa arēnā, ne tikai tās sociālpolitiskie centieni un aktivitāte, bet arī lielā interese par kultūras vērtībām — filozofiju, mākslu, literatūru. «Tagadējā proletariāta kustība ir vislielākā kultūras kustība, kādu jebkad pieredzējusi cilvēces vēsture. Tā pārvērš un pārveido masu psihiku: tā izaudzina un attīsta viņas, tā šķīsta tās no verdzības netikumu sārņiem, tā rada jaunu dzīves saturu ar jauniem dzīves mērķiem un ideāliem. Katrs pro-

letariāta panākums ir reizē ar to kultūras ieguvums — tas uzplēš zemi jaunai kultūras kopdzīvei. To vajaga paša acīm redzēt, kādā mērā katrs lielāks saimniecisks vai politisks notikums sakustina strādnieku šķiru līdz pašiem dziļumiem un atraisa viņas garīgos spēkus, viņas sociālos tikumus,» raksta J. Jansons-Brauns.¹⁰

Un, pārvarot lielas grūtības, strādniecība no sava vidus izvirza savus kultūras darbiniekus.

Proletāriskās mākslinieciskās kultūras veidošanas ceļš ir grūts un sarežģīts. Te nepietiek tikai ar tendenci un entuziasmu. Tikai talanta, dziļa pasaules skatījuma un marksistiski zinātniskas izpratnes savienojums var sniegt to sintēzi, kas ietveras lakoniskajā, bet bezgala ietilpīgajā jēdzienā — māksla.

J. Jansons-Brauns īpaši uzsver marksistiskās kritikas nozīmi, pirmkārt, mākslas tuvināšanā tautai, otrkārt, kultūras vēstures vērtību pārvērtēšanā, treškārt, lietpratīgā, reizē stingrā jauno proletāriskās kultūras parādību analizē.

J. Jansona-Brauna raksts «Vai gaidāma mums proletāriskā māksla?» ir nozīmīgs un pārliecinošs, tā teorētiskie atzinumi un nākotnes prognozes nav abstrakti spriedumi, bet balstās uz sabiedriskās un kultūras dzīves kopsakarū, uz mākslas un literatūras reālā procesa analīzi. Raksts iezīmē nākošās sociālistiskās mākslas kontūras un perspektīvas, ir svarīgs ieguldījums latviešu marksistiskajā estētiskajā domā.

J. Jansona-Brauna pētījumiem un rakstiem ir pozitīva nozīme marksistiskās cīnītājas estētikas attīstībā un nostiprināšanā Latvijā. Daudzas viņa estētiskās idejas savu vērtību un nozīmi saglabā arī šodien.

IX NODAĻA

VIĻA DERMAŅA, VIĻA KNORIŅA, ROBERTA PELSES, JĀŅA BĒRZIŅA-ZIEMEĻA IEGULDIJUMS LATVIEŠU MARKSISTISKĀS ESTĒTISKĀS DOMAS VĒSTURĒ

JAUNĀS PROLETĀRISKĀS MĀKSLAS RAKSTURIGĀKĀS IEZIMES. MĀKSLAS SPECIFIKAS JAUTĀJUMI

Viens no marksistiskās estētiskās domas veidotājiem Latvijā Vilis Dermanis (1875—1938) bija ievērojams publicists un literatūras kritiķis, izcils aģitators un propagandists, kas piedalījās revolucionārās Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas dibināšanā. Viņa estētisko uzskatu kvintesence ietverta plašajā rakstā «Modernais proletariāts un māksla».¹ Vēršamies pret

ideālistiskām un vulgārsocioloģiskām teorijām mākslas izpratnē, autors pauž konsekventu, radoši marksistisku pieeju mākslinieciskās kultūras attīstības jautājumos.

V. Dermanis norāda, ka proletariāta zinātniskā teorija — marksisms — apskata mākslas būtību, attīstību no šķiriskām pozīcijām. «Mākslinieki nepaliek vairs gluži vienaldzīgi pret proletariātu, sākdami arī viņa dzīvi, psiholoģiju un idejas notēlot savos darbos. Un reizē ar to proletariāts sāk piekopt zināmu politiku mākslas jautājumos. Tā kā māksla viņam ir objekts, kurš izmantojams savas pašas šķiras nolūkiem, tad proletariāts savā politiskā darbībā cenšas mākslu demokratizēt, padarot to pieejamu visai tautai. Tādā kārtā modernais proletariāts stājies dažādās attiecībās ar mākslu.»² Citiem vārdiem, proletariāts kļuvis gan par būtisku mākslinieciskās attēles objektu, gan par mākslas apguves subjektu.

Kāda ir marksisma un mākslas dialektika?

Buržuāziskā estētika parasti par mākslas būtību uzskata daiļumu. Principā tas ir pareizi, taču tāda pieeja parasti ir vienpusīga. Daiļuma jēdzienu var pildīt ar dažādu saturu. Marksisms atzīst daiļuma pastāvēšanu, tā dažādās formas un izpausmes, bet savu attieksmi pret daiļuma saturu izsaka vēsturiski konkrēti. Māksla savā attīstībā pārdzīvojuši dažādas pakāpes daiļuma izpratnē. Pirmatnējās kopienas māksla ar savu totēmisko skarbi ritmisko, visai primitīvo skaistuma izjūtu ir citāda nekā mitoloģijā balstītā, nesalīdzināmi harmoniskā grieķu daiļuma izjūta. Savukārt viduslaiku feodāli reliģiskā pasaules uztvere radījusi askētisko, pseidoracionālistisko daiļuma interpretāciju; tai spēcīgu triecienu deva renesanses humānisti, daļēji atjaunojot klasiskās antīkās mākslas skaistuma elementus, bet reizē paužot jaundzimušās buržuāzijas pasaules uztveri. Jaunlaiku birģeliskās mākslas traktējumu visai jūtami ietekmējusi I. Kanta estētika, kas sludināja «tīrās formas» primātu un pāri zemei paceltu mūžīga, nemainīga skaistuma prerogatīvu.

«Ja daiļuma būtība ir mūžīga, absolūta, tad viņa nav analizējama savā attīstībā, tāpat kā reliģiskā metafizika nepielaiž dievības jēdziena analīzi. Tādā ceļā birģeliskai mākslas filozofijai ir izdevība savas.. mākslas virzienus un ideālus pasludināt par mūžīgiem, ..savu birģelisko sajēgu par vienīgi pareizo un ideālo.»³ Tāda pieeja, norāda V. Dermanis, izslēdz mākslas sociālo, vēsturisko analīzi, ievieš relativisma momentus skaistuma izpratnē.

Vēsturiskais materiālisms šajā estētisko uzskatu raibumā un juceklī ienes noteiktību un skaidrību. «Viņš nesaudzīgi norauj mākslai tai piedzejoto «dievišķīgumu» un absolūto, nemainīgo dabu, ved viņu nesaraujamā sakarā ar vēsturisko attīstību un sociālo dzīvi, atzīdams turklāt, ka forma, skaņas, krāsas, gaismas efekti utt. ir tikai mākslas izteiksmes līdzekļi, kurpretim sakaru un dvēseli viņai piešķir dzīve visā viņas plašumā. Nav un nevar būt

absolūtu, mūžīgu mākslas principu un negrozāmas daiļuma sajēgas.»⁴

Atbilstoši marksisma principiem V. Dermanis izvirza arī šķiriskās estētikas jēdzienu.

Protams, arī vienas šķiras pārstāvjiem estētiskā gaume atšķirīga, diferencēta. Te sava loma ir vispārējam kultūras līmenim, izglītībai, audzināšanai un citiem faktoriem. Taču «tiem, kas stāv uz apmēram vienāda attīstības līmeņa, kopējā būs daudz vairāk nekā atsevišķā».⁵ Analizējot attieksmi pret mākslu dialektiski, jāreķinās gan ar indivīda estētisko gaumi, gan mākslas objektīvo likumu realizāciju konkrēta laikmeta mākslas darbā, gan arī ar šķiriski estētiskajiem principiem, kam apzināti vai neapzināti seko mākslinieks un tā darba uztvērējs. So triju faktoru mijiedarbībā veidojas konkrētās šķiras estētiskais ideāls. «Kā skaists koks ar krāšņiem augļiem izaug no melnās, rupjās zemes, tā daiļums un māksla visā savā apžilbinošā krāšņumā dzimuši un attīstījušies sociālā dzīvē, no kuras arī turpmāk sūks dzīvību, aizņemsies jaunus veidus un jaunus mākslas ideālus,»⁶ raksta V. Dermanis.

V. Dermanis plaši iztirzā formas elementus, parādot, cik tiem liela nozīme mākslā, un pasvītrotot satura un formas nesaraujamību. Aplūkojot Raiņa darbus, V. Dermanis secina, ka tajos dziļā doma cieši saliedēta ar lielisku filigrāni izstrādātu formu. Un te slēpjas Raiņa darbu, tāpat kā jebkuras īstas mākslas, spēks. Tāpēc arī Raiņa darbu sociālais saturs aplūkojams kā estētiska kategorija. «Un vispārīn mākslas darbs ir monistisks nedalāms vesels, kur saturs nav šķirams no formas un forma — no satura. Marksisma teorija caurcaurīm monistiska, nevar atzīt par . . . pareizu to mākslas dualismu, kas formu izceļ pirmā vietā un uzskata to kā galveno, dažreiz par vienīgo faktoru estētikā. [. . .] Uzstādot formu par mākslas elku, ir parocīgāki izmest no turienes sociālās idejas, kuras tik gauzām nepatīkamas daudziem birgeliskiem estētiķiem. Modernais proletariāts un visa demokrātija ir dziļi ieinteresēti par to, lai māksla ietvertu sevī dzīvu sociālu saturu, lai tā attēlotu modernā cilvēka domas, jūtas, . . . ideālus. Visa dzīve — tas lai ir īsteni demokrātiskas mākslas lozungi! Tur nav nekā neestētiska, ko nevarētu iedzejot un iztēlot mākslā . . . »⁷

V. Dermanis pie estētikas kategorijām pieskaita arī pašu mākslinieku. Izskaidrojot mākslinieka būtību materiālistiski, viņš cīnās pret subjektīvajiem ideālistiem, kas vienpusīgi subjektīvizē daiļrades procesu, nereti to pat dažādi mistificējot. Kādi tad ir mākslinieka esamības, viņa būtības nosacījumi?

Pirmkārt, māksliniekam jābūt talantam vai ģēnijam, tam jābūt apveltītam ar īpašām radīšanas spējām, ar ārkārtīgi jūtīgu parādību uztveri un psihi. Tomēr, otrkārt, mākslinieks nav kaut kas dievišķīgi pārcilvēcisks, viņš ir vienlaikus dabas un sociālās dzīves produkts. Treškārt, oponenti uzskatām, ka ģēniji un lieli talanti tīri subjektīvi, pēc pašu iegribas rada jaunas strāvas un virzienus,

V. Dermanis atzīmē, ka ne mākslinieks rada virzienu, bet gan sabiedriskās dzīves apstākļi, koordinējoties ar mākslinieka spējām, viņa pasaules skatījumu, rada to vai citu virzienu. Un, ceturtkārt, tas nozīmē, ka īsts talants nevar pārkāpt dzīves loģiku; mākslas savdabīgajai subjektivitātei spēks jāsmel dzīves, vispirms sabiedriskās attīstības un cilvēku attiecību objektivitātē.

Proletariāta kustība dod ne tikai savu teoriju mākslas izpratnei, bet arī jaunu vielu mākslai, kurā tā ienāk 19. gs. otrajā pusē.

V. Dermanis risina arī tipiskuma problēmu. Kā zināms, tipisko mākslā veido sociāli būtiskā un individuāli neatkārtojamā nesauramā sintēze. Tikai to ievērojot un realizējot, proletāriskā, sociālistiskā virziena mākslinieks var gūt panākumus.

«Neieveidot visu šo proletāriskā apzinīguma saturu mākslā — nozīmē neatsegt taisni to tipisko, kas jaunākā laikā raksturo strādnieku šķiras dzīvi un psiholoģiju,»⁸ uzskata V. Dermanis. Taču šo tipisko īsti var parādīt tikai mākslinieks un rakstnieks, kas bruņots ar marksistisko pasaules uzskatu.

«Lai mākslā tiktu vispusīgi apgaismots modernais proletariāts kā darba vergs un apzinīgi protestējošs gars.. nepietiek mākslinieku līdzcietības, neliekuļotas sajūsmas un mākslinieka talanta vai ģēnija. Tur vajadzīgs izkopts, pamatīgi pārdomāts un dziļi caurjūsts zinātniski sociālistisks pasaules uzskats...»⁹ Tikai tad mākslinieks var kļūt par līdzcīnītāju. Tāda māksla, kurā no zinātniski sociālistiskā viedokļa ir apgaismota modernā proletariāta un pārējās sabiedrības dzīve, secina V. Dermanis, «ar pilnu tiesību var saukties par proletārisku vai sociālistisku mākslu».¹⁰

Kā redzams, V. Dermanis jau 1913. g. formulē jaunas mākslas principus, kas ir gandrīz identi ar sociālistiskā reālisma principiem, kuri tika apkopotī 30. gadu sākumā, kad bija izveidojusies un sazarojusies sociālistiskā literatūra un māksla.

Par V. Dermana ļoti aso skatienu, viņa ideoloģisko un estētisko uzskatu pareizību liecina arī tas, ka viņš jaunajā mākslā īstas vērtības atdala no šķietamām, kritizē gan «birģelisko piekrāsu» sociālistiskā virziena darbos, gan «galēji socioloģisko kreisumu».

Savā plašajā aperējumā V. Dermanis aplūko mākslu kā sociālu un estētisku vērtību vispār un proletariāta dzīvē un cīņā īpaši. Proletariātam vajadzīga patiesa, skaista, stipra māksla, kas cieši asociējas ar viņa izjūtām, pauž viņa gribu un tendences.

Raksta beigās V. Dermanis risina problēmu par mākslu tautai, par tās pieejamību darbaļaudīm.

Modernajā kapitālismā māksla pērkama tikai par naudu, visā plašumā tā pieejama vienīgi mantīgajiem. Cīņa par jaunu, patiesi progresīvu, sociālistisku kultūru reizē ir saistīta arī ar skolu, bibliotēku, muzeju un citu kultūras iestāžu pieejamību darba tautai. Ekonomiskai un politiskai cīņai jāapvienojas ar cīņu par bagātu, patiesi demokrātisku kultūru.

Taču, kā atzīmē V. Dermanis, «tikai atceļot tagadējo šķiru iekārtu, būs darīts gals mūsu laika nevienlīdzībai garīgās kultūras ziņā, un māksla tā pirmo reizi taps pieietama visai tautai. Un strādnieku šķirai piekrīt tā lieliskā vēsturiskā loma šos sapņus par daiļumu izvest reiz dzīvē.»¹¹

V. Dermaņa raksts «Modernais proletariāts un māksla» ir viens no dziļākajiem šāda veida apcerējumiem latviešu marksistiskās estētikas vēsturē vispār. Tajā parādību sociālā, filozofiskā un estētiskā analīze apvienojas ar patiesa dialektiķa talantu. Sodiens redzam, ka V. Dermaņa rakstā izvirzītās tēzes apstiprinājusi vēsture, literatūras un mākslas, kā arī marksistiskās estētikas tālākā attīstība.

Estētikas teorētisko problēmu risinājumam saistībā ar proletāriskās mākslas izveidi pievēršas arī Vilis Knoriņš (1890—1939).

Savu pirmo literāri kritisko rakstu «M. Gorkijs un proletariāts» V. Knoriņš publicē 1909. g. Raksta autors dedzīgi nostājas proletariāta pusē, vēršas pret buržuāziju un tās pērkamajiem skribentiem. Tajā atbalsojas meklējumu un cīņas gars, kas izstrāvo no V. Knoriņa laikabiedru J. Asara, J. Jansona-Brauna, V. Dermaņa, E. Pīpiņa-Vizuļa u. c. darbiem. Taču par savu tiešo skolotāju jaunais kritiķis uzskata Andreju Upīti, kas līdz ar Raini viņu visvairāk stimulējis literāro gaitu sākumā un zināmā mērā noteicis tālākā ceļa ievirzi.

Viens no pirmajiem nozīmīgākajiem V. Knoriņa rakstiem estētikas laukā ir 1912. g. rakstu krājumā «Vārds» publicētā apcere «Māksla un dialektika».

Dzīve ir mākslas pamats — tā ir veca patiesība. Taču V. Knoriņš šo tēzi traktē diferencētāk, dialektiskāk. No kurienes māksla smel savus dzīvības spēkus? — jautā V. Knoriņš, Un atbild: «Sabiedrisko spēku samēra maiņas ir mākslas dziļākās būtības, viņas formas un satura, viņas vēstures pirmnoteicējas. Sabiedrības dialektiskajā attīstībā dzimst, attīstās un uzplaukst māksla.»¹² V. Knoriņš noraida vienkāršoti vulgāros uzskatus, ka sava laika māksla tieši atspoguļo sava laika ekonomiku. Māksla no citām sabiedriskās apziņas formām atšķiras ar to, ka tā sava laika ekonomisko bāzi atspoguļo nevis tieši, bet gan caur ražošanas attiecībām un sabiedrisko psiholoģiju. V. Knoriņš sabiedrisko psiholoģiju skaidro šķiriski, kā noteiktu sociālu grupu uzskatu, ideālu un tieksmju paudēju.

Katrai šķirai ir sava ideoloģija, saka V. Knoriņš. Taču ikvienam indivīdam, īpaši māksliniekam, jāizveido, ja tā var teikt, iminentā ideoloģija, jābūt savai īpatnējai attieksmei pret parādībām un faktiem, savam skatījumam. Caur šādu mākslinieka koncepcijas, viņa galvenās iejūsmas prizmu jāiziet visam, kas vien ietilpst mākslas darbā, — tā mākslas darbs iegūst savdabību, savu specifisku nokrāsu.

Mākslai kā jutīgam instrumentam jāizvirza tādas problēmas, kas pēc tam analītiski risināmas filozofijai, ētikai, zinātnei. Taču, no otras puses, tai jāseko arī pārējo ideoloģijas nozaru attīstībai, lai savus ieročus padarītu asākus. To, cik lielā mērā mākslas darba vērtība ir atkarīga no filozofijas, uzsver V. Knoriņš, vislabāk pierāda Raiņa darbi. Tie nav domājami bez vēsturiskā materiālisma un modernā kolektīvistiskā pasaules uzskata. «Raiņa darbos redzam, kā dzejnieka filozofiski sabiedriskie ieskati apgaro sen pazīstamu vielu, apgaismo to no citas, līdz šim neredzētas puses un no vecajām skaņām rada jaunu dziesmu.. Tā senā, mazvērtīgā viela guva lielas sabiedriskas vērtības.»¹³

V. Knoriņš plašajā apcerē «Māksla un dialektika» iztirzā arī dzīves, skaistuma un mākslas dialektiku. Skaistuma izpratne mainās līdz ar dzīves attīstību, to nosaka arī zināmi sociālie ideāli, kas mākslas darbā cieši savijas ar estētiskajiem un nav no pēdējiem atdalāmi. Par mākslas avotu parasti kalpo tagadne un pagātne. Taču māksla «nevar mierināties ar to daiļumu, kas atrodams tagadnes dzīvē. Viņa vienmēr tiecas pāri tagadnei. Šis nemiers ar to daiļumu, kas mums pieejams tagadnes dzīvē, ir viens no mākslinieciskās radīšanas galveniem impulsiem. Radīt labu dzīvi, «virzīt dzīvi» — tas mākslas galvenais uzdevums. [..] Attīstība un pārveidošanās ir dzīves lielākais daiļums, viņas augstākā ideja.»¹⁴ Turpretī tas mākslas darbs, kurā dzīves jaunradītāji un pārveidotāji spēki bez ievēribas atstāti, nebūs pilnīgi reāls un paties, jo tajā būs apiets pats galvenais. Ar marksistiskā pasaules skatījuma lāpu māksliniekam «jāizgaismo un jāizskaidro vistumšākie un noslēpumainākie dzīves kakti».¹⁵ Te atkal savienojas mākslas un filozofijas uzdevumi, kuriem jākalpo progresa, strādnieku šķiras uzdevumiem.

«Proletāriskās mākslas uzdevums,» uzsver V. Knoriņš, «ir modināt katrā strādniekā snaudošos spēkus, sakausēt atsevišķo cilvēku spēka apziņu strādnieku šķiras kopējā spēka apziņā un šim spēkam dot virzienu pāri šīsdienas tiešamībai.»¹⁶

Visai plaši V. Knoriņš aplūko kritikas lomu mākslas darba analīzē. Kritikai jābūt sabiedriski filozofiskai, analizējošai. «Estētiskais un sabiedriskais ekvivalents — divas vienlīdz svarīgas daļas mākslas darbā, kuras kritikai pienākas izcelt. Tikai tā kritika, kas spēj veikt šo uzdevumu, sava vārda cienīga.»¹⁷ Savos kritiskajos rakstos un daudzajās recenzijās V. Knoriņš pierādīja, ka pats seko šim principam. Būdams marksists un cīnīdamies par sociālā patosa cauraustu, šķirisku literatūru un mākslu, V. Knoriņš vienlaikus arī proletariāta rakstniekam izvirza augstas prasības daiļdarba veidojuma ziņā. Mākslinieciskā patiesība, satūra un formas pilnība viņam bija galvenais kritērijs. Šajā ziņā zīmīga ir īsā recenzija par A. Brūklenāja stāstu «Zelta sapnis». Recenzijā V. Knoriņš, starp citu, uzsver: «Nepietiek ar to vien, ka tiek runāts par

strādniekiem, par sociāldemokrātu organizāciju dibināšanu. Īsta mākslinieka rokās tas viss jau ir tīrais zelta avots, tikai Brūkleņājs to nav pratis mākslinieciski izmantot. Tamdēļ stāsts tik sentimentāls un nevarīgs, tamdēļ tas nevar arī strādniekā radīt dzīvāku domu un pārdzīvojumu. [. . .] Taisni mums jāņem vērā, ka sarkanais romantisms un skaļu frāžu žvadināšana nemaz nav proletariāta māksla, ka tā nemaz nevar sekmēt proletariāta kultūras rašanos.»¹⁸

Apcerē «Māksla un dialektika» V. Knoriņš uzsver, ka marksistiskajai kritikai un estētikai ejams savs, no sīkpilsoniskās kritikas atšķirīgs ceļš. Nepietiek pareizi analizēt tikai mākslas darba idejiskās vērtības, tulkot tā tēlu valodu filozofiskajā. Svarīgi redzēt tās kopsakarības, kas saista dzīvi ar mākslinieka personību un mākslas darba audumu, kas palīdz izprast gan mākslu, gan mākslinieku.

Otrs plašākais darbs estētikā, kas uzrakstīts V. Knoriņa darbības pirmajā posmā (1909—1917), ir, kā autors pats to apzīmējis, «mākslas teorētiskā skice» «Satars un forma».¹⁹ Rakstā no marksistiskās dialektikas viedokļa iztirzāti jautājumi par satura un formas attiecībām daiļradē, tālāk attīstīti darbā «Māksla un dialektika» aplūkoti principi. Arī te V. Knoriņš cīnās pret duālismu mākslas darba vērtēšanā un uztverē, kad tiek pretstatītas mākslas darba sabiedriskās un estētiskās puses un vērtības. Viņš cīnās par mākslas darba «vienbūtību», sabiedriski estētisku monismu daiļdarba uztverē, izjūtā, analizē. Mākslas darbs ir ar sabiedrisku nozīmi sava satura un ideju lokā, tas ir sabiedriskā vērtība, jo tiek nodots sabiedrībai. Taču īsts mākslas darbs ir dziļi personiski apgarots, tā sabiedriskās funkcijas var izpausties vienīgi estētiski emocionālā, noteiktam mākslas veidam un žanram atbilstošā formā.

Mākslinieks tēlos izsaka dzīvi un sevi, īsi sakot, savu dzīves izpratni un izjūtu, un, jo spilgtāku formu šai izjūtai atrod, jo vairāk arī darba uztvērēju tuvina dzīvei un pats sev. Vāja, nemākslinieciska, neemocionāla forma atsvešina kā no dzīves, tā no mākslas un arī no paša mākslinieka.

Pēc V. Knoriņa pārlicības, māksliniekam jābūt domātājam. Lielī mākslinieki vienmēr bijuši domātāji, viņu domas lielumu jūtam kā saturā, tā formā. Taču mākslā vispārēju ievēribu gūst tikai tāda atziņa un vispārīnājums, kas radies personiskā pieredzē un nes līdz personības neatkārtājamo zīmogu. Un savukārt šis zīmogs izpaužas gan notikumu skatījumā, gan stilā. Taču mākslas darba iedarbības spēku nenosaka tikai pašā mākslas darbā ieguldītās vērtības, bet arī uztvērēja zināšanas par dzīvi, viņa sagatavotība.

V. Knoriņš vērsas pret G. Hēgeļa ideālismu mākslas un īstenības traktējumā. Viņš kritizē arī uzskatu, kas formu uzskata par trauku, bet saturu par tā pildījumu. Satura un formas attiecsmes ir daudz organiskākas, tās saista neskaitāmas iekšējas saiknes.

V. Knoriņš, gan nelietojot pašu terminu «ilustratīvisms», savā apcerē vērsās pret ilustratīviem, kaili tendencioziem darbiem, — kad viela, ideja un forma nav guvušas organisku saliedējumu, bet pastāv it kā atrauti viena no otras, kad ideja dominē pār vielu un tās māksliniecisko iemiesojumu tēlā. «Tad rodas tendences darbs, kura vērtība nevis viņa estētiskajā darbībā, bet iekš tā, cik populāri un vispārsaprotami viņā izteikta kāda abstrakta ideja, doma. Ārpus šīs idejas, ārpus šīs domas tendences darbs nespēj atmodināt nekādu pārdzīvojumu. Viņa spēks — ne pārdzīvojums, bet iegaumējums.»²⁰ V. Knoriņš, balstoties uz F. Engelsa domām, parāda, ka Ž. Moljēra komēdijām, Č. Dikensa romāniem, F. Sillera jaunības drāmām un G. Lesinga drāmai «Nātans Gudrais», kā arī daudziem citiem darbiem piemīt izteikta tendence. Taču tendence tajos izriet no lietu loģikas un attiecībām, tā ir mākslinieciska.

Mākslas darba vērtību degradē ideju, problēmu trūkums jeb, citiem vārdiem, bezidejiskums, tukša, kaut arī ārēji skanīga formas elementu rotaļa. Bezidejiskumu V. Knoriņš raksturo kā vienu no būtiskākajām nemākslinieciskuma izpausmēm.

«Ne formai, ne saturam mūsu dialektiskais mākslas viedoklis nedod nekādu priekšrocību. Saturs tikai caur formu rodas un kļūst uzņemams, forma tikai caur saturu top dzīva un vērtīga.

Viela tikai formā sāk dzīvot.»²¹

Ar šiem vārdiem V. Knoriņš beidz savu nozīmīgo apceri «Satur un forma». Tāds ir viņa estētiskais *credo*.

Domas par proletāriskās mākslas raksturīgākajām īpašībām un sūtību atrodas Roberta Pelšes (1880—1955) estētisko uzskatu centrā.

Aplūkojamā periodā R. Pelše visai ražīgi darbojās kā kritiķis un estētikas teorētiķis. Taču, salīdzinot, piemēram, ar tādiem marksistiskās estētikas un kritikas pārstāvjiem kā J. Jansonu-Braunu, J. Bērziņu-Ziemeli, V. Knoriņu, kuru darbiem raksturīgs metodoloģisks monisms, diferencēti dialektiska pieeja dažādām — gan pagātnes, gan sava laika — mākslas parādībām, R. Pelše paliekam ieslīgst vienpusībā, vulgārajā socioloģismā (pret kura izpausmēm, starp citu, vērsušies iepriekš minētie kritiķi). Tāpēc R. Pelšes kritiski estētiskā darbība ir visai neviendabīga, nereti pat pretrunīga.

R. Pelše savu mākslas izpratni, savus estētiskos principus visbiežāk atklāj teorētiskajos rakstos: «Proletāriskā un neproletāriskā māksla» (1911. g.), «Šķiru elementi mākslā» (1912. g.) un «Par proletārisko kultūru» (1914. g.).

Rakstā «Proletāriskā un neproletāriskā māksla» autors uzsver, ka māksla ir šķiriska parādība, tāpēc nevar runāt par «īstu» un «neīstu» mākslu, bet tikai par proletārisku un neproletārisku mākslu. Taču absolūtas robežas starp proletārisko un neproletārisko mākslu nav. Mākslu galvenokārt rada no sīkburžuāzijas nākusī inteliģence, kas pauž dažādus uzskatus, kuri nav glaimojoši valdošajai šķīrai.

Proletārisks darbs nav tikai tāds, kurā attēlots proletariāts; galvenais kritērijs, vai darbs ir proletārisks, te ir sabiedrisko parādību apgaismojums no proletariāta pasaules uzskata pozīcijām. R. Pelše oponentiem, kas uzskata, ka proletāriskā māksla radīsies tikai «aizkapitālistiskajā sabiedrībā». Jau kapitālistiskās sabiedrības klēpī rodas proletariāta ideoloģija, un pilnīgi dabiski, ka jārodas arī mākslai kā šīs ideoloģijas sastāvdaļai. Sociālistiskajā sabiedrībā būs nevis proletāriskā, bet visas sabiedrības jeb vispārcilvēciskā māksla. «Tagadnes proletāriskā māksla ir un var būt tikai kā pāreja uz vēl augstāku nākotnes mākslu.»²²

Proletariāts no pagātnes un šodienas sev līdz paņems tikai progresīvus, bet noraidīs reakcionārus darbus, «. . . Pšibiševski, Sologubi, Meterlinki, Andrejevi, modernisti nekad nebūs cieņā pie proletariāta, kurš prasa pēc dzīvas, spēcīgas, drošas dailes, bet ne pēc vārgulības, glēvulības, bailības, mistikas...»²³

Ja šis darbs uzrakstīts nosvērti un argumentēti, marksistiskā garā, tad spilgti izteikts vulgārā socioloģisma zīmogs raksturīgs domām, kas paustas rakstā «Šķiru elementi mākslā».²⁴

R. Pelše atzīmē, ka mākslas filozofijā jeb estētikā izveidojušies trīs pamatvirzieni: ideālistiskais, naivi materiālistiskais un vēsturiski materiālistiskais. Latviešu literatūrā pirmo pārstāvēt M. Valters, otro — T. Zeiferts, bet trešo — marksistu plejāde.

Marksisti jeb vēsturiskie materiālisti mākslai pieiet no šķiriskā viedokļa. Sava laika sabiedrības attēlojumam šķiriskā skatījumā mākslā ir būtiska nozīme, to var atrast gan Kaudzišu «Mērnieku laikos», seno grieķu, kā arī V. Šekspīra drāmās, Ēģiptes piramīdās. R. Pelše vērsas pret «tīrās mākslas» teorētiķiem, kuri noraida šķiriskuma principus.

Šķiru elementu noliegšanai mākslā jau pašai par sevi ir šķirisks raksturs. «Kam tad ir izdevīgi noliegt šķiru psiholoģiju?» jautā R. Pelše. «Tiem, kam labi klājas, kas karo par to «mīlo mieru», kas negrib redzēt šķiras, bet redz tikai «vienu tautu», «vienu miesu un dvēseli», — lai arī turpmāk varētu palikt savā privileģētā stāvoklī, savā bezdarba stāvoklī.»²⁵

R. Pelše kritiski analizē pozitīvistu I. Tēna un G. Brandesa teorijas, kas atzīst apkārtnes, dabas, rases, sadzīves ietekmi, bet noliedz šķiru elementus mākslā.

Vienpusīgā, vulgārā socioloģismā R. Pelše nonāk, kad viņš šos savus principā pareizos marksistiskos atzinumus ilustrē ar konkrētiem faktiem. Raksta autors te aizmirst citu patiesi marksistisku tēzi, proti, ka pagātnes māksla nav tikai valdošās šķiras absolūts monopols un ka ir reakcionāra un progresīva māksla. Pēdējā iegūst nevis šauri šķirisku, bet vistautas, nereti — vispārcilvēcisku raksturu.

Katrā nācijā ir valdošās šķiras kultūra, bet, kā saka V. I. Ļeņins, «katrā nacionālā kultūrā ir, kaut arī neattīstīti, demokrā-

tiskās un sociālistiskās kultūras elementi, jo katrā nācijā ir strādājošā un ekspluatējamā masa, kuras dzīves apstākļi nenovēršami rada demokrātisku un sociālistisku ideoloģiju».²⁶

R. Pelšes rakstu «Šķiru elementi mākslā» ļoti asi kritizēja J. Jansons-Brauns apcerē «Kāds vārds par «Vārdu»».²⁷ «Lai man būtu atļauts piezīmēt,» raksta J. Jansons-Brauns, «ka šai P. Roberta «kritikai» nav nekas kopējs ne ar marksismu, ne ar mākslu.[.] Tas nav nekāds marksisms, tā ir vienkārša.. nesaprašana, kura uz nesaudzīgāko apkarojama, jo vairāk vēl tamdēļ, ka tā nekautrējas uzstāties «vēsturiskā materiālisma» vārdā! [.] It sevišķi proletariātam, kam lemts apzinīgi darināt vēsturi, — jāpazīst un jāsaprot vēsture — cilvēces attīstības, cilvēces kultūras gaita, ar kuru tik cieši saistīts paša proletariāta liktenis.»²⁸

Arī dažās vēlākajās R. Pelšes publikācijās pa laiku izpaudās pa kādam vulgārsocioloģiskam recidīvam. Taču J. Jansona-Brauna un citu latviešu marksistu kritika, kā arī padziļinātās marksistiskās teorijas un kultūras studijas lika R. Pelšem revidēt savas kļūdainās pozīcijas un kļūt par nopietnu mākslas speciālistu.

Par to, starp citu, zināmā mērā liecina R. Pelšes raksts «Par proletārisko kultūru (Vēstules no Parīzes)»²⁹ kur samērā vispusīgi un dialektiski aplūkots konkrēts jautājums — proti, proletāriskā kultūra. Raksta pamatā ir Parīzē, pulciņā «Proletarskoje tvorčestvo», divu A. Lunačarska nolasīto referātu un pārrunu brīvs atstāsts. Taču autora attieksme pret izklāstīto materiālu, kā arī viņa komentāri liecina par marksistisku nostāju. Te vairs neatrodam nihilistisku attieksmi pret pagātnes kultūras mantojumu.

Rakstā norādīts, ka nav taisnība tiem, kas apgalvo, ka proletariātam nav laika mākslai, ne arī intereses par to, tāpat kā tas neesot spējīgs radīt mākslas darbus. Pirmkārt, proletāriskā māksla kā objektīva nepieciešamība jau veidojas (Verharns, Gorkijs, Rainis u. c.); otrkārt, lai gan strādniekiem visai grūti apgūt māksliniecisko formu, taču šo trūkumu bieži kompensē strādnieku rakstnieku visai oriģinālā apkārtnes uztvere, jūtu spilgtums, dziļie, sarežģītie dvēseles pārdzīvojumi. Treškārt, proletariātam māksla vajadzīga šķiras apziņas un jūtu organizēšanai, pašapziņas celšanai. Ceturtkārt, māksla ir ne ar ko neaizstājams ierocis proletariāta kustības un ikviena individuālās ētikas stiprināšanai. Jaunā ētika nav izkopjama tikai mehāniskās disciplīnas ceļā, bet arī ar mākslas palīdzību.

R. Pelšes rakstā ieskicētas tikai proletāriskās mākslas pamatlīnijas. Nav rodama skaidrība par kolektīvo un individuālo daiļrades formu attīstību, par mākslas veidu specifiku un marksistiskās ideoloģijas apvienošanu, kā arī daudziem citiem jautājumiem. Un tas arī saprotams — vispusīga estētika var izveidoties tikai uz izvērstas mākslinieciskās daiļrades prakses pamata. Bet šajā laikā varēja runāt tikai par atsevišķiem pirmajiem proletāriskās mākslas veidojumiem. Tāpēc proletāriskās kultūras būtības noskaidrošanā, bet šis jautājums latviešu marksistiskajā estētikā

un kritikā ieņem ļoti svarīgu vietu, sākot ar J. Asara apcerēm gad-simtā sākumā un beidzot ar plašo, iespaidīgo A. Upīša darbu «Pro-letāriskā māksla», R. Pelšes rakstā līdzās pareizām atziņām ro-dami arī vispārīgi apgalvojumi, minējumi, hipotēzes, ko precizēja un padziļināja laiks. Un, kā to redzam pēc R. Pelšes raksta, ceļš uz sociālistiskās mākslas teorijas un prakses uzvaru nebija gluds.

DAIĻRADES METODES JAUTAJUMI

Saistībā ar proletāriskās mākslas izveides tendencēm, ar jaunu izteiksmes formu meklējumiem jaunajam dzīves saturam likumsa- karīgi izvirzās daiļrades metodes problēma. Šis jautājums savda- bīgi nodarbināja Raini un A. Upīti, to neievērotu neatstāja arī citi latviešu marksistiskās estētiskās domas pārstāvji.

Zīmīgi, ka V. Dermanis, sākot savu kritiķa un teorētiķa darbību, vispirms pievēršas Maksima Gorkija daiļradei. Rakstā «Maksims Gorkijs un viņa darbi», kas ir 1901. g. iznākušās grā- matas «Maksims Gorkijs» priekšvārds, V. Dermanis raksta, ka Maksims Gorkijs izceļas ar savu ideju svaigumu, aktualitāti, lielu vārda mākslas spēku. Pēc V. Dermaņa domām, M. Gorkijs lasītā- jus saista kā dziļi sociāls reālists, kas vienādi dziļi tēlo dabu, ap- kārtējo vidi, raksturus. M. Gorkija darbi liecina, ka viņu neapmie- rina ne tā filozofija, ko sludina Ļ. Tolstojs (ziedoties citu labā un nepretoties ļaunumam), ne arī F. Niče (pārcilvēka kults, pacelša- nās pāri pūlim) vai H. Ibsens (indivīda morālā pilnveidošanās, patiesības kritēriju izveidošana sevī). M. Gorkijs tiecas filozofiskās un morālās problēmas tvert plašāk, no indivīda iet tālāk pie tautas, domājot par tās «brīvības ceļiem». Tas labi atklāts M. Gorkija darbā «Foma Gordejevs», ko lieliski analizē V. Dermanis.

«Baskājis savā idealizācijā ir simbols, kas aicina kultūras cil- vēku uz atdzimšanu — uz brīvu dzīvi, pilnu varonības, drosmes, spēcīgu jūtu,» raksta V. Dermanis. «..Gorkija baskājis ir sim- bols, kas izteic kultūras cilvēces miesīgo un sevišķi garīgo badu — izsalkumu pēc dzīves taisnības un nozīmes.»³⁰

Savas apceres beigās V. Dermanis, balstoties uz Gorkija darbu analīzi, izdara secinājumu, ka «tagadējā dzīve daudzējādā ziņā nav cilvēcīga dzīve» un ka Gorkija darbi vedina domāt par citu — brīvu, jūtu, spara un gaismas pilnu dzīvi.

Jau šī pirmā plašākā V. Dermaņa literatūrkritiskā apcere lie- cina par autora spēju analizēt un sintezēt, organiski apvienot un izcelt sociālas, filozofiskas un estētiskas vērtības. Bez tam V. Der- manis viens no pirmajiem izprata Raiņa dzejas proletārisko ievirzi, pasvītrotot, ka ar Raini sākas jauns posms latviešu litera- tūrā. Dzejnieks dzīvei pieiet no šķiriskā viedokļa, Raiņa dzejas simbolus, kuriem ir jauns saturs un nozīme, nedrīkst jaukt ar de- kadentisko simbolismu. «Rainis ievada latviešu literatūrā revolū- ciju pēc satura un formas. Viņš lieliskos simbolos, agrāk nepa-

rastā revolucionizētā dzejas stilā tēlojis augošo proletariāta revolucionāro kustību agrākajā Krievijā, proletariāta ilgas pēc brīvības, cerības uz nenovēršamo uzvaru, «uz brīvības saules lēktu.»³¹

1902. g. publicētajā rakstā «Atskats uz jaunāko latviešu daiļliteratūru» kā viens no galvenajiem kritērijiem daiļdarba vērtēšanā tiek izcelts šķiru cīņas princips. V. Dermanis parāda, ka dažādu virzienu latviešu rakstnieki savos darbos apzināti vai nepzināti atspoguļo šķiru cīņas momentus. Īpaši uzskatāmi V. Dermanis to parāda, analizējot A. Niedras darbus.³² Atklājot A. Niedras darbu klaji klerikālo un buržuāziski nacionālistisko ievirzi, V. Dermanis uzsver, ka savos tipos un prātnieciskajos apcerējumos viņš atklājies kā mantīgās ļaužu šķiras, īpaši teoloģisko noslieču inteligences, uzskatu un ideālu paudējs.

1912. g. V. Dermanis uzraksta recenziju par A. Deglava romāna «Rīga» pirmo daļu «Patrioti»,³³ bet 1913. g. — plašu apceri «Proletāriskie tipi A. Upīša «Balsī un atbalsī» un «Zīda tiklā»».³⁴

Kā A. Deglavs, tā arī A. Upīts ir reālisti. Taču viņu reālisms būtiski atšķirīgs gan pēc savas tendences, gan ideāliem. A. Deglavs «Rīgā» atklāj «tautiskās» kustības buržuāzisko būtību, kapitālisma attīstību laukos, bet jo sevišķi pilsētās. Taču A. Deglavs nepaceļas pāri šiem centieniem, bet apstājas pie tiem, paliek pie tiem ne tikai kā pie realitātes, bet arī kā pie ideāla. Arī A. Upīts reālistiski rāda spilgtus zemniecības un sīkpilsonības tipus, taču nesamierinās ar privātipašnieciski kapitalistiskās dzīves šaurību, bet par ideālu izvirza revolucionāru, kas tiecas izmainīt ekspluatatoriskās attiecības, pauž nesamierinātību ar pastāvošo iekārtu.

Daiļrades metodes jautājumiem pievēršas arī Jānis Bērziņš-Ziemelis (1881—1941).

Vairākos rakstos J. Bērziņš-Ziemelis parāda, ka īstu mākslu degradē ideālistiskas, melīgas vai vulgāras filozofiskas koncepcijas, reakcionāra attieksme pret sabiedrības progresīvajiem spēkiem, vēsturiskās perspektīvas trūkums, galējs subjektīvisms.

Bet ne jau jebkurš sociālās problēmas risinājums ir progresīvs un mākslinieciski nozīmīgs. To jau savā laikā lieliski pierādīja G. Pļehanovs, rakstot par K. Hamsuna drāmu «Pie valstības vārtiem». Drāmā K. Hamsuns parāda proletariātu kā tumšu un graužošu spēku. Līdz ar to luga kļūst nepatiesa, reakcionāra, mākslinieciski nebaudāma. Par šīs pašas likumības objektīvo spēku J. Bērziņš-Ziemelis runā rakstā «Kā Pols Buršē atrisina sociālo jautājumu».³⁵

Franču dramaturgs Pols Buršē savu drāmu «Barikāde» nosaucis par «ultrārevolucionāru sociālu drāmu». Bet proletariāts to atzinis nevis par sociālu drāmu, bet par kailu un niknu sociālu paskvilu, kurā autors nomelno strādnieku šķiras centienus. Jā, dramaturgs atzīst, ka šķiru cīņa notiek, taču pie tās vainīgi strādnieki, šī cīņa ne pie kā laba novedīšot, jo cīņu radot nevis objektīvi apstākļi, bet daži aģitatori, musinātāji. Kapitālistiem jāapvienojas, lai vienprātīgi cīnītos pret šo «sērgu». Plaši un vispusīgi

izanalizējis drāmas saturu, J. Bērziņš-Ziemelis konstatē, ka objektīvā sociālā patiesība atriebjas un darbs iznāk neīsts, saraustīts.

Par J. Bērziņa-Ziemeļa negatīvo attieksmi pret dekadenci vispār un latviešu dekadentiem īpaši liecina izteikumi vairākos rakstos, kaut arī viņa dekadences kritika nav tik izvērsta, kāda tā ir J. Jansona-Brauna un A. Upīša rakstos. Taču J. Bērziņa-Ziemeļa spalvai pieder kāds raksts par dekadentiem, kuram līdzīgu laikam neatradīsim citu latviešu kritiķu darbu klāstā. Tas iespiests ASV iznākušajā latviešu laikrakstā «Strādnieks» un saucas «Latviešu literatūra dekadentu tēlojumā».³⁶ Rakstā parādīts, kā dekadenti vērtē latviešu literatūru un reizē paši sevi. J. Bērziņš-Ziemelis ironiski atsedz to lielo pretrunu, kāda pastāv starp dekadentu darbu nožēlojamo patieso vērtību un viņu milzīgo iedomību, pašreklāmu.

Dekadenti meklē «mistikas dziļumus» pat tur, kur to nav, bet nesaredz Raiņa patieso dziļumu, tāpat kā patiesas mākslas vērtības vispār. Viņi grib falsificēt latviešu literatūras vēsturi un, tāpat kā savā daiļradē, arī kritiskos vērtējumos ir galēji subjektīvistiski. «Kāpēc lepoties ar savu tukšumu?» raksta beigās dzēlīgi jautā J. Bērziņš-Ziemelis. «Kāpēc atklāt savu Noaša kailumu..

Tiešām komiska ir šī... faunu un klaunu deja.»³⁷

Izvērtēti kritiski analizējot reakcionāro, sastingušo un formālistisko dekadentisko mākslu, J. Bērziņš-Ziemelis pasaules mākslā meklē un atrod patiesas, dziļas estētiskās vērtības. Rakstā «Zans Zaks Ruso, viņa dzīve un darbi»³⁸ viņš uzsver, ka īstu, paliekamu vērtību var iegūt tikai tādi darbi, kuros vecā noārdīšana nesaraujami saistīta ar jaunā, progresīvā, humānā veidošanu.

J. Bērziņš-Ziemelis nenostāda reālismu pretī romantismam kā divus antipodus. Tieši otrādi, viņš parāda to tuvību, mijiedarbību. Rakstos «Par romantismu un reālismu franču rakstniecībā»,³⁹ kā arī par Emila Zolā romānu «Dāmu paradīze»⁴⁰ kritiķis uzsver, ka reālismā un pat naturālismā var atrast romantisma izpausmes.

J. Bērziņš-Ziemelis uzskata, ka romantismu gan var pretstatīt klasicismam, jo tas radās kā pēdējā noliedzējs un jau savā rašanās brīdī saturēja noteiktus reālisma elementus.

J. Bērziņš-Ziemelis uzsver: romantisma nopelns ir tas, ka viņš sagatavoja ceļu reālismam, kas ļāva dziļāk un analītiskāk ietiekties dzīves patiesībā. Taču J. Bērziņš-Ziemelis iebilst pret tendenci saplūdināt romantismu ar reālismu tā, ka sāk jau izzust metodes robežas. Tas nav pareizi, jo līdz ar to izzūd arī reālisma noteiktība.

Tieši progresīvi tendenciozs reālisms, kas sintezē sociālās un individuāli psiholoģiskās parādības, pēc J. Bērziņa-Ziemeļa domām, ir metode, kas paver vislielākās iespējas «tipisku raksturu atklāšanai tipiskos apstākļos», dialektiskam sabiedrības dzīves un indivīda atklājumam mākslas tēlā. Tieši šāda tipa darbus J. Bērziņš-Ziemelis augstā vērtē savos rakstos.

Recenzijā par A. Upīša noveļu krājumu «Nemiers»⁴¹ J. Bērziņš-Ziemelis uzsver, ka visnozīmīgākie darbi krājumā ir tie, kuros

cieši, organiski sakausēts sociālais un individuālais, kā, piemēram, novelē «Nemiers». A. Upīša reālismu J. Bērziņš-Ziemelis nosauc par psiholoģisko reālismu, kurā psiholoģija «atceltā» veidā ietver emocionāli tvertu, tipizētu «socioloģiju».

Vairākos rakstos J. Bērziņš-Ziemelis pievēršas dziļā un vērienīgā reālista Gerharta Hauptmaņa darbiem. G. Hauptmanis savu darbu labākajā daļā ir stiprs un nemirstīgs ar to, ka viņš spēj apvienot cilvēka dzīves, viņa esamības sociālos un psiholoģiskos momentus.⁴²

No sava laika rietumu rakstniekiem J. Bērziņš-Ziemelis ļoti augstu vērtē Anatola Fransa darbus, ko tulko un savos rakstos⁴³ analizē un plaši popularizē.

«Visu to lielo pievilcību, kas raksturo Fransa sacerējumus, nevar izskaidrot ar formas daiļumiem vien. Arī idejām un saturam liela nozīme... Kādas problēmas viņu nav valdzinājušas!» atzīmē J. Bērziņš-Ziemelis rakstā «Anatols Franss, mākslinieks un domātājs».⁴⁴ Par franču tēlnieku O. Rodēnu J. Bērziņš-Ziemelis saka, ka viņa darbi pauž padziļināta reālisma pamatprincipus. O. Rodēns ar savu metodi un talantu liels tāpēc, ka, skaistuma likumus atrazdams dabas likumos, viņš nekur nepaliek virspusē, bet tiecas izprast un atklāt cilvēka būtību tās dziļumā un daudzpusībā. Viņa pārliecība ir, ka dzīvi nekad nevajag izdaiļot, bet meklēt tajā būtisko.

J. Bērziņš-Ziemelis atbalsta O. Rodēna domu, ka īstas mākslas spēks slēpjas nevis tradīciju atdzimšanā vai klasisko formu atdarināšanā, bet gan mākslas tēla savdabībā, kas pauž dabas un dzīves, pirmām kārtām sava laika dzīves, patiesību. O. Rodēna darbi ir piemineklis cilvēka varonībai, drosmei, sīkstumam un jaunu atziņu meklējumiem.

J. Bērziņš-Ziemelis uzskata, ka romantisms un 19. gs. kritizētājs reālisms ir virzieni, kas sevi izsmēluši un pieder jau pagātnēi.⁴⁵ Tie ir lieli virzieni, kas cieši saistīti ar mākslas attīstības galveno ceļu un tās objektivajiem likumiem. Tāpēc to tradīcijas ietilpst un ietilps jaunajā 20. gs. reālismā, kas jau saistīts ar proletariāta atbrīvošanās cīņu un sociālisma idejām. Ne romantiski pacelties pāri esamības pretrunām, ne tikai kritizēt dzīves ēnas puses, bet sintezēt tādas vērtības, kas sekmē dzīves radoši revolucionāru pārveidošanu, kas tuvas darbaļaudīm, pirmām kārtām, sabiedrības visrevolucionārākajai šķīrai — proletariātam.

Tāda reālisma veidotāji jau ir, bet nākotnē viņu būs vēl vairāk. Tie ir E. Verharna, R. Rolāna, M. Gorkija, J. Raiņa, A. Upīša tipa rakstnieki. No šī viedokļa J. Bērziņu-Ziemeli īpaši saista Emīls Verharns, kuram veltīta īpaša apcere.⁴⁶ Runājot par Verharnu, J. Bērziņš-Ziemelis izvērza šī jaunā reālisma ģenija problēmu.

Jauņākajos laikos, kā zināms, tikušas izvirzītas divas ģenija pamatkonceptijas. Vienu pauž I. Kants, bet otru — V. Beļinskis.

I. Kants pauž domu, ka ģenijs ir izņēmums, vienreizējs; viņš ne ar ko neasociējas, viņu nesaista ne masas, ne sabiedrība, viņš

pats sev ir likums, ģēnija radītais, ir neatkārtojams, būtībā otrreiz neradāms. Ģenialitāti iemācīties nav iespējams.

V. Beļinskis uzskata, ka, neraugoties uz savu vienreizību un neatkārtojamību, īsts ģēnijs pauž daudzu cilvēku labākās jūtas un domas, parāda ejamo ceļu, izsaka to, kas dvēseles dzīlēs vēl apslēpts, vēl neskaidrs, neizteikts. Ģēnija sinonīms ir miljons — saka V. Beļinskis. Un, kaut arī ģenialitāti nav iespējams iemācīties, taču ģēnija darbus var izprast un zinātniski izskaidrot.

J. Bērziņš-Ziemelis uzskata, ka tieši šī otrā ģēnija izpratne atbilst jaunā reālisma virzībai. Bez tam J. Bērziņš-Ziemelis ģenialitāti diferencē vēl divās izpausmēs. «Ir dažādi ģēniju tipi. Vis-skaidrāk atšķiras divi, pilnīgi pretēji: vieni — lielie nobeidzēji, otri — lielie iesācēji. Pirmie — kāda kultūras perioda visaugstākie piepildītāji, kāda attīstības posma noslēdzēji, kādu kultūras centienu vai kustību, vai strāvu kulminācijas punkti. Tie arvienu nāk it kā gaidīti; tos arī drīzi saprot, un droša slava viņus pavada, jo viņi izteic tikai to — zināms, vispilnīgākajā veidā —, ko domājuši un jutuši, ko gribējuši un nojautuši arī citi lielākie gari, tiklab priekšteči, kā laikmeta biedri... Otrie turpretim — jaunu ceļu meklētāji. Tie izaug ne no tradīcijas, bet cīņā ar to. Tie ievada jaunus laikmetus un sludina patiesības. Tie bieži liekas pārāk negatīvi, nepilnīgi, nepabeigti, un tos ilgi nesaprot, jo viņu darbos pārāk daudz gluži jauna un gluži sveša, pārāk daudz paradoksāla, pārsteidzoša, fanātiska.»⁴⁷ Pie pēdējiem, piemēram, pieder tādi ģeniāli cilvēki kā F. Voltērs, Ž. Ruso, D. Didro.

«Ir vēl ģēniji,» saka J. Bērziņš-Ziemelis, «kas sevī savieno abas pretējās puses, kas tādā pat mērā pagātnes piepildītāji kā nākotnes ievadītāji. Tie — visaugstākie sintētiskie gari un īsteni klasiskie ģēniji. Tie mirdz pāri visiem laikmetiem... kā Dante, kā Mikelandželo, kā Bēthovens, kā Gēte.»⁴⁸

Tāds nākotnes ievadītājs un jauna laikmeta sludinātājs ir Emīls Verharns. Viņš ir pagātnes noliedzējs un nākotnes iezvanītājs.

Šo cieņu E. Verharns ieguvis ar to, ka viņš ir viens no sociālās poēzijas nodibinātājiem, cīnītājs pret dogmām un ierastām tradīcijām. Ar vēstures objektīvajām tendencēm, ar proletariāta gaitu saistītā ārkārtīgi spilgtā dzeja iegūst neparastu spēku, jo tā rakstīta «nevis tai «nākotnei», kas tiek sludināta viņpus mākoņiem, uz zvaigznēm, bet tai, kas cilvēces vienotajiem spēkiem radāma šepat, zemes virsū».⁴⁹

Protams, proletāriskā, sociālistiskā māksla būs daudzveidīga, saturā un formā bagāta, tā radīs ģeniālas mākslinieku personības un talantus. Bet Emīla Verharna personībā redzam vienu no tās pirmajiem spilgtākajiem izpaudumiem.

J. Bērziņš-Ziemelis uzsver, lai mākslas metodi, estētiku un kritiku balstītu uz patiesi zinātniska pamata, jābūt dialektīkim, kas dzīvi saprot attīstībā, pretrunās, jaunu kvalitāšu izveidē, kas prot atšķirt patiesi jauno no pseidonovatoriskā, progresīvo no

reakcionārā. Bet īstu dialektiku var iemācīt tikai radošais marksisms. Tāpēc patiesi progresīvai mākslai un tās kritikai mūsdienās jābalstās uz marksistiskā pasaules uzskata. Rakstā «Jāņa Asara Kopoti raksti»⁵⁰ J. Bērziņš-Ziemelis raksta, ka tikai marksistiskais pasaules uzskats nodrošina estētisko uzskatu patiesīgumu, noturīgumu. Savas darbības sākumā J. Asars bija nenoteikts, eklektisks kompilators. Turpretī vēlāk, it īpaši darbības pēdējos gados, nostājoties dialektiskā un vēsturiskā materiālisma pozīcijās, viņš iegūst noturību, zinātnisku viengabalainību, patstāvību mākslas parādību vērtējumā.

«Šī pāreja nenozīmēja sašaurināšanos, kā to lūkojuši iestāstīt mūsu tuvredzīgie «kritiķi» un «estētiķi». Gluži otrādi! Taisni vēsturiskajam materiālismam nopietni piegriezdamies un par aktīvu demokrātijas locekli tapdams, Jānis Asars varējis jo spoži attīstīt savas bagātās gara spējas. Taisni strādnieku šķirā viņš atradis sev sajūtīgu un dzīvi uzņēmīgu auditoriju, jo tikai tur tagadnē atrodam dziļākas kultūras tieksmes.. Jāņa Asara piemērs mums gaiši rāda, ka pilsoniskajās aprindās daudzīnātā «pretruna» starp proletārismu un plašākiem kultūras centieniem (jeb, vēl šaurāk un asāk izteicoties: starp «sociālismu» un «estētiku») ir tikai izdomāta, ka īstenībā šāda pretruna nemaz neeksistē. Asars tapa par strādnieku ideologu, par aktīvu strādnieku partijas darbinieku, ne vien neatteikdamies no savām estētiskām, zinātniskām un filozofiskām interesēm, bet gan tās jo plaši un vispusīgi attīstīdams un izkopdams.»⁵¹

Marksistiskais pasaules uzskats veicina un spārno arī progresīvas daiļrades metodes attīstību.

NACIONĀLĀ UN INTERNACIONĀLĀ DIALEKTIKA MĀKSLĀ

Viena no galvenajām estētikas problēmām, kas vijas cauri Jāņa Bērziņa-Ziemeļa rakstiem, ir problēma par nacionālā un internacionālā attiecībām literatūrā un mākslā, kura nereti tiek apvienota ar jautājumu par tradīcijām un jaunradi. Tā tas ir arī rakstā «Pie cittautu kultūras avotiem».⁵²

Jaunajai sociālistiskajai mākslai, uzsver J. Bērziņš-Ziemelis, jāveidojas uz plaša internacionāla pamata, apgūstot daudzveidīgo progresīvās kultūras pieredzi. Latviešu buržuāzija aicina norobežoties, vai nu radīt «tīri latvisku» kultūru, vai arī izmantot šauri ierobežotu, savām šķiras interesēm atbilstošu kultūru, kā to aicina darīt A. Niedra, V. Ōlavs, Āronu Matīss u. c. Kaut arī no pretējām pozīcijām, ar šo viedokli saskaras arī vulgārmarksistiskie uzskati par to, ka pagātnes ekspluatatoru šķiru kultūra esot tiktāl pagrīdusi, ka esot jārada «tīra proletāriskā kultūra». Šis viedoklis aizvirzās uz pagātnes klasiskās kultūras noliegšanu, un tam ar patiesu marksismu nav nekā kopēja.

Nacionālās kultūras bagātināšanās ar internacionālo ir objektīvs, spilgti izteikts mūsdienu process. «Internacionālisms,» uzsver J. Bērziņš-Ziemelis, ir «viens no visraksturīgajām jaunlaiku kultūras iezīmēm. Jo tālāk, jo skaidrāk redzam, ka visi vērtīgākie modernās kultūras ieguvumi arvien ātrākā tempā pārvēršas par cilvēces kopīpašumu, ka ikviens daudz maz spēcīgāks garīgo kustību vilnis neapturami veļas pāri valstu un tautu šaurajām robežām, ka nacionālais separātisms arī kultūras laukā arvien vairāk zaudē savus pamatus, ka nodeldētās runas par nez' kādu tur nešķirtu, specifisku «nacionālu kultūru» aizvien vairāk izrādās par tukši iedomīgu vai šauri patīgu un liekulīgu plātīšanos...»⁵³

Sie secinājumi liecina, ka J. Bērziņš-Ziemelis ir paties dilekts, kas vērsas pret jebkuru vienpusību un nihilismu nacionālā un internacionālā vienības jautājumā, pirmām kārtām pret tautisko reakcionāro utopismu kultūras jautājumā. Sava «kaktiņa un stūrīša» nošķirtībā nevar rasties ne lielas idejas, ne lieli darbi; tikai uz tautas veco tradīciju pamatiem vien nevar uzcelt solidu jaunlaiku kultūras celtni.

«Tāds, lūk, ir tas negrozāmais likums: lai kāda tauta varētu radīt ko patiesi lielu, patstāvīgu, īpatnēju un arī vispārcilvēciski vērtīgu, tad tai papriekšu pašai jāpaceļas līdz vispārējam pasaules kultūras līmenim. Lai viņa spētu ko sniegt no sevis, viņai iepriekš vajag bezgala daudz ņemt no citiem,»⁵⁴ raksta J. Bērziņš-Ziemelis. Tikai ejot šo ceļu, jaunveidojamā sociālistiskā kultūra var gūt panākumus.

J. Bērziņš-Ziemelis konsekventi cīnās pret buržuāziskiem un pseidomarksistiskiem šī jautājuma skaidrojumiem. Recenzijā par A. Svābes brošūru «Rainis vai Plūdons?» J. Bērziņš-Ziemelis vērsas pret šādu pseidomarksismu: «Mēs arī nebūt nesviežam mēslainē ne «klasicisma lilijas», ne «zīlo romantikas puķi», ne «kupli lapoto reālisma stādu», ne «simbolisma raibo zirņa ziedu»: mēs cieņām visu īstu un patiesu mākslu. Starp citu — mēs «izvēlamies» sev ne vien Raini, bet arī Plūdoni, arī Aspaziju, arī Skalbi...»⁵⁵

Skaidrs ir viens — J. Bērziņš-Ziemelis ir pret šauru sektantismu kultūras jomā, par plašu demokrātisku bāzi mākslas apgūšanā un sociālistiskās kultūras jaunradīšanā.

J. Bērziņš-Ziemelis dogmatiski nestata pretī vienu virzienu otram, piemēram, reālismu romantismam; arī citu virzienu darbos viņš atrod paliekamas vērtības. Taču tas nenozīmē, ka daiļrades virzības jautājumi J. Bērziņam-Ziemelim būtu vienaldzīgi vai ka dažādas metodes un virzienus viņš aplūkotu eklektiski, atrodot katrā vienlīdz līdzsvarotas vērtības.

Viņš noraida visu konservatīvo, novecojušo, reakcionāro, kā arī arīšķīgi tukšo, formālistisko literatūrā un mākslā. Viņš vērsas gan pret franču akadēmisko skolu, gan pret atklāti un slēpti reakcionāru autoru darbiem, gan pret latviešu dekadentiem, gan Rietumu formālistiem.

Jāņa Bērziņa-Ziemeļa estētiskie principi, viņa rakstu idejiski teorētiskā ievirze ļauj izdarīt noteiktus secinājumus.

Pirmkārt, viņa darbi atspēko buržuāzisko kritiķu apgalvojumus par marksistiskās estētikas un kritikas vienveidīgo, it kā šablonisko un tāpēc pelēcīgo raksturu, «mākslas gara», paša «mākslinieka dvēseles» neizpratni, «socioloģisko ilustratīvismu» utt. Ja J. Bērziņa-Ziemeļi kā nobriedušu un stabilu marksistiskās estētikas, kritikas pārstāvi salīdzina ar citiem tā laika teorētiķiem un kritiķiem, tad skaidri un iezīmīgi redzama viņa īpašā vieta, viņa skarto jautājumu loks, pieeja un stils. Ja J. Jansons-Brauns un A. Upīts šajā laikā (katrs savā veidā un formā) galveno uzmanību veltī dekadences kritikai, bet V. Knoriņa saista marksistiskās estētikas teorētiski metodoloģiskās problēmas, tad J. Bērziņa-Ziemeļi — galvenokārt Rietumu literatūras un mākslas raksturīgākās parādības. Balstoties uz šī materiāla analīzi, J. Bērziņš-Ziemeļis veļ zināmas paralēles starp Rietumu un latviešu mākslu, risina jautājumus par nacionālā un internacionālā attieksmēm, idejiskumu, tautiskumu un mākslinieciskumu, dekadences parādībām un būtību, kā arī par citiem jautājumiem.

Otrkārt, balstīdamies uz ļeņinisko domu, ka mākslai jāklūst par proletariāta un tā partijas darbības svarīgu sastāvdaļu, J. Bērziņš-Ziemeļis ļoti vispusīgi un dziļi analizē mākslas darba specifiku, konsekventi vērsās pret vienpusīgām, vulgārsocioloģiskām izpaušmēm marksistiskajā estētikā (kas, starp citu, šajā laikā parādās arī Latvijā), vienlīdz lielu uzmanību veltī idejiskuma un mākslinieciskuma, satūra un formas dialektiskai analīzei.

Treškārt, J. Bērziņš-Ziemeļis, aplūkojot konkrētas mākslinieciskās kultūras parādības, dara to tādā pavērsienā vai aspektā, kas ļauj dziļāk izprast šo parādību būtību un izdarīt noteiktus metodoloģiski teorētiskus, idejiski estētiskus vispārinājumus. J. Bērziņa-Ziemeļa raksti, recenzijas, monogrāfiskās apceres par rakstniekiem un māksliniekiem liecina, ka viņš ir empīriski konstatējošs, šauri objektivistiskās kritikas pretinieks, viņš prasa analīzes un sintēzes zinātniski partejisku vienību.

X NODAĻA

ANDREJS UPĪTS CIŅĀ PAR MARKSISTISKO ESTĒTIKAS PRINCIPU NOSTIPRINĀŠANU

Andreju Upīti pelnīti saucam par latviešu literatūras klasiķi. Analogi un tikpat pelnīti rakstnieku varam raksturot arī kā latviešu progresīvās un marksistiskās estētiskās domas un literatūras kritikas klasiķi. Viņš pieder pie tiem literātiem, kura daiļrades prakse un teorija visos darbības posmos ir cieši saistītas, nemitīgi viena otru papildina un bagātina.

A. Upīša kritiskie un teorētiskie darbi raksturīgi ar konkrētā materiāla analīzes dziļumu un domu sintēzes, estētisko vispārinājumu plašumu.

A. Upīša estētika ir cīnītāja estētika. Tā asi šausta dekadenci, buržuāzisko individuālismu, salkano romantismu un patriarhālo miegainību, mietpilsonību un buržuāzisko nacionālismu — kā dzīvē, tā mākslā. Tā cīnās par progresīvu, ar tautas centieniem cieši saistītu literatūru un mākslu. Tāpat kā savā daiļradē rakstnieks iziet sarežģītu, panākumiem bagātu attīstību no romantisma uz kritizētāju realismu, bet pēc tam uz sociālistisko realismu, tāpat arī viņa estētiskā doma, sākot jau ar 1905. g., attīstās pakāpeniski, bet konsekventi, skaidrojot progresīvās mākslas izpratni, vēl pirms Oktobra revolūcijas nostājoties marksisma pozīcijās, iezīmējot jaunās proletāriskās mākslas kontūras, bet pēc sociālisma uzvaras Padomju Latvijā vispārinot plašu padomju kultūras pieredzes materiālu un izstrādājot sociālistiskā realisma jautājumus.

Aplūkojamā posmā — 20. gs. pirmajos divdesmit gados — A. Upīša estētisko uzskatu attīstībā iezīmējas vairāki «mezglu punkti». Tūlīt pēc 1905. g. A. Upīts publicē rakstu un recenziju virkni, kas liecina par autora progresīvo uzskatu veidošanos, iezīmē cīņu par reālistiskas, antiburžuāziskas mākslas principiem. Laikā no 1905. līdz 1911. g. A. Upīša uzmanības centrā ir dekadences kritika. Šis posms ilgst līdz dekadences kā īpaša strāvojuma sagrāvei. Sākot ar 1910. g., iezīmējas A. Upīša nostāšanās marksistiskās estētikas pozīcijās un tās principu izstrāde ciešā saistībā ar latviešu mākslinieciskās kultūras kritisku analīzi. Ceturtais svarīgākais pavērsiens A. Upīša estētikā aplūkojamajā periodā ir cīņa par proletārisko mākslu 1919. g. Latvijā.

Andreja Upīša literatūrkritiskā darbība sākas 1904. g., kad viņš uzraksta recenziju par K. Skalbes dzeļoju krājumu «Kad ābeles zied» un slavinošu apceri par J. Purapuķi (uzrakstīta 1904. g., iespiesta 1905. g. mēnešrakstā «Austrums»). Taču šie darbi, tāpat kā vēl 1905. g. februārī publicētā recenzija par J. Raiņa «Pusideālistu», uzrakstīta no vecajām, kā pats A. Upīts raksturo, «zemnieciskā ideālisma» un «ideālistiskā romantisma» pozīcijām.

Taču, sākot ar 1905. g., A. Upīša uzskatos un darbībā notiek būtiska vērtību pārvērtēšana, krass lūzums. A. Upīts kļūst par 1905. g. revolūcijas dalībnieku, viņa daiļrade sāk atspoguļot darbaļaužu cīņu. Jauns pavērsiens vērojams arī A. Upīša estētiskajos uzskatos, viņa kritiķa darbībā, kas īpaši rosīga 1905. g. (publicēts pāri par 20 rakstu un recenziju). Viens no nozīmīgākajiem A. Upīša tālaika literatūrkritiskajiem darbiem ir raksts «Mūsu jaunākā rakstniecība», kas iespiests paša A. Upīša sastādītajā «Derīgu grāmatu nodaļas kalendārā 1906. gadam». Rakstā A. Upīts aplūko Raiņa, Aspazijas, Blaumaņa, Saulieša, Plūdoņa, Zvarguļa, Akuratera, Līgotņu Jēkaba un citu latviešu rakstnieku darbus.

Kādas galvenās atziņas izriet no šī raksta?

Laikmets ar tā īpatnējiem apstākļiem ir pamats jebkuram daiļdarbam. Lai uztvertu idejas, ko rakstnieks izteicis savos darbos, jāpazīst rakstnieka talanta tipiskās īpatnības, kas izpaužas viņa attieksmē pret apkārtni. Līdz ar to kritikai vajadzētu būt laikmeta kultūras vēstures etīdei, kur pārrunājamais darbs ir dzīves dokuments. Bez tam ļoti svarīgi ievērot: literatūru (sevišķi mazas tautas literatūru) ietekmē pasaules rakstniecības galvenās strāvas. Jebkura garīga parādība īsti saprotama un izskaidrojama tikai ar laikmeta «laicīgo», saimnieciski sabiedrisko dzīvi. Tātad A. Upīts estētikas pamatjautājumu risina materiālistiski. Ieskanas nojausma par vēsturiskā materiālisma principiem, kas būtu liekami mākslas izpratnes pamatā.

Otrkārt, rakstā «Mūsu jaunākā rakstniecība» A. Upīts uzsāk cīņu pret pasīvo, individuālistisko romantismu. Viņš vērsas pret tiem latviešu jaunromantiķiem (galvenokārt Skalbi, Akurateru), kas, no nepatīkamās dzīves īstenības bēgot, aizklīst tukšos romantisma labirintos, neatrodot nekādu izeju.

Treškārt, rakstā jau ieskicēta pozitīvā programma, uz ko būtu jābalstās šī laikmeta māksliniekam — tas ir kritiskais reālisms, kurā apvienojas estētiskie un sociālie principi. Rakstā «Mūsu jaunākā rakstniecība» A. Upīts pirmo reizi vērsas pret latviešu buržuāziju kā šķiru, kas aizvien vairāk deģenerējas, kļūst garīgi tukša.

A. Upīts pauž simpātijas revolūcijas spēkiem ne vien šajā rakstā, bet arī dažās 1905. g. publicētajās recenzijās, piemēram, par J. Akuratera stāstu «Cilvēks», kas ievietota laikrakstā «Dzimtenes Vēstnesis». Šajā recenzijā A. Upīts skaidri deklarē arī savu estētisko *credo*: «Es meklēju stāstā dzīves īstenības un mākslas patiesību.»

A. Upīts šajā laikā vēl nav marksists, atsevišķu parādību vērtējumā vēl kļūdās, taču, sākot ar 1905. g., viņš nostājas uz materiālistiskās estētikas stingrā ceļa, pauž progresīvus uzskatus, iestājas par kritizētāju reālismu, par patiesu mākslu. Dzīves patiesība, balstīta uz progresīvā sabiedriskā ideāla, kļūst par A. Upīša tālākās estētikas pamatu. A. Upīts atsaucas uz krievu revolucionāro demokrātu V. Beļinska un A. Hercena darbiem. Jūtams arī, ka A. Upīša estētiskos uzskatus šajā laikā lielā mērā ietekmējis N. Černiševska darbs «Mākslas estētiskās attieksmes pret īstību».

Interesi izraisa 1907. g. publicētais A. Upīša raksts «Tauta un tautas rakstniecība». Tajā A. Upīts ieskicē latviešu nacionālā rakstura iezīmes un to izpausmes folklorā, kā arī līdzšinējā literatūrā un mākslā. A. Upīts tiecas pasvītrot, ka daiļdarbs nav autonoma parādība, bet ir tautas vēstures, sadzīves un dabas nosacīts. Ja kāds grib uztvert latviešu rakstniecības tipiskākās iezīmes, saka A. Upīts, tam jāmacās pazīt latviešu tautu. Bet tautu, kā zināms, var uzskatīt par garas vēsturiskas un saimnieciskas attīstības gala produktu. Tauta malta briesmīgās dziņnavās, verdzība un vēlā

atdzimšana cirtusi ne ar ko nedziedējamās rētas latviešu kultūrā, tomēr tauta saglabājusi savu spītu un izturību.

A. Upīts uzsver, ka etnogrāfiskā pagātne nevar kļūt par kaut cik ilgstošu mākslas avotu. Viss, kas nacionālajā kultūrā ir dzīvotspējīgs, jāapvieno ar pasaules mākslas pieredzi un jāizmanto sava laikmeta dzīves, būtisko parādību izteikšanai. Taču savu nacionālo specifiku kultūra nezaudēs, vienīgi šī specifika izpaudīsies citādi — laikmetiski —, tajā atklāsies tautas svētākie, cildenākie ideāli.

Apcerē «Rakstniecības kultūrālā nozīme» (1907. g.) A. Upīts vērsās pret krievu laikrakstā «Pribaltijskoje eho» ievietoto rakstu «Latviešu literatūras liktenis nākotnē», kurā teikts, ka visā drīzumā latviešu tautu asimilēs kāda cita, lielāka tauta, ka latviešu valoda izzudīs (tā strādniekiem neesot vajadzīga, tikai buržuāzijai). Līdz ar to tiek pausta doma, ka arī latviešu literatūrai nav nākotnes. Šādu viedokli A. Upīts uzskata par «kosmopolītisku šovinismu, kas tik lielajām tautām atzīst eksistences tiesības». A. Upīts uzsver, ka tieši literatūrai ir svarīga misija gan valodas izkopšanā, gan visas nacionālās kultūras attīstībā kopumā. Vēršamies pret Apsīšu Jēkaba un Andrieva Niedras konservatīvajiem uzskatiem, A. Upīts saka: «Ne tā rakstniecība spēj iesildīt uz ideālu, pašizliedzīgu ceļšanos, kas aizstāv visu pastāvošo, bet gan tā, kas cīnās par jaunām kultūras vērtībām dzīvē, sabiedrībā, dzimtā un individuā... Neapmierināšanās ar pastāvošo, esošo, visu vērtību nemitīga pārvērtēšana, nenogurstoša meklēšana pēc tālākā, lielākā un dziļākā — tas cilvēces pienākumu un laika, tā dzīves un rakstniecības vienīgā kulturālā vērtība. [...] Pie sava laikmeta laktas stāv tautas rakstnieks. [...] Lai uguns kvēlo. Lai dzirksteles vērpjas: Droši āmuru cilāt! Izkalt jaunas kultūras vērtības, spožas un skanošas kā tērauda asmens.»¹

A. Upīts tāpat, no vienas puses, vērsās pret nihilistiem, kas apšauba latviešu nacionālās kultūras attīstības iespējas, bet, no otras puses, apkaro A. Niedras pseidonacionālo patriarhālismu. Viņš cīnās par progresīvas, patiesi novatoriskas nacionālās kultūras attīstību.

1907. g. laikrakstā «Balss» parādās A. Upīša rakstu virkne «Jaunākā lirika». Rakstos konkretizēti uzskati par literatūras un mākslas patieso būtību. Tikai tā māksla, kas izteic tautas dzīvi, progresa nepieciešamību, var kalpot patiesai individualitātes izpausmei.

A. Upīša estētisko uzskatu attīstības pirmo posmu (1905—1907) labi raksturojis literatūras zinātnieks K. Krauliņš: «Krievijas pirmās revolūcijas posmā Andrejs Upīts vēl nekļuva par revolucionāru, par marksistu un strādniecības rakstnieku. Bet viņš lielā mērā jau atraisījās no buržuāziskās ideoloģijas, uzstājās jau pret buržuāziju kā šķiru, atklāti un asi kritizēja reakcionāros virzienus rakstniecībā, arvien vairāk tuvojās revolucionārā proletariāta cīņas nometnei, drosmīgi un principiāli nostājās kritizētāja realisma

cīņas pozīcijās. Turklāt šī nostāšanās bija saistīta ar meklējumiem revolucionāra cīnītāja tēla atveidē.»²

Pirmās kritiskās bultas pret latviešu dekadentiem A. Upīts raida jau pieminētajā rakstā «Mūsu jaunākā rakstniecība». Taču sistemātisku cīņu pret tiem A. Upīts izvērs 1906. un 1907. g., recenzējot J. Akuratera, K. Skalbes, K. Krūzas, J. Poruka, K. Jēkabsona, H. Eldgasta u. c. darbus. Sākot ar 1907. g., A. Upīts publicē vairākus teorētiskus darbus, kas atklāj dekadences būtību («*Quo vadis?*», 1907. g., «Individuālisma dekadence», 1908. g., «Talantu panīkšana», «Tīrā un netīrā māksla», 1909. g., «Dekadences dekadence», «Literatūra un erotika», 1910. g.). Daudz vietas dekadences kritikai ierādīts A. Upīša «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē», kas iznāca 1911. g.

Ja J. Jansons-Brauns savu darbu «Fauni vai klauni?» raksta jau kā marksists, tad A. Upīts dekadenci līdz 1910. g. kritizē no progresīvi demokrātiskām, bet, sākot ar 1911. g., — no marksistiskām pozīcijām.

«J. Jansons un A. Upīts ir spēcīgākie latviešu dekadences tiesātāji,» raksta K. Krauliņš. «Grūti pateikt, kam no viņiem lielāki nopelni tās sagrāvē. Ja gribētu šķirot un dalīt, tad varētu teikt, ka Jansons uzbruka vairāk no idejiski politiskās, bet Upīts — no estētiskās puses. Pirmais vairāk izcēla dekadentu reakcionāro bezidejiskumu, bet otrs — viņu ražojumu nemāksliniecisko, diletantisko raksturu.»³

Kā atzīst pats A. Upīts, dekadences kritika tīri objektīvi viņam likusi meklēt mākslas «pretējo polu» — pozitīvo atbalsta programmu, mākslas sabiedrisko, kolektivistisko, materiālistiski izprotamo pusi.

Kritizējot latviešu dekadentu darbus, A. Upīts parāda dekadences individuālisma, ideālistiskā romantisma vispārsociālās, filozofiski epigoniskās un gnozeoloģiskās saknes, sevišķi to estētisko iedabu. Tas A. Upīša darbus padara aktuālus arī mūsdienās, kad notiek asi izteikta cīņa starp progresa un reakcijas spēkiem mākslas un literatūras laukā.

Raksturojot latviešu dekadences sociālās saknes, A. Upīts pasvītro, ka tā izgājusi vairākas stadijas, līdz kļuvusi par tiešu buržuāzijas kalponi.

Dekadences pamatā kolektīva un indivīda krasa pretstāte. A. Upīts rada jēdzienu «kulturālais individuālisms», ar ko apzīmē vispusīgi attīstītas personības vispusīgus sakarus ar vidi, savu laiku, šķiru, kultūru. «Dekadentiskais (absolūtais) individuālisms,» uzsver A. Upīts, «ir kulturālā pretstats. Tas ir taisni antisociālas dabas, kā kulturālais nekad neaizlaiž iz acīm to, kas atsevišķajam cilvēkam kopīgs ar pārējiem, lai uz tā nodibinātu saskanīgu kopdzīvi, tā dekadentiskais vienmēr cenšas uzsvērt atsevišķo, nesaskaņīgo katrā cilvēkā, lai uz tā celtu neierobežotu egoisma kultu...»⁴ Tāpēc latviešu dekadentiskais individuālisms ir indivīda sakropojums.

Filozofiski gnozeoloģiskā ziņā dekadenti ir izteikti metafizīķi. Ja reālists tiecas vispusīgi analizēt indivīda un sociālās vides, subjekta un objektīvās pasaules attiecības, aplūko cilvēku kā sociāli vispusīgu indivīdu, tad dekadents tēlo sociāli indiferentu, no ārpa-saules izolētu indivīdu viņa subjektīvajās refleksijās. Viņš ignorē racionālistisko domāšanu, apelē pie sajūtām, zemapziņas.

A. Upīts savos rakstos galveno uzmanību veltī tieši dekadences estētikas pusei, tās mākslinieciskajam vājumam, nepamatotajai pretenciozitātei. 1907. g. uzrakstītajā apcerē «*Quo vadis?*» A. Upīts parāda, ka novēršanās no reālās dzīves, skaistuma meklēšana tikai sevī noved pie bezsaturīguma un formas ārišķībām.

Sludinot «tīro», bezpartejisko mākslu, pretendējot uz «mūžīgām vērtībām», dekadenti, noliedzot sabiedrisko dzīvi un cīņu, buržuāziskās sabiedrības apstākļos kļūst par izteikti tendenciozu, buržuāzijas interesēm un šauras, daiļradi ierobežojošas modes prasībām kalpojošu mākslu. A. Upīts secina, ka dekadence pati sevi iznīcina sabiedriski un estētiski, tai nav un nevar būt nekāda progressa. Un to parāda arī visa tālākā dekadences gaita.

Rakstā «Tīrā un netīrā māksla» (1909. g.) A. Upīts pārliecinoši parāda, ka, pretendējot uz «tīro mākslu», dekadence kļūst par netīro, antisabiedrisko mākslu.

Plašākais un zināmā mērā rezumējošais raksts, kas veltīts dekadences kritikai, ir «Dekadences dekadence» (1910. g.), kurā parādīts, ka latviešu dekadence nonākusi savas lēnās miršanas beigu stadijā.

Latviešu dekadencei bija īss mūžs, tā pārdzīvoja savu norietu tad, kad īsts mākslas virziens parasti sāktu nostiprināties. Un tas noticis tāpēc, ka dekadence tautai nepieņemama nedz saturā, nedz formā.

«Dekadence ir likvidēta,» raksta nobeigumā secina A. Upīts, «bet arī viņa jaunajā, buržuāziski plutokrātiskas, māmuļnieciski tautiskas «mākslas» ceļā kritika viņai sekos. Un no «mākslas tempļa» nesaudzīgi dzīs laukā literāriskus avantūristus, akrobātus, uguns un zobena rijējus.»⁵

Visa tālākā A. Upīša darbība liecina, ka viņš konsekventi realizē šeit izteikto, nenoguris karo pret atsevišķām dekadences izpausmēm, arī pēc dekadences kā virziena sakāves apkaro buržuāziski reakcionārās parādības latviešu literatūrā, visā tās kultūrā.

Cīnoties pret dekadenci, A. Upīts uzsver progresīvās mākslas principus. Dzīves īstenība tās daudzveidībā un sarežģītībā ir un būs patiesais mākslas pamats. Īsts mākslinieks ir progresīvi tendenciozs — viņš vienmēr ir sava laikmeta dzīves tiesnesis un nākotnes pravietis. Sākot ar 1910. g. otro pusi, A. Upīts jau noteikti runā par mākslas šķiriskumu un uzskata, ka mākslas un mākslinieka patiesas progresivitātes kritērijs ir cīņa par darbaļaužu interesēm vajadzīgu un tuvu mākslu.

A. Upīša, tāpat kā J. Jansona-Brauna, cīņai pret dekadenci ir liela sabiedriska un estētiska nozīme. Tā ir būtiska šķiru cīņas iz-

pausme mākslā, kurā pats A. Upīts pacēlās kvalitatīvi jaunā pakāpē — kļuva par marksistisku domātāju, vienu no izcilākajiem marksistiskās estētikas pārstāvjiem Latvijā.

*

A. Upīša ceļš uz marksismu, uz marksistiskās estētikas principu apliecinājumu un radošu tālāko izstrādāšanu ir objektīvi loģisks un pakāpeniski konsekvents.

Jau 1910. g. publicētajā rakstā «Uguns un nakts», kurā pretstatīti divi rakstnieki — Rainis un A. Niedra —, mākslas darba vērtēšanā iezīmējas šķiriskā pieeja. Šie divi rakstnieki pārstāv latviešu kultūrā divas būtiskas līnijas — progresīvo un reakcionāro —, kas nav un nebūs samierināmas.

Arī savā «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē», kas izauzusi no jaunā sintēzē saliedētiem daudziem rakstiem un recenzijām, A. Upīts vērsas pret reakcionāro literatūru un atbalsta progresīvo, vērsas pret «viena plūduma» principu un balstās uz divu kultūru — buržuāziski reakcionārās un demokrātiskās — pretstatu. Lai arī šis A. Upīša darbs kopumā nav pieskaitāms pie tādiem, kas konsekventi balstīti uz marksistisko metodoloģiju, taču tanī jau iezīmēts ceļš uz literatūras šķiriskā rakstura un tās sociālo pamatu izpratni. Runājot par jaunākajām sabiedriskām un literatūras parādībām, A. Upīts uzsver: «Nava vairs vienas vienīgas nedalāmas latviešu tautas.. Rodas dažādas šķiras ar daudzkārt gluži pretējām saimnieciskām un garīgām interesēm. Dabiski, nevar vairs rakstniecībā pastāvēt kāds viens tautiski romantisks ideāls.. Uz atsevišķu sabiedrisku šķiru pamata balstoties, kritiķis var svērt un vērtēt dažādās rakstniecības idejas pēc viņu ētiskās un kulturālās nozīmes.»⁶

1911. g. A. Upīts stingri nostājas marksisma pozīcijās. Par to liecina polemika ar Aspaziju un «Dzimtenes Vēstnesi», kā arī 1911. g. publicētā brošūra ««Dzimtenes Vēstnesis» un tā loma latviešu sadzīvē».

Rakstā ««Tikai feletonisti» un... «tikai demokrāte»» (1913. g.) A. Upīts pārmet Aspazijai, ka tā, dēvēdama sevi par demokrāti, darbojas antidemokrātiskajā «Dzimtenes Vēstnesī».

A. Upīts atzīmē, ka laikā, kad notiek sabiedrības šķiriskā diferenciēšanās, šim procesam aizvien vairāk pakļaujas arī prese un literatūra. Vienīgi cits savu šķirisko nostāju pauž tiešāk, cits aizplūvotāk. «Dzimtenes Vēstnesis» to dara demagoģiski, vārdos solīdamies pacelties «pāri šķirām», bet darbos sludinādams proletāriešu kompromisus ar buržuāziju, proletariāta piekāpšanos buržuāzijas interešu priekšā. Strādniekiem nav un nevar būt nekā kopīga ar «Dzimtenes Vēstnesi», viņiem nepieciešami savi — sociāldemokrātiski — izdevumi.

Šajā laikā A. Upīts jau pauž leņinisko principu par divām antagonistiskām kultūrām kapitālistiskajā sabiedrībā, par mākslas, literatūras, preses šķiriskumu un partejiskumu.

Recenzijā par A. Brūklenāja dzejoļu krājumu «Tāli zvani» A. Upīts pasvītro, ka proletāriskā māksla nevar būt citāda kā tikai revolucionāra. Rakstā «Māksla un diletanti» A. Upīts skaidri un nepārprotami pasaka: literatūrai vispār un satīrai īpaši jāklūst sabiedriski nozīmīgai, tai jāraugās uz dzīvi no savas šķiras vai partijas pozīcijām. Nosodot «trešā ceļa» gājējus, A. Upīts parāda, ka tie agrāk vai vēlāk nokļūst buržuāzijas nometnē. Nevar būt bezšķiras, bezpartejiskas kultūras, neitrāla mākslinieka. Nebūt nav vajadzīgs, lai dzejnieks piedalītos ikdienas «praktiskajā» politikā, bet svarīgi, lai viņa dzeja būtu progresīva, sabiedriski nozīmīga. Tāda dzeja jau ir politiski svarīgs sabiedriska darbs.

A. Upīts pārliecinoši parāda, ka proletāriskā šķira nāk ar savām idejām, savu kultūras izpratni. Proletāriskās šķiras māksla, ar proletariāta idejām saistītā māksla aizvien vairāk kļūst par vispārcilvēcisko, bet tā sauktā vispārcilvēciskā «viskopas» māksla izrādās par reakcionāras, nīkstošas šķiras mākslu. «Tautu neapvienos un nekādu tautisku kultūru nenodibinās tie, kuri virzās, pagātnē atpakaļ skatīdamies. Bet, saprotams, tāds virziens tomēr ir: nākotnē viņiem nav ko vērot, nākotne viņus baida, jo tā pieder citai «tautai» [domāti darbaļaudis, apzinīgais proletariāts — P. Z.] un citādiem varoņiem, ne kapkalna rakņātājiem un tautisku piemiņu svinētājiem. Kam nākotne izcīnāma, tiem tikai pa reizei vaļas pamest skatu atpakaļ, lai tālo lielo mērķi neizlaistu no acīm.»⁷

Viens no nozīmīgākajiem jautājumiem, ko šajā laikā risina A. Upīts, ir attieksme pret krievu kultūru, tās ietekme uz latviešu literatūru un mākslu. Rakstā «Pārkrievinātāji un krievu kultūra» (1914. g.) A. Upīts atzīmē, ka patiesā latviešu kultūrā pārņem un izmanto visu tautu kultūras bagātības. Kopumā vistuvākā, pasvītro A. Upīts, tai bijusi tieši krievu tautas kultūra, no kuras auglīgas idejas, ietekmes un ierosmes guvuši visu nozaru darbinieki.

Salīdzinot jaunāko vācu kultūru ar krievu progresīvo, revolucionāri demokrātisko kultūru, A. Upīts parāda, ka pēdējā ir pacēlusies nesalīdzināmi augstāk par vācu filistrisko, nacionāli aprobežoto, šovinistisko kultūru. Patiesai krievu kultūrai nav nekā kopēja ar cara ierēdņu izdarībām — tā protestē pret viņu politiku un laužas uz brīvi, ko var pavērt tikai proletariāta cīņā. Tāpēc krievu progresīvā kultūra ir sabiedrotais latviešu progresīvajiem darbiniekiem kopējā cīņā.

Arī citos A. Upīša rakstos tiek pausta dziļa cieņa pret lielās krievu tautas demokrātisko kultūru, propagandēta latviešu un krievu tautu draudzības ideja un vienlaikus izskan arī asa carisma politikas kritika.

A. Upīts nenoguris cīnās pret ideālistisko filozofiju un estētiku, pauž vēsturiski materiālistisku pieeju parādību vērtēšanā, marksis-

tisku daiļrades brīvības izpratni, aicina saskatīt dzīves objektīvās vēsturiskās likumsakarības, patieso mēru indivīda un tautas masu attiecībām.

Apcerē «Tauta, laikmets un māksla» (1914. g.) A. Upīts pārlicinoši parāda, ka īsti patiesā un nopietnā mākslā tagad nav iespējams parādīt tautas vispār pārstāvi, bet gan tikai un vieniīgi noteiktas sociālas grupas, šķiras ideālu izteicēju.

A. Upīts marksistiski analizē latviešu buržuāzijas un strādniecības sociāli pretējo stāvokli un šo abu antagonistisko šķiru attiecības pret mākslu. Latviešu buržuāzija kļūst aizvien bagātāka, norūdītāka un reizē brutālāka. Bet lielu ideju māksla var rasties tikai tajā «tautā», tajā vidē, kas strādā lielu idejisku darbu.

A. Upīts uzsver, ka buržuāzija izplata domu, ka strādniecība nav izglītota, ka tā nespēj radīt savu mākslu un to interesē tikai dzīves utilitārā puse. To atspēkojot, A. Upīts parāda, ka, pirmkārt, proletariāts un tā kustība saliedē ap sevi plašus demokrātiskās, marksistiskās inteliģences slāņus, kas ieinteresēti jaunu kultūras vērtību radīšanā. Otrkārt, ja starp apzinīgās strādniecības ideologiem arī būtu kāds mākslas noliedzējs, tad tas nevar būt sociāldemokrāts, tas nepazīst strādniecību un tās intereses. Apzinīgā strādniecība tikai caur idejisko cīņu (bet tās sekmētāja ir arī māksla) iet uz savu mērķu sasniegšanu. Taču jau tagad, kad veidojas darba tautas demokrātiskā māksla, jāsaka: «.. strādniecības māksla nav nekāds patvaļas brīžu baudas priekšmets, nav pielāgojama dzīves izraibinātāja, bet pati dzīves nešķirama daļa, spēks, kas arī sīkos, praktiskos centienus apgāro lielās idejas ugunīm. Strādniecības saimnieciskai un politiskai cīņai bez mākslas īpatnējā palīga nevar būt tik lielu un ilgu sekmju. — Vairāk mākslas!!»⁸

Jaunajai proletariāta mākslai raksturīgi cildeni ideāli, sapņi un romantika. Taču, «ideālam vajag būt ciešā nešķiramā sakarā ar sava laikmeta reālo dzīvi».⁹ Sapņim jābūt reālista sapnim, reālista romantikai, kas nav tukšs, trausls vēja zieds, bet gan tādām, kas «dibinās uz idejiskiem psiholoģiski stipri nodrošinātiem pamatiem».¹⁰ A. Upīts, nostājoties uz marksisma ceļa, izturas noraidoši pret romantismu kā daiļrades metodi un uzskata, ka marksistiskajai estētikai vistuvākais ir dziļi analītisks, sociāls reālisms. Taču A. Upīts atzīst, ka M. Gorkija un Raiņa progresīvais, revolucionārais romantisms izaug no dzīves un iet uz dzīvi, tas ir tuvs reālismam. Savu cīņas asumu visā turpmākajā darbībā A. Upīts vērs pret pasīvo, reakcionāro romantismu kā reālisma pretstatu. A. Upīts neapstājas pie kritizētāja reālisma kā metodes, jo jau šajā laikā domā par strādnieku šķiras un tās cīņas interesēm atbilstošu jaunu reālisma formu. Šim reālismam svarīgi ne tikai attēlot esošo, bet arī parādīt attīstības perspektīvu.

Izvirzot prasību pēc jaunas daiļrades metodes, A. Upīts izsaka arī savu skaistā ideālu. Tas ir pretējs gan buržuāziski miētpilsoņiskajam, gan salkani romantiskajam ideālam. Ja pirmais iestieg pašapmierinātībā, šaurā, egoistiskā practicismā un garīgo interešu

seklumā, tad otrs novirza no reālās cīņas, ved miglaino tālu dūmakā, sīkumainā dabas apjūsmošanā un nebeidzamā riņķošanā pa intīmo attieksmju orbitu. A. Upīša skaistā ideāls ir skarbas virišķības, sociālās cīņas patosa apdvests, virzīts uz pašu darbaļaužu spēkiem izkarojamu nākotni. Šādam reālismam jābūt sociālam un idejiskam jeb, kā saka A. Upīts, «sociālidejiskam». Tajā dialektiski jāapvienojas emocionālam plastiskumam un intelektuālistam, jāsintezējas masai un indivīdam, lai aiz ikviena tipa būtu nojaušama ļaužu grupa, šķira, tās intereses un tendences. Arī proletāriskās dzejas «izjūtu centrā ir strādnieciskais kolektīvs ar savu skaidro zinātnisko atziņu, ar savu cieto ikdienas darbu, kurš pilsētas šķietamajam haosam piešķir mērķa apzinīgu vienību un saskaņu».¹¹

A. Upīts kritikas un estētikas laukā ir jaunu ceļu lauzējs, novators. Viņš ir viens no pirmajiem, kas pirms sociālistiskās revolūcijas izvirza jautājumu par proletārisko mākslu, tās metodi un pamatprincipiem. Jau daudz plašāk, balstoties uz pirmo sociālistiskās kultūras celtniecības pieredzi, šos jautājumus Andrejs Upīts izvērsis plašajā apcerē «Proletāriskā māksla», kas iznāca 1920. g.

Andrejs Upīts ar saviem kritiskajiem un teorētiskajiem rakstiem strādnieku kustības jaunu uzplūdu laikā nostājās vienā no pirmajām vietām sava laika progresīvajā estētiskajā domā. Viņš dzen platu vagu latviešu marksistiskās estētikas līdumā, kaldinādamis cietu pamatu latviešu progresīvajai un sociālistiskajai kultūrai.

CETURTĀ DAĻA

LATVIEŠU, PROGRESĪVĀ DOMA
MĀKSLAS UN MŪZIKAS ZINĀTNĒ

XI NODAĻA

TELOTĀJAS MĀKSLAS PĀRSTAVJU ESTĒTISKĀS IDEJAS

Vēsturiski nelabvēlīgu apstākļu dēļ latviešu profesionālās tēlotājas mākslas un reizē arī tās estētiskās domas attīstība ilgu laiku tika kavēta, jo Latvijā pastāvēja dziļa plaisa starp tautas dzīvi un mākslas kultūru, kura bija galvenokārt šauru vācu valdošo slāņu monopols un tautai sveša.

Tā kā Latvijā līdz pat 19. gs. pēdējiem gadu desmitiem tēlotājas mākslas izglītības iestāžu nebija, latviešu nacionālās mākslas skola auga un lielā mērā veidojās Pēterburgā, krievu 19. gs. otrās puses reālistiskās, demokrātiskās mākslas ietekmē. Tāpēc arī latviešu tēlotājas mākslas raksturīgākās iezīmes bija reālistisks pasaules skatījums, demokrātisms, humānisms. Tās estētiskās koncepcijas pamatā bija mākslinieku pulciņa «Rūķis»¹ idejas, kuras savukārt sasaucās ar krievu revolucionāro demokrātu estētiku. Tāpēc «Rūķis» estētiskie uzskati galvenajos vilcienos reducējās uz to, ka māksliniekam jābūt savas tautas, savas dzimtenes dēlam un sava laikmeta atspoguļotājam.

Tikko latviešu tēlotājas mākslas skola bija iezīmējusies, tai nācās saskarties ar tiem sarežģītajiem procesiem, kas bija sākušies visā Eiropas mākslas kultūrā.

20. gs. pirmajā gadu desmitā, kapitālismam sasniedzot imperiālisma stadiju, Eiropas tēlotājā mākslā un estētiskajā domā sākās dziļa krīze. Kā izsakās pazīstamais padomju mākslas teorētiķis G. Ņedošivins: «Kapitālisma posmā mākslas un sabiedrības savstarpējo attiecību savdabība ir tāda, ka ne tikai kapitālistiskais ražošanas veids ir naidīgs mākslai, bet arī māksla, vismaz visās savās labākajās izpausmēs, izrādās naidīga kapitālismam, nonāk ar to antagonistiskā konfliktā.»²

Buržuāziskās sabiedrības kritikai pievērsās romantisms, bet jo sevišķi kritiskais reālisms 19. gs. otrajā pusē. Imperiālisma stadijā mākslas kultūra zaudē savu buržuāzisko revolucionaritāti. Rodas utopiska ilūzija, ka mākslas pasauli var atdalīt no pastāvošās pasaules, ka māksla var būt un tai jābūt pilnīgi neatkarīgai no sabiedrības, ka tā var pastāvēt pati par sevi. Populāra kļūst koncepcija «māksla mākslai». Strauji rodas daudzi un dažādi mākslas virzieni (simbolisms, kubisms, futūrisms, ekspresionisms u. c.) līdz ar savām estētiskajām platformām, kas visas neatkarīgi no izcel-

smes un izplatības balstās uz ideālistiskās filozofijas mācībām. Tās noliedz mākslas organiskos sakarus ar dzīves īstenību, tām raksturīgs nihilisms pret pagātnes klasisko mākslas mantojumu (līdz ar to arī reālistiskās metodes apkarošana), vienpusīgi pārspilēta novatorisma izpratne, subjektīvisms.

Tomēr 20. gs. tēlotājas mākslas kultūra neattīstījās tikai buržuāziskās krīzes un pagrimuma ēnā. Liela nozīme tās attīstībā bija arī marksistiskajai estētiskajai domai, kas strauji vērsās plašumā 19. gs. beigās. 80. gadu vidū sāka parādīties P. Lafarga, F. Mēringa, G. Pļehanova darbi, kuros nozīmīga vieta ierādīta arī estētikas jautājumiem. 20. gs. pirmajā gadu desmitā pret buržuāziskajiem dekadences (modernisma) strāvājumiem Krievijā asi vērsās V. Vorovskis. Milzīga nozīme šai laikā bija V. I. Ļeņina ieguldījumam marksistiskās estētiskās domas attīstībā. V. I. Ļeņina darbs «Partijas organizācija un partijas literatūra», kas parādījās 1905. g., tieši bija vērst pret iepriekš minēto utopisko uzskatu par mākslas šķīetamo «neatkarību», pret anarhistisko daļrades brīvības izpratni un parādīja, ka mākslas ceļam, dabiski, jāved pie jaunajiem revolucionārajiem spēkiem, kas vienīgie var piešķirt tai idejiskumu.

Latvijā estētiskās domas attīstībā 20. gs. pirmajos gadu desmitos vērojamas tās pašas sadursmes kā Krievijā un visā Eiropā.

Līdz 19. gs. beigām latviešu mākslas zinātne attīstījās ļoti gausi. Pirmais raksts par tēlotāju mākslu parādījās 1869. g.³ Tas naivā formā pastāsta par gleznotāja K. Hūna darbību (īstenībā atstāstīts tas, kas rakstīts igauņu avīzē «Eesti Postimees»). 70.—80. gados tēlotājas mākslas jautājumi latviešu presē un izdevumos joprojām skarti ļoti reti un aprobežojas ar īsu informāciju par atsevišķu mākslinieku (piemēram, J. Klēvera, J. Lakšes-Laksmāņa u. c.) darbību. Runāt par kādu estētiskās domas atspoguļojumu tajos vēl nevar.

Tikai 90. gadu otrajā pusē, kad latviešu mākslinieku darbība sāka vērsties plašumā dzimtenē, presē sāk parādīties arī izstāžu apraksti un zināmi, kaut arī stipri ierobežoti, vērtējumi. Pirmo rakstu autori ir galvenokārt rakstnieki, literāti, žurnālisti (J. Poruks, Aspazija, T. Zeiferts, Vidrižu Pēteris u. c.).

1897. g. latviešu valodā tika publicēts franču mākslas un literatūras teorētiķa, kultūrvēsturiskās skolas pārstāvja I. Tēna (1828—1893) darbs «Domas par mākslu» E. Pīpiņa-Vizuļa brīvā tulkojumā. I. Tēns atzina sabiedrisko apstākļu ietekmi uz mākslas dzīvi, taču pašu jēdzienu «sabiedriskie apstākļi» reducēja uz vidi, līdz ar to milzīgu nozīmi piešķirot ģeogrāfiskiem faktoriem (klimātam, augsnei) un tautas nacionālajam raksturam (paražām, tradīcijām utt.), neņemot vērā sabiedrības šķirisko uzbūvi. Tāpēc I. Tēns nespēja pacelties līdz īstai zinātniskai mākslas un literatūras parādību izskaidrošanai. Mākslā kultūrvēsturiskās skolas pārstāvji lielu vērtību veltīja tieši reālistiskajiem virzieniem, ar to arī

piesaistot 90. gadu latviešu demokrātisko kultūras darbinieku uzmanību.

Latvijā buržuāziskās mākslas krīze 20. gs. sākumā vispirms skāra literatūru, kur iezīmējās dekadentiskā simbolisma tendences.

Tēlotājas mākslas jomā, pašu mākslinieku daiļrades praksē, kas vēl stingri balstījās uz «Rūķa» estētiskajiem uzskatiem, šī dekadence tik krasi neizpaudās, tomēr bija vērojami neatlaidīgi mēģinājumi ievazāt dekadences idejas mākslas estētiskajā un teorētiskajā domā. Aktīvi šai virzienā darbojās dekadences noņemnes dzejnieki V. Eglītis un H. Eldgasts (īstā vārdā J. Miķelsons).

Viktors Eglītis (1877—1945) pazīstams galvenokārt kā literāts, taču viņam bija arī cieši sakari ar tēlotāju mākslu. No 1899. līdz 1901. g. V. Eglītis mācījās Penzas mākslas skolā, kur nāca saskarē ar anarhistiski noskaņoto krievu jaunatni. It īpaši tuvas attiecības V. Eglītim izveidojās ar krievu rakstnieku — simbolistu A. Remizovu, kurš tolaik dzīvoja Penzā kā trimdinieks. Penzā V. Eglītis iepazinās ar F. Nīčses ideālistisko filozofiju, vācu sociologa un reakcionārās filozofijas pārstāvja G. Zimmela un austriešu sīkburžuāziskā sociologa L. Gumploviča darbiem, kā arī dziļāk ar krievu simbolistu daiļradi. Tas viss lielā mērā ietekmēja V. Eglīša uzskatu veidošanos un turpmāko darbības ievirzi.

Pēc Penzas V. Eglītis mēģināja saistīties ar krievu mākslinieku grupējuma «Mir iskusstva» ideologu S. Djaģiļevu un iesniedza tam publicēšanai tāda paša nosaukuma žurnālā rakstu, kurā bija izklāstījis savus teorētiskos uzskatus. Iesniegtais raksts acīmredzot bijis tik vājš, ka S. Djaģiļevs ar tā autoru nesaistījās. Tad V. Eglītis Pēterburgā iestājās kņazienes M. Teņiševas privātajā mākslas studijā. Šai studijā par pasniedzēju strādāja I. Repins, tur tajā laikā papildinājās (it īpaši zīmēšanā) arī daži pazīstami krievu mākslinieki — I. Biļibins, S. Čehovins u. c. Taču studijas garu visumā no teica citi tās apmeklētāji. Kā jūsmīgi izsakās V. Eglītis: «Te valdīja smalka lielpilsētnieciska atmosfēra un pie dažiem arī galēja samaitātība...» Tomēr studija drīz vien pajuka, un V. Eglītis jau 1902. g. ar visām savām jaunajām atziņām ieradās Rīgā, kur kļuva par vietējās dekadences teorētiķi.

Jau savā pirmajā lielākajā apcerējumā «Poruks» (1903. g.) V. Eglītis vērsās pret J. Jansona-Brauna un Raiņa materialistiskajiem estētiskajiem uzskatiem un sludina individuālisma kultu, apjūsmo «lielā dekadānsa» laikmetu. Arī savās recenzijās un rakstos par tēlotāju mākslu⁴ V. Eglītis kā galveno izceļ galēja subjektīvisma momentu, «ieiešanu sevī», tāpēc kādā Pēterburgas mākslas dzīves apskatā noniecina visus tos mākslniekus, kas savā mākslā atspoguļo reālo īstenību, un centrā izvirza tos, kuri «nerada ne pēc dabas, ne no dabas, bet kā dievs — ne no kā, tas ir, no savas dvēseles iemīlētiem toņiem un domām».⁵

Tajā pašā laikā sāka parādīties arī Haralda Eldgasta estētiski

vispārinātie raksti par tēlotājas mākslas jautājumiem.⁶ Speciālas mākslinieciskās izglītības H. Eldgastam nebija. Arī H. Eldgasta estētisko uzskatu galvenā veidotāja bija F. Nīcses ideālistiskā individuālisma filozofija un angļu rakstnieka O. Vailda estētiskā doma. 1902. g. pavasarī H. Eldgasts kādā Rīgas Latviešu biedrības jautājumu vakarā nolasa referātu «Par skaistumu un skaistuma baudīšanu», kurā prasīja, lai māksla tiktu atbrīvota no tendences, saprotot ar to atbrīvošanos no idejiskuma vispār, pauda domu, ka mākslai nav jāturas pie patiesības, kurai dabas likumi un vēsture.⁷

Vēl konsekventāk pret mākslas idejiskumu H. Eldgasts vērsās savā monogrāfiska rakstura apcerējumā par gleznotāju Jani Rozentālu žurnālā «Vērotājs». Raksta autors noniecina J. Rozentāla idejiski tematisko glezniecību, kur mākslinieks paceļas līdz objektīvam šķiru attēlojumam, un kā visai pozitīvu faktu vērtē to, ka viņš pēdējā laikā pievērsies tikai «tīri gleznieciskām problēmām».

H. Eldgasta raksta pamatā koncepcijas «māksla mākslai» principi, tāpēc prasību pēc reālistiska nozīmīga satura autors izskaidro ar «īstas daiļuma sajūtas trūkumu».

Balstoties uz atziņu, ka mākslai nepieciešams atrauties no īstenības, H. Eldgasts sniedz savu mākslas satura definējumu: «Šis saturs ir kaut kas no «augšienes»; viņš slēpjas.. katrā krāsū un dekoratīvā efektā. Tas ir kaut kas noslēpumaini neizprotams, kas nepadodas nekādai visu aptverošai definīcijai.»⁸

H. Eldgasts prasa nošķirt mākslu no plašiem sabiedrības slāņiem, kuri ved revolucionāru cīņu un grib tajā iesaistīt arī mākslu. «Mākslinieka darbs ir viņa reliģija,» saka autors, «te viņš dzied himnas savai dievībai. Tā ir vērtība pati par sevi un tādēļ tai jānotiek šķirtai no citiem sabiedriskiem ikdienišķiem jautājumiem.»⁹

20. gs. pirmajos gados teorētiskās domas risināšanā aktīvi iesaistījās arī paši mākslinieki. Rakstos par atsevišķām konkrētām mākslas parādībām viņi skar arī svarīgas estētiskas problēmas, tādas kā daiļrades un īstenības attiecības, novatorisms un tradīcijas, saturs un forma, mākslas funkcijas u. c.

Žurnālā «Austrums» izstāžu apskatus un izstādīto darbu vērtējumus sniedz grafiķis R. Zariņš (1869—1939); «Pēterburgas Avīzēs» (ar pseidonīmu Krišs Mednieks) darbojas tēlnieks T. Zaļkalns (1876—1972); žurnālos «Vērotājs» un «Zalktis» (vēlāk arī laikrakstā «Latvija») — J. Rozentāls (1866—1917).

No savas paaudzes māksliniekiem teorētiski visaktīvākais bija Janis Rozentāls, kurš 20. gs. sākumā publicēja daudz apcerējumu par mākslu.¹⁰

Sākumā J. Rozentāls stingri seko «Rūķa» estētiskajiem principiem. Par to liecina vēl kāda 1898. g. rakstīta vēstule,¹¹ kurā izskan apliecinājums 19. gs. otrās puses reālisma principiem un neticība jaunajām parādībām mākslā. Taču toreizējā Pēterburgas mākslas dzīve, kas 19. gs. beigās sagādāja J. Rozentālam sarūgtinājumu (grupējums «Mir iskusstva» ignorēja viņa glezniecību, nepieņēma

darbus izstādēs), tāpat pret viņa daiļradi vērstie daudzie kritiskie raksti izraisīja šaubas par uzsāktā ceļa pareizību. Tāpēc 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā J. Rozentāla daiļradē aizvien biežāk sastopami simbolismam un Jugendstilam radniecīgi motīvi. Līdz ar to zināmā mērā mainās arī viņa teorētiskie uzskati.

Tomēr savas daiļrades metodes pamatos mākslinieks joprojām paliek reālists, arī viņa uzskati par daiļrades un īstenības attiecībām paliek reālisma estētikas pozīcijās. J. Rozentāls nekad neuzskata mākslu par patvaļīgu subjektivistisku rotaļu, bet prasa tās objektīvu saistību ar īstenību (protams, šaurākā nozīmē, neskarot sabiedrības un cilvēku attiecības). Tāpēc viņš kritizē gan akadēmismu, kas strādā ar «iedīdītām stereotipām pseidogrieķiskām formām», gan «istabā tupētāju mākslu». Māksla J. Rozentālam ir «rēzultāts no kāda laikmeta un apkārtnes dažādāko faktoru iespaidiem uz atsevišķiem indivīdiem un kā tāds it kā protokolisks dokuments savam laikam un vēlākām paaudzēm par šā laikmeta dvēseles un gara dzīvi».¹² Visiem J. Rozentāla rakstiem vijas cauri atziņa, ka tikai reālā pasaule var būt mākslinieka daiļrades galvenais izejas punkts. «Redzēšana ir mūsu vienīgā īstā zināšana mākslā.»¹³ viņš rakstīja, analizēdams mākslas tēla un māksliniecisko izteiksmes līdzekļu savstarpējo nesaraujamo saistību. Tāpēc viņš norobežojas no tiem, kas māksliniecisko iedvesmu meklē ārpus īstenības intuīcijā un inspirācijā, norādīdams, ka «tīri intuitīvas mākslas nav. Tas mūsu «ģēnijiem» un viņu atradējiem lai der par apmierinājumu.»¹⁴ J. Rozentāls izvērza atziņu, ka «māksla ir intensīvu pūļu un dziļas smadzeņu darbības rezultāts».¹⁵

Kādā no saviem rakstiem J. Rozentāls definē arī reālisma daiļrades metodi: «Nevis atdot visas nejaušības, sīkumus un vienaldzīgos priekšmetus, kas dabā atrodas, bet izlobīt iz dabas tās krāsas, formas un līnijas, kas raksturo šo parādību būtņi, kas ir tipiskas vai vajadzīgas kā izteiksmes līdzeklis novērotās vai gribētās sajūsmas iztēlošanai — tas ir mākslinieka uzdevums.»¹⁶

Runājot par stilu, J. Rozentāls traktē to plaši, ietverot šajā jēdzienā ne tikai mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus un tehnisko paņēmieni kopumu, bet arī pašu tēlu sistēmu. Viņš atzīmē: «Veids, kādā mākslinieks prot izlīdzināt šos divus galvenos mākslas elementus: dzīves iespaidu vērtības vienā pusē un savu tehnisko izteiksmes līdzekļu, savu materiālu savādības otrā pusē — tas iztaisa viņa māksliniecisko stilu.»¹⁷ Visos J. Rozentāla rakstos izskan prasība pēc dzīvi apliecinātājas mākslas, pēc spēcīgiem, veselīgiem tēliem.

J. Rozentāls nekad nenoliedz tradīciju nozīmi, bet uzsver, ka «tiem ceļiem un tām garšas strāvām, pa kādām ir gājuši cilvēces lielie meistari dažādos laikmetos, jābūt pazīstamiem un izjustiem no tā, kas grib cilvēcei sniegt kaut ko jaunu, paliekamu un to uz priekšu virzīt».¹⁸ Tāpēc savos plašajos apcerējumos par krievu un somu mākslas parādībām viņš ir objektīvs un katra laikmeta vērtības vērtē no reālisma pozīcijām.

Rakstos par somu mākslu, aplūkojot somu jaunākās arhitektūras tendences, J. Rozentāls viens no pirmajiem latviešu estētiskajā domā izvirza mākslas sintēzes lielo nozīmi.

Tomēr arī J. Rozentāls nav pilnīgi brīvs no savam laikmetam raksturīgā estētiskā utopisma. Šādu tendenču izejas punkts pamatos ir mākslinieka kritiskā attieksme pret sava laika dzīvi. Viņam ir pretīga vulgārā, triviālā, pēc mantas alkstošā buržuāziskā sabiedrība. «Ir taisni gandarījums noskatīties prom no tiem bramanīgajiem alus kausa filistriem, kas esot mūsu «cerību pilnā jaunība», un aizmirst viņu pēc tēvtēvu vergu tradīcijām darinātās ieražas un ideālus,» raksta J. Rozentāls.¹⁹ Ap 1903.—1904. g. J. Rozentāla rakstos nostiprinās doma, ka māksla var pastāvēt neatkarīgi no sabiedrības, ka tā pati var ietekmēt sabiedrību, ka mākslas pastāvēšanu nosaka vienīgi mākslinieka augstās individuālās īpašības, viņa talants un gribas spēks: «Nevis pabalsts un atbalstums jāgaida tiklab no augšas, kā apakšas, bet šķēršļi un pretestība. Priekš tam vajadzīgs spēks, un tas ir jāsaudzē un jāvinagrīna.»²⁰

Arī J. Rozentālu ietekmēja jau minētā angļu rakstnieka O. Vailda (1856—1900), tāpat amerikāņu gleznotāja Dž. Vistlera (1834—1903) estētiskie uzskati. «Vistlera teorētiskie apcerējumi ir tas labākais, ko paši mākslinieki jebkad par savu mākslu rakstījuši, un viņa aforismi ir tapuši par evaņģēliju jaunākai paaudzei.»²¹ raksta J. Rozentāls. Kādu laiku viņš solidarizējas ar Dž. Vistlera uzskatu, ka māksla ir autonoma, ka nevis sabiedrība ietekmē mākslu, bet vienīgi māksla — sabiedrību.²²

O. Vailda estētisma ietekmē J. Rozentāls izvērš domu, ka «mākslas darba vērtība nestāv nekādā attiecībā ar sižetu izvēli».²³ Līdzīgi O. Vaildam, kurš deklarēja, ka «ists mākslinieks negriež nekādas vērības uz publiku», ka «publika priekš viņa neeksistē»,²⁴ arī J. Rozentāls ir noraidošs pret mākslas kritiku un izteic visai savai darbībai neraksturīgu domu, ka tikai «lepna vienaldzība pret pūļa piekrišanu vai smādēšanu»²⁵ var padarīt mākslinieku izturīgu.

Šīs atkāpes un novirzes J. Rozentāla teorētiskajā mantojumā tomēr visumā ir epizodiskas. Tāpat kā viņa daiļrade, arī viņa estētiskie uzskati galvenajās līnijās paliek reālisma pozīcijās. Tāpēc viņš nekad nespēj aiziet no īstas mākslas. Viņš atzīmē: «Tie, kas sapratuši mākslas būtņi, tie nerunās ne par virzieniem, ne modernismiem, bet lūkosies tikai, vai pārrunājamā lieta ir patiess mākslas darbs, kas izdzimis iz stipras patstāvīgas pārlicības, jeb vai viņš ir tikai pakaļdarinājums kādām acumirkļa pastāvošām modes strāvām.»²⁶

Ap 1904.—1905. g. latviešu presē kritikas un apcerējumus par tēlotāju mākslu sāka publicēt jauni autori — J. Jaunsudrabiņš, J. Madernieks un P. Gruzna.

Viens no aktīvākajiem bija Jānis Jaunsudrabiņš (1877—1962), kura daiļrades diapazons aptvēra gan literatūru, gan mākslu. 1904. g. beidzis B. Blūma privāto Rīgas zīmēšanas un daiļkrā-

sošanas skolu, viņš sāk publicēt presē arī apskatus par tēlotāju mākslu.

J. Jaunsudrabiņa šā posma darbība stipri pretrunīga. No vienas puses, viņš oficiāli pieslējās dekadentiem un publicēja savus mākslas apcerējumus dekadentiskajos izdevumos («Pret Sauli», «Kāvi», «Dzelme», «Stari»). Viņš parakstīja arī dekadentu manifestu. No otras puses, gan literatūras darbos un glezniecībā, gan arī mākslas apskatos viņam ar dekadentiem kopēja visai maz. Dekadentu noņemnei J. Jaunsudrabiņu zināmā mērā tuvina daži jūsmīgi raksti par simbolisma virziena gleznotāju A. Bēklina un F. Stuka daiļradi, taču tajā pašā laikā viņš ļoti nopietni analizē arī lielos pasaules meistaros Rembrantu²⁷ un Mikelandželo,²⁸ izceļot viņu daiļrades saites ar vienkāršo tautu un sava laika progresīvo sabiedrisko dzīvi.

J. Jaunsudrabiņa nostāja pret buržuāziskās sabiedrības valdošo virsotni vispār ir noraidoša. Sajā ziņā interesi izraisa kāds viņa 1906. g. uzrakstītais RLB Zinību komisijas vasaras sapulces atreferējums. Sapulcē bija izteikti pārmetumi, ka rakstnieki nerakstot par inteligenci. J. Jaunsudrabiņš šādu pārmetumu neatzīst un ironizē, ka referents ar vārdu «inteligence» acīmredzot domājis «atsvešinājušos bagātniekus», ar kuriem latviešu rakstniekiem tiešām neesot nekā kopīga. «Rakstnieks, tautā dzimis un audzis,» viņš saka, «redzējis tautas briesošo spēku un dziņu pēc visa laba, redzējis visus melnos slogus, kuri nospiež balto tautu, neies Erodu meklēt un tam sludināt morāli. Lai rada paši sev rakstniekus, ja viņi to spēj, bet mūsu rakstnieki turēšies pie tautas zaļoksnējās daļas, kurā ir vairāk inteligences nekā izskata inteligencē.»²⁹

Norobežodamies no buržuāzijas, J. Jaunsudrabiņš tomēr netuvojās arī revolucionārā proletariāta ideoloģijai, bet saglabāja sīkburžuāziskas utopiskas ilūzijas par mākslas šķietamo neatkarību. Šis konsekvences trūkums viņu noveda dekadentu noņemnei.

Tomēr J. Jaunsudrabiņam ir sveša dekadentu nicinošā attieksme pret vienkāršo tautu, kuru tie dēvē par pūli. Visos J. Jaunsudrabiņa rakstos izskan atziņa, ka mākslai nepieciešamas saites ar tautu. Tāpat viņš neatzīst dekadentu koncepciju «mākslu mākslai». Mākslu viņš uzskatīja par īstenības atspoguļojumu. Nenoliegdams mākslinieciskās iztēles lielo nozīmi, J. Jaunsudrabiņš tomēr atzīst, ka «fantāzija nekad nevar atšķirties no dabas. Tas tāpēc, ka cilvēks ir saistīts pie laika un telpas.»³⁰ Daba viņam ir viss, «pāri par to ne soļā.»³¹ Tā ir «neizsmelama un ik rītu jauna, un cilvēki tādi pat.»³² Sai ziņā J. Jaunsudrabiņš balstās uz franču tēlnieka O. Rodēna estētiskajiem uzskatiem, tulko viņa izteicienus par mākslas un reālās īstenības attiecībām un popularizē tos.³³

Mākslu J. Jaunsudrabiņš traktē kā skaisto un nešķir to no izziņošā un audziņošā kategorijas, jo, «ja jau skaistums palīdz izdaiļot cilvēka jūtas un caur to dara pašu cilvēku pilnīgāku, tad taču to var saukt arī par derīgu.»³⁴

Tomēr arī šeit J. Jaunsudrabiņš nav konsekvents un paliek pie uzskatiem, ka «mākslas darba nolūks nav sludināt tendenci».³⁵

Kopš 1904. g. mākslas kritikas laukā rosīgi darbojās Jūlijs Madernieks (1870—1955). J. Madernieks bija beidzis Pēterburgā Štiglica Centrālo tehniskās zīmēšanas skolu un pēc tam papildinājies Parīzē lietišķās un dekoratīvās mākslas nozarēs. Apmeties uz dzīvi Rīgā, viņš 1904. g. atvēra šeit privātu mākslas studiju.

J. Madernieks bija «Rūķa» biedrs un darbojies pulciņā vēl tā uzplaukuma laikā. Viens no viņa teorētiskās domas galvenajiem aspektiem bija nemitīgas rūpes par latviešu nacionālās mākslas skolas pilnveidošanu, par tās savdabības izkopšanu. Pats darbodamies galvenokārt dekoratīvi lietišķajā mākslā, J. Madernieks šai virzienā deva arī vislielāko ieguldījumu. Viņš cīnījās par dekoratīvi lietišķās mākslas attīstību, neatraujot to no tautas mākslas bāzes. Taču nozīmīgas domas J. Madernieks izteicis arī par citiem mākslas veidiem.

Glezniecībā J. Madernieks bija simbolisma un Jugendstila virzienu krass pretinieks, viņš bez žēlastības šaustīja visus, vienalga, vai tas bija iesācējs vai cienījams mākslinieks, kuru darbos saskatīja šīs «Minhenes ietekmes», kā viņš tās dēvēja. Lielas cerības J. Madernieks lika uz jaunatni, sekoja jauno mākslinieku darbībai, mudināja nestāvēt uz vietas, nekad neapmierināties ar sasniegto. It īpaši viņa uzmanības centrā bija K. Ūbāns un A. Drēviņš.

J. Madernieka kritikām tomēr trūka stingru vērtējuma kritēriju, viņš lielā mērā paļāvās uz savu māksliniecisko intuīciju, tāpēc nereti kļuva subjektīvs. Tas mazināja viņa kritiku nozīmi mākslinieku acīs. Arī dziļu teorētisku zināšanu trūkums reizēm neļāva pilnībā orientēties pastāvošo modernistisko virzienu estētiskajās platformās. Tāpēc, taisnīgi vērsdamies pret simbolismu un Jugendstilu, viņš nereti aizrāvās un sāka cildināt citus meklējumus, kuros vēl bija daudz kā diskutējama.

Pret estētisko utopismu, pret mākslas atraušanu no dzīves īstenības, par idejiskumu un estētiskās domas saistīšanu ar zinātniskā sociālisma idejām cīņu 20. gs. sākumā uzsāka latviešu marksisti.

Marksistiskajā filozofijā un līdz ar to arī marksistiskajā estētikā spēcīgu strāvojumu izraisīja V. I. Ļeņina darbs «Materiālisms un empiriokriticisms» (1909. g.). Tas deva iznīcinošu triecienu subjektīvi ideālistiskajai filozofijai, modernistiskās dekadentiskās mākslas teorētiskajam pamatam. Šajā darbā V. I. Ļeņins izstrādāja savu atspoguļošanas teoriju, kura kļuva par mākslas darbu patiesas zinātniskas analīzes pamatu.

Marksistiskās estētiskās domas veidošanās process jūtami ietekmēja literatūras un mākslas kritikas attīstību Latvijā, visu daļrades praksi.

Latviešu marksisti, kas pirmie augstu pacēla marksistisko estētisko domu Latvijā, bija profesionāli literatūras kritiķi. Sniedzot asas un principiālas kritikas paraugus, tie veidoja drošus

pamatus marksistiskajai literatūras kritikai. Bez tam latviešu literatūrā marksistiskā estētiskā doma veidojās arī pašā revolucionāro dzejnieku un rakstnieku daiļradē (Raiņa, A. Upīša darbos). Tas viss veicināja latviešu literatūras procesa spēcīgu demokratizēšanos un revolucionarizēšanos.

Latviešu tēlotāja māksla ne teorētiski, ne daiļrades praksē šādu limeni nerasniedza. Spilgtākā parādība 20. gs. sākumā latviešu progresīvajā mākslas kritikā un teorijā bija Jānis Asars (1877—1908), kurš savos vērtējumos jau mēģināja balstīties uz marksistisko metodoloģiju. Diemžēl viņa mūžs pāragri aprāvās.

Tomēr lielais darbs, ko latviešu marksisti veica marksistiskās estētikas izstrādāšanā un popularizēšanā, iedarbojās ne tikai tieši, bet arī pastarpināti. Gan plašie vispārestētiskie raksti, gan marksistiskā literatūras kritika pēc 1910. g. radīja veselīgu estētiskās domas klimatu Latvijā. Tāpēc ideālistiskās filozofijas un estētikas iestrāvojumi arī tēlotājas mākslas jomā kļuva maznozīmīgi. Nostiprinājās uzskats par mākslas ciešajām saitēm ar dabu, ar īstenību. Tika kritizēts subjektīvisms un izvirzīta prasība pēc objektīva dzīves procesa attēlojuma. Atkal aktuāls kļuva jautājums par tradīciju nozīmi un to saistību ar novatorismu, pastiprinājās cīņa par nacionālā un internacionālā principa savstarpējo dialektisko vienību.

J. Rozentāla estētiskie uzskati pēc 1909. g. nostabilizējās un kļuva konsekventāki. Mākslinieks sāka kritiskāk raudzīties uz dekadentiskā simbolisma strāvojumiem, uz modernisma estētikas atzīnumiem. 1909. g. recenzijā par kādu Pēterburgas mākslinieku grupas gleznu izstādi Rīgā J. Rozentāls to, it īpaši tās simbolistu grupu, vērtē negatīvi, norādot: «Tā vien rādās, it kā izstādes rīkotāji būtu ekstrā pa Parīzes Montparnasse un Quartier Latine kvartāliem savervējuši dažus vagantus bohēmus, ja tādi nezedētu arī pa Pēterburgas, Maskavas un Varšavas mansardiem.»³⁶

J. Rozentāla recenzijās un apskatos vairs neparādās subjektīvisma estētikas principu patapinājumi. Tagad viņš konsekventi prasa no mākslinieka izkopt spējas «dziļi izjust ārējos iespaidus un ierosinājumus», pārzināt ne vien profesionālās meistarības jautājumus, bet arī sava laikmeta attīstības stāvokli, «viņa gara mantas visos mākslas un zinātnes avotos...». Recenzijā par lietuviešu mākslas izstādi Rīgā 1910. g. J. Rozentāls sniedzis it kā īsu, koncentrētu lietuviešu glezniecības skolas turpmākās darbības programmu. Tur arī sastopama doma, ka māksliniekam jāizkopt savas jūtu un prāta spējas tā, «ka tās izteicas katrā viņa dzīves parādībā un darbībā, un viņa atzīšanai jāpārņem viņa būtne tādā mērā, ka tā viņā top par dzīves spēku un noteic viņa darbības un domāšanas veidu un raksturu».³⁷

1913. g. pavasarī J. Rozentāls idejisku nesaskaņu dēļ pilnīgi sarāva saites arī ar reakcionāro Rīgas Latviešu biedrību, kuras biedrs viņš oficiāli skaitījās.

Kā jau minēts, J. Jaunsudrabiņa piederība pie dekadentiskā strāvojuma vairāk bija epizodiska rakstura, tāpēc dekadence viņa daiļrades kodolu, ne arī teorētiskos uzskatus dziļi neskāra. 1906. g. J. Jaunsudrabiņš sarakstīja lugu «Tragēdija». Tanī paustas latviešu dekadencei raksturīgas noskaņas, kuras asi kritizēja J. Rozentāls. Un, lai gan J. Jaunsudrabiņš šo kritiku ņēma ļaunā, tomēr jau 1907. g., analizējot gleznotājas E. Gruzītes darbu izstādi, viņš stāv pilnīgi J. Rozentāla pozīcijās, prasot no mākslinieka drosmīgi cīnīties ar dzīves likstām un vienlaikus rast spēku izkopt savu profesionālo meistarību.³⁸

Savās mākslas kritikās J. Jaunsudrabiņš pēc 1908. g. kā reālistiskās mākslas aizstāvis arvien uzsver mākslas ciešās saites ar darba tautas dzīvi, ar apkārtējās īstenības parādībām. Pret modernisma mākslu J. Jaunsudrabiņš ir atturīgs. Šī viņa nostāja uzskatāmi atspoguļojas rakstos par mākslas parādībām Vācijā,³⁹ kur J. Jaunsudrabiņš 1909. g. papildināja glezniecībā.

J. Jaunsudrabiņš turpina popularizēt franču tēlnieka O. Rodēna uz reālisma estētiku pamatotās mākslas atziņas: mākslā ir tikai viens princips — patiesība, ja mūsu priekšā īsts mākslas darbs — izteiksmes līdzekļi kļūst gandrīz vai nepamanāmi, bet izjūtams tikai dziļš estētisks pārdzīvojums, svarīgi, bez šaubām, ir gan krāsas, gan zīmējums, gan mākslinieciskais rokraksts, taču īsto skaistumu mākslas darbam piešķir mākslinieka iekšējais pārdzīvojums, ko viņš ielicis darbā; noslēpumainība mūsdienās bieži vien ir slavas simbols, taču tikai nedaudzi zina, ka visgrūtāk zīmēt vai rakstīt ir vienkārši. Šis atziņas J. Jaunsudrabiņš liek arī savu mākslas vērtējumu principu pamatā. Tāpēc viņa recenzijām un mākslas dzīves apskatiem⁴⁰ strāvo cauri objektivitāte, demokrātisms, viņš prasa meklēt skaisto pašā dzīvē. Visumā balstoties uz šiem principiem, J. Jaunsudrabiņš sagatavoja un atkārtoti nolasīja plašu referātu par latviešu tēlotājas mākslas ģenēzes jautājumiem.⁴¹

Arī rakstnieks Pāvils Gruzna (1878—1950) savas literārās darbības sākuma posmā (1904—1908) stāvēja tuvu dekadentiskajam strāvojumam, taču drīz no tā novērsās un saistījās ar progresīvajiem žurnāliem «Izglītība» un «Domas».

P. Gruzna rakstīja kritikas galvenokārt par teātri un mūziku, bet no 1908. līdz 1914. g. — arī par tēlotājas mākslas jautājumiem. Lai gan viņš metodoloģiski vēl nemēģina saistīt mākslas parādību vērtējumu ar zinātniskā sociālisma idejām, tomēr viņa recenzijās un rakstos visvairāk izskan rūpes par to, ka latviešu toreizējā glezniecībā nav «dimdošā dzīves soļa, nav... dūmu un sviedru...». Viņš prasa, lai māksla vairāk pievērstos aktuālām sabiedriskās dzīves norisēm, sociālām pretrunām no šķiru pozīcijām, lai tā izvirza lielas idejas, kas spiedīs meklēt arī jaunu māksliniecisko formu.

Analizējot J. Rozentāla daiļrades tālākās perspektīvas, P. Gruzna raksta: «Lūk, tēlot šo morālisko un materiālo važu pasauli, kausēt to ar spilgtu krāsu sauli — tas varēja būt taisni

viņa uzdevums. Tur pavisam citas idejas, tur plaša, liela, jauna pasaule un simtiem motīvu, motīvu, motīvu...»⁴² Arī vēlāk, 20.—30. gados, P. Gruzņas estētisko uzskatu pamatos saglabājas atziņa, ka «sabiedrības problēma ir tas lielākais un dziļākais. Ko līdz forma, kad nav saturs?»⁴³

Laika posmā no 1908. līdz 1917. g. latviešu presē apcerējums⁴⁴ par estētiska rakstura problēmām publicēja arī tēlnieks Gustavs Šķilters (1874—1954). Būdams «Rūka» biedrs kopš tā sākumiem, viņš arī savā turpmākajā darbībā daudz ko saglabāja no pulciņa estētiskajiem principiem (reālistisku daiļrades metodes izpratni, mākslas tautiskuma principu u. c.). Tomēr savu ietekmi uz viņu vēlāk atstāj arī citas parādības. It īpaši G. Šķiltera estētiskajos uzskatos manāmas I. Tēna teorijas ieskaņas.

No vienas puses, G. Šķilters raugās uz mākslu dialektiski un atzīst, ka ikvienam laikmetam ir savs estētiskais ideāls. «Daiļš un nedaiļš ir nosaukumi, kuru nozīme mainās,»⁴⁵ viņš saka. Taču estētiskā ideāla maiņu G. Šķilters, līdzīgi I. Tēnam, skaidro vienkāršoti: «Šie sajēgumi [daiļš un nedaiļš — S. C.] atkarājas no tūkstoš dažādiem psiholoģiskiem noteikumiem: no tautības savādībām, no ieražu un klimata dažādībām, no tautas vēstures un etnogrāfijas.»⁴⁶

Ignorējot sabiedrības šķiru uzbūvi, G. Šķilters nonāk objektīvisma pozīcijās un tādējādi dažos rakstos mēģina pacelt mākslu pāri sabiedrībai un tās pretrunām. «Mākslai jāstāv pāri šauri partejiskām ķildām un uzskatiem,»⁴⁷ viņš rakstīja 1913. g.

20. gs. pirmajos gadu desmitos, kad modernistiskie principi centās ārdīt reālistiskās mākslas pamatus, G. Šķiltera konsekventie uzskati par mākslas ciešajām saitēm ar reālo īstenību, par tradīciju un novatorisma dialektisko saistību, viņa centieni popularizēt reālisma daiļrades metodi vērtējami pozitīvi.

G. Šķilters uzskata, ka mākslinieka galvenais un vienīgais iedvesmas avots ir daba. «Daba ir tik bezgala bagāta, vispusīga un nenotverama,» viņš raksta, «ka māksliniekam cauru mūžu tā jāstudē.»⁴⁸ G. Šķilters aizstāv uzskatu, ka mākslas darbs ir īstenības atspulgs, kas skatīts caur mākslinieka temperamenta prizmu. Tādēļ arī daiļrades metodi G. Šķilters definē no atspoguļošanas teorijas pozīcijām: «Pirms jāstudē, tad jāinterpretē un jā sacer.»⁴⁹ Vai arī: «Jo vairāk mākslinieks dabu studējis, jo pilnīgāki viņa izteiksmes līdzekļi un jo vairāk īsta veselīga spēka viņā [māksliniekā — S. C.] mīt, jo dzīvāki un pārliecinošāki šie tēli uz mums runās.»⁵⁰

Savos rakstos G. Šķilters daudzkārt uzsver, ka mākslas progresīvas attīstības līdzsvaram nepieciešamas tiklab tradīcijas, kā novatorisms. «Tradīcijas ir sabiedrībai un mākslai tas pats, kas atsevišķam indivīdam miesa. Junovācija [novatorisms — S. C.] ir sabiedrībai un mākslai tas pats, kas indivīdam gars. Iznīcinot tradīciju vai junovāciju, būtu mākslas nāve. Tikai veicinot vienu, kā otru, māksla var zelt.»⁵¹

Līdz ar to svarīgs kļūst G. Šķiltera apcerējums «Jaunākās strāvas mākslā». Dziļi izstudējis modernistisko virzienu būtību, to novēršanos no iepriekšējā mākslas mantojuma, G. Šķilters pierāda, ka tie pauž mākslas pagrimumu un Eiropā parādās kā franču mākslas atdarinājumi.

Vērtējot latviešu mākslas zinātnes toreizējo kopējo ainu, jā-saka, ka tā tikai spēra pirmos soļus un pretēji literatūras zinātnei nespēja pacelties līdz mākslas parādību asai sociālai šķiriskai analīzei. Tomēr tās demokrātiskais spārnis, kas tolaik veidoja no-teicošo un vadošo estētisko domu, arī nenoslīdēja buržuāzijas ideologu sludinātās «tīrās mākslas» atziņas un slavināšanas pozīcijās. Marksistiskās estētikas atziņu un spēcīgās literatūras kritikas ietekmē mākslas zinātne, pirmkārt, saglabāja reālisma estētikas pamatprasību, ka tēlotājas mākslas pamatā jābūt īsteni-bas atveidojumam, kaut arī šī īstenība tika traktēta sašaurināti, neskarot sabiedrības attiecības. Otrkārt, latviešu mākslas zinātne noraidīja modernisma virzienu sludināto kosmopolitismu un visiem spēkiem cīnījās par nacionāli savdabīgu, vitāli spēcīgu mākslu gan satūra, gan formas un uztveres ziņā, par mākslas saistību ar pla-šiem darba tautas slāņiem.

Šīs prasības, uz kurām balstījās latviešu demokrātiskā mākslas zinātne, bija progresīvas, tautiskas, tās bija viens no faktoriem, kas palīdzēja latviešu tēlotājam mākslai atvairīt modernistisko strāvojumu dziļākas ietekmes.

1910. g. Rīgā tika sarīkota Pēterburgas mākslinieku grupē-juma «Sojuz molodeži» pirmā izstāde. Grupējuma teorētiskis bija latviešu mākslinieks Voldemārs Matvejs (1877—1914). Bei-dzis 1902. g. B. Blūma Rīgas zīmēšanas un daiļkrāsošanas skolu, viņš 1905. g. rudenī iestājās Pēterburgas mākslas akadēmijā. Seit viņš nokļuva tās mākslinieciskās inteliģences ietekmes lokā, kuras dumpnieciskās noskaņas izpaudās estētiskā nihilismā. Viens no šādu mākslinieku grupējumiem bija arī «Sojuz molodeži» (dib. 1910. g.).

Pirms grupējuma rīkotās izstādes V. Matvejs vairākos Rīgas dienas laikrakstos bija ievietojis deklaratīvu rakstu, kas izklāstīja grupas estētisko platformu un daiļrades principus — skaisto meklēt tikai mākslinieka subjektīvajā iekšējā iztēlē, atsakoties no reālās dabas iespaidiem. Pie kam skaistais tika meklēts neglītā kategori-jas estetizācijā. Ne raksts, ne arī pati izstāde neatklāja neko lielu un nozīmīgu. Tajā vēl bija daudz negatava, aizgūta un diskutē-jama. Pēc platformas publicēšanas presē izraisījās plaša disku-sija.⁵² J. Madernieks, kurš latviešu glezniecībai nemiīgi pārmeta pārāk lielu apmierinātību ar sasniegto, šajā jauniešu aktīvajā rosībā un meklējumos saskatīja zināmu pozitīvu jēgu, lai gan arī pats atzina, ka nepavisam nedomā apgalvot, it kā šinī izstādē jau būtu «kādi lieli pozitīvi panākumi»,⁵³ tomēr J. Madernieka recenzi-jas vispārīgais tonis bija nekritiski jūsmīgs, tāpēc varēja arī saprast, ka viņš atbalsta visu grupējuma estētisko platformu.

Diskusijas aktīvākie dalībnieki bija tēlnieks G. Šķilters, grafiķis R. Zariņš un lietišķās mākslas speciālists A. Julla, kuri asi uzbruka J. Maderniekam. Diskusijā tika aizskarti un aizstāvēti vairāki reālisma estētikas principi (par daiļrades metodi, tradīcijām un novatorismu, par reālās īstenības nozīmi mākslinieka daiļradē). Galu galā arī J. Madernieks atzina, ka viņa uzskati par mākslas dabu, mērķiem un uzdevumiem nav identiski ar grupējuma «Sojuz molodeži» uzskatiem. Grupējuma platforma principā tika noraidīta.

Latviešu tēlotājas mākslas skola kopš saviem sākumiem bija centusies nenoslēgties šauros nacionālos ietvaros. Būdamā mazas, apspiestas nācijas māksla, tā, laužot sev ceļu, tiecās atrast savu īpatnējo seju ar citu, vairāk nobriedušu kultūru starpniecību. Nostiprinoties marksistiskajai estētiskajai domai, nacionālā un internacionālā savstarpējā dialektika literatūrā un mākslā ieguva zinātnisku pamatu.

Taču, šķiru cīņai saasinoties, latviešu buržuāziskā ideoloģija centās uzspiest mākslai un literatūrai šauri lokālas nacionālistiskas tendences. Sakarā ar to radās spontāni mēģinājumi meklēt ceļus to pārvarēšanai. Šai ziņā interesi izraisa mākslinieka Teodora Ūdera (1868—1915) uzskati.

T. Ūders ļoti asi izjuta sava laikmeta konfliktus un patiesai mākslai naidīgos apstākļus. Buržuāziskā vide T. Ūderam vairāk nekā jebkuram latviešu māksliniekam traucēja radoši strādāt.

Mākslai T. Ūders pievērsās vēlu: tikai 1897. g. viņš iestājās Štiglica Centrālajā tehnikās zīmēšanas skolā Pēterburgā. To nebeidzis, viņš no 1899. līdz 1902. g. dzīvoja Voronežā, no 1903. līdz 1905. g. Jaltā, bet 1905. g. atgriezās Latvijā, apmetās Valmierā, kur strādāja par zīmēšanas skolotāju. T. Ūdera dzīve noritēja no maļus no svarīgākajiem latviešu kultūras centieniem un pasākumiem, un viņš ilgu laiku palika nepamanīts.

Savus darbus T. Ūders pirmo reizi izstādīja tikai 1913. g. III latviešu mākslas izstādē. Tās bija ogles zīmējuma tehnikā darinātas kompozīcijas ar zemnieku un zvejnieku dzīvei veltītu tematiku, 1905. g. motīviem. No šiem spēcīgās, ekspresīvās formās darinātajiem darbiem dvesa preti dzīves elpa, enerģija, elementārs spēks. Tur bija gan vispārcilvēcisks saturs, gan dziļš nacionāls kolorīts. T. Ūdera darbi pilnā mērā atspoguļoja viņa estētisko koncepciju, kas izstrādātā veidā gan nav nekur fiksēta, bet fragmentāri izlobāma no viņa vēstulēm piederīgajiem un draugiem (no 19. gs. 90. gadu vidus līdz 1915. g.), piezīmēm, uzmetumiem, laikabiedru atmiņu stāstījumiem.⁵⁴ Tos izstudējot, iegūstama diezgan skaidra aina.

Mākslinieka pasaules uzskats ir materiālistisks. Sākumā viņu saista angļu 17. gs. materiālisti F. Bēkons un Dž. Loks, bet pēc tam viņš ilgu laiku aizraujas ar ievērojamā holandiešu filozofa B. Spinozas panteismu, kurā izpaudās šī lielā domātāja materiālistiskais uzskats par dabu. No B. Spinozas «Ētikas» T. Ūders

pārņēma domu, ka pasaulē nav nekā neizzināma un ka cilvēkam, kurš pilnveido savu saprātu, viss pieejams. T. Ūders nekad neaizrāvās ar ideālisma filozofiju. Ne A. Sopenhauers, ne F. Nīčše, kas toreizējās latviešu sīkburžuāziskās inteligences aprindās bija tik populāri, T. Ūderu nesaista. Par F. Nīčši viņš izsakās, ka tas, kaut arī «viens no dziļākajiem domātājiem, ir īsts briesmonis, kas visu demoralizē un noārda». ⁵⁵ Apmeklējot Pēterburgā pulciņa «Rūķis» sanāksmes, kur 90. gadu beigās jau bija stipri manāma liberālās buržuāzijas ietekme, T. Ūderam radās izdevība diskutēt un aizstāvēt savu viedokli. Kādā vēstulē viņš raksta: «Bija prieks redzēt, ka mani uzskati ir padzinuši tur nīčšeānismu. Viņi ir kļuvuši mani piekritēji.» ⁵⁶

Mākslinieka individuālisms kavēja viņu pievērsties proletariāta revolucionārajai kustībai, kaut arī tautai izšķirošos brīžos, kā, piemēram, 1905. g. revolūcijas laikā, viņš simpatizē cīnītājiem. Par to liecina vairākas 1906. g. krievu gleznotājam A. Petrovam rakstītās vēstules, ⁵⁷ kā arī laikabiedru atmiņas. ⁵⁸ Nav iespējams pateikt, kā mākslinieka uzskati būtu veidojušies tālāk, jo T. Ūders nomira spēku briedumā. Taču ir zināms, ka, nespēdams rast saites ar apkārtējo buržuāzisko vidi, viņš tuvinājās vienkāršajiem darba cilvēkiem. T. Ūdera skolnieki savās atmiņās stāsta, ka viņš bieži bijis redzams Gaujas plostnieku, Vidzemes jūrmalas zvejnieku, vietējās P. Skrastiņa tipogrāfijas strādnieku vidū. J. Birzgalis atceras, ka T. Ūders ar šiem strādniekiem, kas gandrīz visi bijuši Latvijas Sociāldemokrātijas biedri, ielaidies disputos, ka viņi tam devuši marksistisko literatūru. «Atceros,» raksta J. Birzgalis, «ka viņam tika dots izlasīšanai «Komunistiskās partijas manifesti» un arī H. Gortera «Vēsturiskais materiālisms». Atmiņā palikuši Ūdera vārdi par «Manifestu»: «Cik tēlaini uzrakstīts! ... Rēgs staigā pa Eiropu, komunisma rēgs! — tā taču ir brīnišķīga, grandioza tēma mākslas darba kompozīcijai!» ⁵⁹

Atbilstoši materiālistiskajai pasaules uztverei veidojās arī T. Ūdera estētiskie principi. Dziļi cienīdams lielos pasaules reālistiskās mākslas klasiskus, — Rembrantu, Velaskesu u. c., viņš arvien stāv reālisma estētikas pozīcijās. «Man skaists ir tas, kam dziļš iekšējs saturs — gars, kā pie Rembranta,» ⁶⁰ saka T. Ūders. No krievu māksliniekiem viņam tuvi I. Repins un I. Kramskojs. Viņš katrā ziņā grib «pastrādāt pie mākslinieka Repina, viņa darbnīcā — vismaz kādu pusgadu». ⁶¹ T. Ūders labi iepazīties ar I. Kramskoja vēstulēm un vairākkārt ar dziļu cieņu izsakās par tajās izteiktajām domām. ⁶²

T. Ūdera estētisko uzskatu izveidošanos, liekas, veicinājusi arī J. Raiņa un E. Veidenbauma daiļrade. Arī kāds mākslinieka darbs («Egles jūrmalā», I—II) savā emocionālajā uztverē stipri sasaucas ar J. Raiņa dzejoli «Lauztās priedes». ⁶³

T. Ūders bija par ciešām saitēm ar dzīvi. «Grābiet pašā dzīvē, tad jums būs māksla!» ⁶⁴ viņš raksta kādā vēstulē. Dziļi tautiski ir T. Ūdera uzskati par to, kur mākslai jāsmēļ savi spēki un gal-

venais saturs. Tā ir tauta — smagā, sūrā darba darītāja, dzīves vērtību radītāja. Mākslinieks ir cieši saaudzis ar laukiem, tāpēc arī viņa redzes lokā pirmām kārtām ienāk lauku darbarūķi. «Pirmajā kompozīcijā es ņēmu strādnieku — plāvēju un viņa sievu. Ideja šāda: vīrs no tautas vidus, laukstrādnieks, kurš ir valsts visstiprākais pamats, smagi strādā.»⁶⁵

Ilgus gadus T. Ūders loloja sapni izveidot Ziemeļvidzemē mākslinieku kopu, kas dzīvotu un strādātu vienkāršās tautas vidū, atspoguļotu tās darbu. Pirmoreiz viņš šo domu izvirzīja jau Voronežā, kad sadraudzējās ar krievu gleznotājiem A. Petrovu un N. Šestopalovu. Vēlāk, pārcēlies uz Latviju, viņš neatlaidīgi aicināja turp arī draugus. Kad šis nodoms neizdevās, viņš pēc 1910. g. mēģināja pasākumā ieinteresēt savus bijušos skolniekus, Stiglica Centrālās tehniskās zīmēšanas skolas audzēkņus.

Ap 1910. g. nobrieda T. Ūdera uzskati par latviešu tēlotājas mākslas tālākajām perspektīvām. Tiem raksturīgs vērienīgums. T. Ūders aktīvi atvairā nacionālistisko aprobežotību, ko literatūrai un mākslai centās uzspiest buržuāziskā ideoloģija. Saviem audzēkņiem viņš mācīja: «Tas šaurais nacionālisms, kuru es še, Valmierā, visapkārt redzu, pat literatūrā redzu, pie kam mazvērtīgi, lokāli indivīdi tiek kā latvju tautas gara tipi cildināti, ar šo nacionālismu mēs no vecām kultūras tautām varam tikai līdzcietīgus smaidus iemantot.»⁶⁶

Noraidoša ir T. Ūdera nostāja pret buržuāzijas ideologu tolaik aizstāvēto «tīrās mākslas» principu. Jau ap 1905. g. T. Ūders izsakās: «Es smejos par to muļķīgo «l'art pour l'art»...»⁶⁷ Savā estētiskajā koncepcijā viņš ir par vitāliem, dzīvi apliecinošiem tēliem.

Estētiskā utopisma ilūzijas T. Ūderam bija tālas, tomēr savā daiļradē viņš saskārās ar simbolismu. It īpaši tas jūtams darbos, ko mākslinieks radījis savas dzīves smagākajos brīžos. Tomēr, pēc pārliecības būdams materiālists, reālists, T. Ūders simbolus izmanto galvenokārt, lai maksimāli spēcīgi izteiktu kādu no dzīves ņemtu atziņu vai filozofisku domu. Tā viņš nonāca pie sava t. s. reālā simbolisma principa. Būtībā šis T. Ūdera «reālais simbolisms» tuvs padomju estētikā sastopamajam jēdzienam — reālistiskā simbolika, jo tāpat orientēts uz īstenību un par mākslinieciskā vispārinājuma priekšmetu izvēlas īstenības parādības. «Reālā simbolisma» principu T. Ūders visvairāk izmanto 1905. g. revolūcijas motīvu atveidošanai. Tāpat arī risinot zemnieku un zvejnieku tēmas, viņš tēlu sakāpina līdz simbolam, ar to piešķirot tēlojumam lielu emocionālo slodzi.

T. Ūders allaž uzsver mākslas savstarpējās bagātināšanās lielo nozīmi. Viņš aicina latviešu mākslu mācīties no pasaules labākajiem meistariem, ietverot interešu lokā arī jaunākās (postimpresionisma) mākslas parādības. Par īstas, lielas mākslas nepieciešamu nosacījumu T. Ūders izvirzīja tās tēlu satura vispārcilvēcisko internacionālo aspektu. «...izcelt bez šaurām lokālām vai ārzemju

tendencēm tās dziļi iesakņojušās vispārcilvēcīgās īpašības, kas latviešiem tāpat piemīt kā vecām kultūras tautām, un ietēpt latviešu vietējās formās. Tikai caur šīm vispārcilvēcīgām īpašībām mūs sapratīs kā līdzbiedrus arī vecās kultūras tautas,»⁶⁸ raksta T. Ūders.

Savus estētiskos uzskatus T. Ūders visvairāk centās popularizēt radošās jaunatnes vidū. It īpaši aktīvi sakari (kā tas redzams no vēstulēm) viņam bija ar Štiglica Centrālo tehniskās zīmēšanas skolu, kur mācījās arī septiņi mākslinieka sagatavoti un uz turieni aizvadīti jaunieši (starp tiem tagad ievērojamais latviešu padomju tēlnieks prof. E. Melderis, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas dalībnieks grafiķis un gleznotājs J. Birzgalis u. c.). Kā atceras J. Birzgalis,⁶⁹ šis T. Ūdera vēstules atstājušas toreiz lielu iespaidu uz studējošo radošo jaunatni, tās lasītas, apspriestas, par tām izraisījušās debates.

Nobeidzot nelielo apskatu par latviešu tēlotājas mākslas pārstāvju estētiskajām idejām 20. gs. sākumā, jāsecina, ka tām pamatos piemita materiālistisks, kaut arī nekonsekvents raksturs. Taču šī nekonsekvence un pretrunīgums bija laikmeta nosacīti. Neraugoties uz to, latviešu tēlotājas mākslas pārstāvju estētiskie spriedumi ieņem noteiktu vietu laikmeta estētiskajā domā. Viņu cīņa par reālismu mākslā, reālisma kā daiļrades metodes aizstāvēšana, modernisma kritika ir liels ieguldījums reālistiskajā estētikā.

XII NODAĻA

SABIEDRISKĀS UN FILOZOFISKĀS DOMAS IZPAUSME N. ALUNĀNA RAKSTOS PAR MŪZIKU

PAR MŪZIKAS DEMOKRATIZĀCIJU

Mūzikas kritikā laikmeta sabiedriskā un filozofiskā doma visplašāk atklājas Nikolaja Alunāna (1859—1919) darbībā.

Nikolajs Alunāns cēlies no pazīstamās Alunānu dzimtas, kas devusi vairākus izcilus latviešu kultūras darbiniekus. Augstāko muzikālo izglītību viņš ieguva Pēterburgas konservatorijā, kur mācījās kompozīciju pie N. Rimskā-Korsakova un diriģēšanu — pie A. Rubinšteina. 1893. g. atgriezies Latvijā, viņš uzsāka daudzpusīgu mūziķa darbību, bija diriģents, pedagogs, komponists, mūzikas kritiķis. Atšķirībā no saviem laikabiedriem, kas galvenokārt apcerēja specifiski muzikālus jautājumus, viņš pievērsās dažām tālaika svarīgām filozofiska un estētiska rakstura problēmām.

N. Alunāna diriģenta un komponista darbības uzplaukums sākas ar 1903. g., kad viņš kļūst par Jaunā latviešu teātra muzikālās daļas vadītāju. Revolūcijas laikā N. Alunāns saraksta mūziku

Ā. Alunāna lugai «Mūsu senči» (1905. g.), Aspazijas lugai «Sidraba šķidrums» (1905. g.), bet Stolipina reakcijas gados — Aspazijas lugai «Vaidelote» (1908. g.) un Raiņa lugai «Uguns un nakts» (1911. g.). Tieši mūzika lugai «Uguns un nakts» ir komponista daiļrades kulminācija skatuves mūzikas žanrā.

Mūzikas rakstniecībā N. Alunāns ienāca tās veidošanās agrīnajā periodā. Tādēļ N. Alunāna raksti daļēji (bet laika posmā no 1910. līdz 1914. g. gandrīz pilnīgi) atspoguļo latviešu mūzikas kultūras attīstības posmus, sākot ar 1892. un beidzot ar 1919. g.

Visā savā 30 gadu ilgajā darbības periodā N. Alunāns bija viens no autoritatīvākajiem latviešu mūzikas kritiķiem, kas konsekventi aizstāvēja uzskatu, ka mūzikas uzdevums ir «...pacelt tautas garīgo un tikumisko attīstību un nolīdzināt ceļu visam, kas cēls, dzišs un paties».¹

Viens no nozīmīgākajiem N. Alunāna rakstiem ir «Mūsu kora dziedāšana»,² kas 1893. g. publicēts avīzē «Dienas Lapa». Kritiķis vērsās pret nacionālistisko dižošanas par latviešu īpašo vietu citu tautu vidū. Kritiski apsverot pazīstamo teicienu «Latviešu tauta — dziedātāja tauta», viņš saka: «Labprāt gribu atzīt šo vārdu patiesību, bet tomēr tad vēl ar vislielāko gribu nevaru saprast, kurš vārds šai teikumā latviešiem starp citām tautībām ierādītu kādu sevišķi nošķirtu vietu, kā daudzi to mēdz apgalvot. Ar tādu pašu tiesību varu apgalvot, ka krievi, vācieši u. c. dziedātāju tautas, tāpēc ka šīm tautām arī ir liels tautasdziesmu krājums un viņas savu mīlestību uz mūziku jau daudzējādi pierādījušas.»² N. Alunāns prasa ievērot arī citu tautu labākās kora kompozīcijas, «...jo viss jauks nes augļus un pacildina prātu, un neviens lai neuzdrošinājas jebkad apgalvot, ka viņam esot diezgan ar sava paša bagātīgo individualitāti un viņš varot iztikt bez citu tautu darbiem».³ Viņam derdzas buržuāziskajai sabiedrībai raksturīgais «riebīgais tautu naid». N. Alunāns neizvirza sev uzdevumu noskaidrot buržuāziskā nacionālisma rašanās objektīvos cēloņus. Viņš ir pārliecināts, ka viens no tiem ir nepietiekama izglītība, nepareiza audzināšana, mantkārība, peļņas kāre utt., un uzsver, ka cilvēka vērtību nenosaka vis piederība pie vienas vai otras tautības, bet gan viņa spējas un darbi.

Strādnieku kustības uzplūdu gados, pirmā pasaules kara priekšvakarā, Latvijas buržuāzijā un sīkburžuāzijā ievērojami vērsās plašumā šovinizms un nacionālšovinizms. Skolās un kultūras iestādēs bieži tika propagandētas nacionālšovinistiskas idejas. Rakstā «Disharmonijas harmoniskā apvienojumā», gan neatklājot šovinizma saknes, N. Alunāns brīdina, kas var novest pie šovinizma jūtu rašanās. Ja audzināšanas darbā tiekot pasvītota, izcelta tikai savas tautas vērtība un tās sasniegumi, tad arī iznākot sadurties ar nicinošu attieksmi pret citām tautām. Tā tas noticis ar Baltijas vāciešiem. N. Alunāns nevērsās ar naidu pret visu vācu tautu, bet runā par «virsējo šķiru vāciešiem». «Es šē tikai miņēju,» raksta N. Alunāns, «dažus virsējo šķiru vāciešu raksturīgus

izteicienus, un man riebjas atkārtot vācu urrā patriotu izsauceņus, kurus pilsētas domes vēlēšanu laikā visur uz ielām dzirdēja.»⁴

Atmaskodams latviešu reakcionārās buržuāzijas darbību un politiku mākslas jomā, N. Alunāns kritizēja Rīgas Latviešu biedrību, kura zaudējusi savu sākotnējo progresīvo nozīmi un pārvērtusies par latviešu lielburžuāzijas interešu paudēju. Tautas dziedāšana kļuvusi ne tikai par «greznuma artiķeli», bet arī par «mal-dinošu izkārtņi, aiz kuras rīkojas veikalnieki».⁵

Kaut arī dziedāšanas biedrības rodoties kā «sēnes pēc silta lietusa», tomēr dziedāšana vairs nav viņu mērķis. Bet veikalniekiem, kas sākuši rīkoties dziedāšanas biedrībās, gluži vienaldzīgs ir «viņu darbības maitājošais iespaids uz tautu».⁶ N. Alunāns atmasko vietējos laikrakstus, kas ne tikai atbalsta, bet arī maskē buržuāzijas politiku. Cilvēki, kas to neapzinās, raksta N. Alunāns, «liek sevi izmantot, lai palielinātu vienas vai otras zināmas kliķes skaitu. Pie kādiem bēdīgiem mākslas apstākļiem mēs nokļuvuši, to bieži rāda viena un tā paša koncerta apspriedumi avīzē. Kur visu avīžu kritikām galvenos vilcienos vajadzētu saskanēt tādēļ, ka tikai viena patiesība ir, un tikai spriedēju individuālās savādības apcerējumam varētu dot šādu vai tādu sevišķu nokrāsu, tur plātās viskrasākais diletantisms ar vistukšāko vārdu savārstījumu un pat dažs labs no tiem, kuriem pietiekošas zināšanas, uzupurē sava sprieduma patstāvību savas partijas vai kliķes uzskatiem. [..] Iecienīts kliķes līdzeklis ir arī noklusešana tādos gadījumos, kur koncerts gaidāms, kas apsola lielu mākslas baudu, bet nicinoši novēršas no visas kliķu rīcības. Tad kritiķa nopūlētā roka atpūšas, lai pēc tam atkal jo trokšņaināki varētu sist reklāmas bungu, kurai tik liels iespaids. [..]

Viduvējība.. tiek pārspīlēti slavēta, bet īsta māksla, nesa-prasta, paliek neievērota vai tiek pat ķengāta. Tādos bēdīgos laikos jo vairāk jāpriecājas par to, ka rodas vīri, kuri nepeld ar strāvu, bet, neskatoties uz materiāliem zaudējumiem, ar stipru gribu un apņemšanos kalpo progresam un tiecas negrozāmi pēc augsta mērķa.»⁷

Vairākos rakstos N. Alunāns kritizē latviešu teātru vadību, kas interesējas tikai par peļņu un nevis par mākslu un tautas garīgajām vajadzībām. Kad 1911. g. Interimteātra vadība pieņem lēmumu atlaist teātra orķestri un kori, N. Alunāns norāda, ka atrunāšanās par publikas «nesaprātību un intereses trūkumu» ir tikai «lieka izruna un neizdevusies taisnošanās». Visa vaina meklējama teātra vadībā, kura atrodoties nepareizās rokās, un, «atlaizdama kori un orķestri, viņa devusi eklatantu [spīdošu — *Red.*] savas nederības pierādījumu».⁸ N. Alunāns parāda, ka šeit rīkojas privātuzņēmēji, kas maskējas ar «vistautas teātra» masku: «.. gan privātuzņēmējs var rīkoties pēc savas patikšanas..», bet teātris, kas dēvējās par visu «Latviešu teātri» un vienīgo īstas mākslas piekopēju, tā nedrīkst rīkoties.⁹ Ar sašutumu N. Alunāns vēršas pret buržuāzisko konkurences cīņu, kuras postošā iedarbība vēro-

jama arī mākslas propagandā. Rakstā «Rīgas simfoniju orķestra atklāšanas koncerts» viņš plašai sabiedrībai paziņo par vācu teātra vadības rīcību, kas uzsākusi cīņu pret latviešu simfonisko orķestri. N. Alunāns aicina sabiedrību aktīvi atbalstīt jaundibināto orķestri.

Ne mazāk nozīmīgs bija N. Alunāna protests pret tiem valdošās politikas atbalstītājiem, kuri ar dažādiem līdzekļiem centās aizkavēt Tautas konservatorijas nodibināšanu Rīgā.

Pārliecinājies, ka kapitālisms visur vienādi naidīgs mākslai, N. Alunāns nāk pie atziņas, ka māksla šķirama no valdošās šķiras politikas.¹⁰

N. Alunāns vēršas arī pret baznīcas iejaukšanos mākslā. Raksturīga ir N. Alunāna polemika ar mācītāju J. Sanderu par jaunajām garīgajām dziesmām. Kaut arī polemika skāra teksta un tīri muzikāla rakstura jautājumus, tā tika pārnesta plašā sabiedriski politiskā plāksnē. Nepārprotami ir N. Alunāna vārdi mācītājam Sanderam: «...es turpretim Jūsu kompetenci atzīstu tikai teoloģiskos jautājumos un tikai tādos, kuros loģiskus slēdzienus drīkst vilkt katrs cilvēks, kuram vispārīga zinātniska izglītība. Muzikālais baznīcas stils nav pieskaitāms pie teoloģijas, Jums tas ir svešs un neietilpst Jūsu kompetencē...»¹¹ Šāda atklāta un droša uzstāšanās pret «visvareno» autoritāti 1911. g. atbalstīja demokrātisko spēku cīņu. Ironiski ass ir N. Alunāna polemikas veids, kas atmaskoja mācītāju svētulīgu liekulību un neaizskaramību.

Kā protests pret mācītāju sludināto dievu un tā «saprātīgo rīcību» skan N. Alunāna vārdi, kas izteikti Emīla Dārziņa piemiņas koncertā: «...kāpēc viņam, šim dievu izredzētam, šim ģēnija skūpstītam, šī briesmīgā nāve, šis agrais kops, kur tik daudz nederīgu, mazvērtīgu, stulbu, pat kaitīgu cilvēku drīkst priedāties saules gaismā un dzīvot savu tukšo dzīvi, baudīt savu sīko kapeikas laimi? Kur šē ir taisnība, kur prāts šinī neizprotamā likteņa lēmumā?»¹²

Stolipina reakcijas gados, kad liela daļa inteligentu idejiski pagrima, uzsāka meklēt jaunu reliģiju utt., N. Alunāns joprojām uzstājās presē, atmaskojot ne tikai buržuāzijas savtīgās intereses, bet arī tās politiku pret plašām tautas masām.

Rakstā «Rīgas simfoniju orķestra atklāšanas koncerts» N. Alunāns norāda, ka Rīgai gan ir savs simfoniskais orķestris, taču tā pastāvēšana nav nodrošināta. Vispirms jau tāpēc, ka pilsētas iedzīvotāju garīgās vajadzības vēl ļoti aprobežotas, bet pilsētas valde nekā nedara, lai celtu tautas garīgo kultūru. Apsverot Rīgas pilsētas koncertdzīvi, N. Alunāns atzīst, ka tā māksla, kas tiek sniegta pilsētas dārzos, ir zem katras kritikas: «Vērmaņa parkā militārmūzika, kura taču nebūt nav derīga tur atpūtu meklējošo ļaužu gara pacildināšanai, Keizara dārzā šansonetu un citu vieglās mūzas kalpotāju priekšnesumi, Torņkalna parkā līdzīgi mākslas atkritumi un Grīziņkalnos — par to labāk nerunāsim!

Tur sarīko tautas izrādes, par kurām pērtiķiem jānosarkst, un tas notiek tādēļ, lai pacildinātu un izglītotu strādnieku publiku.»¹³

N. Alunāns pārliecinoši parāda mūzikas mākslas demokratizēšanas nepieciešamību un uzskata, ka muzikāli estētiskajai audzināšanai jāaptver visplašākās tautas masas. Mākslai jāklūst par dzīves nepieciešamību, tā nebūt nav uzskatāma par «greznumu lietu, kuru var baudīt tikai reti bagātnieki.»¹⁴

N. Alunāns bija pārliecināts, ka cilvēce kādreiz nonāks pie tādas kopības, kur garīgā attīstība būs sasniegusi tik augstu pakāpi, ka izzudīs tautu naida, dzīšanās pēc materiāliem labumiem utt. Par vienu no galvenajiem šķēršļiem šādas kopības izveidošanā N. Alunāns uzskatīja nacionālismu. Visas cilvēces kopības iestāšanās «nozīmē visa nacionālisma izbeigšanos», rakstīja N. Alunāns.¹⁵

Viņš vērsās pret tādām buržuāziskā nacionālisma izpausmēm kā pārākuma apziņu, norobežošanos no citām tautām u. tml. Šādas parādības nav savienojamas ar progresu.

PAR DAŽAM FILOZOFISKĪ ESTĒTISKĀM PROBLEMĀM MŪZIKĀ

19. gs. otrajā pusē daudzi Rietumeiropas zinātnieki, neapmierinādami ar ideālistiskās spekulatīvās filozofijas kategorijām (gars, absolūtā ideja, «es» u. tml.), sāka meklēt jaunus ceļus, kā izskaidrot mākslas parādības. Izveidojās «tīrās mākslas» teorija, kuras pamatā bija apgalvojums, ka māksla nav atkarīga no sabiedriskās dzīves, morāles, politikas, zinātnes, filozofijas, ka mākslas forma pati par sevi ir estētiska vērtība.

Galvenais formālistiskās teorijas pārstāvis mūzikā bija Vīnes universitātes estētikas un mūzikas vēstures profesors Eduards Hansliks (1825—1904). Balstīdamies uz vācu filozofa «formas estētikas» pamatlicēja J. F. Herbarta uzskatiem, E. Hansliks uzrakstīja traktātu «Par skaisto mūzikā».¹⁶ E. Hansliks visu mūzikas mākslas problemātiku ierobežoja ar mākslas darba struktūras, mūzikas formas pētīšanu, identificējot saturu ar formu.

N. Alunāns pirmais latviešu presē kritiski novērtēja E. Hanslika formālistisko estētiku. Apcerējumā «Mūzikas sākums, būtne un uzdevums»¹⁷ N. Alunāns atzīst, ka E. Hansliks kā «estētikas revidētājs» izdarījis lielu ļaunumu pēdējos gadu desmitos. E. Hanslika estētika stājusies ceļā mūzikas attīstībai, jo viņa idejas atstājušas negatīvu ietekmi uz mūziķiem, kuri ļāvuši sevi «vazāt pie deguna un, domādami, ka mūzikai neesot nekāda satura, nopūlas, gandrīz ikkatru akordu sastādīdami, radīt kaut ko oriģinālu...».¹⁸ Asi vērsoties pret E. Hanslika pamattēzēm, N. Alunāns atgādina, ka mūzika, tāpat kā valoda, ir sociāla parādība un kā tādai tai ir noteikts uzdevums. Viņš pārliecinoši aizstāv reālistisku mākslas pamatprincipu — mūzikai jāizteic noteikts saturs. Apzi-

noties to ļaunumu, ko var nodarīt E. Hanslika formālistiskās estētikas idejas, N. Alunāns tomēr nespēja novērst šo ideju rašanās un pastāvēšanas patiesos objektīvos cēloņus. Kritizēdams E. Hanslika teoriju no ideālistiskām pozīcijām, N. Alunāns rakstīja, ka E. Hanslika un viņa piekritēju uzskatus drīz vien aizmirsis, jo šīm idejām jau radušās «nāves zīmes uz pieres» un tās «nespēj uz ilgāku laiku kavēt viņas [t. i., mūzikas — L. L.] attīstību jau tādēļ vien, ka likumus dod nevis šādi izperinājumi, bet tikai ģēnijs, — ģēnijs, kurš, no savas augsti attīstītās individuālītātes, kā no neizsmelama avota smeldams, sniedz materiālu, no kura vēlāk citi sastāda likumus».¹⁹

Audzis reālistiskās mūzikas tradīciju garā, N. Alunāns tīri muzikālas dabas jautājumus izskaidroja pareizi, bet, nonākot pie formālistiskās estētikas pamatprincipu kritikas, nespēja tos ne zinātniski novērtēt, ne arī atspēkot. Formālistiskās estētikas rašanās cēloņus viņš saskatīja atsevišķu personu, šajā gadījumā E. Hanslika un atsevišķu komponistu (formālistu), nemuzikalitātē, viņu nespējā saprast mūzikas uzdevumus.²⁰

Par spīti visām kļūdām un trūkumiem N. Alunāna kritikai bija progresīva nozīme reālistiskās mūzikas estētisko pozīciju aizstāvēšanā pret «tīrās mākslas» teoriju. Tā atbalstīja un veicināja demokrātisko spēku cīņu pret reakcionāro buržuāzisko ideoloģiju.

N. Alunāns vienmēr par savu galveno kritiķa uzdevumu uzskatīja cīņu par idejiskumu un patiesīgumu jebkurā mākslas žanrā.

Tā, piemēram, kritikā par A. Benjamiņa lugu «Miglā», kuru uzveda IV Vispārējo dziesmu svētku laikā, N. Alunāns izvirza prasību pēc reālistiska dzīves atspoguļojuma, vienlaikus uzsvērdams mākslas sabiedrisko lomu. Lugas autors pauda uzskatu, it kā tūkstošiem vidējo un nabadzīgo zemnieku izūtrupēšanā vainojama pašu zemnieku izšķērdīgā dzīve, dzeršana u. tml.

«Mūsu zemkopības krīzei,» raksta N. Alunāns, «un līdz ar to visam postam un nelaimei mūsu zemkopju sētās nav ne domāt līdzēts ar «sātības biedrības dibināšanu un krietnu raksturu izaudzināšanu», bet šeit cēloņi sniedzas daudz dziļāki. Tamlīdzīgu glābiņa formulu jau kopš gadiem uzstādījis Apsīšu Jēkabs savos rakstos, un tomēr posts un trūkums neizzūd un ar katru gadu kļaudz biežāk ūtrupju āmurs.»²¹ (Runa ir par lauksaimniecības krīzi Latvijā 80. gados un 90. gadu pirmajā pusē.)

Tā N. Alunāns ar savu aktīvo mūzikas kritiķa darbību atbalstīja un stiprināja to cīņas fronti, kuru literatūras kritikā pārstāvēja J. Jansons-Brauns un citi tālaika progresīvie domātāji. Mākslinieku daiļrades, tāpat izpildītājmākslas radošās darbības vērtējumos viņa galvenie uzskati un principi sakrīt ar reālistiskās daiļrades metodes prasībām. Ikkatra jautājuma apskatā viņš lielu vērību veltīja saturam, mākslinieciskai meistarībai, patiesīgumam utt.

N. Alunāns vienmēr uzsver, ka mākslas darbs un mākslinieks nav šķirami no laikmeta un vides. Runājot par mūziku lugai

«Uguns un nakts», N. Alunāns paskaidro: «Še man bija darīšana ar tā laikmeta latviešiem, kurā cēlušās mūsu tautas dziesmas, tādēļ es mēģināju izteikties tā laika valodā. Bet pērienu es būtu pelnījis, ja es, komponēdam savu mūziku Gētes «Faustam», būtu runājis to pašu latviešu valodu. Kā tas skanētu tik pilnīgi vācu būtnes kā Grietiņas mutē? Grietiņa latviešu tautas apģērbā!»²²

Uz ikvienu mākslinieku un līdz ar to arī uz viņa darbiem savu zīmogu atstāj tautība, raksturs, pārdzīvojumi. Doma, ka mākslinieks ir sava laikmeta produkts, vistiešāk izteikta rakstā par vienu no tālaika izcilākajiem jaunās mūzikas pārstāvjiem — Rihardu Štrausu. N. Alunāns raksta: «Viņš ir jauna mūzikas mākslas virziena priekšstāvis un uzskatāms par modernās dzīves produktu, kuras garīgie centieni ievērojami atšķiras no ne visai sen pārdzīvotā laikmeta centieniem.»²³

Kā piemēru minot R. Vāgnera, R. Štrausa, N. Rimska-Korskova, A. Glazunova u. c. mūziķu daiļradi, N. Alunāns risina tradīcijas un novatorisma, satura, formas u. c. jautājumus. No mākslinieka prasāma liela atbildība — ar savu daiļradi tam cilvēce jāp dara garīgi bagātāka un nevis vienkārši jāpavairo jau esošo darbu skaits. Bet radīt jaunu mākslu var tad, ja pārzina iepriekšējo mākslas mantojumu, kad māksliniekam ir bagātīgas zināšanas, izkoptas spējas, kad viņš «radījis drošu pamatu, uz kura tas ieņem nesatricināmu stāvokli...»²⁴ Tādēļ par neatņemamu mākslinieka īpašību N. Alunāns uzskata jaunu atziņu nemitīgu meklēšanu. Mākslinieks, kas nododas nepareizai iedomai, ka viņš jau ir sasniedzis mērķi, īsteni mākslai ir miris.

Tos, kas neiet pa vecām, iemītām takām, N. Alunāns sauc par revolucionāriem. Tāds ir R. Vāgners, kas izskauda vecās publikai parastās un mīlās operu formas. Viņa opera «Klīstošais holandiešis» bija «...nepiedzīvota pārdrošība, visa pastāvošā sagāšana, tas bija revolucionārs darbs...»²⁵ Arī A. Glazunovs, kas tajā laikā tika pieskaitīts pie modernajiem komponistiem, savā vijolkoncertā neizmanto parastās formas.²⁶

Kā pilnīgi likumsakarīgu parādību N. Alunāns atzīmē «arodnieku», t. i., konservatīvo mūziķu, uzbrukumus šādiem «pārdrošniekiem», kas uzdrošinājušies neiet pa iemītām takām. Interesanti, ka domu par mākslinieku revolucionāru N. Alunāns izsaka 1910. g., t. i., Stolipina reakcijas gados. «Atšķirties no pūļa, meklēt jaunus ceļus, kur taču ir veci, pazīstami un ērti iemīti — vai tas nav revolucionārs, kas tā dara? Un vai revolucionāru drīkst ciest?»²⁷ Mēģinādams atsegt šīs parādības rašanos un neizbēgamību, N. Alunāns raksta, ka cilvēki ir ļoti dažādi, un dažāds ir viņu garīgais apvārsnis. Cilvēki ar šaurāku redzes loku kavē progresu, viņi parasti uzbrūk jauninājumiem, apkaro tos. Tas notiek ne tikai mākslā, bet arī zinātnē. Parasti šie cilvēki nespēj saprast, ka «kāda tālredzīgāka skatiens var sniegties viņu šaurajam redzes lokam pāri».²⁸

N. Alunāns neuzskata pagātnes mantojumu par kaut ko nemanīgu, neaizskaramu un nepārspējamu.

Vienlaikus N. Alunāns atzīst, ka ne katrs jauninājums ir arī pati pilnība. Salīdzinādams R. Štrausu un R. Šūmani, N. Alunāns raksta: «Cits jautājums, vai Štrausam piemīt tikpat daudz sirds siltuma un dvēseles dziļuma kā Rob. Šūmanim, jeb vai viņš vairāk asprātīgs domātājs nekā jūtīgs dzejnieks. Par to var strīdēties. Mūzikas teorētiskais jautājums jau izšķirts Štrausam par labu, un mūzikas psiholoģisko izšķirs laiks, kurš varbūt arī mūsu jūtām atvērs līdz šim vēl cieši aizslēgtus vārtņus.»²⁹

Pie dialektiskas atziņas par vecā un jaunā savstarpējo sakarību un pēctecību mākslā N. Alunāns vēlreiz atgriežas rakstā «Rīgas simfoniskā orķestra benefices koncerts», kurā, izmantodams mūzikas vēstures pieredzi, raksta: «Mums jāievēro, ka cilvēces attīstības gaitā māksla iet vienlīdzīgā ritmā uz priekšu ar laiku, ka mūžībā aizgājušie mūsu būtņē atstājuši sēkliņus, dīgļi, kas attīstās un aug zināmā virzienā, kamēr tas beidzot nogatavo augļus, kuros atrodas sēkla turpmākām paaudzēm. [...] Kur mēs atrastos, ja mūzikas mākslā trūktu vārdu: Haidns, Bēthovens un Mocarts? Vai mums tad būtu Šūmans, Šuberts, Brāmss, Vāgners, Štrauss? Bez šaubām, nē! Pēc tam kad Haidns mums bija dāvinājis simfonijas formu, Mocarts attīstīja viņa mazo orķestri tālāk. [...] Šis Mocarta izglītotais, īsti no jauna radītais orķestris ir pamats dramatiskās un instrumentālās mūzikas modernai attīstībai līdz Berliozam, Vāgneram un Listam. Jo romantiķu orķestris nav cits nekas kā Mocarta orķestris, Bēthovena tālāk izglītots, kurā pēdējā mums jāciena vislielākais modernās instrumentālmūzikas meistars.»³⁰

Atzīdams mijiedarbību starp veco un jauno mūzikā, starp tradīcijām un novatorismu, N. Alunāns kritizē «mūzikas reformētājus», kuri izmejoši izturas pret klasiskām formām kā tādām, kas savu laiku nodzīvojušas un kļuvušas nederīgas. Viņš tradīcijas nereducē uz formas elementiem vien, bet ar tradīciju saprot vispirms to, ka jāturpina pagātnes progresīvās (reālistiskās) mākslas idejiskie pamati, tikumiski estētiskais ideāls. Tradīciju pārņemšana nav jāsaprot arī kā iepriekšējo laikmetu mākslas akla atdarināšana, klasisko formu mehāniska pārņemšana. Attīstoties jaunai mākslai, tradīcijas, uz kurām tā pamatojas, attīstās un kļūst aizvien bagātākas. Būtībā šeit izteikta doma par progresu mākslā, par nemitīgu novatorismu, kas nodrošina tālāku mūzikas attīstību.

N. Alunāns ir pārliecināts, ka ikviens laikmets izvirza mākslai jaunus uzdevumus. Tāpēc ir attaisnojami arī jaunie mākslinieciskās atspoguļošanas paņēmieni un līdzekļi.

Principiāli kritizējoša attieksme ir N. Alunānam pret pseidonovatorismu, kas aprobežojas tikai ar formas meklējumiem, kuri būtībā atrauj formu no mākslas darba satura. Viņš ir pret tādu mūzikas praksi, kas rada «bezformas un nesakarīgus rapsodējumus, kādu ik bieži sastop pie hipermodernajiem, kuri klasiskās

formas tikai tādēļ izsmej un nicina, ka viņi tajās neprot pēc iegribas un patikšanas brīvi kustēties».³¹

Dažādiem futūristiskiem mēģinājumiem N. Alunāns stāda pretī geniālā krievu komponista N. Rimskā-Korsakova daiļradi, tās idejisko saturu un meistarību. «Cik dzīvs Rimskā darbā ir orķestris! Lai gan katra muzikāla progresa kaislīgs piekritējs, Rimskis-Korsakovs nevienā no saviem darbiem nav pieļāvis kaut vietu, kura, ja aplūko tās pēdējās konsekvences, varētu izvērsties par futūristisku krāsu sasmērējumu. [...] Viņš mums nerāda vien to objektu, ar kuriem viņš nodarbojas, ārējo pusi, bet dod no savas dvēseles arī tam dzīvību, kas dabā nedzīvs, tā būdams radītājs un veidotājs.»³²

N. Alunāns kā nepieciešamu reālistiskās mākslas darbu priekšnoteikumu atzīst satura un formas vienības likumu — skaņdarba formas organisko saistību ar saturu, viņš uzsver satura primaritāti. Piemēram, kādā recenzijā izsakot domas par franču vijolnieku un komponistu E. Lalo, viņš atzīmē, ka mākslinieka kompozīcijas drīzāk liecinot, ka viņš sevišķi labi pārvalda instrumentu, bet «sakāms viņam nekā daudz nav».³³ Māksliniekam jācenšas jūtas patiesi izteikt skaņās. Paraugam, ka saturs un forma veido vienu veselu, N. Alunāns min A. Borodina daiļradi: «Cik brīnum maīga un smalka Borodina orķestra mūzika! Īsts filigrāna darbs. Nekur nepacels savu balsi kāds lieks instruments. [...] Borodins prot gleznot ar spilgtām krāsām.»³⁴ Par Čaikovska IV simfoniju N. Alunāns raksta, ka tā esot it kā no viena gabala lieta. Tajā «nav vietņas, kur varētu atdurties, teikt, ka tur ir taisīta un sadomāta mūzika».³⁵

MUZIKĀLI ESTĒTISKĀS AUDZINĀŠANAS JAUTĀJUMI

N. Alunāna kritiķa un pedagoga darbība ir cieši saistīta ar estētiskās audzināšanas problēmām. N. Alunāns ir pirmais no latviešu mūziķiem, kas centās zinātniski pamatot muzikālo apmācību un estētiskās audzināšanas darbu. Jau pirmajā apcerējumā «Mūzikas sākums, būtne un uzdevums» viņš raksta: «Lai esam taisni un atzīstamies, ka, vērojot tagadējās audzināšanas stāvokli mūzikā, mācām mūsu skolēnus pļāpāt tādā valodā, kuras īstās domas viņi nesaprot; ka mūsu mācekļiem dodam tādas regulas, pēc kurām viņiem gan iespējams zināmu skaitu vārdu ortogrāfiski pareizi rakstīt un gramatiski pareizi lietot, bet nerūpējamies, lai arī viss tiktu pareizi sajēgts un saprasts, turpretim liekam mūsu skolniekiem vēl arvien, tāpat kā senāk, tikai «klavieres spēlēt» un nemācām mūziku saprast.»³⁶

Vislielāko uzmanību N. Alunāns pievērta tieši dziedāšanas apmācībai. Skolotāja uzdevums nebūt nav tūri mehāniski iemācīt bērniem dažas dziesmiņas, bet gan likt pamatu turpmākai muzikā-

lajai pašizglītībai. «Skolniekam jā māca muzikāli domāt,» raksta N. Alunāns, «un, tā kā tas tikai tad panākams, ja skolnieks vismaz pārzin elementāro teoriju, tad dziedāšanas mācībai skolā rodas uzdevums viņu ar to iepazīstināt.»³⁷ Kā otru svarīgu uzdevumu N. Alunāns izvirza prasību iemācīt skolniekam ar balsi palīdzību izteikt dvēseles sajūtas, «jūsmīgi dziedāt», jo tikai tādā ceļā varot sasniegt dziedāšanas mācības īsto mērķi, proti, «skolnieka domu un gribas pakrietnināšanu, dvēseles diženuma attīstīšanu».³⁸ Tikai tad, kad skolotāji izpildīs šo prasību, dziedāšanas stundas iegūs nozīmi kā svarīgs jaunatnes izglītošanas un audzināšanas faktors. Turpretim vienkāršai dziesmu iedīdīšanai, kādu nereti praktizē skolās, nav nekādu pozitīvu rezultātu; tā «pārvērš domājošu bērnu par papagaiļi, kas pakalplāpā, ko viņam iekaļ galvā».³⁹

Sevišķi asi N. Alunāns kritizē Rīgā plaši ieviesušos privāto un pilnīgi nekontrolēto mūzikas apmācību. N. Alunāns aizrāda, ka daudzi privātskolotāji nepiedodami pavirši pieiet savam uzdevumam. Neievērodami mūzikas estētiskās bagātības un «mūzikālo gramatiku», viņi galveno vērību veltī mehāniskiem pirkstu vingrinājumiem un tādā kārtā audzina nevis māksliniekus, bet gan mūzikas akrobātus. Šie skolotāji aizmirst, ka «tehnika ir tikai līdzeklis mērķim, ka tehniski jāvingrinās tikai, lai varētu pilnīgi attēlot garīgo saturu, izteikt muzikālās domas, un tad nu, vienīgi tehniku izkopjot, gaužas par publikas vājo muzikālo sajēgu».⁴⁰

Raksturīgi, ka N. Alunāna cīņa par reformas nepieciešamību aktivizējās 1905. un 1906. g., revolucionāro notikumu ietekmē, un turpinājās arī vēlākajos gados. Cīnoties par reformas nepieciešamību un pieprasot zinātnisku pieeju apmācīšanā, N. Alunāns līdz ar to tieši vērsās pret pēcrevolūcijas laika dekadentiskajām idejām, kas sludināja atteikšanos no demokrātisma un reālisma, pārvēršot mākslu par mistikas un abstraktu ilūziju kultu. N. Alunāns bija pārliecināts, ka, nostādot muzikālo audzināšanu uz zinātniskiem pamatiem, sabiedrība ar laiku sasniegs tādu stāvokli, ka «vairs nebūs jāsūdzas par publikas vājo muzikālo sajēgu, jo būsīm to pavirzījuši uz augstākas pakāpes. Un tās patiesi krietnās spējas, kas tagad vēl visai reti sastopamas, nebūs vairs uzskatāmas kā izņēmums, bet kā likums.»⁴¹

N. Alunāna muzikālā reforma lielā mērā saistāma ar muzikālās izglītības demokratizēšanu, ar klausītāju audzināšanas problēmām. Viņš atzīmē, ka ne katram, kas labi pārvalda skaņu valodu, jābūt arī mūziķim. Tāpat kā valodas saprašana nepadara mūs par dzejniekiem, bet tikai ļauj pilnīgāk saprast literatūru, tā arī skaņu valodas izpratne nepadarīs ikvienu par «mūzikālu rakstnieku». N. Alunāns uzskata, ka estētiskā audzināšana ir daļa no vispārīgās audzināšanas. Par izglītotu cilvēku nevar uzskatīt katru, kas ieguvis zinātnisku izglītību. Tāda izglītība, pēc viņa domām, ir vienpusīga. «Kur zinātniska izglītība nav savienota ar māksliniecisku,» raksta N. Alunāns, «tur rodas, tā sakot, «papes atlēti» un «izglītotie» kgi, kuri mūsu sabiedriskā dzīvē tik lielu lomu

spēlē, neizšķiras daudz no neizglītotiem cilvēkiem, kad viņi, piemēram, stāv kādas gleznas vai skulptūras mākslas darba priekšā. Kas to netic, lai kādu reiz apmeklētu kādu studentu balli. Tur viņam tūlīt atklāsies, uz kādas attīstības pakāpes mākslas ziņā stāv mūsu nākamie sabiedrības lauvas. Kā visi ģimji staro, kad uzreiz slēgtā telpā kareivju kapele rauj vaļā ar trompetēm un bazūnēm! Mūzikas vēsture māca, ka mežoniem visvairāk patīk sitamie instrumenti, un uz mazliet augstākas attīstības pakāpes pūšamie instrumenti. Mūsejie sasnieguši jau otru pakāpi. Gods viņiem!»⁴²

Vairākkārt N. Alunāns uzsver, ka muzikāli estētiskās audzināšanas uzdevums ir ne tikai attīstīt mūzikas uztveri un izpratni, bet arī attīstīt vajadzību pēc mākslas. Bet, lai rastos vajadzība pēc mākslas, vispirms «vajaga rasties mākslas saprašana».⁴³

Saprātīgam klausītājam būs vienādi nepanesami, vai «kareivju orķestris slēgtā telpā rauj vaļā kādu polku vai Čaikovska simfoniju, abos gadījumos rezultāts būs tas pats: attīstīta mākslas saprašana nepatīkami reaģēs uz apvainojošo troksni».⁴⁴ Tādējādi estētiskās uztveres process un baudas dziļums ir atkarīgs no cilvēka kultūras līmeņa, no viņa vispārējās un speciālās sagatavotības uztvert mākslas darbu.

Pirmajā brīdī N. Alunāna uzskati muzikālās audzināšanas jomā zināmā mērā liekas utopiski, atrauti no sava laika iespējām. Šajā nozīmē kā fantazētāju un utopistu N. Alunānu raksturo Jāzeps Vītols savā piemiņas rakstā «Nikolajs Alunāns kā cilvēks un mūziķis».⁴⁵ Un tomēr N. Alunāna ciņa par muzikālās mācības reformu Latvijā bija reālistiska un virzījās uz reālu mērķi, ko nodrošināja Oktobra revolūcija. N. Alunāna darbība tieši šajā revolucionāro pārvērtību laikmetā ieguva reālu pamatu. 1919. g. ar padomju varas atbalstu viņš noorganizēja dziedāšanas skolotāju kursus, kurus lielā mērā var uzskatīt par Latvijas Valsts konservatorijas pirmdziļi. Ar šiem kursiem sākās konservatorijas organizēšanas pasākumi, kurus N. Alunāns veica ar lielu entuziasmu, izmantojot savu ilggadējo pedagoģisko pieredzi.

N. Alunāna uzskatos vērojama zināma evolūcija. Ja savas darbības sākumā par galveno virzošo spēku sabiedrības (arī mākslas) attīstībā viņš uzskatīja izcilas, ievērojamas personības, tad 1914. g. viņš runā ne tikai par to, ka nepieciešams enerģisks cilvēks, «kuram cieša griba un spēja tautu ievadīt mākslas daiļuma un patiesības valstī»,⁴⁶ bet arī noteikti uzsver, ka māksliniekam jābūt cieši saistītam ar tautu, viņš nedrīkst noslēgties no apkārtējās dzīves.

19. gs. 90. gadu sākumā N. Alunāns runā par mākslu, kuru virza uz priekšu ģeniji, turpretī 1913. g. viņš atzīst, ka māksla iet uz priekšu līdz ar visas cilvēces attīstības gaitu. Kādā no recenzijām, pamatojot mākslas progresu, komponists pauž svarīgu reālistiskās mākslas principu, proti, daiļdarba atkarību no laik-

meta. «Vienīgi iedomājoties attiecīgā laika garā, saprotot tā radītos apstākļus, izjutot tā priekus un bēdas, mēs iegūsim spēju cik necik pareizi spriest par tā laika mākslas parādībām.»⁴⁷

Kā nozīmīgākais raksts, kas liecina par N. Alunāna uzskatu evolūciju, jāatzīmē «Disharmonijas harmoniskā apvienojumā» (1913. g.). Šajā apcerējumā izteiktas vairākas dialektiskas un materiālistiskas atziņas sabiedrības attīstības izpratnē. Liekas, ka N. Alunāns sāk nojaust jaunās šķiras — proletariāta — nozīmi vēsturē. «Laiks ved tautas bez apstāšanās viņu attīstības mērķim pretim: aiziet aizmirstībā tās, kuras nosirmojušas, vēstures gaitā savu uzdevumu izpildījušas, nozūd no skatuves tautas, šķiras, kuras savu pēdējo vārdu runājušas, un uzstājas jaunas, kurām sava misija jāizpilda un uz kurām skatās visa izglītota pasaule.»⁴⁸

N. Alunāns cer, ka, progresīviem spēkiem saliedējoties, varēs novērst pasaules karu. 1913. g., pirmā pasaules kara priekšvakarā, viņš aicina cilvēkus visiem spēkiem cīnīties par mieru, atteikties no egoistiskiem apsvērumiem. Viņš tic, ka starptautiskie miera līgumi, dažādas starptautiskas organizācijas un likumi radīs tādu stāvokli, ka Eiropas valstīm būs jāatsakās no centieniem paplašināt teritorijas iekarošanas ceļā un visus strīdus izšķirs starptautiskā šķīrējtiesa. Tāpēc ar lielu cerību viņš raugās uz Pasaules Pasta savienību, Bernes konvenciju, dažādiem starptautiskiem līgumiem rūpniecības un tirdzniecības laukā.

N. Alunāns pieskaitāms pie pirmsmarksistiskā perioda domātājiem, kas risināja sava laika aktuālās mākslas un estētikas problēmas no demokrātiski noskaņota humānista pozīcijām. 19. gs. 90. gados viņš atbalstīja jaunstrāvnieku progresīvās idejas, kaut arī tieši nepiedalījās viņu kustībā. 1905. g. revolūcijas laikā piedzējušais pedagogs konsekventi uzstājās ar prasību pēc reformām tautas muzikālajā audzināšanā. Zīmīgi, ka šajā jomā N. Alunāna principi pilnībā sakrīt ar tām prasībām, kuras izvirzīja tautskolotāju kongress, kas notika LSDSP vadībā laikā no 1905. g. 10. līdz 14. novembrim.⁴⁹

Te atzīmējama prasība atņemt pastāvošās, novecojušās mācību programmas un izstrādāt jaunas, kas balstītos uz jaunākajiem zinātnes sasniegumiem. Kongress uzskatīja par nepieciešamu organizēt kursus, lai sagatavotu skolotājus zinātniski metodiskajam darbam. Ar šādu pašu mērķi N. Alunāns iecer nodibināt kora dziedāšanas paraugkursus. Diemžēl sekojošais reakcijas laiks neļāva šo ieceri ieviest dzīvē. Taču viņš to realizēja 1919. g., kad jaunā padomju vara atbalstīja šo pasākumu.

Latvijas PSR Centrālā Valsts Oktobra revolūcijas un sociālistiskās celtniecības arhīvā glabājas dokuments, kas liecina par N. Alunāna sadarbību ar jauno padomju varu 1919. gadā. Tas ir Padomju Latvijas Izglītības komisariāta paziņojums par dziedāšanas skolotāju kursu organizēšanu (mācību sākums bija paredzēts 1919. g. 15. maijā) un to obligātu pabeigšanu visiem dziedāšanas

skolotājiem. Dokumentu «Kursi skolu dziedāšanas skolotājiem» sastādījis N. Alunāns kā kursu vadītājs.⁵⁰ Bez N. Alunāna to parakstījuši arī Andrejs Upits un Teodors Reiters. Tas liecina, ka muzikālās izglītības laukā N. Alunāns ne tikai pilnībā pievienojās jaunās padomju varas izvirzītajiem uzdevumiem, bet arī aktīvi iesaistījās to īstenošanā. Mūzika nav uzskatāma par speciālstudiju noteiktam arodam, bet «zināmā mērā par katram cilvēkam nepieciešamu obligātu [retinājums — L. L.] attīstīšanas līdzekli.»

Tādējādi Nikolaja Alunāna izaugsmes ceļš atspoguļo progresīva latviešu mūziķa evolūciju no demokrāta humanista kritiķa līdz aktīvam sabiedriskam darbiniekam pirmajā padomju varas gadā.

AVOTU UN LITERATŪRAS NORĀDES

DAZAS FILOZOFISKĀS UN SABIEDRISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBAS LIKUMSAKARĪBAS 20. GS. SĀKUMĀ LATVIJĀ

- ¹ Leņins V. I. Raksti. 16. sēj., 230. lpp.
- ² Turpat, 231. lpp.
- ³ Turpat.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ «Сіпа», 1924, Nr. 50 (470).
- ⁶ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. Rīga, 1961, 55. lpp.
- ⁷ Pelše R. Latviešu un krievu kultūras sakari. Rīga, 1951, 116. lpp.
- ⁸ Сильвин М. А. Ленин в период зарождения партии. Л., 1958, с. 223.
- ⁹ Государственная библиотека им. В. И. Ленина (Москва), отдел рукописей, ф. 369 (В. Д. Бонч-Бруевич), папка 20, д. 1, л. 2, 3.
- ¹⁰ 1932. g. F. Lengņiks rakstīja: «Biedrs Baumanis mani (1904. g.) iepazīstināja ar P. G. Daugi, rekomendēja man viņu kā boļševiku. Es daudzreiz biju saistīts ar viņu, pie viņa tika norunātas tikšanās, tas bija visai ērti, jo, tā kā P. Daugē bija ļoti pazīstams zobārsts, pie viņa vispār nāca daudz dažādu cilvēku. Ar viņa starpniecību es bieži tiku nodevis konspiratīvu informāciju tam vai citam biedram vai tai vai citai organizācijai, pie kam mani uzdevumi vienmēr tika izpildīti ļoti precīzi, ne reizi nepārkāpjot konspirāciju. Pirms sava aresta es, izmantojot P. Dauges braucienu uz ārzemēm, nodevu vēstuli Vladimiram Iljičam, kurā informēju viņu par mūsu darbu Ziemeļu birojā un ieteicu P. Daugi kā uzticamu biedru, kura pakalpojumus varēja izmantot dažāda rakstura partijas mērķiem, un man zināms, ka šo starpniecību Vladimirs Iljičs izmantoja ne reizi vien, sevišķi pēc masveida arestiem, kuri Maskavā, kā zināms, bija visai bieža parādība» (ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 124, оп. 1, д. 567, л. 49).
- ¹¹ G. Pļehanova vārds Latvijā tolaik jau bija pietiekami populārs, revolucionārie strādnieki studēja viņa filozofiskos darbus. J. Daniševskis, atceroties savu arestu Jelgavā 1904. g., raksta, ka viņam bija Beļtova grāmata par vēsturisko materiālismu, un kā kuriozo min, ka «žandarmi nesaprata šo grāmatu un vēlāk atdeva atpakaļ». (Bez ciņas nav uzvaras. Rīga, 1963, 65. lpp.)
- ¹² Skat. Paeglis J. Marksisma-leņinisma klasiķu darbu izdošana un izplatīšana Latvijā (līdz 1940. gadam). Rīga, 1973.
- ¹³ Tā, Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvalde 1905. g. maijā uzsāka lietu «par Leņina grāmatas «Solis uz priekšu, divi soļi atpakaļ» izmantošanu revolucionārās agitācijas nolūkos» (LCVVA, 4568 f., 1. apr., 698. l.). Pēterburgas cenzors aizliedza iespiest latviešu valodā K. Marksa darbu «Algotais darbs un kapitāls», A. Bebeļa «Sieviete un sociālisms», V. Lībknehta «Kārļa Marksa biogrāfija» (ЦГИАЛ, ф. 777, оп. 25, д. 822; оп. 6, д. 60).
- ¹⁴ Latvijas Sociāldemokrātijas otrais kongress. M., 1935, 106. lpp.
- ¹⁵ «Борьба», 1906, № 2.
- ¹⁶ «Пролетарий», 1905, № 5.
- ¹⁷ ЛКР СК Partijas vēstures institūta Partijas arhīvs, 15. f., 2. apr., 11. l., 8. lpp.
- ¹⁸ Par Leņinu. Latvijas revolucionāru atmiņas. Rīga, 1957, 19., 20. lpp.
- ¹⁹ Leņins V. I. Revolucionārās Rīgas ultimāts. — Raksti, 9. sēj., 348. lpp.
- ²⁰ Turpat, 239. lpp.
- ²¹ Владимир Ильич Ленин. Биография. М., 1963, с. 146.
- ²² Par Leņinu. Latvijas revolucionāru atmiņas, 26. lpp.

- ²³ Par Ļeņinu. Latvijas revolucionāru atmiņas, 26. lpp.
- ²⁴ Turpat, 24. lpp.
- ²⁵ Turpat, 35. lpp.
- ²⁶ Ļeņins V. I. Raksti, 17. sēj., 22. lpp.
- ²⁷ Turpat.
- ²⁸ Turpat, 22., 23. lpp.
- ²⁹ Turpat, 23. lpp.
- ³⁰ «Сіпа», 1910, Nr. 100.
- ³¹ «Biļetens», 1913, Nr. 8.
- ³² Par Ļeņinu. Latvijas revolucionāru atmiņas, 29. lpp.
- ³³ «Сборник социал-демократа», 1916, № 2, с. 51.
- ³⁴ Ма и ский И. М. Воспоминания советского посла. Книга первая. М., 1964, с. 294.
- ³⁵ Ļeņins V. I. Par Londonas konferenci. — Raksti, 21. sēj., 107. lpp.
- ³⁶ Ļeņins V. I. Raksti, 35. sēj., 240. lpp.
- ³⁷ «Новый мир», 1916, № 809.
- ³⁸ LKP CK Partijas vēstures institūta Partijas arhīvs, Bostonas Latviešu strādnieku biedrības protokolu grāmata, 1915. un 1916. g., 472., 588. lpp.
- ³⁹ ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 124, оп. 1, д. 567, л. 62.
- ⁴⁰ Turpat, ф. 153, оп. 1, д. 42, л. 6.
- ⁴¹ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 6, июль 1918—март 1919. М., 1975, с. 138. (Atzīmējams, ka tikko Vinē izdoto K. Kautska grāmatu V. I. Ļeņinam atveda P. Stučka, kas piedalījās Berlīnē Vācijas neatkarīgo sociāldemokrātu konferencē. V. I. Ļeņins izlasīja šo grāmatu un, kā zināms, kritizēja to darbā «Proletāriskā revolūcija un renegāts Kautskis».)
- ⁴² Turpat, 531. lpp.
- ⁴³ Исторический опыт Великого Октября. К 80-летию лауреата Ленинской премии академика И. И. Минца. М., 1975, с. 280—288.

Pirmā daļa

KRĪZES AIZSĀKUMI BURŽUĀZISKAJĀ UN SĪKBURŽUĀZISKAJĀ FILOZOFISKAJĀ UN SABIEDRISKAJĀ DOMĀ

I nodaļa

LATVIEŠU BURŽUĀZIJAS FILOZOFISKĀS KONCEPCIJAS

JĀNIS PORUKS KĀ «DZĪVES FILOZOFIJAS» AIZSĀCEJS LATVIJĀ

¹ Latviešu literatūras kritika, 3. Rīga, 1958, 833. lpp. ² K n o r i ņ š V. Literatūrkritiskie raksti. Izlase. Rīga, 1960, 288. lpp. ³ «Izglītības Ministrijas Mēnešraksts», 1922, Nr. 1. ⁴ Poruku Jāņa Kopotie Raksti, 1. sēj. Rīga, 1927, 76. lpp. (Citāti doti pēc Poruku Jāņa Kopotu rakstu IV izdevuma 20 sējumos (1929—1930.)) ⁵ Turpat, 16. sēj. Rīga, 1929, 26. lpp. ⁶ Turpat, 27. lpp. ⁷ Turpat, 34. lpp. ⁸ Turpat, 26. lpp. ⁹ Turpat, 10. sēj. Rīga, 1925, 87. lpp. (Citāti no 10. sējuma doti pēc Poruku Jāņa Kopotu rakstu izdevuma 10 sējumos (1924.—1925.)). ¹⁰ Turpat, 88. lpp. ¹¹ Turpat, 100. lpp. ¹² Turpat, 103. lpp. ¹³ Turpat, 17. sēj. Rīga, 1929, 15. lpp. ¹⁴ Turpat, 15. lpp. ¹⁵ Turpat, 16. lpp. ¹⁶ Turpat, 8. sēj. Rīga, 1929, 29. lpp. ¹⁷ Turpat, 17. sēj., 29. lpp. ¹⁸ Turpat, 31. lpp. ¹⁹ Turpat, 32. lpp. ²⁰ Turpat, 40. lpp. ²¹ Turpat, 52. lpp. ²² Turpat, 53. lpp. ²³ Turpat, 33. lpp. ²⁴ Turpat, 24. lpp. ²⁵ Turpat, 16. sēj. Rīga, 1929, 64. lpp. ²⁶ Turpat, 145. lpp. ²⁷ Turpat 17. sēj., 37. lpp. ²⁸ Turpat, 16. sēj., 190. lpp.

FRICIS BĀRDA

¹ B ā r d a F. Kopotie raksti, 1. sēj. Rīga, 1938, 149., 150. lpp. ² Turpat, 149. lpp. ³ Turpat, 29. lpp. ⁴ Turpat, 131. lpp. ⁵ Turpat, 20. lpp. ⁶ Turpat, 109. lpp. ⁷ Turpat, 8. Turpat, 39. lpp. ⁸ Turpat, 109. lpp. ⁹ Turpat, 133., 134. lpp. ¹⁰ Turpat, 146. lpp. ¹¹ Turpat, 134. lpp. ¹² Turpat, 13. Turpat, 7. lpp. ¹³ Turpat, 145. lpp. ¹⁴ Turpat, 146. lpp. ¹⁵ Turpat, 148. lpp. ¹⁶ Turpat, 16. lpp. ¹⁷ Turpat, 14. lpp. ¹⁸ Turpat, 18. lpp. ¹⁹ Turpat, 18. lpp. ²⁰ Turpat, 15. lpp. ²¹ Turpat, 41. lpp. ²² Turpat, 29. lpp. ²³ Turpat, 29. lpp. ²⁴ Turpat, 130. lpp. ²⁵ Turpat, 134. lpp. ²⁶ Turpat, 95. lpp. ²⁷ Turpat, 29. lpp. ²⁸ Turpat, 130. lpp. ²⁹ Turpat, 134. lpp. ³⁰ Turpat, 103. lpp. ³¹ Turpat, 133. lpp. ³² Turpat, 133. lpp. ³³ Turpat, 133. lpp. ³⁴ Turpat, 133. lpp. ³⁵ Turpat, 27. lpp. ³⁶ Turpat, 108. lpp. ³⁷ Turpat, 41. Turpat, 42. Turpat, 97. lpp. ³⁸ Turpat, 98. lpp. ³⁹ Turpat, 45. Turpat, 46. Turpat, 47. Turpat, 100. lpp. ⁴⁰ Turpat, 101. lpp. ⁴¹ Turpat, 44. lpp. ⁴² Turpat, 42. lpp. ⁴³ Turpat, 19. lpp. ⁴⁴ Turpat, 20. lpp. ⁴⁵ Turpat, 54. Turpat, 55. Turpat, 56. Turpat, 21. lpp. ⁴⁶ Turpat, 47. lpp. ⁴⁷ Turpat, 58. Turpat, 59. Turpat, 60. Turpat, 48. lpp. ⁴⁸ Turpat, 49. lpp. ⁴⁹ Turpat, 50. lpp. ⁵⁰ Turpat, 51. lpp. ⁵¹ Turpat, 67. Turpat, 68. Turpat, 52. lpp. ⁵² Turpat, 70. Turpat, 71. Turpat, 53. lpp. ⁵³ Turpat, 73. Turpat, 74. Turpat, 54., 55. lpp. ⁵⁴ Turpat, 55. lpp. ⁵⁵ Turpat, 77. Turpat, 133. lpp. ⁵⁶ Turpat, 40. lpp. ⁵⁷ Turpat, 140. lpp. ⁵⁸ Turpat, 141. lpp. ⁵⁹ Turpat, 143. lpp. ⁶⁰ Turpat, 144. lpp.

POZITIVISMS LATVIJĀ 20. GS. SĀKUMĀ

¹ «Apskats», 1904, Nr. 23 (pielikums).

² Cetrejādas pasaules kā domātās pasaules pamats. Attēlotas no Kārļa Veinberga. Jelgavā, 1906, 18. lpp.

³ Turpat, 5. lpp.

⁴ Turpat, 7. lpp.

MIKĒLIS VALTERS,
VIŅA «FAKTORU TEORIJA» UN EKLEKTISMS

- ¹ «Daugava», 1930, Nr. 5, 6.
- ² Valters M. Iz latviešu sadzīves. — «Latviešu Strādnieks», 1900, Nr. 5.
- ³ Valters M. Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos. Rīga, 1908, 28. lpp.
- ⁴ «Jaunā Dienas Lapa», 1910, Nr. 164.
- ⁵ Valters M. Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos, 25. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Valters M. Florencē. Studija iz mākslas vēstures un mākslas teorijas. Ar beigu piezīmēm. [Rīga], 1909.
- ⁸ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, Nr. 279.
- ⁹ «Jaunā Dienas Lapa», 1910, Nr. 127.
- ¹⁰ Valters M. Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos, 55. lpp.
- ¹¹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, Nr. 277.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Valters M. Ap vēsturisko materiālismu. — «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, Nr. 277.
- ¹⁴ Valters M. Florencē, 80. lpp.
- ¹⁵ Valters M. Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos, 63., 64. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 100., 101. lpp.
- ¹⁷ Valters M. Florencē, 36. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 71. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 31. lpp.
- ²⁰ Turpat, 62. lpp.
- ²¹ Turpat.
- ²² Valters M. Mūsu tautības jautājums. Rīga, 1914, 24. lpp.
- ²³ Valters M. Latviešu kultūras demokrātija, viņas spēki un uzdevumi. Rīga, 1913, 20. lpp.
- ²⁴ Turpat, 19. lpp.
- ²⁵ Valters M. Latviešu zemniecība kā politiska partija. Rīga, 1917, 7. lpp.
- ²⁶ Valters M. Latvijas autonomija. (Otrais izdevums.) [Rīga], 1917, 19. lpp.
- ²⁷ Valters M. Latviešu zemniecība kā politiska partija, 11. lpp.
- ²⁸ Valters M. No sabrukuma uz plānveidotu saimniecību. Rīga, 1933, 24. lpp.
- ²⁹ Turpat, 225. lpp.
- ³⁰ Turpat, 347. lpp.
- ³¹ Valters M. Latviešu zemniecība kā politiska partija, 12. lpp.

II nodaļa

LATVIEŠU SIKBURZUĀZIJAS PĀRSTĀVJU
TEORETISKĀS KONSTRUKCIJAS

KĀRĻA BALOZA «NĀKOTNES VALSTS» KONCEPCIJA

- ¹ Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности? Спб., 1907, с. 17.
- ² Turpat, 17., 18. lpp.
- ³ Balodis K. Mūsu laikraksti jeb: vecie un jaunie. — «Mājas Viesis», 1894, Nr. 25.
- ⁴ Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности?, с. 18.
- ⁵ Turpat, 39. lpp.
- ⁶ Turpat, 38. lpp.
- ⁷ Zālite P. Mani memoāri, 2. Rīga, 1935, 3. lpp.; skat.: Balodis K. Ievads tautsaimniecībā. Rīga, 1921, 73.—91. lpp.

- ⁸ Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности?, с. 19.
- ⁹ Zālīte P. Mani memuāri, 2, 3. lpp.
- ¹⁰ Balodis K. Mūsu kritiķi. — «Mājas Viesis», 1896, Nr. 17.
- ¹¹ Prof. Dr. K. Baloža runas III saeimas sesijās novembrī—decembrī 1928. g., novembrī—decembrī 1929. g. Rīga, 1930, 6. lpp.
- ¹² Profesora Dr. K. Baloža un profesora Dr. P. Zālītes runas saeimā. Rīga, 1931, 46., 47. lpp.
- ¹³ Atlanticus. Produktion und Konsum in Sozialstaat. Stuttgart, 1898; citējums sniedzam pēc šīs grāmatas tulkojuma krievu valodā: Атлантикус. Государство будущего. Производство и потребление в социальном государстве. Спб., «Дело», 1906.
- ¹⁴ Turpat, 15., 21. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 9. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 1. lpp.
- ¹⁷ Сделаем Россию электрической. М.—Л., 1961, с. 86.
- ¹⁸ Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности?, с. 23.
- ¹⁹ Balodis vēlāk mēģināja iegūt pasniedzēja vietu Rīgas Politehniskajā institūtā un Tērbatas universitātē, taču Baltijas vāciešu intrigu dēļ tas viņam neizdevās. Skat.: «Jaunā Diena», 1932, Nr. 2.
- ²⁰ Skat.: Balodis K. Krievijas nākamība. — «Baltijas Vēstnesis», 1905, Nr. 240; Balodis K. Krievijas nākotnes ekonomiskie jautājumi. — «Laiks», 1906, Nr. 25, 26; Balodis K. Krievijas nākotnes ekonomiskie jautājumi. — «Mājas Viesis», 1909, Nr. 1—10; skat. arī: Skats nākotnes valstī — «Laiks», 1906, Nr. 25, 26; Zālīte P. Atlantiks un Jēkabmuīža. — «Mājas Viesis», 1905, Nr. 52.
- ²¹ Ozols J. A. Prof. K. Baloža (Atlantika) «Nākotnes valsts». — «Jaunā Diena», 1932, Nr. 1. Par darbu ar šādu ievirzi uzskatāma K. Baloža grāmata «Грядущие экономические вопросы России». Спб., 1906 (latviešu valodā tā publicēta «Mājas Viesī» 1909, Nr. 1—10), kurā K. Baloža koncepcijas reakcionārie elementi izpaužas sevišķi klaji. Tā, K. Balodis cerēja uz carisma politikas pozitīvu evolūciju, apelēja pie Krievijas buržuāzijas, izsakot cerību, ka tā palīdzēs pārveidot Krieviju par plaukstošu zemi.
- ²² Ozols J. A. Prof. K. Baloža (Atlantika) «Nākotnes valsts». — «Jaunā diena», 1932, Nr. 1.
- ²³ Roziņš F. Rakstu izlase, 1. sēj. Rīga, 1963, 66. lpp.
- ²⁴ Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности?, с. 7.
- ²⁵ Атлантикус. Государство будущего, с. 166.
- ²⁶ Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности?, с. 39.
- ²⁷ Баллод К. Государство будущего. М., 1920, с. 8.
- ²⁸ Balodis K. Cīņa dēļ principiem. — «Mājas Viesis», 1896, Nr. 30.
- ²⁹ Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности?, с. 7.
- ³⁰ Баллод К. Государство будущего, с. 8.
- ³¹ Turpat, 9. lpp.
- ³² Turpat.
- ³³ Balodis K. Ekonomiskā politika. Rīga, 1923, 2. lpp.
- ³⁴ Turpat, 3. lpp.
- ³⁵ Атлантикус. Государство будущего, с. 163, 164.
- ³⁶ Abele K., Balodis K. Čarlzs Darvins. Rīga, 1930, 182. lpp.
- ³⁷ Balodis K. Cik cilvēku var dzīvot pasaulē? — «Mājas Viesis», 1894, Nr. 3.
- ³⁸ Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности?, с. 39.
- ³⁹ Turpat, с. 42.
- ⁴⁰ Roziņš F. Rakstu izlase, 1, 43. lpp.

- ⁴¹ Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности?, с. 43.
- ⁴² Turpat.
- ⁴³ Атлантикус. Государство будущего, с. 158.
- ⁴⁴ Zālīte P. Atlantiks un Jēkabmuiža. — «Mājas Viesis», 1905, Nr. 52.; Zālīte P. Mani memuāri, 2, 32., 33. lpp.; Zālīte P. Baltijas agrārjautājums. Rīga, 1907, 16. lpp.; Balodis K. Latvijas saimniecība pie spējīgas un nespējīgas valdības. Rīga, 1928, 54. lpp.; skat. arī K. Baloža vēstules J. Rainim. J. Raina Literatūras un mākslas vēstures muzejs, inv. Nr. 21162—21174.
- ⁴⁵ Leņins V. I. Narodņicisma ekonomiskais saturs un tā kritika Struves kga grāmatā. — Raksti, 1. sēj., 374. lpp.
- ⁴⁶ Атлантикус. Государство будущего, с. 159.
- ⁴⁷ Balodis K. Cīņa dēļ principiem. — «Mājas Viesis», 1896, Nr. 30.
- ⁴⁸ Атлантикус. Государство будущего, с. 161.
- ⁴⁹ Баллод К. Государство будущего, с. 161.
- ⁵⁰ Атлантикус. Государство будущего, с. 13.
- ⁵¹ Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., изд. 2-е, т. 22, с. 523.
- ⁵² Leņins V. I. Draudošā katastrofa un kā pret to cīnīties. — Raksti, 25. sēj., 328., 329. lpp.
- ⁵³ Balodis K. Latvijas saimniecība pie spējīgas un nespējīgas valdības, 10. lpp.
- ⁵⁴ Атлантикус. Государство будущего, с. 148.
- ⁵⁵ Turpat, 156. lpp.
- ⁵⁶ Turpat, 157. lpp.
- ⁵⁷ Баллод К. Государство будущего, с. 93.
- ⁵⁸ Turpat, 19. lpp.
- ⁵⁹ Turpat, 100. lpp.
- ⁶⁰ Атлантикус. Марксизм или теория наивысшей производительности?, с. 11.
- ⁶¹ Turpat.
- ⁶² Баллод К. Государство будущего, с. 161.
- ⁶³ Turpat, 19. lpp.
- ⁶⁴ Turpat, 155. lpp.
- ⁶⁵ Turpat, 23. lpp.
- ⁶⁶ Turpat, 153. lpp.
- ⁶⁷ Turpat, 30. lpp.
- ⁶⁸ Атлантикус. Государство будущего, с. 166.
- ⁶⁹ Баллод К. Государство будущего, с. 164.
- ⁷⁰ Turpat, 184. lpp.
- ⁷¹ Turpat, 31. lpp.; arī Атлантикус. Государство будущего, с. 147.
- ⁷² Баллод К. Государство будущего, с. 152, 153.
- ⁷³ Turpat, 138. lpp.; arī: Атлантикус. Государство будущего, с. 130.
- ⁷⁴ Баллод К. Государство будущего, с. 43.
- ⁷⁵ Leņins V. I. Par vienoto saimniecības plānu. — Raksti, 32. sēj., 115. lpp.
- ⁷⁶ Драбкин Я. С. Ноябрьская революция в Германии. М., 1967, с. 207.
- ⁷⁷ Turpat.
- ⁷⁸ Всемирная история, т. 8. М., 1961, с. 130.
- ⁷⁹ Liebknecht K. Ausgewählte Reden, Briefe und Aufsätze. Berlin, 1952, S. 490.
- ⁸⁰ Ozols J. A. Prof. K. Baloža (Atlantika) «Nākotnes valsts». — «Jaunā Diena», 1932, Nr. 2.
- ⁸¹ Драбкин Я. С. Ноябрьская революция в Германии, с. 209—210.
- ⁸² Turpat, 210. lpp.
- ⁸³ Всемирная история, т. 8, с. 145.
- ⁸⁴ Ceturtais, no jauna pārstrādātais «Nākotnes valsts» izdevums Vācijā iznāca 1928. g.
- ⁸⁵ Ozols J. A. Prof. K. Baloža (Atlantika) «Nākotnes valsts». — «Jaunā Diena», 1932, Nr. 2.

- ⁸⁶ Ļeņins V. I. Par vienoto saimniecības plānu. — Raksti, 32. sēj., 115. lpp.
- ⁸⁷ Skat.: Balodis K. Latvijas izveidošana (individuālā un sociālā Latvija). Rīga, 1919. Brošūra ir II Rīgas pilsētas (tag. Akadēmiskajā drāmas teātrī) 1918. g. 22. decembrī noturētā priekšlasījuma teksts.
- ⁸⁸ Lukacs G. History and class consciousness. London, 1971, p. 79.
- ⁸⁹ Ленин В. И. Тетради по империализму. — Полн. собр. соч., т. 28, с. 16.
- ⁹⁰ Баллод К. Вопросы социализации в России. — В кн.: Баллод К. Государство будущего. М., 1920.
- ⁹¹ Кржижановский Г. М. Избранное. М., 1957, с. 46.
- ⁹² Ļeņins V. I. Par vienoto saimniecības plānu. — Raksti, 32. sēj., 115. lpp.
- ⁹³ Ļeņins V. I. Komunistiskās Internacionāles III kongress. Referāts par KKP taktiku. — Raksti, 32. sēj., 453. lpp. Daži mūsdienu buržuāziskie autori pārspilē Baloža projekta ietekmi GOELRO plāna izstrādāšanā. Skat.: Стеклов В. Ю. В. И. Ленин и электрификация. М., 1970, с. 214, 215.
- ⁹⁴ Ļeņins V. I. Priekšvārds I. I. Stepanova grāmatai: «KSFPR elektrifikācija sakarā ar pasaules saimniecības pārejas fāzi». — Raksti, 33. sēj., 209., 210. lpp.
- ⁹⁵ Skat. Ленин В. И. Г. М. Кржижановскому. — Полн. собр. соч., т. 54, с. 145.
- ⁹⁶ Turpat, 146. lpp.
- ⁹⁷ Balodis K. Ekonomiskā politika. Rīga, 1923, 63. lpp.; Balodis K. Padomju Krievijas saimnieciskā attīstība. — «Economists», 1926, Nr. 11, 497. lpp.
- ⁹⁸ Balodis K. Latvijas saimniecība pie spējīgas un nespējīgas valdības, 51. lpp.
- ⁹⁹ Kauls J. Prof. Dr. K. Baloža «sociālisms». Latvijas saimnieciskais bankrots. Rīga—Liepāja, 1924, 8. lpp.
- ¹⁰⁰ Bergs F. Mūsu draugs — laikraksts «Jaunā Diena». — «Literatūra un Māksla», 1977, Nr. 9, 10.

ERNESTA ROLAVA SUBJEKTIVISMS UN «KREISAIS» REVOLUCIONĀRISMS

- ¹ Государственная библиотека им. В. И. Ленина (Москва), отдел рукописей, ф. 369 (В. Д. Бонч-Бруевич), папка 20, д. 1, л. 1.
- ² Turpat, 5. mare, 13. lieta, 8. lp.
- ³ Turpat, 8., 9. lp.
- ⁴ Turpat, 17. lp.
- ⁵ Turpat; Dauge P. Ernsts Rolavs. — Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. Sast. R. Endrups un A. Feldmanis. 1. sēj. (1905. g. revolūcija). M., 1933, 568. lpp.
- ⁶ Dauge P. Ernsts Rolavs, 572. lpp.
- ⁷ Turpat, 570. lpp.
- ⁸ Turpat, 571. lpp.
- ⁹ Turpat, 570. lpp.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Turpat, 569. lpp.
- ¹³ Turpat, 569., 570. lpp.
- ¹⁴ Rolavs E. Kā izauga Baltijas revolūcija. Rīga, 1908, 20., 21., 25. u. c. lpp.
- ¹⁵ «Накануне», 1899, № 9/10, с. 110.
- ¹⁶ Rolavs E. Kā izauga Baltijas revolūcija, 25. lpp.
- ¹⁷ Dauge P. Ernsts Rolavs, 568. lpp.
- ¹⁸ Rolavs E. Kā izauga Baltijas revolūcija, 25. lpp.
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Turpat, 27. lpp.
- ²¹ Turpat, 19, 20. lpp.
- ²² Liepājas Vēstures un mākslas muzejs, inv. nr. 22561.

Otrā daļa

MARKSISTISKI ĻEŅINISKĀS FILOZOFISKĀS UN SABIEDRISKĀS DOMAS IZPLATISANĀS LATVIJĀ

III nodaļa

MARKSISTISKĀ FILOZOFISKĀ DOMA LATVIJĀ 20. GS. PIRMAJOS GADOS (LIDZ 1905. G.)

«AUSEKLIS» UN DĀVIDS BUNDZA

- ¹ «Auseklis», 1898, Nr. 4, 22., 23. lpp.
- ² LKP CK Partijas vēstures institūta Partijas arhīvs. Bostonas Latviešu strādnieku biedrības protokolu grāmata, 1894. g. 16. maijs.
- ³ Turpat.

PIRMIE LATVIJAS MARKSISTI CIŅĀ PRET BERNSTEINISMU

- ⁴ Daugē P. P. Stučkas dzīve un darbs. Rīga, 1958, 133. lpp.
- ⁵ «Latviešu Strādnieks», 1900, Nr. 2, 11., 20. lpp.
- ⁶ ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 153, оп. 1, д. 2, л. 42.
- ⁷ Плотник А. А. Петр Стучка и истоки советской правовой мысли. Рига, 1970, с. 26.
- ⁸ ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 153, оп. 1, д. 2, л. 46.
- ⁹ Turpat.
- ¹⁰ Turpat, 91. lp.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Turpat, 93. lp.
- ¹³ Turpat, 94. lp.
- ¹⁴ P. Stučkas talants izmantot legālo presi marksistisku uzskatu, strādnieku šķiras revolucionārās teorijas propagandēšanai un aizstāvēšanai izpaudās jau «Dienas Lapas» laikā. Par to liecina arī cits viņa darbs — «Jaunzēlandes kultūras dzīves apraksti» (Viljama Rivsa grāmatas — «Garais baltais mākonis» divu nodaļu tulkojums), kas saglabājies rokrakstā. Darbs tulkots apmēram 1900.—1901. g., un tanī daudz runāts par Jaunzēlandes pilsoņu labklājību, par kultūras progresu, brīvību un demokrātiju (lastītāji varēja to visu salīdzināt ar apstākļiem Krievijā), par A. Bebeļa un V. Lībknehta partiju Vācijā utt.
- ¹⁵ «Sociāldemokrāts», 1904, Nr. 27, 20. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 1901, Nr. 4, 26., 27. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 1903, Nr. 16, 26. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 1901, Nr. 4, 30. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 45. lpp.
- ²⁰ Turpat, 31. lpp.
- ²¹ Turpat.
- ²² Turpat, 34. lpp.
- ²³ Turpat, 1903, Nr. 17.
- ²⁴ Turpat, 1904, Nr. 25.

²⁵ Grāmatā «Proletāriskā revolūcija Latvijā» [Maskava, 1924], 515. lpp.
J. atšifrēts kā J. Pelūde. Latviešu literatūras bibliogrāfijās kā šo rakstu autors norādīts J. Jansons.

²⁶ «Sociāldemokrāts», 1903, Nr. 21, 29. lpp.

²⁷ Turpat, 1904, Nr. 29, 50. lpp.

²⁸ Turpat, 53.—55. lpp.

²⁹ Turpat, 51.—53. lpp.

³⁰ Turpat, Nr. 28, 39., 40. lpp.

³¹ Turpat, Nr. 29, 50. lpp.

³² Turpat, 1903, Nr. 17, 12. lpp.

³³ Turpat, 1904, Nr. 28, 44. lpp.

³⁴ Turpat, Nr. 29, 43., 57. lpp.

³⁵ Turpat, 1903, Nr. 21, 30. lpp.

³⁶ Turpat, 1904, Nr. 29, 44. lpp.

³⁷ Turpat, 45. lpp.

³⁸ Turpat, 45.—47. lpp.

³⁹ Turpat, 47. lpp.

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ Turpat, 1903, Nr. 21, 40. lpp.

⁴² Turpat, 1904, Nr. 28.

⁴³ R o z i ņ š F. Rakstu izlase, 1. sēj. Rīga, 1963, 366. lpp.

LATVIEŠU MARKSISTI PAR TAUTAS MASU UN PERSONĪBAS LOMU VESTURĒ.
F. ROZIŅA GRĀMATA «LATVIEŠU ZEMNIEKS». LATVIJAS MARKSISTU CIŅĀ PAR
JAUNA TĪPA PARTIJAS TEORĒTISKI FILOZOFISKAJĒM PAMATIEM

⁴⁴ «Sociāldemokrāts», 1902, Nr. 7, 24., 25. lpp.

⁴⁵ Turpat, 1903, Nr. 11, 12. lpp.

⁴⁶ Turpat, 13. lpp.

⁴⁷ Turpat, 18., 20. lpp.

⁴⁸ Turpat, 1902, Nr. 8, 22. lpp.

⁴⁹ Turpat.

⁵⁰ Turpat, 23. lpp.

⁵¹ R o z i ņ š F. Latviešu zemnieks. Rīga, 1958, 61. lpp.

⁵² Turpat.

⁵³ Turpat, 62. lpp.

⁵⁴ Turpat, 69. lpp.

⁵⁵ Turpat, 62. lpp.

⁵⁶ Turpat.

⁵⁷ Z u t i s J. Vēstures zinātnes attīstība Padomju Latvijā. — «Latvijas PSR
Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1955, Nr. 7, 60. lpp.

⁵⁸ Par Ļeņinu. Latvijas revolucionāru atmiņas. Rīga, 1957, 24. lpp.

⁵⁹ Государственная библиотека им. В. И. Ленина (Москва), отдел рукописей, ф. 369 (В. Д. Бонч-Бруевич), папка 6, д. 1, л. 88.

⁶⁰ «Sociāldemokrāts», 1901, Nr. 3, 22.—30. lpp.

⁶¹ Turpat, 1904, Nr. 28, 13. lpp.

⁶² R o z i ņ š F. Rakstu izlase, 1. sēj., 174. lpp.

⁶³ «Sociāldemokrāts», 1903, Nr. 19, 37. lpp.

⁶⁴ «Жизнь», 1902, № 6, с. 285—306.

⁶⁵ «Sociāldemokrāts», 1901, Nr. 4, 54. lpp.

⁶⁶ «Просвещение», 1914, № 2, с. 43.

⁶⁷ Par to skat.: Апинне И. К. Борьба социал-демократии Латвии за интернациональное единство рабочего класса (1893—1917). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Рига, 1972, с. 33.

⁶⁸ «Sociāldemokrāts», 1903, Nr. 13.

MARKSISTISKĀ FILOZOFISKĀ DOMA LATVIJĀ
KRIEVIJAS PIRMĀS BURŽUĀZISKI DEMOKRĀTISKĀS
REVOLŪCIJAS GADOS (1905—1907)

REVOLŪCIJAS TEORIJA LATVIEŠU MARKSISTISKAJĀ LITERĀTURĀ

- ¹ «Atvases», Pēterburga, 1907, 1, 53. lpp.
- ² Rakstu sērija: daļa no tiem parādījās žurnālā «Sociāldemokrāts», 1904, Nr. 27; daļa — 1905, Nr. 32, un bez tam tanī pašā laikā iznāca kā atsevišķa brošūra. 1906. g. pārstrādātā veidā pirmā daļa parādījās žurnālā «Nākotne», otra — krājumā «Pūrs», 2. sēj.
- ³ «Pūrs», Rīga, 1906, 2, 31. lpp.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ «Sociāldemokrāts», 1905, Nr. 31, 38., 39. lpp.
- ⁶ R o z i ņ š F. Rakstu izlase, 2. sēj. Rīga, 1964, 10. lpp.
- ⁷ Ļ e ņ i n s V. I. Raksti, 9. sēj., 86. lpp.
- ⁸ «Sociāldemokrāts», 1904, Nr. 27, 18.—27. lpp.
- ⁹ R o z i ņ š F. Rakstu izlase, 2. sēj., 379., 380. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 381. lpp.
- ¹¹ Turpat, 384. lpp.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Turpat, 383. lpp.
- ¹⁴ «Pūrs», 2, 48. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 57. lpp.
- ¹⁶ PSKP kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijās un lēmumos. I. d. 1898—1954. Rīga, 1954, 69. lpp.
- ¹⁷ «Sociāldemokrāts», 1905, Nr. 35, 10. lpp.
- ¹⁸ «Сіпа», 1906, Nr. 30, 42. lpp.
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Turpat, Nr. 32, 56., 57. lpp.
- ²¹ Ļ e ņ i n s V. I. Raksti, 11. sēj., 175.—184. lpp.
- ²² П. Д[ай]ге. Ликвидация феодализма в Латышском крае. — «Светоч», 1906, № 5, 6, 17.
- ²³ «Пролетарий», 1906, № 6, 7.
- ²⁴ Par Ļeņinu. Latvijas revolucionāru atmiņas. Rīga, 1957, 26. lpp.
- ²⁵ «Tautas Tiesības», 1906, Nr. 10, 2. lpp.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss. 2. izd. Rīga, 1967, 247. lpp.
- ²⁸ «Сіпа», 1905, Nr. 24, 233. lpp.; turpat, 1906, Nr. 27, 17. lpp.
- ²⁹ «Борьба», 1906, № 3, 4.
- ³⁰ Turpat, Nr. 4.
- ³¹ Par to skat.: «Karogs», 1906, Nr. 1, 1.—16. lpp.
- ³² «Pēterburgas Latvietis», 1906, Nr. 7.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Jāņa A s a r a Kopotie raksti, 4. sēj. Rīga, 1912, 451. lpp.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Turpat, 452. lpp.
- ³⁷ ЦГИАЛ, ф. 777, оп. 7, д. 966, л. 17.
- ³⁸ Skat. «Mūsu Laiki», 1906, Nr. 6, 11, 35, 123, 129, 147, 158, 159, 218, 224, 230, 236, 242, 253, 259, 263.
- ³⁹ «Dienas Lapa», 1905, Nr. 263—273 un «Jaunā Dienas Lapa», 1905, Nr. 1.
- ⁴⁰ «Vārds», 1912, 1.
- ⁴¹ «Vārds», 1913, 2.
- ⁴² Latviešu literatūras kritika, 3. Rīga, 1958, 526. lpp.

LATVIEŠU MARKSISTISKĀ LITERĀTŪRA PAR BURZUĀZISKI
DEMOKRĀTISKĀS REVOLŪCIJAS IPATNĪBĀM KRIEVIJĀ

⁴³ Stučka P. Politiskā brīvība. Berne, 1905, 41. lpp. («Sociāldemokrātu bibliotēka», Nr. 24).

⁴⁴ «Pēterburgas Latvietis», 1906, Nr. 1.

⁴⁵ Skat.: «Sociāldemokrāts», 1905, Nr. 32, 37.—46. lpp.

⁴⁶ Roziņš F. Rakstu izlase, 1. sēj. Rīga, 1963, 17. lpp.

⁴⁷ Turpat.

⁴⁸ Turpat, 2. sēj. Rīga, 1964, 18., 19. lpp.

⁴⁹ «Sociāldemokrāts», 1903, Nr. 16, 13., 14. lpp.

⁵⁰ Roziņš F. Rakstu izlase, 2. sēj., 19., 20. lpp.

⁵¹ Turpat, 24., 25. lpp.

⁵² Turpat, 20. lpp.

⁵³ «Pūrs», 2, 29. un 33. lpp.

⁵⁴ Turpat, 37. lpp.

⁵⁵ «Сіпа», 1906, Nr. 46, 195. lpp.

⁵⁶ Roziņš F. Rakstu izlase, 2. sēj., 20. lpp.

⁵⁷ «Sociāldemokrāts», 1905, Nr. 32, 20. lpp.

⁵⁸ Turpat, 20., 21. lpp.

⁵⁹ Leņins V. I. Sociāldemokrātijas divas taktikas demokrātiskā revolūcijā. — Raksti, 9. sēj., 36. lpp.

⁶⁰ «Sociāldemokrāts», 1905, Nr. 32, 19. lpp.

⁶¹ «Вестник жизни», 1906, № 12, с. 38.

⁶² «Сіпа», 1907, Nr. 60.

⁶³ «Dzīves Atbalss», 1914, Nr. 26.

⁶⁴ «Sociāldemokrāts», 1905, Nr. 32, 21. lpp.

⁶⁵ Turpat.

⁶⁶ «Pūrs», 2, 38., 39. lpp.

⁶⁷ «Жизнь», 1903, № 3, с. 129.

⁶⁸ «Светоч», 1906, № 5, 6, 17.

⁶⁹ «Nākotne», 1906, Nr. 1, 49. lpp.

⁷⁰ «Jaunais Pūrs» (Rakstu krājums). Rīga, 1907, 58. lpp.

⁷¹ «Pūrs», 2, 40. lpp.

⁷² «Sociāldemokrāts», 1905, Nr. 32, 20. lpp.

⁷³ «Tautas Tiesības», 1906, Nr. 10, 2. lpp.

⁷⁴ Turpat.

⁷⁵ Turpat.

⁷⁶ Turpat.

⁷⁷ Turpat, Nr. 12, 1. lpp.

⁷⁸ Leņins V. I. Sociāldemokrātijas divas taktikas demokrātiskā revolūcijā. — Raksti, 9. sēj., 58. lpp.

⁷⁹ Turpat, 62. lpp.

⁸⁰ Turpat, 85. lpp.

PAR DAZIEM REVOLŪCIJAS DIALEKTIKAS MOMENTIEM

⁸¹ «Rūķis», 1906, Nr. 1, 11. lpp.

⁸² «Сіпа», 1907, Nr. 77, 1. lpp.

⁸³ «Darba Rīts», 1919, Nr. 2/3, 47. lpp.

⁸⁴ «Rīts», 1907, Nr. 25—30, 673.—678. lpp. un Nr. 31—35, 737.—745. lpp.

⁸⁵ Дауге П. Философия и тактика. — Grām.: Дицген И. Мелкие философские статьи. Спб., 1907, с. IX.

⁸⁶ Плеханов Г. В. Соч., т. 15. М.—Л., 1926, с. 261, 269.

⁸⁷ Turpat, 260. lpp.

⁸⁸ Дауге P. Filozofija un taktika. — «Rīts», 1907, Nr. 31—35, 738.,

739. lpp.

⁸⁹ Turpat, 739. lpp.

⁹⁰ Turpat.

- 91 Turpat.
 92 Da u g e P. Filozofija un taktika. — «Rīts», 1907, Nr. 31—35, 740. lpp.
 93 Turpat, 742. lpp.
 94 Turpat, 741. lpp.
 95 Turpat, 744. lpp.
 96 Turpat.
 97 Turpat, 743. lpp.

V n o d a ļ a

MARKSISTISKĀS FILOZOFISKĀS DOMAS ATTISTĪBAS PAMATTENDENCES LATVIJĀ PĒC PIRMĀS BURZUĀZISKI DEMOKRĀTISKĀS REVOLŪCIJAS KRIEVIJĀ LIDZ OKTOBRA REVOLŪCIJAS UZVARAI (1908—1917)

P. STUCKA PAR MARKSISMA TEORETISKAJIEM JAUTĀJUMIEM REAKCIJAS PERIODĀ

- 1 Da u g e P. P. Stučka dzīve un darbs, 356. lpp.
 2 Л е н и н В. И. Биографическая хроника, т. 2. М., 1971, с. 358.
 3 Pēteris Stučka laikabiedru atmiņās. 1865.—1965. Rīga, 1965, 56., 57. lpp.
 4 Skat.: Da u g e P. P. Stučka dzīve un darbs, 357. lpp.
 5 «Cīņa», 1907, Nr. 88.
 6 «Atvases», Pēterburga, 1908, 2, 64. lpp.
 7 Stučka P. Jaunas pasaules glābējs. — «Ziemeļblāzma», 1908, Nr. 64;
 Stučka P. «Inteligence» un vidusšķiras. — «Vārpas» (laikraksts), 1909, Nr. 13; Stučka P. «Vidusvīra» liberālisms. — Turpat, Nr. 21.

MATERIĀLISMA AIZSTĀVĒŠANA J. JANSONA-BRAUNA DARBOS

- 8 «Ziemeļblāzma», 1908, Nr. 75.
 9 «Latvija», 1908, Nr. 225.
 10 «Ziemeļblāzma», 1908, Nr. 75.
 11 J a n s o n s J. Fauni vai klauni? Pēterburga, 1908, 96. lpp.
 12 Turpat, 91. lpp.
 13 Turpat, 89. lpp.
 14 Turpat, 87., 88. lpp.
 15 Turpat, 90. lpp.
 16 Turpat, 90., 91. lpp.
 17 L e ņ i n s V. I. Materiālisms un empiriokriticisms. — Raksti, 14. sēj., 87. lpp.
 18 J a n s o n s J. Fauni vai klauni?, 89., 90., 92. lpp.
 19 Turpat, 63. lpp.
 20 Turpat, 91. lpp.
 21 Turpat, 94. lpp.
 22 Turpat, 68. lpp.
 23 Turpat, 61. lpp.
 24 Turpat, 79. lpp.
 25 Turpat, 89. lpp.
 26 K l u s a i s J. Jansons-Brauns. Pleskava, 1922, 44. lpp.
 27 Skat. tulkotāja J. J a n s o n a - B r a u n a piezīmes K. Kautska grāmatai «K. Marksā vēsturiskie nopelni». Rīga [b. g.], 3. lpp.
 28 L e ņ i n s V. I. Marksisms un revizionisms. — Raksti, 15. sēj., 19. lpp.
 29 «Krievijas Cīņa», 1927, Nr. 45.
 30 J a n s o n s J. Vēsturiskais materiālisms. Apcerējumi iz vēstures un vēstures filozofijas. Rīga, 1910.

- 31 П л е х а н о в Г. В. Соч., т. 17, М.—Л., 1924, с. 72.
 32 Skat.: «Jaunā Dienas Lapa», 1910, Nr. 89.
 33 Ļ е њ и н s V. I. Kārlis Markss. — Raksti, 21. sēj., 36. lpp.
 34 J a n s o n s J. Vēsturiskais materiālisms, 1, 21. lpp.
 35 Turpat, 23. lpp.
 36 Turpat, 27. lpp.
 37 Turpat.
 38 Turpat, 40., 41. lpp.
 39 LKP CK PVI Partijas arhīvs, 303. f., 1. apr., 3. l., 9. lp.
 40 «Cīņa», 1907, Nr. 85, 86.
 41 «Strādnieks», 1915, Nr. 33.
 42 «Domas», 1913, Nr. 2, 208., 209. lpp.
 43 «Tautas Tiesības», 1906, Nr. 10.
 44 «Domas», 1913, Nr. 2, 216. lpp.
 45 Turpat.
 46 «Krievijas Cīņa», 1927, Nr. 45 (J. Jansona-Brauna vēstule P. Daugem 1913. g. 31. maijā).
 47 Ļ е њ и н s V. I. Kas tie tādi «tautas draugi» un kā viņi karo pret sociāl-demokrātiem. — Raksti, 1. sēj., 276. lpp.
 48 Ленинский сборник, т. 11. М.—Л., 1929, с. 383.
 49 Я н с о н - Б р а у н Я. Революция в Прибалтике. М., 1924, с. 8. (V. Kņoriņa priekšvārds).
 50 «Krievijas Cīņa», 1927, Nr. 44.

V. I. ĻEŅINA DARBA «MATERIĀLISMS UN EMPIRIOKRITICISMS»
 NOZĪME MARKSISTISKĀS FILOZOFIJAS ATTĪSTĪBĀ LATVIJĀ

- 51 Ļeņins Latvijas revolucionāru atmiņās. Rīga, 1969, 33. lpp.
 52 Ленин В. И. Полн. собр. соч. Изд. 5-е, т. 55, с. 251.
 53 Par savas izdevniecības bēdīgo finansiālo stāvokli P. Dauge vēlāk rakstīja: «Dažos izdevniecības darba gados es «nopelnīju» ievērojamus parādus, kurus sedzu no savas tolaik populārās zobārstniecības prakses» (ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 124, оп. 1, д. 567, л. 38).
 54 Bez cīņas nav uzvaras. Rīga, 1963, 176. lpp.
 55 So atklātņi mums laipni uzticeja E. Veisa meita Ludmila Veisa, kas dzīvo Maskavā.
 56 Баранченко В. Гавен. М., 1967, с. 50.
 57 Pēc radnieku L. E. un E. E. Veisu liecības.
 58 LKP CK Partijas vēstures institūta rokrakstu fonds, 815. l., 5. lp.
 59 Pelše R. Latviešu un krievu kultūras sakari. Rīga, 1951, 116. lpp.
 60 Latvijas PSR Revolūcijas muzeja fondi.
 61 Ļ е њ и н s V. I. Materiālisms un empiriokriticisms. — Raksti, 14. sēj., 304. lpp.
 62 Ozols J. Klāras Elizabetes Ozolas piemiņai. Ņujorka, 1960, 5. lpp.
 63 «Strādnieks», 1912, Nr. 4.
 64 LKP CK PVI Partijas arhīvs, 35. f., 12. apr., 69. l.
 65 Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress. M., 1935, 40. lpp.
 66 Ļeņins Latvijas revolucionāru atmiņās, 79., 80. lpp.
 67 ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 124, оп. 1, д. 567, л. 80.
 68 LKP CK PVI Partijas arhīvs, 311. f., 1. apr., 2. l.
 69 Ļ е њ и н s V. I. Materiālisms un empiriokriticisms. — Raksti, 14. sēj., 229. lpp.
 70 Turpat.
 71 Turpat.
 72 «Dzīves Balss», 1913, Nr. 29.
 73 «Vārds», 1913, 2, 359. lpp.

- ⁷⁴ «Kapitāla» I sējums P. Stučkas tulkojumā latviešu valodā iznāca 1924. g. F. Roziņš 1914. g. publicēja nelielu fragmentu no «Kapitāla» III sējuma («Darbs», 1914, Nr. 1).
- ⁷⁵ «Strādnieks», 1917, Nr. 54.
- ⁷⁶ «Dzīves Balss», 1913, Nr. 29.
- ⁷⁷ Turpat, 1914, Nr. 5.
- ⁷⁸ Turpat, Nr. 4.
- ⁷⁹ «Cīņa», 1912, Nr. 119.
- ⁸⁰ «Strādnieks», 1914, Nr. 45.
- ⁸¹ Turpat, Nr. 10.
- ⁸² Turpat, Nr. 45.
- ⁸³ «Sociāldemokrāts», 1901, Nr. 3, 15. lpp.
- ⁸⁴ Turpat, 16. lpp.
- ⁸⁵ **Leņins** V. I. Bērnišķīgā «kreisuma» slimība komunismā. — Raksti, 31. sēj., 62. lpp.
- ⁸⁶ «Strādnieks», 1914, Nr. 45.
- ⁸⁷ Turpat.
- ⁸⁸ «Jaunās Dienas Lapas Feļetona Pielikums», 1911, Nr. 29, 35, 41, 47, 52, 58, 64, 69.
- ⁸⁹ Pamatojoties uz bibliogrāfiskiem pētījumiem, par šī darba autoru jāuzskata R. Pelše. Grāmatā «Akadēmiķis Roberts Pelše. Biobibliogrāfija» (Rīga, 1969) konstatēts gan, ka R. Pelše uzrakstījis recenziju par J. Jansona-Brauna «Vēsturisko materiālistu» («Jaunā Dienas Lapa», 1910, Nr. 89) un tāpat rakstu «Atbilde Dr. M. Valterim» («Jaunā Dienas Lapa», 1910, Nr. 164, 167). Iepazīstoties sīkāk ar minētajiem rakstiem, kā arī ar darbu «Salašņu filozofija», secināms, ka tie visi trīs ir viena autora rakstīti, kaut arī «Salašņu filozofija» nav iekļauta R. Pelšes darbu bibliogrāfijā. Tātad raksta «Salašņu filozofija» autors vēl nav pilnīgi noskaidrots. Norādot uz esošajām šaubām, mēs tomēr minam R. Pelši kā šī darba autoru.
- ⁹⁰ «Jaunā Dienas Lapa», 1910, Nr. 89.
- ⁹¹ Turpat.
- ⁹² «Jaunās Dienas Lapas Feļetona Pielikums», 1911, Nr. 69.
- ⁹³ Turpat, Nr. 47.
- ⁹⁴ Turpat.
- ⁹⁵ Turpat.
- ⁹⁶ Turpat, Nr. 52.
- ⁹⁷ Turpat.
- ⁹⁸ Turpat, Nr. 64.
- ⁹⁹ Turpat, Nr. 52, 58.
- ¹⁰⁰ Turpat, Nr. 64.
- ¹⁰¹ «Vārds», 1912, 1, 395. lpp.
- ¹⁰² Turpat, 1913, 2, 360. lpp.
- ¹⁰³ «Domas», 1912, Nr. 5, 12.
- ¹⁰⁴ Turpat, Nr. 12, 1325. lpp.
- ¹⁰⁵ Skat. tālāk 239. lpp.
- ¹⁰⁶ **Upītis** J. Andrejs Upītis kā literatūras kritiķis. Rīga, 1956, 67. lpp.
- ¹⁰⁷ **Краулинъ** К. Андрей Упит. Жизнь и творчество. Реферат на монографию, представленную в качестве диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Рига, 1964, с. 12.
- ¹⁰⁸ «Domas», 1914, Nr. 6, 699. lpp.
- ¹⁰⁹ **Ленин** В. И. Доклад ЦК РСДРП на IV съезде Социал-демократии Латышского края. — Полн. собр. соч., т. 24, с. 286.
- ¹¹⁰ «Izglītība», 1910, Nr. 10, 11.
- ¹¹¹ «Krievijas Cīņa», 1927, Nr. 45.
- ¹¹² «Strādnieks», 1915, Nr. 33.
- ¹¹³ «Правда», 1917, № 11.
- ¹¹⁴ Turpat, Nr. 26.
- ¹¹⁵ «Krievijas Cīņa», 1927, Nr. 44; V. Knoriņa priekšvārds grāmatā: **Янсон-Браун** Я. Революция в Прибалтике. М., 1924, с. 4, 5.
- ¹¹⁶ **Dauge** P. P. Stučkas dzīve un darbs. Rīga, 1958, 530. lpp.

- ¹¹⁷ «Советская юстиция», 1932, № 9, с. 13.
¹¹⁸ Дауге П. И. Дицген. М., 1934, с. 3.
¹¹⁹ XXV лет «Материализма и эмпириокритицизма» В. И. Ленина. 1909—1934. М.—Л., 1935, с. 137.
¹²⁰ Turpat.
¹²¹ Runa ir par bēdīgi slaveno mahistu grāmatu «Очерки по философии марксизма» (Спб., 1908).
¹²² XXV лет «Материализма и эмпириокритицизма» В. И. Ленина, с. 144.
¹²³ Grāmatu autors uzdāvinājis Dorai Stučkai ar ierakstu: «Manam senajam mīļajam draugam, dārgajai Dorai Kristoforovnai Stučkai par atmiņu no autora. 21./VI 34.».

CIŅAS TENDENCES PRET «VEHIESU» FILOZOFIJU
UN IDEOLOĢIJU LATVIJĀ

¹²⁴ «Vehieši» — krievu liberālisma ideologi, kas filozofiska, publicistiska un juridiska satura rakstu krājumā «Vehi» ievietotajos rakstos cīnījās pret masu demokrātisko kustību, propagandēja reliģijas un ideālisma idejas. Nākot klajā ar ciņas programmu pret V. Beļinska, N. Cerniševska, G. Pļehanova materiālistu un ateismu, «Vehi» centās turpināt no V. Solovjova un F. Dostojevskā nākošo reliģiozi filozofisko tradīciju, aicināja krievu inteligenci atbalstīt carismu, kas «vienīgais ar saviem durkļiem un cietumiem vēl sargā mūs no tautas dusmām» («Вехи», М., 1909, с. 89). V. I. Leņins norādīja, ka krājums «Vehi» «ir izpaudis mūsai kadetisma neapšaubāmo būtību» (Raksti, 16. sēj., 103. lpp.). Krājuma iznākšana izraisīja sajūsmu reakcijas nometnē un sašutumu krievu demokrātiskajā inteligencē.

V. I. Leņins rakstu krājumu «Vehi» nosauca par «liberālā renegātisma enciklopēdiju» (turpat, 104. lpp.) un atzīmēja, ka krājuma saturs aptver trīs galvenās tēmas; tās ir: ciņa pret Krievijas (un starptautiskās) demokrātijas pasaules uzskata idejiskiem pamatiem, atteikšanās no neseno gadu atbrīvošanās kustības, savu «livrejisko» jūtu atklāta pasludināšana attiecībā uz oktobristisko buržuāziju, veco varu un visu veco Krieviju vispār.

- ¹²⁵ «Jaunā Balss», 1914, Nr. 16.
¹²⁶ «Зубоврачебный вестник», М., 1909, юбилейный номер, с. 137.
¹²⁷ Дауге П. Dzīves apnikums un dzīves prieks. Valka, 1912, 43. lpp.
¹²⁸ «Jaunā Dienas Lapa», 1910, Nr. 33.
¹²⁹ «Taurētājs», 1916, Nr. 2, 28. lpp.
¹³⁰ Turpat.
¹³¹ Дауге П. Dzīves apnikums un dzīves prieks, 13., 14. lpp.
¹³² Turpat, 15. lpp.
¹³³ Turpat, 37. lpp.
¹³⁴ Turpat, 41. lpp.
¹³⁵ Turpat, 41., 42. lpp.
¹³⁶ Turpat, 42., 43. lpp.
¹³⁷ Turpat, 46., 60. lpp.
¹³⁸ Turpat, 70., 71. lpp.
¹³⁹ Leņins V. I. Leņins Tolstojs kā Krievijas revolūcijas spogulis. — Raksti, 15. sēj., 176. lpp.
¹⁴⁰ Turpat, 179. lpp.
¹⁴¹ Turpat, 176. lpp.
¹⁴² Turpat.
¹⁴³ Государственный музей Л. Н. Толстого (Москва). Отдел рукописей. Письмо К. Ландера Л. Толстому от 9 февраля 1901 г.
¹⁴⁴ Дауге П. Dzīves apnikums un dzīves prieks, 64. lpp.
¹⁴⁵ Turpat, 63. lpp.
¹⁴⁶ Turpat, 67., 68. lpp.
¹⁴⁷ Turpat, 65. lpp.
¹⁴⁸ Turpat, 41. lpp.
¹⁴⁹ Turpat, 69. lpp.
¹⁵⁰ Turpat, 59., 60. lpp.

- 151 Daugē P. Dzīves apnikums un dzīves prieks, 71. lpp.
 152 Джемс В. Многообразие религиозного опыта. М., 1910, с. II и 153.
 153 Daugē P. Dzīves apnikums un dzīves prieks, 69. lpp.
 154 Turpat, 69., 70. lpp.
 155 Леņинс V. I. Raksti, 8. sēj., 60. lpp.
 156 «Taurētājs», 1916, Nr. 4, 31. lpp.
 157 Turpat.
 158 Turpat, 29., 30. lpp.
 159 Turpat, 33. lpp.
 160 Turpat.
 161 Turpat, Nr. 5, 30. lpp.
 162 Turpat, 31. lpp.
 163 Turpat, 33. lpp.
 164 Turpat, 32. lpp.
 165 Turpat, 32., 33. lpp.
 166 Менде Г. Очерки по философии экзистенциализма. М., 1958, с. 12, 13.

DAZAS CITAS FILOZOFISKĀS UN SABIEDRISKĀS PROBLEMAS
 LATVIEŠU MARKSISTU DARBOS
 (1914. G. AUGUSTS—1917. G. NOVEMBRIS)

- 167 «Strādnieks», 1914, Nr. 59.
 168 Turpat, 1916, Nr. 81.
 169 Turpat.
 170 Turpat, 1917, Nr. 5.
 171 Стаļинс J. Raksti, 1. sēj., 307. lpp.
 172 «Strādnieks», 1915, Nr. 2.
 173 Леņинс V. I. Vēstule boļševikiem. — Raksti, 26. sēj., 155. lpp.
 174 «Strādnieks», 1915, Nr. 17.
 175 Turpat, 1916, Nr. 129.
 176 A. Neibuts (1889—1919), partijas biedrs no 1905. g., kara laikā atradās emigrācijā ASV, bija viens no labākajiem propagandistiem, 1917. g. vasarā — laikraksta «Strādnieks» redaktors, pēc tam atgriezās Krievijā, bija KSDSP Vladivostokas komitejas priekšsēdētājs, piedalījās bruņotās sacelšanās organizēšanā pret Kolčaku Omskā 1918. g. un 1919. g. Viņu nošāva kolčakiši.
 177 Strādnieka kalendārs 1917. gadam. Fičburga (ASV), [1917], 21. lpp.
 178 Turpat.
 179 Turpat, 32. lpp.
 180 Turpat, 32., 33. lpp.
 181 Turpat, 34. lpp.
 182 Леņинс V. I. Priekšvārds N. Buharina brošūrai. — Raksti, 22. sēj., 93. lpp.
 183 «Strādnieks», 1916, Nr. 130.
 184 Turpat, Nr. 142.
 185 Turpat.
 186 Ленинский сборник, т. 14. М.—Л., 1930, с. 381.
 187 «Strādnieks», 1917, Nr. 20.
 188 Turpat.
 189 Turpat.
 190 «Jaunais Arodnieks», 1915, Nr. 1.
 191 Turpat, Nr. 4.
 192 «Вопросы страхования», 1915, № 1(39), 5(43), 6(44), 9(47); 1916, № 10(59).
 193 ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 153, оп. 1, д. 26, л. 3. Pēc P. Stučkas vārdiem, V. I. Леņинс iniciatoram izteica piezīmi, jo, kā saka P. Stučka, V. I. Леņинс «bija visādu personīgu godināšanu nopietns pretinieks». P. Stučka tomēr atzīmēja: «Sirds dziļumos es jutu, ka man bija taisnība, un Vladimirs Iļjičs nevarēja nepiekrīt paša notikuma vērtējumam.»
 194 «Сіпа», 1917, Nr. 10 (Rīga).

- 195 Stučka P. Cīņā par Oktobri. Rakstu izlase. Rīga, 1957, 155. lpp.
- 196 Leņins V. I. Par proletariāta uzdevumiem šīnī revolūcijā. — Raksti, 24. sēj., 5. lpp.
- 197 Tā tekstā; īstenībā Rīgā 1917. g. pastāvēja tikai Strādnieku deputātu padome.
- 198 Stučka P. Cīņā par Oktobri, 19., 20. lpp.
- 199 Turpat, 20. lpp.
- 200 Turpat, 31. lpp.
- 201 Turpat.
- 202 Turpat, 43. lpp.
- 203 Turpat, 49. lpp.
- 204 Turpat.
- 205 «Cīņa», 1917, Nr. 46 (Petrograda).
- 206 Stučka P. Cīņā par Oktobri, 48. lpp.
- 207 «Cīņa», 1917, Nr. 10 (Rīga).
- 208 Stučka P. Cīņā par Oktobri, 155. lpp.
- 209 Turpat.
- 210 Leņins V. I. Marksisms un sacelšanās. — Raksti, 26. sēj., 4. lpp.
- 211 Stučka P. Cīņā par Oktobri, 159. lpp.
- 212 Turpat, 56., 57. lpp.
- 213 Turpat, 58. lpp.
- 214 Turpat, 181. lpp.
- 215 Turpat, 16. lpp.
- 216 Turpat, 33. lpp.
- 217 Stalīns J. V. Raksti, 3. sēj., 177., 178. lpp.
- 218 Stučka P. Cīņā par Oktobri, 114. lpp.
- 219 Turpat, 164. lpp.
- 220 Turpat, 165. lpp.
- 221 Turpat.
- 222 Leņins V. I. KK(b)P IX kongress. — Raksti, 30. sēj., 413., 414. lpp.
- 223 Stučka P. Cīņā par Oktobri, 70. lpp.
- 224 Turpat, 67. lpp.
- 225 Turpat, 124. lpp.
- 226 Turpat, 67. lpp.
- 227 Turpat, 127. lpp.
- 228 Стучка П. 13 лет борьбы за революционно-марксистскую теорию права. М., 1931, с. 4.
- 229 Stučka P. Cīņā par Oktobri, 50., 51. lpp.
- 230 Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 6, с. 254—272.
- 231 Stučka P. Cīņā par Oktobri, 53. lpp.
- 232 Leņins V. I. Kārlis Markss. — Raksti, 21. sēj., 65. lpp.
- 233 «Strādnieks», 1917, Nr. 7.
- 234 Turpat.
- 235 Turpat.
- 236 Turpat, Nr. 14.
- 237 Turpat, Nr. 8.
- 238 Ленинский сборник, т. 14, М.—Л., 1930, с. 380.
- 239 «Strādnieks», 1917, Nr. 13.
- 240 Turpat, Nr. 9.
- 241 Leņins V. I. Vēl par realizācijas teorijas jautājumu. — Raksti, 4. sēj., 64. lpp.
- 242 Leņins V. I. Krievu Zidekumi. — Raksti, 21. sēj., 93. lpp.
- 243 «Strādnieks», 1917, Nr. 15.
- 244 Turpat, Nr. 8.

MARKSISTISKI LEŅINISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBA
NACIONALAJĀ JAUTĀJUMĀ LATVIJĀ

245 Skat.: Leņins V. I. Platformas projekts Latvijas Sociāldemokrātijas IV kongresam. — Raksti, 19. sēj., 92. lpp.

- ²⁴⁶ Skat., piemēram: Петров П. С. Возникновение Коммунистической партии США и ее борьба за легализацию. М., 1971; Штейнберг В. А. Коммунист Карл Янсон. — Исторический опыт Великого Октября. К 80-летию лауреата Ленинской премии академика И. И. Минца. М., 1975; Dūma L. LSD pulciņu ārzemēs internacionālie sakari (1907—1914). — «Aspirantu zinātniskie raksti», 5. sēj., 1966. (Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte).
- ²⁴⁷ Kalniņš V. Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. Stokholma, 1956, 6.—9. lpp.
- ²⁴⁸ PSKP CK lēmums «Par gatavošanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības nodibināšanas 50. gadadienai». Rīga, 1972, 6. lpp.
- ²⁴⁹ Нетесин Ю. Н. Рабочее движение в Риге в период столыпинской реакции. Рига, 1958, с. 18.
- ²⁵⁰ «Sociāldemokrāts», 1901, Nr. 4, 54. lpp.
- ²⁵¹ «Просвещение», 1914, № 2, с. 43.
- ²⁵² Leņins V. I. Par revolucionāro kustību Latvijā. R., 1969, 161., 162. lpp.
- ²⁵³ Leņins V. I. Tēzes nacionālajā jautājumā. — Raksti, 19. sēj., 216. lpp.
- ²⁵⁴ «Biļetens», 1914, Nr. 11/12, 14. lpp.
- ²⁵⁵ «Atvases», Pēterburga, 1907, 1, 36., 38., 39. lpp.
- ²⁵⁶ «Darbs», 1914, Nr. 1, 11. lpp.
- ²⁵⁷ «Domas», 1914, Nr. 3, 362., 363. lpp.
- ²⁵⁸ Turpat, Nr. 8, 977. lpp.
- ²⁵⁹ «Mājas Viesis», 1905, Nr. 47.
- ²⁶⁰ «Dzimtenes Vēstnesis», 1909, Nr. 147.
- ²⁶¹ «Uz priekšu», 1905, Nr. 10, 4. lpp.
- ²⁶² «Proletāriets», (Cīrihe), 1903, Nr. 7/8, 3. lpp.
- ²⁶³ «Revolucionārā Baltija», 1905, Nr. 3, 7. lpp.
- ²⁶⁴ «Auseklis», 1898, Nr. 4, 22. lpp.
- ²⁶⁵ Миллер В. О. Создание советской государственности в Латвии. Р., 1967, 44.—47., 50., 51., 83. lpp.
- ²⁶⁶ «Nākotne», 1906, Nr. 4, 49., 50. lpp.
- ²⁶⁷ «Darbs», 1906, Nr. 3.
- ²⁶⁸ «Pēterburgas Latvietis», 1906, Nr. 1.
- ²⁶⁹ «Biļetens», 1913, Nr. 2/3.
- ²⁷⁰ Turpat, Nr. 4/5.
- ²⁷¹ «Darbs», 1914, Nr. 1, 24. lpp.
- ²⁷² Leņins V. I. No redakcijas par Veterāna rakstu: «Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts». — Raksti, 20. sēj., 106. lpp.
- ²⁷³ «Просвещение», 1914, № 2, с. 47.
- ²⁷⁴ Literārais mantojums, 1. Tautas dzejnieks Jānis Rainis. Rīga, 1957, 176. lpp.
- ²⁷⁵ Sokols E. Rainis un pirmā Krievijas revolūcija. Rīga, 1955, 86. lpp.
- ²⁷⁶ Andersons E. Latvijas vēsture. 1914—1920. Stokholma, 1967, 143. lpp.
- ²⁷⁷ Ziedonis A. The religious philosophy of Janis Rainis. Wawerly, 1969, p. 117, 118.
- ²⁷⁸ Rainis J. Kopoti raksti, 14. sēj. Rīga, 1951, 569. lpp.
- ²⁷⁹ Stučka P. Par padomju varu Latvijā. Rīga, 1958, 130. lpp.
- ²⁸⁰ Turpat, 131., 132. lpp.
- ²⁸¹ Turpat, 131. lpp.
- ²⁸² Turpat, 133., 134. lpp.
- ²⁸³ Turpat, 134. lpp.
- ²⁸⁴ «Cīņa», 1919, Nr. 42.
- ²⁸⁵ «Latvijas Strādnieku, Kareivju un Bezzemnieku Deputātu Padomes Ziņotājs», 1917, Nr. 7, 1. lpp.
- ²⁸⁶ История Советской Конституции. М., 1957, с. 119.

VI nodaļa

FILOZOFISKĀ DOMA LATVIJĀ CIŅAS PERIODĀ PAR SOCIĀLISTISKĀS REVOLŪCIJAS NOSTIPRINĀŠANU KRIEVIJĀ (1917—1920)

- ¹ Roziņš F. Rakstu izlase, 3. sēj. Rīga, 1965, 294. lpp.
- ² Turpat, 296. lpp.
- ³ Turpat, 304., 305. lpp.
- ⁴ Turpat, 306. lpp.
- ⁵ Skat.: Stučka P. Par Padomju varu Latvijā. Rīga, 1958. 152., 153. lpp.
- ⁶ Daniševskis J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 1. M., 1918, 67., 68. lpp.
- ⁷ Leņins V. I. Raksti, 22. sēj., 245., 246. lpp.
- ⁸ Turpat.
- ⁹ Turpat.
- ¹⁰ Daniševskis J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 1, 27. lpp.
- ¹¹ Turpat, 32. lpp.
- ¹² Turpat, 55. lpp.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Turpat, 61. lpp.
- ¹⁵ Daniševskis J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 3. [Pleskava], 1920, 91. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 144. lpp.
- ¹⁷ Leņins V. I. Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija. — Raksti, 22. sēj., 279., 280. lpp.
- ¹⁸ Daniševskis J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 3, 144. lpp.
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ PSKP Programma. Rīga, 1973, 11. lpp.
- ²¹ To pašu lasām arī rakstā «Kas jādara?». — Skat.: Roziņš F. Rakstu izlase, 3. sēj., 304.—306. lpp.
- ²² Roziņš F. Rakstu izlase, 3. sēj., 256. lpp.
- ²³ Daniševskis J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 1, 93. lpp.
- ²⁴ Turpat, 127. lpp.
- ²⁵ Leņins V. I. Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija. — Raksti, 22. sēj., 246. lpp.
- ²⁶ Daniševskis J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 1, 66. lpp.
- ²⁷ Turpat, 150., 151. lpp.
- ²⁸ Turpat, 86. lpp.
- ²⁹ Leņins V. I. KSDS(b)P Viskrievijas septītā (Aprīļa) konference. — Raksti, 24. sēj., 234. lpp.
- ³⁰ Stučka P. Ciņā par Oktobri. Rakstu izlase. Rīga, 1957, 112. lpp.
- ³¹ Turpat.
- ³² Daniševskis J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 1, 49. lpp.
- ³³ Turpat, 61. lpp.
- ³⁴ Turpat, 39., 40. lpp.
- ³⁵ Skat.: Markss K. un Engelss F. Vēstuļu izlase. Rīga, 1952, 3., 4. lpp.
- ³⁶ «Ciņa», 1917, Nr. 1.
- ³⁷ Roziņš F. Rakstu izlase, 3. sēj., 266. lpp.
- ³⁸ Daniševskis J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 2. M., 1918, 103. lpp.
- ³⁹ Turpat, 113. lpp.
- ⁴⁰ Turpat, 156. lpp.
- ⁴¹ Turpat, 160. lpp.
- ⁴² Turpat, 182. lpp.
- ⁴³ Turpat, 214. lpp.
- ⁴⁴ Turpat, 24. lpp.

- 45 Roziņš F. Rakstu izlase, 3. sēj., 287. lpp.
- 46 Turpat, 296. lpp.
- 47 Daniševskis J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 2, 36. lpp.
- 48 Turpat, 38. lpp.
- 49 Roziņš F. Rakstu izlase, 3. sēj., 274. lpp.
- 50 Stučka P. Lekcijas par vēsturisko materiālismu. M., 1920, 21. lpp.
- 51 Turpat.
- 52 Engells F. Anti-Dīrings. Rīga, 1952, 305. lpp.
- 53 Stučka P. Lekcijas par vēsturisko materiālismu, 21. lpp.
- 54 Engells F. Anti-Dīrings, 301. lpp.
- 55 Stučka P. Lekcijas par vēsturisko materiālismu, 23. lpp.
- 56 «Krievijas Cīņa», 1918, Nr. 52.
- 57 Roziņš F. Rakstu izlase, 3. sēj., 323. lpp.
- 58 «Darbs», 1919, Nr. 3, 28. lpp.
- 59 Daniševskis J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 3, 139. lpp.
- 60 Turpat, 142. lpp.
- 61 Turpat.
- 62 Turpat.
- 63 Turpat.
- 64 «Lidums», 1917, Nr. 111.
- 65 «Liepājas Strādnieku Deputātu Padomes Izpildu Komitejas Ziņotājs», 1918, Nr. 19. Tā redaktors bija A. Rudevics, kādreizējās Petrogradas meņševiku «Strādnieku Avīzes» redaktors.
- 66 «Liepājas Strādnieku Deputātu Padomes Izpildu Komitejas Ziņotājs», 1919, Nr. 23.
- 67 Turpat, 1919, Nr. 39.
- 68 Kautskis K. Demokrātija vai diktatūra? Liepāja, 1919, 3. lpp.
- 69 Sociāldemokrāts. Sociālistisks rakstu krājums. Petrograda, 1917, 3. lpp.
- 70 Salna A. Strādnieku šķira pie varas. Pēterpils, 1918, 16. lpp.
- 71 «Krievijas Cīņa», 1918, Nr. 50.
- 72 Roziņš F. Rakstu izlase, 3. sēj., 274. lpp.
- 73 Turpat, 280. lpp.
- 74 «Krievijas Cīņa», 1918, Nr. 57.
- 75 Skat.: Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā. Rīga, 1957, 125. lpp.
- 76 Skat.: Daniševskis J. Cīņā par Padomju Latviju. [M.], 1929, 10. lpp.
- 77 Stučka P. Latvijas Komunistiskā partija un vēlēšanas. Pleskava, 1921, 11. lpp.
- 78 Skat.: «Liduma» pielikums, 1917, Nr. 155, 156.
- 79 «Lidums», 1917, Nr. 131.
- 80 Stučka P. Piezīmes par agrāro (zemes) jautājumu. Rīga, 1917.
- 81 Skat.: Sarkanais kalendārs 1919. gadam. Jelgava, 1919, 54.—62. lpp.
- 82 «Cīņa», 1917, Nr. 18.
- 83 Skat.: Stučka P. Par padomju varu Latvijā, 435., 436. lpp.
- 84 Upits A. Proletāriskā māksla. Pleskava, 1920, 5. lpp.
- 85 «Cīņa», 1917, Nr. 2.
- 86 «Izglītības Ministrijas Mēnešraksts», 1929, Nr. 12, 481. lpp.
- 87 Stučka P. Par padomju varu Latvijā, 433. lpp.
- 88 «Cīņa», 1918, Nr. 64.
- 89 Turpat, 1917, Nr. 14, 15.
- 90 Skat.: «Liduma» pielikums, 1917, Nr. 144—146, 165 u. c.
- 91 «Darba Rīts», M., 1919, Nr. 1, 90. lpp.
- 92 Klusais. Augstskolas jautājums. — «Izglītība», 1919, Nr. 1, 2. lpp.
- 93 Turpat.
- 94 ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 153, оп. 1, л. 18.
- 95 Stučka P. Par padomju varu Latvijā, 436. lpp.
- 96 Skat.: Zālite P. Mani memoriāli, 3. Rīga, 1935, 13. lpp.
- 97 Latvijas Universitāte divdesmit gados (1919—1939), 1. Rīga, 1939, 5. lpp.
- 98 Stučka P. Valsts teorija un Padomju Konstitūcija. «Spartaks» [b. v.], 1922, 92. lpp.

Trešā daļa

CIŅA PAR MARKSISTISKO ESTĒTIKAS PRINCIPU NOSTIPRINĀŠANU

VII nodaļa

JĀŅA RAIŅA ESTĒTISKO UZSKATU VADLINIJAS

MĀKSLAS PRIEKSMETS UN PERSONĪBAS KONCEPCIJA

¹ J. Raiņa filozofisko un sabiedriski politisko uzskatu vispārīgs vērtējums dots darbā «Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (līdz 20. gs.)» (Rīga, 1976).

² Literārais mantojums, 1. Tautas dzejnieks Jānis Rainis. Rīga, 1957, 372. lpp.

³ Turpat, 273. lpp.

⁴ Rainis J. Kalnā kāpējs. Rīga, 1962, 21. lpp.

⁵ Literārais mantojums, 1, 232. lpp.

⁶ Literārais mantojums, 2. Tautas dzejnieks Jānis Rainis. Rīga, 1961, 53. lpp.

⁷ Turpat, 1, 236. lpp.

⁸ Turpat, 2, 28. lpp.

JAUNU DAIĻRADES METODI MEKLEJOT

⁹ Literārais mantojums, 1, 1, 277. lpp.

¹⁰ Turpat, 254. lpp.

¹¹ Turpat, 274.—277. lpp.

¹² Turpat, 236. lpp.

¹³ Turpat, 221. lpp.

¹⁴ Turpat, 288. lpp.

¹⁵ Turpat, 2, 23. lpp.

¹⁶ Turpat, 1, 349. lpp.

¹⁷ Turpat, 352. lpp.

¹⁸ Turpat, 2, 48. lpp.

¹⁹ Turpat, 1, 275., 276. lpp.

²⁰ Turpat, 245. lpp.

²¹ Turpat, 244. lpp.

SATURA UN FORMAS DIALEKTIKA

²² Literārais mantojums, 1, 237. lpp.

²³ Turpat, 245., 246. lpp.

²⁴ Turpat, 255. lpp.

²⁵ Turpat, 238. lpp.

²⁶ Turpat, 241. lpp.

²⁷ Turpat.

²⁸ Turpat, 223., 224. lpp.

²⁹ Turpat, 273., 275. lpp.

³⁰ Turpat, 268. lpp.

³¹ Turpat, 228. lpp.

VIII nodaļa

JANA JANSONA-BRAUNA ESTĒTISKI KRITISKĀ DARBĪBA

- ¹ Latviešu literatūras kritika, 2. sēj. Rīga, 1957, 236. lpp.
- ² Turpat, 263. lpp.
- ³ Turpat, 264. lpp.
- ⁴ Turpat, 317. lpp.
- ⁵ Turpat, 324. lpp.
- ⁶ Turpat, 593. lpp.
- ⁷ Turpat, 422. lpp.
- ⁸ J a n s o n s. Kāds vārds par «Vārdu». — «Domas», 1913, Nr. 2.
- ⁹ Latviešu literatūras kritika, 3. sēj. Rīga, 1958, 529. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 132. lpp.

IX nodaļa

VIĻA DERMAŅA, VIĻA KNORIŅA, ROBERTA PELŠES, JĀŅA BĒRZIŅA-ZIEMEĻA IEGULDĪJUMS LATVIEŠU MARKSISTISKĀS ESTĒTISKĀS DOMAS VĒSTURĒ

JAUNĀS PROLETĀRISKĀS MĀKSLAS RAKSTURĪGĀKĀS IEZĪMES. MĀKSLAS SPECIFIKĀS JAUTĀJUMI

- ¹ «Domas», 1913, Nr. 1, 2.
- ² Turpat, Nr. 1, 13. lpp.
- ³ Turpat, 14. lpp.
- ⁴ Turpat, 15. lpp.
- ⁵ Turpat, 16. lpp.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Turpat, 17. lpp.
- ⁸ Turpat, 23. lpp.
- ⁹ Turpat, 141. lpp.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Turpat, Nr. 2, 150. lpp.
- ¹² K n o r i Ņ š V. Literatūrkritiskie raksti. Izlase. Rīga, 1960, 19. lpp.
- ¹³ Turpat, 23. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 27., 28. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 30. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 31. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 36. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 285., 286. lpp.
- ¹⁹ «Vārds», 1913, 2, 130.—150. lpp.
- ²⁰ K n o r i Ņ š V. Literatūrkritiskie raksti, 64. lpp.
- ²¹ Turpat, 69. lpp.
- ²² Latviešu literatūras kritika, 2. sēj., 850. lpp.
- ²³ Turpat, 853. lpp.
- ²⁴ «Vārds», 1912, 1.
- ²⁵ Turpat, 158. lpp.
- ²⁶ L e ņ i n s V. I. Par kultūru un mākslu. Rīga, 1957, 157. lpp.
- ²⁷ «Domas», 1913, Nr. 2.
- ²⁸ Latviešu literatūras kritika, 3. sēj., 528., 529. lpp.
- ²⁹ «Tagadne», 1914, Nr. 8.

- ³⁰ Dermanis V. Maksims Gorkijs un viņa darbi. — Maksims Gorkijs. Rīga, 1901, 27., 28. lpp.
- ³¹ «Dienas Lapa», 1903, Nr. 178.
- ³² Dermanis V. Inteligentu tipi A. Niedras ražojumos. — «Ausek[a]» gadagrāmata 1903. gadam, Rīga, 1902, 187.—200. lpp.
- ³³ «Domas», 1912, Nr. 12, 1335.—1340. lpp.
- ³⁴ «Dzīves Balss», 1913, Nr. 1.—4.
- ³⁵ «Jaunās Dienas Lapas» Feļetona Pielikums, 1910, Nr. 209, 221, 227.
- ³⁶ «Strādnieks», 1910, Nr. 94.
- ³⁷ Turpat.
- ³⁸ «Domas», 1912, Nr. 7, 8.
- ³⁹ Turpat, Nr. 10.
- ⁴⁰ «Vārds», 1912, 1.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Par Hauptmaņa jaunākajām drāmām. — «Jaunās Dienas Lapas» Feļetona Pielikums, 1909, Nr. 192.
- ⁴³ Skat.: «Domas», 1912, Nr. 1—3; «Jaunās Dienas Lapas» Feļetona Pielikums, 1912, Nr. 161.
- ⁴⁴ «Domas», 1912, Nr. 3, 316. lpp.
- ⁴⁵ Turpat, Nr. 10, 1109. lpp.
- ⁴⁶ Turpat, Nr. 9—12.
- ⁴⁷ Turpat, Nr. 9, 965. lpp.
- ⁴⁸ Turpat.
- ⁴⁹ Turpat, Nr. 11, 1196. lpp.
- ⁵⁰ «Vārds», 1912, 1.
- ⁵¹ Turpat, 387. lpp.

NACIONĀLĀ UN INTERNACIONĀLĀ DIALEKTIKA MAKSĻĀ

- ⁵² «Vārds», 1913, 2.
- ⁵³ Turpat, 282. lpp.
- ⁵⁴ Turpat, 285. lpp.
- ⁵⁵ Turpat, 345. lpp.

X nodaļa

ANDREJS UPITS CIŅĀ PAR MARKSISTISKO
ESTĒTIKAS PRINCIPU NOSTIPRINĀŠANU

- ¹ «Dzimtenes Vēstnesis», 1907, Nr. 38, 44.
- ² Krauliņš K. Andrejs Upīts. Rīga, 1963, 76. lpp.
- ³ Turpat, 96. lpp.
- ⁴ Latviešu literatūras kritika, 2. sēj. Rīga, 1957, 403. lpp.
- ⁵ Turpat, 480. lpp.
- ⁶ Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885—1920). Rīga, 1921, 83. lpp.
- ⁷ Upīts A. Kopoti raksti, 18. sēj. Rīga, 1952, 63. lpp.
- ⁸ Latviešu literatūras kritika, 3. sēj. Rīga, 1958, 214. lpp.
- ⁹ Upīts A. Kopoti raksti, 17. sēj. Rīga, 1951, 554. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 49. lpp.
- ¹¹ Turpat, 571. lpp.

LATVIEŠU PROGRESĪVĀ DOMA
MĀKSLAS UN MŪZIKAS ZINĀTNĒ

XI nodaļa

TELOTĀJAS MĀKSLAS PĀRSTAVJU ESTETISKĀS IDEJAS

¹ Pēterburgas mākslas iestādēs studējošo latviešu pulciņš «Rūķis» izveidojās 19. gs. 80.—90. gadu mijā. Par pulciņa estētiskajiem principiem spriežams galvenokārt pēc tā biedru daiļrades, kā arī laikabiedru atmiņām un dažiem netiešiem rakstiem. Svarīgākie no tiem: Rozentāls J. Ādams Alksnis. — «Vērotājs», 1903, Nr. 3, 4; Šķilters G. Atmiņas par «Rūķi». — «Ilustrēts Žurnāls», 1924, Nr. 10, 11; Ивановс М. Gustavs Šķilters. Rīga, 1958, 20.—22. lpp.

² Недошивин Г. Теоретические проблемы современного изобразительного искусства. М., 1972, с. 36.

³ Latviešu skunstmālderis. — «Baltijas Vēstnesis», 1869, Nr. 91.

⁴ Publicēti žurnālos «Pret Sauli», «Mājas Viesa Mēnešraksts», laikrakstos «Latvija», «Dzimtenes Vēstnesis» u. c. Tajos aplūkota gan vietējo mākslinieku daiļrade, gan arī iztirzātas krievu un vācu glezniecības toreizējās parādības.

⁵ Eglītis V. Ko lai mācāmieš no Pēterburgas mākslas izstādēm (1906). — Ceļš uz latvju renesansi. Rīga, 1914, 62. lpp.

⁶ Tie parakstīti ar iniciāļiem J. M.

⁷ Atreferējums laikrakstā «Baltijas Vēstnesis», 1902, Nr. 80.

⁸ J. M. Janis Rozentāls. — «Vērotājs», 1904, Nr. 7, 865. lpp.

⁹ Turpat.

¹⁰ Par Vilhelmu Purvīti un viņa mākslu. — «Vērotājs», 1903, Nr. 1; Arnolds Bēklins. — «Vērotājs», 1903, Nr. 2; Rīgas mākslas salons. — «Vērotājs», 1904, Nr. 3; Ādams Alksnis. — «Vērotājs», 1904, Nr. 3, 4; Vilhelma Purviša gleznu izstāde. — «Vērotājs», 1904, Nr. 5; Rikards Zariņš. — «Vērotājs», 1904, Nr. 8; Iz krievu glezniecības. — «Vērotājs», 1904, Nr. 9—12; Vistlers. — «Vērotājs», 1905, Nr. 1; Par Somijas mākslu. — «Vērotājs», 1905, Nr. 2—5; Arturs Baumanis. — «Vērotājs», 1905, Nr. 2; Alberts Edelfelds. — «Vērotājs», 1905, Nr. 10; Rīgas jaunā mākslas muzeja atvēršana un Baltijas mākslas izstāde. — «Vērotājs», 1905, Nr. 10, 11; Māksla un tehnika. — «Zalktis», 1906, Nr. 1; 1907, Nr. 3.

¹¹ Publicēta U. Skulmes un A. Lapiņa grāmatā «Janis Rozentāls». Rīga, 1954, 115., 116. lpp.

¹² Rozentāls J. Iz krievu glezniecības. — «Vērotājs», 1904, Nr. 10, 1273. lpp.

¹³ Rozentāls J. Māksla un tehnika. — «Zalktis», 1906, Nr. 1, 160. lpp.

¹⁴ «Zalktis», 1907, Nr. 3, 154. lpp.

¹⁵ «Zalktis», 1906, Nr. 1, 160. lpp.

¹⁶ Rozentāls J. Par Vilhelmu Purvīti un viņa mākslu. — «Vērotājs», 1903, Nr. 1, 111. lpp.

¹⁷ Rozentāls J. Māksla un tehnika. — «Zalktis», 1907, Nr. 3, 155. lpp.

¹⁸ Turpat, 153. lpp.

¹⁹ Rozentāls J. Rikards Zariņš. — «Vērotājs», 1904, Nr. 8, 996. lpp.

²⁰ Rozentāls J. Ādams Alksnis. — «Vērotājs», 1904, Nr. 3, 374. lpp.

²¹ Rozentāls J. Vistlers. — «Vērotājs», 1905, Nr. 1, 117. lpp.

²² Turpat, 119. lpp.

- ²³ Rozentāls J. Māksla un tehnika. — «Zalktis», 1907, Nr. 3, 154. lpp.
- ²⁴ Vailds O. Cilvēka dvēsele un sociālisms. Rīga, 1908, 25. lpp.
- ²⁵ Rozentāls J. Par Vilhelmu Purviti un viņa mākslu. — «Vērotājs», 1903, Nr. 1, 110. lpp.
- ²⁶ Rozentāls J. Vilhelma Purviša gleznu izstāde. — «Vērotājs», 1904, Nr. 5, 633. lpp.
- ²⁷ Jaunsudrabiņš J. Rembrants. — «Dzelme», 1906, Nr. 4.
- ²⁸ J. J[ausudrabiņš]. Mikelandželo «Mozus». — «Stari», 1907, Nr. 3.
- ²⁹ RLB Zinību komisijas vasaras sapulce [J. Jaunsudrabiņa atreferējums]. — «Stari», 1906, Nr. 1, 64. lpp.
- ³⁰ Jaunsudrabiņš J. Glezniecības pamati. — «Stari», 1907, Nr. 1.
- ³¹ Turpat.
- ³² Turpat.
- ³³ O. Rodēna aforismi par mākslu [J. Jaunsudrabiņa tulkojums]. — «Stari», 1908, Nr. 1.
- ³⁴ Jaunsudrabiņš J. Glezniecības pamati. — «Stari», 1907, Nr. 1.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Rozentāls J. Pēterburgas Rudens gleznu izstāde. — «Latvija», 1909, Nr. 32.
- ³⁷ Rozentāls J. Leišu mākslas izstāde. — «Latvija», 1910, Nr. 92.
- ³⁸ Jaunsudrabiņš J. Emīlijas Gruzītes gleznu izstāde. — «Latvija», 1907, Nr. 296.
- ³⁹ Jaunsudrabiņš J. Svešā malā. — «Latvija», 1909, Nr. 93.
- ⁴⁰ Jaunsudrabiņš J. Māksla. — «Vārds», 1912, 1; 1913, 2.
- ⁴¹ Referāts ar nosaukumu «Mūsu māksla» iespiests žurnālā «Druva», 1914, Nr. 3—4, 6.
- ⁴² Gruzna P. Jaņa Rozentāla gleznu izstāde. — «Domas», 1914, Nr. 2.
- ⁴³ Gruzna P. Mans dzīves ritums. — Atziņas, 2. Rīga, 1924, 312. lpp.
- ⁴⁴ Nozīmīgākie no tiem: Vecie un jaunie mākslā. — «Zalktis», 1908, Nr. 1; Par mākslas kritiku. — «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, Nr. 190, 213; Tauta un māksla. — «Dzimtenes Vēstnesis», 1913, Nr. 188; Jaunākās strāvas mākslā. — «Dzimtenes Vēstnesis», 1914, Nr. 72, 77, 82, 88, 123, 128, 145, 147.
- ⁴⁵ Šķilters G. Vecie un jaunie mākslā. — «Zalktis», 1908, Nr. 1, 79. lpp.
- ⁴⁶ Turpat, 80. lpp.
- ⁴⁷ Šķilters G. Tauta un māksla. — «Dzimtenes Vēstnesis», 1913, Nr. 188.
- ⁴⁸ Šķilters G. Par mākslas kritiku. — «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, Nr. 213.
- ⁴⁹ Turpat, Nr. 190.
- ⁵⁰ Turpat, Nr. 213.
- ⁵¹ Turpat, Nr. 190.
- ⁵² Skat. «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, Nr. 160, 161, 167, 179, 180, 190, 195, 206, 212, 213, 237, 238.
- ⁵³ Madernieks J. «Jaunības savienības» izstāde. — «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, Nr. 179.
- ⁵⁴ T. Udera arhīvs glabājas Valmierā pie mākslinieka meitas Annas Uderes.
- ⁵⁵ Vēstule K. Leimanei, rakstīta 1898. g. 18. novembrī.
- ⁵⁶ Vēstule K. Leimanei, rakstīta 1898. g. 12. decembrī.
- ⁵⁷ Vēstules rakstītas 1906. g. 17. maijā un 30. oktobrī.
- ⁵⁸ T. Udera arhīvā.
- ⁵⁹ Birzgalis J. Tikšanās ar meistaru. — «Māksla», 1968, Nr. 2, 13. lpp.
- ⁶⁰ Vēstule K. Leimanei, rakstīta 1899. g. 21. februārī.
- ⁶¹ Vēstule K. Leimanei, rakstīta 1899. g. 22. februārī.
- ⁶² Vēstule K. Leimanei, rakstīta 1899. g. 25. februārī; vēstule A. Petrovam, rakstīta 1906. g. 6. augustā.
- ⁶³ Bijušo audzēkņu J. Dungmaņa un K. Eliasa atmiņas (T. Udera arhīvā).
- ⁶⁴ Vēstule K. Leimanei, rakstīta 1898. g. 19. oktobrī.
- ⁶⁵ Vēstule K. Leimanei, rakstīta 1899. g. 25. februārī.
- ⁶⁶ Vēstule štigliciešiem, rakstīta 1911. g. 7. aprīlī; publicēta laikrakstā «Latvijas Vēstnesis», 1920, Nr. 54.

⁶⁷ Vēstule brālim Konstantīnam (bez datuma), domājams, rakstīta ap 1905. g.

⁶⁸ Vēstule štigliciešiem, rakstīta 1911. g. 7. aprīlī; publicēta laikrakstā «Latvijas Vēstnesis», 1920, Nr. 54.

⁶⁹ Birzgalis J. Mēģinājums nodibināt Ziemeļvidzemē pie jūras mākslinieku kopu. — Latviešu tēlotāja māksla. Rīga, 1957, 124. lpp.

XII nodaļa

SABIEDRISKĀS UN FILOZOFISKĀS DOMAS IZPAUSME N. ALUNĀNA RAKSTOS PAR MUZIKU

PAR MUZIKAS DEMOKRATIZĀCIJU

¹ «Latvija», 1913, Nr. 202.

² «Dienas Lapa», 1893, Nr. 156.

³ Turpat, Nr. 159.

⁴ «Latvija», 1913, Nr. 194.

⁵ Turpat, 1911, Nr. 272.

⁶ Turpat.

⁷ Turpat, Nr. 252.

⁸ Turpat, Nr. 115.

⁹ Turpat.

¹⁰ Turpat, Nr. 248, 257.

¹¹ Turpat, Nr. 240.

¹² «Latvija», 1910, Nr. 220.

¹³ Turpat, Nr. 229.

¹⁴ Turpat, 1914, Nr. 138.

¹⁵ Turpat, 1913, Nr. 194.

PAR DAZĀM FILOZOFISKI ESTETISKĀM PROBLEMĀM MUZIKĀ

¹⁶ Ганслик Э. О музыкально-прекрасном. М., 1895.

¹⁷ «Austrums», 1892.

¹⁸ Turpat, 279. lpp.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Zinātnieku mēģinājumi sniegt E. Hanslika teorijas kritiku ne vienmēr vainagojušies panākumiem. Arī padomju muzikoloģijā E. Hanslika estētikas kritikā sastopamies ar nepilnībām. Skat. Маркус С. Э. Ганслик как музыкальный критик и воинствующий теоретик музыкального формализма. — История музыкальной эстетики, т. 2, М., 1968.

²¹ «Dienas Lapa», 1895, Nr. 135.

²² «Latvija», 1911, Nr. 181.

²³ Turpat, 1914, Nr. 134.

²⁴ Turpat, Nr. 99.

²⁵ Turpat, 1910, Nr. 238.

²⁶ Turpat, Nr. 279.

²⁷ Turpat, Nr. 267.

²⁸ Turpat, 1913, Nr. 160.

²⁹ Turpat.

³⁰ Turpat, Nr. 172.

³¹ Turpat, Nr. 146.

³² Turpat, 1914, Nr. 145.

³³ Turpat, 1913, Nr. 257.

³⁴ Turpat, Nr. 70.

³⁵ Turpat, 1914, Nr. 245.

MUZIKĀLI ESTETISKĀS AUDZINĀŠANAS JAUTĀJUMI

³⁶ «Austrums», 1892, 279. lpp.

³⁷ «Latvija», 1910, Nr. 221.

³⁸ Turpat.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ «Mūzikas Druva», 1906, Nr. 5/6, 69. lpp.

⁴¹ Turpat.

⁴² «Latvija», 1911, Nr. 88.

⁴³ Turpat.

⁴⁴ Turpat, Nr. 99.

⁴⁵ Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1920, Nr. 3.

⁴⁶ «Latvija», 1914, Nr. 128.

⁴⁷ Turpat, 1913, Nr. 172.

⁴⁸ Turpat, Nr. 194.

⁴⁹ Iespējams, ka viņš bijis šī kongresa dalībnieks, jo N. Alunāna rakstos izteiktās prasības un viņa darbība sakrīt ar tām prasībām, ko izvirzīja kongress. Pat skolotāju biroja ārkārtējā sēdē pieņemtais lēmums par cīņu pret Rīgas Latviešu biedrības reakcionāro buržuāziski nacionālistisko darbību sakrīt ar N. Alunāna presē izteiktajiem uzskatiem.

⁵⁰ LPSR CVORA, 578. f., 1. apr., 2. 1., 8. lp.

BIBLIOGRĀFIJA

- Markss K., Engels F. Vēstulu izlase. R., 1952.
- Engelss F. Anti-Dirings. R., 1952.
- Маркс К. Процесс против Рейнского окружного комитета демократов. Речь Маркса. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч., изд. 2-е, т. 6.
- Энгельс Ф. Письмо Вильгельму Бракке от 30. IV 1878 г. — Маркс К., Энгельс Ф. Соч., изд. 2-е, т. 34.
- Leņins V. I. Kas tie tādi «tautas draugi» un kā viņi karo pret sociāldemokrātiem. — Raksti, 1. sēj.
- Narodņicisma ekonomiskais saturs un tā kritika Struves kga grāmatā. (Marksisma atspoguļojums buržuāziskajā literatūrā.) — Raksti, 1. sēj.
  - Vēl par realizācijas teorijas jautājumu. — Raksti, 4. sēj.
  - Strādnieku un buržuāziskā demokrātija. — Raksti, 8. sēj.
  - Sociāldemokrātijas divas taktikas demokrātiskā revolūcijā. — Raksti, 9. sēj.
  - No aizsargāšanās — uzbrukumā. — Raksti, 9. sēj.
  - Revolucionārās Rīgas ultimāts. — Raksti, 9. sēj.
  - Partizānu karš. — Raksti, 11. sēj.
  - Materiālisms un empiriokriticisms. — Raksti, 14. sēj.
  - Marksisms un revizionisms. — Raksti, 15. sēj.
  - Otrā iesaukuma kadeti. — Raksti, 15. sēj.
  - Par rakstu krājumu «Vehi». — Raksti, 16. sēj.
  - «Cīņas» jubilejas numuram. — Raksti, 16. sēj.
  - Par dažām marksisma vēsturiskās attīstības īpatnībām. — Raksti, 17. sēj.
  - Platformas projekts Latvijas Sociāldemokrātijas IV kongresam. — Raksti, 19. sēj.
  - Tēzes nacionālajā jautājumā. — Raksti, 19. sēj.
  - No redakcijas par Veterāna rakstu: «Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts». — Raksti, 20. sēj.
  - Kārlis Markss. — Raksti, 21. sēj.
  - Krievu Zidekumi. — Raksti, 21. sēj.
  - Par Londonas konferenci. — Raksti, 21. sēj.
  - Priekšvārds N. Buharina brošūrai «Pasaules saimniecība un imperiālisms». — Raksti, 22. sēj.
  - Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija. — Raksti, 22. sēj.
  - Par proletariāta uzdevumiem šī revolūcijā. — Raksti, 24. sēj.
  - KSDS(b)P Viskrievijas septītā (Aprīļa) konference. Rezolūcija par karu. — Raksti, 24. sēj.
  - Vēstule biedriem boļševikiem, kas piedalās Ziemeļu apgabala padomju kongresā. — Raksti, 26. sēj.
  - KK(b)P IX kongress 1920. g. Centrālās Komitejas ziņojums 29. martā. — Raksti, 30. sēj.
  - Bērnišķīgā «kreisuma» slimība komunismā. — Raksti, 31. sēj.
  - Par vienoto saimniecības plānu. — Raksti, 32. sēj.
  - Par karojošā materiālisma nozīmi. — Raksti, 33. sēj.

- Leņins V. I. Priekšvārds I. I. Stepanova grāmatai: «KSFPR elektrifikācija sakarā ar pasaules saimniecības pārejas fāzi. — Raksti, 33. sēj.
— Vēstule A. M. Kolontajai 1917. g. 17. februārī. — Raksti, 35. sēj.
— Par kultūru un mākslu. R., 1957.
— Par revolucionāro kustību Latvijā. R., 1969.
- Ленин В. И. IV съезд Социал-демократии Латышского края 13—26 января 1914 г. Доклад ЦК РСДРП на IV съезде Социал-демократии Латышского края. — Полн. собр. соч., т. 24.
— Рецензия. Н. А. Рубакин. Среди книг, т. II (из-тво «Наука»). М., 1913 г. — Полн. собр. соч., т. 25.
— Тетради по империализму. — Полн. собр. соч., т. 28.
— Записки в Политбюро ЦК РКП(б) с проектами постановлений. — Полн. собр. соч., т. 45.
— Письмо Г. М. Кржижановскому от 28. I 1922 г. — Полн. собр. соч., т. 54.
— Письмо М. И. Ульяновой от 13. VII 1908 г. — Полн. собр. соч., т. 55.
- Ленинский сборник, т. 2. М.—Л., 1924; т. 11. М.—Л., 1929; т. 14. М.—Л., 1930.
- Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника 1870—1924, т. 2. М., 1971; т. 6. М., 1975.
- Владимир Ильич Ленин. Биография. М., 1963.

*

- PSKP kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijās un lēmumos, 1 d., 1898—1924. R., 1954.
- PSKP Programma. R., 1961.
- Par gatavošanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības nodibināšanas 50. gadadienai. PSKP CK lēmums. R., 1972.

*

- Ābele K., Balodis K. Čarlzs Darvins. Dzīve un mācība. R., 1930.
- Akadēmiķis Roberts Peļše. Biobibliogrāfija. R., 1969.
- Alunāns N. Mūzikas sākums, būtne un uzdevums. — «Austrums», 1892.
- «Apskata» pielikums, 1904, Nr. 23.
- Asars J. Dekabristu piemiņai. — «Pēterburgas Latvietis», 1906, Nr. 7.
— Vispārīgā pasaules rakstniecības vēsture, 1. d. Pēterburga, 1907.
— Kopoti raksti, 1—4. R., 1910—1912.
- «Atvases». Populārzinātnisku rakstu krājums. 1, 2. Pēterburga, 1907, 1908.
- «Auseklis». Zinisks un literārisks mēnešraksts. 1898, Nr. 2, 4; 1900, Nr. 3; 1901, Nr. 3—6.
- «Auseklis». Rīgas Latviešu atturības biedrības gadagrāmata 1903. gadam. R., 1902.
- «Austrums», 1904, 12.
- Balodis K. Latvijas izveidošana (individuālā un sociālā Latvija). R., 1919.
— Ievads tautsaimniecībā. R., 1921.
— Ekonomiskā politika. R., 1923.
— Padomju Krievijas saimnieciskā attīstība. — «Economists», 1926, Nr. 11.
— Latvijas saimniecība pie spējīgas un nespējīgas valdības. R., 1928.
- Prof. Dr. K. Baloža runas III saeimas sesijās novembrī—decembrī 1928. g., novembrī—decembrī 1929. g. R., 1930.
- Prof. Dr. K. Baloža un prof. Dr. P. Zālītes runas saeimā. R., 1931.
- «Baltijas Vēstnesis», 1869, Nr. 91; 1902, Nr. 80; 1905, Nr. 240.
- Bārda F. Kopoti raksti, 1. sēj. R., 1938.
- Bērziņš J. Zans-Zaks Ruso. Viņa dzīve un darbi. — «Domas», 1912, Nr. 7, 8.
— Jaunākie virzieni filozofijā. — «Domas», 1912, Nr. 5, 12.
- Bez cīņas nav uzvaras. Atmiņu un materiālu krājums par Komunistiskās partijas organizācijas sākotni Latvijā. R., 1963.
- «Biļetens», Brisele, 1913, Nr. 2/3, 4/5; 1914, Nr. 11/12.
- Birkerts A. (Antons). No tautiskā romantisma līdz vēsturiskajam materiālismam. — «Vārds», 1912, 1.

- «Cīņa», 1905, Nr. 24; 1906, Nr. 27, 30, 32, 46; 1907, Nr. 60, 77, 85, 88; 1912, Nr. 119; 1917, Nr. 1—198; 1919, Nr. 2—15, 42; 1924, Nr. 50.
- D a n i š e v s k i s J. Sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā, 1, 2. M. — [Pēterpilī], 1918; 3, [Pleskavā], 1920.
- Cīņā par Padomju Latviju. [B. v.], 1929.
- «Darba Rīts», M., 1919, Nr. 1.
- «Darbs». Sabiedriski politisks dienas laikraksts. R., 1906, Nr. 3.
- «Darbs». Komunistisks žurnāls. M., 1919, Nr. 1, 3.
- D ā r z i ņ š E. Par muziku. R., 1951.
- D a u g e P. Škiru cīņa un viņas vadība. — «Sociāldemokrāts», 1904, Nr. 25; 1905, Nr. 30.
- Filozofija un taktika. — «Rīts», 1907, Nr. 25—30, 31—35.
- Dzīves apnikums un dzīves prieks. Valka, 1912.
- Filozofija un dzīve. — «Domas», 1913, Nr. 1, 2.
- Jāzepa Dīcgena dzīve un darbība. — «Domas», 1912, Nr. 12.
- Absolūtais cilvēks un absolūtā morāle. — «Taurētājs», 1916, Nr. 4, 5.
- Modernais kapitālisms un ētika. — «Taurētājs», 1916, Nr. 2.
- Priekšlasījumi par dialektisko materiālismu. — «Darba Rīts», 1919, Nr. 1—3.
- P. Stučkas dzīve un darbs. R., 1958.
- Derīgu grāmatu nodaļas kalendārs 1903, 1906. gadam. R., 1902, 1905.
- «Dienas Lapa», 1893, Nr. 156—159; 1895, Nr. 131, 135—138, 211; 1902, Nr. 178.
- «Domas», R., 1912, Nr. 1—3, 9—12; 1913, Nr. 1—3; 1914, Nr. 2, 4, 8.
- D r a u d i ņ š T. Revolūcijas kaprači jeb peldētāji pret straumi. — «Krievijas Cīņa», 1918, Nr. 52.
- «Druva», 1914, Nr. 3—4, 6.
- D ū m a Z. LSD pulciņu ārzemēs internacionālie sakari. (1907—1914). — «Aspirantu zinātniskie raksti», 5. sēj., 1966 (Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte).
- «Dzelme», 1906, Nr. 4.
- «Dzimtenes Vēstnesis», 1907, Nr. 38; 1910, Nr. 160, 161, 167, 179, 180, 190, 195, 206, 212, 213, 237, 238, 279; 1914, Nr. 72, 77, 82, 88, 123, 128, 145, 147.
- «Dzīves Balss», 1913, Nr. 1—4, 29; 1914, Nr. 5.
- G r a s i s K. Marksisms un enerģētisms. — «Domas», 1914, Nr. 6.
- G r u z n a P. Mans dzīves ritms. — Atziņas, 2. d. R., 1924.
- «Ilustrēts Žurnāls», 1924, Nr. 10, 11.
- I v a n o v s M. Gustavs Šķilters. R., 1958.
- «Izglītības Ministrijas Mēnešraksts», 1922, Nr. 1; 1929, Nr. 12.
- J a n s o n s - B r a u n s J. Vēsturiskais materiālisms, 1. R., 1910.
- Vēstule P. Daugem 1913. g. 31. maijā. — «Krievijas Cīņa», 1927, Nr. 45.
- Literatūra un laikmets. Rakstu krājums. R., 1972.
- «Jaunā Balss», 1914, Nr. 16.
- «Jaunā Diena», 1932, Nr. 1, 2.
- «Jaunā Dienas Lapa», 1910, Nr. 89, 127, 164.
- «Jaunās Dienas Lapas» Feļetona Pielikums, 1909, Nr. 192; 1910, Nr. 209, 221, 227; 1911, Nr. 29, 35, 41, 47, 52, 58, 64, 69.
- «Jaunais Arodnieks», 1915, Nr. 1, 4.
- [K a l n i ņ a K.] Drusciņas iz proletāriskās filozofijas. — Ciba. R., 1907; Jaunais pūrs. R., 1907.
- «Karogs», 1906, Nr. 1.
- K a u l s I. Prof. Dr. K. Baloža «sociālisms». Latvijas saimnieciskais bankrots. R.—Liepāja, 1924.
- K a u t s k i s K. Demokrātija vai diktatūra? Liepāja, 1919.
- K l u s a i s E. Augstskolas jautājums. — «Izglītība», 1919, Nr. 1.
- K n o p e E. Vilis Dermanis — literatūrkritiķis. R., 1976.
- K n o r i ņ š V. Literatūrkritiskie raksti. Izlase. R., 1960.
- K r a u l i ņ š K. Andrejs Upīts. Dzīve un darbs. R., 1963.
- «Krievijas Cīņa», 1918, Nr. 50, 57; 1927, Nr. 44.

- «Laika Atbalss», 1912, Nr. 1.
 «Laiks», 1906, Nr. 25, 26.
 Latviešu literatūras kritika. Rakstu kopojums. 2. sēj. R., 1957; 3. sēj. R., 1958.
 «Latviešu Strādnieks», Londona, 1900, Nr. 2, 5.
 Latviešu tēlotāja māksla. R., 1957.
 «Latvija», 1907, Nr. 296; 1908, Nr. 225; 1909, Nr. 32, 93; 1910, Nr. 92, 223, 229, 238, 239, 267; 1911, Nr. 115, 181, 220, 240, 252, 257; 1913, Nr. 70, 160, 172, 194, 202, 257; 1914, Nr. 99, 128, 131, 138, 145, 245.
 Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. 1. R., 1961.
 Latvijas Sociāldemokrātijas otrais kongress. M., 1935.
 «Latvijas Strādnieku, Kareivju un Bezzemnieku Deputātu Padomes Ziņotājs», 1917, Nr. 7.
 Latvijas Universitāte divdesmit gados (1919—1939), 1. R., 1939.
 «Latvijas Vēstnesis», 1920, Nr. 54.
 «Liduma» pielikums, 1917, Nr. 144—146, 155, 156, 165.
 «Lidums», 1917, Nr. 111, 131.
 Liebknecht K. Ausgewählte Reden, Briefe und Aufsätze. Berlin, 1952.
 «Liepājas Strādnieku Deputātu Padomes Izpildu Komitejas Ziņotājs», 1918, Nr. 19; 1919, Nr. 23, 39.
 Literārais mantojums. 1—2. Tautas dzejnieks Jānis Rainis. R., 1957—1961.
 «Mājas Viesis», 1894, Nr. 3, 25; 1896, Nr. 17, 30; 1905, Nr. 47, 52.
 «Māksla», 1968, Nr. 2.
 «Mūsu Laiki», 1906, Nr. 6, 11, 35, 123, 129, 147, 158, 159, 212, 224, 230, 236, 242, 253, 259, 263.
 «Nākotne», 1906, Nr. 1.
 Neibuts A. Nacionalizācijas jautājums. — Strādnieka kalendārs 1917. gadam. Fičburga [ASV], 1917.
 Paeglis J. Marksisma-ļeņinisma klasiķu darbu izdošana un izplatīšana Latvijā (līdz 1940. g.). R., 1973.
 Par Ļeņinu. Latvijas revolucionāru atmiņas. R., 1957.
 Pelše R. Šķiru elementi mākslā. — «Vārds», 1912, 1.
 — Par proletārisko kultūru. — «Tagadne», 1914, Nr. 8.
 — Latviešu un krievu kultūras sakari. R., 1951.
 Pēterburgas latviešu tautas kalendārs 1909. gadam. Pēterburga, 1909.
 Poruks J. Kopoti raksti 10 sējumos. R., 1924—1925.
 — Kopoti raksti 20 sējumos. R., 1929—1930.
 «Proletāriets» [Cirihe], 1903, Nr. 7/8.
 Rainis J. Kopoti raksti, 14. sēj. R., 1951.
 «Rīgas Avīze», 1911, Nr. 3.
 «Revolucionārā Baltija», 1905, Nr. 3.
 Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. Sast. R. Endrups un A. Feldmanis. 1. sēj. (1905. g. revolūcija). M., 1933; 2. sēj. (1907.—1917.). M., 1936.
 Rozentāls J. Māksla un tehnika. — «Zalktis», 1906, Nr. 1; 1907, Nr. 3.
 Roziņš F. Iz sociālisma ābece. — «Strādnieks», 1916, Nr. 129, 130, 142; 1917, Nr. 5.
 — Sociālisms un materiālisms. — «Strādnieks», 1917, Nr. 7—10, 13—15.
 — Latviešu zemnieks. R., 1958.
 — Rakstu izlase. 1.—3. sēj. R., 1963—1965.
 «Rūķi», 1906, Nr. 1.
 Salna A. Strādnieku šķira pie varas. Pēterburga, 1918.
 Sarkanais kalendārs 1919. gadam. Jelgava, 1919.
 Skulme U., Lapiņš A. Janis Rozentāls. R., 1954.
 «Sociāldemokrāts». Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas orgāns, 1900—1905.
 Sociāldemokrāts. Sociālistisks rakstu krājums. Petrograda, 1917.
 Sokols Ē. Rainis un pirmā Krievijas revolūcija. R., 1955.
 Stalins J. Anarhisms un sociālisms. — Raksti, 1. sēj.
 «Stari», 1906, Nr. 1; 1907, Nr. 1, 3; 1908, Nr. 1.

- Stučka P. Politiskā brīvība. — «Pūrs», 2, R., 1906.
- Republika vai pašvaldība. — «Pēterburgas Latvietis», 1906, Nr. 1.
  - Piezīmes par agrāro (zemes) jautājumu. R., 1957.
  - Lekcijas par vēsturisko materiālismu. M., 1920.
  - Latvijas Komunistiskā partija un vēlēšanas. Pleskava, 1921.
  - Valsts teorija un Padomju Konstitūcija. Pleskava, 1922.
  - Ciņā par Oktobri. Rakstu izlase. R., 1957.
  - Par padomju varu Latvijā. 1918—1920. Rakstu izlase. R., 1958.
- Pēteris Stučka laikabiedru atmiņās. 1865—1965. R., 1965.
- Šķilters G. Tauta un māksla. — «Dzimtenes Vēstnesis», 1913, Nr. 188.
- «Tagadne», 1914, Nr. 4.
- «Tautas Tiesības», 1906, Nr. 10.
- Tēns I. Domas par mākslu. R., 1897.
- Uaiļds O. Cilvēka dvēsele un sociālisms. R., 1908.
- Upīts A. Proletāriskā māksla. Pleskava, 1920.
- Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. 1885—1920. 1., 2. R., 1921.
  - J. Jansons-Brauns. Dzīve un darbs. R., 1930.
  - Kopoti raksti, 17. sēj. R., 1951.
- Upītis J. Andrejs Upīts kā literatūras kritiķis (līdz 1917. g.). R., 1956.
- «Uz Priekšu», 1908, Nr. 10.
- Valters M. Florencē. R., 1909.
- Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos. R., 1908.
  - Ap vēsturisko materiālismu. — «Dzimtenes Vēstnesis», 1910, Nr. 277.
  - Mūsu tautības jautājums. R., 1914.
- «Vārds», 1912, 1; 1913, 2.
- «Vārpas», 1909, Nr. 13, 18, 19, 21—62.
- Veinbergs K. Cetrējādas pasaules kā domātās pasaules pamats. Jelgava, 1906.
- «Vērotājs», 1903, Nr. 1—4; 1904, Nr. 3—5, 8—12; 1905, Nr. 1, 5.
- Zālite P. Baltijas agrārjautājums. R., 1907.
- Mani memuāri, 2, 3. R., 1935.
- «Zalktis», 1908, Nr. 1.
- «Ziemeļblāzma», Pēterburga, 1908, Nr. 64, 75.
- Zutis J. Vēstures zinātnes attīstība Padomju Latvijā. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1955, Nr. 7.
- Апине И. К. Борьба социал-демократии Латвии за интернациональное единство рабочего класса (1898—1917). Автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра истор. наук. Рига, 1972.
- Атлантикус [Баллод К.] Государство будущего. Производство и потребление в социальном государстве. Спб., «Дело», 1906.
- Марксизм или теория наивысшей производительности. Спб., 1907.
- Баллод К. Грядущие экономические вопросы России. Спб., 1906.
- Государство будущего. М., 1920.
- Баранченко В. Гавен. М., 1967.
- «Борьба», 1906, № 2.
- «Вестник жизни», 1906, № 12.
- Вехи. 3-е изд. М., 1909.
- «Вопросы страхования», 1915, № 5, 6, 9; 1916, № 10.
- Всемирная история, т. 8. М., 1961.
- Ганслик Э. О. О музыкально-прекрасном. М., 1895.
- Дауге П. Дидген. М., 1934.
- Джемс В. Многообразие религиозного опыта. М., 1910.
- Драбкин Я. С. Ноябрьская революция в Германии. М., 1967.
- «Жизнь», 1902, № 2; 1903, № 3.
- Жимерин Д. Г. История электрификации СССР. М., 1962.
- «Зубоврачебный вестник», М., 1909, юбилейный номер.
- История Латвийской ССР. Сокращенный курс. Р., 1971.
- История музыкальной эстетики, т. 2. М., 1968.
- Кнорин В. Предисловие. — В кн.: Янсон-Браун Я. Революция в Прибалтике. М., 1924.

Краулинь К. Андрей Упит. Жизнь и творчество. Реф. на монографию, представленную в качестве дис. на соиск. ученой степени д-ра филол. наук. Р., 1964.

Кржижановский Г. М. Избранное. М., 1957.

Ленин в воспоминаниях революционеров Латвии. Р., 1969.

Майский И. М. Воспоминания советского посла. М., 1964.

Менде Г. Очерки по философии экзистенциализма. М., 1958.

Миллер В. О. Создание советской государственности в Латвии. Р., 1967.

«Накануне», 1899, № 9—10.

Недошивин Г. Теоретические проблемы современного изобразительного искусства. М., 1972.

Нетесин Ю. Н. Рабочее движение в Риге в период столыпинской реакции. Р., 1958.

Петров П. С. Возникновение Коммунистической партии США и ее борьба за легализацию. М., 1971.

Плеханов Г. В. Соч. в 24 т., т. 15. М.—Л., 1926; т. 17. М.—Л., 1924.

Плотник А. А. Петр Стучка и истоки советской правовой мысли. Р., 1970.

«Правда», 1917, № 11.

«Проблемы мира и социализма», 1972, № 6.

«Пролетарий», 1905, № 5; 1906, № 6, 7.

«Просвещение», 1914, № 2.

«Сборник социал-демократа», 1916, № 2.

Свет над Россией. Очерки по истории электрификации СССР. М., 1960.

«Светоч», 1906, № 5, 6, 17.

Сделаем Россию электрической. Сборник воспоминаний участников комиссии ГОЭЛРО и строителей первых электростанций. М.—Л., 1961.

Сильвин М. А. Ленин в период зарождения партии. Л., 1958.

«Советская юстиция», 1932, № 9.

Стучка П. 13 лет борьбы за революционно-марксистскую теорию права. М., 1931.

«Ученые записки ЛГУ им. П. Стучки», 1964, т. 62.

Штейнберг В. А. Коммунист Карл Янсон. — В кн.: Исторический опыт Великого Октября. К 80-летию лауреата Ленинской премии академика И. И. Минца. М., 1975.

Якушина А. П. Ленин и заграничные организации РСДРП. 1905—1917. М., 1972.

XXV лет «Материализма и эмпириокритицизма» В. И. Ленина. 1909—1934. М.—Л., 1935.

*

LKP SK Partijas vēstures institūta Partijas arhīvs, 15. f., 2. apr., 8. l.; 35. f., 12. apr., 69. l.; 303. f., 1. apr., 1. l.; 311. f., 1. apr., 2. l.; Bostonas Latviešu strādnieku biedrības protokolu grāmata, 1915.—1916. g.

LKP SK Partijas vēstures institūta rokrakstu fonds, 818. l.; Bostonas Latviešu strādnieku biedrības protokolu grāmata, 1894. g.

Latvijas PSR Centrālais valsts vēstures arhīvs, 578. f., 1. apr., 2. l.; 777. f., 25. apr., 822. l.; 6. apr., 60. l.; 4568. f., 1. apr., 698. l.

Государственная библиотека им. В. И. Ленина (Москва), отдел рукописей, ф. 369 (В. Д. Бонч-Бруевич), папка 20, д. 1; папка 5, д. 13; папка 6, д. 1.

Государственный музей Л. Н. Толстого (Москва), отдел рукописей, письмо К. Ландера Л. Толстому от 9. II 1901 г.

ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 124, оп. 1, д. 567; ф. 153, оп. 1, дд. 2, 26, 42.

SATURS

Dažas filozofiskās un sabiedriskās domas attīstības likumsakarības 20. gs. Latvijā	3
--	---

P I R M Ā D A Ļ A

Krīzes aizsākumi buržuāziskajā un sīkburžuāziskajā filozofiskajā un sabiedriskajā domā	19
--	----

I NODAĻA

Latviešu buržuāzijas filozofiskās koncepcijas	21
Jānis Poruks kā «dzīves filozofijas» aizsācējs Latvijā	21
Fricis Bārda	30
Pozitīvisms Latvijā 20. gs. sākumā	40
Miķelis Valters, viņa «faktoru teorija» un eklektisms	43

II NODAĻA

Latviešu sīkburžuāzijas pārstāvju teorētiskās konstrukcijas	49
Kārļa Baloža «nākotnes valsts» koncepcija	49
Ernesta Rolava subjektīvisms un «kreisais» revolucionārisms	62

O T R Ā D A Ļ A

Marksistiski ļēpiniskās filozofiskās un sabiedriskās domas izplatīšanās Latvijā	69
---	----

III NODAĻA

Marksistiskā filozofiskā doma Latvijā 20. gs. pirmajos gados (līdz 1905. g.)	71
«Auseklis» un Dāvids Bundža	71
Pirmie Latvijas marksisti cīņā pret bernšteinismu	73
Zurnāls «Sociāldemokrāts» cīņā par dialektisko materiālismu	79
Latviešu marksisti par tautas masu un personības lomu vēsturē. F. Roziņa grāmata «Latviešu zemnieks». Latvijas marksistu cīņa par jauna tipa partijas teorētiski filozofiskajiem pamatiem	84

IV NODAĻA

Marksistiski filozofiskā doma Latvijā Krievijas pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas gados (1905—1907)	91
Revolūcijas teorija latviešu marksistiskajā literatūrā	91
Latviešu marksistiskā literatūra par buržuāziski demokrātiskās revolūcijas īpatnībām Krievijā	100
Par dažiem revolūcijas dialektikas momentiem	110

V NODAĻA

<i>Marksistiskās filozofijas domas attīstības pamattendences Latvijā pēc pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas Krievijā līdz Oktobra revolūcijas uzvarai (1908—1917)</i>	114
P. Stučka par marksisma teorētiskajiem jautājumiem reakcijas periodā	114
Materiālisma aizstāvēšana J. Jansona-Brauna darbos	116
V. I. Leņina darba «Materiālisms un empiriokriticisms» nozīme marksistiskās filozofijas attīstībā Latvijā	126
Cīņas tendences pret «vehiešu» filozofiju un ideoloģiju Latvijā	144
Dažas citas filozofiskās un sabiedriskās problēmas latviešu marksistu darbos (1914. g. augusts—1917. g. novembris)	155
Marksistiski leņiniskās domas attīstība nacionālajā jautājumā Latvijā	176

VI NODAĻA

<i>Filozofiskā doma Latvijā cīņas periodā par sociālistiskās revolūcijas nostiprināšanu Krievijā (1917—1920)</i>	185
--	-----

T R E S Ā D A Ļ A

<i>Cīņa par marksistisko estētikas principu nostiprināšanu</i>	209
--	-----

VII NODAĻA

<i>Jāņa Raiņa estētisko uzskatu vadlīnijas</i>	211
Mākslas priekšmets un personības koncepcija	211
Jaunu daiļrades metodi meklējot	213
Satura un formas dialektika	217

VIII NODAĻA

<i>Jaņa Jansona-Brauna estētiski kritiskā darbība</i>	221
---	-----

IX NODAĻA

<i>Viļa Dermaņa, Viļa Knoriņa, Roberta Pelšes, Jāņa Bērziņa-Ziemeļa ieguldījums latviešu marksistiskās estētiskās domas vēsturē</i>	228
Jaunās proletāriskās mākslas raksturīgākās iezīmes. Mākslas specifikas jautājumi	228
Daiļrades metodes jautājumi	238
Nacionālā un internacionālā dialektika mākslā	243

X NODAĻA

<i>Andrejs Upīts cīņā par marksistisko estētikas principu nostiprināšanu</i>	245
--	-----

C E T U R T Ā D A Ļ A

<i>Latviešu progresīvā doma mākslas un mūzikas zinātnē</i>	255
--	-----

XI NODAĻA

<i>Tēlotājas mākslas pārstāvju estētiskās idejas</i>	257
--	-----

XII NODAĻA

<i>Sabiedriskās un filozofiskās domas izpausme N. Alunāna rakstos par mūziku</i>	272
Par mūzikas demokratizāciju	272
Par dažām filozofiski estētiskām problēmām mūzikā	276
Muzikāli estētiskās audzināšanas jautājumi	280
Avotu un literatūras norādes	285
Bibliogrāfija	312

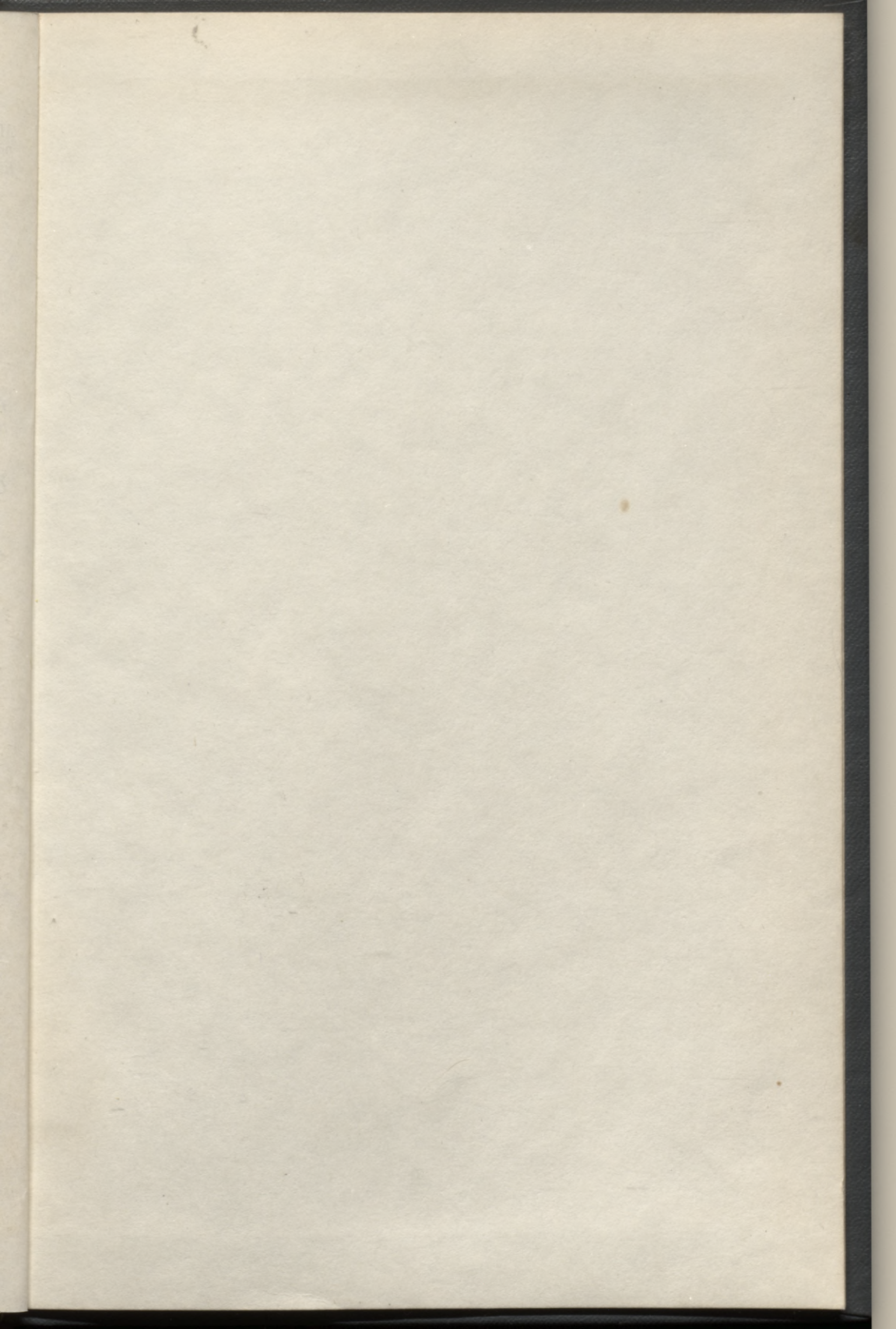
APCEREJUMI PAR SABIEDRISKĀS
UN FILOZOFISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBU
LATVIJĀ

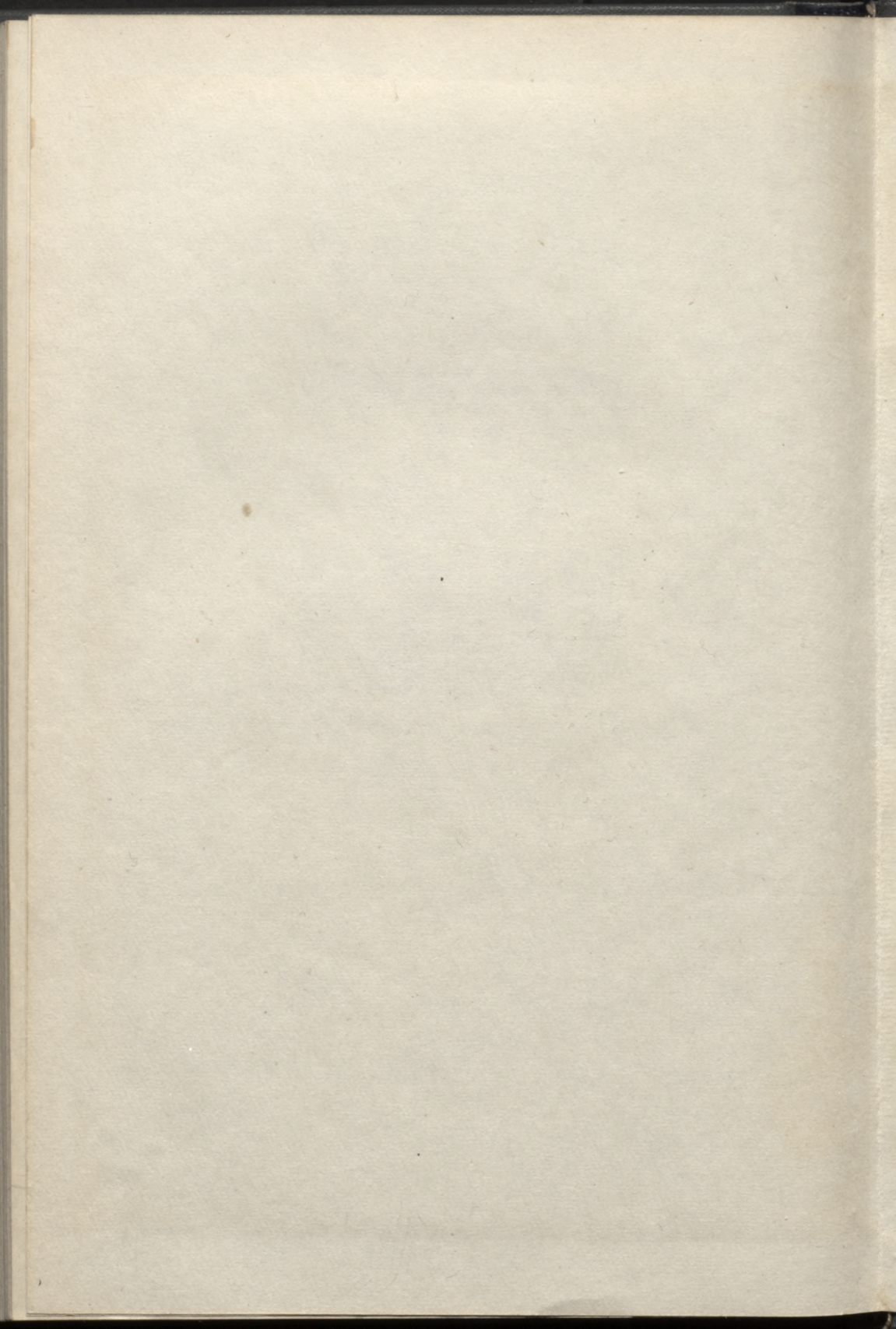
(1900—1920)

ИБ № 176

Redaktore *A. Feldhūne*.
Māksl. redaktors *G. Krutojs*.
Tehn. redaktore *A. Pelkša*.
Korektore *L. Brahmāne*.

Nodota salikšanai 1977. g. 25. februārī.
Parakstīta iespiešanai 1977. g. 25. jūlijā.
Tipogr. papīrs Nr. 1, formāts 60×90/16.
20,00 fiz. iespiedl.; 20,00 uzsk. iespiedl.;
24,72 izdevn. l. Metiens 1800 eks. JT 00221.
Maksā 1 rbl. 80 kap. Izdevniecība «Zinātne»
Rīgā, Turgeņeva ielā 19, iespiesta Latvi-
jas PSR Ministru Padomes Valsts izdevniecību,
poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības
lietu komitejas Rīgas Paraugtipogrāfijā,
Rīgā, Vienības gatvē 11. Pasūt. Nr. 71.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305029247

180